HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Pintér István

Adatok a Magyar Nemzeti Tanács Felszabadító Bizottságának történetéhez

Gindert Károly alezredes

Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október

Tóth Sándor őrnagy

A horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején

2

1961

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1961

ÚJ FOLYAM BUDAPEST VIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Elnök:

Otta István

Tagok:

Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, Piszker Tibor, Liptai Ervin

Felelős szerkesztő:

Dr. Horváth Miklós

Technikai szerkesztő:

Sztana Béla

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII. Dózsa György út 49. Telefon: 205—915

Megjelenik félévenként

Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.

Csekkszámlaszám: 61.297 befizetési számla. Budapest

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850 és a kiadónál

615681/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest

ADATOK A MAGYAR NEMZETI FELKELÉS FELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁGÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Pintér István

1944 ŐSZÉRE MAGYARORSZÁG Horthyék „jóvoltából" megmaradt Hitler utolsó csatlósának. Ismeretes, hogy a Szovjetuniótól és a magyar néptől rettegő Horthy-klikk és „kiugrási irodája" még 1944 szeptemberében is sürgette a nyugati hatalmakat Magyarország megszállására, amikor pedig már a Szovjet Hadsereg az ország határánál állott, sőt át is lépte. Horthy a reménytelen helyzetben sem mert a magyar nép antifasiszta erőit tömörítő Magyar Frontra[1] támaszkodni, és nem volt képes az október 11-én Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezményből reáháruló követelményeknek sem megfelelni. Felemás intézkedéseinek eredménye október 15, a nyilasok hatalomra jutása. A nyilas csőcselék mindent elkövetett, hogy hűségesen teljesítse hatalomra juttatóinak, a német fasisztáknak a követeléseit.

A nyilasok hatalomrajutása jelentősen kiszélesítette az ellenállás körét. A Horthy-féle fegyverszüneti proklamáció, majd Horthy lemondása a hatalomról lényegében zökkenőmentesen biztosította a nyilasok számára a hatalomátvételt. Mindazokért tehát, ami 1944. október 15-e után történt, Horthyt és klikkjét terheli elsősorban a felelősség. Kétségtelen azonban, hogy az október 15-i eseményeknek volt némi pozitív eredményük is. Azok a horthysta csoportok ugyanis, amelyek 1944 október közepéig Horthyval együtt a rendszert is átmentve akarták a „kiugrást" végrehajtani, most saját létük és a felszabadulás utáni

[1] A Magyar Front 1944 májusában a kommunisták kezdeményezésére alakult antifasiszta szervezet, amely tömörítette soraiban a különböző antifasiszta pártokat — így a Békepártot, Szociáldemokrata Pártot, Független Kisgazdapártot, Nemzeti Parasztpártot és más antifasiszta szervezeteket.

hatalmuk megőrzésének biztosítására keresték a kapcsolatokat az illegalitásban működő különböző antifasiszta csoportokkal, elsősorban a Magyar Fronttal. A Horthy-proklamáció, majd Miklós Bélának, az 1. magyar hadsereg parancsnokának átállása és felhívása különösen a magyar hadseregre volt hatással. A vezérkari tisztek Horthyhoz ragaszkodó és józanabb, a helyzetet reálisabban felmérő csoportja is belátta, hogy a további harc értelmetlen és reménytelen. Ezeknek a csoportoknak az antifasisztákhoz való közeledésével kiszélesedett a németellenes erők frontja, s ezzel lehetővé vált csatasorba állításuk és egységes harci fellépésük megszervezése.

A kommunista párt helyesen felmérve az október 15-e után kialakult helyzetet, a magyar néphez intézett nyílt levelében az általános nemzeti ellenállás megszervezését hirdette. „Adott történelmi helyzetünk parancsa: a magyar népnek nem várakoznia kell a Vörös Hadsereg felszabadítására, hanem általános nemzeti ellenállással vállalnia kell a harcot a Vörös Hadsereg támogatására, országunk és népünk érdekében."[2]

A párt világosan kifejtette, kik vonhatók be az általános nemzeti ellenállásba, hogyan lehet az addiginál szélesebb tömegbázist létrehozni. Hozzájuk szólt a Nyílt levélben, amikor a következőket írta: „Október 15-e előtt a magyar társadalom jelentős rétegei még reménykedhettek, tehát várakozó álláspontra helyezkedtek. Október 15-e előtt még a honvédség és tisztikar becsületes magyar érzésű tömegeit még kötötte a hűség és bizalom a kormányzó politikájához. Október 15-én mindezek a tömegek, a honvédség és a tisztikar, magától a kormányzótól kapták meg a helyzet feltárását, a nácik elvetemült banditizmusának lefestését és a parancsot — Magyarország megmentése érdekében — a háború azonnali befejezésére. Ma már tehát a magyar társadalom minden becsületesen érző és hazáját szerető fia egyetlen politikai közösségre jutott. Ma Magyarországon két front van csak: a náci front és a magyar front; vagy másképpen: a nemzetgyilkosok frontja és a nemzeti szabadságharcosok frontja! Ezért van meg az előfeltétele az általános nemzeti ellenállásnak is."[3]

A kommunista párt az általános nemzeti ellenállás megszervezését a Magyar Frontba tömörült pártok történelmi felelősségű feladatának tekintette. A Magyar Front már 1944 őszén, a nyilas puccs előtt jelentősen megerősödött. 1944 szeptemberében megalakult a Magyar Front Intézőbizottsága, megkezdődött

[2] A magyar munkásmozgalom 1939—1925. Budapest. Kossuth 1958—59. 348. old.
[3] Uo. 385. old.

helyi szervezeteinek létrehozása. A gyárakban, az üzemekben, a közhivatalokban, a hadseregben, a kerületekben és a háztömbökben a különböző pártállású németellenes elemekből négyöttagú bizottságok alakultak.[4] A Magyar Front erejét, hatását az ország lakosságára és jelentőségét mutatja, hogy a horthysta körök és maga Horthy is többízben tárgyalt a Magyar Front vezetőivel, elfogadta tárgyalási alapnak a Magyar Front hozzáküldött memorandumait, s végső soron előzetes megállapodás is történt a fegyverszüneti szerződéssel kapcsolatos közös teendőket illetően.[5] Horthy azonban a Szovjetunióval kötött fegyverszüneti egyezmény megszegéséhez hasonlóan megszegte a Magyar Front küldötteivel kötött megállapodást is.

A Magyar Front erejének, s benne elsősorban a munkásosztály súlyának megnövekedését mutatja a két munkáspárt: a kommunista párt és a szociáldemokrata párt között október 10-én megkötött akcióegység is.[6] A Magyar Frontnak már ebben az időben is jelentős kapcsolatai voltak a különféle katonai szervezetekkel, katonai egységekkel. Több helyen megállapodások születtek a munkások fegyverekkel, lőszerrel való ellátására is.[7] Mindez csak fokozza Horthy és klikkje felelősségét abban, hogy október 15-ét a demokratikus erők tudta és felkészülése nélkül hajtotta végre, s végső soron Magyarországot a minden eddigit felülmúló katasztrófális helyzetbe sodorta.

A kommunista párt 1944. október 15-e után is az antifasiszta fegyveres ellenállás megszervezésére hivatott politikai szervnek a Magyar Frontot tekintette, ezért elsőrendű fontosságúnak tartotta állandó erősítését. A kommunista párt azonban, mint ez a „Nyílt levél"-ből kitűnik, az összes hitlerellenes erők harcbaállítását is követelte és szorgalmazta. Szükségesnek tartotta Magyar Front pártjai mellett bevonni az országban, elsősorban a fővárosban szétszórtan, minden központi irányítás nélkül működő különféle németellenes polgári vagy értel-

[4] A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Budapest. Kossuth 1958—59. 137. old.

[5] „A számítások szerint — állapította meg Szakasits Árpád az SZDP XXXIV. kongresszusára készített jelentésében — ez a felvonulás (megbízható honvédegységeknek a főváros köré vonásáról van szó — PI.) körülbelül október 18-ra, 19-re fejeződött volna be. A munkásságnak az lett volna a feladata, hogy kedden, október 17-én kimondja az általános sztrájkot, és a fővárosban és környékén hatalmas béketüntetésbe kezdjen. A válasz kétségtelenül a karhatalmi alakulatok felvonultatása lett volna, azonban erre már az előbb említett megbízható csapatokat használták volna fel, akik a megállapodás értelmében a munkássághoz csatlakoztak volna, sőt) szükség esetén fel is fegyverezték volna a tüntető munkásságot." (A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusi jelentése. 19. old.)

[6] Dokumentumot lásd: a Magyarországi munkásmozgalom 1939—45. Budapest. *Kossuth* 1958—59. 337—342. old.

[7] PI Arch. Török János, Fehér László, Halas Lajos visszaemlékezései és PI Archívum. Bajcsy-Zsilinszky Endre lebukásával kapcsolatos anyagok. Rendezetlen.

miségi csoportok és korábban a horthysta „kiugrási irodához", az úgynevezet „látható ellenálláshoz" tartozó horthysta csoportokat is.

A kommunista párt természetesen tisztában volt a horthysta „ellenálló" csoportok harci értékével, valódi szerepével és igazi céljával, de a kommunisták az adott időszakban mindent alárendeltek a legfőbb célnak, a német fasiszták és magyar cinkosaik elleni fegyveres harc kibontakoztatásának. Kállai Gyula elvtárs „A magyar függetlenségi mozgalom" című könyvében a következőkben értékeli ezeknek a horthysta ellenállási gócoknak a szerepét: „Azok az ellenállási gócok, amelyek a „kiugrási iroda" körül gombamódra tenyésztek, nem általában a fasiszmus ellen léptek fel, hanem csak a hitleri fasiszmus ellen. Ezek az „ellenállási csoportok" azért léptek fel a németek ellen, mert látták, hogy Hitler csúfos veresége elkerülhetetlen, s nem akarták, hogy Hitler bukása maga alá temesse Horthyt, s 25 éves rendszerét is. Ezek az „ellenállók" október 15-én Horthy kezéből vették át a zászlót, s harcukban a magyar fasizmus külön érdekeit képviselték. Ezeknek az „ellenállóknak" a harca tehát a Horthy-rendszer veszélyeztetettségében és előre látható pusztulásában gyökerezett és végső fokon a rendszer megmentésére irányult. Ezek az „ellenállók" akkor lettek a német fasizmus „ellenségei", amikor a világpolitikai események szörnyű zajából már az ő fülük is kihallotta a Horthy-rendszer felett megkondított lélekharang szavát. Ellenállásuk célja nem az volt, hogy a népelnyomó Horthy-rendszert megdöntsék és a demokratikus fordulatot véghez vigyék, hanem az, hogy a Horthy-fasizmust idejében kiszabadítsák a Hitler-fasizmus omladékai alól, s a népelnyomás rendszerét új alapokra fektessék! . . . Nem véletlen, hanem egészen természetes tehát, hogy ezekből a 44-es horthysta ellenállókból kerültek ki 1945—1946-ban a fiatal magyar demokrácia minden rendű és rangú szabotálói és összeesküvői . . . Általában — ellentétben a néptömegek őszinte és mély felismeréséből fakadó németelleness harcával — e 44-es úri „ellenállók" harcának igazi értelme és jelentősége a Horthy-rendszer megmentése és a magyar fasizmus külön érdekeinek megvédése volt. Az adott pillanatban azonban hátsó gondolataik ellenére is szerepet játszhattak a németellenes harc jelentős kiterjesztésében . . ."[8]

Október 15-e után tehát megindult a különféle ellenállási csoportok közeledése a Magyar Front felé. Ez tette szükségessé

[8] Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—45. IV. kiadás. Budapest. Szikra 1955. 269—270. old.

a fegyveres ellenállás egységes szervének a létrehozását. De az egységes központi szerv létrehozását nagyban gátolta, hogy a Magyar Front pártjai, elsősorban a Kisgazdapárt, ellenezte a különböző illegális nevek alatt működő, főleg értelmiségi és polgári csoportok bevonását egy közös központi szervbe. A kommunista párt erélyes fellépésére indultak csak meg a tárgyalások a „Magyar Hazafiak Szabadsága Szövetsége"[9], „A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete",[10] az „Ellenállás"[11] c. illegális lap köré tömörült antifasiszták, és a diákszervezetek bevonására.[12] Ezek után került sor arra a megállapodásra, amely szerint a létrehozandó központi szerv élére Bajcsy-Zsilinszky Endrét kérik fel.

Bajcsy-Zsilinszky Endrét, mint ismeretes, 1944. március 19-én a németek letartóztatták. Bajcsy-Zsilinszkyt és több 1944. március 19-én letartóztatott országgyűlési képviselőt 1944. október 10-ig a német SS tartotta fogva. Lakatos miniszterelnök többszöri sürgetésére végül is október 10-én néhányat közülük, így Bajcsy-Zsilinzsky Endrét is a németek átadták a budapesti ügyészségnek.[13] Horthy, a Magyar Front hozzáküldött memorandumainak egyik pontját teljesítve, 1944. október 15-én szabadon bocsátott néhány elfogott politikust, köztük Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Horthy fegyverszüneti proklamációja, majd a nyilas puccs Budapesten, a Független Kisgazdapárt vezetőinek társaságában érte Bajcsy-Zsilinszkyt. Bajcsy-Zsilinzsky a nyilas puccs után menekülni volt kénytelen. Több napig Budapesten bujkált, majd a a Vác melletti Csörög község közelében egy földbirtokosnál talált menedéket.[14] Több mint két hét elteltével, november elején itt kereste fel a felszabadulás után hazaárulóvá lett Kovács Imre Makkay Miklós társaságában a Ma-

9 A „Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége" a német megszállás után alakult. Tagjai között írókkal, nyomdatulajdonosokkal, könyvkiadókkal, általában németellenes beállítottságú értelmiségiekkel és polgárokkal találkozunk. Kapcsolatot tartott fenn a Szövetséggel Somogyi Miklós, a MÉMOSZ akkori elnöke is. Illegális lapja volt, amely »Szabadságharc« címmel hétszer jelent meg. A lapot Korody Béla szerkesztette, akit 1944 végén a németek kivégeztek. A szövetség tagjai több ízben tárgyaltak horthysta körökkel. Szeptember 27-én a kormányzónál tartott megbeszélésen a Szövetség részéről megjelent küldöttségben ott volt Somogyi Miklós. Tárgyaltak Bethlen Istvánnal is a kiugrás előkészítéséről. 1944 szeptemberében a Szövetség három tagja Moszkvába utazott Miklós Béla arcvonalán keresztül, de mivel semminemű megbízatást a kormányzótól nem kaptak, küldetésük eredménytelen maradt." (PI Archívum ME. A Magyar Nemzeti Ellenállásban részt vettek érdemeinek elismerésére alakult bizottság.)

10 A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete 1944 nyarán alakult, az egyesület kapcsolatot tartott fenn a Kommunista Párttal. (PI Archívum. ME. A/XXI/3/1944/58.)

11 Az „Ellenállás" című lapot Boldizsár Iván szerkesztette. (Pártunk harca a demokráciáért. FKGP kiadványa.)

12 PI Archívum. A. XXI/3/1944/58.

13 PI Archívum. Ig. min. Bi. 1427/1.

14 Lévai Jenő: A hősök hőse. Budapest, Müller Könyvkiadó 1945. 28. old.

gyar Front döntésével. Bajcsy-Zsilinszky vállalta a megbízást és azonnal Budapestre jött.[15]

Bajcsy-Zsilinszky Endre álnéven mint Bíró Zsigmond erdélyi menekült — állandóan változtatva lakását —, kezdte meg tárgyalásait a Magyar Front pártjaival és a különböző csatlakozni akaró ellenállási szervezetekkel és csoportokkal. A tárgyalások eredményeként 1944 november első felében megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság, amelynek elnöke Bajcsy-Zsilinszky Endre, elnökhelyettese pedig a Független Kisgazdapárt képviselője: dr. Csorba János ügyvéd lett. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságban a következő pártok és szervezetek képviselői vettek részt: Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt, Kommunista Párt, Demokrata Néppárt, a legitimista csoport, a református szervezetek, a szakszervezetek, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete, Magyar Március Szövetség, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja,[16] valamint néhány horthysta ellenállási góc.[17]

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságban a Magyar Front pártjait és a csatlakozott szervezeteket egy-egy küldött képviselte: a Független Kisgazdapártot dr. Csorba János, a Kommunista Pártot Kállai Gyula, a Szociáldemokrata pártot és szakszervezeteket Szakasits Árpád, a Nemzeti Parasztpártot Kovács Imre, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségét Dudás József, az 1956-os ellenforradalom egyik hírhedt figurája, a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesületét Pénzes Géza, az ifjúsági szervezeteket Gyenes Antal stb.[18]

A „Szabadságharc" c. illegális lap már 1944 november eleji számában arról tudósít, hogy kialakulóban van az „összes politikai, katonai és társadalmi erőtényezők" összefogása, amely „törvényes letéteményese mindazoknak a jogoknak, amelyeket ..... kormányzó gyakorolni képtelen." A továbbiakban is a kor-

[15] Imre Kovács: Im Schatten der Sowjets. Zürich Thomas Verlag 1948. 75—79. old.

[16] A Magyar Ifjúság Szabadságfrontja 1944 novemberében alakult meg. Előzményei a következők: A kommunista fiatalok 1944 augusztusában létrehozták a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma szervezetét, amely az ország különböző egyetemeinek haladó, antifasiszta fiataljait volt hivatva egyesíteni. 1944 októberében újra megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség. Ez tovább erősítette a kommunista fiatalok kapcsolatait az antifasiszta diákokkal. Ennek első eredményeként hozták létre a Magyar Diákok Szabadságfrontját, majd 1944 novemberében került sor a legkülönbözőbb társadalmi rétegek ifjúsága egységes szervezetének, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontjának megalakítására. A Magyar Ifjúság Szabadságfrontjában a következő ifjúsági szervezetek és csoportok képviseltették magukat: Magyar Diákok Szabadságfrontja, Kommunista Ifjúmunkás Szövetség, Nemzeti Parasztpárt ifjúsága, katolikus és protestáns egyházak ifjúsági csoportjai.

[17] PI Archívum. Gy—224.

[18] PI Archívum. A. XXI/3/1944/58

mányzó kiáltványára hivatkozva szólítja harcba az elnyomott, kirabolt és a harcterek vágóhídjára hurcolt magyar népet. Kétségtelen, hogy ebben az időben a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottságba tömörült legtöbb pártra, különböző ellenállási gócokra és a mögöttük álló erőkre elsősorban a kormányzó október 15-i proklamációja révén lehetett nyomást gyakorolni. Általában a FKGP és a többi csoportok ellene voltak minden olyan törekvésnek, amely a dolgozó nép harcbavetését szorgalmazta. Több megbeszélésen pl. felszólaltak a kommunista párt éleshangú röpiratai ellen és követelték ezek összeegyeztetését a kormányzói proklamációval. Természetesen a kommunista párt nem fogadta el e követeléseket, sőt arra törekedett, hogy saját röpiratai szellemében befolyásolja az egész bizottság tevékenységét és különféle illegális röpiratok szervezőit.[19] Ennek eredménye látható a cikk további részében. „A magyar nép karjával, az üzemi munkások, katonák, parasztok erejével fogunk cselekedni — hangzik a további felhívás, — amikor a nemzetgyilkos fegyvert a hitlerista Németország és azok magyarországi bérencei ellen fordítjuk. Ez az igazi szabadságharc kossuthlajosi értelemben, amely nemcsak az ország függetlenségét hozza meg, de benne az elnyomott tömegek szabadságát és az emberi jólétet. Élni fogunk és ezért az életért tudunk, akarunk és elszántan fogunk küzdeni."[20]

Az „Ellenállás" című lap novemberi száma pedig már a Magyar Nemzet Felkelés Felszabadító Bizottság megalakulásáról ad hírt: „. . . rendkívül jelentős fordulat történt a magyar ellenállási mozgalomban. Megalakult a Magyar Felszabadító Bizottság.[21] A Bizottságban helyet foglalt valamennyi baloldali párt, minden számottevő illegális csoport és a szakszervezetek képviselőinek elnöke, egy ismert németellenes politikus, aki nem szocialista ugyan, de személyét és működését Moszkvában is nagyra értékelik. A Felszabadító Bizottságnak különös súlyt ad, hogy a kommunista párt is tagjai közé tartozik."[22]

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának megalakulása után Bajcsy-Zsilinszky Endre nagyobb terje-

19 PI Archívum. Gy—224.

20 Szabadságharc. 1944. november 4. „Szabadságharcot hirdetünk meg minden magyarnak."

21 A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság neve sok helyen az eredeti dokumentumokban és különösen az 1945-ben megjelent munkákban: Magyar Felszabadító Bizottság. Ez utóbbi nem a szervezet eredeti teljes neve. A Malinovszkijhoz, Molotovhoz küldött levelekben és a bizottság pecsétjén is az általunk közölt nevet olvashatjuk

22 Ellenállás, 1944. november 20. „Megalakult a Magyar Felszabadító Bizottság."

delmű kiáltványt[23] készített, amellyel a Bizottság a magyar néphez akart fordulni. A kiáltvány hosszasan fejtegette a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság megalakulásának körülményeit és vázolta a feladatokat.[24] Az „Ellenállás" című lap a következőket állapította meg a kiáltványról: „A kiáltvány — amelyet egyelőre természetesen csak illegálisan lehet terjeszteni — nem ismeri el Szálasit „nemzetvezetőnek", nem ismeri el törvény ellenes, hazaáruló kormányát, ellenállásra szólítja fel a társadalom minden rétegét. A magyar nemzet egyetlen alkotmányos képviselőjének a Magyar Frontot tekinti, a nemzeti felkelés végrehajtó szerve pedig a Magyar Felszabadító Bizottság."[25] A kiáltvány megtárgyalásakor a vita elsősorban a körül alakult ki, helyes-e a többi ellenállási csoportok megemlítése nélkül csupán a Magyar Frontot tekinteni a magyar nemzet egyetlen alkotmányos képviselőjének. Tehát ismét a hatalomban való részesedésről folyt a vita. De Bajcsy-Zsilinszky személye, valamint a kommunista párt javaslata, amely szerint a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság elismeri a különféle ellenállási csoportok bekapcsolódásának fontos tényét, mert ez által biztosítva lesz az antifasiszta harc egységes irányítása és az egységes fellépés[26] — lehetővé tette a kiáltvány elfogadását és megakadályozta a Bizottságon belül az ellentétek felszínre kerülését.

A kiáltvánnyal egy időben a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság felhívással fordult Budapest népéhez. „Felszólítjuk Budapest népét — olvashatjuk a nagy számban terjesztett röpiraton —, hogy semmiféle kiürítési felszólításnak, vagy bevonulási parancsnak ne engedelmeskedjen. Maradjon mindenki a helyén vagy rejtőzzön el s mindenképp akadályozza meg a németek és a velük cimboráló hazaáruló nyilasok ördögi tervét: a magyarok elhurcolását. Külön felhívjuk a közbiztonsági, közigazgatási és közüzemi alkalmazottakat, hogy saját érdekükben maradjanak a helyükön. A megfélemlített polgári rétegek, a papság, a munkásság óvja meg munkahelyét és munkaeszközét, és bátor helytállással mutassák meg, hogy e sokat szenvedett magyar néphez akarnak tartozni. Igéretünk van arra, hogy senkinek ok nélkül nem lesz bántódása. Magyar Nemzeti Felszabadítási Bizottság."[27]

[23] A kiáltvány mindezideig nem került elő, csak feljegyzésekből, visszaemlékezésekből és az „Ellenállás" című illegális lapból tudunk róla

[24] PI Archívum. A. XXI/3/1944/58.

[25] „Ellenállás", 1944. november 20. „Megalakult a Felszabadító Bizottság."

[26] PI Archívum. A. XXI/3/1944/58.

[27] A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Budapest. Kossuth 1958—59. 358. old.

Természetesen a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság nem öncélú szervezet volt, tevékenysége nem merülhetett ki, mint ahogy nem is merült ki, csupán a különböző politikai pártok és ellenállási csoportok összefogásán és a propaganda munkáján. A legfőbb célul a fegyveres ellenállás, fegyveres felkelés megszervezését tűzte ki. A MNFFB megalakításáról folyó tárgyalások idején már folynak az előkészületek a fegyveres ellenállás megszervezésére. Október 15-e után is, éppúgy mint október 15-e előtt a fegyveres harc megszervezésének élvonalában a kommunista párt halad. A Kommunista Párt Központi Vezetősége mellett működő Katonai Bizottság a fegyveres partizáncsoportok megszervezésén, s a már létrejött fegyveres partizángárdák akciónak irányításán kívül igen nagy súlyt helyezett a hadseregben a katonai ellenállás megszervezésére is. Nagyon fontosnak tartotta azoknak a Horthy-barát katonatiszteknek — s az ő révükön a legénységnek — megnyerését, akik október 15-e után hűek maradtak Horthyhoz.

Ez a kommunista pártnak a magyar néphez intézett Nyílt leveléből is világosan kiderül: „Legdöntőbb, legnagyobb és legsürgősebb feladatunk — olvashatjuk a Nyílt levélben — a honvédség és munkásság együttműködése alapján a fegyveres nemzeti ellenállás, partizáncsapataink megszervezése."[28] A Nyílt levél körvonalazta azokat a tennivalókat is, amelyek az összes antifasiszta erőkre, elsősorban a hadseregen belül a német és nyilasellenes tisztikarra, legénységre várnak. „A kommunista párt vezetősége tisztában van azzal — állapítja meg a Nyílt levél —, hogy ma nem vihető keresztül a honvédség egyidejű és egyöntetű felkelése a német megszállók ellen a Vörös Hadsereg oldalán. A kommunista párt ezt ma még nem is várja a honvédségtől és a tisztikartól. De meg van rá a mód, hogy a honvédség és a tisztikar a legelső helyen vegye ki részét a magyar nép harcában. Először is: a fronton meg kell szervezni mindenütt a honvédség tudatos szabotálását. Meg kell bontani az ellenállás és az utánpótlás tervszerűségét. Meg kell rongálni és használhatatlanná kell tenni a harci eszközöket, tankokat, harckocsikat, lövegeket, automata fegyvereket stb. Tönkre kell tenni a német gépesített erők visszavonulási szakaszait .Végül meg kell szervezni, hogy a honvédség a frontokon adott kedvező helyzetekben letegye a fegyvert, megnyissa a frontokat vagy váratlan mozdulattal a német csapatok oldalába, hátába támadjon. Ne lőjjenek a Vörös Hadseregre és egyénenként vagy cso-

[28] A magyarországi munkásmozgalom 1939—45. Budapest. Kossuth 1958—59. 351. old.

portonként menjenek át. Másodszor: a hátországban a közvetlen front mögötti területeken partizáncsapatok megszervezése, melyek feladata, hogy megsemmisítsék a frontokra irányuló utánpótlási küldeményeket, továbbá, hogy fegyveres ellenállási gócok kiépítésével széthúzzák és lekössék a német csapatmozdulatokat. És végül harmadszor: tervszerű előkészítését Budapest megmentésének, Budapest megmentésével keresztülhúzni a náci vezérkar azon számítását, hogy a Duna-vonalon hatékony ellenállást fejthessen ki a Vörös Hadsereggel szemben. Éppen ezért, valamint a partizáncsapatok felfegyverzése érdekében a honvédségnek és tisztikarának kell elsősorban gondoskodnia a munkásság és parasztság felfegyverzéséről."[29]

Ez utóbbi feladat megvalósításának tervét dolgozta ki az a Katonai Vezérkar, amely 1944 novemberében a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság közreműködésével alakult meg.

Milyen körülmények között jött létre a Katonai Vezérkar? Október 15-e után a honvédség különböző alakulatai, horthysta tisztek is keresték az összeköttetést az ellenállás különböző politikai csoportjaival. Többek között Nagy Jenő ezredes is kapcsolatba került a Magyar Frontba tömörült pártok egyes képviselőivel — így gróf Dessewffy Gyulával —, akikkel tárgyalásokat folytatott a hadsereg egyes csoportjainak bevonásáról. Bajcsy-Zsilinszky Budapestre érkezése után azonnal felvette az érintkezést Nagy Jenő ezredessel, aki részletesen megismertette Bajcsy-Zsilinzskyt a hadseregen belül folyó szervezkedéssel.[30] A Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő Katonai Bizottság Pállfy György és Sólyom László — a bizottság 2 tagja révén szintén kapcsolatban állt több, horthysta tisztek vezetésével szervezkedő katonai csoporttal, így Révay Kálmán századosával és Radványi Imre őrnagyával.[31] Kapcsolatot épített ki a MÉMOSZ is több katonai csoporttal.[32] Ezek egyesítésére és egy központi szerv kidolgozására volt hivatva a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság által javasolt és később életre hívott Katonai Vezérkar. A Bizottság elfogadta Bajcsy-Zsilinszkynek azt a javaslatát, hogy a vezérkar parancsnokává Kiss János altábornagyot jelöljék ki,[33] egyikét azoknak a ma-

[29] A magyarországi munkásmozgalom 1939—45. Budapest. Kossuth 1958—59. 352. old.

[30] PI Archívum. A. XXI/3/1944/58. és PI Archívum Gy—224.

[31] PI Archívum. Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Katonai Vezérkar lebukása ügyében 1945-ben lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyvei. A továbbiakban Bajcsy-Zsilinszky lebukás jegyzőkönyvei.

[32] PI Archívum. MÉMOSZ ellenállására vonatkozó visszaemlékezések.

[33] PI Archívum. A. XXI/3/1944/58. és PI Archívum Gy—224.

gyar tiszteknek, aki erre a szerepre alkalmasnak bizonyult. Kiss János altábornagy — bár nyugdíjas volt — nagy tekintélyre tett szert a horthysta tisztek körében. Kétségtelen, ez is közrejátszott abban, hogy őt jelölték a katonai vezérkar élére, de ennél sokkal nagyobb súllyal esett latba Kiss János közismert németellenessége. Mindehhez járult, hogy Bajcsy-Zsilinszkynek személyes jóbarátja volt. Bajcsy-Zsilinszky Endre már 1943-ban javasolta a kormányzónak, illetve Kállay miniszterelnöknek, hogy Kiss Jánosnak juttassanak fontos politikai szerepet. Többek között indítványozta, hogy vitéz nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter lemondatása után gondoljanak Kiss János altábornagyra.[34] Bajcsy-Zsilinszky javaslatára lett Kiss János 1943 decemberében tagja annak a hadbíróságnak, amely tárgyalta a bácskai vérengzés főszervezőinek, köztük vitéz Feketehalmi-Czeydner Ferenc altábornagynak az ügyét is.[35] Maga Kiss János nem egyszer adta tanújelét németellenes magatartásának. Ezt bizonyítja többek között a kormányzóhoz küldött emlékirata,[36] valamint az a németellenes katonai terv is, amelyen 1944-ben dolgozott.[37] Kiss János tehát valóban alkalmas volt arra, hogy a Katonai Vezérkar vezetője legyen.

Bajcsy-Zsilinszky Makkay Miklóst, a Nitrochemiai Ipartelep R. T. igazgatóját — aki autóját is a MNFFB rendelkezésére bocsátotta — bízta meg Kiss János altábornagy felkeresésével és a megbízatás átadásával. Makkay november 10-e táján[38] érkezett Kőszegre, Kiss tartózkodási helyére és itt adta át Bajcsy-Zsilinszky személyes üzenetét és a Bizottság döntését. Kiss János habozás nélkül vállalta a megbízást és azonnal Budapestre jött.[39] Budapesten Bajcsy-Zsilinszkyvel tárgyalt, majd Nagy Jenő tájékoztatta az eddigi eredményekről. A Kiss János veze-

[34] Lásd Bajcsy-Zsilinszky hagyatékában a Kiss János emlékiratával kapcsolatos levelezést. Az anyag özvegy Bajcsy-Zsilinszky Endréné birtokában van.

[35] Uo. és lásd Magyarország és a második világháború. Budapest. Kossuth 1959. 422—428. old.

[36] Bajcsy-Zsilinszky hagyatékában lásd Kiss János emlékiratát.

[37] A katonai tervvel kapcsolatban Kovács Imre írja: „A tábornok (Kiss János — PI.) január óta egy nagyszabású terven dolgozott, s azt ajánlotta Horthy kormányzónak, hogy a magyar hadsereg zömével vonuljon vissza a Balkánra, s ott a hegyekben egyesüljön Tító és Mihajlovich tábornok partizáncsapataival. Ha az angolszászok partraszállnak a Balkánon, vagy az oroszok elérik a Kárpátokat, a magyar csapatok a szövetségesek segítségével szabadítsák fel az országot. A terv hajótörést szenvedett a kormányzó ellenállásán, aki október 15-én sem akart csapataihoz repülni, hanem a Várban maradt, mert mint mondta, ha a hajó süllyed, a kapitány helye a parancsnoki hídon van. Hallani sem akart a balkáni expedícióról, kivéve, ha az angolok partraszállnak." Imre Kovács: Im Schatten der Sowjets, 80. old.

[38] Pontos dátumot nem sikerült kideríteni. A dokumentumokban nyolcadika, tizenkettedike közötti napok vannak megemlítve.

[39] PI Archívum. Gy—224. (E jelzet alatt a Nemzeti Számonkérő Szék által készített vallatási jegyzőkönyvek, a tárgyalás és az ítélet anyaga található.)

tésével megalakult katonai vezérkarnak Nagy Jenő[40] lett a vezérkari főnöke. Fontos szerep jutott Tartsay Vilmos vezérkari századosnak is — őt Nagy Jenő vonta be a mozgalomba — ő irányította a katonai személygyűjtést, különféle katonai csoportok beszervezését, elosztását és irányítását.[41]

A katonai vezérkar az általuk vagy baráti körük által ismert horthysta tisztek beszervezésére, velük való megbeszélésekre fordította ideje legnagyobb részét. Már kezdetben világossá vált „hogy a kapcsolatok és a katonai vonal kiépítése elég véletlenszerű"[42], hogy nem fordítanak kellő gondot a horthysta tisztek politikai megbízhatóságának ellenőrzésére, az illegalitásból adódó konspirációs szabályok betartására, bár a kommunista párt több ízben figyelmeztette őket ezek fontosságára.[43]

Nagy Jenő elgondolásai nyomán dolgozta ki a vezérkar Budapest felszabadításának tervét. A terv 3 fő feladatot foglalt magában: „1. A német haderő visszavonulásának útjában felrobbantani a közlekedési útvonalakat. 2. Megakadályozni a német hadvezetőség által elrendelt robbantásokat, különös tekintettel a főváros hídjaira, közműveire és gyáraira. 3. Minél hamarabb megteremteni az összeköttetést a szovjet haderővel és aktívan résztvenni a németek elleni harcban."[44]

A terv részletes kidolgozására és gyakorlati végrehajtására a vezérkar különböző csoportok megszervezését határozta el. Az első ilyen csoport a vezérkari törzs volt. Feladatát a következőkben határozták meg: személyi ügyek irányítása, a bevont tisztek, egységek felkészültségüknek megfelelő felhasználása. A különböző beszervezett katonai egységek feladatainak összeegyeztetése, a közvetlen összeköttetés fenntartása az egyes egységek vezetőivel. Feladata közé tartozott még a híradásba való bekapcsolódás is.

A műszaki csoport a robbantásra előkészített hidak, műtárgyak, közüzemek és középületek robbantási tervének felderítését, a robbantás megakadályozását, illetve a robbantás megakadályozását biztosító tervek kidolgozását kapta feladatul. A harmadik az anyagi csoport, élelem, pénz, gépkocsi üzemanyag,

[40] Nagy Jenőt 1943-ban 2 évi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte a katonai bíróság, mert Kassán egy társaság előtt kifejtette, hogy a németek el fogják veszíteni a háborút. Korlátozták szabad mozgásában is és tartózkodási helyéül Budapestet jelölték ki, ahol állandó ellenőrzés alatt állott. 1944 nyarán kapcsolatba került a Horthy István-féle „kiugrási irodával", s e réven több, a Horthy-féle kiugrási machinációban résztvevő, magasrangú tiszttel. Október 15-e után nem volt hajlandó a katonai esküt letenni Szálasi „nemzetvezetőre".

[41] PI Archívum. Gy—224.

[42] Uo.

[43] Bajcsy-lebukás jegyzőkönyvei.

[44] Pártunk harca a demokráciáért. (FKGP története.) 167. old.

fegyver, lőszer és egyéb szükséges hadianyag gyűjtését és tárolását végezte volna. A katonai alakulatokkal foglalkozó csoport feladatául kapta: a beérkezett jelentések alapján mindazon katonai alakulatokat, vagy egyes tényleges szolgálatot teljesítő tiszteket és legénységet, akik a harc abbahagyását határozták el, fel kell szólítani a mozgalomhoz való csatlakozásra és be kell kapcsolni az ellenállásba. Végül a híradó csoport: a hírrendszer megszervezését lehetőség szerint az állami távbeszélőn, nagyobb hatósugarú rádió felhasználása és őrzése útján biztosította volna.[45] Az első két csoport: a vezérkari törzs és a műszaki csoport felállítása megtörtént. A többi csoportok megszervezése is napok kérdése volt.[46]

A műszaki csoport november közepén már elkészítette tervét a főváros hídjainak, középületeinek, fontosabb objektumainak megmentésére. A terv szerint a szovjet hadsereg előretörésével egy időben, amikor a német hídőrségek bevonultatása megtörténik, az otthagyott hiányos őrség beavatkozását megakadályozva ki kell cserélni, illetve használhatatlanná kell tenni a tölteteket, vagy megsemmisíteni a villamos gyújtásra berendezett gumiburkolású huzalokat. A robbantásra alkalmatlanná tett hídfők, illetve középületek védelmét erre a célra szervezett katonai egységekkel akarták biztosítani.[47]

A vezérkar tervének további részében a főváros katonai körzetekre való felosztásáról volt szó. Budapestet négy körzetre osztották; 1-es körzet Csepel; 2-es körzet, a Duna-ágtól a Kerepesi útig, úgynevezett délkeleti körzet; 3-as körzet a Kerepesi úttól északra a Dunáig keleti körzet néven szerepelt, a 4-es a budai körzet volt.[48] Ismerjük a 2-es körzet[49] feladatkörét az első időszakban. E szerint a körzetek élére beosztott parancsnokok feladata volt üzemek, műtárgyak, útvonalak szemmel tartása, jelentés a szerzett tapasztalatokról, útvonalak eltorlaszolási lehetőségeinek felmérése, híradó berendezések felkutatása, a munkásság magatartásának figyelése, kapcsolat felvétele velük, s végül egy személyirányító állomás berendezése.[50]

45 PI Archívum. Gy—224.

46 PI Archívum. Gy—224. (Almásy alezredes kapott megbízást a híradó csoport megszervezésére. Almásy csoportjának feladata lett volna a lakihegyi leadó, a stúdió, valamint fontos távbeszélőközpontok rombolási előkészületeinek felderítése és megakadályozására tett javaslatok kidolgozása.)

47 PI Archívum. Gy—224.

48 Uo.

49 Nagy Ernő Schreibert Róbert őrnagyot bízta meg a 2-es körzet parancsnoki teendőivel. PI Archívum. Gy—224.

50 PI Archívum. Gy—224.

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsággal is ismertetett részletes katonai tervet a következőkben lehetne összefoglalni: „amint a Vörös Hadsereg Budapest határához ér, a beszervezett csapatok tisztjeik irányítása mellett, a felfegyverzett munkásság és polgárság segítségével adott jelre megrohanják a német megszálló sereg irányító parancsnokságait, az Astoriát, a Royalt, a Ritzet, a Wien-szállót, a svábhegyi Gestapo fészket, a német követséget, a nyilas minisztériumokat, és a »Hűség házát«. Más rohamalakulatok megszállják a postát, a MÁV igazgatóságot, a pályaudvarokat és a vasúti csomópontokat. Ismét más alakulatok birtokukba veszik a Dunahidakat, amelyek az ország jövője szempontjából elsőrendű fontosságúak, ártalmatlanná teszik az őrséget, leszerelik a robbantóanyagokat és így megakadályozzák a robbantásokat. A terv szerint ezekkel az akciókkal egyidejűleg harcoló csapatok Budapest déli részén megteremtik az összeköttetést az orosz csapatokkal és azt mindaddig tartják, amíg a Vörös Hadsereg alakulatai beérkeznek a fővárosba és a magyar csapatokkal együttműködve, megsemmisítik a német és nyilas egysegeket."[51]

A terv valóban nagyszabású volt, de nem számolt a lehetőségekkel, a reális helyzettel. Ez azonnal kiderült, amikor a terv gyakorlati végrehajtásánál szükséges katonai erők megszervezésére került sor. A különböző katonai megbeszéléseken egyáltalán nem derült ki, hogy a jelentkezett tisztek mögött milyen erők állnak, és hogy ezek az erők valóban felhasználhatók-e?[52] Az egyes tiszteknek szánt konkrét feladatok kiadását gátolta — állapította meg Nagy Jenő ezredes — a beszervezett tisztek távolmaradása, illetve rendszertelen megjelenése.[53] Amikor pedig egyes tisztek megkapták a feladatot, végrehajtását vagy megtagadták, vagy visszaléptek az „akcióban" való részvételtől. Így volt ez a Légügyi Hivatal több beszervezett vezérkari tisztje esetében. Almásy Pál alezredes pedig megtagadta a vezérkar parancsának végrehajtását. A parancs szerint Almásy alezredesnek ki kellett volna utazni a frontra az 1. magyar hadsereghez és ott az 1. hadsereg vezérkari főnökét, Jolsvay vezérkari ezredest kellett volna a mozgalomnak megnyerni oly formában, hogy az 1. magyar hadsereg álljon át és nyissa meg a frontot a Szovjet Hadsereg előtt.[54]

[51] Szabadságharc 1944. Honvédelmi Minisztérium kiadása. 37. old.
[52] A jelentkező tisztek között volt például Selmeczy alezredes, a hajmáskéri tüzérosztály parancsnoka, amikor azonban felhasználására került volna sor, kiderült, hogy a nehéztüzérség Budapestre hozatala lehetetlen. Imre Kovács: Im Schatten der Sowjets. 81. old.
[53] PI Archívum. Gy—224.
[54] Uo.

A katonai vezérkar nemcsak a tisztek megbízhatóságával és az általuk felajánlott csapatok valódi értékével nem számolt, s ezért nem látta és nem is láthatta, hogy terve valóban keresztülvihető-e, a különböző nagyszabású tárgyalások mögött van-e reális erő, hanem szélhámosok, az áttekinthetetlen helyzetet a saját egyéni kalandor céljaikra kihasználni akarókkal is tárgyalt. Ilyen volt pl. Topa János esete. Topa kapcsolatba kerülve Tartsayékkal, azt állította, hogy Budapest déli részén körülbelül 2000 kiképzett és felfegyverzett partizán áll rendelkezésére, amelyhez akció esetén még kb. nyolcezer embert tud felhajtani.[55] Tartsayék csak a kommunista párt megbízottainak, Kállai Gyulának, majd később Pálffy Györgynek tiltakozása, illetve Topa megbízhatatlanságának bebizonyosodása után álltak el Topa és az általa felajánlott, soha nem létező partizánok felhasználásának tervétől.[56]

Kétes értékű volt az a kapcsolatuk is, amelyet a Demény-frakcióval[57] építették ki. Demény is nagylétszámú, egységbe szervezett munkáscsapatokat ajánlott fel a katonai vezérkarnak. Ez esetben is figyelmeztették Nagy Jenőéket, hogy a kommunista párt által el nem ismert frakcióról van szó és irreális a Demény által megjelölt és felajánlott felfegyverzett munkások száma.[58]

A katonai Vezérkar ugyanakkor nem fordított kellő gondot a nagyszámú katonaszökevény megszervezésére sem, noha egész csapatok jelentkeztek az egyes ellenállási csoportoknál, de felhasználásukra nem került sor. Pedig sok esetben az „önállóan alakult kisebb csoportok követelték, hogy kapjanak konkrét feladatot, ne pocsékolják az időt hiába."[59]

55 Pl Archívum. A. XXI/3/1944/58.

56 Bajcsy-Zsilinszky lebukás jegyzőkönyvei.

57 A Demény-frakció szembeszállt a Kommunista Pártnak a „független, szabad, demokratikus Magyarország" megteremtésére irányuló politikájával. Továbbra is a proletárdiktatúra megvalósítását tartotta legfőbb céljának, s ezzel gátolta az antifasiszta nemzeti összefogás megteremtését. A Demény-frakció befolyása Csepelen, Pesterzsébeten és Kőbányán volt jelentős. Sok — a Demény-frakció céljával egyet nem értő — kommunista is részt vett a frakció tevékenységében, mert nem talált kapcsolatot a Kommunista Párthoz és nem látta világosan a frakció pártellenes tevékenységét.

58 Bajcsy-Zsilinszky lebukás jegyzőkönyvei. A Kommunista Párt részéről Rajk László kapcsolatba lépett Deménnyel, aki ekkor „Molnár" illegális néven szerepelt. A tárgyalások után megegyeztek, hogy Demény KMP név alatt működő frakcióját feloszlatja (a megegyezést a Szabad Nép is közölte) és a frakció tagjai egyénenkénti elbírálás alapján lesznek felvehetők. Megegyeztek abban is, hogy a kapcsolatot a katonai vezérkar ezentúl csak Pálffy és Sólyom útján tartja, Deménnyel az összeköttetés megszakad. Demény az egyezményt nem tartotta be, a kapcsolatot továbbra is fenntartotta Tartsayékkal.

59 Boldizsár Iván: A másik Magyarország. Budapest. Antiqua Rt. 1946. 36. old.

A kommunista párt nagy fontosságot tulajdonított az egységes fegyveres felkelés megszervezésének, hisz célja középpontjában az általános fegyveres felkelés megszervezése és kirobbantása állt. Éppen azért minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a katonai vezérkar munkáját segítse. A kommunista párt kezdeményezésére létrejött „egyeztető értekezleten", amelyen a kommunista párt részéről Pálffy György és Sólyom László, a Katonai Vezérkar részéről Kiss János, Nagy Jenő, Tartsay Vilmos, Radványi Imre, Almásy Pál, Révay Kálmán és mások vettek részt, a párt arra törekedett, hogy a szervezett munkásság és a hadsereg együttműködése, egymás kölcsönös segítése előbbre vigye a fegyveres felkelés ügyét. A kommunista párt fontosnak tartotta a fegyveres partizánharc azonnali megkezdését, kisebb harci csoportok fegyveres akcióinak megindítását. Ezt azonban a vezérkar tagjai a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság tagjaihoz hasonlóan ellenezték. Ellentétek keletkeztek a megszervezendő munkásmilíciák vezetésének kérdése körül is. A katonai vezérkar arra törekedett, hogy ezeket teljesen ki vegye a kommunisták, illetve szociáldemokraták valamint a szakszervezetek hatásköréből. A tárgyalások, úgy látszott, zsákutcába jutnak, amikor november közepén magasszintű megbeszélésre került sor e kérdésben. A megbeszélésen részt vett Bajcsy-Zsilinszky Endre, Rajk László, a kommunista párt titkára és a Katonai Vezérkar. Az utóbbi kérdésben végül is elfogadták Rajk László kompromisszumos javaslatát.[60]

A kommunista párt szükségesnek tartotta, hogy lapjában, a Szabad Népben is kifejtse álláspontját a katonai vezérkar tervével, tevékenységével kapcsolatban és figyelmeztessen a terv és az egész szervezkedés súlyos hibáira. „Nemzeti ellenállásunknak aktív fegyveres felszabadító harccá fokozása az egyetlen út országunk esetleges katasztrófális következményeire és saját magunk puszta életének megmentésére" — állapítja meg a Szabad Nép „Fegyveres harcot!" c. cikke.

„A kommunista párt tisztában van a felelősséggel, amivel osztályának és népének tartozik, amikor hozzányúl ehhez a döntő kérdéshez — olvashatjuk a továbbiakban. — Minden elkövetett hiba, kapkodás, elsietett akció csak a Gestapo provokációinak és a varsói vérengzéshez hasonló eseteknek nyitna

[60] Erre vonatkozóan lásd: PI Archívum. Gy—224. és Bajcsy-Zsilinszky-lebukás jegyzőkönyvei. A tárgyalás végeredményéről nincs pontos képünk. Az adatok többségéből az derül ki, hogy megállapodtak abban: minden munkásszázad a saját vezetése alatt marad, nagyobb létszámú egységnél pedig tényleges tisztek vezetik őket.

utat. A legnagyobb veszély mindenekelőtt az, hogy a társadalom jelentős rétegei, különösen az értelmiség és a tisztikar a fegyveres harc szervezését és általános nemzeti jellegűvé kiszélesítését összetéveszti és azonosítja a fegyveres „puccs" szervezésével. Ugy képzeli el a dolgot, hogy egyetlen gombnyomásra az egész országban, egy és ugyanabban a pillanatban robbanhat ki felkelés, az erők előzetes titkos úton való megszervezésével, a katonai szerepkörök és tennivalók pontos, tervszerű beosztásával, s az összes erők előzetes titkos felfegyverzésével.

Ez az út járhatatlan, nem helyes és végzetes. Nem helyes, mert nem harcokban kipróbált, hanem csak feltételezett erőkre alapítja egész tervét. Éppen ezért még ha eljutna is a cselekvéshez, a leggyönyörűbben kidolgozott tervek mellett is teljes csőd fenyegeti. És végzetes, mert elképzelhetetlen a nép sok tízezres tömegének titkos felfegyverzése, és összeesküvése alapján való szervezés anélkül, hogy előbb utóbb a rendőrség fel ne fedezze. Minden puccs és összeesküvés tehát már eleve magában foglalja saját halálos ítéletét és a legbátrabb harcosokat juttatja fölöslegesen hóhér kezére.

A magyar nép fegyveres felszabadító harca nem puccsszervezkedésből, nem összeesküvés alapján, hanem a tömegek apró harci csoportjainak napi harci vállalkozásain keresztül nőhet ki általános jellegűvé. A központi vezetés és tervszerűség szükséges, de ennek mindig a nap nap után megnyilvánuló és növekvő harcos erőkre kell felépülnie. Ez az útja a harc kiszélesítésének és átváltoztatásának általános jellegűvé."[61] Amikor az illegális Szabad Népnek ez a figyelmeztetése megjelent, a kommunista párt által megjósolt katasztrófa bekövetkezett. A Katonai Vezérkart letartóztatták. Mielőtt azonban a letartóztatás körülményeit megvizsgálnánk, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának egy igen fontos elhatározásával kell részletesebben foglalkoznunk.

[61] Szabad Nép, 1944. december hó. E számban a harci csoportok megszervezésének, bevezetésének fontosságát, mint a fegyveres felkelés előkészítésének alapvető követelményét lenini megállapításokkal, „Lenin írja" című külön cikkel is igyekezett alátámasztani. „A harci csoportoknak megalakulása után ... nyomban munkához kell látniok, mégpedig ... a gyakorlati munka vonalán is ... Ennek a munkának két része van: egyrészt előkészítő, másrészt kizárólagos katonai ... a harci csoportnak nem szabad működésüket kizárólag előkészítő munkára korlátozni, amint csak lehetséges, nyomban katonai (fegyveres) akciókat kell végrehajtaniok: 1. katonai gyakorlatokat végezni, 2. az ellenfél gyönge pontjait kikémlelni, 3. foglyokat (letartóztatottakat) kiszabadítani, 4. fegyveresen fegyvert zsákmányolni stb. A csoportnak minden alkalmat ki kell használni ... és a munkát semmiesetre sem szabad az általános felkelésig halasztani, mert tűzkeresztségben szerzett tapasztalat nélkül a felkelésre való alkalmasságot elnyerni nem lehet." Szabad Nép, 1944. december hó.

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság szükségesnek tartotta, hogy a Katonai Vezérkar által kidolgozott tervet összeegyeztesse a szovjet hadseregnek Budapest felszabadítására kidolgozott tervével és közvetlenül felvegye az érintkezést a Szovjetunióval. E célból küldötséget akart küldeni Moszkvába, azzal a feladattal, hogy „informálja a Szovjetuniót a MNFFB munkájáról", megbeszélje „a belső ellenállás és a szovjet csapatok közötti összeműködést és kérje a Szovjetuniótól a Felszabadító Bizottság elismerését."[62] A bizottság hosszas megbeszélések és viták után megállapodott a küldöttség tagjainak személyében és elfogadta Bajcsy-Zsilinszky Endrének a bizottság nevében Malinovszkij marsallhoz, a IV. Ukrán Front parancsnokához és Molotov külügyminiszterhez intézett levelének szövegét. A megállapodás szerint a küldöttség vezetője Szent-Györgyi Albert, Nobel-díjas professzor, tagjai Radványi Imre őrnagy, mint katonai szakértő és Pénzes Géza, mint tolmács. [63]

Bajcsy-Zsilinszky Endre Malinovszkij marsallhoz írott levelében a Magyar Front és a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság nevében kérte a II. Ukrán Front parancsnokát, hogy a küldöttséget sürgős útján hathatósan támogassa, „egyben a küldöttség útján a Felszabadító Bizottság és a II. Ukrán Hadsereg között a közvetlen kapcsolatot is megteremteni méltoztassék."[64]

A Molotov külügyminiszterhez küldött emlékiratból kiderül a Magyar Fronba és a MNFFB-ba tömörült antifasiszta pártok és ellenállási csoportok heterogén, horthysta; főleg polgári és kispolgári összetétele. Kiderül, hogy e szervezetek „a kormányzói kiáltványon, a kormányzó úr által megadott irányvonalon"[65] demokratikus irányban túl menni nem akartak és tárgyalási alapul a kormányzó kiáltványát tekintették. Az emlékirat részletjavaslatai azonban már arra utalnak, hogy a bizottság a felszabadító harc során feltétlen számolt a munkásság bevonásával, a munkáscsapatokkal. Ez utóbbi jelentős előrelépés volt a kormányzói proklamációhoz képest.

A Molotov külügyminiszterhez küldött emlékirat bevezető részében ismertette a Magyar Frontnak, illetve az ellenállási

[62] PI Archívum. A. XXI/3/1944 58.
[63] Boldizsár Iván: A másik Magyarország. 37. old.
[64] Pártunk harca a demokráciáért. 124—125. old.
[65] PI Archívum. Gy—224.

mozgalomnak kialakulását, az október 15-i eseményeket, majd így folytatta:[66]

„A Magyar Front a kormányzó személyének kikapcsolásával új elhatározás elé került. Mint a nemzet nagy demokratikus többségének képviselője, ezekben a válságos időkben a másik alkotmányos tényezőnek cselekvésből való kiesése folytán maga vette kezébe a Magyar Front, a kormányzói kiáltvány realizálását, s ennek érdekében a német megszállók ellen való nemzeti felkelés megszervezését és vezetését. Megszervezte mindenekelőtt a Magyar Front pártjainak és a legértékesebb pártfölötti felkelő szervezeteknek kiküldöttjeiből a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát. Van szerencsém a Magyar Front és a Felszabadító Bizottság ama tiszteletteljes kívánságát tolmácsolni, hogy mielőbb azonos kapcsolat és együttműködés létesülhessen a Szovjetunióval és a szovjet orosz hadsereggel és így a magyar felkelő erők minél eredményesebben vehessék ki részüket szegény megpróbált hazánk felszabadításából.

E kapcsolat és együttműködés megteremtésére van szerencsém jóakaratába ajánlani az ezen megbízólevéllel meghatalmazott küldöttséget, melynek vezetője Szent-Györgyi Albert egy. tanár, tagjai pedig Pénzes Géza akadémiai r. k. tanár és Radványi Imre hadmérnök őrnagy. A küldöttség feladata letárgyalni a következő és azokkal kapcsolatban adódó kérdéseinket:

1. Azok a magyar csapatok, amelyek megnyitják a frontot a szovjetorosz csapatok előtt és csatlakoznak a szovjetorosz hadsereghez, ne tekintessenek hadifoglyoknak, hanem külön seregtestekbe szervezve, magyar vezetés alatt vehessenek részt a szovjetorosz hadsereg hadműveleti kereteiben a német birodalom ellen való harcokban.

[66] A levélnek ez a része történelmileg több helytelen megállapítást tartalmaz, amelynek megcáfolása nem e tanulmány feladata. A teljesség kedvéért a levélnek ezt a részét éppen ezért lábjegyzetben közöljük:

„Molotov excellenciájának, a Szovjetunió Külügyi Népbiztosának.

Kegyelmes Uram!

Magyarországnak 1944. március 19-én történt megszállása után azonnal megkezdődött a demokratikus pártok és erők tömörülése, s megalakult a Magyar Front, amelynek magvát a Független Kisgazdapárt és Polgári Párt és a Szociáldemokrata Párt régi parlamenti szövetsége alkotta. Ez a szövetség kiegészült, a Magyar Frontban a Kommunista Párttal, a Nemzeti Parasztpárttal, a katolikus szervezetek szövetségével, ill. az utóbb abból alakult Keresztény Demokrata Néppárttal, a legitimisták szervezetével és a református szervezetek egyesülésével. Ez a Magyar Front megteremtette a maga kapcsolatát és bizalmas együttműködését Horthy Miklóssal, Magyarország kormányzójával. Ez a bizalmas együttműködés volt a politikai alapja a magyar kormányzó október 15-i kiáltványának, melyben bejelentette, hogy fegyverszünetet kért a szövetségesektől és ugyanekkor hadseregparancsában utasította a honvédhadsereget további parancsainak hűséges végrehajtására. A kormányzói kiáltvány a német-nyilas puccs előkészületei és ifj. Horthy Miklósnak a Gestapo részéről való tőrbecsalása és megsebesítése — talán megölése — miatt, hamarább hangzott el, mintsem magyar részről kellő katonai előkészületek megtörténhettek volna. Így a német katonai túlerő a testőrség ellenállásának leverésével aránylag könnyen felülkerekedett. Horthy Miklós fogságba került." (Új Magyarország, 1946. január 23.)

2. Az 1941 óta szovjetorosz fogságba került magyar katonák és volt munkaszolgálatosok a felállítandó magyar felkelő hadseregbe szerveztessenek és így magyar vezetés alatt vehessenek részt hazájuk felszabadításában, valamint a német birodalom ellen való további harcokban.

3. Az így létesítendő magyar felszabadító hadsereg, melynek legfontosabb kiegészítő részét a még fel nem szabadított területeken, főleg Budapesten felállítás alatt álló munkáscsapatok alkotnák és általában a partizánharcokra önként vállalkozó magyar lakosság láthassák el sürgősen szükség szerint megfelelő modern felszereléssel és fegyverzettel.

4. A felszabadított Magyarországon maradjon meg a magyar polgári közigazgatás, beleértve a rendfenntartás szerveit is.

5. Építtessék ki gyakorlati összhang és együttműködés a magyar nemzeti felkelésnek és felszabadított és fel nem szabadított területen küzdő erői, valamint a szovjetorosz hadsereg között.

Midőn arra kérem Nagyméltóságodat, hogy a Magyar Front és a Felszabadító Bizottság nevében jelentkező küldöttségünket fogadni és a felsorolt, valamint az azokkal együtt adódó egyéb kérdésekben a Magyar Nemzeti felkelésnek segítkezet nyújtani méltóztassék, fogadja Nagyméltóságod legőszintébb tiszteletem kinyilvánítását.

Budapest, 1944. november 19.

Bajcsy-Zsilinszky Endre sk.
A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnöke."[67]

A küldöttség a francia és orosz nyelvre lefordított és Bajcsy-Zsilinszky aláírásával ellátott leveleket november 23-án vitte volna át a fronton. A székesfehérvári repülőtéren szolgálatot teljesítő pilótákkal Nagy Jenő ezredesnek sikerült korábban kapcsolatot létesíteni,[68] s ők vállalták, hogy november 23-án Budapestről a repülőtérre autón érkező küldöttséget repülőgépen átviszik a fronton.[69] A küldöttség elindulását azon-

[67] Pártunk harca a demokráciáért. 125—127. old.

[68] Nagy Jenő a küldöttség átjuttatására még egy utat is biztosított. Baj esetén autón Apatinba menne a küldöttség, „ahol a mi csapataink állanak és csónakon kelünk át a Dunán. De szerdán (azaz november 23-án) mindenképpen indulni kell." Apatinnál — amint ez Nagy Jenő tájékoztatójából ismeretessé vált — állomásozó déli magyar hadsereg hajlandónak mutatkozott a MNFFB felszólítására átállni a szovjet csapatok oldalára. (Új Magyarország, 1946. január 23.)

[69] A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusi jelentése az 1943—45. évekről. 21. old., PI Archívum. A. XXI/3/1944/58. és Új Magyarország, 1946. január 23. (Az eddig rendelkezésünkre álló adatokból nem sikerült kideríteni, hogyan jött létre kapcsolat a székesfehérvári repülőtér pilótáival.)

ban megakadályozta a Katonai Vezérkar és Bajcsy-Zsilinszky november 22-én történt letartóztatása. Ezzel egy időben elfogták a székesfehérvári repülőtéren azokat a pilótákat is, akik vállalták a küldöttségnek a fronton való átjutását.[70]

A Katonai Vezérkar a kommunista párt többszöri figyelmeztetése ellenére sem szigorította meg a konspirációs szabályokat, nem törődött a vele kapcsolatba került tisztek megbízhatóságával. November 15-e után már a többi párt részéről is figyelmeztetések érkeztek, mert számos, a mozgalommal kapcsolatban álló tisztet és polgári személyt letartóztattak.[71] A Katonai Vezérkar közvetlenül a lebukás előtt elhatározta ugyan, hogy megszigorítja az ellenőrzést,[72] ez azonban már nem tudta megakadályozni a lebukást. A Nemzeti Számonkérő Szék, az áruló Mikulics Tibor páncélos százados feljelentése alapján birtokába jutott a jelszónak — „Mozi" jelszóval jelentkeztek a tisztek — s Mikulics azt is közölte, hogy november 22-én este Tartsay lakásán megbeszélés lesz.[73]

November 22-én este az Andrássy út 29. alatt, Tartsayék lakásának környékét a Nemzeti Számonkérő Különítményhez tartozó leghírhedtebb, Onódy Norbert csendőralezredes parancsnoksága alatt álló csendőr alakulat szállta meg és Radó Endre csendőrszázados vezetésével megkezdte a megbeszélésen résztvevők letartóztatását. Elfogták és a Margit körúti fogházba szállították: Nagy Jenőt, Tartsay Vilmost és a feleségét, Makkay Miklóst, Almássy Pált, Révay Kálmánt és más tiszteket is.[74] Bajcsy-Zsilinszky Endrét füvészkerti illegális búvóhelyén fogták le, s megakadályozták,[75] hogy velük szemben fegyverét használja, lefogták Kiss János altábornagyot is.[76]

70 A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusi jelentése ... 20. old

71 PI Archívum. A. XXI/3/58. és Bajcsy-Zsilinszky-lebukás jegyzőkönyvei.

72 Bajcsy-Zsilinszky-lebukás jegyzőkönyvei.

73 Világ, 1946. április 18

74 Boldizsár Iván: A másik Magyarország. 40. old. Két későn érkező tiszt és a csendőrök között Tartsay lakása előtt tűzharc is keletkezett. A 2. tiszt — Messik hadnagy és Széchényi zászlós, a 207/2 légvédelmi ágyúüteg tisztje — meghalt. Imre Kovács idézett könyve. 87. old. Lévai Jenő. A hősök hőse. 35. old.

75 Radó a népbírósági tárgyaláson elmondta, hogy Bajcsy-Zsilinszkyre álmában törtek rá. „Bajcsy-Zsilinszky villanygyújtásra az éjjeli szekrényen levő pisztolyához kapott, de elkésett." Világ, 1946. április 18.

76 Az „Ellenállás" című lap november 30-i száma „A végső harc előtt' című cikkében számol be a letartóztatásról. „A közelmúlt ... a magyar tisztikarnak is felnyitotta a szemét. Mint az elmúlt hét eseményei mutatják elég későn. Ezek a magyar tisztek nem tudták tétlenül nézni, hogy züllesztik szét a németek honvédségünket, hogy aprózzák fel és olvasztják a német egységbe — nem is beszélve az ország elpusztításáról. Ezek felelősségérzetükben a Felszabadító Bizottság támogatásával megpróbálták a honvédség németellenes hangulatát cselekvésre szervezni. A tisztikarnak hosszú idő óta tartó mesterséges rothasztása miatt azonban lehetetlen volt megakadályozni, hogy árulót ne csempésszenek közibük. Ennek segítségével azután a Gestapo német és »magyar« pribékjei kielégíthették állati szadizmusukat a nagyszámú letartóztatottakon ... *A lefogottak száma igen nagy.* Közöttük van Bajcsy-Zsilinszky Endre is."

A Margit körúti katonai fogházban a legkegyetlenebb eszközökkel vallatták a lefogottakat az emberi mivoltukból kivetkőzött csendőrnyomozók. Radó személyesen irányította a nyomozást s maga is részt vett a kínzásokban. Radó csendőrszázados a Népbíróság előtt beismerte a kegyetlenkedéseket. „Embereim... először mezítelenre vetkőztették le őket, majd felváltva gumibottal kéz- és lábfejüket ütlegelték. Ezután embereim gúzsba kötötték Bajcsy-Zsilinszky Endrét, jobb bokájánál fogva mennyezetre erősítették. Gyakran használták vallatás során a „medvejárást" is, ami abból állott, hogy az illetőnek négykézláb egy kalap körül kellett táncolnia."

A vallatásról szóló visszaemlékezések arról számolnak be, hogy a tiszteket és magát Bajcsy-Zsilinszkyt is a felismerhetetlenségig megkínozták. Bajcsy-Zsilinszky felesége mondotta a Népbíróság előtt: „Alkalmam volt férjemmel is beszélni... Ágyban feküdt és kék volt a szájaszéle. Össze-vissza verték és villanyozták, soha nem felejtem el azt a látványt, mikor megláttam. Kijelentette szegény, még a németek sem bántak így velem."[78]

A Radó csendőrszázados és pribékjei által felvett jegyzőkönyvek alapján került sor a rögtönítélő tárgyalásra. Radó a „Nemzeti Számonkérés Szervezetének" küldött, összefoglaló jelentésében a következőkben összegezte a nyomozás eredményeit. A szervezkedés célja volt „... az angolszász-szovjet szövetséges hatalmakkal egyetértésben és azok segítségével ellenállást szervezni a Hungarista Állam és a harcoló német hadsereg ellen, elsősorban a szovjet hadsereggel együttműködve annak magyar területén való átjutását minél gyorsabbá tenni. A volt kormányzó hadparancsában foglaltak érvényesítése a honvédségben, az orosz megszállás után a „Magyar Front" pártjainak hatalomra jutása és mindezekhez a katonai és karhatalmi erők megszervezése szintén a mozgalom célkitűzése volt."[79]

A rögtönítélő eljárást az a Feketehalmy-Czeidner — most már vezérezredes — rendelte el, akinek az újvidéki vérengzéssel kapcsolatos perében Kiss János a hadbíróság tagjaként szerepelt.[80] A rögtönítélő statáriális tárgyalást december 6—7—8-án „a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott m. kir. tárcanélküli miniszter mellé beosztott tábornokok bírósága" tárgyalta.[81] A főtárgyalás elnöke Vargyassy Gyula

[77] Világ, 1946. február 27.
[78] Világ, 1946. május 3.
[79] PI Archívum. Gy—224.
[80] PI Archívum. Gy—224.
[81] PI Archívum. Gy—224.

hadbíró altábornagy, tárgyalásvezető a hírhedt dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagy,[82] a vád képviselője Simon Gyula hadbíró százados, tanácstagként a nyilas vezető Hajnácskői László csendőrezredes volt jelen. A tárgyalás napján a tárgyalótermet az NSZK tagjai, részben tisztek s főleg nyomozók töltötték meg.[83]

Bajcsy-Zsilinszky és 10 társa[84] ellen hűtlenség bűntette ürügyén emeltek vádat. A vádindítvány, ha nem is szóról szóra, de lényegében megegyezett a Radó által felterjesztett összefoglaló jelentéssel.[85] A katonatisztek ellen külön vádindítvány is szerepelt.[86]

A tárgyaláson Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Katonai Vezérkar három tagja, Kiss Jenő altábornagy, Nagy Jenő ezredes, Tartsay Vilmos százados, bátran viselkedett. Bajcsy-Zsilinszky a tárgyaláson a következőket mondotta „... a legjobb meggyőződésem szerint tudatosan és az ország érdekében cselekedtem, ... úgy éreztem, hogy a háborúból és a németek oldaláról az országot el kell szakítani, ha kell erőszakkal is ... Amit elkövettem politikai és katonai meggyőződésből tettem, ez volt az egyetlen lehetőség, amely az országot és a magyar nemzetet a jelenlegi súlyos helyzetből kimenthette volna.[87] Amikor azzal vádolták, hogy a kommunistákkal — régi ádáz ellenségeivel szövetkezett — kijelentette: „az esztelen háborúba rántott országot csak olyan eszközökkel lehet megmenteni, ... amelyek adódnak és olyan úton, ami járható ..." „A kommunisták részvétele a németellenes erők szövetségében, elengedhetetlen.[88] Kiss János hasonlóan nyilatkozott vészbírái előtt: „A legjobb meggyőződésemből cselekedtem, amikor a mozgalomhoz csatlakoztam, abban az elgondolásban, hogy ezzel hazámnak teszek szolgálatot".[89]

[82] Dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagyot a tárgyalás eredményes lefolytatásáért és a példás ítéletért alezredessé léptették elő. Lévai Jenő: A hősök hőse 75. old.

[83] PI Archívum. Gy—224.

[84] Vitéz Kiss János ny. altábornagy, dr. Tartsay Vilmos ny. vezérkari százados, Révay Kálmán tart. huszárszázados, Nagy Jenő ezredes, Almássy Pál alezredes, Balázsy László repülőőrnagy, Tóth István vezérkari százados, Kővágó József százados, Schreiber Vilmos őrnagy és Makkay Miklós.

[85] „A baloldali pártokat, amelyeket a kormány feloszlatott, új név alatt egyesítette. A Nemzeti Felszabadító Mozgalom név alatt megindult új megmozdulásnak célja volt az országnak az állítólagos német uralom alól való felszabadítása, összhangban a szövetséges hatalmakkal."

[86] „Arra szövetkeztek, hogy közvetlenül a hadműveleti terület mögött fekvő Budapesten a szövetséges német haderő hadászati mozdulásainak és a magyar kormány intézkedéseinek fegyveresen ellenálljanak, a német haderőt esetleges visszavonulás alkalmával a szükségessé váló robbantásokban megakadályozzák és az orosz hadsereggel való egyesülés után együtt harcoljanak a németek ellen." PI Archívum. Gy—224.

[87] PI Aarchívum. Gy—224.

[88] PI Archívum. Gy—224. és Lévai Jenő: A hősök hőse. 53. old.

[89] PI Archívum. Gy—224.

A „törvényesség" köntösében tetszelgő hadbíróság az első napi tárgyalás után, hogy „törvényességét" továbbra is „betartsa", Bajcsy-Zsilinszky Endrének — akit országgyűlési képviselői mentelmi joga védett — ügyét kénytelen a tárgyalástól elkülöníteni mentelmi jogának a „Ház" által történő felfüggesztéséig.[90]

A bírósági komédia után december 8-án déli 12 órakor hirdetett ítéletet a rögtönítélő hadbíróság. „Vitéz Kiss János altábornagy II. r. Tartsay Vilmos ny. vk. szds. III. r. Révay Kálmán szds. IV. r. Makkay Miklós politikai elítélt V. r. Nagy Jenő ezrds. VI. r. és Almásy Pál alezredes VII. r. vádlottak egyhanguan bűnösök az ÉLT. 59.§. 4. pontjába ütköző hűtlenség bűntettében.

Ezért őket a haditörvényszék Kbp. 444§ (ÉLT. 48§) 2—3-ik bekezdése alapján, a Ktbtk 22§. 4. pontjába és a Ktbtk 7§ utolsó bekezdése alapján lefokozásuk és a honvédségtől való kicsapásuk mellett kötéllel végrehajtandó halálbüntetésre ítéli". A többi vádlott ügyét a bíróság „rendes eljárásra" utalta át.[91] A „kegyelmi tanáccsá" átalakult bíróság Kiss János, Nagy Jenő, és Tartsay Vilmos kegyelmi kérvényét visszautasította, a többiekét 10-15 évi fegyházbüntetésre változtatta.[92] Az ítéletet és a „kegyelmi tanács" döntését, valamint Feketehalmy-Czeidner, a Honvéd Vezérkari Főnök helyettesének jóváhagyását az ítélet kihirdetése után rövidesen közölték.[93]

Az ítéletet két órán belül a Margit-körúti katonai fogház udvarán december 8-án 14 és 15 óra között végrehajtották. Tartsay Vilmost, Nagy Jenőt és Kiss Jánost felakasztották.[94] A hadbíróság ítéletét és az ítélet végrehajtását hivatalosan 9-én és 10-én közölték a nyilas újságok.[95]

Az illegálisan megjelenő lapok közül csupán a Kommunista Párt lapja, az illegális Szabad Nép emlékezett meg a kivégzett honvédtisztekről. „Közel száz éve, hogy honvédtiszteket akasztottak Magyarországon. Aradon történt 1849-ben, hogy honvédtábornokokat állítottak bitó alá a véreskezű Haynau parancsára.

90 „A haditörvényszék Bajcsy-Zsilinszky Endre I. r. vádlott ügyét, minthogy a nevezettről kiderült, hogy országgyűlési képviselő és a Ház őt még nem adta ki — a többi vádlottak ügyétől elkülöníti és vele szemben az eljárást a mentelmi bizottság döntéséig leállítja." (PI Archívum. Gy—224.)

91 PI Archívum. Gy—224.

92 PI Archívum. Gy—224.

93 PI Archívum. Gy—224.

94 PI Archívum. Gy—224. (Több visszaemlékezés arról számol be, hogy az ítéletet nyilvánosan, elrettentő példaként a Vérmezőn akarták végrehajtani. Bajcsy-Zsilinszky ügyének az elkülönítése és a partizánok egyre sűrűbb akciói arra késztették a nyilasokat, hogy elálljanak a tervüktől.)

95 A Pesti Hirlap, december 10-i száma „Újabb súlyos ítéletet hozott a hadbíróság" címen közli az ítéletet.

Akkor is az ország szabadságáról volt szó. De akkor a császári reakció maga végezte el ezt a hóhérmunkát, míg most a Gestapó bérencei, maguk a nyilasok. Ők vetik a hurkot azok nyakába, akik bátor, jó hazafiként az országot és népét ki akarják menteni a német hordák rabságából. Ami azonban nem sikerült Haynaunak bitókkal, nekik sem fog sikerülni. Bárhogy tobzódnak is a magyar vérben, nem tiporják el azt az ellenállási mozgalmat, amelyben a honvédtisztek oldalán ott harcol a magyar munkás, paraszt, polgár. Mert a bitó nem rettenti meg egyiküket sem. Ellenkezőleg: csak fokozza elszántságukat, hogy végleg leszámoljanak a hazaáruló hóhérokkal. És ez a leszámolás hamarosan elkövetkezik. Kiss János és hős társainak nevét a magyar dolgozók milliói örökre szívükbe zárták.[96]

Bajcsy-Zsilinszky ügyében is gyorsan meghozta döntését a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, azaz a „Ház". December 7-i ülésén mint ezt a Pesti Hírlapban közölt hivatalos közlemény megállapította „a honvédvezérkar főnöke bíróságának megkeresésére a mentelmi bizottság javaslata alapján — Bajcsy-Zsilinszkyt — felmentette."[97] A szovjet csapatok gyors előretörése azonban megakadályozta, hogy Bajcsy-Zsilinszky ügyét letárgyalják és az ítéletet még Budapesten végrehajtsák. December közepén Bajcsy-Zsilinszkyt a Margit körúton lévő többi politikai elítélttel együtt Sopronkőhidára szállították. Bajcsy-Zsilinszkyt december 23-án a sopronkőhidai községi iskolában állították ismét rögtönítélő bíróság elé. Itt már nincs idő 3 napos tárgyalásra. Pár óra csupán és Dominich bíró kihirdeti a halálos ítéletet. December 24-én reggel, karácsony előestéjén került sor az ítélet végrehajtására. Bajcsy-Zsilinszkyt, aki korábban ádáz ellensége volt a kommunistáknak, de hazája sorsáért való aggódása a II. világháború idején egy táborba vitte a kommunistákkal, 1944 december 24-én reggel a kommunista fiatalokkal együtt végezték ki a börtön udvarán.

A felszabadulás után az Ideiglenes Nemzeti Kormány a meggyilkolt Bajcsy-Zsilinszky holttestét exhumáltatta és gondoskodott a nemzet halottját megillető, méltó temetéséről. Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1945 május 27-én kísérte utolsó útjára immár az egész felszabadult magyar nép. A 25 éves illegalitás után ismét szabadon működő Magyar Kommunista Párt központi lapjában, a Szabad Népben búcsúzott a nemzet halottjától. „Bajcsy-Zsilinszkyt temetjük. Voltak nagyobb államférfiai és nagyobb halottjai az országnak. De senki sem volt, akinek

[96] Szabad Nép, 1944. december hó.
[97] Pesti Hirlap, 1944. december hó 10.

temetési menetében ennyire eggyé vált volna a nemzet: a munkás, a polgár, a paraszt... A legtöbb, amit róla mondhatunk, hogy a magunk mártírjai közé helyezzük őt is. Ugyanazért halt meg, mint a mi vértnúink, a magyar szabadságért, a magyar népért."[98] A koporsónál pedig Kállai Gyula elvtárs tisztelgett az MKP nevében.[99]

A Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János és társaik által tervezet, a német fasiszták és magyar cinkosaik ellen irányuló fegyveres felkelés elbukott. Elbukott, mert elárulták, de elbukott azért is, mert tervét nem a széles dolgozó tömegek harcra mozgósítására építette fel, mert nem tartotta feladatának, hogy a napi kisebb fegyveres akciók utján vezesse el Budapest népét a nemzeti felkelésig. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság tagjainak többsége még mindig félt a tömegek forradalmi megmozdulásától. Ezért a Bizottság vezérkarának lefogása után az egész mozgalom szétesett, nem volt erő, ami összetartsa. A vezetők: Bajcsy-Zsilinszky, Kiss János és mások személyes varázsa és bátorsága megszűnt hatni, olyan erők pedig nem akadtak, amelyekből az egységes vezetést ismét létre lehetett volna hozni. A hadsereg Horthy-barát tisztikara a további szervezkedéstől visszalépett. A Magyar Frontba tömörült politikai pártok és egyéb szervezetek jobbnak látták újra visszatérni a „kivárás" átkos politikájához. Az ellenállás vezetőinek letartóztatása után csak a Kommunista Párt követett el mindent, hogy minél szélesebb vonalon kibontakoztassa a fegyveres partizánharcot. Végső soron csak a kommunisták által életrehívott fegyveres partizáncsoportok, s néhány, a szovjet hadsereg oldalára átállt, katonai alakulat vett részt fegyveresen a magyar nép felszabadításában.

Bár Bajcsy-Zsilinszky és társainak terve nem sikerült, az általuk életrehívott ellenállási mozgalom és az ő hősi, bátor helytállásuk mégis elengedhetetlen része a magyar nép antifasiszta, a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért vívott harcának. Kiss János, Nagy Jenő, Tartsay Vilmos horthysta honvédtisztek voltak ugyan, de megmutatták, hogyha a haza igazi érdeke úgy kívánja, szembefordulnak egész múltjukkal, s nemcsak szavakban, hanem tettekben is képesek antifasisztákká válni.

[98] Szabad Nép, 1945. május 27. A nemzet halottja.
[99] Szabad Nép, 1945. május 29. Bajcsy-Zsilinszky Endre temetése.

AZ 1. PÁNCÉLOS HADOSZTÁLY HARCAI A 2. MAGYAR HADSEREG DONI HÍDFŐCSATÁIBAN 1942. JÚLIUS—OKTÓBER

Gindert Károly alezredes

Katonapolitikai helyzet 1942 tavaszán.

1941 TELÉN a német hadsereg vezérkarának a szovjet hadsereg legyőzésére irányuló elképzeléseiben gyökeres fordulat következett be. Kénytelenek voltak beismerni, hogy a Nyugat-európában oly jól bevált villámháborús taktika csődöt mondott. Kiderült, hogy a háromhónapos hadjáratra felépített német haditervek nem számoltak a szovjet nép önfeláldozó hazaszeretetével, a szocialista gazdasági rendszer roppant lehetőségeivel és tartalékaival, lebecsülték a szovjet hadsereg felkészültségét és ellenálló erejét. A német véderő főparancsnokság 1941 november 10-én kiadott szigorúan titkos tájékoztatójában beismeri, hogy „. . . a bolsevizmus bukásával számolni nem lehet, mert egyrészt a kommunista világnézet oly mély gyökeret vert a Szovjetunió népei között, hogy azok ma jobban összefognak, mint a régi Oroszországban, másrészt a Vörös Hadsereg ellenállóképessége még nem tört meg véglegesen."[1] Hitlerék belátták, hogy hosszabb ideig tartó háborúra kell berendezkedni, és a szövetségeseket — köztük Magyarországot is — erre kell kényszeríteni. Ezt a célt szolgálta Keitel vezértábornagynak, a német véderő főparancsnokának 1942 január 20—22-i budapesti látogatása.

Keitel ismerte partnereinek a gyöngéit, és a tárgyalások során a hízelgés, ígéret és fenyegetőzés minden eszközét igény-

[1] HIL. 1941. VKF. 162. fasc. és v. Faraghó Gábor vőrgy. vallomása. HIL. A Magyar Népköztársaság béketárgyalási anyaga. 1946—47. 7. fasc.

bevéve, elérte célját. Hízelgett a magyar katonai vezetőknek, mikor a tárgyalás során, azok 1919-ig visszanyúló antibolsevista múltjukra hivatkozott. Ígért, mikor azok korszerű fegyvereket, és a németekkel egyenlő elbánást kértek a harcoló magyar csapatok számára, fenyegetőzött, és az ellenszolgáltatást követelte a bécsi döntésekért, mikor ígéreteit nem találták elég meggyőzőnek. Pedig Bartha honvédelmi miniszter, és Szombathelyi vezérezredes aggodalmai nem voltak alaptalanok.

Az 1941-ben a Keleti hadszíntéren működő gyorshadtest vesztesége — annak ellenére, hogy komolyabb támadó hadműveletben nem vett részt, csak üldöző és folyambiztosító szolgálatot látott el — az elavult fegyverzet és korszerűtlen szervezés következtében kis harckocsikban 100%, könnyű harckocsikban 80%, gépjárművekből 1 200 darab, repülőgépekből 30 darab volt.[2] Ezzel a gyorshadtest felállítására fordított 3 milliárd pengő nagyrésze elveszett. A magyar katonai vezetők leszűrve az első háborús év tanulságait, látták, hogy a korszerűtlenül felszerelt magyar hadsereg képtelen felvenni a harcot a szovjet hadosztályokkal. Kevés és hatástalan, elavult lövegekkel rendelkezett a páncélelhárítás, kevés és nem eléggé mozgékony volt a tüzérség, teljesen hiányzott a nehéz aknavető, gyönge volt a légvédelem, a légierő, és szinte teljesen hiányoztak a harckocsik. (Keitel látogatása idején a magyar hadsereg harckocsi zászlóaljai csak a gyorshadtest megmaradt harckocsianyagával rendelkeztek). A német „szövetséges" egyáltalán nem sietett a magyar hadsereg segítségére, és nem igyekezett korszerű nehéz fegyverekkel ellátni a magyarokat. A német hadsereg korszerű fegyvereit titokként kezelték, a magyaroknak rendkívül drágán, csak elavult fegyvereket szállítottak, és mindent elkövettek az önálló magyar fegyvergyártás akadályozására.

Ezért a Keitellel folytatott tárgyaláson — melyen Bartha vezérezredes, honvédelmi miniszter és Szombathelyi vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke vett részt, — azt kérték Keiteltől, hogy úgy szereljék fel a korszerűtlen, elavult fegyverekkel ellátott magyar hadsereget, mint a németeket, különösen nehéz fegyverekkel. Kérték a hadművelet területére szállítandó hadosztályok csökkentését is, hogy meg tudják őrizni a fegyveres erők egy részét a háború utánra, amikor a kormányzó, mint legfőbb hadúr a győztes angol-amerikai hadsereg oldalán venné fel a harcot a Szovjetunióval.[2/a]

[2] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai. 37161/eln. — 1945. sz.
[2/a] bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár feljegyzései. 39—40. old. HIL. A Magyar Népköztársaság béketárgyalási anyaga. 1946—47. 7. fasc.

Keitel figyelembe se vette a magyar katonai vezetők kérését, mindössze arra tett szóbeli ígéretet, hogy a magyar csapatok *lehetőleg* olyan felszerelést kapjanak, mint a német hadosztályok, de azt is csak Oroszországban adják át.[2/b]

Mindezek ellenére a magyar uralkodó körök teljesítették Keitel kérését, és megállapodtak:[3]

— A Szovjetunió területén lévő megszálló hadosztályok számát ötről hétre emelik;

— a Szovjetunió elleni tavaszi hadjáratban résztvesz egy magyar hadsereg, 9 könnyű hadosztállyal, (2 gyalogezredes) 1 páncélos hadosztállyal, 5 repülő századdal és hadsereg közvetlenekkel;

— a páncélos hadosztály harckocsi ezrede német harckocsi anyaggal lesz felszerelve (Pz. IV. és T—38). A kezelő személyzet kiképzését a wünsdorfi német páncélos iskolán biztosítják;

Keitel — korszerű felszerelésre vonatkozó — ígéretének az értékét a berlini magyar katonai attasénak 1942 szeptemberi egyik jelentése illusztrálja, mely szerint kérésére a német fővezérség a 2. hadsereg részére kiutalt:

— június 25-én 13 db. 82 mm-es aknavetőt;

— augusztus 28-án 24 db. 82 mm-es aknavetőt;

— ezenkívül némi nadrágokat, zoknikat, filc csizmákat, stb.[4]

Mi volt az oka, hogy a magyar vezetők ilyen kedvezőtlen körülmények között, olyan könnyű szívvel áldozták fel a magyar katonák tízezreit a német érdekeknek? A fő okok közül emeljünk ki néhányat:

— a magyar uralkodó osztály hagyományos, féktelen szovjetgyűlölete, rettegése a forradalomtól, kiváltságaik elvesztésétől;

— a katonai vezetésben — különösen a vezérkarban — lévő szélsőségesen fasiszta, németbarát elemek nyomása, akik személy szerint akartak érdemeket szerezni a német legfelsőbb katonai vezetőkörök előtt;

— a szomszéd népek iránti gyűlölet és Magyarország soviniszta revíziójára irányuló törekvés. Ezt Szombathelyi vezérezredes így fejezte ki: „Az 1942. év végső döntést fog hozni a németek javára a keleti fronton, s ha a németek nem lesznek

[2/b] v. Szombathelyi Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1945. október 30. HIL. A Magyar Népköztársaság béketárgyalási anyaga. 1946—47. 7. fasc.

[3] HIL. VKF. Eln. 249. fasc. 18.—mk.—1942. sz.

[4] HIL. VKF. iratai. VKF. 6001. Bsz.—1942. 248. fasc.

megelégedve a Magyarország részvételével, akkor a békekötésnél Erdélyt a románok kapják meg."[5]

— a kormányzó és a magyar uralkodó körök azt remélték, hogy a németek felszerelik a magyar hadsereget, melyet megőrizve „a békekötésnél súlyt adhatnak a rendszernek" és „van erő a belső forradalmi megmozdulás leverésére is."[6]

Keitel vezértábornagy megelégedetten térhetett vissza Berlinbe, Magyarországon pedig megkezdődött — a dolgozó tömegek életszínvonala elleni újabb roham árán — a 2. hadsereg mozgósítása és felszerelése.

Az 1. páncélos hadosztály megalakulása.

1942. január 6-án és 7-én a budapesti Róbert Károly körúti Andrássy laktanyába nagy csoportokban érkeztek az ország páncélos laktanyáiból a tisztek és a katonák. 7-én estére már a legénység, 120 tiszhelyettes és honvéd, 52 fő műszaki személyzet és 38 tiszt foglalta el a számukra előkészített ideiglenes körleteket. Azonban a tetőtől-tlpig új ruhába öltöztetett, teljesen felszerelt katonák nem sokáig élvezhették a budapesti vezénylést. Január 8-án vagonba rakodtak és két nap múlva megérkeztek a német hadsereg wünsdorfi páncélos lőiskolájára, ahol január 12-én megkezdődött a 9 hetes átképzésük a német Pz.II., Pz. IV. és T—38 harcikocsi anyagra.[7]

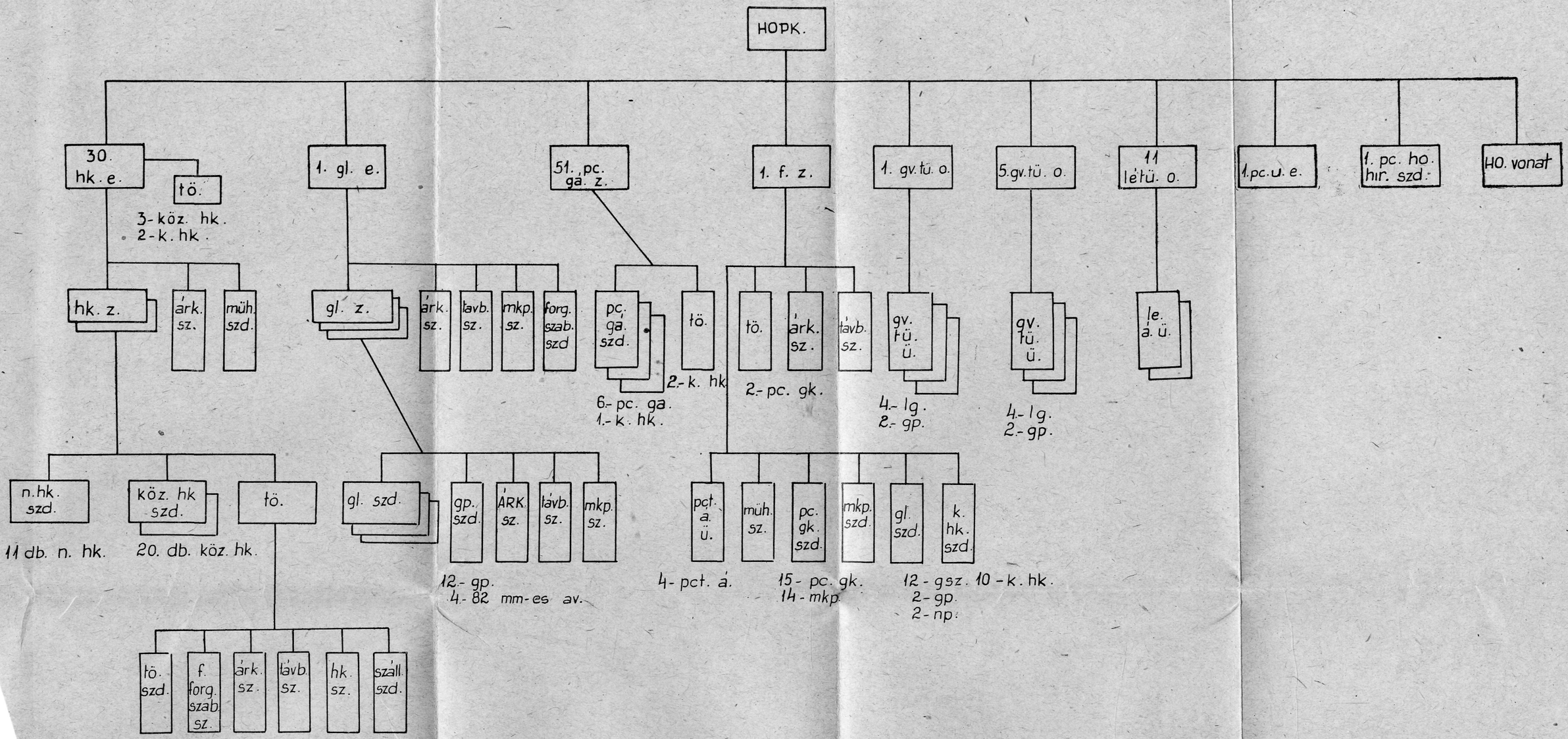
Az 1. páncélos hadosztály felállítására és előkészítésére rövid idő állt rendelkezésre. Március 17-re visszaérkeztek a tisztek és honvédek a wünsdorfi páncélos iskoláról, felállították a csapatok kereteit és elrendelték a mozgósítást. A harckocsi kezelők nagyobbrészt a tényleges, vagy a már előbb mozgósított állományból kerültek ki. A legénység jelentős része már 1938 óta teljesített tényleges katonai szolgálatot.[8] Aránylag sok volt az önkéntes ún. „korengedélyes" így az idősebb korosztálybeli tartalékosok nagyobbrészt a kiszolgáló szervekhez, és a gépkocsizó lövészszászlóaljakhoz kerültek. Igen előnyös volt a hadosztály szempontjából, hogy az eddig önálló, magasabb egységként szereplő 1. gépkocsizó lövészdandár 1. gépkocsizó lövészezred néven szinte szervezeti változtatás nélkül ment át a hadosztály alárendeltségébe. E dandár, illetve már ezred hosszabb ideje fennálló, összekovácsolódott, harci tapasztalatok-

[5—6] bárczi házi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár feljegyzései. 30—40. old. és a Budapesti Népbíróságon 1946. évi március hó 14-én lefolytatott Hellebronth-per. HIL. A Magyar Népköztársaság béketárgyalási anyaga. 7. fasc.

[7] HIL. VKF. 60715/Eln. 5. VKF.—1941. 249. fasc.

[8] HIL. VKF. 247. fasc.

AZ 1. PC. HO. SZERVEZÉSE

kal rendelkező, viszonylag jól felszerelt alakulat volt. A harckocsi ezredet és a hadosztály közvetleneket azonban újonnan kellett felállítani. Megfelelő számú harckocsi hiányában a harckocsi ezred 3. zászlóalját nem tudták feltölteni, így az ezred csak két zászlóaljjal indult ki az arcvonalra. Az ezred közepes harckocsiszázadai T—38 típusú harckocsival voltak feltöltve, kivéve a felderítő zászolóaljat, melynek könnyű harckocsi százada Toldi harckocsival rendelkezett.

A két harckocsi zászlóalj nehéz harckocsi százada ún. „rövidcsövű" Pz—IV. típusú német harckocsi anyaggal volt felszerelve. A páncélvadász századok „Nimród" típusú páncélozott gépágyúval rendelkeztek. A hadseregparancsnokság mindent elkövetett, hogy a hadosztályt lehetőleg egységes típusú, szabvány gépjármű anyaggal lássa el, (kivéve a hadosztály vonatot) a javítóanyaggal való ellátás is jobb volt, mint a hadtesteknél, így a páncélos hadosztály gépjármű technikai harckészültség szempontjából sokkal jobb volt a többi magasabb egységeknél.

Vasúti szállítás és az összpontosítási körlet elfoglalása.

Így kezdődött az 1. páncélos hadosztálynak, a Horthy-hadsereg első páncélos magasabb egységének a története, mely büszkén indult a harcba és alig háromnegyed év múlva lerongyolódva, összetörve, önbizalmát és harci kedvét örökre elveszítve, csak töredékeiben tért vissza onnan.

A hadosztály rövid kiképzés után 1942. 5. 9-én Esztergomban Horthy kormányzó előtt együttműködési bemutató gyakorlatot hajtott végre és megindult a hadosztály vasúti szállítása. A hadosztály elszállítása júniusban történt, sőt még júliusba is belenyúlt (5. gépvontatású tüzérosztály). A hadosztály gépkocsi lépcsői a lengyelországi Rzeszowban raktak ki, innen kb. 1500 km-es menettel Lemberg, Zsitomir, Kijev menetvonalon talpon mentek Kurszk délen elterülő összpontosítási körletükbe. A lánctalpas alegységek az Orel—kurszki vasútvonal mentén, Kurszktól északra rakodtak ki. A gépkocsi lépcsők napi 200—250 km-t meneteltek, közben egyszer — Kijevben — 2 napos hosszú pihenőt tartottak.

Július 8-án indult el a hadosztály összpontosítási körletéből, hogy felzárkózzon a 2. hadsereg éléhez, mely már július 6-án elérte a Dont. A 2. hadsereg a beérkezés sorrendjében felváltotta a 6. német hadsereg hadosztályait, és 208 km-es arcvonalon rendezkedett be folyóvédelemre a Don nyugati partján.

Az I. páncélos hadosztály állománya az

EGYSÉG / ERŐ ÉS ESZKÖZ	Szem. állomány			Páncéljármű				Gép-		
	tí.	legénység	összesen	könnyű harckocsi	közepes harckocsi	nehéz harckocsi	pc. gá.	páncél gépkocsi	mkp. solo	mkp. oldalkocsi
30. harckocsi ezred	119	3211	3330	2	89	22	—	—	76	67
1. gépkocsizó löv. e.	102	3242	3344						54	123
51. páncélgránátos z.	22	371	393	5			19		15	
1. felderítő z.	23	755	778	12				17		102
1. gépvontatású tü. o.	21	395	416						4	
5. gépvontatású tü. o.	21	395	416						4	
51. létü. osztály	22	491	513						3	
1. pc. l. szd.	4	199	213						4	
1. pc. hir. szd.	7	177	184					1	1	
Hadosztály vonat	11	252	363						1	
Hadosztály törzs	15	29	44						5	
Összesen:	365	9516	9882	17	89	22	18	18	164	292

Megjegyzés.

[1] 4 db R/7 típusú rádiós gépkocsi.
[2] 1 db R/7 típusú rádiós gépkocsi.
[3] 1 db R/7 típusú rádiós gépkocsi.
[4] 1 db R/6 típusú rádiós gépkocsi.
[5] 4 db könnyű vezetékes rajgépkocsi, 2 db nehézkábel gépkocsi, 1 db távbeszélő központ gépkocsi, 2 db R/7 típusú rádiós gépkocsi, 2 db R/4 típusú rádiós gépkocsi.

1942. évi szervezési állománytábla szerint

kocsik*				Vontatók			Fegyverzet					
szgk. kül.	1,5 t tgk.	3 t tgk.	kgs. gk.	vo. 10 t	vo. 18 t	lg. vo.	gp*	82 m n-es av.	pct. ágyú	ta- rack	légvé- delmi ágyú	golyó- szóró
70	31	126	55	2	2							
61	341	80	13[1]				36	12				120
8	16	3	5									
13	46	9	2[2]						4			24
9	36	19	1[3]			12	2			12		
9	36	19	1[3]			12	6			12		
5	10	17	1[4]			5	6				12	
3	3	8					1					1
3			11[5]									2
2	1	10	1									
4												
187	520	291	90	2	2	29	51	12	4	24	12	147

* Szervezetszerű állomány./ A valóságban az arcvonalra 453 motorkerékpár, 325 személygépkocsi, 1491 tehergépkocsi, 106 különleges gépkocsi és vontató vonult el.

A 2. magyar hadsereg védősávjában a visszavonuló szovjet erők három hídfőt rendeztek be a Don jobbpartján, Uriv, Korotojak és Scsucsje helységek körzetében. A hídfők a folyó kanyarulataiban helyezkedtek el, szárnyaikat és hátukat a Don, mint természetes akadály biztosította. Az egyes hídfők különböző, — 30-tól 100 km^2-ig terjedő területet foglaltak el, és megerősített ezred — hadosztály erejű szovjet csapat védte. A hídfőknek rendkívül nagy jelentőségük volt mint felvonulási területnek és megindulási állásnak, a támadásba való átmenet esetén. A fasiszta hadsereg parancsnokság felismerte a hídfőkben rejlő veszélyt és fokozódó, heves erőfeszítéseket tett a hídfők felszámolására.

A legnagyobb és legveszélyesebb az urivi szovjet hídfő volt, mely mély horhosaival, erdőivel és fedett dombjaival kiváló védelmi és felvonulási lehetőséget biztosított a szovjet csapatoknak. A hátországgal való összeköttetést két vízalatti híd, és három — csak időszakosan működő — pontonhíd biztosította. Július hónapban az egyes hídfőkben még csak kis erők tevékenykedtek, elsősorban a visszavonulást fedező páncélos és lövész egységekből. Így például az urivi hídfőben július 18-án egy leharcolt szovjet páncélos dandár (valószínű a 4. harckocsi dandár) védett 3 darab T—34 harckocsival kb. 20—25 darab lőszerrel és üzemanyaggal már alig rendelkező, elavult típusú, könnyű harckocsival (T—26) és két géppisztolyos századdal. Tüzérségi támogatást a Don keleti partján elhelyezett tüzércsoportok nyújtottak.[8] Az egyes hídfők élőerővel és technikával való feltöltése, megerősítése nagyobbrészt csak augusztus 5-től kezdve folyamatosan történt. A 2. hadsereg parancsnoksága az urivi hídfőt a III. hadtest csapataival megkísérelte menetből elfoglalni, azonban ez nem járt eredménnyel.

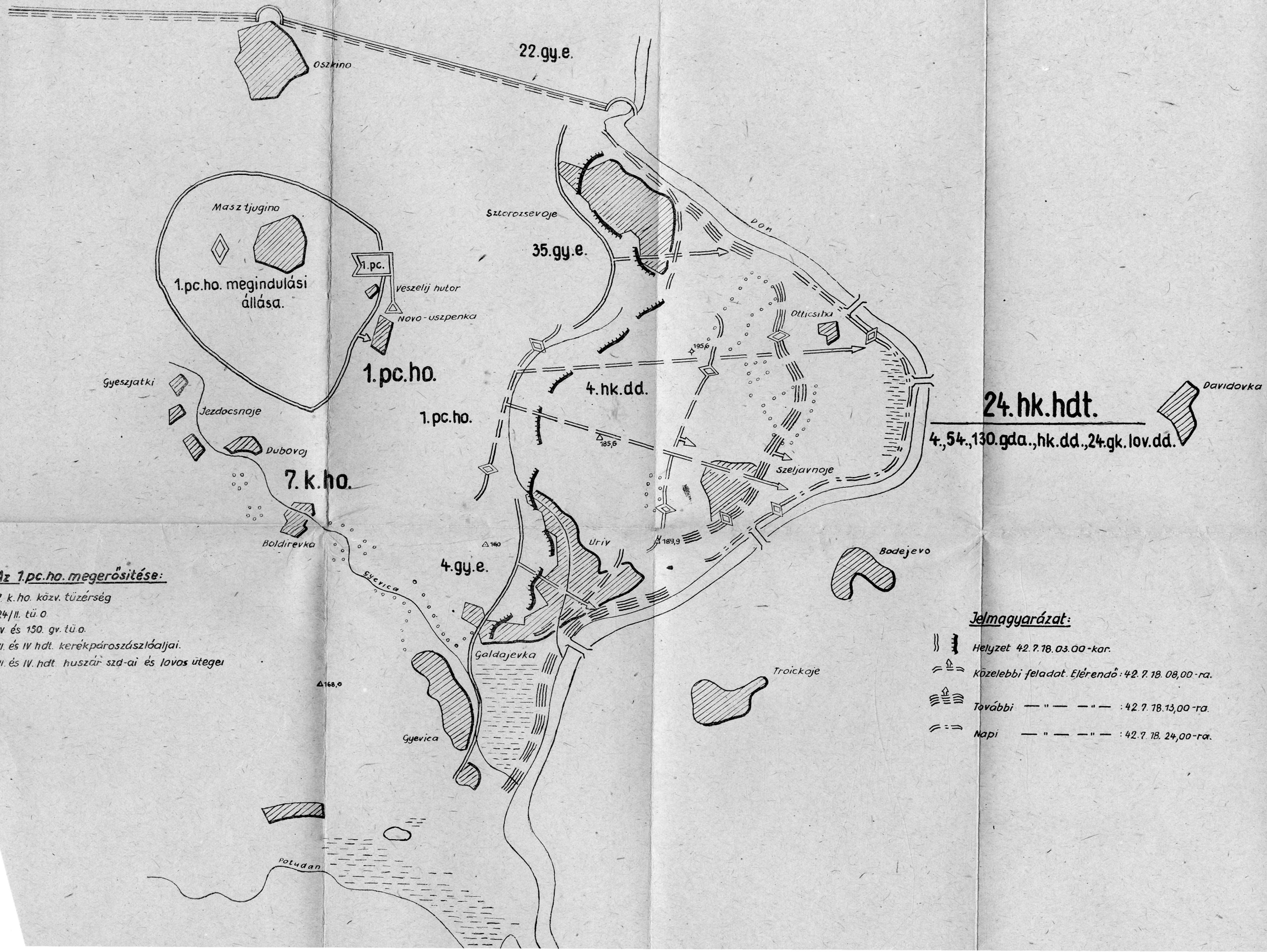
A páncélos hadosztály a 2. hadsereg sávjában működött, de a beérkezés után a magyar hadsereg parancsnokság alárendeltségéből kivonták és közvetlenül a német „B" hadseregcsoportnak rendelték alá. Ez az átalárendelés csak a harcászati alkalmazást érintette, anyagilag továbbra is a magyar hadsereg parancsnokságnak kellett ellátnia a hadosztályt.

Ez az ellátás azonban már kezdetben akadozott, mert a Bugyonijba tartó hadosztály 1942. 7. 11-én már Sztarij-Oszkolban üzemanyag hiány miatt leállt.

A hadosztályparancsnok, Veres altábornagy 42.7.11.09,55-kor jelentkezett a hadseregparancsnoknál. A hadseregparancs-

[8] HIL. 2. hadsereg iratai, 22. fasc. 77. és 154. mell., VKF. iratai 1061/eln. 2. hds. 1943. sz., valamint Rákos Ferenc visszaemlékezései.

Az 1.pc.ho.első támadása az Uriv-i hidfö elle. .(:terv:) 42.7.18.

Az 1.pc.ho. megerősitése:

7. k.ho. közv. tüzérség
24/II. tü.o.
IV és 150. gy. tü.o.
III. és IV hdt. kerékpáros szd-ai
III. és IV. hdt. huszár szd-ai és lovas ütegei

Jelmagyarázat:

Helyzet 42.7.18.03.00-kor.
Közelebbi feladat. Elérendő: 42.7.18.08,00-ra.
További — " — — " — : 42.7.18.13,00-ra.
Napi — " — — " — : 42.7.18.24,00-ra.

nok és a vezérkari főnök örömmel fogadták a páncélos hadosztály beérkezését. Kapóra jött a páncélos hadosztály. Meglett az eszköz, az urivi szovjet hídfő felszámolására. Veres altábornagy azonban lehűtötte a hadsereg vezérkari főnök lelkesedését. Közölte vele, hogy az urivi hídfő elleni támadást üzemanyag és páncéltörő lőszer hiánya miatt akkor sem hajthatná végre, ha nem lenne német parancsnokság alá rendelve.[9] Annyi benzint sikerült kiharcolnia, hogy folytatni tudta menetét és el tudta foglalni elhelyezési körletét, mint a hadsereg második lépcsője, de továbbra is a „B" hadseregcsoport alárendeltségében Gorsecsnoje, Kaplinó, Sztarij-Oszkol, Ivanovka, Volokanovka, Csernjanka körzetében. A hadosztályparancsnok harcálláspontja Smarnoje-n volt.[10]

Az 1. páncélos hadosztály harctevékenysége július 13—31-ig

Első támadás az urivi hídfő ellen.

A hadseregparancsnok július 11—12 és 13-án eredménytelenül erőszakolta tovább, a III. hadtest teljesen kimerült és leharcolt csapataival az urivi szovjet hídfő elfoglalását. Pedig a támadáshoz nagy reményeket fűztek. 42.7.12-én délben a páncélos hadosztályparancsnok a hadseregparancsnoktól már az urivi hídfőben rekedt, és ép állapotban elfogott orosz nehéz harckocsikat kérte.[11] Azonban hiába volt a nagy véráldozat, hiába a sok lőszer, a hídfő tartotta magát. A német „B" hadseregcsoport parancsnoksága felismerve a hídfő harcászati jelentőségét, a magyar hadseregparancsnok kérésére a páncélos hadosztályt a 2. hadsereg rendelkezésére bocsátotta.

1942.7.13. 20,23-kor kapta az 1. páncélos hadosztályparancsnok távbeszélőn a parancsot a hadsereg vezérkari főnökétől, hogy a hadosztály készüljön fel harci alkalmazásra, és 14-én legyen menetkész. A hadosztályparancsnok lőszer és üzemanyag hiányra hivatkozva próbált kitérni, de érvelését nem fogadták el. 14-én reggel kapott üzemanyagot és a feladatot a saját lőszerkészletével meg kellett oldania.[12]

Július 14-én 09,55-kor jelentkezett a páncélos hadosztályparancsnok a hadseregparancsnoknál, a feladat vételére. A hadseregparancsnok személyesen tájékoztatta a hadosztályparancsnokot az urivi helyzetről, és megbeszélte vele a páncélos had-

[9] HIL. 2. hds. iratai. 7. fasc. 152. sz. melléklet.
[10] HIL. 2. hds. iratai. 7. fasc. 154. sz. melléklet.
[11] HIL. 2. hds. parancsnokság. 7. fasc. 159. sz. melléklet.
[12] HIL. 2. hds. parancsnokság. 7. fasc. 168. sz. melléklet.

osztály beavatkozásának részleteit. Közölte vele, hogy a támadásban résztvesz: a páncélos hadosztály egy harccsoporttal, a 7. könnyű hadosztály, a VIII. kerékpáros zászlóalj, a 17. lovasszázad, a 150. nehéz tüzérosztály, a 4. gépvontatású és a 24/II. tüzérosztály, és a 2/1. lovas század. A támadást az 1. páncélos hadosztályparancsnok vezeti. Veres altábornagy a tájékoztató végén öntelten válaszolta: „Ha időt kapok, végre fogom hajtani, „Mords" támadást fogok indítani."[13]

A támadás kezdetét 7.18. 03,00-ra határozták meg. A páncélos hadosztályparancsnok a harcparancsát 42.7.16. 03,00-kor adta ki, mely szerint a támadásban résztvesz az 1. harckocsi zászlóalj, az 1. gépkocsizó lövészzászlóalj, az 1. gépvontatású tüzérosztály és az 51. páncélvadász-zászlóalj. A támadó csoport 7.17-én reggelre foglalja el készenléti helyét Novo-Uszpenka keleten, 7.17. 18,00 és 20,00 között menjen előre a Poltava—Dubovoj—Uriv északon levő megindulási állásokba.

A parancsnokok 7.16. 13,00-ra előrementek Poltavára, a 7. hadosztályparancsnok harcálláspontjára, ahol az 1. páncélos hadosztályparancsnok megszervezte a támadást. A páncélos csoportnak terv szerint a 7. hadosztály közepén, a 35. és 4. gyalogezred között, részben a 4. gyalogezred sávjában kellett támadni Masztjuginó, 187,7 háromszögelési pont, Sztaraja—Hevrosztán irányába. 03,00-ra tervezték a roham megindítását, így 08,00-ra elérték volna a magaslatok (195,6 magassági pont — 187,7 háromszögelési pont — 189,9 háromszögelési pont) vonalát, 13,00-ra megtörik a szovjet erők ellenállása és estére elérhetik a Don partot. Ez volt a terv. A végrehajtás azonban nem volt ilyen egyszerű.

A Zádor-csoport néven nevezett páncélos harccsoport, — melyet a 30. harckocsi ezred parancsnokáról, az egész harccsoport parancsnokáról neveztek el — tervszerűen végrehajtotta az előrevonást. A támadás a tüzérségi előkészítés után 7.18. 03,00-kor széles arcvonalon, nagy erővel megindult (6 gyalog zászlóalj, harckocsi zászlóalj, páncélvadász zászlóalj). A magyar gyalogságnál a harckocsiktól való páni félelmet felváltotta az elbizakodottság és „a harckocsi mindent elintéz" hangulat.

Ezért a gyalogság és a harckocsik között harcászati együttműködés szinte egyáltalán nem volt. A gyalogság — attól való félelmében, hogy a harckocsira lőtt tűz őt is éri — messzire lemaradt a harckocsikról és zárt oszlopban követte a harckocsik rohamát. A szovjet erők rendkívül aktív ellenállást fejtettek ki.

[13] HIL. 2. hds. parancsnokság. 7. fasc. 175. sz. melléklet.

Kis erőkkel hol jobb, hol balszárnyon hajtottak végre ellenlökéseket a páncélos hadosztály szárnyain támadó gyalogság ellen, súlyos veszteségeket okozva nekik.

12.30-ra megszüntek a szovjet ellenlökések, és 16,30-ra a magyar csapatok mindenütt elérték a Donkanyar mocsaras, füzes árterületét. Hivatalos jelentés szerint a nap folyamán kilőttek 21 szovjet harckocsit és zsákmányoltak 4-et.[14] (A szovjet veszteségben T—34-es nem volt.) A magyar főerők megálltak a mocsár szélén, és tábori őrsöket küldtek ki a Don partra.

Mivel a magyar csapatok a terep átfésülését elmulasztották, a szovjet alegységek 7,18-án éjszaka összezárkóztak és a magyarok harcrendjén keresztül fegyvereikkel együtt bementek a mocsárba. A Don-partra küldött magyar tábori őrsöket megsemmisítették és az árterületet szilárdan kézbentartották.

7.19-én az 1. páncélos hadosztály parancsnoka többször indította támadásba a mocsár ellen a gyalogságot, de a gyilkos géppisztoly, aknavető, páncéltörő tűzben minden támadás összeomlott. Két gyalogezred teljesen eredménytelenül átfésülte az Ottitcsihai erdőt.

7.20-án végképp lemondtak az árterület elfoglalásáról és a Zádor csoport az éjszaka folyamán megkezdte kivonását Krasznó—Lipje területére. A hadosztályparancsnok harcállás-pontja Plotava dél 3 km területén. A Zádor csoport védőszakaszát a 7. könnyű hadosztály 35. és 4. gyalogezrede vette át.[15] A hadosztály ismét a „B" hadseregcsoport alárendeltségébe került és a hadosztály főerői is felzárkóztak a Zádor csoportra. Így 7.27-én már az egész hadosztály Raszsoveckoje—Repjevka, Krasznoje körletben volt. A hadosztályparancsnok harcállás-pont Kiszeljovka északnyugat 3 km. Itt végrehajtották a technika karbantartását és részben pótolták az elfogyasztott lőszer és üzemanyag készleteket.

Összefoglalva: az 1. páncélos hadosztály az első feladatokat eredményesen megoldotta. A gépkocsik részére közel 2000, harckocsik részére többszáz km-es menetet a hadosztály személyi állománya és technikája jól bírta. Az első harcbavetés alkalmával, — mivel nagy számbeli, gyalogsági, harckocsi és tüzérségi túlsúllyal rendelkeztek — nem jöttek ki oly élesen a hadosztály gyöngéi, a korszerűtlen, gyönge harckocsi anyag, a kevés tűztámogatás, az *elégtelen híradás, a harckocsik és gyalogság rossz együttműködése.* Az aránylag kevés vérveszteség

[14] HIL. 2. hds. parancsnokság. 7. fasc. 189. sz. melléklet.
[15] HIL. 2. hds. parancsnokság. 7. fasc.

(július 18-tól 24-ig 59 halott) a hadosztály harcértékét nem befolyásolta. Ha a hadosztályparancsnok öntelt kijelentését: — „Kipucolom a hídfőt „Mords" támadást fogok indítani" — nem is váltotta be, — bizalma a hadosztályában megmaradt.

Az 1. páncélos hadosztály harctevékenysége 1942 augusztusában. Újabb támadás az urivi és a korotojaki szovjet hídfők ellen.

Két napos harc Korotojakért.

Az 1. páncélos hadosztály nem sokáig élvezhette azt a viszonylag békés nyugalmat, melyet a Krasznoje, Repjevka elhelyezési körlet biztosított. 1942. augusztus 5-ről 6-ra virradó éjjel Sztaraja—Hevrosztan irányából az urivi hídfőbe, valamint Ikorec irányából Korotojak irányába nagyobb szovjet erők keltek át a Donon. Az urivi hídfőbe főleg a páncélos egységek keltek át, (valószínű az 54. harckocsi dandár)[15/a] leküzdve a 7. könnyű hadosztály leharcolt 35. és 4. gyalog ezredének ellenállását reggelre elfoglalták Szeljavnojét és Sztorozsevojét. A 7. hadosztály tartalékával indított ellenlökés nem járt sikerrel, az átkelés nagy légi és tüzérségi támogatás mellett folytatódott és a beérkező újabb csapatok fokozatosan bővítették a hídfőt.

Korotojaknál kb. lövészzászlóalj erejű szovjet alegység kelt át először, kibővítette a meglevő keskeny hídfőt és biztosította a főerők átkelését. Utána kb. két lövészezred kel át, és visszavetve a magyar lövész zászlóaljakat, birtokba veszi Korotojakot. A IV. hadtest ellenlökései a VIII. kerékpáros zászlóaljjal, és a menetből bevetett 12. könnyű hadosztállyal, nagy anyagi és véráldozatok után Korotojak nyugati és délnyugati szegélyén, valamint a vasúti töltés vonalában összeomlottak.

A 2. hadsereg parancsnokság értékelve a helyzetet, arra a következtetésre jutott, hogy a szovjet hídfőket a kimerült és rendkívül alacsony harcértékű lövész csapatok önállóan felszámolni nem tudják, ehhez a hadsereg erőinek bevetésére is szükség van. A hadseregparancsnok elhatározta, hogy a korotojaki hídfőt a 10. és 12. könnyű hadosztállyal, az urivi hídfőt a 7. könnyű és az időközben a „B" hadseregcsoportból visszakért 1. páncélos hadosztállyal felszámolja.[16] A hadsereg parancsnokság kérésére a „B" hadseregcsoport 42.8.6. 14,25-kor az 1. páncélos hadosztályt alárendelte a 2. hadsereg parancsnokságnak. A szovjet támadás kifejlődése azonban Jány vezérezredest elhatáro-

[15/a] HIL. 2. hds. iratai. 8. fasc. 329., 524., 658. sz. melléklet.
[16] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 363. sz. melléklet.

zása megváltoztatására kényszerítette. Az 1. páncélos hadosztályparancsnok 17,10-kor távbeszélőn jelentette elhatározását az urivi hídfő felszámolására,[17] de mielőtt a végrehajtást megkezdték volna megkapták a hadseregparancsnok utasítását, hogy a páncélos hadosztály 42.8.7-én a 12. könnyű hadosztállyal és a 10. könnyű hadosztály egy gyalogezredével támadja meg a korotojaki hídfőbe átkelt szovjet erőket és foglalja vissza a Don nyugati partját.[18]

A páncélos hadosztály parancsnoka az új helyzetnek megfelelően módosította elhatározását. A felderítő zászlóalj és az 51/3. páncélvadász század biztosítása mellett a páncélos hadosztályból két harccsoportot és tartalékot képezett. Északi harccsoport Sáska ezredes 1. gépkocsizó lövészezred-parancsnok parancsnoksága alatt. Ereje: egy harckocsi zászlóalj, egy lövészzászlóalj, egy tüzérosztály, és a légvédelmi tüzérség zöme. Déli harccsoport Zádor alezredes 30. harckocsi ezredparancsnok parancsnoksága alatt. Ereje: egy harckocsi zászlóalj, egy gépkocsizó lövészszázad, egy tüzérosztály, két páncélvadász század, a hadosztály tartalék: egy gépkocsizó lövészzászlóalj volt. A hadosztály két menetvonalon Krasznoje, illetve Scsitiscse területéről menetel Ternovoje, Jezdocsnoje területére. Indulás a főerőkkel 03,00-kor, beérkezés kb. 06,00-kor. A továbbiakban a hadosztályparancsnok bevezeti a felderítést, és az erők és eszközök balszárnyon való összpontosításával, balszárnyon a Potudanra támaszkodva, az Osztrogozsszk irányába előretörő szovjet erőket visszavonulási útjától elvágja és megsemmisíti. Az 1. páncélos hadosztály támadásához csatlakozik a 12. könnyű hadosztály is. A hadosztályparancsnok harcálláspontját Bratszkij dél 3 km útcsomópont területén rendezte be.[19] Ezen feladat végrehajtásához a páncélos hadosztálynak rendelkezésére állt 7 db. Toldi, 103 db. T—38, 20 db. Pz—IV. harckocsi, 12 Nimród, 7 db. 7,5 cm-es páncéltörő ágyú.

A hadosztály az éjszakai menet során képtelen volt betartani a tervezett menetütemet, késve és nem egyszerre ért be a megindulási állásba, így a déli harcsoport a támadást 1942.8.7. 10,50-kor, az északi 11,51-kor indította meg.

Az 1. páncélos hadosztály első lépcsői 14,00 és 15,00 között elérték közelebbi feladatukat, Korotojak délnyugati, illetve nyugati szegélyét. Az erős szovjet tüzérségi tűz és légitámadások jelentős veszteséget okoztak a támadóknak. Bonyolította a hely-

[17] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 377. sz. melléklet.
[18] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 371. sz. melléklet.
[19] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 370. sz. melléklet.

zetet, hogy a hadosztály előtt nem voltak saját lövészerők, akik a helyzetről tájékoztatást tudtak volna adni és a Potudan északi partján, a hadosztály nyitott balszárnya sem volt biztosítva. Ezért a hadosztályparancsnok 12,00-kor egy megerősített gépkocsizó lövészszázad erejű felderítő osztagot küldött ki Gyevica irányába, a 4. gyalog ezreddel való összeköttetés felvételére. A délután folyamán a hadosztály erői az északi szárnyon elérték a Don-t, de Korotojak megtisztítása és a hídfő birtokbavétele súlyos utcai harcok után sem sikerült.

Közben az urivi hídfőnél tovább súlyosbodott a helyzet. Az átkelt erők (a 25. gárda lövészhadosztály 73., 78. és 81. ezrede, valamint a 130. harckocsi dandár) tovább mélyítették a hídfőt, és a 7. könnyű hadosztály képtelen volt megállítani a szovjet előretörést. Erre az időre az elszenvedett veszteségek következtében a 35. gyalogezred 1. és 2. zászlóalja, a 38. gyalogezred 2. zászlóalja, a 22. gyalogezred 2. zászlóalja és a VI. kerékpáros zászlóalj teljesen felmorzsolódott. Maradványaikból a III. hadtestparancsnok különítményeket alakított. A könnyű hadosztály tüzérségének 24 lövegéből 17 elveszett. (42.8.8-ra megsemmisült a 4. gyalogezred III. zászlóalja is). Ezért a 2. hadseregparancsnok 1942. 8. 7. 19,00-kor a következő intézkedést adta ki:[20]

„Szándékom: az 1. páncélos hadosztályt minél előbb kivonni, és a 7. könnyű hadosztály mögött gyülekeztetve legkésőbb 8.9-én hajnalban, az ellenséges hídfőt összefogott erőkkel megtámadni. Az 1. páncélos hadosztályparancsnok csoportja még 8.7. folyamán tisztítsa meg a Don déli partját az ellenségtől. A páncélos kötelékek zöme 8.8-án délig érje el Boldirevka —Rodniki területét. A 12. könnyű hadosztállyal a páncélos hadosztály lövész részeit úgy váltsa fel a Tyihaja—Szoszna torkolat és Gyevica dél, Repjevka dél vonal közti területen, hogy azokat még 8.8. folyamán a Potudan északi partjára átvonultassa."

A későbbi események bebizonyították, hogy ennek a parancsnak nem volt reális alapja, és a szovjet csapatok erejével és aktivitásával nem számolva a páncélos hadosztálytól lehetetlent kívánt.

1942.8.7-ről 8-ra virradó éjszaka a páncélos hadosztály alegységeinek rendezése, a pontos helyzet megállapítása folyt. Reggel lett, mire az arcvonal helyzetét és az alegységek elhelyezését sikerült megállapítani. 8.8-án reggel a támadás folyta-

[20] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 404. sz. melléklet.

tását az erős szovjet légifölény késleltette. A támadás megindulása után a páncélos hadosztály gépkocsizó lövészei és harckocsijai az előző napi tapasztalatokat kiértékelve — új együttműködési formát alkalmaztak, és ennek eredményeként sikerült Korotojak templomig előretörni. Az új harceljárás lényege az volt, hogy a gyöngén páncélozott és gyöngén felfegyverzett magyar harckocsik úgy működtek, mint rohamlövegek, a gyalogság első lépcsői mögött lépcsőzetesen mozogtak előre, és a hézagokban tüzelve küzdötték le a gyalogságra veszélyes célokat. Így sikerült bizonyos fokig kivonni magukat a szovjet páncéltörő puskák, ágyúk és páncélromboló járőrök hatásköréből. Szovjet harckocsik a hídfőben nem voltak, hanem a Don keleti partjáról 10—12 db. T—34 harckocsi, mint tüzérség támogatta a szovjet csapatokat.

A szovjet erők ellenállása állandóan fokozódott. A megújuló támadások a korotojaki vasútállomás, és a vasúti töltés birtokbavételére egymás után omlottak össze. A hadsereg vezérkari főnöke az északi szárnyon levő súlyos helyzetere való hivatkozással újból és újból javasolta az 1. páncélos hadosztály kivonását és Uriv irányában való átcsoportosítását, de a hadseregparancsnok ezt nem tartotta még lehetségesnek. 14,30-kor az 1. páncélos hadosztályparancsnok jelenti, hogy a 12. könnyű hadosztály parancsnoka és az egyik ezred parancsnoka idegösszeomlást kapott. A VIII. kerékpáros zászlóalj visszavonul.[21] A hadseregparancsnok akkor Sáska ezredest az 1. gépkocsizó lövészezred parancsnokát megbízta a 12. könnyű hadosztály parancsnoki teendők ellátásával. Az 1. gépkocsizó lövészezred parancsnokságát Vastag György alezredes, az 1. zászlóaljparancsnok vette át. A szovjet erők lassan szivárogtak előre. A szovjet erők a harc főirányát Korotojak, Osztrogozsszk irányába tették át, és 8. 8-án délután fokozatosan kiürítették a Korotojak keleti szegélye, Don, Potudan által bezárt területet. Így lehetővé vált az 1. páncélos hadosztály fokozatos kivonása. 42. 8. 9-ével a páncélos hadosztályt a IV. hadtest alárendeltségéből kivonták, és mint „Veres csoport" a hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségében az urivi hídfő ellen került alkalmazásra. *A kétnapos harc alatt a páncélos hadosztály 387 halottat, 2 db Toldi, 38 db T—38, 2 db Pz—IV. harckocsit és 4 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyút vesztett.*[22] Bár a harckocsiveszteség egy része megjavítható és később ismét

[21] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 412. sz. melléklet.
[22] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 424. sz. melléklet.

üzembe helyezhető volt, a kétnapos harc alatti, több mint 30%-os veszteség a hadosztály harcértékét jelentősen meggyöngítette és a személyi állománynak a saját fegyvereibe és a vezetésbe vetet hitét, önbizalmát nagyon megrendítette.

A második támadás az urivi hídfő ellen.

Az 1. páncélos hadosztály kivonása 8. 8-ról 9-re virradó éjszaka kezdődött, a felderítő zászlóalj fedezete alatt. A hadseregparancsnok a páncélos hadosztályt a III. hadtestnek rendelte alá. A támadás idején az 1. páncélos hadosztályparancsnoknak rendelte alá a teljes 7. és 20. könnyű hadosztályokat. 42. 8. 9-e folyamán még a 13. könnyű hadosztály egy ezredét is a páncélos hadosztályparancsnok alárendeltségébe utalták. Az 1. páncélos hadosztályparancsnok szemrevételezés után meghozta elhatározását. A hadseregparancsnok személyesen kiszállt a hadosztályparancsnok harcálláspontjára és elhatározását ott hagyta jóvá. A hadosztályparancsnok a kétnapi harc súlyos veszteségeiből nem vonta le a következtetéseket, és elbizakodottan jelentette a hadseregparancsnoknak: „A támadás sima lefolyásúnak ígérkezik."[23]

Az átcsoportosítás egész napon át tartott. Délután folyamán a felderítő zászlóalj kisebb szovjet erőket Uriv-ba vetett vissza.

Az 1. páncélos hadosztály, a német rohamlöveg-osztályokkal megerősített 7., 20. könnyű hadosztályokkal és a 13. könnyű hadosztály egy ezredével 42.8.9-ről 10-re virradó éjszaka felkészült a támadásra. A támadás a tervezetthez képest 1 óra késéssel (a légierőre vártak) 42.8.10. 05,00-kor indult. A támadás kezdeti sikereket ért el, és 09,27-re a következő terepszakaszt érte el: Uriv északnyugat, 187,7 háromszögelési pont, 195,6 magassági pont, Sztorozsevoje délnyugati szegélye. Sztorozsevojét körülzárták. Ebben a vonalban a támadás elakadt. Itt azonban a beásatlan, fedetlen magyar csapatokra oly heves szovjet tűz zúdult, a légitámadások és veszteségek annyira demoralizálták a csapatokat, hogy a támadást megszüntetve, anélkül, hogy szovjet ellenlökés indult volna — megkezdték a visszaszivárgást, mely hamarosan visszaözönléssé fajult. 14,30-kor a hadosztályparancsnok elrendeli az eredeti állásban védelemre való berendezkedést.[24] A visszaözönlők azonban nem álltak meg a támadás kiindulási állásában, hanem futottak hátrafelé. A páncélos hadosztályparancsnok tiszteket küldött ki a visszavonu-

[23] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 447. sz. melléklet.
[24] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 462. sz. melléklet.

lási irányokba, akik a futókat felfogták, csoportokat képeztek és a védőállásba visszavezették őket.[25] Természetesen ilyen körülmények között az alegységek tökéletesen összekeveredtek, szervezetszerű kötelékekről szó sem lehetett. A demoralizált és felbomlott magyar erők szerencséjére a szovjet csapatok nem üldözték a futókat, így lehetőséget adtak a hézagok betöltésére, a terepszakasz megtartására.

A páncélos hadosztály parancsnoka a legjobban megtépázott 7. könnyű hadosztálynak alárendelte a 3. gépkocsizó lövészászlóaljat, és egy légvédelmi tüzérosztályt. Tartalékul kivonta Masztjuginó—Rosszoski területére a 30/1. harckocsi zászlóaljat, a 2. gépkocsizó lövészzászlóaljat és az 51. páncélvadász zászlóaljat, Veszelka—Hutor területére a felderítő zászlóaljat. A hadosztályparancsnok harcálláspontja Plotava.

A nap súlyos harcainak eredményeként 42.8.10-én estére a páncélos hadosztály harckocsijainak már csak 50%-a harcképes. A hadosztályparancsnok elhatározta, hogy az éjszaka folyamán a csapatokat új, lerövidített állásokba vonja vissza, azt megtartja és később esetleg, „ha a gyaloghadosztályok emberei lelkileg magukhoz térnek" ki is bővíti.[26]

Az 1. páncélos hadosztályparancsnok 8.10-én este a felhasznált üzemanyag pótlására 250 m^3 üzemanyagot kért. A hadsereg főszállásmestere jelentette, hogy az egész hadseregnek összesen 110 m^3 benzine van. A hadsereg vezérkari főnöke a problémát salamoni ítélettel oldotta meg. „Nem kell kiadni semmit, mert kell még üzemanyagnak lenni a páncélos hadosztálynak."[27]

A szovjet légierő egész éjszaka szünet nélkül bombázta a magyar állásokat, és különböző rakétákkal és világító bombákkal nappali fénnyel árasztotta el a terepet. Emiatt a csapatok az elrendelt átcsoportosítást nem tudták végrehajtani, fizikai és szellemi kimerültségük pedig tovább fokozódott. 42.8.11-én reggelre a páncélos hadosztályparancsnok elhatározása szerényebb célokat tűzött ki maga elé. „A főellenállási vonalat legalább estéig tartani, emögött az összekeveredett kötelékeket rendeztetni."[28] A hadseregparancsnok jóváhagyta ezt az elhatározást, de nyomatékosan kihangsúlyozta a védelem megszervezésének szükségességét.

11-én egész nap csöndes, mindkét fél részéről az új állásokban való berendezkedés, műszaki munka folyik.

25 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 466. sz. melléklet.
26 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 466. sz. melléklet.
27 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 468. sz. melléklet.
28 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 473. sz. melléklet.

A páncélos hadosztály második támadása Korotojak ellen.

Ezalatt a korotojaki hídfőbe tovább folyik a szovjet csapatok átszállítása. 42.8.11-én délelőttre átkelt a lövészhadosztály harmadik ezrede is és egy harckocsi dandár részei. Birtokbavették ismét Korotojakot, a Don—Potudan szögletet és főerőkkel Osztrogozsszk irányába törtek előre. A IV. hadtest parancsnoka képtelen volt hatékony ellenintézkedéseket foganatosítani. A 2. hadsereg helyzetére és a hadsereg parancsnokságának tervszerűtlen, kapkodó, tehetetlen módszereire jellemző módon — Jány vezérezredes ismét az 1. páncélos hadosztály átcsoportosítását határozta el. Előzetes intézkedést adott ki, hogy Veres altábornagy legyen készen, hogy a páncélos hadosztály zöme rövid értesítés után haladéktalanul Szoldatszkoje, Kolbinó területére menetelhessen, ahol a további parancsot megkapja.[29]

A végleges bevetési parancsot 42.8.12. 10,00-kor a hadsereg vezérkari főnöktől távbeszélőn kapta a hadosztályparancsnok. Eszerint „A páncélos hadosztály a felderítő zászlóaljal Kolbinón át hajtson végre menetet, 14,00-ra a hadosztály főerőinek biztosítására képezzen hídfőt a Potudan déli partján. A hadosztály főerői 16,00-ra érjenek be. A hadosztály a IV. hadtestparancsnok parancsnoksága alá lép. A IV. hadtest feladatai: saját csapataival és a páncélos hadosztály zömével együtt megakadályozni, hogy az ellenség Osztrogozsszk felé előretörjön."

A helyzet és az erőviszonyok teljes félreismerését bizonyítja a hadseregparancsnoknak a páncélos hadosztály részére kiadott személyes szóbeli utasítása: „Miután a páncélosokkal a támadást végrehajtotta, vegye kézbe a vezetést úgy, hogy Korotojaktól délre a keleti oldalon előretörve végre egyszer rendet teremtsen!" Mikor a páncélos hadosztályparancsnok a feladat nehézségeire és a szovjet páncélos erők jelenlétére hivatkozott a hadseregparancsnok kész volt a válasszal: „... ott a mérhetetlenül sok nehéz fegyver, páncéltörő ágyú stb. ezekkel ki kell lőni a harckocsikat.[30] Ez a kijelentés a 2. hadsereg egész tragédiáját megmagyarázza. Ismerve a T—34 harckocsi hatalmas páncélzatát és nagyűrméretű, messzehordó lövegét, vele szemben a magyar gyaloghadosztályok, 37, és 47 mm-es, teljesen korszerűtlen és hatástalan páncéltörő ágyúit, a magyar harckocsik vékony páncélzatát, és csak madárijesztésre alkalmas kisűrméretű lövegeit, csak egy őrült tehet ilyen kijelentést, nem 200 000 ember teljhatalmú és felelős parancsnoka.

[29] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 1387/2. HDS./a. 42. 8. 11.
[30] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 507. sz. melléklet.

A páncélos hadosztály a tervezett időre képtelen volt a kivonást végrehajtani. A felderítő zászlóalj és egy gépkocsizó lövészzászlóalj időben elindultak, hídfőt foglaltak, egy tüzérosztály támogatásával önállóan támadást indítottak, és súlyos, veszteségteljes harcok után 22,00-ra Korotojak nyugati szegélye — Mostinje keleti szegélye terepszakaszt érték el. A támadásban résztvevő 1. gépkocsizó lövészzászlóalj vesztesége néhány óra alatt 20 tiszt és 200 fő legénység volt.[30a]

A Potudan szögben egy páncélromboló alegységekkel megerősített szovjet lövészezred harcolt. A szovjet harckocsik egyelőre nem avatkoznak be a harcba. 22,00-ra a felderítő zászlóalj és az 1. gépvontatású tüzérosztály gyülekezési körletet foglalt el. A hadosztály többi alegysége részben még felváltás alatt, részben menetben voltak. A hadosztályparancsnok szándéka 13-ra: változatlanul a IV. hadtestparancsnok intézkedése szerint a korotojaki szovjet erők megsemmisítése, bár erre a közel 40 %-ra csökkent harcérték miatt egyre kevesebb lehetősége volt. (Harcérték: 5 Toldi, 44 T—38, 4 Pz—IV. 3 db. 7,5 cm páncéltörő ágyú.)[31]

42.8.13-án az összpontosított támadást 11,00-kor tervezték megindítani. A páncélos hadosztályparancsnok kérésére a hadseregparancsnok engedélyezte, hogy a támadást 14-ére elhalasszák. A nappali támadáshoz való előrevonás felfedte volna a szándékot, és a harckocsik mellé a páncélos hadosztályparancsnok rohamjárőröket akart szervezni.

A támadási előkészületeket azonban megzavarta a szovjet támadás. 42.8.13-án reggel a szovjet csapatok átkelése folytatódott, és a hídfő teljes kiterjedésében folytatták támadásukat nyugat felé. 08,40-kor a IV. hadtestparancsnok állásba rendelte a páncélos hadosztályt. Veres altábornagy, a védelem megerősítésére az 1. és 2. gépkocsizó lövészzászlóaljakat vetette be. Ezzel ideiglenesen sikerült a szovjet támadást megállítani, de 13-án egész nap heves tüzérségi párbajjal és kölcsönös légitámadásokkal kísért hullámzó harcok folytak.

Délután a páncélos hadosztály erőszakos felderítést hajtott végre, mely újabb harckocsi veszteséggel járt.

A német „B" hadseregcsoport főparancsnokság — látva a magyar hadsereg eredménytelen szereplését és azt, hogy ha sikerül a szovjet előretörés Osztrogozsszk irányába, ezzel az egész magyar 2. hadsereget kettévághatják — a 336. német gya-

30/a HIL. 2. hds. iratai. 8. fasc. 503. sz. melléklet. 1. pc. ho. napi jelentése. 42. 8. 12. 22. 10.

31 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 503. sz. melléklet.

loghadosztály 687. gyalogezredét, a 71/2. tüzérosztállyal, és a 19/1. német légvédelmi tüzérosztály két ütegével megerősítve a 2. hadseregparancsnokságnak rendelte alá, és útba indította Osztrogozsszk irányába. A hadseregparancsnok a német gyalogezredet a Korotojak elleni támadáshoz a IV. hadtestparancsnoknak rendelte alá, egyben rendfokozatra és beosztásra való tekintet nélkül alárendelte a német ezredparancsnoknak a 12. könnyű hadosztály összes harcképes részeit.

A támadást 8.14-én kellett végrehajtani.[32] A német ezredparancsnok kérésére a támadás időpontját egy nappal elhalasztották. A IV. hadtestparancsnok terve szerint 8.15-én a Potudantól délre, északnyugat-délkeleti irányba támad a páncélos hadosztály, Korotojak-tól délre a 687. gyalogezred-parancsnok csoportja. Közelebbi feladat Korotojak elfoglalása, további feladat a vasúti töltés és a Don közének megtisztítása, a Don part birtokbavétele.[33]

Az 1. páncélos hadosztályparancsnok ennek megfelelően hozta meg elhatározását. 8.13-i esti jelentése szerint:

„Szándékom: ... 14-én a Potudanon való biztosítást megszilárdítani, az ottani területet megtisztítani. Korotojak felé elért állást feltétlenül tartani. Amennyiben lehetséges még közelebb vinni a község nyugati szegélyéhez, valamint a 15-i támadást előkészíteni.

Feladatok:

— A gépkocsizó lövészdandár-parancsnok feladata a Potudant elérve azt biztosan kézbe venni. A nap folyamán készítsen elő és a sötétség beálltával vonja ki az 1. gépkocsizó lövészzászlóaljat hadosztály tartalékként a 191,7 háromszögelési ponttól északkeletre eső Kiserdő területére. A leváltást a 3. gépkocsizó lövészzászlóalj fogja végrehajtani olyan csoportosításban, melyben a Korotojak elleni támadást fogja végrehajtani. Balról egy német lövészezred támad.

— Támadás kezdete: 15-én 15,00.

— Takács csoport a főellenállási vonalat tartsa és 14-e folyamán tisztítsa meg a Potudan-szöget.

— Harcálláspont: 15-én 04,00-tól 191,7 háromszögelési pont."[34]

42.8.14-én a páncélos hadosztály a tervezett feladatot nem tudta végrehajtani. Állásait megtartotta ugyan, de azok megjavítására, vagy a szovjet csapatok visszaszorítására képtelen volt.

32 HIL. 2. hds. parancsnokság. 512. sz. melléklet. 1408/2. HDS./a. 1942. 8 13.
33 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 511. sz. melléklet.
34 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 510. sz. melléklet.

15-én 04,00-kor erős tüzérségi és légielőkészítés után megindult a támadás. Már az első órákban lehetett látni, hogy a támadás tervezet ütemét nem lehet elérni, és a támadási cél elérése is kétséges. A szovjet erők igen szívós ellenállással, erős tűzzel, és állandó ellenlökésekkel akadályozták a német és magyar csapatok előretörését. A hadseregparancsnok hiába sürgette a támadást, hiába hajszolta a katonák százait a halálba, estére a jobb szárnyon a német gyalogezred egy része, balszárnyon a páncélos hadosztály egy százada elérte ugyan a Don-t, de Korotojakot a szovjet erők szilárdan kézbentartották és minden elfoglalási kísérletet meghiúsítottak. A páncélos hadosztályparancsnok elhatározta, hogy 42.8.16. 04,00-kor a támadást megismétli, birtokba veszi Korotojak nyugatot és a szélmalom területén kiépített szovjet támpontot és megtisztítja a Potudan—Don-könyököt.[35]

A megismételt támadás, — a súlyos ember- és harckocsi veszteségen kívül más eredményt nem hozott. A páncélos hadosztály főerői a Don-t kb. 1,5 km-re közelítették meg. Az egyre erősödő szovjet ellenlökésekkel szemben eredményként könyvelték el, hogy „a gerincet tartják". Az együttműködés megszervezésének teljes hiányát mutatja, hogy a német páncéltörő ágyúk kilőttek két magyar harckocsit.[36]

42.8.17-én 12,00-kor a „B" hadseregcsoport parancsnoksága a korotojaki hídfő felszámolására a teljes 336. német hadosztályt a 2. hadsereg parancsnokságnak rendelte alá. A hadseregparancsnok szándéka az volt, hogy a 336. német hadosztállyal megerősített erőkkel a Don nyugati partját megtisztítja, és a Don védelmét szorosan kiviszi a folyópartra. Ehhez a Tyihaja Szoszna és a Potudan között az összes magyar erőket a 336. német hadosztályparancsnoknak rendelte alá.

42.8.17., 18., 19-én az 1. páncélos hadosztály parancsnokság védelmi harcokat folytatott a 336. német hadosztály alárendeltségében. Ekkor kivonták és mint hadsereg tartalék gyülekezett Ukolovó—Lesznoje, Repjevka, Pervovó—Maja, Sztarij—Redkodub, Krasznoje területén. Itt megkezdték a téli szállások előkészítését, kijavították a megsérült, a harcokban üzemképtelenné vált gép- és harcjárműveket, feltöltötték a készleteket.

A páncélos hadosztály embervesztesége 42.8.7-től 18-ig 99 tiszt és 1632 fő legénység. Ebből csupán a 2. gépkocsizó lövészászlóaljnál 26 tiszt, 455 fő legénység. A szovjet csapatok kezére került 18 db. T—38 harckocsi, 42.8.20-án bevethető 55 db.

[35] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 557. sz. melléklet.
[36] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 560. sz. melléklet.

T—38, 15 db. Pz—IV. harckocsi.[37] A hadseregparancsnok az 1. páncélos hadosztály veszteségeinek pótlására a 13. könnyű hadosztály 31. gyalogezredének a 2. zászlóalját megszüntette és emberanyagát (tiszt, tiszthelyettes, legénység) az 1. páncélos hadosztály rendelkezésére bocsátotta.[38] Bár ezzel a zászlóaljjal nem lehet az összes veszteséget pótolni, különösen nem a szakképzett harckocsi kezelő személyzetét, de a páncélos hadosztály harcértékét némileg emelte.

A páncélos hadosztály technikai szolgálata éjjel-nappali munkával elérte, hogy 10 nap alatt, 42.9.1-re vissza nem térülő veszteség 41 motorkerékpárra, 22 személygépkocsira, 32 tehergépkocsira, 3 különleges gépkocsira és (a szovjet fogságba esett harckocsikon kívül) 15 harckocsira csökkent.[39]

42.8.25-től az 1. páncélos hadosztály kiképzését a 2. hadseregparancsnoksáknak alárendelt XXIV. német páncélos hadhadtest parancsnokság irányította.

Összefoglalva: 1942. augusztus hónap az 1. páncélos hadosztályra vonatkozóan döntően fontos időszak volt.

— Ekkor döbben rá a személyi állomány, hogy harckocsija elavult, páncélzata vékony, lövege hatástalan, és a korszerű szovjet harckocsik és páncéltörő ágyúkkal szemben védtelen. Elveszti önmagába és fegyverébe vetett bizalmát, erkölcsi ereje megtörik, rettegve gondol az elkövekezendő harcokra.

— A magasabb parancsnokságok is rádöbbennek a páncélos hadosztály korszerűtlenségére, gyöngeségére. Ettől az időtől kezdve sűrűn szerepel a panasz a páncélos hadosztály gyönge fölszerelése miatt, bár teljesen eredménytelenül, és néha csak önigazolásnak tűnik, a vezetési gyöngeségek palástolására.

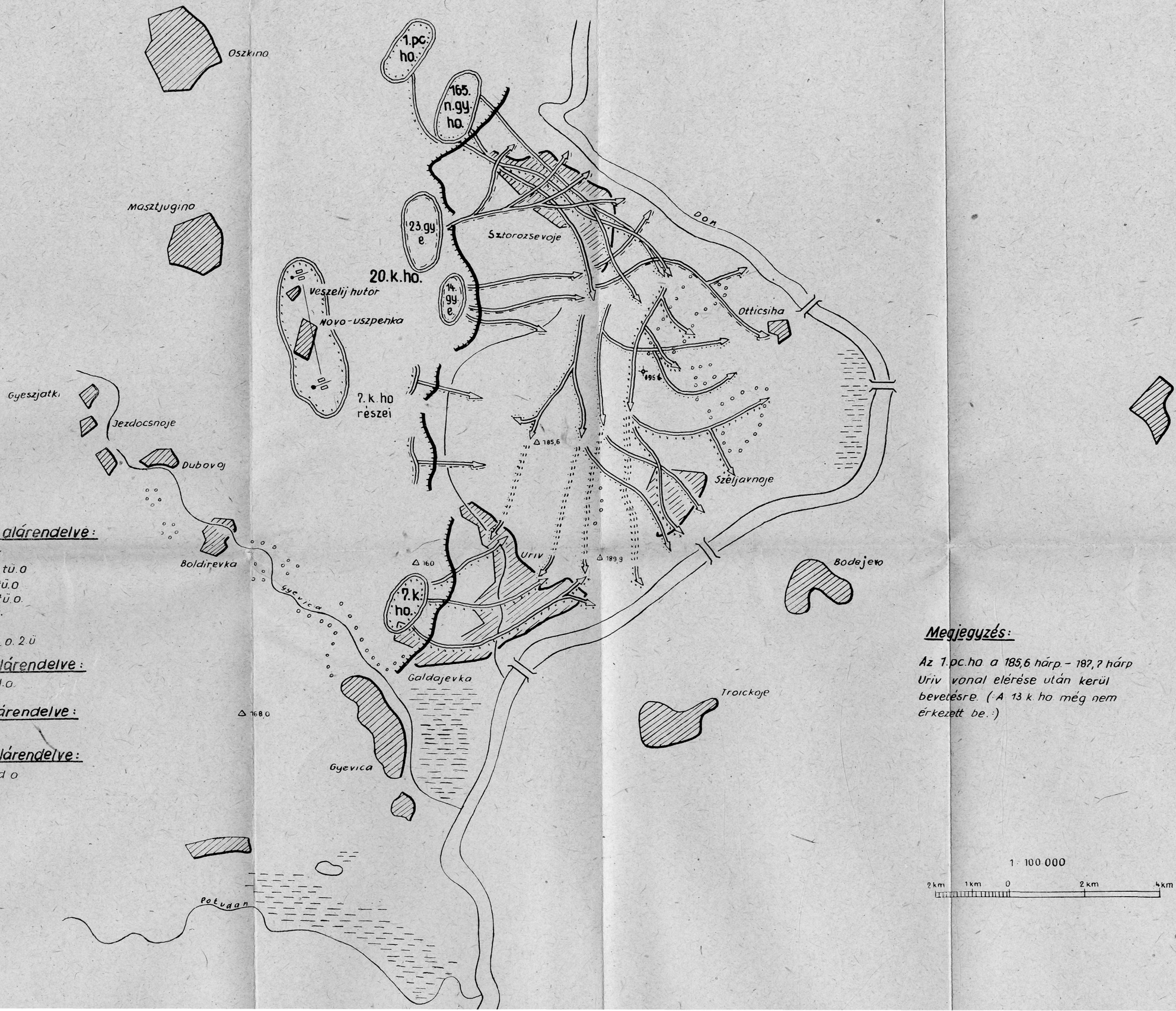
— A 2. hadsereg parancsnokság a páncélos hadosztály üzemanyag és lőszerellátását képtelen volt biztosítani. A hadosztály állandó üzemanyag hiánnyal küzdött, mely alkalmazási lehetőségeit nagymértékben csökkentette.

— A 2. hadsereg és a hadosztály parancsnoksága is, túlértékelve a hadosztály lehetőségeit és képtelenek lévén reálisan értékelni a szovjet erőket — sorozatosan erejét és lehetőségeit meghaladó feladattal alkalmazták a hadosztályt. Az állandó manőverek és a szünetnélküli harc kimerítette az embert és anyagot egyaránt. A karbantartás elmulasztása következtében nagyon gyakori volt a meghibásodás a legkritikusabb időben, a harc kellő közepén. Így hagytak a szovjet csapatok kezén 18 db T—38 harckocsit is.

[37] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 625. sz. melléklet
[38] HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 646. sz. melléklet.
[39] HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 940. sz. melléklet.

A 3. Uriv-i ütközet 1942. IX. 8 -14-ig.

Langermann német tbk. terve

XXIV. hdt-nek alárendelve:

- 618. né. tü. épk
- 625., 861. né. n. tü. o
- 71/II. né. köz. tü. o
- 62/II. né. köz. tü. o.
- 201. né. rolg. o.
- VII. lgv. tü. o.
- 19/1. né. lgv. tü. o. 2 ü

1. pc. ho-nak alárendelve:

- 611. né. pc. vad. o.

13. ho-nak alárendelve:

101/2. gv. n. ü.

168. ho-nak alárendelve:

- 559. né. pc. vad o.

Megjegyzés:

Az 1. pc. ho. a 185,6 hárp. – 187,? hárp Uriv vonal elérése után kerül bevetésre. (A 13 k. ho még nem érkezett be.:)

1 : 100 000

2 km 1 km 0 2 km 4 km

— A katonák helyzete a kivonás után sem javult. Igen kevés és rossz volt az élelmezés. A helyi beszerzést a tisztek megtiltották. A napi munka után szigorú alaki foglalkozásokat tartottak. A forgalomszabályozó század parancsnoka egy katonát Scsitiscsén zugolódás miatt 2 órára kiköttetett.

— Rendkívül lerontotta a legénység hangulatát az az értesítés, hogy a telet is a fronton töltik. Azt hitték ugyanis, hogy télre a hadosztályt hazaviszik Magyarországra. Ennek cáfolata a nagyrészt több éve katonáskodó és már másodszor a fronton harcoló legénység körében érthető elkeseredést szült.

Az 1. páncélos hadosztály harctevékenysége 1942. szeptemberében

A harmadik támadás az urivi hídfő ellen.

A 2. hadsereg parancsnokságnak alárendelt XXIV. német hadtest parancsnokság helyzettájékozódás után azonnal megkezdte a korotojaki és urivi hídfők ellen irányuló támadás előkészítését, szervezését. Elsőnek a 336. német hadosztály erőivel a korotojaki hídfőt akarta felszámolni.

A támadás 42.9.1-én indult. A 336. hadosztálynak 9.3-ra sikerült a szovjet csapatokat a vasúti töltés vonaláig visszaszorítani, azonban sorozatos szovjet ellenlökések 9.8-án 17,00-ra a németeket Korotojak-tól nyugatra visszavetették.[40] A német hadosztály rendkívül súlyos veszteségei miatt a támadás további erőszakolásáról le kellett mondani.

Ezzel párhuzamosan folyt az urivi hídfő elleni támadás előkészítése. A 2. hadsereg parancsnokság erre a feladatra igen nagy erőket bocsátott Langermann tábornok, a XXIV. német páncélos hadtestparancsnok rendelkezésére. A támadás végrehajtására alárendelte a 7., és 20. magyar könnyű hadosztályokat, a 168. német gyaloghadosztályt, az 1. magyar páncélos hadosztályt, 6 különböző tüzérosztályt, egy légvédelmi tüzérosztályt és két légvédelmi üteget, egy rohamlöveg és két páncélvadász osztályt. Később alárendelte a beérkező 13. magyar könnyű hadosztályt is. A támadás tervét Langermann tábornok dolgozta ki. A terv szerint a támadás a 168. német hadosztály kezdi és Sztorozsevoje birtokbavétele után Szeljavnoje nyugati szegélye, Uriv irányában támad. Az 1. páncélos hadosztály Sztorozsevoje birtokbavétele után kerül bevetésre a 168. német hadosztály balszárnyán és az Ottitcsihai erdő nyugati sze-

[40] HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 747. és 804. sz. melléklet.

gélyén támadva Szeljavnoje és Ottitcsiha között kijut a Don árterületéig. A 20. könnyű hadosztály egy ezredével Ottitcsiha, egy ezredével Sztorozsevoje irányában támad, és birtokba veszi a Don nyugati partját. A 7. könnyű hadosztály részeivel leköti a szovjet erőket Uriv-tól északra, főerőivel birtokbaveszi Uriv községet. A 13. könnyű hadosztály mint tartalék az arcvonal jobbszárnyán a 7. könnyű hadosztály mögött felkészül Uriv, Szeljavnoje irányban való alkalmazásra. A támadás kezdetét 9.9-re tervezték és egy nap alatt akarták végrehajtani.[41]

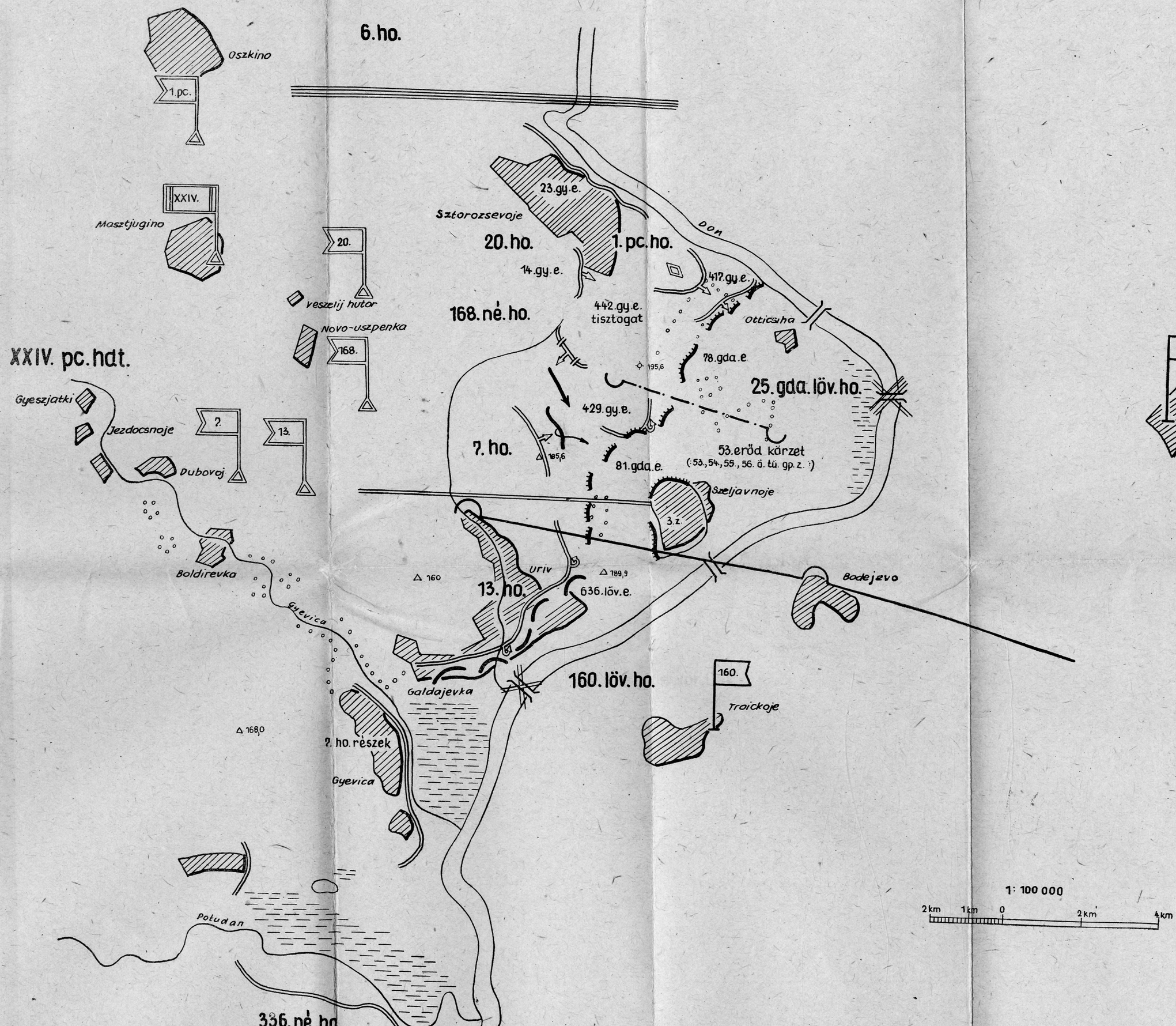
Ebben az időben az urivi hídfőt a következő szovjet csapatok védik: a 25. gárda lövészhadosztály 81. és 78. gárdalövész ezrede Sztorozsevojétől Szeljavnojéig, megerősítve az 53. erőd körzettel, mely állt az 53., 54., 55. és 56. tüzér géppuskás zászlóaljból. (Minden zászlóalj négy század, századonként 8 db géppuska, 2 db 82 mm-es aknavető, 2 db 76 mm-es páncéltörő ágyú, 2 db 45 mm-es páncéltörő ágyú, 6 db nehéz puska és 40—45 géppisztoly.) A hadosztályparancsnokság Davidovkán települt. A 24. gépkocsizó dandár 1. osztálya Szeljavnojén, a dandár 2. osztálya Borscsevó környékén, a Don keleti partján helyezkedett el. A 160. lövészhadosztály 636. lövészezrede Urivot védte. A hadosztályparancsnoksák Troickojeben települt.[42] A szovjet csapatok a rendelkezésre álló egy hónapot jól kihasználták, védelmüket mélyen lépcsőzve, műszakilag jól berendezték. Jól kiépített lövészárkok, könnyű és közepes típusú tüzelőállások és óvóhelyek, kiválóan megszervezett tűzrendszer biztosította a hídfő szilárd megtartását. A védőcsapatokat a 25. gárda hadosztály tüzérsége (egy sorozatvető, egy könnyű ágyús és egy tarackos osztály), valamint a Don keleti partjáról a szomszédok, és a hadsereg tüzérsége támogatta. A szovjet csapatok erejét a támadók lebecsülték, nem is ismerték. A hadsereg felderítő osztálya utólag tudta csak rekonstruálni az eseményeket, de reális értékelést, vagy használható javaslatot nem tudott adni. A szovjet csapatok és magasabb egységek ereje, szándéka mindig ismeretlen maradt a magyar felderítés előtt. Így történt ebben az esetben is.

A nagy erők összpontosítása, a német vezetés, jelentős támogató erők vérmes reményekkel töltötték el a már-már csüggedt és önbizalmát vesztett magyar vezetést. Mivel a 7. könnyű hadosztály támadó lendületében nem bíztak, lemondtak tartalékképzésről, és a 13. könnyű hadosztályt első lépcsőben Uriv ellen vetették be.

41 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 1675/2. HDS. 1. a. 42. 9. 1.
42 HIL. 2. hds. parancsnokság. 8. fasc. 807., 926. sz. melléklet.

XXIV. né. pc. hdt. helyzete 1942. IX. 11. 15.00-kor.

(Az 1. pc. ho. az ütközetbevetés előtt.)

Oszkino
1.pc.
XXIV.
Masztjugino
20.
veszelij hutor
Novo-uszpenka
168.
XXIV. pc.hdt.
Gyeszjatki
Jezdocsnoje
2.
13.
Dubovoj
Boldirevka
Gyevica
△ 168,0
2. ho. részek
Gyevica
Galdajevka
△ 160
Uriv
△ 189,9
13. ho.
636.löv.e.
336. né. ho.
Potudan
6.ho.
23.gy.e.
Sztorozsevoje
20.ho.
1. pc.ho.
14.gy.e.
Don
417.gy.e.
442.gy.e.
tisztogat
168. né. ho.
Otticsiha
78.gda.e
△ 195,6
25.gda.löv.ho.
429.gy.e.
7. ho.
△ 185,6
81.gda.e.
53.erőd körzet
(:53., 54., 55., 56. ö. tü. gp. z. :)
Szeljavnoje
3.z.
Bodejevo
160. löv. ho.
160.
Troickoje
25.
Davidovka
1: 100 000
2 km 1 km 0 2 km 4 km

42.9.9-én 05,00-kor Uriv és Sztorozsevojére mért erős légicsapás után indult meg a 168. hadosztály, 20. és a 13. könnyű hadosztályok támadása.[42a]

A magyar és német parancsnokok illúziói a támadás első óráiban összeomlottak. A támadás csak igen lassan nyert tért, és mind a magyar, mind a német csapatok nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek. A 13. könnyű hadosztály harcereje a tisztekben és tiszthelyettesekben elszenvedett rendkívül súlyos veszteségei miatt már a támadás első napján megtört. A 168. és 20. könnyű hadosztály veszteségei is igen nagyok voltak. A közelebbi feladatot sehol sem sikerült teljesíteni. Szeptember 10-én tovább folytatták a támadást. További súlyos véráldozatok árán sikerült 1—3 km-t előnyomulni. Szeptember 11-én 15,00-kor került bevetésre az 1. páncélos hadosztály a 168. német hadosztályon keresztül, Ottitcsiha irányába, a 417. és 442. német gyalogezredek között. A páncélos hadosztály az átszeldelt, bokros, erdős terep miatt harci sajátosságait kihasználni nem tudta, súlyos veszteségeket szenvedett és 20,00-ig kb. 1 km-t nyomult előre.[42b].

Szeptember 12-én 14,40-kor a 636. lövészezred második lépcsőjének ellenlökése a 13. könnyű hadosztályparancsnokot utolsó tartalékának is a bevetésére kényszerítette. A magyar—német főerők a támadást 15,00-kor folytatták. Estére sikerült csekély területnyereséggel a szovjet védelem néhány fontos pontját — Sztorozsevoje, 195,6 magassági pont és 187,7 háromszögelési pontot — birtokba venni. Ezért a harcászati sikerért azonban nagy árat kellett fizetni. A 168. német gyaloghadosztály harcértéke egy gyalogezredre zsugorodott (pl. a 429. német gyalogezrednek a parancsnokkal együtt csak 10 tisztje maradt), az 1. magyar páncélos hadosztály harcértéke kb. felére csökkent. (1. és 2. gépkocsizó lövészzászlóalj harcértéke 50%, bevethető harckocsik száma 46 db T—38, 6 db Pz—IV.) A XXIV. páncélos hadtestparancsnok a támadás folytatásáról lemondott, elrendelte a beásást és az elért terepszakasz megtartását.[43]

Szeptember 12-én a 6. szovjet hadsereg parancsnoka a hadseregközvetlen 53. és 130. harckocsi dandárokat a hídfő megerősítésére rendelte. A két harckocsi dandár szeptember 13-ra átkelt a Donon és a védelemben levő lövész erőkkel együttműködve kora reggeltől kezdve heves ellenlökéseket indított Szel-

[42/a] HIL. 2. hds. iratai. 8. fasc. 733. sz. melléklet és 9. fasc. 887. sz. melléklet.

[42/b] HIL. 2. hds. iratai. 9. fasc. 2. hds. helyzetnyilvántartó térképe. 1942. 9. 11. 15.00. és 20.00-ás helyzetben.

[43] HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 853. sz. melléklet.

jovnojéből kiindulva a 195,6 magassági pont és a 187,7 háromszögelési pont irányába. Az ellenlökések visszavetették a magyar és német csapatokat, majd minden tartalék bevetésével, egésznapos hullámzó harcok után 17,00-ra sikerült a 12-én elért helyzetet megtartani. Estére a páncélos hadosztály gépkocsizó lövészezrede az Ottitcsihai erdők nyugati szegélyét tartotta a harckocsi ezrede 195,6 magassági pont területén a szovjet harckocsidandárokkal áll harcban. A nap folyamán a magyar csapatok kilőttek két szovjet harckocsit, veszítettek 24 saját harckocsit.

Ezen a napon a súlyos veszteségek teljesen megtörték a két utolsónak támadó hadosztály, a 168. német és az 1. magyar páncélos hadosztályok harci erejét. E naptól kezdve a 168. gyalog-hadosztály és a 20. könnyű hadosztály harcfeladatra már nem alkalmas. A 168. hadosztály három ezredéből egy sem hadrafogható, a 429. ezrednek a parancsnokkal együtt 5, a 417. és 442. gyalogezredeknek 3—4 tisztjük van. A 417. ezred ereje körülbelül egy megerősített zászlóalj. A 442. ezred személyi állománya 100 fő alatt van. A 13. és 7. könnyű hadosztályok támadó feladatokra nem alkalmasak, az 1. páncélos hadosztály támadásra egyáltalán nem, védelemre csak szükségszerűen alkalmas,[44, 45]

A páncélos hadosztály harcértéke: 4 db Toldi, 22 db T—38, 2 db Pz—IV. harckocsi.

A magyar és a német erők veszteségei az első 5 harci napon: 9.9—9.13-ig:

Német:	elesett	11	tiszt	206 legénység
	megsebesült	39	tiszt	1183 legénység
	eltűnt	—	tiszt	133 legénység.
	Összesen:	50	tiszt	1522 legénység.
Magyar:	elesett	44	tiszt	1193 legénység
	megsebesült	168	tiszt	5995 legénység
	eltűnt	10	tiszt	594 legénység
	Összesen:	222	tiszt	7782 legénység.

1942.9.14-re a 6. szovjet hadseregparancsnok kivonta az arcvonalból, Szvoboda nyugat körletéből a 957. lövészezredet, Kolibelka kelet körletéből a 727. lövészezredet, és ellenlökések végrehajtására az urivi hídfőbe csoportosította át. Ezen erőknek a 130. és 53. harckocsi dandárokkal indított ellenlökése a

[44] HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 1500/2. HDS. 1. a .42. 9. 13.
[45] HIL, 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 887. sz. melléklet.

magyar csapatokat a 185,6 magaslat keleti lejtőjének feladására kényszerítette.

Az eddig elszenvedett súlyos veszteségek végre gondolkozásra késztették Kovács ezredest a 2. hadsereg vezérkari főnökét, aki rájött, hogy a támadást nem érdemes tovább folytatni. Ezt közölte is Winter ezredessel a „B" hadseregcsoport vezérkari főnökével, aki egyetértett a gondolattal.[46] Így már 9.15-én reggel Kovács ezredesnek volt bátorsága a hadseregparancsnoknak azt a javaslatot tenni, hogy a támadást szüntessék be és az elért terepszakaszt ideiglenesen harcelőőrsnek megtartva a főellenállási vonalat 1—1,5 km-rel hátrább véve, az urivi horhos nyugati oldalán védelemre rendezkedjenek be. A javaslat elfogadása után megkezdték az új helyzetnek megfelelő állások építését.

Az arcvonalban egyre súlyosbodott a helyzet. Szeptember 15-én a szovjet erőket megerősítették a mögöttes területről az előrevont 75. gárda aknavető ezreddel, melynek támogatásával szüntelen ellenlökésekkel nyugtalanították, szorították, pusztították a magyar és német erőket. Estére a páncélos hadosztály harcértéke 17 db. T—38, és 4 db. Pz—IV. harckocsira csökkent. A hadosztály egy részének kivonását megkezdték Oszkinó dél, Javlenka körletbe. Az ijesztően összezsugorodott harcos állomány pótlására a hadseregparancsnok elrendelte, hogy minden hadtest a hadtápintézetektől 500—500 főt, a hadsereg 900 főt szedjen össze, és ossza be puskás csatárnak. A hiányt munkaszolgálatosokkal és foglyokkal kell feltölteni.[47] Elképzelhető, hogy ez az intézkedés mennyire fokozta a hadtestek harcértékét!

42.9.16-án az 1. páncélos hadosztály szakasza kivételével a szovjet erők mindenütt visszanyomták a magyar csapatokat az állandó főellenállási vonalra. Estére a páncélos hadosztály harcértéke 12 db. T—38-ra és 2 db. Pz—IV. harckocsira csökkent (kb. 10%-os harcérték). Az előretolt állást a páncélos hadosztály alegységei is kiürítettek, és visszavonultak a fő ellenállási vonalra. Itt az 1. gépkocsizó lövészezred védelemre rendezkedett be, a 30. harckocsi ezred maradványai pedig Oszkinó—Javlenka körletében gyülekeztek. A hadseregparancsnok szeptember 18-án kifejezte szándékát, hogy a páncélos hadosztályt „mihelyt lehetséges" kivonja és áthelyezi Szvoboda dél, Krutez, Jevdokovó, Kiricsenkó, Trechstenki, Szoncsinó, Volcsje körzetébe, a szvoboda—millerovoi vasút védelmére, azonban

46 HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 875. sz. melléklet.
47 HIL. 2. hds. parancsnokság. 9. fasc. 1800/2. HDS. 1. a. 42. 9. 15.

ennek végrehajtására csak szeptember 27-e után került sor, amikor a páncélos hadosztály erőit összpontosítani tudta és az új körletben megkezdte a téli szállások előkészítését. Ebben a körletben tartózkodott a hadosztály, mint a 2. hadsereg tartaléka egészen 1943. január 12-ig, amikor a szovjet hadsereg megindúló általános támadása végleg megpecsételte a 2. magyar hadsereg — és benne az 1. páncélos hadosztály — sorsát.

4. Következtetések és tanulságok.

Az 1. páncélos hadosztály harctevékenységét elemezve megtalálhatjuk azokat az okokat, melyek a sorozatos kudarcokhoz, súlyos veszteségekhez vezettek. A vereségek és a hatalmas veszteségek okainak felderítése segíthet nekünk, a néphadsereg tisztjeinek helyes megvilágításba helyezni a Horthy-hadsereg parancsnokainak és tisztjeinek igazi arculatát, másrészt általános érvényű következtéseket is vonhatunk le belőle, harcászati és katonapszichológiai szempontból egyaránt.

1. Különösen feltűnő a magyar hadsereg személyi állományának alacsony harcértéke és gyönge erkölcsi ereje, ha a vele szemben harcoló szovjet katonákéval vetjük össze. Az 1. páncélos hadosztály alkalmazását megelőző időkben a szovjet hadsereg nagy visszavonulást hajtott végre. A tyimi áttörés után a szovjet csapatok súlyos utóvédharcokat vívtak a német páncélos ékekkel, és biztosítani tudták a szovjet főerőknek a Don mögé való visszavonulását. A visszavonulást szervezetten és rendezetten hajtották végre. A feladott területet anyagilag kiürítették. Fegyverzetüket, felszerelésüket, járműveiket magukkal vitték.

A szovjet katona a legreménytelenebb helyzetben is kitartott. Ezért ejtett a 2. hadsereg oly kevés foglyot.

A szovjet katonák a terepkihasználás és álcázás művészei voltak. Pl. augusztus 5-én Korotojak és a Tyihaja Szoszna közötti réten a 12. hadosztály egy gyalogezredét átengedte magán a magas fűben megbujt szovjet géppisztolyos század. Mikor ennél a hadosztálynál a vasúti töltéshez elérve pánik tört ki és „elfogyott a lőszer" felkiáltással, anélkül, hogy egy szovjet katonát is láttak volna, rohantak visszafelé, a géppisztolyosok ismét átengedték magukon őket, majd fölemelkedve hátulról, mint a nyulakat vadászták, szinte kaszálták a teljesen fejvesztett gyalogságot.

Kitűnő példaképe a terepkihasználásának és az állóképességnek is az urivi Don kanyar árterületének megtartása, melyet

a szovjet harcosok közel 3 hétig rendkívül nagy nehézségek között védelmeztek. Az árterület térdig, derékig érő mocsár volt, helyenként nyílt víztükörrel és holtágakkal. A szovjet harcosok fűzfákon, kidőlt fatörzseken, zsombékokon foglaltak tüzelőállást, hatalmas erőfeszítéssel bevitték oda páncéltörőágyúikat és aknavetőiket és minden ellenséges támadást visszaverve, megtartották a hídfőt.

Az urivi és korotojaki hídfő kiszélesítésének időszakában a szovjet hadsereg támadó harcmódjából is leckét vehettek a magyarok. A tüzérség, aknavetők, sorozatvetők és gyalogsági fegyverek rendkívül pontos tüze, a jól szervezett együttműködés a különböző alegységek és fegyvernemek között, elismerést és — gyakran fogcsikorgató — tiszteletet váltott ki a parancsnoki kar, és félelmet a katonák körében. A magyar katonák nagyra értékelték a szovjet fegyvereket, az aknavetőt, a géppisztolyt, a sorozatvetőt, nemcsak technikai fölénye miatt, hanem, mert tudták, hogy ezeket a fegyvereket hazájukért az életüket is feláldozni kész, elszánt harcosok kezelik.

A magyar magasabb parancsnokok szinte minden parancsban panaszkodtak a műszaki munkák elégtelensége miatt. A szovjet katonák az urivi hídfőben, — de Korotojakon is — a rendelkezésükre álló 1 hónap alatt olyan tábori típusú védelmet építettek ki, mely kiállta a legerősebb tüzérségi tüzet és légitámadásokat is, melyeknek leküzdése csak egyenként, hosszú és véres veszteséggel járó harcok után volt lehetséges. A kiváló könnyű és közepes típus óvóhelyek, fa-földerődök, tüzelőállások, a Don vize alatt épített hidak a szovjet műszaki erőket dicsérik.

A szovjet csapatok harctevékenységének egyik legfontosabb és legjellegzetesebb sajátossága: az erőkkel való bátor manőverezés. Figyelmet érdemel a manőver ideje és célja is. A harmadik urivi csatában a 6. szovjet hadsereg parancsnokság a támadás kivédését teljesen az első lépcső csapataira hárította. Miután az első lépcsők ellenállásán összeomlott a német és magyar csapatok támadása, és súlyos veszteségeket szenvedve támadási szünetet akartak tartani, a 6. szovjet hadsereg parancsnokság a hadsereg tartalékából szeptember 13-ra az urivi hídfőben dobta át, a 130. és 53. harckocsi dandárokat, melyek 13-án kora reggeltől kezdve ellenlökésbe mentek át. megsemmisítették a támadásra még esetleg számbajöhető német és magyar harckocsikat, eleve lehetetlenné téve ezzel minden további támadást. A következő éjjel a 6. hadseregparancsnok kivont két lövész ezredet Kolibelkától és Szvobodától közvetlenül az arcvonalból

és a harckocsi dandárokkal együtt vetették be ellenlökésre. 15-én ezt a csoportot még megerősítették a mögöttes területről előrevont 75. gárda aknavető ezreddel, mely erők a magyar és német csapatokat az urivi horhos nyugati oldalára vetették vissza.

Utólag vizsgálva, talán helyesebb lett volna az erők egyidejű összpontosított bevetése, de a 6. hadseregparancsnok elhatározását bizonyára befolyásolta a rendelkezésre álló két híd teljesítőképessége, — melyeken jelentősebb erőkkel csak éjszaka hajtottak végre átkelést, — valamint ezen egységeknek a kivonása, rejtett átcsoportosítása és a hídfőben való összpontosításának objektív lehetőségei, aminek a megszervezése és végrehajtása a hadseregtörzs jó munkáját dicséri. Így is példát vehetünk az urivi hídfő védelmében résztvett szovjet egységek rejtett, meglepésszerű és merész manővereiről.

2. Az 1. páncélos hadosztály harctevékenységének vizsgálatánál elemezni kell azt a kérdést is, hogyan alkalmazta a páncélos hadosztályt a 2. hadsereg parancsnokság, a hadosztály harci alkalmazása megfelelt-e a korabeli, korszerű szabályzatok szellemének.

Az 1939. évi magyar Harcászati Szabályzat 720. pontja szerint: „A gyors seregtestek fő feladata a csatában döntő módon való közreműködés; minden más feladatot állítsunk a főfeladat szolgálatába, azaz a döntés előkészítésére és kimélyítésére... a gyors seregtesteket elvileg a szárnyon, az ellenség oldalába és hátába, néha nagy kiterjedésű hézagokban, vagy messze a hadsereg arcvonala előtt alkalmazzuk. Ha a zárt, és szárnyakkal akadályokra támaszkodó ellenséges arcvonal a gyors seregtesteknek a szárnyakon való alkalmazását kizárja, ne használjuk azokat áttörésre, hanem tartsuk vissza tartalékként addig, míg a mozgó hadműveletek nyújtotta hézagokban, vagy a gyalogság ütötte résen keresztül mély és gyors előretöréssel az ellenség vezetési és ellenállási rendszerét halomra dönthetik." Ezek az elvek teljesen megfeleltek a kor technikai színvonalának, és nem tértek el a katonai nagyhatalmak harcászati elveitől.

Az 1. páncélos hadosztály 1942 július—augusztus és szeptember hónapban ötször került bevetésre, mind az ötször támadó feladattal. Az öt bevetés közül egy alkalommal sem történt meg, hogy a harcászati szabályzat által előírt követelményeket, körülményeket a páncélos hadosztály bevetéséhez biztosították volna. Az első két, a 2. hadsereg parancsnoksága által tervezett támadás az urivi hídfő ellen, és két támadás Korotojak ellen, a páncélos hadosztály harci sajátosságainak figyelmen

kívül hagyása miatt súlyos veszteségeket okozott. A páncélos hadosztályt mind a négy esetben első lépcsőben az ellenség fő ellenállási vonalának áttörésére alkalmazták. Nem volt megfelelő gyalogos és tüzérségi biztosítás, sohasem sikerült biztosítani a légi uralmat. Képtelenek voltak a szovjet csapatok szárnyába, hátába kerülni, a harckocsik manőverező képességét kihasználni. A támadás üteme nem haladta meg a gyalogság támadási ütemét. Egyes esetekben, mikor a harckocsik nem a saját gépkocsizó lövész ezredükkel támadtak együtt, — mint pl. az első urivi csatában és egyes alegységek Korotojaknál — a gyalogság és harckocsik közötti együttműködés legegyszerűbb formáit sem tudták megvalósítani. Rossz volt a tüzérséggel való együttműködés is. A tüzérfigyelők gyakran elmaradtak, s az esetek zömében nem az összfegyvernemi parancsnok utasítása, hanem saját felderítésük szerint vezették a tüzet. Így gyakran fordult elő, hogy a tüzérség a saját csapatok harcrendjét lőtte (harmadik urivi és második korotojaki támadás során). A hadosztályparancsnok a hadosztályt rendszerint egy lépcsőben alkalmazta. Az egylépcsős harcrend nem tette lehetővé a csapás erejének a mélységből való fokozását, az első lépcsők ideiglenes kivonását, felváltását.

Az urivi hídfő elleni harmadik támadást Langermann német páncélos tábornok tervezte. Terve szerint a magyar és német gyaloghadosztályok feladata a szovjet csapatok védelmének áttörése, a védelem fő körleteinek elfoglalása, az I. páncélos hadosztály feladata a siker kimélyítése lett volna. A szovjet csapatok hősies, szívós ellenállása felborította Langermann tábornok tervét. A gyaloghadosztályok képtelenek voltak megtörni a szovjet csapatok ellenállását, nem tudták áttörni a védelmet, így a páncélos hadosztályt a szilárd szovjet állások ellen vetették be. A bevetés azonban nem a tervezett, a terep szempontjából kedvező Sztorozsevoje—Uriv irányban, hanem Sztorozsevoje—Ottitcsiha irányba, az ottitcsihai erdő ellen történt. Ennek eredményeként a bevetés után néhány órával több mint 30 kilőtt magyar harckocsi roncsai borították az erdő előtti rozstáblát. A hadosztály alkalmazása nem érte el a célját a szilárd szovjet védelem ellen, a páncélosok számára kedvezőtlen terepen eredményt nem tudtak elérni. Ezek a példák azt bizonyítják, hogy háborúban, a szabályzatok követelményeinek, az egyes fegyvernemek harci sajátosságainak figyelmen kívül hagyása jól képzett és korszerűen felszerelt ellenféllel szemben csak kudarchoz, megsemmisüléshez vezet.

A korabeli — korszerűnek tartott és elfogadott — harcászati szabályzatok szigorúan megtiltották a harckocsi és gépesí-

A fasiszta magyar hadsereg páncélos harceszközeinek harcászat-

A harckocsi típusa	Súly t.	Szélesség m	Hosszúság m	Magasság m	Motor	Fegyverzet
39. M. „Csaba" páncélgépkocsi	5,95	2,1	4,52	2,27	V—8, 4 ütemű benzin, 87 LE	Toronyban: 1 db gsz., 1 db n. pu. Testben: 1 db gsz., 2 db karabély
38. M. „Toldi" könnyű harckocsi	8,5	2,14	4,75	1,872	V—8, benzin, 155 LE, BÜSSING	1 db n. pu. 1 db gp., 8 mm
T—38 harckocsi	9,85	2,12	4,55	2,252	6 hengeres, 128 LE, PRÁGA	1 db 37 mm hk. ágyú 1 db gp.
40. M. „Turán" harckocsi*	18,2	2,44	5,5	2,3	8 hengeres, 4 ütemű benzin, 260 LE	1 db 40 mm hk. ágyú 2 db gp., 3 db gpi.
PZ—IV. harckocsi	18,4	2,83	5,92	2,58	12 hengeres, 4 ütemű benzin, 300 LE, MAYBACH	75 mm hk. á. kezdősebesség 535 m
40/43. M. „Zrínyi" rolg.*	21,5	2,89	5,45	1,9	8 hengeres, 4 ütemű benzin, 260 LE	1 db 10,5 cm tarack
40. M. „Nimród" pc. vadász és légvédelmi gépágyú	kb. 9,5	2,14	4,75	2,10	V—8, 4 ütemű benzin, 155 LE, BÜSSING	1 db 40 mm gá. kezdősebesség 850 m
T—34 szovjet harckocsi	32	3,050	6,250	2,750	V—12, 4 ütemű, 450 LE, DIESEL	1 db 85 mm hk. ágyú, 2 db gp.

* Az 1. páncélos hadosztály 1942-ben még nem rendelkezett vele.

technikai adatai, összehasonlítva a T—34 szovjet harckocsival

Páncélvastagság mm	Talajnyomás kg/cm	Kezelők	Sebesség km/ó	Hatótáv és fogyasztás	Hegymászóképesség °	Oldaldőlés	Gázlóképesség cm	Lépcsőmászóképesség cm	Árokáthidalóképesség cm
9—13	Első tengely: 2580 kg Hátsó tengely: 3370 kg	4 fő	65	Úton: 150 km	—	—	70	—	—
6—7—13 mm	0,5	5 fő	50	—	27°	25°	70	60	1,75
—	—	4 fő	42	160—250 km	36°	—	80	80	—
12—25—50	0,6	5 fő	47	165 km, 160 L/100 km (úton)	45°	45°	90	80	2,3
—	—	—	31 (43)	100—150 km, 300—450 l.	—	—	80	—	2,3
13—25—75	0,75	4 fő	43	100—200 km, 180—400 l/100 km	—	—	—	—	—
6—7—13	0,5	—	50	—	26°	25°	70	60	1,75
100	0,8	4 fő	47	250—300 km, 28—35 l. 1 üzóra	30°	30°	110	90	2,5

tett magasabb egységek felaprózását és részenkénti alkalmazását. Ezt a fontos elvet az 1. páncélos hadosztály parancsnoka elhatározásaiban, és a harc megszervezésénél szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyta, a hadosztályt rendszeresen kisebb harccsoportokra bontotta, és gyakran alegységenként vetette harcba. (Pl. az első Uriv elleni, az első és második Korotojak elleni támadásnál.) Az egyes — egy-két zászlóaljból álló — harccsoportok között igen laza volt a harcászati együttműködés, hiányzott a kölcsönös támogatás. Az első Korotojak elleni támadásnál 42.8.7-én a páncélos hadosztály két harccsoportjának rohama között 61 perc különbség volt, 42.8.13-án a gépkocsizó lövész ezredet zászlóaljanként vetették be a védelmi harcba. A páncélos hadosztály parancsnoka által a páncélos hadosztály alkalmazásában, harcrendjének felépítésében, a harc megszervezésében elkövetett hibák, a harcászati elvek semmibevevésének a következményei voltak a személyi állomány és technika súlyos veszteségei, a harcászati sikertelenségek sorozata, a katonáknak a felső vezetésbe, parancsnokaikba vetett bizalmának gyors elvesztése.

3. A korszerű háborúban a győzelem tényezői közül egyik legfontosabb, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége. A Horthy-hadsereg tisztikaráról elöljáróban tudni kell, hogy a tiszt a társadalom kivételes kegyeltje volt. Különleges jogainak gyakorlását a szabályzatok, magas életszínvonalát az átlagosnál sokkal nagyobb fizetése, és a nősülési kauciórendszer biztosította. Ez a hivatásos tisztikar követelte a háborúba való belépést, a Szovjetunió elleni hadüzenetet. Féltek, hogy Hitler elfoglalja a Szovjetuniót, mielőtt Magyarország mozgósítani és a háborúba beavatkozni tudna.[48] Féltek, hogy a nagy osztozkodásnál nem jut nekik német vaskereszt, itthon hősi babér, Ukrajnában pedig nagybirtok és orosz jobbágy. A tartlékos tisztek zöme a kispolgárságból, az úgynevezett „középosztályból" került ki. Abból a középosztályból, melyet 20 év alatt legjobban megfertőzött a Horthy-fasizmus szűklátókörű, soviniszta nacionalizmusa, bolsevizmus elleni propagandája. A tartalékos tisztikar jelentős része a legminimálisabb katonai tudással sem rendelkezett. Nem ismerték a térképet, a haditechnikát, az alegységek vezetésének, és a katonai kiképzés alapjait. Hogyan viselkedett ez a parancsnoki kar a háborúban?

[48] Lásd: Werth Henrik VKF. emlékirata Bárdossy László miniszterelnöknek. 1941. június 14. „Magyarország és a második világháború" című dokumentumgyűjtemény 357—361. old.

Az idősebb korosztályból kikerülő, gyakran a k. u. k. hadseregtől átvett magasabb parancsnokok, akik magasabb katonai képzettséggel a legritkábban rendelkeztek, minden terv, előkészítés és szervezés nélkül hajtották támadásba a katonák tízezreit. Mint a jég a tavaszi napon, úgy olvadtak el kezükben a zászlóaljak, ezredek, hadosztályok. Katonáik utolsó csepp vérét is feláldozták a „haza oltárán", a valóságban saját önző egyéni és osztályérdekeik védelmében. Később, mikor látták, hogy a diadalmenetből gyászmenet lesz, nagyrészük megpróbált kiugorni és idegösszeomlással, ideggyöngeséggel „pillanatnyi elmezavarral", reumával, gyomorfájással fölmentetni magát és hazajönni a frontról. A kintmaradtak nagy részének nagyobb gondot okozott a „zsákmányolt" zongora hazaküldése, mint a csapata ellátása. Válságos helyzetben ezek a „hősök" hisztérikusan ordítoztak, vagy sunyin meglapultak. A vezérkari tisztek zöme, akikben megvolt a tehetség és a katonai tudás is, kimondottan németbarát, gyakran nyilas érzelmű volt.

Ők csak azért harcoltak, hogy a „német szövetségesek" elismerését minél jobban kiérdemeljék, Magyarországot és a magyar hadsereget a hitleri Európába minél előbb beillesszék.

A jó vezetéshez hiányzott a korszerű harc vezetésének nélkülözhetetlen segédeszköze a rádió. A magyar alegységek, egységek és magasabbegységek igen kevés, és kis hatósugarú rádióval rendelkeztek. Pl. az 1. páncélos hadosztály a harckocsiba épített rádiókon kívül, szervezetszerűen 8 db. R/7, 1 db R/6, és 2 db. R/4 típusú rádióval rendelkezett. A vezetékes híradás megszakadása esetén a parancsnok képtelen volt irányítani egységeit, a vezetés kicsúszott a kezéből, és gyakran félnapba is beletelt, míg az egységek hollétét sikerült megállapítani. (Pl. az 1. páncélos hadosztály vezetésének Korotojaknál 42.8.7. 16,00-tól, 42.8.8. 05,00-ig tartott, míg egységei helyzetét megállapította.)

Ilyen körülmények között a csapatok vezetésének a tervszerűtlenség, anyagi biztosítás hiánya, tehetségtelenség és lelkiismeretlenség jellemezte.

4. A győzelem tényezőinek egyike a hadsereg fegyverzete, hozzászámítva mindazt, a gépi és technikai anyagot, amely a hadsereget kiszolgálja, annak eredményes működését hivatott biztosítani. Könnyebben érthetővé válik az 1. páncélos hadosztály sorozatos kudarca és súlyos vesztesége, ha közelebbről megvizsgáljuk azt a harci technikát, amellyel ez a hadosztály a Szovjetunió elleni háborúba elvonult. Nem kívánom elismételni a harceszközök összes harcászat-technikai adatait, ez a 2.

sz. mellékletben megtalálható, csak a néhány jellemző tulajdonságra hívom fel a figyelmet:

A „Csaba" páncélgépkocsi a felderítő alegységek fegyvere és parancsnoki harcjármű. Magas, igen nehéz. Négykerék meghajtása, négykerék kormányzása ellenére a terepen lassú, nehézkes jármű. Nagy talajnyomása miatt terepjáróképessége minimális. Páncélja az acélmagvas géppuskalőszer ellen sem véd. Motorja a nagy súlyhoz képest gyönge, oldalstabilitása rossz. Tűzereje jelentéktelen, 1 nehéz puska és egy géppuska. Rövid ideig volt vele gond, mert rendszerint az első bevetés alkalmával vagy elsüllyedt a sárba, vagy kilőtték.

38 M. „Toldi" könnyű harckocsi. Nagyon könnyű, vékony páncélzatú, gyors, nagyon mozgékony lánctalpas jármű. Kormánykerekes, menettulajdonságai kitűnőek. Páncélzata a szovjet nehézpuska lövedékétől nem véd, fegyverzete (1 db. 20 mm-es nehéz puska, 1 db. 8 mm-es géppuska) komolyabb harcfeladatra nem teszi alkalmassá.

T—38 „közepes" harckocsi. Csehszlovák tervezésű, franciagyártmányú könnyű harckocsi, mely egyéb híján a magyar szervezésben közepes harckocsiként szerepelt. Nagyon vékony páncélzata és páncélozott célok ellen teljesen hatástalan 37 mm-es ágyúja csak gyalogsági célok és nyílt tüzelőállásban levő nehéz fegyverek leküzdésére teszi alkalmassá. A szovjet páncélosok nem is nagyon törődtek vele. A harmadik urivi csatában a szovjet harckocsik nyitott tornyából gúnyolták a T—38 harckocsival harcoló magyar páncélosokat.[49]

Pz—IV. harckocsi. A magyar szervezésben „nehéz" harckocsiként szereplő közepes harckocsi. Kétfajta változata ismert: a hosszúcsövű és a rövidcsövű típus. Ellőbi a korszerűbb. Mindkettő 75 mm-es harckocsi ágyúval rendelkezik, de a rövidcsövű típus lövedékének alacsony kezdősebességénél fogva (535 m/mp) 500 m-ről páncélgránáttal csak 50 mm-es páncél leküzdésére képes. A német „szövetséges" csak az elavult, a német haderőből kivont rövidcsövű típust bocsátotta a magyar hadsereg rendelkezésére borsos áron. Magas és széles felépítése, szegecselt teste, szögletes alakja miatt 500 m-ről szovjet 45 mm-es ágyúval is leküzdhető. A szovjet T—34 harckocsik kedvelt célpontjai voltak.

40 M. „Nimród" páncélvadász és légvédelmi gépágyú „Toldi" harckocsi alvázra szerelt 6 mm-es páncélmellvéddel védett, korszerű 40 mm-es könnyű légvédelmi gépágyú légicélok ellen, valamint páncélozatlan földi célok, és élőerő ellen hatá-

[49] HIL. 2. hds. parancsnokság. 10. fasc. 2321/2. HDS. 1. a. 42. 10. 23.

sos. Páncélvadász feladatra, harckocsik leküzdésére, kisűrméretű fegyvere és gyönge páncélzata, magassága miatt alkalmatlan volt.

Fentiekből látható, hogy a magyar páncélos hadosztály egyetlen valóban korszerű harckocsival sem rendelkezett. A rendelkezésre álló vékony páncélzatú kisűrméretű löveggel felszerelt páncéljárművek a páncélos hadosztály jellegéből megkívánt hatással és átütő erővel nem rendelkeztek és a szovjet páncélrombolók, páncéltörő ágyúk és harckocsik szabad prédái voltak.

A páncélos hadosztály legénysége, saját keserves tapasztalatából hamar megismerte harckocsijainak a gyöngéit. Az első bevetések meggyőzték fegyvereinek korszerűtlenségéről, elvesztette fegyvereibe vetett bizalmát. Tudta, hogy a kisürméretű szovjet páncéltörő puska is fölényben van vele szemben. irtózott fegyverétől, és félt a bevetéstől. A kiszolgáltatottság érzése nagymérétkben demoralizálta a csapatokat, elégedetlenséget és a harcikedv romlását idézte elő. Ezt még fokozta saját fegyvereinek a hatalmas, erős, félelmetes szovjet harckocsikkal való összehasonlítása, melynek páncélzati és fegyverzeti fölénye nyomasztólag hatott a magyar páncélosokra. Beszélhettek nekik kultúrfölényről, kereszteshábórúról, bolsevista veszedelemről, ő csak azt látta, hogy az ő harckocsija gyönge és hatástalan, a szovjet harckocsi pedig hatalmas és fölényesen erős. Minden bevetésre úgy indult, mintha a vérpadra menne, és valóban minden bevetésnél sokan ottmaradtak az értelmetlen, a magyar nép érdekeivel ellentétes háború ütközeteiben.

5. Minden háborúban a győzelem egyik legfontosabb előfeltétele a hadsereg erkölcsi szelleme. A hadtörténelem Marathontól a legújabb időkig, számtalan példáját ismeri a vitézségnek, hősi helytállásnak, amikor kisebb létszámú, de ügyük igazában bízó, magas erkölcsi értékű csapatok győzelmet arattak a túlerejű ellenség felett. A korszerű háborúban, amikor a harc minden harcos és hadsereg részéről maximális erőkifejtést követel meg, az erkölcsi szellem szilárdságának különösen nagy jelentősége van. A hadsereg erkölcsi szelleme szoros összefüggésben van a hátország szilárdságával, az állam társadalmi rendjével, bel- és külpolitikai célkitűzéseivel, a néptömegek öntudatával, kultúrájával, az uralkodó ideológiával.

Ezeket a tényezőket figyelembe véve könnyebb megérteni a Szovjetunió területén harcoló magyar katonák gyakran oly alacsony erkölcsi értékét, harckészségük hiányosságait. Vizsgál-

junk meg részleteiben néhány tényezőt, mely az 1. páncélos hadosztály katonáinak az erkölcsi szilárdságát befolyásolta:

A) Az igazságtalan háború és az ellenség gyűlöletének hiánya. A több mint 20 éves Horthy-rendszer nemzeti, soviniszta, minden haladó gondolatot elnyomó, élesen kommunistaellenes politikája nem múlt el nyomtalanul a magyar tömegek fölött. Az egyoldalú tájékoztatás és a minden területre kiterjedő propaganda következtében a nép széles tömegeibe sikerült beoltani a soviniszta, nacionalista eszméket. A katonák között is sokan voltak, akik elhitték, hogy „Hazád határát a Don mellett véded meg", elhitték a német fegyverek magasabbrendűségéről, a szovjet hadsereg közeli összeomlásáról szóló meséket. Elhitték mindazt, amit tábori papjaik és „nemzetvédelmi tisztjeik" az „átkos bolsevizmus elleni kereszteshábórúról" hirdettek nekik. Ez a hályog azonban a hadműveleti területen hamar szétoszlott a katonák szeméről. A hadműveleti területen látták, hogy az ő ellenségük, a szovjet nép a háború előtt békés és boldog életet élt, akit nem kell „felszabadítani". Látták, hogy a szovjet emberek szívében nincsen gyűlölet semmilyen más ország dolgozóival szemben sem. Tapasztalták a szovjet hadsereg korszerű fegyverzetét, és különösen megdöbbentették őket a szovjet harcosok kiváló katonai erényei, a halált megvető bátorság, a végsőkig való kitartás, a kezdeményezés, az állóképesség, erkölcsi szilárdság, a hazaszeretet. A magyar katonák a fronton hamar megértették, hogy ők a betolakodók, az elnyomók, az ő háborújuk igazságtalan rablóháború, a szovjet nép pedig hazáját, békéjét, családi otthonát védi. Így a propaganda minden erőfeszítése dacára sem sikerült meggyűlöltetni a katonákkal a szovjet népet, sőt, a szovjet harcost tisztelték — de féltek tőle. Féltek kiváló katonai erényeitől, korszerű fegyverétől, és féltek a fogolytábortól. A fogolytábor borzalmai volt az egyetlen propagandaszólam, mely ellen nem volt elég hatásos a szovjet hadsereg felvilágosító szolgálata sem.

A Szovjetunió elleni gyűlöletpropaganda hatástalansága miatt a felső katonai vezetés állandóan ostromolta a kormányt, hatékonyabb propagandát, aktívabb „nevelést" követelt. 1942. szeptember 3-án egy sajtóértekezleten, melyen Kovács ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke is részt vett; kiemelte, hogy: „Meg kell szerveznünk a gyűlölet propagandáját, mert a magyar nép — sajnos — nem gyűlöli eléggé az oroszokat." Kádár alezredes, a Honvédelmi Minisztérium propagandafőnöke azt követelte a lapok főszerkesztőitől, hogy a lapnak elejétől-végig propagandával kell tele lenni. Ezekre a követelésekre az

egyetlen és bátor megállapítást Makkai János újságíró tette, aki válaszában kijelentette: „Az oroszokat a magyar nép körében senki sem gyűlöli, s a bolsevizmustól csak az a réteg tart, amelynek sok a veszteni valója... Mesterséges gyűlöletet felkelteni nagyon nehéz dolog, főként, amikor a természetes gyűlöletnek is éppen elég tárgya van körülöttünk."[50]

A katonák barátságos magatartásának a polgári lakossággal szemben — melyet a tisztek oly sokszor elítéltek és károsnak tartottak — sok példáit találjuk. Pl. 1942. augusztus 2-án a VIII. kerékpáros zászlóalj — miután elfoglalta várakozási körletét Melachinón, még aznap kijavítottak egy megrongált kombájnt és egy föltámasztott Botonddal elkezdték a lakosság gabonáját csépelni. Másnap megjavították a szélmalmokat, és segítettek a gabona őrlésénél.

A szovjet ember gyűlöleténél jobban foglalkoztatták a katonákat a saját problémáik. Miért harcolok én? Ki ellen és kiért? Miért csak a szegény népet viszik a háborúba, a gazdag, — akinek lenne mit védeni — miért marad otthon és harácsol tovább? Ilyen kérdések foglalkoztatták nap, mint nap a családjukért, otthonmaradottjaikért aggódó katonákat. Ezt a problémát a felső vezetés is felismerte. 1942. november 20-án a honvédelmi miniszter a magasabb parancsnokok előtt beszámolt a szovjet arcvonalon szerzett tapasztalatairól. Ebben mondotta: „Nyugtalan helyzetet teremt a hadseregnél az a sokszor hangoztatott körülmény, mely szerint csak a nincstelenek harcolnak, a tehetősebbek itthon maradnak. Jómódú gazda gyermekeiből alig van kint valaki. Az egyke ne legyen ok a kíméletre. Menjen ki, akinek van féltenivalója, mert a nincstelen embernek sokszor mindegy, hogy hogyan fordul a világ." A továbbiakban azonban éppen ő adja a helyzet magyarázatát: „A tehetősebbek mentesítése általában a dolog természetében rejlik. Az államigazgatásban és a közbiztonságban, de az iparban és főleg a mezőgazdaságban is általában a tehetősebbek mentesítése szükséges."[51] Voltak a burzsoá társadalomnak olyan ellentmondásai, melyeket még a nagyhatalmú honvédelmi miniszter sem tudott megoldani!

A legénység hangulatára legjellemzőbb az a levél, melyet Katona Péter paksi honvéd írt (Postafiók 247/11) szabadságáról a frontra visszatérve az Új Nemzedék főszerkesztőjének. A levelet egy olyan falusi parasztember írta, akiben még mélyen élt a Horthy-rendszer „keresztény" és „nemzeti" nevelése. (Ezt

[50] Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Anonymus. 1945. 358—359. old.
[51] HIL. H. M. VKF. Eln. 247. fasc.

az is bizonyítja, hogy pont egy jobboldali katolikus sajtóorgánumnak küldte el a levelet.) Leveléből néhány szemelvényt kommentár nélkül közlök: „Nyugodt szívvel jöttünk haza, de most fájó érzéssel kell visszagondolnunk. Mi odakünn azt hittük, idehaza egyforma elbírálás alá esünk. De szabadságunk alatt az ellenkezőjéről kellett meggyőződnünk.

Előttem a nagy út, melyre indulok, hátam mögött az igazságtalanság gondolata. Tehát mi vérzünk, halunk szegény közkatonák és gyermekeinkből újra az lesz, mint volt a múlt háború után, koldusszegény, elfelejtett senkik" ... panaszkodik az úgynevezett „vitézek" kiváltságai miatt: „... azért kapják a vitézek a nagy megkülönböztetést, mert ők lennének hivatva, fegyverrel kezükben fenntartani a belső rendet, ha arra sor kerülne. És kiktől kell félni vajon újra. Tőlünk katonáktól? ..."

„Legyen már Magyarországon is egyszer igazság szociális alapon. Elmúlt a nemesség, jön a vitézi rend, ami újra csak megkülönböztetés. Miért kell ez a nagy feltűnés, ez a felhábo-rítás? Miért nevelik a népbe az elégedetlenséget? Miért nevelik itthon maguk a nyilas talajt? Miért ígérnek szépet, jót papíron, és még sincs semmi segítés a nagy családokon, hanem az elnyomás. Ne ejtsék ki a közkatonák kezéből a fegyvert, mert akkor hiába állnak fegyverbe a vitézek, kevesen lesznek. Hallgassák meg már egyszer a szegény pórnép panaszát is ..."

Az ilyen egyszerű „Katona Péter" a felszabadulás után, ha megkapta a választ „miértjeire" és a földosztás megoldotta szociális problémáit, a kommunista párt legszilárdabb támasza lett.

B) A csapatszellem, a bánásmód, az ellátás. A Horthy-hadsereg a meggyőződést, a háború igazságosságába vetett hitet, úgynevezett „csapatszellemmel" akarta pótolni. Azt akarta, hogy az egyes egységek bajtársi közösségek legyenek, akiket közös cél vezérel, közös szándék, közös érdek tart össze. Ez a szándék a felső vezetés politikai szűklátókörűségét bizonyítja. Mi közös érdeke lehet a nincstelen zsellér közlegénynek gazdag és gőgös tisztjével? Milyen bajtársi közösség fűzze a munkást ahhoz a parancsnokához, aki lenézően, durván bánt vele, büntette, gyakran kikötötte, értelmetlenül a halálba küldte; szellemi és anyagi szükségleteivel nem törődött, pihentetéséről nem gondoskodott. A katonák élelmiszerrel és ruházattal való ellátása nagyon rossz volt. A németek napi egy-két vonatszerelvényt engedélyeztek a 2. hadseregnek, ami a legszükségesebb lőszer, élelmiszer és üzemanyag utánszállítást sem biztosította. A beérkezett anyagot is 200 km távolságról, a rendel-

kezére álló kevés gépkocsival és országos járművekkel (!) kellett a hadsereg után szállítani. Így a katonák állandó szükséget szenvedtek. Kevés volt a lőszer és az üzemanyag, gyönge és rossz volt az étkezés, lerongyolódott a ruha. A tábori postacsomagokat, karácsonyi ajándékcsomagokat „elosztási nehézségek" miatt gyakran visszaküldték Magyarországra. A hadseregparancsnokság már az ősz beálltával sem merte szalonnával feljavítani a katonák élelmezését, mert a „németek" nem tűrnék.[52]

A katonákról való gondoskodás elmulasztását a hadsereg felső vezetése is észrevette, és esetenként föl is hívta rá a parancsnokok figyelmét. Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnöke 1942. szept. 13-án kiadott tábornoki parancsában írja: „... kiéhezett és agyonhajszolt csapatokkal nem lehet eredményesen harcolni. Ezek a vezetés akaratát, ha még olyan zseniális lenne is, nem képesek megvalósítani. Ellenben azáltal, hogy a csapatokat erőin felül igénybe vesszük, romlásba döntjük és becsületüket és jó hírnevüket tesszük kockára ... Ilyen hajsza és túlfeszített követelmények következtében csapataink értéküket veszíthetik, és ami a legrosszabb, hitüket is. Az így leharcolt csapat semmit sem képes teljesíteni."[53]

Ilyen körülmények között a katona parancsnokában nem bízott, azt nem bajtársnak, hanem kínzójának, hóhérának tekintette. A rossz bánásmód, a rossz ellátás, a sorozatos katonai kudarcok megrendítették a katonáknak a parancsnokukba vetett bizalmát. A katona félt a parancsnokától, mert ki volt neki szolgáltatva, nála volt a térkép, és ő biztosította az élelmezést, de nem szerette és csak nagyon ritkán tisztelte őt.

Természetesen helytelen volna azt állítani, hogy a csapatszellemet sehol sem sikerült megvalósítani. Voltak szakaszok, századok, melyeknek parancsnokai — rendszerint tartalékos tisztek — összeforrtak katonáikkal, együtt éltek velük, igyekeztek tőlük telhetően gondoskodni róluk, emberségesek voltak hozzájuk, kímélték őket. Ez azonban az osztályhadseregben csak kivétel lehetett. A néppel való egybefonódás a parancsnoki és legénységi állomány közös érdeke, közös célja, a bajtársi együttműködés csak szocialista típusú hadseregben lehet általános, ahol a tiszt és a katona ugyanazon osztály gyermeke, közös érdekekért, igazságos ügyért harcol, közös világszemlélet fűzi egybe őket. A szocialista hadseregben a tiszt igazi bajtársa, küzdőtársa a katonának, akitől csak a nagyobb

[52] Saly Dezső: i. m. 592—595. old.
[53] HIL. 2. hds. parancsnokság. 10. fasc.

tudás, tapasztalat, felelősségérzet különbözteti meg. A szocialista típusú hadseregben a katona bízik parancsnokában, és szereti, mert tudja, hogy annak minden cselekedetét a közös győzelembe vetett hit, és a katonáiért érzett felelősségérzet vezérli. Az 1. páncélos hadosztály tapasztalatai alapján ezeket a tulajdonságokat állandóan ébrentartani, fejleszteni kell néphadseregünk tisztikarában is.

Az 1. páncélos hadosztály harctevékenységének tanulmányozásából a Magyar Néphadsereg tisztjei is levonhatnak néhány általános következtetést, melyeket katonai pályafutásuk során fel tudnak használni:

a) Az egységek és magasabbegységek felhasználásánál a legmesszebmenőkig figyelembe kell venni a fegyvernem harci sajátosságait. Nem szabad bevetni egy egységet addig, míg a legkedvezőbb harci alkalmazás előfeltételeit nem teremtettük meg számára.

b) Támadásban a szoros együttműködés a harckocsik, a gyalogság és tüzérség között, a siker elengedhetetlen feltétele. Az együttműködés hiánya a sikertelenségen kívül súlyos veszteségekhez vezethet.

c) Minden harcmódban törekedjünk a terep tökéletes kihasználására. Kedvezőtlen terepen a harcrend, a harcbiztosítás és az együttműködés megfelelő összehangolásával teremtsük meg a sikeres működés előfeltételeit.

d) Támadásban és védelemben merészen manőverezzünk a rendelkezésre álló erőkkel és eszközökkel. Ne féljünk meggyöngíteni a mellékirányt, a főirány javára. A manővert rejtetten hajtsuk végre és törekedjünk az ellenség meglepésére.

e) Harcban a vezetés feszes és rugalmas legyen. A csapatokkal szemben támasztott követelmények megszabásánál mindig azok teljesítőképességéből induljunk ki. Gondoskodjunk az utánpótlásról, a váltásról, pihentetésről. Tanuljuk meg minden körülmények között használni — és kihasználni a korszerű harc vezetésének főeszközét — a rádiót.

f) A tartalékos tisztek kiképzését olyan színvonalon kell tartani, hogy azok lépést tudjanak tartani a követelményekkel és mindig rendelkezzenek a minimális katonai, harcászati, vezetési ismeretekkel.

g) Mindig éberen munkálkodjunk katonáink erkölcsi értékének, harci szellemének megőrzésén. Az igazságunkba vetett hit, a nemzetközi imperializmus gyűlölete, a közös marxista—leninista elvi alap, a közös érdek nagy erkölcsi fölényt biztosít nekünk a kapitalista hadsereggel szemben. Ezt az erkölcsi fö-

lényt el kell mélyítenünk és állandóan ápolnunk azzal, hogy katonáinkhoz való viszonyunkat az elvtársiasság jellemzi, katonáink fizikai és szellemi szükségleteinek kielégítéséről messzemenően gondoskodunk.

h) A katona fegyverrel vívja meg harcát. Hogy győzzön a harcban, a korszerű követelményeknek megfelelő fegyvert kell kezébe adni. A korszerű fegyver növeli a katona önbizalmát, bátorságát, biztonságérzetét. A szocialista társadalom képes ellátni hadseregét nemcsak élenjáró elmélettel, hanem élenjáró technikával is. Fenti tanulságok figyelembe vétele békében és háborúban megkönnyíti számunkra az eredményes kiképzést, az eredményes harcot.

Mellékletek:

1. sz.: Az 1. páncélos hadosztály szervezése.
2. sz.: Az 1. páncélos hadosztály állománya.
3. sz.: A fasiszta magyar hadsereg páncél harceszközeinek harcászat-technikai adatai.
4. sz.: Az 1. páncélos hadosztály támadása az urivi hídfő ellen. 42. 7. 18.
5. sz.: A harmadik urivi ütközet, Langermann tábornok terve.
6. sz.: A XXIV. német páncélos hadtest helyzete 42.9.11. 15,00

A HORTHY-HADSEREG HELYZETE A SZOVJETUNIÓ ELLENI HÁBORÚBA LÉPÉS IDEJÉN

Tóth Sándor őrnagy

A MAGYAR URALKODÓ OSZTÁLYOK hadseregfejlesztési politikáját, kezdettől fogva, a szomszéd népekkel szemben támasztott területi követelések kielégítésére irányuló törekvés szabta meg. Olyan hadsereg megteremtése volt a céljuk, amely létszámát, fegyverzetét és felszerelését tekintve, alkalmas e területek erőszakos úton való megszerzésére. Terveik megvalósítása érdekében 1938 előtt nagyon keveset tehettek; a trianoni békeszerződés tiltó rendelkezései és az ország anyagi lehetőségének korlátai, igen szűk határok közé szorították törekvéseiket. Ez idő alatt a hadsereg lényegében csupán számszerűleg fejlődött, fegyverzete és felszerelése nem gyarapodott a személyi felduzzasztásnak megfelelő mértékben.

1938 tavaszán a magyar uralkodó körök is elérkezettnek látták az időt, hogy területi követeléseik kielégítése érdekében, bekapcsolódjanak a világszerte folyó fegyverkezési hajszába. 1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében meghirdette a kormány fegyverkezési programját, amely öt év alatt egymilliárd pengő beruházását irányozta elő a hadsereg fejlesztésére. A fegyverkezési program méreteit jól szemlélteti az a tény, hogy a harmincas években az egész magyar nemzetgazdaság tőkeakkumulációja nem haladta meg az évi 180 millió 1938-as értékű pengőt, ezzel szemben a győri program pusztán állami eszközökből évi 200 milliós beruházást irányozott elő.[1] Ez az adat jellemzi, milyen jelentős erőfeszí-

[1] Lásd Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938–1944. évi infláció Magyarországon. Közgazdasági Szemle II. évf. 10. sz. 1955. 1195. l.

tésre készülték a magyar uralkodó osztályok, hogy behozzák lemaradásukat a fegyverkezési versenyben.

Erőteljes ütemben megkezdődött a nemzetgazdaság militarizálása. A békegazdaságból a hadigazdaságba való átmenetet rendeleti úton is elősegítették. 1939-ben elrendelték, hogy az üzemek és vállalatok a katonai megrendeléseket elsősorban kötelesek teljesíteni, a gyártási sorrendet központilag állapították meg; az iparügyi minisztert korlátlan hatalommal ruházták fel az ipari termelés és fogyasztás fölött; megkötötték a részben vagy egészben külföldi eredetű nyersanyagok szabad forgalmát, hogy azokat kizárólag katonai célokra lehessen felhasználni.[2] Ezek az intézkedések lényegében az ipar mozgosítását vezették be és fontos előrelépést jelentettek a hadigazdaság megteremtésének útján.

A militarizálás folyamatában jelentős szerepet töltött be az ugyancsak 1939-ben elfogadott honvédelmi törvény, amelynek rendelkezései megteremtették annak lehetőségét, hogy az állam a fegyverkezés és a háború szolgálatába állítsa az ország összes élő- és anyagi erőforrását.[3]

A győri programmal elkezdődött hadseregfejlesztés során az ipar minden ága jelentős katonai megrendeléseket kapott, amelyek az ipari termelés nagyarányú emelkedését és az érintett iparágak fejlődését, kapacitásának növekedését, új üzemek, illetve üzemrészek létesítését eredményezték.[4]

A nagyarányú beruházások következtében a hadseregfejlesztés mérve az előző időszakhoz viszonyítva igen jelentős volt, és komoly változásokat idézett elő a hadrendben.

1938 őszén az addigi vegyes dandár szervezésről a hadtest szervezésre tértek át és az így nyert hét hadtest mellé, a visszacsatolt Felvidéken — Kassa székhellyel — megszervezték a VIII. hadtestet. Még ugyanabban az esztendőben két gépkocsizó dandárt is felállítottak, s emellett valamennyi hadtestnél felemelték a gyalogsági nehézfegyverek számát. Az 1939/40-es szervezési évben új alakulatként egy hegyi dandárt állítottak a hadrendbe, továbbá a két gépkocsizó dandár és a két lovas dandár összevonásával létrehozták a gyorshadtestet. 1940 őszére egységesítették a hadtest tábori tüzérosztályok szerve-

[2] Vö. 8500/ME. 1939. sz., 12112/ME. 1939. sz. és a 12113/ME. 1939. sz. rendeletekkel.

[3] Lásd Corpus Juris 1939. évi II. törvénycikk.

[4] A katonai megrendelések összegére, a hadianyaggyártás fejlődésére és az egyes üzemek kapacitásának növekedésére vonatkozó adatokat lásd Berend Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944). Akadémiai Kiadó 1958.

zését és bizonyos mértékben korszerűsítették a gépkocsizó és lovas dandárokat.

1940. december 1-én lépett életbe a hadsereg 1941-ben elérendő hadrendjét meghatározó rendelet, amely a hadseregfejlesztés alapvető célkitűzéseként az alábbiakat írta elő:

1. A második bécsi döntéssel visszacsatolt Erdélyben egy új (IX.) hadtest felállítása. E célra a jugoszláv, a német és a szlovák határon levő határvadász zászlóaljakat kellett igénybe venni, összevonás és áthelyezés útján.

2. A megmaradó határvadász alakulatok átszervezése, a megváltozott viszonyoknak megfelelően.

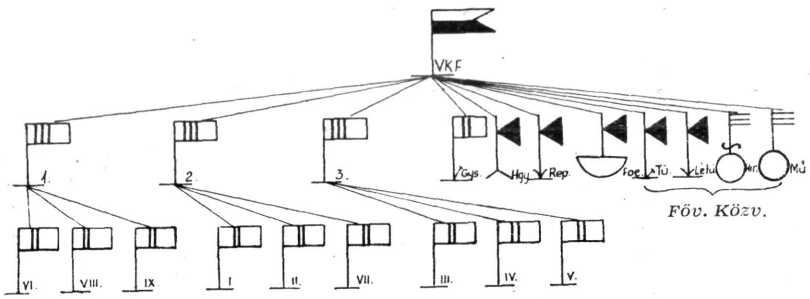
3. A visszacsatolt terület benépesítése helyőrségekkel és katonai hatóságokkal.

4. A hadrendben szereplő alakulatok megerősítése tűzerővel, páncélelhárító és légvédelmi eszközökkel.

5. A hegyi, a tüzér és a páncélos alakulatok további fejlesztése.[5]

A fejlesztés eredményeként, 1941 június közepén a haderő a már korábban felállított három hadseregparancsnokság alárendeltségében kilenc hadtestből, továbbá a gyorshadtestből, két határvadász dandárból, egy hegyi dandárból, egy repülő dandárból, egy folyami dandárból és a fővezérség közvetlen alakulatokból tevődött össze.

1. sz. vázlat

E puszta felsorolás, mélyebb elemzés nélkül is tükrözi a hadsereg egészének korszerűtlenségét, elmaradását a második világháborús követelmények mögött. A hadrendben egyetlen páncélos magasabb egység sem szerepelt; a légierőt a repülődandár öt repülő ezrede, egy távolfelderítő osztálya és egy

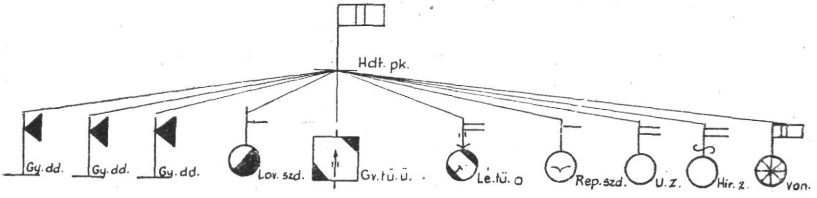
[5] Hadtörténelmi Levéltár (HL.) H. M. 40400/1940. sz.

ejtőernyős zászlóalja képviselte; egyetlen gépesített és gyorsanmozgó magasabb egység volt: a gyorshadtest, az alárendeltségébe tartozó két gépesített dandárral és két lovasdandárral, amelyek minimális számú harckocsi alakulattal rendelkeztek. A korszerűtlenség tehát mindenekelőtt a modern fegyvernemeknek (páncélos és repülő) a hadsereg egészéhez viszonyított kis arányában és a gépesítés rendkívül alacsony színvonalában mutatkozott meg.[6]

Még kirívóbb a hadsereg elmaradottsága a korszerű viszonyok mögött, ha annak magasabb egységeit vesszük szemügyre.

A kilenc hadtest kötelékébe egyenként három gyalogdandár, egy lovasszázad, egy gépvontatású közepes tarackos üteg, egy légvédelmi tüzérosztály, egy közelfelderítő repülőszázad, egy utászzászlóalj, egy híradózászlóalj és vonatalakulatok tartoztak. Ezenkívül a II., VII. és VIII. hadtest alárendeltségében volt még egy-egy kerékpáros zászlóalj, továbbá a VI. hadtestnél a 66. határvadász ezred, a VIII. és IX. hadtestnél pedig a 8., illetve 9. határvadász dandár és a 69. határvadász ezred.

2. sz. vázlat

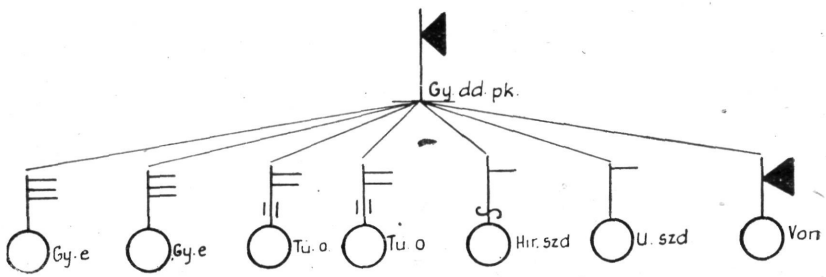
A hadtest hadrendjéből teljesen hiányoztak a páncélos és gépesített egységek és alegységek, amelyek támadásban az előnyomulás ütemének növelését és a csapatok manőverező képességének fokozását, védelemben pedig annak ellenálló képességét és rugalmasságát vannak hivatva biztosítani. A hadtest közvetlen tábori tüzérséget képviselő egy közepes tarackos üteg a legminimálisabb feladatok ellátáshoz is kevés volt; nem tette lehetővé, hogy a hadtestparancsnok a rendelkezésére álló tűzerővel súlyt képezzen és hatásosan támogassa a főirányban tevékenykedő csapatai harcát. A vonatlakulatok zöme fogatolt volt, ennek következtében a csapatlőszert, élelmet és egyéb

[6] A kérdés részletesebb tárgyalását lásd a későbbiekben.

anyagot szállító rengeteg szekér nagyon megnyújtotta a hadtest menetoszlopát, nehézkessé tette mozgását. Így az alakulatok rendkívül érzékenyekké váltak a földi és légi felderítéssel, a meglepetésszerű támadásokkal szemben; lassú volt az előnyomulásuk üteme és igen kismérvű a manőverező képességük. Mindez nagyon komolyan éreztette hatását, a hadsereg háborús alkalmazása során.

Mind a huszonhét gyalogdandár mozgósítás esetén egyenként két (békében egy) gyalogezredből, két (békében egy) tábori tüzérosztályból, híradószázadból, utászszázadból és vonatlakulatokból állt.

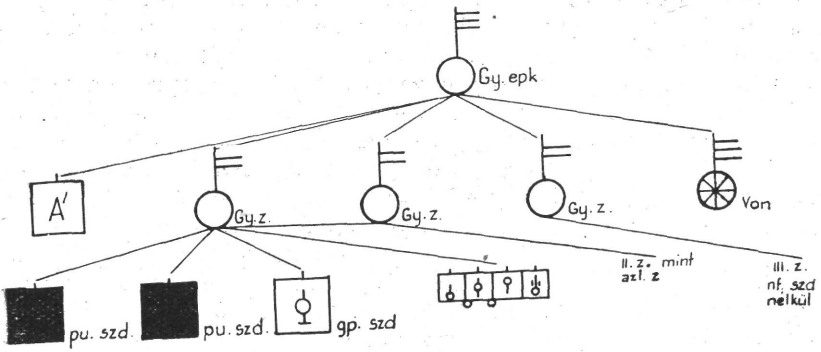
3. sz. vázlat

A hadtest hadrend korszerűtlenségének jellemzői, szinte teljes mértékben érvényesek a gyalogdandárokra is. Különösen súlyosan mutatkozik ez meg a fogatolt vonat miatti nagy sebezhetőségben, nehézkességben és az alacsony színvonalú manőverező képességben. Mindemellett a két gyalogezredes dandárok — később könnyű hadosztályok — a hadműveletek során igen hátrányos helyzetbe kerültek, a három gyalogezredből álló szovjet hadosztályokkal szemben.

Egy gyalogezred ezred közvetlen árkász századot, három gyalogzászlóaljat és vonatalakulatot foglalt magában. Mindhárom gyalogzászlóalj közvetlen távbeszélő szakaszból, 3 puskás századból (egyenként 12 golyószóró, 2 gránátvető és 1 nehézpuska) és 1 géppuskás századból (9 géppuska) állt. Az ezred I. és II. zászlóaljának hadrendjébe ezenkívül még egy nehézfegyver század is tartozott, amely kocsizó géppuskás szakaszból (2 gp.), aknavető szakaszból (2 aknavető), és páncéltörőágyús szakaszból (2 pctá.) állt.

4. sz. vázlat

Az ezred szervezés legszembetűnőbb fogyatékossága az a tény, hogy az ezredparancsnok szervezetszerű tüzérséggel egyáltalán nem rendelkezett.

A legfontosabb tűzgépek egy hadtestnél az alábbiak szerint oszlottak meg.[7]

		Golyószóró	Géppuska	Nehézpuska	Gránátvető	Aknavető	Páncéltörő ágyú	Légvédelmi ágyú	Löveg
Zászlóaljnál		36	9	3	6	2	2	—	—
Ezrednél		108	3	9	18	4	4	—	—
Dandárnál	béke	108	31	9	18	4	4	—	8 v. 12
	hadi	216	62	18	36	8	8	—	20
Hadtestnél összesen	béke	324	93	27	54	12	2	12	28 v. 40
	hadi	648	186	54	108	24	24	12	64

A második világháború viszonyait figyelembe véve, a hadtest ellátottsága gyalogsági nehézfegyverekkel kielégítőnek tekinthető, bár a délvidéki megszállás tapasztalatai alapján azok számának felemelésére is történtek javaslatok. Ezek a fegyve-

[7] A táblázatot a 40 400. sz. rendelet mellékletei alapján állítottam össze.

rek, alkalmasságukat tekintve, csak részben feleltek meg a követelményeknek. Általános fogyatékosságként komplikáltságukat kell megemlíteni, amely jelentősen megdrágította előállítási költségüket, ennélfogva a profit növelését eredményezte, vagyis a hadiipari tőkések érdeke volt. A sok apró, érzékeny alkatrész azonban nagyban növelte a meghibásodás lehetőségét, és csökkentette az adott fegyver használhatóságát a harc során.

A 31. M. golyószóró gyakorlati tűzgyorsasága rövid sorozatnál percenként 150 lövés, hosszú sorozatnál percenként 250 lövés volt, a viszonylag legelőnyösebb hatótávolsága 800 méterig terjedt. Ugyanezen golyószóró állványra szerelve 200, ill. 250 lövést adott le percenként, s 1200 méterig terjedt a viszonylag legelőnyösebb hatótávolsága. A tárban 25 töltény fért el, egy lőszer rakasz 5 tárat tartalmazott.

A 7/31. M. (Schwartzlose) géppuska ebben az időben már elavult és a második világháború első éveinek tapasztalatai alapján minden hadseregben korszerűbb típusokat rendszeresítettek. Gyakorlati tűzgyorsasága percenként 250 lövés volt, viszonylag legelőnyösebb hatótávolsága 1000—1200 méterig terjedt.

A gyalogsági nehézfegyverek közé tartozott a nehézpuska is, amelyet a harmincas évek első felében minden hadseregben páncélelhárító fegyverként rendszeresítettek.[8] Amíg a harckocsik között a kis és könnyű típusok voltak túlsúlyban, addig a nehézpuska hatásos fegyvernek bizonyult a harckocsik páncélzata ellen. A közepes és nehéz harckocsik elterjedése, vagyis a páncélzat megvastagodása, alkalmatlanná tette a nehézpuskát páncélelhárításra. A második világháború alatt ezt a fegyvert már csak pontcélok — főleg ellenséges nehézfegyverek — valamint páncélgépkocsik leküzdésére, továbbá harckocsik vakítására lehetett hatásosan felhasználni. Korszerű harckocsikkal szemben még a hernyótalpon elért találatai is hatástalannak bizonyultak. A Horthy-hadseregben rendszeresített 36 M. 20 mm-es nehézpuska 15—20 páncélgránátot vagy repeszgránátot lőtt ki egy perc alatt, a viszonylag legelőnyösebb hordtávolsága pontcélok ellen 1500 méterig, páncélgépkocsik ellen 600 méterig terjedt. A repeszgránát 3 méter átmérőjű körben megsemmisítő hatást fejtett ki.

Az 50 mm 39 M. gránátvető volt a lövészszázadok rendszeresített meredek röppályájú fegyvere. Főleg fedett, fedezék mögött levő élő célok, valamint a saját gyalogsághoz olyan kö-

[8] A nehézpuska svéd licenc alapján készített fegyver volt, lényegében azonos minden hadseregben.

zel levő élő célok megsemmisítésére alkalmazták, amelyeket nagyobb űrméretű fegyverekkel, azok lövedékeinek repeszhatása miatt nem tudtak lőni. Szilárd befedett célok rombolására nem volt alkalmas, emellett használhatóságának határt szabott az a körülmény is, hogy a gránátvetős raj csak 4—5 cél leküzdéséhez elegendő lőszert vihetett magával és az ellenséghez közel nehézségekbe ütközött a lőszer pótlása. A gránátvető hordtávolsága magyar lőszerrel 855, német lőszerrel 463 méterig terjedt.

A hadtest tüzérségi tűzerejét megvizsgálva kitűnik, hogy a különböző fajta tüzérségi fegyverekkel való ellátás egyáltalán nem volt kielégítő.

Egy gyalogezred mindössze 4 db 81 mm-es aknavetővel rendelkezett, amelyek az alárendelt zászlóaljak szervezetszerű tűzgépei voltak. A 81 mm-es aknavető lőtávolsága magyar lőszerrel 3400 méterig, német lőszerrel 2640 méterig terjedt. Az ezred és dandár közvetlen alakulatai között aknavetős alegységek nem szerepeltek. Az aknavető, mint a második világháború tapasztalatai beigazolták, az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben álló alegységek, egységek — támadásban és védelemben egyaránt — leghatásosabban alkalmazható tüzérségi tűzeszköze. A kor szervezési gyakorlata szerint minden zászlóaljhoz kellett 2 aknavetőt beosztani (a magyar gyalogezred három zászlólja közül csak kettőnek volt aknavetője), ezenkívül az **ezredparancsnoknak** is egy szervezetszerű ezred közvetlen aknavető századdal kellett rendelkeznie. Mindezt figyelembe véve, a hadrendben szereplő aknavetők, a szükséglet egyharmadát is alig közelítették meg.

A Horthy-hadseregben 81 mm-esnél nagyobb űrméretű aknavető nem volt rendszeresítve, azok fontosságát nem ismerték fel, ezért 120 és 160 mm-es aknavetők gyártására a magyar hadiipar nem rendezkedett be. Ennek következtében a Horthy-hadseregnek nem volt olyan fegyvere a második világháború során, amelyet szembe tudott volna állítani a szovjet hadsereg közepes és nehéz aknavetőivel.

Hasonló volt a helyzet a tábori tüzérség tekintetében is. A gyalogezredek hadrendjében tábori tüzérség nem szerepelt, az ezred közvetlen tüzérség feladatát pedig a zászlóalj aknavetők nem tudták megoldani. A mozgósított gyalogdandár két osztályos tüzérezredének 20 tábori ágyúja és tarackja volt, a hadtest közvetlen tüzérséget csupán egy négy löveges gépvontatású közepes tarackos üteg képezte. A tábori tüzérség ilyen elosztása komoly hiba volt, mert harc alatt a tűzerő összponto-

sítása helyett, annak szétforgácsolását eredményezte. Ugyanis a dandárparancsnok kénytelen volt tábori ágyús ezredét tűztámogatás céljából a zászlóaljak között ütegenként szétosztani. Ilyenformán nem maradt súlyképzésre alkalmas és elegendő mennyiségű tüzérsége, amellyel a főirányban tevékenykedő egységének harcába hatásosan beavatkozhatott volna. A hadtest szervezetszerű tábori tüzérsége, a szükséges mennyiségnek a felét sem érte el. A követelményeket figyelembe véve, ezred közvetlen tüzérségként egy tábori tüzérosztály, hadtest közvetlen tüzérségként pedig egy tábori tüzérezred rendszeresítése segített volna, a legszükségesebb mértékben a hiányokon.

A tábori tüzérség löveganyaga nagyrészt alatta maradt a korszerűség követelményeinek. A dandár tábori tüzérezredének I. osztálya két ütegből állt, egyenként négy-négy 8 cm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyúval. A II. osztály 1. ütege négy db. 10 cm-es 14/a M. könnyű tábori tarackból; 2. ütege négy db. 10,5 cm-es 37 M. (Göring) könnyű tarackból; 3. ütege pedig négy db. 15 cm-es 14 M. közepes tarackból állt.

A 8 cm-es könnyű tábori ágyú első világháború előtti konstrukció volt, legnagyobb lőtávolsága 9400 méterig terjedt. Lövedékeinek kis hatóképessége mellett legfőbb hibája a löveg rossz súlyelosztásában rejlett. A löveg egészéhez viszonyítva a cső aránytalanul súlyos volt. Ennek következtében a lövegzár alatt levő csőleszorító tengely menetközben nem bírta el a rázkódáskor ránehezedő nagy súlyt és minduntalan eltörött.

A 10 cm-es könnyű tarack javított első világháborús konstrukció volt, legnagyobb lőtávolsága 8900 méterig terjedt. Korszerűsítése nem sikerült, rövid hordtávolsága és lövedékeinek kis hatóképessége miatt nem felelt meg a követelményeknek. Viszonylag nagy volt a súlya (menetben 28 q, állásban 14 q), eredetileg lóvontatásra készült, fakerékkel, golyóscsapágy nélkül. Éppen ezért gépvontatás esetén a megnövekedett sebesség okozta rázás miatt repedések és törések keletkeztek rajta.

Ugyanerre mutatkozott érzékenynek a 10,5 cm-es könnyű tarack is, amelynek a hordtávolsága 10 800 méterig terjedt, és egyébként használhatónak bizonyult. A 15 cm-es közepes tarack első világháborús konstrukció volt, legnagyobb lőtávolsága 8600 méterig terjedt. Hatóképessége és tűzgyorsasága nagyjából megfelelt a követelményeknek. Eredetileg nem rendelkezett csőszájfékkel, azt később gyártottak hozzá, de nem vették figyelembe a löveg szerkezetét. Ennek következtében a rászerelt csőszájfék gyakran lerepült a csőről, ez volt a 15 cm-es közepes tarack legfőbb szerkezeti gyengesége.

A hadtest légvédelmét egy légvédelmi tüzérosztály volt hivatva biztosítani. A légvédelmi tüzérosztályok 1. ütege négy drb. 8 cm-es 29 M. (Bofors) légvédelmi ágyúból, 2. és 3. ütege pedig négy-négy db. 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyúból állt. A 8 cm-es légvédelmi ágyúból a 6000 méter magasságon alul szálló repülőgépekre lehetett hatásosan tüzelni, a 40 mm-es légvédelmi gépágyú hatásos tűzhatára pedig csupán 3000 méter magasságig terjedt.

Mint a hatásadatokból látható, a Horthy-hadsereg légvédelmi lövegtípusai kizárólag a kis és közepes magasságban szálló repülőgépek ellen vehették fel a harcot. Sem a honi, sem pedig a kivonuló légvédelem nem rendelkezett 80 mm-nél nagyobb űrméretű légvédelmi ágyúval, amely a nagy magasságban repülő bombázógépekkel szemben az objektum vagy a csapat légvédelmét biztosíthatta volna.

Kifejezetten rossz volt a helyzet a páncélelhárító fegyverekkel való ellátottság tekintetében is. Zászlóaljanként csupán két páncéltörőágyú szerepelt a hadrendben, az ezredparancsnok és a dandárparancsnok szervezetszerű páncéltörőágyús alegységgel nem rendelkezett. Ennek következtében a gyalogezred páncélelhárítását összesen négy páncéltörő ágyúval kellett megoldani. Hogy ez a mennyiség milyen kevés volt, azt bizonyítják a délvidéki tapasztalatok kapcsán tett javaslatok, amelyek a páncéltörő fegyverek számát négyszeresére emelni tartják szükségesnek.[9]

A páncéltörő ágyúk 37 és 40 mm-es űrméretűek voltak, amelyek a korszerű harckocsik ellen hatástalanoknak bizonyultak. A 37 mm-es páncéltörő ágyú hordtávolsága 6000 méterig, a 40 mm-es páncéltörő ágyú hordtávolsága pedig 8600 méterig terjedt.

Mindkét fegyver igen csekély páncélátütő képességgel rendelkezett. Lövedékeik tüze páncélgépkocsik ellen 1000 méteren belül, kis és könnyű harckocsik ellen 300 méteren belül volt hatásos.

Mindebből következik, hogy a páncéltörő fegyverek kis száma és azok gyenge hatásadatai következtében a Horthy-hadseregben a páncélelhárítás megoldatlan kérdés volt.

A páncélelhárítás ilyen mostoha kezelése részben következménye volt a harckocsik jelentőségét lebecsülő álláspontnak, amely a spanyol polgárháború idején Franco hadseregénél működött magyar megfigyelők értékelésének hatására alakult ki. Ebből adódóan a vezérkar a nagyarányú hadseregfejlesztés

[9] Lásd HL. VKF. 5161/1941. Dobák Dénes vk. alez. jelentése.

első időszakában, nem helyezett súlyt megfelelő mennyiségű páncéltörő fegyver beszerzésére; amikor pedig a hitleri hadsereg nyugati villámháborús sikerei nyilvánvalóvá tették a páncélos fegyvernem jelentős szerepét és a páncélelhárítás fontosságát — már késő volt a mulasztás pótlására. Ezen a helyzeten — mint arról az előzőekben szó esett — mitsem segített a nehézpuskák beállítása a zászlóaljak hadrendjébe. A nehézpuskák kizárólag arra voltak alkalmasak, hogy kiegészítsék és fokozzák a golyószórók és géppuskák tűzhatását. Hiába volt tehát az 1940 decemberében kiadott szervezési rendelet egyik célkitűzése, éppen a páncélelhárítás megerősítésére, ezt a Szovjetunió elleni hadbalépés idejére nem sikerült megvalósítani.

Az egész hadsereg legkorszerűbbnek tartott magasabb egysége a gyorshadtest volt. A korszerű jelző azonban csupán a lövészhadtestekhez viszonyítva indokolt. A gyorshadtest a gépesített gyorsanmozgó magasabb egységek elé támasztott követelményeket figyelembe véve, már egyáltalán nem volt korszerűnek tekinthető.

Alárendeltségébe két gépkocsizó dandár és két lovas dandár tartozott. A gépkocsizó dandárok három-három gépkocsizó lövész zászlóaljból, egy-egy kerékpáros zászlóaljból, egy-egy harckocsi zászlóaljból, egy-egy gépvontatású könnyű tarackos tüzérosztályból, egy-egy légvédelmi gépágyús ütegből, egy-egy felderítő zászlóaljból, egy-egy híradó századból, egy-egy utászszázadból és vonatalakulatokból tevődtek össze.

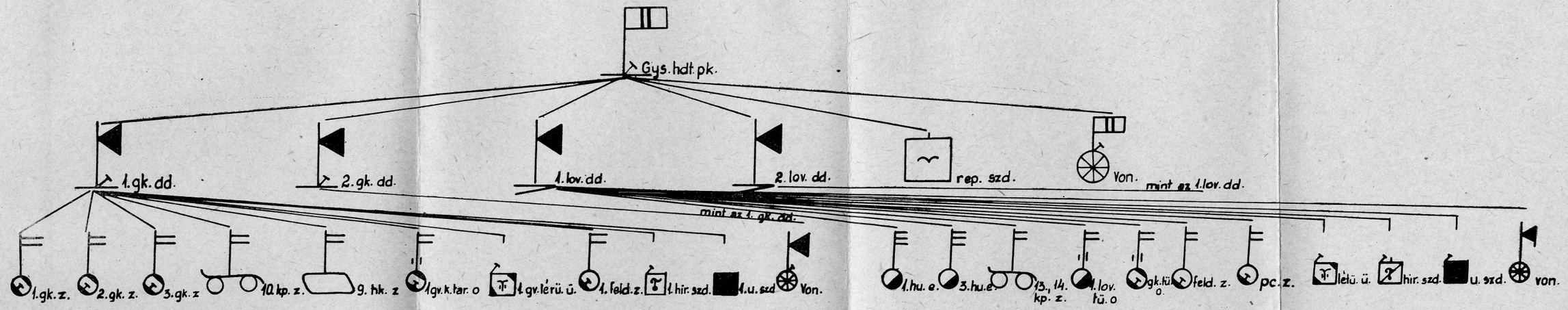
A lovasdandárok hadrendje két-két huszárezredből, két-két kerékpáros zászlóaljból, egy-egy lovas tüzérosztályból, egy-egy gépvontatású tarackos tüzérosztályból, egy-egy légvédelmi tüzérütegből, egy-egy páncélos zászlóaljból, egy-egy híradó századból, egy-egy utászszázadból és vonatalakulatokból állt.

A korszerűség már a második világháború idején azt a követelményt állította a hadseregszervezés elé, hogy a harcászati magasabb egységeket nagyjából azonos menetsebességű csapatokból szervezzék meg. Ez az egyik fontos feltétele annak, hogy az ellenséges védelem mélységében vívott harcok során, a támadás üteme ne csökkenjen, hanem a lehetőséghez képest állandóan fokozódjék.

Ezt a feltételt a gyorshadtest szervezeti adottságai nem biztosították, ez volt a legfőbb oka a korszerűtlenségének.

A Szovjetunió elleni hadműveletek bebizonyították, hogy a lovas dandár képtelen volt tartani a gépkocsizó dandárok menetütemét, állandóan lemaradt, fékezőleg hatott a gyorshadtest előnyomulására. Gyakran megszakadt vele az összeköt-

5. sz. vázlat

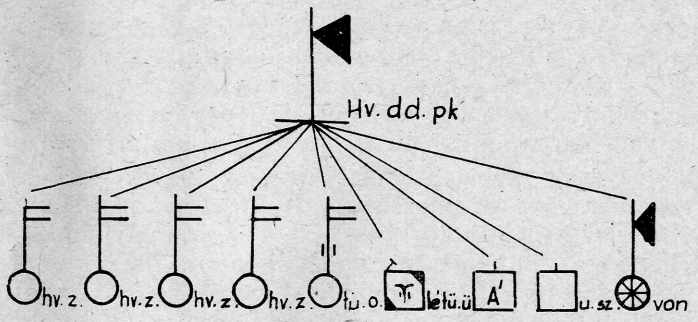

Gys. hdt. pk.
1. gk. dd.
2. gk. dd.
1. lov. dd.
2. lov. dd.
rep. szd.
Von.
mint az 1. lov. dd.
mint az 1. gk. dd.
1. gk. z.
2. gk. z.
3. gk. z
10. kp. z.
9. hk. z
1 gv. k. tar. o
1 gv. lérü. ü.
1. feld. z.
1. hir. szd.
1. u. szd
Von.
1. hu. e.
3. hu. e.
13., 14. kp. z.
1. lov. tü. o
gk. tü. o
feld. z.
pc. z.
lélü. ü.
hir. szd.
u. szd.
von.

tés, első lépcsőkénti alkalmazásra alig jöhetett tekintetbe. indez komoly vezetési nehézségeket okozott és nagymérték- n csökkentette a gyorshadtest üldöző harctevékenységének edményességét, ugyanakkor teherbíróképességüknél nagyobb próbának tette ki rendszeresen a gépkocsizó dandárokat.

A gépkocsizó dandárok szervezete nem volt megfelelő. A rékpáros zászlóaljak az emberi erő korlátozottsága és a közös ltáp miatt lefékezték a dandár menetsebességét, s mivel andár rendelkezésére rendszerint csak egy menetvonal volt talva, jelentősen megnyújtották a menetoszlopot és az éjje- si körletet. Ilyen körülmények között a vegyes összetétel zetési, összeköttetési, mozgási és ellátási zavarok állandó rása volt. A különböző menetsebességű alakulatokat magá- n egyesítő gyorshadtest ennélfogva nem felelt meg a kor- erű háború követelményeinek.

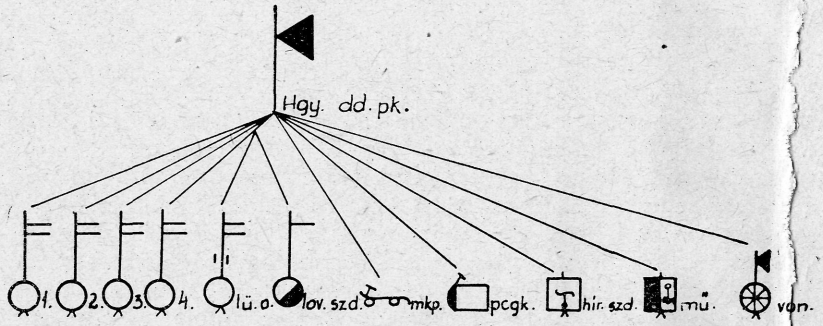
A hadsereg hadrendjében szereplő két határvadász dandár, nos szervezéssel, négy-négy határvadász zászlóaljból, egy- y tábori tüzérosztályból, egy-egy légvédelmi gépágyús üteg- ol, egy-egy árkászszázadból, egy-egy híradószázadból és vo- atalakulatokból állt. Ez a szervezés lényegében csak megerő- ített gyalogezrednek felelt meg.

6. sz. vázlat

Hasonló volt a helyzet az 1. hegyi dandár esetében, amely égy hegyi zászlóaljból, egy huszárszázadból, egy tábori tüzér- sztályból, egy páncéltörőágyús századból, egy páncélkocsi sza- aszból, egy motorkerékpáros szakaszból, egy utászszázadból, gy híradószázadból és vonatalakulatokból tevődött össze. Mint tható, a hegyi dandár sem képviselt egy megerősített gyalog- zrednél nagyobb erőt.

7. sz. vázlat

A hadsereg fegyvernemi összetétele és az egyes fegyvernemek állapota sem felelt meg a korszerű háború követelményeinek.

A lövész fegyvernem nyolcvanegy zászlóaljból, tizenhat határvadász zászlóaljból, négy hegyi zászlóaljból és hat gépkocsizó zászlóaljból állott, a béke hadrend szerint. A felsorolás tükrözi a gépesítés rendkívül alacsony színvonalát a gyalogságnál. Az aránytalanság még kirívóbb, ha figyelembe vesszük, hogy mozgósítás — a hadi hadrend életbelépése — esetén a gyalogzászlóaljak száma megduplázódott, a gépkocsizó zászlóaljak mennyisége viszont változatlan maradt. A gépesítés elégtelensége a gyalogos fegyvernem és egyben az egész hadsereg legfőbb hiányossága volt a háborúba lépés idején, s ez a helyzet lényegében semmit nem javult a háború alatt sem.

A hadsereg jármű állományának az 1940/41-es évre szóló szervezési intézkedésekhez készített elosztója, az 1940. XII. 1-i helyzet szerint 643 motorkerékpárt, 724 személygépkocsit, 953 tehergépkocsit, 362 egészségügyi gépkocsit, 162 terepjáró személygépkocsit és 1882 terepjáró tehergépkocsit tüntet fel a hadrendben.[10] Ezek szerint a hadsereg összesen 886 honvédségi tulajdonban levő személygépkocsival és 2835 tehergépkocsival rendelkezett.

A felsorolt mennyiségű honvédségi gépjárművek még amennyiben ténylegesen rendelkezésre álltak is, a legminimálisabb szükségletet sem fedezték, azokat minden esetben pol-

[10] Lásd H. M. 40 400/1940. sz. rend. 111. sz. mell.

gári gépjárművek igénybevétele útján ki kellett egészíteni.[11] Mozgósítás esetén meghatározott számú személyekkel együtt minden alakulathoz behívtak katonai szolgálatra a mozgósítási tervben feltüntetett mennyiségű polgári gépjárművet is. A kapitalista rendszer természetéből következően, a tulajdonosok mindent elkövettek, hogy gépkocsijaikat mentesítsék a bevonulási kötelezettség alól, akiknek pedig ez nem sikerült, halogatták a bevonultatást, arra számítva, hogy késedelem esetén gépkocsijaik fölössé válnak.

A Délvidék megszállásában részt vett vezérkari tisztek tapasztalati jelentései tömegével vetik fel a hadsereg gépjármű helyzetével kapcsolatos problémákat.

„A hadtestparancsnokságot a gépjárműtulajdonosok elárasztják felmentési kérelmeikkel és különféle ürügyekkel akarnak az igénybevétel alól mentesülni. Ezek nagyrésze polgári foglalkozásában meghagyott vagy nem katonaköteles egyén. Ezek nem hajlandók az országért anyagi áldozatra és ez elől hazafias szólamoktól hemzsegő és jórészt jogtalan indokok alapján akarnak kibújni" — írja jelentésében a 19. gyalogdandár vezérkari főnöke.[12]

Egy másik jelentés szerint: „A III. hdt. területén az országos készletként rendelkezésre álló tgk. állomány a szükségletnek mélyen alatta marad. A nyilvántartott gk. anyag nagy része emellett még annyira selejtes is, hogy hadműveleti alkalmazásra alig jöhet tekintetbe. A III. hdt. lgv. tü. oszt., valamint a közepes és nehéztüzérség így még a menetkészültség időpontjában is oly gk. hiányokkal küzdöttek, hogy a hdt. pságnak egyéb alakulatai rovására kellett azokat kisegítenie. A közepes és nehéztüzérség így is csak a csapatlőszer felszerelés kisebb-nagyobb hányadát volt képes magával vinni, az lgv. tü. osztály pedig csak vasúton volt alkalmazási helyére elszállítható s a pótlólag utána irányított tgk. anyag beérkezéséig úgyszólván mozgásképtelen volt."[13]

A gyorshadtest vezérkari főnöke is a gépkocsihiányról és a meglevő gépjárművek silány állapotáról panaszkodik: „A gys. hdt. tehergépjárműveinek biztosítása csak a legnagyobb nehézségek árán. a H. M. illetékes osztályának legerélyesebb

[11] A hadrendben szereplő adatok a legritkább esetben tükrözik a kiadás időpontjában ténylegesen rendelkezésre álló mennyiséget; rendszerint az adott szervezési évben elérni tervezett helyzetet rögzítik. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy 1938—1941 között a hadrend anyagi megalapozottsága, a szervezési év végére sem érte el a szervezési év kezdetén feltüntetett helyzetet. Érdemes megjegyezni, hogy 1938-ban az egész országban nem volt lényegesen több tehergépkocsi mint amennyi az 1940/41-es hadrend szerint a hadsereg rendelkezésére állt.

[12] HL. VKF. 5161/1941. Pallay István vk. szds. jelentése.

[13] Uo. Vályi Sándor vk. alez. jelentése.

beavatkozása után sikerült."[14] Ennek okát abban látja, hogy nincs az országban elegendő tehergépkocsi, ami van, az is erősen lehasznált, különösen áll ez a vidéki tehergépkocsikra. Ezért a 2. gépkocsizó dandár és az 1. lovas dandár tehergépkocsijait alig lehetett előteremteni és egyes vonatalakulataik több mint egyhetes késéssel vonultak fel. A VIII. hadtest állítólag saját tehergépkocsijaiból annyit adott át a gyorshadtest egyes alakulatainak, hogy képtelen lett volna önmagát mozgósítani. A gyorshadtest parancsnokság néhány tehergépkocsiját is csak napok alatt lehetett Budapesten összeszedni, annyi használhatatlan volt a bevonultatott gépjárművek között.

Az idézett jelentésekből világosan kitűnik, hogy a hadsereg minimális gépkocsiszükségletének biztosítása, még a polgári gépjárművek igénybevétele útján is, a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Emellett ezek igénybevétele nem is bizonyult gazdaságosnak. Erre enged következtetni az egyik jelentés, amelynek készítője a következő számvetést állította össze: „A 2. gk. dd. pság. fennállása óta eddig 500 nap volt hadiállományon és minden alkalommal átlag 8 polgári szgk-t hívott be. Egy szgk. térítési díja napi 3,50 P. Ez 500 nap alatt egy kocsira vonatkoztatva 1750 pengőt tesz ki. A visszaadásnál kocsinként kártérítés címén, minden leszereléskor átlag 100 pengőt fizettünk ki. Tehát egy polgári személygépkocsi eddig átlag 2250 pengőbe került. Ha ehhez hozzávesszük, hogy egy polgári jármű javítása átlagban 500 pengőt emésztett fel, megállapíthatjuk, hogy a behívott polgári gépjárművek helyett eddig már azok 75 százalékát kincstári típusból megvásárolhattuk volna,"[15]

A jelentésttevő számításai reálisak és jól érzékeltetik a helyzetet. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a kérdés megoldása nem volt ilyen egyszerű. Ugyanis hiába mutatta ki, hogy gazdaságosabb gépkocsikat előállítani a honvédség részére, mint polgári gépkocsikat igénybevenni. A gépkocsitermelés rohamos bővítésére nem volt megfelelő kapacitás, ezen a helyzeten próbáltak segíteni igénybevétel útján.

A gépkocsik terén fennálló hiányokat nem pótolták a fogatok. Mind az erdélyi, mind pedig a felvidéki megszállások tapasztalatai számtalan példát szolgáltattak ezzel kapcsolatban. „A menetelő seregtesteinket végig nézve önkénytelenül felmerül azon gondolat, hogy ennyi ló, jármű és vonattal megterhelt hadműveleti egységek nem mondhatók korszerűnek. Mozgásuk túl lassú és nehézkes; nappal egyáltalán nem rejthetők,

[14] Uo. Zsedényi Zoltán vk. ezds. jelentése.
[15] Uo. Rugonyi György vk. szds. jelentés.e.

illetve védhetők ellenséges légitámadás vagy felderítés ellen. Ilyen seregtestekkel a gyors súlyképzéshez szükséges *gyors és meglepetésszerű eltolásokat*, még erős vadász és földi légvédelem biztosítása mellett is *alig lehetett volna* végrehajtani.

Elgondolkozva azon, hogy a német haderő mégiscsak motorral aratta mostani győzelmeit, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mi a jelenlegi seregtesteinkkel — komoly ellenállás esetén nem sokáig tudtuk volna mozgásban tartani a háborút és talán 1—2 hét múlva már állásharcba merevedtünk volna. Seregtesteink most még nem eléggé alkalmasak arra, hogy velük a hadműveletek súlyát gyorsan hol ide, hol oda áthelyezhessük" — írja az erdélyi bevonuláson szerzett tapasztalatairól Csatay Lajos tábornok.[16]

A jelzett állapotok teljes mértékben érvényesek a Szovjetunió elleni hadbalépés időszakára is. A gépesítés mértékét tekintve 1940 ősze és 1941 tavasza között a helyzet semmivel sem javult. Ennek következtében a délvidéki megszállás tapasztalatait rögzítő valamennyi jelentéstevő, szükségesnek tartja a hadsereg motorizálását, a lehetőségek legvégső határáig, továbbá a fogatolt vonatalakulatok fokozatos felszámolását.

„Bebizonyult, hogy a műszaki és árkász alakulatok csak gyors mozgásra képesítve állják meg a helyüket, mert különben egyrészt késve érik el az alkalmazási helyüket, másrészt a munkájuk folytán feltartva lemaradnak és nem tudnak fölzárkózni az újabb feladatok idejekoráni megoldására" — jelenti az egyik vezérkari tiszt.[17]

„A mi szervezésünk lényege a további utánszállítás terén még mindig főként a fogatolt vonat. Nehézkes, hosszú, kevés teherbírású és mégis utakhoz kötött. Az igénybevett járművek legnagyobb százaléka rozoga szekér, amelyeket ha az előírt 4 mm-val terhelek meg, még az úton is nehezen mozog. Ezenkívül a fogatolt vonat felette érzékeny a repülőtámadásokkal szemben. A rengeteg országos jármű, ami hadrendünkben van, most éppen úgy, mint az erdélyi hadműveletek során, megmutatta és teljesen kibontakoztatta azt a rengeteg nehézséget, ami ezeknek a vezetésével jár. 2 db. tehergépkocsi pedig többnyire jobban használható, mint egy kocsioszlop. A gépkocsizó seregvonatra való áttérés mielőbb szükséges volna" — foglalja össze tapasztalatait a IV. hadtest anyagi vezérkari tisztje.[18]

[16] HL. VKF. 4833/1940. sz.

[17] HL. VKF. 5161/1941. Pallay István vk. szds. jelentése.

[18] Uo. Kádár Gyula vk. alez. jelentése.

A gépvontatás terén tapasztalt rendkívül kedvezőtlen arány következményei mind az erdélyi, mind a délvidéki megszállások alkalmával megmutatkoztak, pedig egyik esetben sem került sor hadműveletre. Már a menetek elegendőek voltak a hibák felfedésére. „A hosszú szekérsorokkal megterhelt fogatolt tüzérségi egységek lomhák, nem eléggé mozgékonyak és légitámadások ellen szinte védteleneknek látszanak" — áll az egyik jelentésben.[19] Erre a kérdésre szinte kivétel nélkül rámutat minden jelentésttevő vezérkari tiszt és a lövegek gépvontatásának megoldását javasolva, felveti a lőszerszállító fogatok gépkocsival való pótlásának szükségességét is. A tüzérségi lőszer nagy súlya ugyanis igen sok fogatolt jármű igénybevételét tette szükségessé, ennek következtében a lőszerszállító oszlopok nagyon elnyúltak. A nagy mélységi kiterjedés pedig azzal járt együtt, hogy jelentős távolságról kellett lőszert a felhasználás helyére szállítani, ami sok időbe telt. Mindez komoly formában befolyásolta az ütegek harckészültségét. „Látszólag a járművek száma még mindig igen nagy. Főleg a tüzérség fogatolt járművei nehezednek áruló módon és koloncként az előnyomuló oszlopokra."[20] Sorozatosan olvashatók ilyen és hasonló megállapítások a jelentésekben.

A tüzérség a hadsereg egészéhez viszonyítva, mennyiségileg kevés volt, minőségileg pedig nem mindenben felelt meg a követelményeknek. Fővezérség közvetlen tüzérséggel együtt 142 tábori ágyús és tarackos üteg szerepelt a béke hadrendben.[21] Számszerűleg ez a mennyiség még a minimális szükséglet kielégítésére sem volt elegendő. Minden harcoló zászlóaljra csupán egy üteg jutott és semmi sem maradt a vonatalakulatok védelmére. A 142 ütegből 108 fogatolt, 34 pedig gépvontatású volt. A gépvontatású ütegek közepes űrméretűek voltak, így számuk azt is megmutatja, hogy milyen kis mértékben volt képviselve az egész tüzérségen belül a közepes tüzérség.

Végeredményben a tüzérség állapotának jellemzői az ütegek számának az egész hadrendhez viszonyított elégtelenségében; az egész tüzérségen belül a gépvontatású és közepes űrméretű ütegek rendkívül kedvezőtlen arányszámában; mindezek mellett a löveganyag jelentős részének korszerűtlenségében mutatkoztak meg.

A hadsereg egyik legtöbb nehézséggel küzdő, szinte mélyponton levő fegyverneme a légierő volt.

19 HL. VKF. 4833/1940. sz.
20 Uo. 5506/1941. sz.
21 HL. H. M. 40 400/1940. sz. rend. 32. sz. mell.

1940 őszén egy bizottság vizsgálta felül a légierő helyzetét. Ez a bizottság egész sor vezetési, szervezési és kiképzési, valamint anyagi természetű hibát tárt fel, a vizsgálat eredményeiről készített jelentésében.[22]

A légierő vezetésében kezdettől fogva egyik klikk váltotta a másikat. Minden parancsnokváltozás szinte teljes garnitúracserét hozott magával a vezetésben. Az új parancsnok javaslatára átalakították a légierő vezetőszervét, ezzel együtt rendszerint megváltozott a függőségi és alárendeltségi viszony is; hol a HM, hol pedig a VKF jutott nagyobb szóhoz a fegyvernem közvetlen irányításában. A vezető beosztásokba a rátermettség figyelembevétele nélkül, azok a személyek kerültek, akiknek az új parancsnok lekötelezettje volt. A vezetésben bekövetkezett változásokkal rendszerint papírkosárba kerültek a kibuktatott parancsnok szervezési, fejlesztési tervei, minden elölről kezdődött, az új vezetés elgondolásainak szellemében.

A klikk-rendszer miatt a vezetés idejének jelentős részét személyi kérdések megoldása foglalta el. Nagymértékben megszaporodott a személyre szervezett állások száma. Nem volt egységes távlati fejlesztési és fenntartási terv, a szakértelem hiánya kapkodáshoz, bizonytalansághoz, egymásnak ellentmondó intézkedésekhez vezetett; szinte állandósult az ideiglenesség.

A gyakori személyi változások akadályozták a légierő nyugodt fejlődését biztosító szervezési tervezet kidolgozását; minden vonalon hiányzott a szilárd alap, a kellő állandóság és tervszerűség.

„A személyi cserék oly méreteket öltenek, amely már nemcsak az ütőképességet, hanem a kiképzés biztonságát is veszélyeztetik" — állapítja meg jelentésében a bizottság.[23]

A kiképzés csupán mennyiségi vonatkozásban volt számottevő, minőségileg igen komoly fogyatékosságok jellemezték. Az 1938-ban megkezdődött fejlesztés főleg a személyi állomány felduzzasztásában merült ki, a megnövekedett személyzet kiképzéséhez szükséges eszközöket, a helytelen gazdálkodás következtében, nem biztosították kellő mennyiségben. Ilyen viszonyok között kezdettől fogva hiányzott az összhang, a mennyiségi és minőségi kiképzés között. A csapatokhoz küldött, hiányosan kiképzett személyzet megfelelő mérvű továbbképzését, a repülőgéphiány akadályozta.

22 Uo. 5828/1940. sz.

23 Uo.

A vezetésben rejlő hibák mellett, anyagi okok is nagymértékben hozzájárultak a légierő elmaradottságához. A költségvetés megállapításakor a tényleges szükséglet és a rendelkezésre bocsátott hitelkeret között nem volt egyensúly. A beruházási hitelek rendszerint elkéstek és általában csak szükségmegoldásokhoz vezettek. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a légierő vezetése a rendelkezésére álló hitelekkel nem gazdálkodott megfelelően, így még kevesebbet ért el, mint amennyit a hitelek célszerű felhasználása lehetővé tett volna. Ilyen viszonyok között a légierő fejlesztése nem tarthatott lépést a követelményekkel. 1938 tavaszán a légierő 25 repülőszázadból állt. 1940 őszéig a repülőszázadok száma csupán öttel emelkedett, vagyis összesen 30 repülőgépszázad volt.

A bizottság erélyes és haladéktalan intézkedéseket javasolt, „... mert ha időt vesztegetünk ma, akkor az 1941. év vége felé a mélypont felé közeledő légierőt ütőképessé csak 1942-ben tehetjük" — áll a jelentésben.[24]

Az intézkedések sorát a légierő vezetésének leváltása nyitotta meg. Az új légierőparancsnok több javaslatot terjesztett a H. M. és VKF elé, a feltárt hibák megszüntetése érdekében. Így például 1941. január 16-án kérte a polgári légiforgalom azonnali megszüntetését. Javaslatát azzal indokolta, hogy a polgári légiforgalom fenntartása a honvédelmet érintő anyagi ráfizetés, amely a vártnál is nagyobb, a hozzá nem értő vezetés miatt. Ugyanakkor a légierőnek a fejlesztés miatt égetően szüksége van a polgári légiforgalom gépeire, amelyek jól használhatóak lennének a repülő és ejtőernyős kiképzésnél. Ugyanez áll a személyzetre is. Ha esetleg a légiforgalom megszüntetése nem lenne keresztülvihető, vonják a légierő kötelékébe — javasolta befejezésül.[25]

Az 1940. december 1-én életbelépett szervezési rendelet már az ellenőrzés tapasztalatait figyelembevéve rögzíti a légierő 1941. évre érvényes hadrendjét. Eszerint a légierő a repülő dandárból (két vadász repülőezred, két bombázó repülőezred, egy közelfelderítő repülőezred), egy önálló távolfelderítő repülő osztályból, egy ejtőernyős zászlóaljból, egy iskola repülőezredből és a légierőparancsnokság közvetlen hiradószázadból, légi fényképező és kiértékelő csoportból, valamint egy célvontató repülőszázadból állt.[26] Ezenkívül minden hadtestnek volt egy közelfelderítő repülő százada. 1941. március 1-én a légierő

[24] Uo.
[25] HL. VKF. 276/1941. sz.
[26] Uo. H. M. 40 400/1940. sz.

alárendeltségébe utalták a hadtestköteléken kívüli légvédelmi alakulatokat, továbbá a légvédelmi figyelő és jelzőszolgálat szervezetét is.[27] A vadász, a bombázó és a távolfelderítő repülőszázadok hadrendjét egységesen 12 repülőgépben állapították meg, a közelfelderítő repülőszázadok szervezetszerű gépállománya 8 repülőgépből állt, az ejtőernyős zászlóalj szállító századához 6 repülőgép tartozott.[28] A szervezetszerű repülőgépállomány tehát 302 volt.

A rendszeresített repülőgépállomány azonban nem volt teljes és a meglevő gépek egy tekintélyes hányadát üzemképtelenség miatt nem lehetett használni. Egy 1941. március 14-én készült kimutatás szerint a nyolc vadászrepülő század 96 gépéből 8 volt üzemképtelen állapotban, a tíz bombázó repülőszázad 120 gépéből 50 hiányzott, a meglevő 70 közü pedig 26 üzemképtelen volt. A felderítő repülőszázadok 80 gépéből csak kettő hiányzott, de 26 darab szintén üzemképtelen volt.[29] Vagyis a rendszeresített 302 repülőgépből 53 hiányzott, a meglevő 269-ből pedig 60 üzemképtelen volt.

A helyzet a Szovjetunió elleni hadbalépésig semmit sem javult, sőt egyes területeken tovább rosszabbodott. Erre mutat a légierő parancsnokának egy 1941 áprilisi jelentése is, amely a bombázó repülőgépek sürgős utánpótlásának szükségességét veti fel. A jelentés utal a VKF követelményére, amely 1941. június 1-ig a légierő összevont hadrendjébe hat bombázó repülőszázad felállítását rendeli el. A légierő bombázógép-állománya az összevonás után csak három bombázó század felállítását teszi lehetővé. A természetes kiesések rövid idő alatt olyan helyzetet teremtenek, hogy amennyiben az utánpótlás gyorsan nem nyer megoldást, még a kiképzést is teljesen be kell szüntetni és kivonuló bonbázó alakulat sem maradt.[30] Mindennek elkerülése végett, a bombázógépek gyors utánpótlását kéri, a hazai gyártás megindulásáig a Jugoszlávia megszállása során németek által zsákmányolt anyagból, vagy pedig előlegezett német gépekből. Jellemző, hogy a vkf. 1. osztálynak az ügyiraton tett megjegyzése szerint, egyik utánpótlási lehetőséghez sincs sok remény.

Hiába voltak tehát a különböző kísérletek, a légierő helyzete az 1940 őszi állapotokhoz képest, lényegesen már nem változott. A vezetés hozzáértőbb kezekbe került ugyan, de a fegyvernem kicsi maradt, meglevő gépállományának egyhar-

[27] Uo. VKF. 332/1941. sz.
[28] Uo. 4408/1940. sz.
[29] Uo. 384/1941. sz.
[30] Uo. 5017/1941. sz.

mada üzemképtelen volt. A légierő a többi fegyvernemhez viszonyított kedvezőtlen aránya miatt, hadműveleti feladatok megoldására egyáltalán nem jöhetett tekintetbe. Csupán arra volt elegendő, hogy felderítési feladatokat lásson el és minimális légi biztosításban részesítse a földi csapatokat. Még ennek is jelentős korlátokat szabott az a körülmény, hogy az üzemképes gépek elavult, korszerűtlen típusúak voltak, ami nagyban korlátozta hatótávolságukat, manőverező képességüket. A légierő repülőgépállományába az alábbi főbb típusok tartoztak: Sólyom WM—21 és He—46 közelfelderítő; He—111 távolfelderítő; Cr—42 vadász; Ju—86 és Ca—135 bombázó.

A közelfelderítő repülőgépek hatótávolsága 750—800 km-ig, a távolfelderítő repülőgépek hatótávolsága pedig 3500 km-ig terjedt. A bombázógépek biztonságos hatótávolsága 880—1100 km-ig terjedt és 1700—1800 kg hasznos teher szállítására voltak képesek.

A légierő használhatóságát nagymértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a sokféle géptípus alkatrész-pótlási nehézségeket okozott, továbbá többféle fegyverzetet, lőszert és bombát kellett a gépekhez előállítani.

A légierő mellett a páncélos fegyvernem is szinte embrionális állapotban volt.

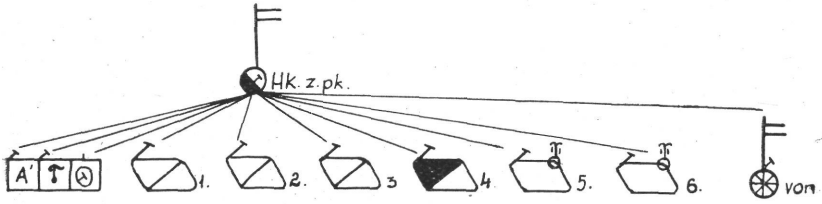
A harckocsizó és páncélos alakulatok hadrendjét 1941. május 1-én állapították meg. Az addig szétszórt harckocsi századokat összevonták s a 9. és 11. kerékpáros zászlóaljakat azonos számozással harckocsizó zászlóaljakká szervezték át. Ezeket a gépkocsizó dandárok alárendeltségébe utalták. A lovas dandárok kötelékébe ugyanakkor egy-egy páncélos zászlóalj felállítását rendelték el.[31] Összesen ez a négy zászlóalj alkotta a hadseregben a páncélos fegyvernemet, ami annyit jelent, hogy a harckocsizó és páncélos zászlóaljak száma a béke hadrendben szereplő gyalog zászlóaljak öt százalékát sem érte el.

A harckocsizó zászlóaljakat három kis harckocsi századból, egy közepes harckocsi századból és két páncélvadász századból, valamint a zászlóalj közvetlen árkász és távbeszélő szakaszból, műhely és vonatalakulatból szervezték meg.

A páncélos zászlóaljak hadrendjébe két kis harckocsi század, egy páncélgépkocsi század, továbbá műhely és vonat tartozott.

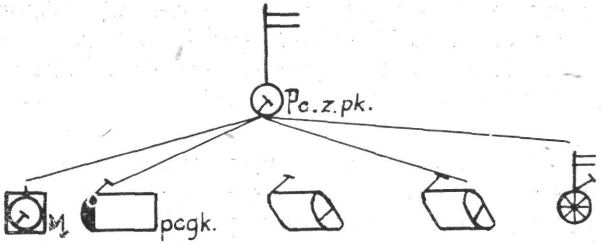
[31] Uo. H. M. 8646/1941. sz. — A 9. és 11. kerékpáros zászlóalj átszervezését eredetileg a 40 400. sz. rendeletben irányozták elő azzal, hogy az átszervezést későbbi időpontban kell végrehajtani. Ezt az időpontot 1941. május 1-ében határozta meg a 8646. sz. rendelet. A dátum az átszervezés megkezdését és nem befejezését jelenti.

8. sz. vázlat

Egy harckocsi század szervezetszerűleg 23 harckocsiból, a páncélvadász század 6 páncélvadászból (Toldi könnyű harckocsi, 40 mm-es légvédelmi ágyúval felszerelve), a páncélgépkocsi század 16 páncélgépkocsiból állt.[32]

9. sz. vázlat

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szervezetszerűleg előírt mennyiségű harckocsi ténylegesen megvolt a hadrendben. A Szovjetunió elleni hadbalépés idején, a harckocsizó zászlóaljak közepes harckocsival és páncélvadásszal egyáltalán nem rendelkeztek, s a kis harckocsiknak is több mint a fele hiányzott. A meglevő harckocsik nagy része Ansaldó típusú könnyű harckocsi volt. Ennélfogva a harckocsizó és páncélos alakulatok harcértéke meg sem közelítette azt, amit a rendeletben meghatározott hadrend előírt.

Mindebből következik, hogy a rendelkezésre álló páncélos-erő, önálló alkalmazásra egyáltalán nem jöhetett tekintetbe, elsősorban a gépkocsizó gyalogság kísérésére, azzal szoros együttműködésben végrehajtandó harcászati feladatok megoldására lehetett alkalmazni.

32 Lásd uo.

A harckocsizó és páncélos zászlóaljak felhasználhatóságának mikéntjét nagymértékben befolyásolta a harckocsik minősége is. Magyarországon közvetlenül a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódás előtt kezdődött a harckocsigyártás, korábban a szükségletet Olaszországban szerezték be. Az olasz Ansaldó művektől vásárolt harckocsik elavult, korszerűtlen típusúak voltak. Tornyukat nem lehetett forgatni, ezért csak menetirányban tudtak tüzelni. Ennek következtében oldal- vagy háttámadás ellen nehezen védekeztek, a tűzzel való manőverezési lehetőségük nagyon korlátozott volt. Páncélzatuk jóformán semmi védettséget nem nyújtott a korszerű páncéltörő fegyverek ellen. Acélmagvas lövedékek ellen 400 méteren felül nyújtott részben védettséget, de a tető- és fenékpáncélzata ellen kis távolságról a puskalőszer is hatásos volt. Tűzerejük sem volt elegendő (egy géppuska), s mint a gyakorlat később igazolta, főleg a páncélosok ellen vívott harcban, hatástalannak bizonyult. Találati valószínűsége mozgás közben csupán 100 méterig terjedt; álló helyzetben 300 méter távolságon belül célba talált. Rövid láncának kis felfekvő felülete miatt egészen kis terepegyenetlenséget is megérzett, erősen billegett és dobált. Ez a körülmény nehezítette a célzást és befolyásolta a sebességet is.

Az 1940-ben svéd licencia alapján gyártani kezdett Toldi könnyű harckocsi (L—60) ugyancsak korszerűtlen konstrukció volt. Legnagyobb páncélvastagsága nem haladta meg a 13 millimétert, így a korszerű páncélelhárító eszközök könnyen sebezték és gyorsan kikapcsolták a harcból. Tornya forgatható volt ugyan, s ezért minden irányban tudott tüzelni, de tűzereje igen kevésnek bizonyult. Mindössze egy 20 mm-es nehézpuska és egy 8 mm-es géppuska volt a harckocsi tornyába beépítve. Alkalmazása esetén elsősorban nem is tűzerejével, hanem sebességével és erkölcsi hatásával számoltak, attól vártak eredményeket. E számítások azonban a későbbiek során nem igazolódtak a gyakorlatban.

Összegezve megállapítható, hogy a magyar hadsereg szervezése nem felelt meg a korszerű háború követelményeinek. A gépesítés az egész hadseregben rendkívül alacsony színvonalon állt, ezt a színvonalat is a polgári gépjárművek nagymérvű igénybevétele útján biztosították. A támogató fegyvernemek gyalogsághoz viszonyított aránya sem volt megfelelő. Ennek következtében háborús alkalmazása esetén, a főfegyvernemet képező gyalogság harcát nem támaszthatta alá kellő

mennyiségű tüzérség, páncélos és légierő, nem is beszélve a két utóbbi fegyvernem önálló alkalmazásának lehetőségéről. Valamennyi fegyvernem zömében elavult fegyverzettel és harci technikával rendelkezett, amelyek használhatósága és hatóereje a korszerű követelményeket nem tudta megközelíteni.

Ezért szögezik le sorra az erdélyi és délvidéki megszállás alkalmával készült tapasztalati jelentések, hogy „... a különleges harceszközöket és korszerű harceszközöket (zuhanó bombázók, korszerű tü., pc. erők stb.) mihamarabb be kell vezessük, illetve ki kell fejlesszük, a seregtestek tűzerejét fokoznunk kell."[33]

A Horthy-hadsereg 1941 tavaszán komolyabb ellenféllel vívandó, huzamosabb háborúra nem volt alkalmas és arra nem is volt felkészülve.

A hadsereg korszerűtlenségét és elmaradottságát világosan látták a józanul gondolkodó katonai szakemberek. Hiába tárták fel azonban ezzel kapcsolatos aggályaikat, a katonai felső vezetés 1941 tavaszán már nem tudott eredményes lépéseket tenni a hadsereg korszerűsítése érdekében.

Az 1938 őszétől 1941 tavaszáig személyileg jelentős mértékben felduzzasztott hadsereg anyagi megalapozását gépesítés, fegyverzet, lőszer és felszerelés tekintetében egyaránt nehezítette a nyersanyaghelyzet kedvezőtlen alakulása.

A haditermelés nagymérvű felfutása, az ország adottságaiból következőleg, igen nagymérvű ipari nyersanyag behozatalát követelte meg. Erre egészen 1940 második feléig meg is volt a lehetőség, miután a második világháború kitörésekor Magyarország semleges maradt. Az angolok ugyanis a kontinens körüli blokádot csak részben alkalmazták Magyarország ellen, egyrészt ezzel az engedménnyel akarták visszatartani a háborúba való belépéstől, másrészt számítottak részvételére egy esetleg létrehozandó szovjetellenes blokkban.

Ennek az imperialista politikának az eredményeként a magyar tőkések lehetőséget kaptak nagy nyersanyagkészletek felhalmozására, jelentős összegű állami támogatással. Így 1939—1941 között a Honvédelmi Minisztérium 74,2 millió pengőt adott nyers- és üzemanyagvásárlásra; ebből az összegből 33,4 milliót a vas- és fémipar, 10,3 milliót a vegyipar, 20,8 milliót a bőr- és gumiipar, 3,2 milliót a textilipar kapott.[34]

[33] HL. VKF. 5161/1941. sz. Demjén Károly vk. szds. jelentése.
[34] HL. VKF. 4956/1941. sz.

Hogy az államilag támogatott nyersanyagbehozatal milyen méreteket öltött, azt szemlélteti az alábbi táblázat a legfontosabb fémek importjának alakulásáról:[35]

Év	Réz tonna	Horgany tonna	Ólom tonna	Ón tonna	Nikkel tonna
938	14 880	8 7[illegible]8	7 666	418	32 458
939	17 448	9 798	8 47[illegible]	405	36 784
940 első félév	11 668	4 198	7 608	341	24 232

A táblázatból világosan látható, milyen jelentős mértékben emelkedett a fémimport a második világháború kitörésétől 1940 második. félévéig.

A behozott nyersanyagokat a Honvédelmi Minisztérium döntése alapján osztották fel az egyes hadiüzemek, általában a legnagyobbak között. Bármennyire is kihasználták azonban a nyersanyagbeszerzési lehetőségeket, nem tudtak olyan mennyiségű készleteket felhalmozni, amelyek Olaszország hadbalépése után, a háborús blokád bezárulása következtében megszűnő nyersanyagbehozatalt csak időlegesen is áthidalhatták, s az egyre növekvő nyersanyagszükségletet fedezhették volna.

Az 1940. IX. 1-i nyers- és üzemanyaghelyzetről készített kimutatás szerint, a honvédségi megrendeléseket és hat havi háborús tartalékot, valamint a csökkentett polgári szükségletet figyelembe véve 1941. IX. 1-ig az alábbi mértékű nyersanyaghiánnyal számoltak:[36]

vas- és fémanyagok — — — —	456 969,4 tonna
vegyianyagok — — — — —	8 384,9 tonna
folyékony üzemanyagok — — —	70 600 tonna
bőr- és gumianyagok — — —	23 210 tonna
textilanyagok — — — — —	32 292 tonna
fa- és papíranyagok — — — —	39 513,5 tonna

[35] Statisztikai Évkönyv 1939. évfolyam.
[36] HL. VKF. 5609/1940. sz.

Az 1941. IX. 1-ig csak behozatal révén biztosítható nyersanyagok értékének összege, ezer pengőben megadva, az alábbi volt:[37]

vas- és fémanyagok	65 556
vegianyagok	10 055
folyékony anyagok	48 670
bőr- és gumianyagok	49 422
textilanyagok	60 122
fa- és papíranyagok	27 530
Összesen:	261 355 ezer P

A súlyos nyersanyaghelyzet volt az *egyik oka*, hogy a magyar uralkodó osztályok minden erőfeszítése ellenére a hadsereg korszerűtlen maradt.

1940 őszére lényegében megvalósult a hadseregfejlesztés céljából eredetileg öt évre tervezett „győri program". A hadseregfejlesztési politika 1938-ban a román hadsereg mennyiségi, ill. minőségi színvonalának elérését és bizonyos fokú túlhaladását tűzte ki célul. Ezt lényegében el is érték, s emellett a második bécsi döntéssel megtörtént az erdélyi visszacsatolás. A magyar uralkodó osztályok revíziós törekvései alapjában kielégítést nyertek, ennek következtében fölöslegesnek látszott a hadsereg további nagyarányú fejlesztése és korszerűsítése. Ez a *másik oka*, hogy az erdélyi megszállás tapasztalatait felmért vezérkari tisztek hiába sürgetik a további lépéseket a korszerűsítés terén. 1941 nyaráig az állapotok nem változnak, a hibák, a délvidéki megszállás alkalmával is ugyanazok, mint 1940 őszén Erdélyben.

Emellett a hitleri hadsereg nyugat-európai villámháborús sikerei azt a hitet keltették, hogy a második világháború a vége felé közeledik, tehát szükségtelen a további nagyarányú fegyverkezés. Erre utalt később — 1943 őszén — Imrédy Béla, a H. M. költségvetési vita során mondott beszédében: „Volt egy olyan periódus már ebben a mostani világháborúban, amikor talán lehetett volna felfejlődni és ez volt az 1940 késő nyarától, őszétől 1941 tavaszáig terjedő időszak, amikor nagyon jól emlékszünk arra, hogy a világháborúnak ugyan vége felé látszott már közeledni és azt hittük akkoriban, hogy néhány hónap múlva lezajlik az egész és a hadiipari termelést le lehet fokozni."[38]

[37] Uo.

[38] OL. Országgyűlési Bizottság IX. 324. l. H. M. költségvetési vita. Idézi Berendi—Ránki i. m. 320. l.

A fasiszta Németország Szovjetunió elleni rablóháborújának várható kirobbanása és az ehhez való csatlakozási szándék, nem vetette fel a magyar katonai vezetők előtt a hadsereg további korszerűsítésének szükségességét. Mélységesen meg voltak győződve, hogy a szovjet hadsereg gyorsan elvérzik a német fasiszták csapásai alatt, ezért rövid, legfeljebb néhány hónapos háborúra számítottak. Úgy vélték, nem lesz szükség az egész hadsereggel részt venni a háborúban, s a csapatok felkészültsége teljesen elegendő, hogy helyet biztosítson Magyarországnak a győztesek asztalánál. Ez volt a *harmadik oka* a hadsereg korszerűtlenségének.

Mindez megmagyarázza, miért került az 1940/41. évi hadseregfejlesztés célkitűzései között *első helyre* a IX. hadtest megszervezése, amely a már meglevő alakulatok és fegyverzet felhasználásával, azok átcsoportosítása útján ment végbe, tehát *új beruházást* nem sokat igényelt.

A katonai megrendelések az ismertetett okok következtében 1940 végén és 1941 első felében annyira lecsökkentek, hogy a hadiipari üzemek kapacitásuk jelentős részét nem tudták kihasználni. A H. M. tulajdonában levő Iparitermék Értékesítő RT, amely kizárólag haditermeléssel foglalkozott, 1940 novemberében befejezte a győri programból ráeső megrendelések legyártását, ennek következtében munkáslétszámát egyharmaddal csökkentette; 1941 nyarán a Weiss Manfréd Művek kapacitásának a fele kihasználatlan volt.[39]

A katonai megrendelések fokozatos csökkenése, majd a szinte teljes leállása 1941 tavaszára igen komoly hiányosságokat idézett elő a hadsereg ellátása területén.

A hadtestek 1941 március havi hangulatjelentései kivétel nélkül felvetik a ruházati helyzet sürgős megjavításának szükségességét. Az I. hadtest például csak a hadikészletből tudta ellátni kimenő ruházattal az alárendelt alakulatait, a IX. hadtest több alakulata kimenő ruházattal egyáltalán nem rendelkezett; a II. hadtest alakulatainál a kimenő ruházat 5/10-es értékű volt.[40] Valamennyi hadtestnél a gyakorló ruházat erősen elhasznált állapotára panaszkodnak és sürgős pótlását kérik. A gyorshadtestnél a pótlás „felette fontos", az V. hadtestnél a gyakorló ruházat „köpeny nélkül kedvezőtlen benyomást tesz".[41] A gyakorló ruházat javítása, kellő mennyiségű javítóanyag hiányában, hadsereg méretben nehézséget okozott. Különösen a lábbelik javítása volt súlyos probléma a talpbőrhiány miatt.

39 Berend—Ránki i. m. 318. l.
40 Vö. HL. VKF. 5506/1941. sz.
41 Lásd uo.

A katonai építkezések ütemének csökkenése, a laktanyák hiányos felszerelése és berendezése súlyos elhelyezési nehézségekhez vezetett. Az I. hadtest jelentése szerint az elhelyezés általában zsúfolt, nagy az ágyhiány. A II. hadtestnél már túlzsúfoltak az elhelyezési körletek, a IV. hadtestnél a körlet nem fűthető ki. Az VIII. hadtest jelentése szerint az előírt 12—13 m^3 helyett csak 5 m^3 jut egy főre, fürdővel egyetlen laktanya nem rendelkezik. A IX. hadtest egyes alakulatainál a legénység szalmán fekszik, vagy szalmazsákon 2—3 újonc. Több hadtestnél fűtetlen barakkokban is helyeztek el katonákat.[42]

A ruházat és elhelyezés terén fennálló nehézségek, természetesen hátrányosan befolyásolták a kiképzést és kihatottak a katonák hangulatára, a fegyelmi helyzet alakulására is.

Az anyagi megalapozatlanságra fényt vet Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter tájékoztatója a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1941. április 1-i ülésén, amelyen Jugoszlávia elleni hitleri agresszióban való részvételről folyt a tárgyalás. A tárgyalás során Keresztes-Fischer belügyminiszter megkérdezte Barthát, mennyi lőszere van a hadseregnek? Két napra való — felelte Bartha.[43]

Végeredményben a nagyarányú katonai megrendelések leállása azt eredményezte, hogy 1941 tavaszán a személyileg jelentős mértékben felduzzasztott hadrend anyagilag megalapozatlan maradt.

*

A hadsereg kiképzési színvonalát a szervezés tervszerűtlensége, a fegyverzet és felszerelés minősége és mennyisége alapvetően meghatározta.

1938 előtt ezek a tényezők a formát tették uralkodóvá a kiképzésben és súlyos tartalmi hibákhoz vezettek. A hadsereg nem rendelkezett modern fegyvernemekkel, kevés volt az alakulat, a fegyverzet és felszerelés, ráadásul ezek minősége az első világháborús színvonalon mozgott.

Az anyagi-, technikai lehetőségekből következett, hogy a nagyarányú hadseregfejlesztést megelőző időszakban, a kiképzés legfőbb célja a gyalogságnál a feszes fellépés és szabályos mozdulatok beidegzése volt, amelyet lélekölő súlykolással és a legmerevebb drillel igyekeztek elérni, az alaki foglalkozások során. A szabályos menetelést, igazodást, fordulatokat és fegy-

[42] Uo.
[43] Lásd HL. Kézirattár, Náray Antal, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács volt vezértitkárának visszaemlékezése.

verfogásokat a kiképzés legfontosabb fokmérőjének tekintették. A súlykolást és drillt tartották a fegyelem megteremtését biztosító legjobb eszköznek is. A katonákat ennek segítségével igyekeztek dróton rángatott bábbá változtatni, amely gépiesen végrehajtja a kapott parancsokat. *A harckiképzés ugyancsak formai és elméleti volt, azzá tették az állandóan azonos körülmények, feladatok és feltételek.* A gyakorlatok unalomig ismert terepen, előre meghatározott feladatok jegyében zajlottak le, a fegyvereket kereplők, különböző színű jelzőzászlók és tárcsák helyettesítették.

Mindez arra vezetett, hogy a katonák megtanulták a feszes és szabályos mozgást, de *nem ismerték fegyvereiket,* nem volt módjuk tapasztalni azok tényleges hatását. A helyettesítő eszközökkel lefolytatott gyakorlatok meg sem közelítették a valóságos harci körülményeket, azok ilyenformán ismeretlenek maradtak a katonák előtt. Ilyen viszonyok között illuzórikussá vált a gyalogság egyes csapatnemei közötti együttműködés gyakorlása, elsikkadt annak jelentősége és fontossága.

Nagyobb összefüggő gyakorlatokat csak a harmincas évektől kezdve tartottak, évente egyszer. Így a parancsnokoknak alig volt módjuk a csapatvezetésben tapasztalatokat szerezni. Hasonló a helyzet az összfegyvernemi kiképzés terén is.

Az anyagi-, technikai lehetőségek korlátozottsága különböző kiképzési jelszavakat szült, amelyeket hadsereg méretben megvalósítottak a gyakorlatban. Ezek az egy-egy katonai vezető nevéhez fűződő jelszavak időszakonként meghatározták a kiképzés alapvető tartalmát és minden mást háttérbe szorítottak.

Volt olyan időszak, amikor az a jelszó uralkodott, hogy a harcban minden a roham tökéletes végrehajtásától függ. Ekkor a rohamkiképzés állt mindenek felett, e célra létesültek a tanfolyamok, ezt ellenőrizték a szemlélők, minden más kiképzés huszadrangú kérdéssé vált. Így volt mindaddig, amíg egy másik katonai vezető el nem terjesztette, hogy háborúban a siker kizárólagos biztosítéka a jó lövész. Ettől kezdve a lövészet vált uralkodóvá a kiképzésben. Mivel azonban sem elegendő lőtér, sem elegendő lőszer nem volt, rátértek a lőelmélet oktatására és a pótszerek használatára. A kiképzési idő zömét hibahárom-szögelési, célzási és célpont áthelyezési gyakorlatok, továbbá vaktölténnyel, gyutaccsal végrehajtott lövészetek tették ki. Ezt a „korszakot" a sport mindenekfölé helyezésének időszaka váltotta fel.

Ezek a jelszavak a formaságok túlhajtásával együtt, mind megannyi tévutat jelentettek a gyalogság kiképzésében. A kato-

nai vezetés nem számolt azzal, hogy csak az önállóságra nevelt, a gyorsan változó helyzetekhez alkalmazkodni tudó és sokoldalúan kiképzett katona állhatja meg a helyét a korszerű harcban. Ezt az alapigazságot szem elől tévesztve, különböző egyoldalú elméletek gyakorlati megvalósításával igyekezett az anyagi-, technikai lehetőségek korlátait tágítani, és a hadsereget az uralkodó osztályok agresszív, imperialista terveinek valóra váltására alkalmassá tenni.

A többi fegyvernem kiképzésénél is hasonló volt a helyzet.

A lovasságnál a hangsúlyt a minél tökéletesebb lovaglásra fektették, teljesen az első világháború előtti felfogásnak megfelelően. Nem vették figyelembe az első világháború azon tapasztalatát, amely bebizonyította, hogy a lovasság, mint fegyvernem önálló alkalmazásra már nem jöhet tekintetbe; tömegesen csupán lovon szállított gyalogosként juthat szerephez. Ebből eredően a lovasroham és a lovaglás oktatása mellett teljesen háttérbe szorult a gyalogsági kiképzés.

A tüzérség kiképzése alaki foglalkozásokból, hajtási és elméleti célzási gyakorlatokból állott. Éles lövészetet évente egyszer tartottak, de a felhasználható lőszer mennyisége akkor is nagyon korlátozott volt.

A műszaki és híradó csapatoknál, a harceszközök és anyagok kis mennyisége miatt szintén főleg elméleti kiképzés folyt. E tekintetben lényeges javulás a Szovjetunió elleni hadbalépésig nem következett be. A délvidéki megszállás tapasztalatai azt bizonyították, hogy nagy hiány volt a korszerű műszaki anyagok (lángszórók, gumicsónakok stb.) terén és fogyatékosságok mutatkoztak a kiképzésben.[44]

A szakfegyvernemek ráadásul csak kevés embert tudtak kiképezni.

A tisztképzés és a parancsnoki továbbképzés ugyancsak főleg elméleti vonalon mozgott. A leendő tisztektől elsősorban a parancsadási formákban való jártasságot, a szabályzatok pontos ismeretét és az egyes szabályzati pontokhoz való *betűszerinti* ragaszkodást követelték meg. Nem volt tere az önálló gondolkodásnak, amely a szabályzatok szellemében, az adott helyzethez alkalmazkodni akarva, kereste a legcélravezetőbb megoldást. *A parancsnoki továbbképzést szoba-munkává tették; elszakították a terepről, ahol a csapatok minden tényked*ése történik. Ezáltal az elméleti kiképzés teljesen elvonttá vált. A parancsnokok csak papíron vezettek, mozgattak alakulatokat; a

[44] Uo. Dobák Dénes vk. alez. jelentése.

valóságban fogalmuk sem volt, miként valósítható meg egy-egy elhatározásuk a terepen.

Némileg megváltozott a helyzet a kiképzés terén 1938 őszétől, amikor a nagyarányú hadseregfejlesztés megkezdődött.

A csapatok egymás után kapták a különféle fegyvereket, ennek eredményeként szükségtelenné váltak a sokfajta helyettesítő eszközök; a katonák megismerkedhettek fegyvereik tulajdonságával, hatásával, nemcsak elméletileg, hanem a valóságban is. Javult a lőkiképzés, rendszeressé váltak az éles lőszerrel végrehajtott, harcszerű lőgyakorlatok. Az alakulatok szaporodása lehetővé tette a nagyobb kötelékekkel harcászati gyakorlatok lefolytatását.

Mindez azonban főleg *mennyiségi változást* idézett elő, lényeges minőségi fejlődés nem következett be. A sablonosság, a túlhajtott formaságok továbbra is uralkodtak, a fegyverek korszerűtlenek maradtak. *A hadsereg fejlesztése elsősorban szélességben történt*, új alakulatokat állítottak fel, amelyek kereteiket a régi alakulatoktól kapták, a feltöltést pedig tartalékosokkal oldották meg. Ily módon sem a régi, sem az újonnan szervezett alakulatok nem voltak harcképesek. A csapatok és magasabb egységek élére íróasztal mellől kerültek parancsnokok, az alegységek vezetését pedig tartalékos tisztek ténylegesítésével oldották meg. Ezek szükség diktálta megoldások voltak, amelyek továbbra is alacsony színvonalon tartották a vezetést és a kiképzést; nem engedtek teret az önállóságnak, a kezdeményezésnek.

A hiányosságok megszüntetését nehezítették a politikai helyzet alakulása következtében sorozatosan elrendelt mozgósítások, és az egymás után végrehajtott megszállások is.[45] Nem volt mód az újoncok tervszerű és alapos kiképzésére. Annak következtében pedig, hogy a mozgósítások során takarékossági okokból, lényegében mindig ugyanazokat a tartalékosokat hívták be katonai szolgálatra, — lehetetlenné vált a kiképzési elmaradások pótlása, a tartalékosok széles rétegénél.

A kiképzésre mindvégig jellemző volt az öncélú elméletiesség, a gyakorlattól való elszakadás, az alakiságok fetisizálása. Ez a szemlélet a legfelsőbb vezetéstől indult ki és uralkodó szerepe volt az egész hadseregben. Világosan tükröződik ez az évente kiadott kiképzési rendeletekben is, amelyekben a vezérkar főnöke meghatározta a kiképzési célokat és feladatokat. Az 1940/41. évi kiképzési feladatokat meghatározó rendelet például a

[45] 1938 augusztusától a Szovjetunió elleni hadbalépésig négy esetben rendeltek el részleges, illetve teljes mozgósítást.

legnagyobb súlyt a „. . .laktanya és belrend, valamint az alaki előírások pontos betartására" helyezi ennek érdekében a legkülönbözőbb szemlék megtartását írja elő. Elrendeli továbbá, hogy: „Május és június havában havonta egy alkalommal minden helyőrségben gyakorolni kell a díszkivonulást és fogadást díszmenettel egybekapcsolva, amely alkalommal az előírások pontos betartására kell törekedni. Ilyenek megszemlélésére a magasabb parancsnokok vidékre is kiszállhatnak. A hdt. és hds. pk-ok szemléik alkalmával az előírások szerinti alakiságok teljes betartásával fogadtassák magukat, mert e téren súlyos hibákat tapasztaltam."[46] A vezérkar főnöke „. . . az elmúlt év zsúfoltsága után a csapatkiképzés tervszerűségét és minőségét fokozó nyugalmat és egyszerűséget"[47] ily módon vélte biztosítottnak.

Werth gondolkodás módját hűen tükrözte az erdélyi bevonulás során előfordult néhány esettel kapcsolatos magatartása. Az erdélyi bevonulás fényt vetett egész sor vezetési hibára. Helytelen, egymásnak ellentmondó intézkedések miatt, állandóan csapattorlódások keletkeztek, több esetben alakulatok egymást keresztezték, fölösleges meneteket hajtottak végre; az utánpótlás nagyon rosszul működött, a csapatok élelem és üzemanyag ellátása akadozott. Pedig csupán egyszerű menetről volt szó, ahol ellenséges behatástól egyáltalán nem kellett tartani. Ilyen tapasztalatok mellett, a vezérkar főnöke azt tartotta fontosnak, hogy igazoló jelentést követeljen, mert az 1. hadseregparancsnoksághoz beosztott tisztek a szatmári bevonulás alkalmával zöld nyakszegély helyett fehéret viseltek.[48] Ugyanígy járt el amiatt is, hogy az egyik hadosztályparancsnok rohamsisak helyett tábori sapkában vezette be csapatait Marosvásárhelyre.[49] Az ehhez hasonló kérdésekkel kapcsolatos iratváltás, aktaszaporítás hosszú heteken át folyt és töltötte ki a parancsnokok idejét.

A hadsereg kiképzési foka, fegyelmi helyzete és a vezetés színvonala jól lemérhető az erdélyi és délvidéki megszállások tapasztalatain.

Legszembetűnőbben az összfegyvernemi kiképzés és az együttműködés hiányosságai mutatkoztak meg. „Hiányzott a gyalogsággal tervezett lőgyakorlatok lefolytatása" — áll az egyik jelentésben.[50] Repülőgépek és harckocsik váratlan felbuk-

[46] HL. VKF. 5536/1940. sz.
[47] Uo.
[48] Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938—1945. H. é. n. 54. o.
[49] HL. Kézirattár, Kádár Gyula visszaemlékezése.
[50] HL. VKF. 4833/1940. sz.

kanása esetén a katonák nehezen ismerték fel, hogy saját vagy ellenséges gépekről van-e szó, — olvashatjuk ugyanott.

Bebizonyosodtak a harckiképzés fogyatékosságai is. „A csapat a felderítésben, biztosításban, valamint a közelharcban nincs eléggé kiképezve. Mindezek a hiányosságok azt eredményezték, hogy a csapat nyugodt munkája néhány csetnik működésétől órákra, sőt napokra megbénult"[51] — írja a vezérkar főnöke 1941 áprilisában, a délvidéki szemleútján szerzett tapasztalatairól.

Csaknem valamennyi vezérkari tiszt igen komoly formában felveti jelentésében, a katonák körében tapasztalt pánik hangulatot, amely elsősorban a harckiképzésben gyökerező hiányosságok következménye volt. A formaságok és alakiságok túlhajtása a kiképzésben, továbbá a minden vonalon megnyilvánuló elméletiesség oda vezetett, hogy a katonák és parancsnokok egyaránt nem tudták beleélni magukat a harcszerű körülményekbe. A Zomborban elhelyezett alakulatok között néhány partizán által leadott lövés olyan pánikot idézett elő, hogy annak megszüntetéséhez egy egész napra volt szükség. A sötétség beálltától másnap kora délutánig minden összeköttetés megszakadt az alakulatok között, mindenki vaktában lövöldözött, s a legvadabb rémhírek kaptak szárnyra partizánok nagyerejű támadásáról. A parancsnokok is elvesztették a fejüket, teljesen kiengedték a kezükből a vezetést, alig lehetett a rendet helyreállítani.[52] Mindez kitűnően példázza, mennyit ér a csupán kényszeren alapuló, belső meggyőződéstől nem fűtött fegyelem.

Kiütköztek valamennyi fegyvernem kiképzési gyengéi is.

A délvidéki megszállás során, az I. hadtest támadási sávjában, az erődvonalon való áttörés tüzérségi előkészítésére, két tüzérezredet alkalmaztak. E két tüzérezred lövegei, a mintegy 60 perces tüzelés után, csupán egy jelentéktelen találatot értek el az egyik erődön.[53] Ez a tény amellett bizonyít, hogy a tüzérség lőeljárása komoly kívánnivalókat hagyott maga után, de rávilágít a hatásadatok elégtelenségére is.

A gyorscsapatoknál főleg a gépkocsi- és harckocsivezetők kiképzésében mutatkoztak komoly hibák. Ennek következtében sok baleset történt. Az 1. gépkocsizó dandárnál például az első hat nap alatt tizenkét gépkocsibalesetet jelentettek, ugyanezen idő alatt 2 motorkerékpár, 4 személygépkocsi, 6 tehergépkocsi és 10 harckocsi vált üzemképtelenné.[54] „De nemcsak a gépkocsivezetők, hanem a többi leg. kiképzése sem lehetett a mostoha

[51] Uo. 7001/1941. sz.
[52] Vö. HL. Kézirattár. Kádár Gyula visszaemlékezése és VKF. 5161/1941. sz.
[53] HL. VKF. 5161/1941. sz. Demjén Károly vk. szds. jelentése.
[54] Uo. Dobák Dénes vk. alez. jelentése.

viszonyok folytán megfelelő. Akadozott eleinte a vezetés kiképzése is. Az újonc legénység harckiképzése sem volt még megfelelő. Számtalan nehézséget okozott az is, hogy a csapat még mindig nem rendelkezik, elegendő szakképzett legénységgel (gk, alti-ek, szerelők stb.).[55]

A híradás és összeköttetés terén már az erdélyi megszállás időszakában is komoly zökkenők mutatkoztak. Még fokozottabb formában nyilvánult ez meg, a délvidéki megszállás idején. A hiányosságok ebben az esetben is a híradó fegyvernem kiképzési állapotának következményeiként jelentkeztek.[56]

Az anyagi szolgálatot ellátó tisztek felkészületlensége és gyakorlatlansága következtében, a csapatok ellátása, az utánpótlás megszervezése állandóan akadozott. „Bár szabályzataink hangsúlyozzák azt, hogy minden hadművelet sikere az anyagi megalapozottság függvénye, ennek a valóságban nem sok jelentőséget tulajdonítunk. Békegyakorlatoknál, békemegbeszéléseknél átsiklunk e fölött a szolgálat fölött, vagy csak érintőlegesen és nem fontosságát megillető mérvben tárgyaljuk . . . azt tapasztaltam, hogy úgy az anyagi ellátás, mint a szolgálati ágak személyzete a háborús szolgálat ismeretének terén igen járatlan, begyakorlatlan és az előírásokat nem ismerő vagy abban el nem mélyedő. A békeszolgálatban e szolgálat tagjai csaknem kizárólag adminisztratív vonatkozású ügydarabok tekintélyes számának elintézésével töltik el minden idejüket, ami nem azonos azzal a feladattal, amelyet háború esetén meg kell oldaniok" — értékeli az anyagi szolgálat helyzetét az egyik vezérkari tiszt.[57]

Sem az erdélyi, sem pedig a délvidéki megszállás nem járt lényeges harccselekményekkel, mégis napnál világosabban megmutatta, milyen gyenge harcértéket képvisel a magyar hadsereg. Blöffnek bizonyultak és szappanbuborékként szétpattantak a haderő ütőképességéről oly sokat és fennen hangoztatott szólamok, Az 1939/40-es évet értékelve, a vezérkar főnöke elismerte, hogy a mozgósított állapot hiányosságokat idézett elő a tényleges állomány kiképzésében, „. . . másfelől azonban *felbecsülhetetlen mértékben* gyarapította haderőnk ütőképességét a tartalékos állomány hosszas katonai szolgálata által nemcsak a kiképzés, hanem különösképp a hadiállományra emelt alakulatok egybeforradása és a csapatszellem elmélyítése tekintetében."[58] Ezzel szemben több jelentés tartalmaz ilyen megállapításokat: „Az alárendelt csapatok nem ütötték meg azt a mérté-

[55] Uo.
[56] Uo. Osztovics Ferenc vk. alez. jelentése.
[57] Uo. Kádár Gyula vk. alez. jelentése
[58] HL. VKF. 5536/1940. sz. — Kiemelés tőlem. T. S.

ket, amit a magyar katona sokat hangoztatott hírnevéből és a magyar katona erényekből kifolyólag el lehetne várni."[59]

Minden fokon jelentős fogyatékosságok tárultak fel a parancsnoki kar felkészültsége és vezetési készsége tekintetében is. Már a mozgósítás végrehajtása terén komoly hiányosságok kerültek felszínre. „Mindenekelőtt azt tapasztaltam, hogy a parancsnokok igen sok helyütt alakulataik M. előmunkálataival nincsenek tisztában. E téren teljesen rábízzák magukat vmk-eiknek[60] munkájára, pedig az M. végrehajtásáért nem a vmk.-pk, hanem az alakulat pk-a maga felelős.

Az utolsó 3 év békés megszállásai azt eredményezték, hogy a parancsnokok nem törekszenek teljes erővel arra, hogy alakulatuk a teljes menetkészültséget az előírt időre elérje. Ez az eljárás komoly hadműveletek esetén végzetes következményekkel járhat." — állapítja meg a vezérkar főnöke a délvidéki szemletapasztalatairól készült összefoglalójában.[61]

A vezérkari tisztek jelentéseikben szinte kivétel nélkül erősen bírálják a parancsnokok tevékenységét. „A parancsnokok nagy részéből hiányzik a parancsnoki szellem: az öntevékeny vezetési és felelősségvállalási készség, a helyes érzék a csapatok fegyelmezésére."[62] Ilyen megállapítás tömegével olvasható ezekben a jelentésekben.

Különösen az alsó vezetés gyakorlatlanságát, tétovázását, erélytelenségét, minden téren megmutatkozó alkalmatlanságát emelik ki. Megállapításaikat elsősorban a tartalékos, illetve továbbszolgáló tisztekre vonatkoztatják, de nem kisebb mértékben bírálják a hivatásosokat is. „Az alantos tisztek parancsnoki működésével kapcsolatban általános tünetként jelenthetem egyébként a magabízás, az öntevékenység s a kapott feladatok tüzön-vizen való teljesítésére való törekvés több-kevesebb hiányát."[63] — írja az egyik jelentésttevő. A IV. hadtest anyagi vezérkari tisztje szinte összegezi jelentésében erről a kérdésről az összes tapasztalatokat. „A mozgósítással kapcsolatban meg kell emlékeznem a *tiszt hiányról,* amelyet kevésbé a mennyiségi hiányok, mint inkább a *minőségi* hiányok jellemeznek. Végeredményben csaknem minden tiszti hely be van töltve. Ez a tisztikar azonban nagyon messze áll attól, hogy a rábízott egység vezetésében *gyakorlatilag* jártas legyen. Az alsóbb rendfo-

[59] Uo. 5161/1941. sz. Németh Ferenc vk. szds. jelentése.
[60] Vmk = visszamaradó különítmény: a mozgósított alakulat elvonulása után a békehelyőrségben maradó keret.
[61] HL. VKF. 7001/1941. sz.
[62] HL. VKF. 5161/1941. sz. Demjén Károly vk. szds. jelentése.
[63] Uo. Osztovics Ferenc vk. alez. jelentése.

kozatokban még elméletileg sem eléggé felkészült, a tartalékosaink zöménél pedig az erkölcsi erő, valamint a katonás szellem is alacsony fokon áll. Ezt a megállapításomat nem mellőzhetem jelenteni akkor, ha a személyesen látott és tapasztalt példákra visszagondolok és jelentésemben őszinte akarok lenni. Olyan tényleges parancsnokok, akik évek során át távol élnek a csapattól és másirányú, főként irodai munkákkal úgy túl vannak terhelve, hogy az eljövendő *parancsnoki* feladataikra önmagukat még szellemileg sem képesek előkészíteni, nem lehetnek jó gyakorlati csapattisztek. A rendfokozat maga nem jelenti még azt, hogy annak megfelelő egység vezetését is el tudja látni az illető, de különösen akkor nem, ha alparancsnokai ugyancsak képtelenek." — írja.[64]

„Végeredményben tapasztalataim alapján azt a meggyőződést szűrtem le, hogy a honvédség egyes pillérjeit teljesen újra kellene felépíteni különben komoly helyzetben nem állhatjuk meg helyünket." — vonja le következtetését egy másik jelentésttevő.[65]

Lényegében ez a következtetés késztetett többeket arra, hogy felvessék a tisztikar felfrissítésének gondolatát, a kasztjelleg megszüntetése és az altisztek, tiszthelyettesek tisztté való előléptetése útján.

„A tiszti utánpótlást nem a protekciós, előkelő vagy előkelősködő családok fiaiból kellene vennünk, hanem a nemzet legértékesebb rétegeiből. Tehát lehetővé kellene tennünk, hogy minden állampolgár gyermeke megpályázhassa az államköltséges helyet, ne csak a köztisztviselő fia." — áll az egyik jelentésben.[66] Csatay tábornok pedig az erdélyi szemleútján szerzett tapasztalatai alapján javasolja az alantos tiszti állomány egy részét" ... *úgy mint a németeknél — derék megbízható altisztekből kiegészíteni.*"[67]

E javaslatok egy időben többek részéről történt puszta feltevése is bizonyítja, milyen súlyosnak ítélték a helyzetet azok, akiknek módjuk nyílott általános képet alkotni a kérdésről. Javaslataik természetesen nem valósultak meg, a kormányzat mereven elzárkózott a tisztikar felfrissítésének ilyen módozatai elől. Bár világos, hogy a tiszti pálya megnyitása az uralkodó osztályok és azok kiszolgálóihoz *nem tartozók* előtt *önmagában* még nem változtatja meg a kapitalista hadsereg jellegét, az

64 Uo. Kádár Gyula vk. alez. jelentése.
65 Uo. Németh Ferenc vk. szds. jelentése.
66 Uo. Bán Mihály vk. alez. jelentése.
67 HL. VKF. 4833/1940. sz.

uralkodó körök erre a lépésre, még saját érdekükben sem voltak hajlandók.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy nem csupán az alsó vezetés adott meg minden okot a borulátásra; a magasabb vezetés sem felelt meg a vele szemben támasztott követelményeknek.

Az erdélyi megszállás végrehajtásába bevonták mindazokat a csapatokat, amelyeket a Romániával szembeni támadó fellépés esetére mozgósítottak. Ennek következtében a kevés jó útvonalra olyan sok alakulat zsúfolódott, hogy torlódások keletkeztek és hosszú menetoszlopok voltak kénytelenek huzamos időn keresztül várakozni a továbbhaladásra. Vonatalakulatok elmaradtak a csapatoktól, az élelmezés állandóan akadozott. A hadseregparancsnokság olyan messze hátul volt a csapatok mögött, hogy ez a legnagyobb zavarokat idézte elő a vezetésben, az összeköttetés megszakadása miatt.[68]

A délvidéki megszállás során, a hadseregparancsnokság távolfelderítés nélkül készített elő és rendelt el támadást, a jugoszláv erődrendszer ellen. A támadás végrehajtására nem lett szükség, mert a jugoszlávok az erődrendszert előzőleg kiürítették, de ez csupán a tüzérségi előkészítés megindítása után derült ki, egy kerékpáros zászlóaljparancsnok jelentéséből, aki közölte, hogy az ő utászszázada már az erődrendszer mögött távolítja el az aknazárakat. Kis híja volt, hogy a tüzérségi tűz és a néhány perc múlva megindítani tervezett légitámadás ezt az utászszázadot érje. A támadási parancs egyébként is elsietett volt, mert a tüzérség felvonulása a megadott időpontban még nem fejeződött be. Így nagyon kétséges, hogy amennyiben ténylegesen harc árán kellett volna az erődvonalon áttörni, sikerrel járt volna-e a támadás.[69]

Maguk a csapatok sem bíztak abban, hogy képesek megoldani a kapott feladatot. „A 19. dd. 28 km-es kiterjedésben 3 zlj-al (az éppen rendelkezésre álló erő) és 5 üteggel kezdte meg a támadást a jugoszláv erődvonalak ellen. Amennyiben az erődvonalakat védték volna, úgy a siker bizonyára elmaradt volna." — áll az egyik jelentésben.[70] Több jelentés kitér arra, hogy a csapatoknál általános volt a benyomás, olyat követelnek tőlük, amit nem tudnak végrehajtani. „A IV. hadtest seregtest parancsnokságainál nem láttam azt a törekvést, amely a kitűzött feladatok minden áron való következetes végrehajtásában nyilat-

[68] Vö. Nagy Vilmos. i. m. 44—45. l. és HL. Kézirattár, Kádár Gyula visszaemlékezése.

[69] Lásd HL. Kézirattár, Kádár Gyula visszaemlékezése.

[70] HL. VKF. 5161/1941. Pallay István vk. szds. jelentése.

kozik meg. Megítélésem szerint túlságosan passzív volt a vezetés." — írja tapasztalatairól a IV. hadtest vezérkari főnöke.[71]

Általános tünet volt az intézkedések késői kiadása, aminek következtében, a csapatoknak alig volt idejük felkészülni a kapott feladat végrehajtására.

Mindezek példázzák a vezetés alacsony színvonalát, felkészületlenségét, ami mind az erdélyi, mind pedig a délvidéki megszállás során súlyos helyzetbe hozhatta volna a hadsereget, amennyiben komoly ellenállással találkozik.

*

A hadsereg hangulatát, erkölcsi-politikai szellemét, az egymást követő terület visszacsatolások kezdetben jelentős mértékben befolyásolták, az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelő irányban. Ez a befolyás azonban fokozatosan csökkent és helyét a gazdasági kérdések foglalták el, amelyek 1941 tavaszán már igen erőteljesen rányomták a bélyegüket a katonák hangulatára.

„A csapatokban nem élt az a lelkesítő tudat, hogy ezeréves földünk egy értékes darabjának visszaszerzéséről és több százezer magyar testvérünk felszabadításáról van szó, melyért „halni dicsőség". E téren 1938-tól (Felvidék) 1941-ig (Délvidék) lesújtóan szomorú visszafejlődést értünk meg . . ." — írja tapasztalatairól a fővezérség összekötő tisztje.[72]

A jelentésekben sok hasonló megállapítással találkozhatunk. Az egyik szerint: „Igazán jó szellem és lelkesedés kevés csapatnál volt található. Ennek okát abban látom, hogy úgy a tisztikar, mint a legénység nem lát olyan országos célkitűzéseket, melyek lelkesíteni tudnák, melyek nagy erőfeszítésekre és tettekre sarkallnák."[73]

Félreérthetetlen megfogalmazása ez annak a ténynek, hogy 1941 tavaszán a soviniszta mákony bódító hatása már korántsem volt olyan, mint az első bécsi döntés idején. A dolgozó tömegek és a soraikból kikerült katonák előtt egyre világosabbá vált, hogy Trianon revíziója nem oldja meg a súlyos szociális problémákat; a terület visszacsatolásokkal a gondok-bajok nem csökkentek, inkább szaporodtak. Ennek következtében a terület gyarapodásokkal szemben fokozatosan terjedt a közömbösség, a katonák kezdték felismerni, hogy az ország megnagyobbodása nem az ő ügyük, abból csak az uraknak van hasznuk.

[71] Uo. Osztovics Ferenc vk. alez. jelentése.
[72] Uo. Nádas Lajos vk. őrgy. jelentése.
[73] Uo. Kudriczky István vk. ezds. jelentése.

„A mozgósított legénység hangulata általában közömbös volt. Legfeljebb a bevonulók körében megnyilatkozó azon meggyőződés hatott ösztönzőleg, hogy ez lesz az utolsó mozgósítás, majd csak átvészeljük ezt is." — sommázza a délvidéki megszállás során szerzett tapasztalatait a IV. hadtest vezérkari főnöke.[74]

A súlyos szociális helyzet, a megélhetési nehézségek voltak azok a tényezők, amelyek döntő mértékben meghatározták a katona tömegek hangulatát. Ez a tény világosan kiderül a hadtestek 1941 március hóról készített hangulatjelentéseiből.[75]

A jelentések sorra hangoztatják, hogy a hangulat általában jó, nyugodt, bizakodó, vagy éppen lelkes. Ezekre a jelzőkre azonban alaposan rácáfolnak és saját megállapításaikkal ellentétbe kerülnek, amikor felsorolják „a csapat hangulatát befolyásoló külső tényezőket", valamint a „csapatot foglalkoztató kérdéseket". Ezekből nagyon is világosan kitűnik, mennyire nem a valóságot tükrözik a fenti értékelések, amelyeknek alaposan ellentmondanak a délvidéki megszállás tapasztalatairól készült jelentések is. Ezekben még véletlenül sem fordult elő a katonák jó, nyugodt, bizakodó, vagy éppen lelkes hangulatára vonatkozó utalás, annál több megállapítás foglalkozik az ellenkezőjével.

A parasztszármazású katonáknak súlyos gondot okozott az országszerte pusztító árvíz és az annak következtében várható, kedvezőtlen termés kilátások. Már az előző évben is rossz volt a termés, ezért a legtöbben ellátatlanul hagyták otthon családjukat. Ehhez figyelembe kell venni, hogy 1938 óta minden esztendőben esetleg több ízben is behívták őket, s emiatt rendszeresen elestek hol az őszi, hol pedig a tavaszi és nyári kereseti lehetőségektől.[76] A családi segélyek mit sem segítettek az otthoniak gondjain. A családi segély összegszerűen nagyon kevés volt, emellett az összeg megállapítása és kifizetése során rengeteg visszaélés, szabálytalanság, önkényeskedés fordult elő. „A bevonultak nagy részének súlyos szociális gondjai vannak. Nincs megfelelő gondoskodás az otthonmaradottaikról, emiatt gyakran észlelhető a bevonultak keserű kifakadása. Ez a haderő erkölcsi erejét előbb-utóbb aláássa és hosszantartó vagy súlyos hadműveletek kedvező végrehajtását könnyen megaka-

[74] Uo. Osztovics Ferenc vk. alez. jelentése.

[75] A hangulatjelentéseket a Vkf. 2. osztály kérdés-felelet formájában hadtestenként összesítette és úgy küldte meg a Vkf. elnöki 1. osztályának.

[76] Vö. HL. VKF. 5506/1941. sz. és 5161/1941. sz. Dobák Dénes vk. alez. jelentését.

dályozhatja." — olvashatjuk az egyik jelentésében.[77] „Bénítólag hat rá (ti. a legénységre) az otthonmaradottak nehéz helyzete és a szűkkeblűség, mellyel a kormányzat úgy az otthonmaradottakról, mint a harcoló csapatokról gondoskodik." — állapítja meg a katonák hangulatáról egy másik jelentés.[78]

A munkásszármazású katonákat a gazdasági korlátozások a fokozódó drágaság és a nehéz megélhetési viszonyok mellett, főleg a leszerelés utáni elhelyezkedés lehetőségei foglalkoztatták.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi helyzet alakulása, a második világháború eseményei semmiféle hatást nem gyakoroltak a katonatömegekre. *Ez a hatás azonban másodlagos volt, háttérbe szorult az aggasztó szociális és gazdasági gondok mögött;* a hangulatra elsősorban ez utóbbiak voltak meghatározó befolyással. Csaknem valamennyi hadtest jelentése, sorrendben elsőként, ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.[79] S hogy mennyire ezeket tartják a legfontosabbnak azt mutatja, hogy sorra hangoztatják a megoldás sürgős szükségességét. Annál is inkább, mert: „Kedvezőtlen propaganda nem volt észlelhető, de a kedvezőtlen gazdasági és szociális helyzet ezirányban esetleg sikereket érhetne el."[80]

A helyzet megváltoztatása érdekében a hadtestparancsnokságok többféle javaslattal éltek. Javasolták a családi segélyek összegének felemelését, egyesek 100 százalékos mértékben. Felvetették a városban szolgáló legénység részére olcsó villamosjegyek biztosítását, szappan központi beszerzését, a harmadik évüket szolgáló katonák zsoldjának felemelését stb. Ezek a javaslatok, bár a lényeget nem sokban érintették és megvalósulásuk esetén sem sokat segítettek volna a katonák és otthonmaradottaik nehéz helyzetén, mégis papíron maradtak.

A javaslatok másik csoportja a legénység közötti propaganda megjavításával kívánta megváltoztatni a kedvezőtlen hagulatot.

Az egyes parancsnokságok javasolják a propaganda egy kézben való egyesítését az egész ország területén és felsorolják kívánságaikat a film, a színház és a rádió műsoraival kapcsolatban, továbbá a napisajtó intenzitására vonatkozóan. Harcias szellemű és oktató filmeket kérnek rendszeresen és ingyen. Felvetik a tábori színház létesítésének gondolatát, a rádióban a honvéd műsor kibővítését és az adás idejének megváltoztatá-

77 HL. VKF. 5161/1941. sz. Demjén Károly vk. szds. jelentése.
78 Uo. Kudriczy István vk. ezds. jelentése.
79 HL. VKF. 5506/1941. sz.
80 Uo.

sát, hogy minél több katona hallgathassa. Javasolják a napi sajtó átállítását a harcias szellem fejlesztése érdekében és népszerűen megírt könyveket kérnek a háborús tapasztalatokról, továbbá központi előadásvázlatot a „nemzetvédelmi tisztek" részére. Szükségesnek tartják emellett az alosztály könyvtárak megtöltését „hazafias és harcias szellemű" könyvekkel, valamint rádiók felszerelését a legénységi otthonokba.[81]

Mint látható a hadtest parancsnokságok fenti javaslatai sokkal szélesebbkörűek, átfogóbbak, mint a gazdasági nehézségek megoldását célzó előterjesztések. A propaganda intenzitásának fokozását saját maguk is könnyebben megvalósíthatónak tartották, mint a gazdasági nehézségek megszüntetését. E javaslataik sorra meghallgatásra találtak. Nem volt hiány a nacionalista és háborús propagandában, hogy feledtessék a katonákkal a gondokat-bajokat és alkalmassá tegyék a hadsereg erkölcsi-politikai szellemét a Szovjetunió elleni háború viselésére.

A nacionalizmus, kommunistaellenesség és az antiszemitizmus szítása mellett, különösen a német hadsereg villámháborús sikereit propagálták, a német hadsereg legyőzhetetlenségéről igyekeztek meggyőzni a katonákat. Amellett, hogy szították a katonákban a virtuskodás szellemét, s történelmi nagyjaink, szabadságharcos küzdelmeink lényegét meghamisítva, igyekeztek bátorságra és önfeláldozó hősiességre nevelni a katonaruhába bujtatott munkásokat és parasztokat, a német—magyar „sorsközösség" eszméjét hirdették, hogy előkészítsék a közös háborús fellépést a Szovjetunió ellen.

A Szovjetunió elleni rablóháború kitörésekor a katonák széles tömegei hittek abban, hogy a fasiszta német hadsereg villámháborús stratégiája eredményes lesz, és a szovjet hadsereg rövid idő alatt össze fog omlani a csapások súlya alatt. A háborúban való részvételért nem lelkesedtek ugyan, de nem is tanúsítottak azzal szemben ellenállást; azt hitték néhány hónap alatt befejeződik. A háború céljaival szemben közömbösek voltak, magatartásuk csak fokozatosan változott meg, a tapasztalatok hatása alatt.

A tisztikart is érintették a gazdasági nehézségek, a fokozódó drágaság és az egyre nehezebbé váló megélhetési viszonyok, de ezek korántsem gyakoroltak rájuk olyan mély hatást, mint amilyen a katonatömegek esetében kimutatható volt. *A tisztikar hangulatát mindenekelőtt politikai kérdések határozták meg.*

[81] Uo.

Elsősorban a hitleri hadsereg nyugati villámháborús sikerei, a háború kilátásai foglalkoztatták őket.[82] A tisztikar, a volt monarchiabeli közös hadseregből származó katonai felsővezetés, és a katonai akadémián kapott nevelés hatására, eredendően németbarát volt, a német katonai szellemet és a német hadsereget tekintette mintaképének. A fasiszta német hadigépezet második világháborús győzelemsorozatai, és a Hitler „segítségével" elért terület gyarapodás, ezt a nevelés útján belé jük plántált németbarátságot még inkább elmélyítették.

Az egyre fokozódó németimádat volt az oka annak az elégedetlenségnek, amely a tisztikar jelentős részében a hivatalos politikával szemben megmutatkozott. Látva a német hadsereg technikai felkészültségét, a hadsereg tagjainak magasabb dotálását, keveselték azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormányzat a hadsereg fejlesztése érdekében tett és további lépéseket követeltek. *A tisztikar állásfoglalását, hangulatát mindenekelőtt az a körülmény határozta meg, hogy a visszacsatolt területek megtartását és újabb terület-gyarapodást a fasiszta Németországgal való szövetségben látták biztosítottnak.* Ezért a németekkel való mind szorosabb együttműködés hívei voltak.

Különösen élenjárt ebben a katonai felsővezetés, amelyben a német származású tábornokok játszottak meghatározó szerepet. Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter; Werth Henrik vezérezredes, vezérkari főnök; László Dezső vezérőrnagy, hadműveleti csoportfőnök voltak a legfelelősségteljesebb katonai posztot betöltő és legfőbb hangadók, a legszorosabb németbarátság mellett.

Barthának csupán a neve volt magyar, jellemét, gondolkodását az osztrák hadsereg formálta. Apja a közös hadsereg hadbiztosa volt, s az összeomlásig ő maga is osztrák kiegészítésű ezredben szolgált. Gömbös baráti köréhez tartozott, így került a honvédelmi minisztériumba, ahol évekig volt az anyagi ügyek vezetője. Kezdettől fogva kitűnt feltétlen németbarátságával, amely honvédelmi minisztersége alatt még fokozódott. A minisztertanácsi üléseken mindenkor a német katonai érdekek szószólójaként foglalt állást, ezzel képviselte a magyar uralkodó osztályok legszélsőségesebb csoportjának érdekeit is. Hírhedt antiszemita volt, a zsidótörvények rendelkezéseit a legradikálisabb módon, az állami élet egyéb területein messze felülmúlóan hajtotta végre a hadseregben. Nevéhez fűződik a zsidó munkaszolgálatos századok létrehozásának elrendelése is.

82 Uo.

Werth Henrik torontáli sváb kulák családból származott. 1918-ban vezérkari alezredesként szolgált a közös hadseregben, a Tanácsköztársaság idején ott volt a magyar Vörös Hadsereg honvédő harcait szabotáló vezérkari tisztek sorában. A német katonát és a német hadsereget tekintette legfőbb ideáljának; a magyarokat lebecsülte és azt tartotta, hogy akkor tudnak nagyobb dolgot csinálni, ha idegen vezetés alatt állnak. Vezérkari főnöksége idején a magyar és német vezérkar legszorosabb együttműködésének megteremtésén dolgozott, a német hadsereg oldalán vívandó háború leghevesebb követelője volt. Állásfoglalásaival oroszlányrésze volt a Jugoszlávia elleni agresszió és a Szovjetunió elleni hadüzenet keresztülvitelében.

László Dezső Fütterer német légügyi attasé kebelbarátja, a német kívánságok szolgai teljesítője volt. A vezetése alatt álló hadműveleti csoportfőnökség tele volt féktelen németimádó és nem is túlságosan titkolt nyilasérzelmű tisztekkel. Ő maga is a nyilasokkal szimpatizált, s mint ilyen túlhajtott minden intézkedést, amely a német érdekek kiszolgálását és a Szovjetunió elleni háború előkészületeit szolgálta. A Szovjetunió elleni hitlerista agresszió megkezdése után, sajátkezűleg javította ki a VKF. 2. osztály helyzettájékoztatóját a magyar határ menti szovjet csapatokról; azok mennyiségét a valóságot sokszorosan meghaladóra emelte fel, hogy a vezérkar főnökének alapot szolgáltasson a hadüzenet követeléséhez.

Velük együtt a hadsereg felső vezetése teljes egészében a német orientáció híve volt, és mindenben a hitleristák politikai és katonai érdekeinek megfelelően dolgozott. A hadsereg vezetői mindent elkövettek annak érdekében, hogy a tisztikar és a katonatömegek németbarátsága fokozódjék. Jellemző példa erre Werth Henrik vezérkari főnök utasítása a nemzetiségekkel való bánásmódra, délvidéki szemletapasztalatai kapcsán. „Külön és hangsúlyozottan felhívom az alakulatok figyelmét a nemzetiségekkel, különösen a németekkel való bánásmódra. A honvédség minden egyes tagjának tisztában kell lennie azzal, hogy Magyarországnak az utolsó 3 év alatt bekövetkezett területi gyarapodását saját erőnkön kívül elsősorban a német fegyverek hatalmas győzelmének köszönhetjük. E tény előtt minden más elgondolás eltörpül. Ezt minden honvédban tudatossá és megingathatatlan meggyőződéssé kell nevelni."[83]

A terület-visszacsatolás volt az a legfőbb ütőkártya, amelyet a katonai felsővezetés, a kormányzathoz hasonlóan, felhasznált céljai érdekében. A területgyarapodással igyekeztek

[83] HL. VKF. 7001/1941. sz.

eltakarni az ország függetlenségének fokozatos feladását, a magyar nemzeti érdekek elárulását, a fasiszta Németország fokozatos térhódítását Magyarországon.

Ez az ütőkártya a tisztikar esetében hatásosnak bizonyult. Döntő többségük a villámháborús sikerek bódulatában minden másról megfeledkezett, helyeselte a Szovjetunió elleni hadbalépést, amelytől gyors győzelmet, kitüntetéseket, előléptetést és gazdag zsákmányt remélt.

Hiába látták oly világosan a hadsereg szervezési, felszerelési, kiképzési és vezetési gyengeségeit, a szovjet hadsereget még gyengébbnek hitték és részt akartak annak megsemmisítéséből.

Végeredményben a hadsereg helyzetének vizsgálata azt bizonyítja, hogy a hadsereg szervezése teljes mértékben korszerűtlen volt, fegyverzete és felszerelése zömében elavult, s kiképzése és vezetése sem felelt meg egy hosszantartó háború követelményeinek. A katonák széles tömegei a súlyos szociális és gazdasági nehézségek következtében általában közömbösek voltak a háború céljait illetően, de a felfokozott propaganda hatása alatt hittek a gyors és győzelmes befejezés lehetőségében. A tisztikar erkölcsi-politikai szelleme mindenben megfelelt az uralkodó osztályok legszélsőségesebb, németbarát és szovjetellenes rétegei érdekeinek: meggyőződésből vállalták a német szövetséget és a háborút a hitleri hadsereg oldalán.

A HORTHY-RENDSZER NEMZETKÖZI ÉS KATONAI HELYZETE 1921—1927-BEN.

Godó Ágnes százados.

A MAGYAR ELLENFORRADALMI RENDSZER 1919 és 1921 között folytatott agresszív, kalandor külpolitikájának eredményeképpen Magyarország 1921-re ellenséges érzületű szomszédok által körülzárt országgá vált. A kialakult nemzetközi és belső helyzet arra kényszerítette a magyar uralkodó köröket, hogy „békésebb" húrokat pengetve igyekezzenek minél-előbb beilleszkedni az Európában kialakult helyzetbe, lehetőséget teremteni az ország külpolitikai elszigeteltségének feloldására és az ellenforradalmi rendszer belpolitikai megerősítésére, a kapitalista társadalom stabilizációjára.

A NEMZETKÖZI HELYZET ALAKULÁSA AZ 1921—1927-ES ÉVEKBEN

A beilleszkedés azonban nem volt könnyű feladat. A nemzetközi élet szövevényes útvesztőiben igen nehéz volt a tájékozódás. Az 1920. januárjában életbelépett versaillesi békeszerződések ellentmondásossága és számos tisztázatlan problémája, mint például a jóvátétel kérdése, a leszerelés stb. — első perctől kezdve nemzetközi bonyodalmak melegágya volt. Ily módon a béke egyáltalán nem nyugodott biztos alapokon. Egy angol újságíró, J. L. Gawin már 1919-ben így kommentálta a versaillesi szerződéseket: „ahelyett, hogy egy biztonságot nyújtó megállapodás volna, fércmunka, amely minden öltésében veszedelmet rejt. Rendelkezései Európa egyetlen problémáját sem oldják meg. Több veszedelmet támasztanak, mint amennyit elsi-

mítanak. A régi diplomácia circulus vitiosusában[1] mozognak. Megismétlik azokat a sorsteljes precedenseket, amelyek mindig háborúhoz vezettek, s egyik küzdelem végét a másik közvetlen okozójává tették . . .[2]

Valóban. A „béke" hímes palástja alatt nemcsak tovább dúltak az első világháborút kirobbantó imperialista ellentétek, hanem még élesebb alakot öltöttek. Már a békeszerződést követő San-Remo-i és Spa-i konferenciák, a sévresi és az ankarai szerződések, valamint az 1921 februári londoni konferencia is azt bizonyították, hogy a „versaillesi béke" agyaglábon álló óriás. És az imperialista béke még alig volt két esztendős, amikor az éles nagyhatalmi ellentétek elsimítására, már újabb szerződés megkötése vált szükségessé. Az 1921. november 12-én megnyílt washingtoni konferencia élesen felszínre dobta az imperialisták közötti ellentéteket. Ádáz vita tört ki a csendes-óceáni uralomért (az Egyesült Államok és Japán között) és a fegyverkezés kérdésében. Az Egyesült Államok korlátozni kívánta az angol, francia, olasz és japán tengeri haderőt, hogy amerikai katonai egyeduralmat biztosítson magának a tengeren. Anglia a francia szárazföldi haderőt, Franciaország viszont az angol flottát kívánta leszerelni, illetve csökkenteni, vagyis a fegyverkezés korlátozását mindegyik fél a saját katonai erősödésére kívánta megvalósítani.

A washingtoni konferencia bár nem oldott meg semmit, egy szempontból nagy jelentőségű volt: ezen a konferencián *a versaillesi szerződés után az imperialisták befejezték a világ felosztását egymás között és a kapitalista világrendszer vezető szerepét az Amerikai Egyesült Államok vette át.*

Az *Egyesült Államok* ereje és befolyása nagy mértékben megnövekedett és a világ bankárja lett. Bár nem ismerte el a versaillesi rendszert és évekig tüntetően csupán „megfigyelőként" vett részt az európai problémákról tartott nemzetközi konferenciákon, szívós elszántsággal tört utat a világuralom felé és fokozatosan szorította vissza európai riválisait a gyarmatokon éppúgy, mint Európában.

Anglia két fronton harcolt a pozíciókért. Küzdött elsőbbsége megtartásáért az Egyesült Államokkal szemben — bár megjegyzendő, hogy az amerikai tőkebehatolás Európába éppen az angol bankokon keresztül valósult meg! — és éles küzdelmet folytatott Franciaországgal az európai vezetőszerepért.

[1] Körbenforgó (hibás) okoskodás.
[2] J. L. Gawin: On the Peace Treaties. The Observer. 1919. május 11. száma.

Franciaország az amerikai—angol nyomást meglevő befolyásának megszilárdításával igyekezett ellensúlyozni és a kisantant államokkal való szoros szövetség segítségével sakkban tartani mindazokat az országokat — elsősorban Németországot —, amelyek a versaillesi békeszerződések revíziójára, így az „európai rend" francia felépítésének aláaknázására törekedtek. Azonban az angol—amerikai összefogás következtében a francia diplomácia már az 1921—23-as években fokozatosan meghátrálni kényszerült. Bár a Ruhr-vidék katonai megszállásával (1923. január 11-én) bizonyos fokig ismét biztosítottnak látszott a francia hegemónia Európában, sőt még erősödött is Németország „passzív ellenállás" politikájának csődjével. Ez az erősödés igen rövid ideig tartó győzelem volt.

A francia pozíciók megerősödését határtalan ellenszenvvel vette tudomásul az angol burzsoázia és bár tisztában volt azzal, hogy az amerikai imperializmus világuralmi törekvésében elsősorban az angol hadállásokat veszélyezteti, a franciák további megerősödésének megakadályozására az amerikai finánctőkével szövetkezett. Az amerikai kapitalisták szívesen vállalkoztak arra, hogy „rendezzék" a francia—német konfliktusokat, hogy kölcsönök biztosításával lehetővé tegyék Németország fizetőképességét, annál is inkább, mert amit Németország jóvátétel fejében az antant államoknak fizet, az adósság fejében az Egyesült Államok kapja vissza az antant országoktól. Ezt az egész dollár körforgást és egyben Németország gazdasági talpraállítását volt hivatott elvégezni az 1924-ben elfogadott ún. Dawes-terv.

Ez a megegyezés, amelyet az imperialisták előszeretettel „béke" tervnek neveztek ,csupán látszólag teremtett szünetet a kapitalista országok közötti harcban. Az erők bizonyos kiegyenlítődése nem jelentette az ellentétek enyhítését, csupán az történt, hogy az amerikai—angol szövetkezés meghátrálásra kényszerítette a francia konkurrenciát, megakadályozta Németország gazdasági összeomlását, de egyben elősegítette a német imperializmus agresszív politikájának erősödését. S hogy az erősödő német kereskedelem ne a kapitalista piacon jelenjen meg ismét fenyegető versenytársként, megjelölte számára — a szovjet piacokat. Így a Dawes-terv lényegében a német gazdasági terjeszkedést egy Szovjetunió elleni gazdasági támadásra próbálta felhasználni. Ez azonban nem sikerült.

A győztes országok között a leggyengébb *Olaszország* volt. Természetesen *nem értett egyet* a versaillesi rendszerrel, mivel az Olaszországnak igen keveset adott és ellenszenvvel szem-

lélte az európai hegemónia biztosítására irányuló francia erőfeszítéseket. A győztes nagyhatalmak közötti ellentéteket éppen ezért nem nézte tétlenül. Az olasz diplomácia fő tevékenysége arra irányult, hogy növelje befolyását a dunamenti államokra és a Földközi-tenger térségében. Mussolini igényt támasztott az Adria egész keleti partvidékére. A Földközi-tengeri egyeduralom biztosítása céljából 1923 szeptemberében fasiszta puccs tört ki Fiumében és mivel Jugoszlávia az éppen másutt „elfoglalt" Franciaországtól nem kaphatott segítséget, kénytelen volt Olaszország javára a kikötővárosról lemondani. Fiume megszerzése azonban csak az első lépés volt az olasz imperializmus számára és továbbra is igényt tartott jelentős jugoszláv területekre, sőt provokációkat hajtott végre görög és albán területek ellen. Ez azonban már erélyes tiltakozást váltott ki a nagyhatalmak — elsősorban Anglia — részéről. Az olasz agresszió egyelőre meghátrálásra kényszerült. A francia befolyás lanyhulása azonban ismét tettekre serkentette az olasz diplomáciát és 1924-es évben egymás után tárgyalásokat kezdeményezett a franciák legszilárdabb támaszával, a kisantant országaival. 1924 januárjában Rómában aláírták az olasz—jugoszláv barátsági szerződést, ezt követte májusban Benes és Mussolini „olasz—csehszlovák szívélyes együttműködési" szerződéskötése és folytak a tárgyalások az albán, török, görög és román vezetőkörökkel is,[3] amelyekkel az olasz fasizmusnak egyelőre ugyan nem sikerült lényeges megállapodásra jutnia, de lényegesen gyengítették ezeknek az franciákhoz fűződő kapcsolatait.

A győztes országok közötti ellentéteket még bonyolultabbá tették a legyőzött országokkal — elsősorban Németországgal — meglevő ellentétek.

Németország első perctől szabotálta a békeszerződés feltételeinek teljesítését. A német imperializmus legagresszívabb képviselői minden eszközzel akadályozták a jóvátételi kötelezettségek teljesítését. Lényegében ezzel szalgáltattak ürügyet a franciáknak a Ruhr-vidék megszállásához. A német revansisták azonban abban bíztak, hogy a francia katonai fellépés, valamint a francia pénzen szervezkedő szeparatista mozgalom Bajorországban és a Rajna-vidéken kiváltja a német nép „nemzeti felkelését". Erre a lehetőségre épült a müncheni fasiszta puccs is, mely 1923 novemberében Hitler és Ludendorff vezetésével tört ki. A német munkásosztály azonban másként válaszolt. A hamburgi általános sztrájk és fegyveres felkelés megmutatta az imperialistáknak, hogy Németország a forradalom küszöbén áll. Az egész

[3] HL. HM. Kat. Főcsoportfőnök. Napi jelentések. 22 400/titkos.

országban forrongások, tüntetések zajlottak le — és a forradalmi Németország még veszélyesebb volt Európában, mint a revansvágyó, de imperialista Németország. Az angol diplomácia tehát sietett közbenjárni a francia—német konfliktusban, mielőtt súlyosabb következményekkel járna a német munkásmozgalom a nemzetközi burzsoáziára. Maga a német finánctőke is szükségesnek látta a megegyezést, hogy leverje a forradalmi mozgalmat és megfékezze a hitleristákat is, akik egyelőre még nem „nyerték el" a német gyáriparosok és a hadsereg osztatlan bizalmát és lelkesedését.

Az amerikai—angol hathatós támogatás eredményeképpen 1924-ben Németország jelentős dollárkölcsönhöz jutott és ezt patronusainak megértő magatartása miatt első pillanattól kezdve az ország gazdasági és katonai potenciáljának erősítésére fordította.

Az 1921—1924 között kialakult nemzetközi helyzetet tehát elsősorban a hatalmak közötti ellentétek *növekedése* jellemezte. De lényeges vonása volt az is, hogy ezekben az években *fokozódtak a tőkés társadalom ellentmondásai is.* Még magasabbra csaptak a forradalmi mozgalom hullámai, felkelések törtek ki Hamburgban, Bulgáriában, polgárháború volt Írországban és Törökországban. Nagy sztrájkok zajlottak le Csehszlovákiában, Ausztriában, Olaszországban és minden kapitalista országban nagyarányú bérmozgalmakról, tüntetésekről, tiltakozó nagygyűlésekről adnak számot az egykori sajtó és a rendőri jelentések. Éppen a belső forradalom reális veszélye volt az egyik fő oka annak, hogy ebben az időszakban az imperialistáknak le kellett mondaniuk egy újabb szovjetellenes intervenció megindításáról.

Már az említett 1921—1924-es években nyilvánvaló volt, hogy a versaillesi rendszert az imperialisták éles érdekellentétei előbb-utóbb felborítják. Azonban ekkor még a nagyhatalmak komoly erőfeszítéseket tettek az ellentétek áthidalására, egymást kölcsönösen kényszerítették a béke fenntartására és mindent elkövettek annak érdekében, hogy megvalósítsák a kapitalista világrend gazdasági és politikai stabilizációját, erőt gyűjtsenek, megteremtsék a kapitalista országok egységét és ezek után egyesült erővel számolhassanak le a Szovjetunióval.

Mert az imperialista ellentétek kiéleződésében *lényeges* szerepet játszott a cári Oroszország piacainak elvesztése. A katonai intervenció-csődje után egy pillanatig sem szűnt meg az imperialista mesterkedés a Szovjetunió „kiéheztetésére". Azonban csakhamar rá kellett döbbeniük, hogy a szovjethatalom gazdaságilag és politikailag napról napra erősebb lett, ugyanakkor a

gazdasági romlás Európában olyan méreteket öltött, hogy egyre többet kezdtek foglalkozni a szovjet piacok „békés" megszerzésével. Már 1921 végén megjelentek — főleg angol sajtóban — olyan cikkek, amelyek a Szovjetunió gazdaságával foglalkozva azt a következtetést vonták le, hogy *Szovjetoroszországot be kell kapcsolni a világgazdasági életbe.* Az angolok „békülékeny" hangja azonban megijesztette a német tőkéseket, akik az orosz piacokat természetesen maguknak akarták biztosítani. Így következett be, hogy a Lloyd George javaslatára 1922. április 12-én összeült *génuai konferencián,* amelyre a Szovjetuniót is meghívták —, hiszen éppen azért ültek össze, hogy a kapitalista tömb *egységesen* kényszerítse őt gazdasági követeléseik teljesítésére — a német imperializmus váratlanul kesztyűt dobott a győztes hatalmaknak. Mivel ezek nem voltak hajlandók enyhíteni a német jóvátételt, — amely kérelmet *egyedül* a Szovjetunió képviselete támogatta — Németország április 16-án, Rapallóban a kölcsönös egyenjogúság elvén alapuló diplomáciai és gazdasági egyezményt kötött a Szovjetunióval.[4] Ez a szerződés bombaként hatott a génuai konferencia imperialista résztvevőire és mélységesen elítélték Németország „egységbontását". A júniusban kezdődött *hágai konferencián,* amely megpróbálta tovább vinni a génuai tervet: Szovjetunió gazdasági sarokbaszorítását, még inkább nyilvánvalóbbá vált, hogy a kapitalista világban „két irányzat harca van folyamatban: az egyik egységfrontot igyekezett létrehozni Szovjetoroszország ellen, a másik pedig megbontotta ezt a frontot."[5]

Ily módon Génuában és Hágában kudarccal végződtek a tárgyalások. A rapallói egyezmény rést ütött a szovjetellenes tömbön. A Szovjetunió belső és nemzetközi helyzetének megerősödése meghiúsította a szovjet gazdasági gyengeségére alapult spekulációkat és az imperialisták kudarca még inkább fokozta a kapitalista országok közötti ellentéteket. Néhány ország vezető tőkés köre ugyanis saját jólfelfogott gazdasági érdekéből kiindulva okosabbnak tartotta, hogyha inkább közeledik a Szovjetunióhoz, mintsem ellene kétes sikerű. szélmalomharcot vívjon.

A szovjet diplomácia ügyesen kihasználva az imperialisták ingadozását, kereskedelmi tárgyalásokat javasolt számos országnak. Tisztában volt azzal, hogy a tőkések közeledése nagyonis kényszer hatása: időnyerés és a kapitalizmus stabilizációja —

[4] A Szovjetunió története. 1917—1926. Vál. dokumentumok. Tankönyvkiadó. Bp. 1961. 464—465. old.

[5] Patyomkin: A diplomácia története. 221. old.

tette szükségessé az imperialisták számára a „pacifista" jelszavak terjesztését. Viszont a Szovjetunió számára is rendkívül fontos volt, hogy a kapitalizmus és a szocializmus harcában beállott „lélegzetvételi szünetet" minél hosszabb békés korszakká változtassa.

Ily módon az európai politikai helyzet egyik jellemzője volt 1924-ben a Szovjetunió elismerése számos tőkés állam által. Ez a „normális kapcsolatok" politikája azonban nem sokáig tartott.

A munkáspárti MacDonald kormány bukása után Anglia ismét a szovjetellenes egységfront megteremtését tűzte ki célul. Az „egység" azonban még inkább nem volt meg, mint azelőtt. A Dawes-terv nem sokáig biztosította a „nyugalmat" Európában. Az erősödő német militarizmus rettegéssel töltötte el az egy évszázad alatt négy német betörést megért francia közvéleményt. Határainak biztosítására kérte a „biztonsági garanciák" megvitatását a Népszövetségben. Hosszú viták után 1924 októberében aláírták a nemzetközi konfliktusok békés rendezéséről szóló ún. *genfi jegyzőkönyvet.* Ez a „békejegyzőkönyv" azonban nem jelentett többet egy csomag papírnál. A békéről, jogról, biztonságról, igazságról szóló szép szavakat a gyakorlatban mind megcsúfolták.

Az 1925 októberében megnyílt *locarnói konferencián,* bár újra a „békés erőfeszítésekről" szónokoltak, lényegében megmutatkozott az imperialista ellentétek kibékíthetetlensége és az elfogadott egyezmények tükrözték a versaillesi békeszerződések megkötése óta bekövetkezett erőviszony változásokat. Ezen a konferencián Franciaország enyhén szólva hátrányba került. kénytelen volt eltűrni, hogy Németországot vele *egyenrangú és egyenjogú félnek* kezeljék, hogy Németország bekerüljön a Népszövetségbe és mint nagyhatalom, állandó tagja legyen a Népszövetség Tanácsának. Az angol diplomáciának sikerült teljes győzelmet aratnia francia vetélytársa felett és ezt úgy igyekezett kihasználni, hogy fokozatosan csökkentette az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatait. A francia vereség megszilárdítása érdekében aktívan közeledett a fasiszta Olaszországhoz, támogatta annak igényeit, amennyiben azok *francia* érdekbe ütköztek.

Olaszország szívesen fogadta az angol diplomácia segítő kezét, eszközt látott az angol barátságban saját céljai eléréséhez.

Franciaország az angol—olasz európai befolyás erősödésének ellensúlyozására viszont igyekezett megszilárdítani kapcsolatait a Balkánon és Délkelet-Európában. Az olasz diplomá-

cia azonban megtorpedózta ezt a próbálkozást és 1926 szeptemberében barátsági és együttműködési szerződést kötött Romániával, majd rendezte viszonyát Albániával és mégjobban megerősítette helyzetét Délkelet-Európában az 1927 tavaszán Magyarországgal megkötött baráti szerződés.

Az 1921—24 éveket követő időszakban (lényegében 1924—29-ig terjedő évek) új, sajátos helyzet jött létre a nemzetközi politikában. Ennek oka elsősorban az, hogy a kapitalizmusnak sikerült levernie az európai forradalmi mozgalmakat és a *forradalom apálya* következett be. A második ok pedig, hogy az amerikai tőke segítségével, hosszú évek után bekövetkezett a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja. A harmadik ok az volt, hogy ezzel egy időben növekedett a Szovjetunió gazdasági és politikai hatalma.

A kapitalizmus ideiglenes stabilizációja azonban nem volt sem szilárd, sem tartós. A kapitalizmus *általános válsága*, amely az első világháborúval vette kezdetét és 1917 után elmélyült, rányomta bélyegét a kapitalizmus viszonylagos megszilárdulására is.

A világkapitalizmus ideiglenes stabilizációjának éveiben még inkább fokozódott a kapitalista országok fejlődésének *egyenlőtlensége*, még határozottabb lett az amerikai imperializmus európai előretörése, s bár a kapitalista gazdaság helyzete ideiglenesen megszilárdult, még élesebbé vált a verseny a kapitalista országok között az uralomért és a kizsákmányolási érdekszférákért. A kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának jellemző vonása volt az is, hogy mind hangosabbá lettek a legyőzött országok revansköveteléseri, melyeket — a francia, a lengyel és a kisantant államok mély aggodalmára — mind nyíltabban felkaroltak az amerikai—angol, sőt olasz tőkés és diplomáciai körök.

Ily módon a kapitalizmus részleges és viszonylagos stabilizációja az ellentétek fokozott élesedésével járt, mélyült a kapitalizmus általános válsága. Legfőbb kérdés a világ befolyási övezeteinek újrafelosztása volt, mert az adott felosztással lényegében egy kapitalista ország sem volt elégedett, ennek eszköze viszont a kapitalizmus számára csakis a háború lehetett, mégpedig a *háború a Szovjetunió ellen.* Az imperializmus növekvő válsága megoldásának útját a Szovjetunió megsemmisítésében és az orosz piacok korlátlan kizsákmányolásában látta. Anglia megszakította kapcsolatait a Szovjetunióval és vezetésével teljes ütemben megindult a fegyverkezési hajsza, erőteljesen támogatták a fasizmus előretörését a különböző európai

országokban, fokozottabban segítették a német militarizmus megerősödését. A kapitalista államok „barátsági szerződésének" egész rendszere nem volt más, mint „újabb háborúk előkészítésének és a jövendő háborús összecsapások esetére történő erőátcsoportosítások rendszere."[6]

A HORTHY-RENDSZER KÜLPOLITIKAI HELYZETE 1921-BEN.

Ebben a bonyolult, ellentétekkel terhes nemzetközi viszonyok szövevényében kereste az utat és a szövetségest a magyarországi reakció.

A trianoni békeszerződés életbelépése új szakaszt nyitott meg a magyar ellenforradalmi rendszer történetében. A belső gazdasági helyzet ziláltsága — mivel azt semmiképpen sem akarták a vagyonosok kárára rendezni — külföldi kölcsön megszerzését sürgette. Ennek azonban több előfeltétele volt:

1. konszolidálni kellett az ellenforradalmi rendszert, tovább szilárdítani a tőkés és földbirtokos osztályok szövetségét,
2. meg kellett indítani a termelést, hogy fellendítse a tőkés vállalkozásokat,
3. bizalmat kelteni Magyarország iránt a külföldön.

Ezeket a feltételeket vállalta teljesíteni az 1921 áprilisában hatalomra került Bethlen-kormány. Bethlen már viszonylag megerősödött politikai hatalmat vett át elődjétől, Teleki Páltól és a katonai vezetőkörök és a vezető tőkéskörök politikai szövetségének szorosabbra fűzésével, az Egységes Párt és a terrorválasztások útján létrehozott engedelmes parlament megteremtésével még tovább szilárdította az ellenforradalom rendszerét. A politikai sikerek fellendítették a tőkések vállalkozó kedvét. A termelés fokozatosan javult és a magyar gazdasági élet a mélypontról megindult a rendkívül lassú fejlődés felé. A magyar fasiszta rendszer kiépítésének befejezése és megszilárdulása megteremtette a kedvező belpolitikai alapot a Horthy-rendszer külpolitikai tevékenységének megélénküléséhez. Ennek azonban legfőbb nemzetközi akadálya Magyarország külpolitikai elszigeteltsége volt. A versaillesi rendszer minden ellentétessége ellenére megszilárdult és az antanthatalmak egyelőre fenntartását akarták. A magyar ellenforradalmi vezetésnek ehhez a körülményhez feltétlenül alkalmazkodnia kellett, hacsak nem akart teljesen kívül maradni a nemzetközi életből.

[6] A KB. beszámolója az SZK(b)P XV. kongresszusán. 1927. december 3. Sztálin Művei. 10. kötet 300—301. old.

Kísérletek a külpolitikai elszigeteltség feloldására.

Miután a szovjetellenes intervencióban való lelkes felajánlkozás nem hozott számára semmi sikert, sőt a Habsburg-restaurációs kísérletek és „burgenlandi konfliktus" szomszédai ellenséges szembehelyezkedését váltották ki — a Horthy-rendszer kénytelen volt felülvizsgálni addigi külpolitikáját és módosítani taktikáját.

A magyar uralkodó osztályok külpolitikájának stratégiai célkitűzése továbbra is *Trianon revíziója* maradt. Ily módon a magyar külpolitika célkitűzésében két részt különböztethetünk meg, ami az egész tárgyalt időszakra, tehát az 1921—1927-es évekre jellemző volt. Egyrészt *a távolabbi célkitűzéseket*, vagyis a fegyverkezési egyenjogúság kivívását, Trianon revízióját, Nagy-Magyarország vezető szerepének biztosítását a Duna völgyében; és másrészt *a közvetlen célkitűzéseket*, azaz Magyarország diplomáciai elismertetését, a külföldi kölcsön megszerzését és az ország körül kialakult ellenszenves légkör megszüntetését. Az összes külpolitikai célok legelső feltétele a népszövetségi tagság megszerzése volt.

Horthyék az utat ehhez már 1920—1921-ben is keresték, hivatalosan pedig 1921 májusában kérték Magyarország felvételét. A „burgenlandi konfliktus" idején azonban halasztást kértek a felvétel megtárgyalásához, mert adott pillanatban a nyugat-magyarországi bandaharcok kedvezőbb lehetőséget teremtettek a revízióra, mint a népszövetségi tagság. A remények azonban szétfoszlottak és hosszas viták után végül is 1922 őszén a *kisantant hozzájárulásával* Magyarországot felvették a Nemzetek Szövetségébe. A magyar uralkodó körök egy része nem értett egyet a Bethlen-kormány „pacifizmusával" és a Népszövetségen *kívül*, a magyarok európai küldetésének hangoztatásával akarták Magyarországot valamilyen nagyhatalmi társulásba belevinni a revízió megvalósítása érdekében. A reálisabbak azonban úgy értékelték a népszövetségi tagságot, hogy „a magyarságot a történelem folyamán számtalan esetben éppen az a hibája vitte végzetes bonyodalmakba, hogy önmagának erejét és európai jelentőségét túlbecsülte . . . a Bethlen-kormány leglényegesebb cselekedete az, hogy bevisz bennünket a Népszövetségbe, a népszövetségi kölcsönnel végrehajtja az államügyek szanálását és a külpolitikai és anyagi bázison állva megindítja a harcot idebent az állami rend helyreállítására és a forradalmi mozgalmak letörésére."[7]

[7] Makkai János: A háború utáni Magyarország. Bp. 1937. 66—67. old.

Ez pedig olyan sürgető létkérdés volt, amiért még a tagság két fő kikötését is szolgálatkészen aláírták. Az elsőt lényegében bármikor, szívesen vállalták: egy esetleges létrejövő szovjetellenes blokkban való részvételt. A másik kikötést, Trianon elismerését, már keserű szájízzel írták alá, de a magyar közvéleményt igyekeztek megnyugtatni. Hangoztatták, hogy a Népszövetségen belül is van lehetőség a revízióra. És ettől kezdve nagy szerepet játszott a magyar revíziós propagandában az ún. Millerand-levél és a Nemzetek Szövetsége Egységokmányának 19. cikkelye, amely kimondotta, hogy a „Közgyűlés időnként felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztetné."[8]

Természetesen ez a kitétel a gyakorlatban nem volt más, mint a hiszékenyek ámítása, amit az antanthatalmak sem tekintettek másnak, mint semmire sem kötelező porhintésnek.

Bethlen fő érve a tagság mellett, hogy nemzetközi fórumon hirdethessék a revíziót, egyelőre ábránd maradt. Még Németországot sem hallgatták meg, pedig az ő háta mögött ott állt az amerikai—angol támogatás, Magyarország mellé pedig egyetlen imperialista hatalom sem állt ki nyíltan.

Abban viszont igaza volt Bethlennek, hogy külföldi kölcsönhöz csakis a népszövetségi tagság útján juthatott a Horthy-rendszer. Bethlen 1923-ban sorra kilincselte a tőkés országok bankházait a kölcsön biztosításáért és nem riadt vissza az ország szemérmetlen kiárusításától sem. „Magyarország az új Európában" című könyvében írta a következő sorokat: „. . . külföldi olvasóim előtt nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy Magyarország még jelenlegi formájában és struktúrájában is a legelőnyösebb alkalmat nyújtja az idegen tőkék elhelyezkedésére. Az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági lehetőségek, amelyek itt az idegen tőke és vállalkozási kedv előtt feltárulnak, valósággal korlátlanok. Mindössze csak az szükséges, hogy ezeket a lehetőségeket energikusan meg kell ragadni és ki kell használni."[9]

Nos e „korlátlan lehetőséget" az angol—amerikai tőke nem vonakodott „energikusan megragadni" és minden francia ellenkezést megtörve biztosították Horthyék számára a népszövetségi kölcsönt. Ezzel lényegében Magyarország is eszközzé vált a francia imperializmust háttérbe szorító, a szovjetellenes

[8] A nemzetközi jog. 279. old.
[9] Bethlen István: Magyarország az új Európában. 11. old.

front megteremtésére irányuló és ehhez a legyőzött országokat is beszervező angol—amerikai politikának. A Magyarországnak nyújtandó kölcsönt a hatalmak 1924 márciusában szavazták meg és májusában Budapestre érkezett Jeremiah Smith amerikai ügyvéd, a Pier-pont Morgan bankház belső embere, hogy mint népszövetségi főbiztos, két esztendőn keresztül teljhatalmú irányítója és ellenőrzője legyen a magyar gazdasági és pénzügyi életnek.

A stabilizációs kölcsön megszerzése lehetővé tette a tőke és a nagybirtok szanálását, szorosabbra fűzte az angol—amerikai imperialista körök érdekeltségét a Horthy-rendszer fenntartásában és támogatásában, elősegítette a magyar reakció gazdasági és politikai uralmának megerősítését és nemzetközi tekintélyének emelését.

A MAGYAR ELLENFORRADALOM KÜLPOLITIKAI LEHETŐSÉGEI 1921—1927-BEN

Bár a magyar külpolitika iránya és a Nemzetek Szövetségének politikája kölcsönösen kizárták egymást, a Horthy-rendszer háborús tervei előkészítéséhez mégis teremtett bizonyos lehetőségeket, azáltal, hogy enyhítette a feszültséget az ország körül és kiszélesítette az információszerzés és kapcsolat-kiépítés lehetőségeit Horthyék számára.

„A felvétel egyet jelentett a politikai rehabilitáció egy nemével. Magyarország a Népszövetség segítségével bekerült az »európai koncertbe« és legalább formálisan egyenjogú tagjává vált a kapitalista országok »családjának«."[10]

A népszövetségi tagság azonban csupán lehetőséget teremtett a külpolitikai elszigeteltség feloldásához. Magyarország diplomáciai elismerése még nem jelentett egyet a nemzetközi életbe való beilleszkedéssel.

Az agresszív külpolitika további folytatása nem volt lehetséges. Teljes élességgel vetődött fel a kérdés: most merre? Milyen *irányú* külpolitikát folytasson a Horthy-rendszer?

A kialakult nemzetközi helyzetben három taktikai lehetőség állt a magyar külpolitika irányítói előtt, amely lényegében a fő külpolitikai koncepció, a revízió megvalósításának mérlegelését jelentette, azt, hogy milyen legyen a viszony a különböző országokhoz.

[10] Sz. Ormos Márta: Magyarország belépése a Nemzetek Szövetségébe. Századok. 1927. 1—4. szám. 267. old.

1. *Megegyezés a kisantanttal, vagy valamelyik állammal a kistantant-tagállamok közül.* És „mindaddig, amíg nem adódik oly általános lehetőség céljaink elérésére, mint aminő lehetőséget jelentett a környező államoknak a világháború, tompítani igyekezzünk az ellentéteket, keressük a szomszédainkkal való megegyezés módját és várjuk türelemmel a kedvezőbb körülmények bekövetkeztét, amint hogy azt a magyarság már évszázadokon át tette."[11]

2. *A magyar külpolitikát az erősödő olasz és német revíziós politikára alapozni.* „Szövetségesül keressük azokat a nemzeteket, amelyek hajlandóságot mutatnak arra, hogy csatlakozzanak a trianoni szerződés megváltoztatására irányuló akcióhoz, illetve amelyek maguk is előnyt látnának abban, hogy a békeszerződéseket meg lehetne változtatni."[12]

És végül: *A győztes antanthatalmak ellentéteit kihasználva, valamely nagyhatalmat megnyerni Magyarország támogatására.*

Gratz szerint „az előrelátó és óvatos politikának mindhárom irány kapuját nyitva kell tartania és a külpolitikai művészet, illetve intuició szabja meg, adott esetben melyik úton tehetünk egy-egy lépést előre".[13]

Bármenyire is művészetnek tekintette Gratz a külpolitikát, ez a magyar spekulatív külpolitika távol állt nemcsak a diplomácia művészetétől, de még a helyzet reális értékelésétől is.

Az adott helyzetben, ha a magyar urak tényleg békés külpolitikát akartak volna folytatni, a legelőnyösebb számukra a kisantant-országokkal való megegyezés lett volna. Az egészséges kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok kiépítése Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Romániával elkerülhetővé tette volna az ország teljes kiárusítását a külföldi tőkéseknek. De előnyös lett volna politikailag is. Az 1920/21-ben folyó csehszlovák—magyar kormánymegbízottak tárgyalásai is azt tanúsítják, hogy a csehek hajlandók lettek volna bizonyos határkiigazításra a magyarok javára, ha ennek ellenében Horthyék lemondanak Szlovákia visszaszerzéséről. Erre a magyar reakció nem volt hajlandó és megszakította a tárgyalásokat.

De nemmel válaszoltak a későbbi csehszlovák közeledésekre is. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök a parlamenthez küldött üzenetében a következőket rögzítette: „a békeszer-

[11] Gratz Gusztáv győri beszéde. Magyar Külpolitika 1929. 41. szám. 4. old.
[12] Uo.
[13] Uo.

ződések nem minden részükben tökéletesek... a korrektúrák részleteiről lehet tárgyalni, de ennek nem szabad agitatórikus módon történnie."[14] Hasonló nyilatkozatokat tett Benes is a csehszlovákok megegyezési hajlandóságáról. Bethlenék óvakodtak a csehekkel megegyezni, mert semmilyen formában nem kívántak velük Trianonról „tárgyalni", sem velük barátibb kapcsolatokat kiépíteni. Már 1919—21-ben is a magyar kalandor politika éle Csehszlovákia ellen irányult. Az „Ébredés", a „Pirkadás", az „Árpád" fedőnevű hadműveleti tervek továbbra is érvényben maradtak, csupán megvalósításukat napolták el. Továbbra is közvetlen cél maradt egy esetleges belső válság előidézése Csehszlovákiában, és közvetlenül ezt a célt szolgálták az 1921. évi szokolhamisítás és a későbbi botrányba fulladt frankhamisítás is.

Ugyancsak elzárkóztak a magyar uralkodó osztályok a román és a jugoszláv közeledés elől, végsősoron visszautasították ezek békés ajánlatait. Jellemző, hogy az 1926-os jugoszláv—magyar tárgyalások, amelyek mind a két fél részére előnyt jelentettek és lényegében Magyarországnak meghozták volna az annyira áhított frontáttörést a kisantant szövetségen — a nagyobb „revízió lehetőség" reményében, a számára lényegesen *kevesebb előnyt* biztosító olasz fasizmussal kötötte meg a szerződést és kalandor módjára veszni hagyta a biztost a bizonytalanért.

A magyar ellenforradalom képviselői éles kirohanásaikban szerették hangoztatni a kisantant államok ádáz magyargyűlöletét. Ez azonban csak félig volt igaz. A kisantant államok *kezdeményező*, baráti közeledést kereső magatartása bizonyította, hogy nem a *Horthy-rendszer ellen* van kifogásuk. Ők ezzel a rendszerrel *politikailag* egyetértettek, sőt támogatták is. A kisantant országok burzsoáziája csupán arra akart biztosítékot szerezni, hogy „a megerősödő Horthy-rendszer erejét 100%-ig a magyar nép kizsákmányolására fogja fordítani, nem pedig revíziós kalandokra".[15] A kisantant katonai szerződéseivel éppen ez utóbbi ellen akarták magukat bebiztosítani és katonai erejükkel sakkban tartani a magyar katonai vezetést.

A külpolitikai stratégia második taktikai lehetősége volt a legmegfelelőbb Horthyék számára. Németországban a revízió legfőbb úttörőjét látták és a magyar katonai vezetést titkos, de meglehetősen szoros szálak fűzték a német fasisztákhoz. A hit-

[14] Magyar Külpolitika. 1929. október 12. szám.
[15] Magos György: Az angol és amerikai monopoltőke szerepe a Horthy-fasizmus megszilárdításában. Bp. 1953. 39. old.

leristák és a német agresszív körök szívesen fogadták a magyar fasizmus támogatását, de különösebb érdekei nem fűzte annak komolyabb viszonzására, no meg annyira lefoglalták a saját revansérdekeik, hogy azok érvényesítésére minden energiájukat ráfordították.

A fasiszta Olaszország Mussolini hatalomra kerülése után aktívabban érdeklődött Horthy-Magyarország iránt, mivel az beleillett agresszív terveibe. És amikor Bethlen Rómában Magyarország *valódi* érdekei ellenére 1927. április 5-én aláírta az olasz—magyar barátsági szerződést, a magyar reakció igen nagyra értékelte a magyar—olasz szerződés megkötését.

Szudy Elemér írta könyvében, hogy az olasz szerződéssel „Magyarország helyzeti energiája rendkívül megnőtt s Közép-Európa mikénti alakulásának problémája nélküle most már el sem képzelhető".[16]

Bethlen pedig a Külügyi Bizottságban ekként szónokolt: „Ha Olaszország nyugodt helyzetet kíván Közép-Európának azon a pontján, amelyen mi élünk, úgy ennek egyik feltétele az, hogy Magyarország erőhöz jusson és azt a súlyt képviselje, amely neki valóban kijár... Bizonyos, hogy Magyarország és Olaszország között a természet gravitációs törvényeinek, a két nép érdekeinek, mentalitásának és érzéseinek megfelelő szerződés létesült s hogy ez Magyarországnak bizonyos hátvédet fog a jövőben biztosítani."[17]

A szerződés aláírása után Mussolini is nyilatkozott: „Nem szolgálja Európa békéjének érdekét az, ha nyilvánvaló igazságtalansággal egy ilyen hősies nemzetet elkeserítenek. Egy békeszerződés nem lehet sírbolt egy nemes nemzet számára. A történelem sohasem ismer örökkétartó szerződéseket."[18]

Az olasz fasizmussal való kapcsolatok mélyülése nem jelentette a harmadik lehetőség elvetését. Bár Olaszország is győztes antanthatalom volt, az orientáció szempontjából — helyesen — Horthyék mégis külön irányzatként kezelték.

A harmadik külpolitikai irányzatnál a hangsúly az imperialista országok közötti ellentétek *kihasználásán* volt. Amit Magyarország *bármely* nagyhatalom jóindulatáért cserében felajánlott: az a szovjetellenes intervencióban való részvétel volt. De közvetve ez is a magyar revíziós célokat szolgálta. Nemcsak azért vettek volna szívesen részt egy Szovjetunió elleni hadjáratban, mert határtalanul gyűlölték a proletárállamot, a

[16] Szudy Elemér: Európa és a magyar kérdés. Bp. 1933. 41. old.
[17] Bethlen beszéde a Külügyi Bizottság 1927. május 4. ülésén.
[18] Szárazajtai Incze Kálmán: A vajúdó új Európa háborúi. Bp. 1941. 86. old.

dolgozó tömegek uralmát, oly végtelenül és féktelenül, hogy még a belső és külső érdekeik ellenére sem voltak hajlandók elismerni a Szovjetuniót, bár határozott előnyöket jelentett volna a szovjet—magyar tárgyalások (1924. augusztus 26.—szeptember 12.) eredményeképpen megkötött szerződés ratifikálása. Ám nemcsak a szovjetellenesség ösztökélte Horthyékat egy intervencióba való bekapcsolódásra, hanem az is, hogy ezekben az években *csakis egy szovjetellenes háborúban való részvétel útján látták megvalósíthatónak a Trianon által elszakított területek visszaszerzését.*

A kialakult nemzetközi helyzetben a nagyhatalmak közül Magyarországot revíziós törekvéseiben leginkább Anglia volt hajlandó támogatni.

Franciaország a békeszerződések szigorú betartására törekedett és nem jó szemmel nézte féltve őrzött rendszerének Magyarország által történő megbontási kísérleteit. Meg kell jegyezni, hogy annak ellenére, hogy a kisantant 1920-ban a magyar *kalandorpolitika* ellensúlyozására jött létre, Franciaországnak nem Magyarország, hanem a *Szovjetunió és Németország ellen* volt szüksége a kisantant-szövetségére. Más kérdés az, hogy a kisantant államokat viszont minden esetben támogatta Horthyék *ellen.*

Az amerikai imperializmus a gazdasági és pénzügyi segítségen kívül nem kívánta magát exponálni a kisállamok ügyeiben.

Ilymódon a magyar reakció megmentőjét Angliában látta. Hegedűs Lóránt, volt pénzügyminiszter szerint „... ha talpra akarunk állni, nincs más útunk, mint arra gondolni és minden erőnket összeszedni, hogy az angolszász fajba belekapaszkodjunk ..."[19]

Bethlen nagyon bízott Angliában, sőt az olaszokkal kötött szerződést bizonyos fokig ugródeszkának tekintette Angliához. Rokonszenvvel kísérte Anglia küzdelmét Franciaországgal és Németországért, és minden nemzetközi konferenciát igyekezett a békerevízió lehetőségei szemszögéből vizsgálni és értékelni. Minden Németországnak kicsikart engedményben azt látta, hogy „már meg is nyitotta az utat *Trianon* revíziójához".[20]

Bár Horthyék szerették volna mindenütt közös nevezőre hozni a német—magyar érdekeket, Anglia lényegében 1927-ig nem aktivizálta magát különösebben Magyarországért annál is

[19] Pesti Hirlap. 1925. július 23. szám.
[20] Magyar Külpolitika. 1929. szeptember 28. szám.

inkább, mert az angol közvélemény igen lesújtó véleménnyel volt a magyar-fasiszta rendszerről.

Ennek ellenére Bethlen angol orientációja és reményei nem voltak alaptalanok. Anglia nem hagyta számításon kívül Magyarországot sem a Szovjetunió elleni blokk, sem pedig Franciaország, illetve a kisantant szövetségi rendszerének megbontása szempontjából.

És amikor létrejött az olasz—magyar szerződés — amit egyébként Anglia igen támogatott — az angol reakció egyes képviselői nyíltan felvetették a trianoni revízió szükségességét. A „Daily Mail"-ben lord Rothermere tollából megjelent cikk: „Magyarország helye a nap alatt" címmel a magyarok „szörnyű helyzetéről" és „kifosztottság"-ról festett borús képet és felhívta a kormányokat a „magyar igazság" érvényesítésére. Az ún. „Rothermere-akció" Trianon revíziójáért azonban sok vizet nem zavart a nemzetközi életben, csupán a Horthy-fasizmus lázálmaiban nőtt meg bolhából elefánttá.

A magyar ellenforradalmi rendszer lehetőségei 1921—27. de különösen a stabilizáció első éveiben, 1924—27 között, adva voltak a valóban békés, nemzeti érdekeket szolgáló külpolitika folytatására, elsősorban a Jugoszláviával, Csehszlovákiával és a Szovjetunióval létrejövő megállapodások alapján.

A magyar reakció azonban, amely még a magyarországi viszonylagos stabilizációt is a háborús lehetőségek fokozására igyekezett kihasználni, „reálpolitika" címén az angol—olasz imperializmus agresszív politikája mellé zárkózott fel.

A HORTHY-RENDSZER KATONAI HELYZETE AZ 1921—1927-ES ÉVEKBEN

Amíg a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájában lényegében két szakaszt különböztethetünk meg 1921—1927 között, addig *katonapolitikájában* ezek az évek *egy sajátos fejlődési periódust* jelentenek, mégpedig Magyarország *katonai ellenőrzésének* 1921-től 1927-ig terjedő időszakát.

Törekvések a békeszerződés katonai rendelkezéseinek kijátszására

Magyarország katonai ellenőrzése a trianoni szerződés 133—139., illetve 140—143. cikkeiben foglalt rendelkezéseken alapult. A békeszerződés katonai határozványai rendkívül érzékenyen érintették a fegyveres terrorra épült magyar fasiszta rendszert. E rendelkezések szigorú betartásán viszont a katonai

ellenőrzésen kívül a magyar kalandortervektől tartó szomszédos államok is őrködtek.

A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság 1921 augusztus elején kezdte meg működését Budapesten és 1927. március 31-én fejezte be, hogy átadja helyét a Nemzetek Szövetsége időszaki ellenőrző bizottságának.

A katonai ellenőrző bizottság tevékenysége időrendben két részre oszlott:

Az első rész az 1921 augusztusától 1922. augusztus 31-ig terjedő időszak. „Ez alatt az idő alatt a hadseregnek s a közbiztonsági alakulatoknak szervezete és az újoncozás módja a trianoni szerződés rendelkezéseinek megfelelően módosíttatott, a megtartható hadianyag ezen átszervezéssel arányban lett megállapítva, az esetleges anyagfeleslegek ki lettek szolgáltatva a bizottságnak, és a trianoni szerződésnek a katonai kérdésekre vonatkozó előírásai törvényhozási úton szabályozást nyertek.

Ellenőrző munkája második részében a bizottság tevékenysége főleg az állomány és a hadianyag megszervezésének kérdéseire (1923 és 1924) és a hadsereg létszámának ellenőrzésére (1925 és 1926) vonatkozott."[21]

Így szólt röviden a Magyar Külügyminisztérium tájékoztatása a katonai ellenőrző bizottság működéséről. E szerint a magyar katonai vezetés *végrehajtotta* az első időszakban a trianoni szerződés katonai rendelkezéseit. Erről a valóságban azonban nem volt szó. Még a katonai ellenőrzés életbelépése *előtt* megkezdődött a fegyveres alakulatok átmentése. Így leplezte ezt le a *Bécsi Magyar Újság:*

„Tekintettel az ellenőrző bizottság megérkezési idejének közeledtére, a hadügyi kormányzat természetesen az egész kormány és minden hivatalos apparátus segítségével, nagy erővel folytatja a „leszerelést", persze a maga módja szerint, vagyis úgy, hogy tőle telhetően igyekszik mindent, ami a békeszerződésben tilos, eldugdosni, s névleg megszüntetett intézményeket álcímek alatt továbbra is fenntartani."

Például: A „Tiszti Jóléti Intézményben" vezérkari tisztképző iskola működött, az „Abelesz és Társa villanyszerelési üzem"-ben Kelenföldön katonai raktár volt, ugyanezt a célt szolgálta a Rezső téri barakkok egy része, a Budafok-i sörpincék egyes befalazott részeiben felszerelési raktár, szétszedett repülőgépek és egy $30^1/_2$-es üteg volt.

[21] OL. KÜM. pol 1927—35/4. — 82. 2366/927.

A tisztek „leszerelése" úgy történt, hogy teljesen új és komplett felszerelést *kaptak*.[22]

És így írt Horthyék manőverezéséről az „Avanti" című olasz lap.

„A magyar kormány a békeszerződést úgy játszotta ki, hogy 35 000—40 000 főnyi tiszti és altiszti karából néhány ezret a nemzetvédelmi szerveknél helyezett el, néhány százat nyomozó osztagokhoz helyezett el, a hivatásos altisztekből pedig »az altisztek rendőrségi testületét« szervezték meg. Mindezen alakulatok a Belügyminisztériumnak vannak alárendelve, de szellemükben és szervezetükben megtartották katonai jellegüket... A fehérterror néhány zászlóaljnyi különítményei gazemberekből, rablókból, munkások gyilkosaiból és zsidóüldözőkből alakultak, s ez — Magyarország csendőrsége.

De a Pénzügy- és a Kereskedelemügyi Minisztérium is kénytelen volt jelentékeny számú tisztet és altisztet elrejteni. Felállították a vámőrséget... egész csapattestek alakultak át vámőr ezredekké... a vasútőrséget... a régi hadsereg néhány zászlóalja látja el... számos vállalatnál sok tiszt és altiszt teljesít polgári ruhában szolgálatot... a sportegyesületekben nagy a rejtés... a hadianyag elrejtésének és kijátszásának egyik módja, hogy állandóan utaztatnak egész lőszeres vonatokat."[23]

De felismerte a „kijátszás politikáját" az antant Jóvátételi Bizottsága is, amely Magyarország pénzügyi helyzetéről 1922 júniusában készített részletes tanulmányt. A titkos iratot a magyar katonai vezetés „bizalmi embere" megvesztegetéssel megszerezte, takarítórongyokba csomagolva néhány éjszaka kicsempészte és lemásolta.

A tanulmány néhány megállapítása tükrözi az antant hatalmak, elsősorban a franciák tisztánlátását. Íme néhány idézet: A bizottság közli, hogy a magyar pénzügyminiszternek címezett megjegyzésekben „nem mulasztottuk el figyelmét azon gyanús jellegre felhívni, melyet a »Testnevelési fejezetnél« bizonyos címletek mutattak s tudtára adtuk, hogy azon hiszemben vagyunk, hogy ezen tételek kétségtelenül titkos katonai egyesületek pénztárait támogatják."[24]

Továbbá a tanulmány élesen bírálta „a magyar költségvetést", amelyből azonkívül, hogy minden törvényes alapot nélkülöz, mivel a nemzetgyűlés azt nem tárgyalta és nem szavazta

[22] Bécsi Magyar Újság. 1921. VI. 12. szám.

[23] „Avanti" 1921. szeptember 29. szám. H. L. VKF. VI.—2. c. o. 1921. 42. doboz 36.503.

[24] ENTENTE jóvátételi bizottság iratai. HL. VKF. 2. osztály 1922. 46. doboz, szám nélkül.

meg — hiányzik a feltétlen őszinteség, miután nyilvánvaló, hogy számos leplezést tartalmaz. Ezen leplezett tételek, úgy látszik, nemcsak a Kormányzó Úr Őfőméltósága „Kamarillájának", a Gömbösék, Prónayék, Héjjasék és társaik, valamint az összes titkos katonai szervezetek (Ébredő Magyarok, tanuló-ifjúsági társulatok stb.) igen nagy költségeit vannak hivatva folyósítani, hanem a Honvédelmi Minisztérium rendkívüli túlkiadásait is.[25]

A tanulmány megállapította, hogy „a rendes költségvetés mellett ugyan nem szerepel külön a rendkívüli költségvetés, de ez itt tisztán formai kérdés, *miután alapjában véve fenn áll*".[26]

A magyar költségvetést pontról pontra boncolgató jóvátételi bizottság jelentésében végül rezignáltan jegyezte meg, hogy a magyar pénzügyminiszter az összes problematikus kérdésekben „tájékozatlan" volt és „nem tudott választ adni".[27]

Annál tájékozottabb volt azonban a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium! A „szigorúan bizalmas!" iratok között az utókorra maradt egy több fejezetből álló „A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzési időszakban" című munka, amelyből minden kiderül.

A honvédség fejlődése

A tanulmány bevezető részében felsorolja mindazt a javaslatot — hadsereg szervezése ne önkéntességen, hanem átmenetileg törvényes kötelezettségen alapuljon, a hadsereg létszámát ne 35, hanem 85 000 főben állapítsák meg és ebből nem 1/20, hanem 1/10 része legyen a tiszt, hogy engedélyezzék a korszerű fegyvernemek: tüzérség és műszaki csapatok szervezését, rövidítsék a szolgálati időt 12 évről legalább 6 évre, stb. — amit a magyar hadvezetés eljuttatott az antant hatalmakhoz, de *nem* találtak meghallgatásra. Az antant tehát biztosítani akarta Magyarország *tartós katonai gyengeségét*. Mivel kezdettől fogva világos volt, hogy a magyar kormányzat nem *tárgyalások* útján akarja megoldani a vitás kérdéseket, hanem a *fegyveres* „rendezés" volt a célja, agresszív tervei veszélyeztették a kialakult helyzetet és ezért igyekeztek az antanthatalmak, elsősorban Franciaország megfosztani a magyar kormányt a megvalósítás eszközeitől. Így a mindkét részről imperialista politikában az erősebb diktált.

25 Uo.
26 Uo.
27 Uo.

Ennek következtében „a honvédelmi vezetőség minden igyekezete oda irányult, hogy megteremtse azokat a lehetőségeket, melyeket egy hathatós honvédelem a hadsereg célirányos felépítésére elengedhetetlennek ítél."[28] Ezért, hogy a honvédelem rendelkezésére biztosítható anyagi eszközöket teljes mértékben a 35 000 fős hadseregre fordíthassák, *minden katonai intézetet* (kórházak, bíróságok, raktárak, stb.) *színleg idegen tárcára adták át és mindazok az eszközök és élőerők, amelyek a tiltott fegyvernemhez tartoztak* (repülők, páncéljárműves csapatok) *polgári mezben* (kereskedelmi repülés, rendőrségi karhatalmi alakulatok) *szerepeltek* és a megfelelő tárcák terhére.[29]

A hadsereg létszámcsökkentését pedig az államrendészeti szervek és őrtestületek nagyarányú fejlesztésével oldották meg. Ez annál is inkább megvalósítható volt, mert a békeszerződésben ezek létszámát a háború előttiben határozták meg. Ez a tény a megkisebbedett országban burkolt hadseregfejlesztésre adott alkalmat, amit Horthyék ki is használtak. Az 1921. január 3-án elfogadott minisztertanácsi határozat értelmében ezek a szervek nemcsak átmentették a honvédség alakulatait (rendőrtartalék, csendőrség, vámőrség, folyamőrség a rendőrség keretében), hanem lehetőséget adtak a pénzügyi és belügyi tárcák keretében a tiltott alakulatok kereteinek biztosítására is.

Hogy áthidalják a nehézséget, melyet az általános védkötelezettség azonnali eltörlése és a 35 000 fős zsoldoshadsereg három hónapon belüli felállítása jelentett, a katonai ellenőrző bizottsághoz, annak Budapestre érkezése után, a magyar katonai vezetés azzal a kérelemmel fordult, hogy a toborzott hadsereg rendszerének bevezetésére *átmeneti időt* állapítsanak meg. A bizottság ezt, a kért 12 év helyett 6 évben állapította meg. A versailles-i Nagykövetek Tanácsa azonban nem hagyta jóvá a katonai ellenőrző bizottság előterjesztését és 1921. december másodikán a sorozott legénység azonnali *teljes* elbocsátását követelte. Ezt Horthyék nem hajtották végre százszázalékosan, mert ez azt jelentette, hogy a magyar ellenforradalom úgyszólván fegyveres hatalom nélkül maradt volna. Horthyék azzal érveltek, hogy toborzás útján nem képesek a hadsereget megszervezni. És valóban, az 1921 őszén végrehajtott toborzás, amelynél ügyeltek az önkéntességre — a toborzási rendszer célszerűtlenségének igazolása érdekében — mindössze 200 je-

[28] HL. VKF. 143. doboz. 1999/1929. A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzési időszakban. 1921. VIII—1927. V.
[29] Uo.

lentkezőt eredményezett. Végül azonban mégis meg kellett hátrálnia a magyar katonai vezetésnek és az új véderőtörvény (1921. dec. 13-án lépett életbe) alapján kiadott toborzási felhívást már a *kényszerítés* eszközével hajtották végre, de még így sem sok sikerrel, mert a Horthy-hadseregbe becsületes magyar ember igyekezett nem szolgálni.

A gyéren jelentkezők nem töltötték be a nagymérvű létszámhiányt a hadseregben, ennek enyhítésére szervezték meg a *főiskolai katonai tanulók intézményét,* ahol elsősorban a tartalékos tisztek képzését kívánták biztosítani. Ugyancsak ebben az időszakban válik országos méretűvé a *haderőn kívüli katonai kiképzés* megvalósítása céljából a *levente intézmény* megszervezése. A katonai vezetésnek az volt a célja, hogy olyan szervezési fokra emelje a levente intézményt, hogy az a katonai ellenőrzés megszűnése után lehetővé tegye a rendeltetésszerű katonai kiképzést. Bár szervezetileg 1927-re befejezték az intézmény országos méretű kiépítését, a kiképzőmunka azonban csak később érte el a Horthyék által kívánt mértéket.

1924-ben a szabadságolások és a honvédelmi költségvetés 14 millió aranykoronával való csökkentése következtében még kisebb lett a hadsereg létszáma, „az alakulatok még a legszükségesebb őr- és karhatalmi szolgálatot is alig láthatták el. A nagy hiányok pótlása ismét csak egy nagyobb arányú kényszertoborzás révén vált volna lehetségessé, hacsak nem akartuk volna népességünk salakját — mert más önként jelentkező alig akadt — felfegyverezni."[30]

Az ország gazdasági szanálása és különböző külpolitikai meggondolások következtében csupán a soron következő 1901-es korosztály kényszertoborzását hajtották végre. Nyíltan kb. 5200 főt toboroztak, ezen a számon felül igénybe vett embereket kénytelenek voltak *rejtve* tartani és mint polgári munkaerőket szerepeltetni. A kényszertoborzás során azonban sokan az ellenőrző bizottsághoz fordultak tiltakozásukkal, ami azt eredményezte, hogy a katonai ellenőrző bizottság 1924—25-ben fokozta ellenőrző tevékenységét és állandóan akadályozta a magyar katonai vezetés tevékenykedését. Ennek eredményeképpen a Horthy-hadsereg 1924-ben sem tudta állományait még 50%-ig sem feltölteni, bár papíron a létszám teljes volt, ugyanis a két év után szabadságoltakat is létszámban kellett tartani.

1925-ben már sikerült 22 000 főre emelni a legénységi állományt és úgy látszott, hogy három év alatt ténylegesen elérik

[30] Uo.

a megengedett létszámot. Közben azonban a katonai ellenőrző bizottság az 1925-ben toborzott emberek kötelezőjét átvizsgálva rájött a csalásra, hogy a toborzottak száma *felülmúlta* az engedélyezettet és betiltotta a további toborzást az 1926 évre.

Eközben már folytak a tárgyalások a katonai ellenőrzés enyhítéséről s hogy minél előbb távozzon a katonai ellenőrző bizottság Magyarországról, a katonai vezetés *„újabb tervezetet* dolgozott ki az állománykiegészítésre, amelynek lényege az volt, hogy 1927-től számítva évente 3720 fő 12 évi szolgálatot vállaló önkéntes jelentkező felvételével a honvédség létszáma 1932-ben érte volna el a megengedett létszámot".[31] Ami azt jelentette, hogy a magyar hadsereg lényegében tisztekből és altisztekből álló káderhadsereg lett volna. Ehhez a Nagykövetek Tanácsa is hozzájárult és ezzel az éveken át vitatott kérdés lekerült a napirendről.

A honvédség nyílt létszáma az ellenőrző bizottság távozása idején ténylegesen 22 000 fő volt.

A honvédség fejlesztése szempontjából a magyar katonai vezetést főleg az érintette érzékenyen, hogy az ellenőrzés ideje alatt az *1902—1907-es korosztályok, tehát 6 évfolyam, összesen kb. 300 000 fő, katonailag nem volt kiképezhető,*[32] a háborút viselt évfolyamok pedig kiöregedtek, a hadseregen kívüli katonai kiképzés viszont nem érintett minden felnőtt férfit.

A tiszti kérdés

A békeszerződés a tiszti létszámot a 35 000 főnyi összlétszám 1/20 részében, számszerűleg 1750 főben állapította meg. 1921-ben viszont kb. tizenhétezer tiszt volt a „nemzeti hadseregben". Ezek leszerelése igen nagy gondot okozott a magyar ellenforradalmi vezetésnek, annál is inkább, mert a leszerelést úgy akarták megoldani, hogy ugyanakkor át is mentsék későbbi időkre a tisztikar zömét. A megoldásra a következő utasítást hajtották végre:

1. feloszlatták az ún. tiszti századokat,
2. leszerelték a tartalékosokat,
3. kényszernyugdíjazással nyugdíjállományba küldték az idősebb vagy kevés harctéri szolgálattal rendelkező tiszteket,
4. elbocsátották azokat a tiszteket, akiknek gyenge volt a minősítésük, adósságuk vagy egyéb erkölcsi okok miatt nem reflektáltak további szolgálatukra.

31 Uo.
32 Uo.

Minden tisztet „igazoló eljárás" alá vontak. Ezeken az „igazolások"-on a legszigorúbb politikai mércét állították a tisztek elé, amelynek során főként a „forradalmak alatti magatartásukat" firtatták és nem egy esetben az intrika következtében azonnal eltávolították a tisztet a hadseregből. A tisztikar tagjai egymás ellen acsarkodtak és a kenyérért való küzdelemben az maradt felül, akinek több volt a protektora.

A hadseregnél maradt tisztek közül azután 1750 fő került csapathoz vagy egyéb szolgálatba, a többi pedig rejtve „rangosztályba sorolt közigazgatási alkalmazott" elnevezéssel (ROSKA) a különböző hivatalokba került. Ezek úgy csapat, mint egyéb szolgálatra beoszthatók voltak, egyenruhát azonban csak szolgálatban viselhettek. A kincstár viszont *egyforma* polgári ruhával látta el őket természetben, minek következtében ezek a „rejtett" tisztek korántsem voltak olyan rejtettek.

A „rejtett tisztek" ezrei kerültek az új alakulatokhoz, mint a vámőrséghez, pénzügyőrséghez stb.

A magasabb parancsnokságokat (HM Parancsnokság, Vezérkari Főnökség, Vegyesdandár parancsnokság, stb.) megtömték tisztekkel, mert a rejtés itt könnyebb volt, mint a csapatoknál. Gombamódra megszaporodott az íróasztalok száma, a rengeteg tiszt hallatlan buzgalommal végezte a fölösleges papírmunkát.

Akiket a fenti módon már nem tudtak elhelyezni, azok vidékre kerültek vámőröknek, testnevelőknek stb. Teljesen távolestek a katonai fegyelemtől és hivatástól.

A rejtett szerveknél beosztott tiszteket időnként csapatszolgálatra vezényelték, sőt a nyíltan megmaradt tisztikar tagjaival cserélték fel, ami egyes esetekben az ellenőrző bizottság érdeklődését felkeltette és súrlódásokra adott okot.[33]

A Horthy-katonai vezetés a helyzetet úgy értékelte, hogy a nehézségek ellenére sikerült a tisztikart „nemcsak teljes számban az ellenőrzésen átmenteni, de annak magas színvonalon álló katonai továbbképzését minden nehézség dacára biztosítani".[34]

Ez a megállapításuk azonban nem fedte az igazságot. Az ellenőrzés ideje alatt még a csapatnál szolgálatot teljesítő tisztek sem fejlődtek sem elméletileg, sem gyakorlatilag annyit, amennyi beosztásuk jó ellátásához szükséges lett volna. A „rejtett" tisztek e téren még hátrányosabb helyzetben voltak. A ké-

33 Uo.
34 Uo.

sőbbi, nagyarányú hadseregfejlesztés időszakában éppen az okozta az egyik komoly problémát, hogy a parancsnoki kar csak papíron volt képzett, a vezetéshez nem értett, a harcban végzendő parancsnoki munkáról fogalma sem volt, mert a katonai ellenőrzés idején megfelelő csapatgyakorlatokon nem szerezhetett abban jártasságot.

Mindezeken felül az ellenőrzési időszak egyik fontos feladata volt a tisztikar utánpótlásának megoldása. A katonai középiskolák polgári iskolák címén ugyan zavartalanul tovább működtek, de ott a katonai kiképzést csak rejtve, korlátozott formában lehetett megadni.

Az egyedüli nyílt katonai iskola a Ludovika Akadémia volt. A Nagykövetek Tanácsa előírta, hogy a Ludovikára évente 155 növendék vehető fel és ezek közül csak 125 nevezhető ki tiszté. A katonai vezetés titokban több hallgatót is felvett, de a kiképzettek egy részét itt is „dugdosni" kellett a fenti ok következtében.

A tisztikar utánpótlásának biztosítására próbálták megoldani a tartékos tisztképzést, mégpedig titkos utakon, mivel ez is tiltva volt a trianoni szerződés értelmében. „Rejtetten" behívták egy évre az érettségizett fiatalokat, csapattestenként felállították a „karpaszományos iskolákat", mint a tartalékos tisztképzés intézményeit. Az egy év beosztása: 3 hónap újonckiképzés, 6 hónap iskola, 3 hónap alosztály szolgálat. A 6 hónapos iskola elvégzése után történt meg a tartalékos tiszti vizsga. Az év végével leszereltek és mint „tartalékos hadapród őrmesterek" kötelezték magukat három fegyvergyakorlatra. A teljesített fegyvergyakorlatok után lettek tartalékos tisztek.

Ezenkívül az egyetemi városokban levő gyalogsági csapattesteknél léteztek az ún. „egyetemi századok", ahol olyan szegénysorsú, de a rendszer számára megfelelő politikai beállítottságú, karpaszományos évet leszolgált hallgatók voltak, akik anyagiak hiányában egyébként tanulni nem tudtak volna. Ezek egy századba tömörítve, külön elhelyezési körletben lakva végezték egyetemi tanulmányaikat. Katonai foglalkozásuk a szombat délutánonként végzett alaki kiképzés volt. Rendfokozatuk: hadapród őrmester volt, kb. havi 60 pengő zsolddal. Tanulmányaikat az egyetemi század-parancsnok ellenőrizte, aki nem vizsgázott megfelelően, vagy fegyelmileg kifogás alá esett, azt eltávolították. Egyetemi városonként kb. 200—250 ilyen hallgató volt. Ezek a nyári szünet alatt csapatszolgálatot teljesítettek.

Mindezek a formák azonban mégsem oldották meg a tisztikar utánpótlásának problémáját, mert nem tudták a minimumát sem biztosítani azoknak a feltételeknek, amelyek a tisztképzéshez elengedhetetlenül szükségesek.

A katonai nyilvántartás nehézségei

Az ellenforradalmi korszak katonai vezetőinek komoly nehézséget okozott a tárgyalt időszakban a katonai nyilvántartás végrehajtása. A békeszerződés értelmében tilos volt a férfi lakosság katonai nyilvántartása és mindennemű, a mozgósítást lehetővé tevő ténykedés.

Az ellenőrzés kezdeti időszakában a vármegyei katonai parancsnokságok hatáskörébe tartozott a nyilvántartás. A katonai ellenőrző bizottság azonban hamar felismerte ennek veszélyességét és követelte a nyilvántartás azonnali megsemmisítését. Ilymódon 1921-ben többszöri átszervezés és átkeresztelés után ugyanazt a funkciót sikerült egy *népgondozó* elnevezés alatt működő szervre bízni. A hadisírok gondozása, hadirokkantak és árvák, nyugállományú tisztek nyilvántartásának leple alatt a „népgondozó hivatalok ismét nyugodtan felvehették a katonai nyilvántartás megalapozását, bár igen elővigyázatosan kellett eljárniok, mert az ellenőrző bizottság éber figyelemmel kísérte őket".[35]

1925-ben azonban a népgondozó hivatalok kénytelenek voltak nyilvántartási működésüket teljesen felfüggeszteni és iratanyagaikat elrejteni, így a katonai nyilvántartás 1927 nyaráig szünetelt.

Ugyanis a Nagykövetek Tanácsa francia nyomásra 1925. december 18-án kollektív jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben feltételeket szabott, amelyek alapján a békeszerződés katonai pontjait kielégítő módon végrehajtottnak tekintené.[36] Ebben követelte:

1. A teljes ellenőrzés megvalósítását.

2. A laktanyák, gyakorlóterek, őrségek, stb. szemlélését a magyar katonai szervek előzetes értesítése *nélkül* is.

3. Másolatok készítését a kiképzésről, fegyverzetről, okmányokról.

4. Az ellenőrző bizottság jogát a meglepetésszerű, gyors házkutatásokhoz és minden olyan katonai anyag, felszerelés

[35] Uo.

[36] HL. VKF. 1926. 63. doboz. 104. Nagykövetek Tanácsának 1925. december 18. kollektív jegyzéke a magyar kormányhoz.

lefoglalásához, ami meghaladja a megengedett és engedélyezett felszerelés mennyiségét.

A jegyzék követelte többek között:

— a kötelező katonai szolgálat azonnali megszüntetését;

— a toborzottak kötelezőinek pecséttel ellátott, aláírt kiállítását, hogy azokkal többé ne lehessen visszaélni;

— a hosszú szabadságra küldött legénység nyilvántartását, mert azokat helyettesíteni nem lehet;

— nem létezhet semmiféle *behívási hivatal*, sem orvosi bizottság, ahol a férfilakosságot nyilvántarthatják, illetve katonai alkalmasságukat elbírálják;

— és végül minden fölös hadianyagot ki kell szolgáltatni az ellenőrző bizottságnak.

A magyar kormány e jegyzékre válaszolva minden követelés teljesítését vállalta. Kötelezte magát a „felesleges" hadianyag beszolgáltatására is.

Hadianyag kérdés

„Jóval az ellenőrző bizottság megérkezése előtt elrejtettünk minden olyan hadianyagot, amelynek tartásától egyáltalán eltiltattunk, vagy a békediktátumban engedélyezett mennyiséget meghaladta és amelyet emiatt az ellenőrző bizottságnak be kellett volna szolgáltatnunk — olvasható a fent említett tanulmányban, majd így folytatja a szerző — a nagy körültekintéssel eszközölt rejtésnek volt köszönhető, hogy az ellenőrző bizottság hadianyag utáni kutatásai úgyszólván teljes eredménytelenséggel jártak, amennyiben *többszáz kiszállás* során csak egy használhatatlan páncélvonatot, pár száz repülőbombát és elavult tüzérségi lövedéket, kézigránátot és kb. 450 puskát sikerült felfedezniök."[37]

Az elrejtett hadianyagot és felszerelést azonban gyarapítani is kellett. A békeszerződés 115. cikkelye értelmében Magyarországnak csak *egy* állami tulajdonban levő gyárban szabad volt hadianyagot gyártania. A katonai vezetés azonban a hadianyaggyártást négy helyen, a fűzfői lőporgyárban, a diósgyőri ágyúgyárban, a budapesti Frommer-gyárban és a csepeli Weiss Manfrád gyárban szervezte meg — és hogy a békeszerződésnek is eleget tegyen, egy fiktív állami hadianyaggyárvezérigazgatóságot létesített. Ezek az üzemek azonban abban az időszakban az ország gazdasági és pénzügyi nehézségei miatt ténylegesen *nem* gyártottak hadianyagot.

37 HL. VKF. 143. doboz. 1999/1929. Id. Tanulmány.

Így hajtotta végre a Horthy-rendszer a trianoni szerződés katonai rendelkezéseit. A különböző átjátszások és manőverezések ellenére sem sikerült azonban 80 ezer fős hadseregét megtartani. 1921—27 között a nyílt és rejtett hadrend összállománya nem haladta meg az évi 45 ezer főt. De még ez a létszám sem jelentett szilárd *katonai erőt*, nem jelentett *minőséget*.

A toborzott hadsereg *harcértéke* rendkívül alacsony volt.

Az *anyagi felszerelés* szegényes és hiányos volt.

A *fegyverzet* elhasznált. A honvédség lőszerkészlete legfeljebb 2—3 csatanap lőszerszükségletét fedezte.

A *kiképzés* a harcérték szempontjából nem sokat ért. Fő tartalmát az alaki foglalkozások adták, az egyes „típusgyakorlatok" súlykolása töltötte ki az idő nagy részét. Nagyobb, összefüggő gyakorlatokat nem tartottak. A hadseregben e helyett „tanfolyamok" voltak a legénység, altisztek és tisztek számára, lőiskolák, rohamtanfolyamok, közelharc-tanfolyamok, stb.

Az éleslövészet teljesen szünetelt, sőt a vaktöltények hiányában a legkülönbözőbb „helyettesítő" eszközöket létesítették. A puska tüzét pl. „pu-pu" kiáltással, a géppuskáét kereplőkkel, „tűziránymutatóval" (amelyek a legkülönfélébb színekben és formákban készültek) jelezték a tüzelést, és ahová mutattak vele, azt jelentette, hogy ott minden megsemmisült. Téli kiképzés egyáltalán nem volt, az éjszakai kiképzés elhanyagolt és fő formája a menet végrehajtása volt.

A kiképzéshez tartozott az ún. „antant riadók" gyakorlása, amelynek lényege az volt, hogy a katonai ellenőrző bizottság megjelenése esetén a leggyorsabban végre kellett hajtani a rejtett hadianyag esetleges átrakását a pótrejtőhelyekre, illetve a „rejtett" tisztek azonnali eltávozását a laktanyákból.

Ez a korszerűtlen kiképzésű, rosszul felszerelt, gyenge ütőképességű hadsereg igen alacsony erkölcsi szellemű és bonyolult vezetésű testület volt. A hadsereg erkölcsi nevelésének fő tartalmát a kommunistaellenes, nacionalista jelszavak adták, ezek azonban nem tudták biztosítani a „nemzeti hadsereg" magas erkölcsi szintjét, sőt a toborzottak között a kilátástalan jövő miatt valóságos öngyilkossági járvány tört ki, amely az 1925/26. évben érte el tetőpontját, olyannyira, hogy a katonai vezetés kénytelen több esetben rendelkezéseket kiadni az öngyilkosságok megakadályozása tárgyában.

A honvédség vezetését illetően a vezetés bonyolultságát nemcsak az ellenőrző bizottság jelenléte idézte elő. A megkötöttségek következtében szinte minden második irat „szigorúan

titkos" jelzésű volt, amelyről fedőaktát szerkesztettek, ebben olyan szöveg volt, amit az ellenőrző bizottság elolvashatott. „Antant-riadókor" a valóságos titkos irattárat elrejtették és csupán a fedőaktákat tartották kéznél és adták át az ellenőrző közegeknek betekintésre. Ez a tény önmagában is nehézkessé tette a vezetést és az egész katonai ügymenetet. A főok azonban az volt, hogy a felső vezetés három egyenrangú fórumra oszlott: volt a *Honvédelmi Miniszter*, aki elvileg viselte a honvédségért a politikai felelősséget, vezette a közigazgatását és biztosította anyagi szükségletét; a *Honvédség Főparancsnoka* a honvédség legmagasabb elöljárója volt, a kiképzés irányítója és felügyelője, a legfelső forgalmi hatóság; és a *Vezérkar Főnöke*, az ország határai megvédelmezésének felelős tényezője, a hadműveleti tervek előkészítője, a csapatok alkalmazásának eldöntő fóruma, stb. Csakhogy ezek a feladatkörök egymástól el nem választhatók és ennek következtében a honvédség legfelső vezetése — Kádár Gyula volt vezérkari ezredes visszaemlékezései alapján — így jellemezhető:

Mindhárom fórum szorgos *irodai* tevékenységet folytatott, elzárkózott az élettől, a csapatoktól. A megtartott szemlék — színielőadásokhoz hasonlítottak, de egyáltalán nem tükrözték a való katonai helyzetet. (A csapatok tulajdonképpen az egész kiképzési évben a szemlén való szereplést gyakorolták.) A felső vezetés nem ismerte ilyenformán a csapatok helyzetét, csak a külsőségekből vontak le következtetéseket. Ugyanakkor a három fórum között éles ellentét dúlt, irigykedés, civakodás és marakodás jellemezte kapcsolatukat. Közös vonásuk csak az volt, hogy mindhárman illúziókban éltek a haderő erejét és képességét illetően. Mint Kádár írta: pl. 1925-ben öt vezérkari ezredest rendeltek be a Vezérkari Főnökségre, ahol tanulmányképpen azt a hadászati feladatot kapták, hogy dolgozzanak ki egy hadműveleti tervet arra az esetre, ha Magyarország mindhárom szomszédjával egyidőben háborús konfliktusba keveredne. Az öt ezredes közül *négy* mindhárom irányban való támadással oldotta meg feladatát, csupán *egy* volt köztük, aki a lehető legerősebb központi tartalék visszatartása mellett az *általános védekezést* tartotta célszerűnek.

A honvédség tehát az 1921—1927-es években semmiféle komoly harccselekmény végrehajtására nem volt alkalmas, sőt még a karhatalmi szolgálat ellátását is csak a többi fegyveres szervekkel, rendőrség, csendőrség, stb. vállvetve tudta biztosítani. A magyar katonai vezetésnek semmi reális alapja nem volt a szomszéd államok elleni fenyegető fellépéshez. Éppen

ezért az a módszerük, ami 1919—1921-es években volt, hogy szovjetellenes és a szomszéd népek ellen irányuló terveiket idegen, külföldi segítségre alapozzák, ez időben is megmaradt és a Horthy-rendszer 1921—1927 közötti külpolitikai orientációiban teljes mértékben érvényesült. A magyar uralkodó osztályok úgy akarták feloldani az ország külpolitikai elszigeteltségét, hogy egyúttal szövetségeseket és támogatókat szerezzenek a revíziós, kalandor terveik megvalósításához.

A MAGYAR KÜLPOLITIKA KATONAI VONATKOZÁSAI 1921—1927-ES ÉVEKBEN

Az 1921—1927-es években a nemzetközi helyzet Horthyék számára még sok reménnyel nem kecsegtetett, katonai helyzetük pedig azt követelte, hogy a lassan engedő külpolitikai elszigeteltséget az erőgyűjtés és kivárás politikájának folytatására aknázzák ki. Az egész tárgyalt időszak külpolitikájának katonai vonatkozása e fő célokra összpontosult: *a lehetőségek mérlegelése egy esetleges szovjetellenes blokkba való bekapcsolódásra és a népszövetségi tagság által nyert diplomáciai elismerés előnyeinek kihasználása a nemzetközi kapcsolatok felvételére, a tájékoztatás és felderítés széleskörű hálózatának kiépítésére a különböző országokban és a katonai rendelkezések enyhítésének elérésére.*

A magyar katonai vezetés ebből következően igen tevékenyen és aktívan vett részt a külpolitikában. Az 1921—1927-es években ez a közreműködés lényegében három irányban nyilvánult meg:

1. felderítés,
2. harc a katonai ellenőrzés enyhítéséért,
3. előkészületek a nemzetközi leszerelési konferencián való szereplésre.

A magyar katonai vezetés felderítő tevékenysége

A magyar ellenforradalom katonai vezetése már 1919-ben széleskörű kém- és felderítő hálózatot épített ki elsősorban a szomszédos államok területén. Milliókat költöttek a különböző ügynökségek tevékenységére és különösen Szlovákiában a nacionalista szervezetek illegális működésének finanszírozására. 1921 után még fontosabbá vált számukra a kémtevékenység fokozása nemcsak az illető országok katonai céljainak felderítése szempontjából, hanem a magyar revízió külső feltételeinek biztosítása érdekében is.

A hadseregben a tisztek egy részét úgynevezett sajtóreferensként a vegyesdandárokhoz osztották be. Minden vegyesdandárnál a sajtóreferens-állomány 6 tisztből (Szegeden 8), 2 altisztből, 5 „K" ügynökből (Szegeden 7), és 2 szolgából (Budapesten 1) állt.[38] A sajtóreferensek lényegében *offenzív hírszerzők voltak*, akiknek az volt a feladatuk, hogy képezzék ki a hírszerző és felderítő szolgálatra alkalmasakat, irányítsák a *bizalmi emberek* tevékenységét, gyakorlati próbákat tartsanak velük és elhelyezzék őket az ellenséges hírszolgálati szerveknél.

De a hivatásos felderítőkön kívül első perctől kezdve nagy súlyt fektettek arra, hogy akár erőszakkal, akár megvesztegetéssel minél több *polgári egyént* is bevonjanak a felderítő munkába.

„Minden erőnkkel legyünk azon — olvasható az offenzív szolgálat fokozásáról szóló felterjesztésben —, hogy minél több letelepedett[39] emberrel dolgozzunk, kapcsoljuk be a bankok és pénzintézetek alkalmazottait az offenzív hírszerzésbe, kiknek feltűnés nélküli üzleti jelentéseit akár táviratban, akár levélben céljainknak felhasználhatnánk."[40]

A tisztikar feleslegessé vált részének jelentős hányadát a belügyi tárca terhére, úgyszintén felderítő szolgálatra osztották be. A katonai attaséknak pedig határozott és konkrét felderítői utasításokat adtak, melyek teljesítéséről — a kérdés fontosságától függően — napi, illetve meghatározott időszakonként jelentéseket kellett a vezérkari főnökség hírszerző osztályának küldeniük. Ez utasítások főleg az illető ország hadseregének erejére, szervezetére, anyagi és hadiipari helyzetének és a katonai szerződései tartalmának felderítésére vonatkoztak, de a katonai attaséknak rövid időn belül pontosan tájékozottnak kellett lenniök az adott ország egész bel- és külpolitikai helyzetéről, céljairól és lehetőségeiről.[41]

A magyar kereskedelmi külképviseletek megannyi kis kémközpontok voltak, ahol „leszerelt" tisztek irányításával élénk tevékenység folyt.

Horthyéknak a megbízható felderítés a katonai ellenőrzés időszakában két szempontból volt rendkívül fontos. Egyrészt azért, hogy *állandóan tájékoztatva legyenek a nemzetközi élet*

38 HL. VKF. 1923. 50. doboz. 18.016.

39 Az úgynevezett utódállamokból átköltözött emberekre különösen kivetették a hálót, mert ezeknek általában széles rokoni, ismerős kapcsolata volt a szomszédos országokban.

40 HL. VKF. 1921. 41. doboz. 20.204.

41 HL. VKF. 1928. 76. doboz. 19.912/titkos. Domaniczky Ödön vkszt. őrnagy, bucaresti magyar királyi katonai attasénak utasítás a felderítésre.

eseményeiről, az egyes államok politikájáról és Magyarországról alkotott véleményükről, másrészt a diplomáciai élet kuliszszatitkaiba betekintést nyerve minden lehetőségről tudomást szerezzenek és azok kihasználására időben megtehessék a lépéseket.

A vaskos aktacsomókat képező felderítő jelentések azt tanúsítják, hogy a magyar katonai vezetés minden országról és minden kérdésről igyekezett tudomást szerezni. Rendszeres havi és negyedévi összefoglalókat készítettek az antanthatalmak, a kisantant-államok és a Szovjetunió helyzetéről, fegyveres erőinek állapotáról, sőt az egyes nemzetközi bonyodalmakba keveredett országokkal külön is foglalkoztak, például a moszuli angol nyersolajérdekeltség kapcsán Törökországgal, az olasz—albán kérdésnél Albániával, stb.

Igen érdekelték a Horthy-hadvezetést az angol—francia ellentétek, különösen azok éleződése, a német kérdésben. Az Angliához való vonzódás objektív oka az angolok erősödésébe vetett reményük volt. Jól látták, hogy Európában egyelőre csak Anglia képes ellensúlyozni a francia térfoglalást és biztosítani a Horthyék számára olyan fontos francia—kisantant összefogás gyengítését. Bár a katonai vezetőkörökben — akárcsak az uralkodó osztályok köreiben — voltak éles viták az orientáció kérdésében, egy részük nem óhajtott semmiféle kompromisszumot, ami a békeszerződés akár ideiglenes elismerését jelentette volna és teljes nyíltsággal a német revansisták példáját akarta követni, a megfontoltabb réteg hatására belátták, hogy adott időszakban Magyarország *kényszerhelyzetben van és az angol pártfogás lényegében közelebb hozza a német szövetséget.* Így az olasz szerződést szinte egyöntetűen *akarták* mind a német-, mind az angolbarát magyar vezetők, mert Bethlen az angol barátság megerősödésének biztosítékát látta benne, Gömbös és a fasiszta tisztek többsége viszont a *német* fasizmus felé tett első nyílt lépésként könyvelték el.

Az olasz—magyar szerződés — a magyar ellenforradalmi rendszer fennállása óta kötött második olyan szerződés volt, amely Magyarország felfegyverzésére és a közös támadó tervekre vonatkozóan titkos katonai záradékokat tartalmazott[42] — nemzetközi visszhangjának kutatása külön feladatként volt a felderítésnek megadva. Minden beérkezett jelentést „értékeltek" és meg kell mondani, hogy némely esetben következtetéseik félelmetesen előrevetítették a jövőt. Például Kánya Kál-

[42] Az elsőt a Horthy-rendszer a lengyelekkel kötötte meg 1920. júniusában.

mán a külügyminiszternek küldött szigorúan bizalmas jelentésében közölte Neurath báró, a római német nagykövet kijelentéseit a magyar—olasz barátságról. Neurath többek között kijelentette, hogy „a német hivatalos személyiségek szerint az olaszok Magyarország komoly támogatására nem hajlandók... az ismert olasz önzés most még erősebben van kifejlődve, mint valaha és Mussolini, ki szívesen használja ki Magyarországot Jugoszlávia isolálására, nem lesz hajlandó arra, hogy magyar érdekekért áldozatokat hozzon. A magyarságnak az olasz hatósághoz fűzött reményei nem fognak teljesedésbe menni."[43]

Ezt a jelentést értékelve a vezérkar VI—2—c. osztálya a következő megjegyzéseket tette: „hírszerzés, felderítés szempontjából távolról sincs meg az a közvetlenség és bizalom az olaszok részéről, melyet a közös külpolitikai érdek megkívánna. E téren az osztálynak az a tapasztalata, hogy a kihasználás nagyon is egyoldalú az olaszok javára." Azonban „ha az olasz önzés olyan jól ismert és kifejlődött a jelenben, úgy a német önzés határtalan lesz, ha ennek kimutatására alkalom kínálkozik. Lehet, hogy az olasz—magyar barátságnak csalódás lesz a vége, kérdés azonban, hogy milyen következményeket vonhat maga után egy olyan helyzet Magyarországra vonatkozólag, ha a németek keze nem lesz annyira megkötve, mint most."[44]

A felderítés különleges területe volt a *Szovjetunió*. A szovjet diplomácia minden lépését — amelyek a nemzetközi béke és biztonság erősítését szolgálták — csakis a szovjetellenesség álláspontján állva bírálták el,[45] és a „szovjet világuralmi törekvések" veszélyével szünet nélkül rémisztgették a kapitalista országok vezető köreit.

A kémtevékenység *döntő* területe katonai szempontból a kisantant országok politikájának, katonai intézkedéseinek felderítése volt, két célból: *egyrészt* a kisantant-államok belső ellentéteit mérlegelve megállapítani, vajon a revíziós tervek megvalósítása időszerű-e, *másrészt* a kisantant haderejének, hadgyakorlati jelentőségének felnagyításával és veszélyességének hangsúlyozásával elérni, hogy az antanthatalmak elismerjék Magyarország katonai védtelenségét egy esetleges támadás esetén. A magyar katonai vezetés a felderítés adatait a revíziós propagandában döntő érvekként használta fel.

A magyar hadvezetés a tárgyalt időszakban kénytelen volt tudomásul venni, hogy a kisantant államok megtámadása irreá-

43 HL. VKF. 1928. 75. doboz. 18.922/biz.
44 Uo.
45 HL. VKF. VI—2. a. oszt. 1925. 60. doboz. 23.567/titkos

lis célkitűzés lenne, mert bár ezen országok hadseregeinek felszerelése sem sokkal korszerűbb a magyar hadseregénél, az 52 hadosztállyal rendelkező kisantanttal szemben — nem beszélve a francia támogatásról, amely a francia—román szerződés titkos katonai egyezménye értelmében azonnali fegyveres fellépést jelentett volna[46] — a magyarok hét vegyesdandárnyi hadereje szánalmas vereségre volt ítélve.

A magyar külpolitika irányítói lényegében a katonai felderítő szervektől kapták a követendő magatartáshoz az irányelveket. A felderítés volt hivatott segítséget nyújtani a kormánynak, hogy az lehetővé tehesse Magyarország olyan elhelyezkedését a világpolitikában, hogy „több államnak legyen érdeke, hogy Magyarország hatalmi tényezővé váljon és akkor meglesz Trianon revíziója".[47]

A katonai kémtevékenység azonban mindezeken kívül más, szorosan katonai természetű dolgokkal is foglalkozott. A katonai felderítés közvetítette a tárgyalásokat a különböző országok katonai vezetői és a magyar vezérkar között katonai egyének „tapasztalatcseréjének" lebonyolítására.

Az észt hadvezetés már 1923-ban tiszteket akart Magyarországra küldeni kiképzés céljából. A magyar vezetés a trianoni szerződésre való hivatkozással ezt „hivatalosan" elutasította, megbízta azonban „Orosz" fedőnevű ügynökét, hogy közölje az esztekkel, „hajlandók vagyunk magyar tiszteket oda kiküldeni, ha ők a fenti kérelmük látszólagos visszautasítása után is ezirányú óhajukat továbbra is fenntartják".[48] Werth Henrik, későbbi vezérkari főnök, pedig 1923. július 2-án az iratra a következőket írta: „a magyar tiszteknek Észtországba való kiküldését ... igen üdvösnek és ajánlatosnak tartom".[49]

„Orosz" későbbi jelentésében igen nehezményezte az észt kérés elutasítását, mert ez nagy lehetőségtől fosztotta meg a magyar hadsereget, ugyanis, mint írta „itt a baltikumi barátainknál ki tudnám eszközölni, hogy magyar gépek, magyar pilótákkal az ő légiflottájuk keretében készüljenek a feltámadás napjára".[50]

A magyar vezérkar egyébként 1926 elején újra megvitatta a kérdést, hogy hová is küldhetnének titokban magyar

46 A francia—román szerződést 1926. június 10-én kötötték meg az olasz diplomácia romániai előretörésének megakadályozása céljából. Erről a szerződésről szóló részletes felderítőjelentés megtalálható a HL. VKF. 1927. 70. doboz szám nélküli iratai között.

47 Dr. Krisztics Sándor: A békeszerződések revíziója. Bp. 1927. 470. old.

48 HL. VKF. HM. VI. 2. d. osztály 1923. 50. doboz 17.131.

49 Uo.

50 Uo.

tiszteket. Az észtek mellett ekkor már a lettek, litvánok és finnek is hajlandók voltak az ügyről tárgyalni.

Sőt ebben az évben már összeállították azoknak a tiszteknek a névsorát is, akiket *németországi tanulmányútjuk* során az alábbi feladatokkal bíztak meg; a német lőtérberendezések; a légvédelem és gázvédelem; a német csapatkiképzés tanulmányozása, sőt a VI. osztály javaslatára még a német gyakorlatvezetés és a német keretgyakorlatok tapasztalatainak megismerése is. Ugyancsak intézkedés történt *német tisztek* meghívására az 1927 júliusában megtartandó hajmáskéri lovassági és tüzérségi bemutató gyakorlatra és az 1927 szeptemberi zárógyakorlatra.[51]

És nem utolsó sorban a katonai felderítés foglalkozott a hadianyag beszerzés lehetőségeinek felkutatásával[52] és később lebonyolításával is.

Harc a katonai ellenőrzés enyhítéséért

A magyar kormány egyik fő külpolitikai célja ebben az időszakban az volt, hogy elérje a szigorú katonai ellenőrzés enyhítését.

A szovjetellenes blokk megteremtésére törekedő Anglia felkarolta a katonai ellenőrzés alatt álló országok eziránvú kérelmét és 1924 júniusában a Népszövetség ülésszakán Anglia képviselője, *Parmoor* lord azt javasolta az antanthatalmaknak, hogy foglalkozzanak a legyőzött országok feletti katonai ellenőrzés módosításának kérdésével. Magyar részről ezen az ülésszakon *Siegler* alezredes vett részt. Az itt követendő irányelveket a katonai vezetés dolgozta ki és arra törekedett, hogy a külügyminisztériumon keresztül megnyerje Németország beleegyezését abba, hogy Bulgária és Ausztria támogatásával *Magyarország egyszemélyben képviselje* a német és magyar érdekeket a Népszövetségben.

A magyar vezérkar el akarta hitetni önmagával és a közvéleménnyel is, hogy az ellenőrzés enyhítésében Anglia elsősorban Magyarországra gondolt. És ez a felszínes vizsgálódásnál úgy is tűnhetett, hogy Anglia — hogy befolyását növelje Közép-Európában és hátraszorítsa francia partnereit — Magyarországnak biztosít vezető szerepet a Duna-menti államok között és ezért támogatni fogja a magyar ellenforradalom hatalmi törekvéseit. Hamarosan rá kellett azonban jönniük, hogy ez

[51] HL. VKF. 1926. 63. doboz. 6252/titkos.
[52] HL. VKF. 1925. 59. doboz. 21.901., 21.906/titkos. Hadianyag Ausztria területén

illúzió. Anglia *Franciaország* katonai meggyengítésére törekedve *Németországnak* akart elsősorban lehetőséget teremteni katonai helyzete megjavítására. Ebben a harcban Magyarországnak csupán epizódszerep jutott.

A Népszövetség Állandó Tanácsadó Bizottsága szeptemberben készítette el a katonai ellenőrzés módosítására vonatkozó javaslatát, melynek az volt a lényege, hogy az *állandó ellenőrzés rendszerét esetenként történő ellenőrzés váltja fel.* Az alkalmi ellenőrzést a Tanács rendeli el. Ez a változás lényeges enyhítést jelentett az ellenőrzés alatt álló országok számára. De az ellenőrzésben a tanácstag országokon kívül az ellenőrzendő országok szomszédait is bevonták — ami azt jelentette, hogy Magyarország ellenőrzése esetén — a kisantant államokat is.

A Népszövetségi Tanács *nem hívta meg* a tárgyalásokra az ellenőrzésnek alávetett országokat. Jóváhagyta az Állandó Tanácsadó Bizottság tervezetét, de az új rendszer bevezetésének határidejét nem állapította meg.[53]

A katonai ellenőrzés enyhítéséről megindult tárgyalások idején a kisantant országok ismét titkos katonai tárgyalásokat folytattak és 1924 szeptemberében már meg is kötötték az új katonai szerződést. Ennek értelmében „azon esetben, ha Magyarország Csehszlovákia, Jugoszlávia vagy Románia ellen mozgósítana, illetve háborút kezdene, a nem direkte érintett másik két állam is mozgósít, illetve hadat üzen Magyarországnak... Ha a kisantant valamelyik államát, Magyarországon kívül — egy harmadik állam támadná meg, akkor a másik kettő jóindulatú *semlegességet fog tanúsítani*... ha pedig *Magyarország bármilyen néven nevezendő háborús előkészületeket tenne, akkor a másik két állam* »divizióinak egy részét« szintén mozgósítani fogja."[54]

Vagyis a kisantant e szerződése mindhárom országra katonai intézkedések megtételét *csak* Magyarországra vonatkoztatta, egy esetleges jugoszláv—olasz konfliktus esetén például Csehszlovákia — már az olaszokkal megkötött barátsági szerződés értelmében is — semleges akart maradni. Ezt a szerződést a kisantant államok 1929 szeptemberében megújították és itt már nemcsak Magyarország, hanem *Bulgária* ellen teendő katonai rendszabályokról is megegyeztek, amelyek elsősorban Romániára és Jugoszláviára vonatkoztak.[55]

53 Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1924—1926. Iratok az ellenforradalom történetéhez. III. kötet. Bp. 1959. 145 .old.
54 OL. KÜM. res. pol. 1924—49—565— (559)
55 HL. VKF. 1929. 82. doboz. 123.124/eln. Biz.

A Nagykövetek Tanácsa 1925. december 18-án a magyar kormányhoz kollektív jegyzéket juttatott el, amelyben megszabta a feltételeket az állandó katonai ellenőrzés enyhítéséhez. A már említett kollektív jegyzék[56] követeléseit a magyar kormány 1926. január 5-i válaszában tudomásul vette. Csupán az állandó ellenőrzés megszüntetésének időpontját sürgette.

1927. május 15-én lépett életbe az *alkalmi ellenőrző vizsgálatok rendszere,* melyet az ún. „invesztigációs bizottságok" kiküldésével hajtanak végre. Magyarország ellenőrzésére kijelölt bizottság első elnöke *Kirke* angol vezérőrnagy, majd később, 1926 decemberétől *C. Bohnham Carter* angol tábornak volt.

Az állandó katonai ellenőrzés megszüntetésével — és a közben megszüntetett pénzügyi ellenőrzéssel — a magyar ellenforradalmi rendszer lényegében formálisan ismét függetlenné vált, azért formálisan, mert a pénzügyi ellenőrzés megszűnése után szinte korlátlanul özönlött be a külföldi tőke az országba és a külföldi érdekeltségek pókhálóként fonták át a magyar gazdasági életet. Ezek a kölcsönök súlyos gazdasági megkötöttségekkel párosultak, ami lényegében azt jelentette, hogy a magyar kormányzat lemondott az önálló gazdaságpolitika folytatásáról, lemondott önös imperialista érdekeiről.

A katonai ellenőrzés megszüntetése lehetővé tette a hadsereg fokozatos fejlesztését és átszervezését, új szakaszt nyitott meg a rendszer katonapolitikájában. A katonai vezetés most már konkrét formában tárgyalhatott külföldön a titkos fegyverszállítások (főleg olasz) lebonyolításáról, nem kellett állandóan tartania a felfedeztetéstől. Megszűnt a *politikai korlát* a kalandor politika folytatása és az agresszív tervek felújítása előtt. A Horthy-rendszer aktívan bekapcsolódhatott a kapitalista világ háborús köreinek új szovjetellenes intervenciója előkészületeibe.

Magyar elképzelések a leszerelés kérdéséről

A tárgyalt időszak végén a nemzetközi helyzet élesedése következtében, de különösen a szovjet diplomácia következetes béketörekvéseinek ellensúlyozására a Népszövetség napirendre tűzte a leszerelés kérdését. Az imperialisták természetesen nem a *tényleges leszerelést* akarták megvitatni, nem tették magukévá a Revalban és Moszkvában megtartott lengyel—szovjet—balti országoknak a kérdéssel foglalkozó vitáin elhangzott szov-

[56] A jegyzék tartalmáról a Horthy-rendszer katonai helyzetének értékelésénél van szó.

jet javaslatokat, hanem a washingtoni konferencia szellemében akartak valamiféle *katonai egyensúlyt* megvalósítani, főleg az amerikai—angol körök a legyőzött Németország katonai erejének növelésével, természetesen a franciák hátrányára. Ugyanakkor a fegyverkezési verseny miatt a tömegekben kiváltott nagyfokú nyugtalanságot pacifista demagóg propagandával kívánták levezetni.

Már 1925 szeptemberében a Népszövetség 6. ülésszakán határozatot hoztak egy konferencia előkészítéséről, amely a fegyverkezések csökkentésével és korlátozásával foglalkozott volna. A Népszövetség különböző bizottságai és albizottságai két éven át vitatkoztak ezen a kérdésen.[57]

1926 májusában megnyitották az előkészítő bizottság első ülésszakát Genfben, amelyre meghívták az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót is.[58]

A magyar katonai vezetés lázas igyekezettel készült a leszerelési konferenciára. Az volt a célja, hogy mivel az általános leszerelés megvalósítása úgyis lehetetlen, *elérje Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát a többi hatalommal.* A konferenciára kiküldött magyar küldöttség vezetője Hevesy Pál dr. volt, miniszterrezidensi minőségben.

A magyar vezérkar utasítást dolgozott ki a magyar delegáció részére a leszerelési konferencián képviselendő álláspontot illetően. Néhány elvi megállapítást érdemes idézni ebből:

„A *cél,* amelynek elérésére a magyar delegációnak a lefegyverzési konferencián törekednie kell: *A teljes egyenjogúság megvalósítása a fegyverkezések terén ... Ezen vezérelvtől a magyar delegációnak eltérnie nem szabad.*

Másodrangú fontossággal bír, hogy *melyek* azon elvi alapok, amelyekre a lefegyverzési egyezmény fel lesz építve. *Mi bármely alapot* hajlandók vagyunk elfogadni, ha az *mindenkire nézve egyformán érvényes.*[59]

Ebben a kérdésben az utasítás hangsúlyozta, hogy együttesen kell fellépni azokkal — elsősorban Németországgal — akiknek „velünk azonos érdekei vannak" és feltűnés nélkül kell megszervezni velük az összműködést.

„Semmi szín alatt sem szabad a magyar delegációnak egy olyan tervezetet elfogadnia, amely a mi fegyvertelenségünket

[57] Patyomkin: Id. mű. 424. old.

[58] A Szovjetunió küldöttsége (mivel Vorovszkij szovjet képviselő Lausanneban történt meggyilkolása miatt megszakított minden kapcsolatot Svájccal, míg az sajnálkozását nem fejezte ki) csak 1927. november 20-án érkezett Genfbe.

[59] HL. VKF. 68. doboz. 1926—1934. Leszerelési konferencia anyaga gyüjtő 68. doboz. számnélküli titkos irata.

továbbra is fenntartja, a többiektől azonban nem követeli, hogy ugyanolyan elvek szerint, ugyanoly arányban szereljenek le, mint mi vagyunk."[60]

Ebben a kérdésben konkrétan a szomszédos országokra céloztak. „Törekednünk kell . . . szomszédaink fegyverkezési fokának csökkentésére, hogy ennek következményeként mi is minél kisebb anyagi eszközöket legyünk kénytelenek fegyverkezéseinkre fordítani" — szólt az utasítás. És itt kitért arra is, hogy ugyanakkor, amikor a *teljes egyenjogúsághoz* ragaszkodni kell, „meg kell elégedni azzal az *arányszámmal,* amely bennünket nagyságunkból kifolyólag megillet".[61]

A követendő taktika kérdésében az utasítás előírta:

1. *kezdetben* támadni kell a nagyhatalmak lefegyverzési egyezménytervezetét, mivel az nem kívánja csökkenteni az azonnal rendelkezésre álló hadseregek agresszív erejét, azonban arra is ügyelni kell, hogy *fenntartsák a visszavonulás útját* arra az esetre, ha „a kilátásba helyezett engedmények az egyezménytervezetet részünkre is elfogadhatóvá tennék".[62]

2. Semmiképpen sem szabad belemenni abba, hogy a hadügyi költségvetések bizonyos százalékkal való csökkentését szavazzák meg a leszerelés címén. *„Költségvetésünk az egyedüli tér, amelyre a békediktátumok megkötése nem terjed ki. Nem szabad megengedni, hogy a többi megkötöttségünkhöz most . . . még ezen megkötöttséget is hozzáfűzzék s így teljessé tegyék azt, amit Trianonban kifelejtettek."*[63]

3. Be kell bizonyítani a konferencián, hogy a katonai egyenetlenségek kiegyenlítése csakis *„a mi felszerelésünk által volna gyakorlatilag elérhető . . .* ezzel a követeléssel azonban csak akkor szabad jönnünk, ha a leghatározottabban ki tudjuk mutatni, hogy a többiek számottevően lefegyverezni nem hajlandók."[64]

4. Ez esetben azonban igen meg kell fontolnia a magyar delegációnak, hogy *mikor* lépjen elő azokkal a számadatokkal, melyeket a magyar hadsereg felfegyverzésére kíván elérni.

5. Ha erre sor kerül, a magyar küldöttségnek az alábbiakat kell *követelnie:* számbelileg az *abszolút védelmi szükségletet,* szabad kezet a véderőrendszer megválasztásában, kiegyenlítést és korszerűsítést a hadianyagban, szabadkezet a mozgósítás előkészítésében és végül, hogy a folyamerő, légierő és ha-

60 Uo.
61 Uo.
62 Uo.
63 Uo.
64 Uo.

tárvédelem a magyar honvédség integrális részei gyanánt legyenek megszervezendők.[65]

A részletes utasítás, amely két részből állt:

1. *Magyarország helyzete a leszerelés szempontjából* és

2. *állásfoglalás az egyezménytervezet cikkeihez,* középen elfelezett vonalú lapokon íródott. Ha a tárgyalásokon Magyarország megkötöttségei megmaradnak, akkor a taktika alkalmazásánál a baloldali rovatba írottak voltak a mérvadók, ha pedig az egyenjogúság elvét *elismernék,* a lapok jobboldali rovata adta meg az utasításokat. Azok a szempontok, amelyek mind a két esetre érvényesek voltak — a lapok egész szélességében voltak írva. Általános irányelvül szolgált végül az, hogy „amíg a bal rovatba írt utasításokat a delegációnak *intransigensen*[66] kell képviselniük, addig az egyenjogúság elérése esetén, a jobb rovatban adott utasítások képviseleténél a delegáció általában konciliáns[67] magatartást tanúsítson."[68]

A magyar delegáció a leszerelési konferencia előkészítő bizottságának benyújtotta a magyar kormány leszerelési memorandumát, amelyben 81 gépelt oldalon érveltek a magyar igények jogossága mellett.

A memorandum[69] többek között részletesen foglalkozott Magyarország földrajzi határaival, amelynek megcsonkítása a békeszerződés következményeként megfosztotta az országot „természetes védelmétől". Nincsenek e fontos határrészeken erődei, sőt minden olyan fegyvernem, főleg légierő, amely ezt a hiányt áthidalhatná — tiltva van. Ugyancsak részletesen tárgyalta a memorandum a hadseregek típusait, a gazdasági és katonai potenciál, a mozgósítások elvi kérdéseit és ezek magyarországi vonatkozásait. Kitért Magyarország *szomszédainak* katonai helyzetére, lehetőségeire. Sőt, Németország és Olaszország haderőn kívüli katonai kiképzésének jelentőségét is példákkal illusztrálta. Hangsúlyozta a memorandum, hogy Magyarország biztonságát csakis *felfegyverzése* vagy a szomszédainak lefegyverzése biztosíthatja. Ennek érdekében számos javaslatot is tartalmazott.

Mindezen megállapításokat 6 darab igen gondosan megszerkesztett melléklettel támasztották alá, amelyeknek fő jel-

65 Uo.
66 hajthatatlan, megalkuvás nélkül.
67 engedékeny, előzékeny.
68 Uo.
69 HL. VKF. 68. doboz. Leszerelési Konferencia Anyaga Gyűjtő. 1926—1934. 4020/biz. „Memorandum a leszerelési konferencia előkészítéséhez."

legzetességük, hogy Magyarország és a kisantant államok katonai helyzetét hozták párhuzamba.

A Magyar Külügyi Társaság és az Interparlamentáris Unió Magyar Csoportjának hivatalos lapja, a *Magyar Külpolitika* igen nagy port vert fel a memorandum körül. Jelentőségét és nemzetközi fogadtatását hallatlanul túlértékelve az egyik számában a következő megállapításokat tette: „... jól esik látnunk azt az általános feltűnést, amely a magyar javaslat hangjának őszinteségével, érveinek megcáfolhatatlanságával és bátorságával az egész világon keltett. Jelentősége a magyar memorandumnak, hogy junktimba[70] hozta a leszerelés problémáját a békeszerződések revíziójával, s ezzel elsőízben került a békeszerződések problémája a népszövetség elé."[71]

Mint az előzőekből ismeretes, *nem* a magyar javaslat volt a döntő kérdés az egész leszerelési előkészítő konferencián, és a békeszerződések revíziója, mint olyan, magyar vonatkozásban fel sem vetődött. Az „általános feltűnés" viszont, amit a magyar emlékirat okozott, korántsem használt az ország külpolitikai presztizsének.

Ugyanis a kisantant államok nagy felháborodással fogadták a magyar emlékiratot és annak tartalmával Olaszország is elégedetlen volt, ezért a magyar kormány rendkívül rövid idő alatt kénytelen volt a memorandumot a Népszövetségtől átdolgozásra *visszakérni*, mégpedig azzal az indokolással, „hogy el volt sietve, a katonai szakértők elsiették a memorandum kidolgozását és annak szövege nem fedi minden pontjában a kormány intencióit."[72] Bethlen miniszterelnök e kijelentéseit a magyar katonai vezetés nagy nehezteléssel vette tudomásul. Hangsúlyozták, hogy Bethlennek az indokolása nem felelt meg a valóságnak, mert:

1. a katonai szakértők rövid idő alatt is igen értékes munkát végeztek, amit még Raquin, a francia leszerelési bizottság katonai szakértője is elismert,

2. a memorandumot a miniszterelnök és a külügyminiszter is látták, azzal *politikailag egyetértettek* és nem emeltek ellene kifogást,

3. és a memorandumról a sajtót, a miniszterelnök tájékoztatta.[73]

A magyar katonai vezetés tehát *katonailag* jó munkát végzett, de azt elismerte, hogy az adott nemzetközi helyzetben, —

[70] kapcsolatba.
[71] Magyar Külpolitika. 1926. június 1. száma. „A magyar leszerelési javaslat."
[72] HL. VKF. 1926. 63. doboz. 4073/Biz.
[73] Uo.

amikor éppen a pénzügyi ellenőrzés megszüntetése és a katonai ellenőrzés enyhítése volt napirenden — a magyar diplomáciának igen vigyáznia kell arra, hogy a súrlódási felületeket és kellemetlen vitaalkalmakat a lehető minimumra szorítsák és így a memorandumot is úgy kell átdolgozni, hogy az ne éles vitára, hanem a revizió nagyszerű propagandájára legyen alkalmas. Erről viszont nem a *katonai,* hanem a *politikai vezetésnek* kell gondoskodnia.[74]

Így a magyar leszerelési memorandummal úgy a katonai, mint a politikai vezetés már az indulásnál lényegében leszerepelt és egyenlőre nem sok esélye volt, hogy az albizottságok tárgyalásain a magyar leszerelési javaslat egyes tételeiről bárki is külön megemlékezzék. Sőt, Siegler ezredes bevallása szerint a magyar memorandumot a kisantant országokon és a legközvetlenebbül érdekelt hatalmakon (francia, olasz, német) senki sem olvasta el, márcsak azért sem, „mert az urakat saját ügyeik teljesen lekötötték".[75]

A leszerelési konferencia előkészítő albizottságához benyújtott magyar memorandum és a magyar küldöttség tagjainak titkos eligazítása bizonyítják, hogy a Horthy-rendszer vezetői minden alkalmat megragadtak, hogy hadseregfejlesztési törekvéseiket kielégíthessék, azaz ily módon megteremtsék — egyelőre irattárban heverő — agresszív terveik megvalósításához szükséges minimális katonai feltételeket. Mindkét dokumentum rávilágít arra is, hogy a magyar katonai vezetés milyen irreálisan látta saját helyzetét és az ellenforradalmi rendszer nemzetközi lehetőségeit. Annyira beleélte magát abba a feltevésbe, hogy Németország ügyeinek rendezésével a nagyhatalmak — elsősorban Anglia — lényegében a magyar „jogok és követelések" rendezését is célul tűzték, hogy végül el is hitték és teljes határozottsággal léptek fel a szomszédos országokkal szemben, sőt angol—olasz támogatásra számítva még Franciaország ellen is az „ezeréves magyar állam" követeléseivel.

Képtelenek voltak felismerni azokat a rejtett mozgatórugókat, amelyek ebben az időszakban a nemzetközi élet szövevényes, kusza helyzetét előidézték. Nem értették meg az események logikáját, objektív törvényszerűségeit és szükségszerűségét, minek következtében csak a felszínen mozogtak, a jelenségekből vontak le teljesen irreális következtetéseket a magyar ellenforradalmi rendszer helyzetére vonatkozóan. Egy fő célja

[74] HL. VKF. 68. doboz. Leszerelési Konferencia Anyaga Gyűjtő. 1926.. 1934. Siegler ezredes jelentése. 1926. június 22.
[75] Uo.

volt a Horthy-kormányzatnak: minél előbb kilépni az elszigeteltségből és visszaszerezni az elvesztett területeket, mépedig maradéktalanul. És ez a törekvés oly erős volt, hogy — mivel jól látta, hogy igényei kielégítéséhez egy nagyhatalom támogatása szükséges — kész volt a támogatást biztosító állam javára lemondani saját imperialista érdekeiről is. A Horthy-rendszer vezetése ily módon a világ haladó közvéleménye előtt nemcsak népellenes és ellenszenves volt, hanem a nyugati tőkés körökben hallatlan nevetséges is, amelyet hitegetéssel, tetszetős jelszavakkal és a látszólagos együttérzés mutatásával mindenre fel tudtak volna adott esetben használni.

A magyar tőkések és földbirtokosok azonban ezt nem vették észre, mint ahogy politikai vakságukban azt remélték, hogy a leszerelési konferencia számukra némi engedményeket fog biztosítani. Ezért, bár a leszerelési konferencia ebben az időszakban még csak az előkészítés stádiumában volt és egyáltalán nem volt világos, hová és milyen eredményekhez fog vezetni, a különböző álláspontok még bizonytalanok és csupán körvonalazottak voltak — a magyar kormányzat sietett letenni a garast, sietett benyújtani „igényeit" a nagyhatalmakhoz, nehogy azok „tévesen" értékeljék a magyar ellenforradalom céljait. Ezzel a nagy igyekezettel egyelőre azonban hathatósan csak a szomszéd államok nyílt ellenszenvét és elítélő véleményét sikerült elérni és biztosítani. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy Bethlen miniszterelnök kénytelen volt a memorandum első megfogalmazását visszakérni és átdolgoztatni.

A leszereléssel foglalkozó magyar emlékirat volt az első *nyílt* hivatalos kifejtése és összefoglalása azoknak a politikai és katonai problémáknak, amelyek a magyar agresszív köröket 1919 óta élénken foglalkoztatták (pl. a trianoni szerződés területi rendelkezéseinek katonai hátrányai, a „katonai egyensúly" problémája, Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának biztosítása, elképzelések a magyar hadsereg feladatairól és fejlesztéséről stb.). Ez a memorandum nemcsak a leszerelési konferenciát volt hivatott a magyar álláspontról tájékoztatni, hanem egyben a magyar kormányzat előzetes elvi programja is volt a trianoni békeszerződés revíziójára vonatkozóan.

Az 1921—1927-es években — bár a horthysta katonai vezetés minden eszközt és lehetőséget kihasznált — a külpolitikai elszigeteltség és a katonai ellenőrzés szabta korlátok nem engedték meg aktív külpolitika és ezen belül *aktív katonapolitika* folytatását. A nagyhatalmak, amelyek a versaillesi rendszer időleges fenntartásában érdekeltek voltak *nem támogatták* a ma-

gyar reviziós törekvéseket, sőt a kisantant országok tiltakozása miatt nem hunyhattak szemet a trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseinek észrevehető kijátszása felett sem.

A pénzügyi, majd az állandó katonai ellenőrzés megszűnése, az olasz—magyar barátsági szerződés megkötése és a Rothermere lord által megindított angol reviziós akció, nem különben az Európában elterjedt s mind erősebbé váló reviziós hangulat és fokozódó háborús feszültség, a magyar kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának második szakaszában (1927—1929) lehetővé tették a magyar ellenforradalmi rendszer számára az „aktív külpolitika" meghirdetését, ami azt jelentette, hogy hat évi passzív várakozás, a nemzetközi frontok kialakulásának kivárása után, elérkezett az idő a revizió fegyveres úton való megvalósítását célzó *agresszív* külpolitika folytatásához.

Az 1927-es év ily módon döntő jelentőségű állomás volt a Horthy-rendszer külpolitikájában és ez természetesen kifejezésre jutott a katonai vonatkozásokban is.

Úgy látszott, hogy a kalandor tervek végrehajtásához már szövetségesre is találtak, elsősorban az olasz fasizmusban.

Az olaszok „barátsága" azonban valójában csak híd volt a hitleristákkal 1933-ban kötött szövetséghez.

M. V. FRUNZE ÉS A KORSZERŰ SZOVJET HADTUDOMÁNY

Írta: Lóránt Imre vezérőrnagy

A szovjet hadtudomány élenjáró szerepének ténye manapság már annyira közismert, hogy ehhez képest egy kissé háttérbe szorult azon személyeknek munkássága, akik életművükkel nagymértékben járultak hozzá ennek a nagyszerű alkotásnak kialakulásához.

E személyekhez kell sorolni Frunzét is, aki nem mindennapi tehetségét teljesen ennek az ügynek szolgálatába állította. Születésének 76. évfordulója alkalmából ezzel a szerény tanulmánnyal kívánunk adózni emlékének, amely hadvezéri művészetének tárgyalása mellett katonai tudóskénti tevékenységének értékelését, a korszerű szovjet hadtudomány és hadművészet kialakításában játszott szerepének és helyének meghatározását tűzte ki céljául.

* * *

Az 1918—1920-as polgárháború egyik legnagyobb és legsikeresebb hadvezére, kiváló katonai teoretikus és szervező, a hadtudomány kitűnő szakértője: Mihail Vasziljevics Frunze 1885. január 21-én katonai felcser fiaként látta meg a napvilágot.

Életének kezdeti szakasza nem sokban különbözött azon századeleji hivatásos forradalmár bolsevikok életétől, akiket nemcsak osztály-hovatartozandóságuk és érzelmeik, de a marxizmus eszméinek kristálytiszta logikája és fényes igazságai korán megragadtak s egy életre eljegyezték őket a munkásmozgalom számára. Tanulás és munka, gyűlések, sztrájkok, bátor személyi helytállás, börtön és száműzetés, sőt két ízben halálos ítélet is; ezek a fiatal Frunze életének főbb jellemzői.

Legfeljebb a szokásosnál nagyobb és kiapadhatatlan érdeklődés katonai kérdések iránt, a hadügy állandó és szívós tanulmányozása, nagy szeretet és vonzódás e problémákhoz és kimagasló, veleszületett, katonai intelligencia volt az, amivel — hadügyi kérdésekben — Frunze forradalmár társai között is kitűnt.

A katonai dolgok iránt már kora gyermekkorában éppúgy érdeklődött, mint Szuvorov. Kisfiúként is főleg háborúkról, hadvezérekről és győzelmeikről, népi hősök nagy tetteiről olvasott. A gimnáziumi olvasmányok, az orosz klasszikusok írásai pedig örömtelenül élő népe szeretetét gyújtották lángra szívében, amely azzal a vággyal párosult, hogy harcoljon a szabadságért, az elnyomás ellen.

Ilyen volt Frunze gondolkodása akkor, amikor Pétervárott a Politechnikai Intézet hallgatója lett. Rövidesen tájékozódott a különböző forradalmi irányzatok célkitűzései között. Pontos helyzetelemzését és kitűnő forradalmi ösztönét jellemzi, hogy 1904-ben a bolsevik párt tagja lett. Mély benyomást gyakoroltak rá Gorkij szavai, aki első találkozásuk alkalmával azt mondotta: *„Szobai beszélgetésekkel természetesen nem lehet győzelmet aratni!"* — Ez a megállapítás megvilágította előtte a harc módszereit. — *„A kocka eldőlt. Átléptem a Rubikont"* — írta meg döntését anyjának.

Húszéves korában a párt Ivanovo-Voznyeszenszkbe küldte agitációs és szervező munkára. A cári Oroszország ezen városában kiáltóak voltak a társadalmi ellentétek. Ilyen körülmények között magától értetődő volt a forradalmi szellem terjedése. Frunze teljes erővel munkába vetette magát. Nemsokára ki is robbant az ivanovó-voznyeszenszki híres sztrájk, amelyben a történelemben először választottak szovjeteket. E munkabeszüntetés 3 hónapos időtartamával nagy erkölcsi győzelmet aratott s a követelések teljesítése terén is hozott eredményeket.

Ivanovó-Voznyeszenszk után Frunze forradalmi pályafutásának következő állomása Suja városa, ahol a forradalmi légkör ugyancsak megvolt, de a vezető erő: a pártszervezet mindössze 17 tagból állott. Frunze munkája nyomán a kis mag hamarosan fejlődésnek indult. Politikai tevékenysége rövidesen katonaival párosult: megkezdte az erre a feladatra legalkalmasabbnak látszó munkások katonai kiképzését. A harci osztagok száma hamarosan akkora lett, hogy már nem is jutott mindenkinek az oda csempészett fegyverekből és lőszerekből. Mihail Vasziljevics ekkor megindította a töltény- és lövedékgyártást, úgyhogy a sujai munkások nemsokára saját gyárt-

mányú gránátokkal és golyókkal tüzelhettek a kozákokra. 1905 októberében rövid időre letartóztatták. Szabadulása után haladéktalanul tovább folytatta tevékenységét. Elérkezett 1905 decembere. A moszkvai fegyveres felkelésben a sujai munkások a Frunze által szervezett és vezetett munkásosztagban hősiesen harcoltak. A felkelés leverése után újjászervezte a munkások kiképzését a további harcokra.

A polgári demokratikus forradalom veresége után, a fokozódó rendőri üldözések miatt nehezebbé vált a munka. 1907. március 24-én a rendőrség Frunzét letartóztatta. Megfelelő jogi alap nélkül halálra ítélték. Hónapokig élt az akasztófa árnyékában, míg védői nagy nehezen kieszközölték az ítélet megváltoztatását. A cári Ohrana azonban addig erőlködött, amíg sikerült újabb törvénytelen halálos ítéletet kikényszerítenie a bíróságból. A második ítélet azonban — a közvélemény nyomására — 10 évi fegyházra változtatták át. De ebből Frunze csak 4 esztendőt töltött le, 1914 tavaszán fegyházbüntetés helyett Szibériába száműzték.

A száműzetés ideje alatt ismét fokozottabban foglalkozott kedvenc témájával: a hadüggyel. Ezen szenvedélye közvetlen aktualitást nyert az I. világháború kitörésével. A hadműveletek menetét feszült figyelemmel kísérte. Száműzött társainak gyakran számolt be a hadviselő felek helyzetéről, ismertette felszerelésüket, szervezésüket. Gyakran keltett feltűnést stratégiai és taktikai tájékozottságával, s azzal, hogy a helyzet megítéléséből levont, sokszor meglepő következtetéseit az események túlnyomó többségükben igazolták. Tevékenysége emellett nemcsak tájékoztató — ismertető jellegű volt, hanem okfejtő, magyarázó módszerével forradalmi katonai káderek kiképzésére is irányult.

Ez Frunze elvi álláspontjából logikusan következett. Bár rendszeres és közvetlen kapcsolata ebben az időben a pártközponttal nem volt, — már a háború kitörésekor a saját burzsoázia vereségére való törekvés elvének alapján állott.

„Azt kérditek — írja 1915 januárjában kelt levelében —, mi az én egyéni véleményem a háborúról és milyen álláspontot foglalnak el vele kapcsolatosan a szocialisták? ... *Ami a jelen háborút illeti, az orosz szocialisták* — véleményem szerint — *semmilyen szempontból sem foglalhatnak állást a háborúban való tevékeny részvételünk mellett. Ez elvileg sem engedhető meg és gyakorlatilag is elképzelhetetlen.* Íme: *ez az én nézetem.* Általában elég derűlátóan ítélem meg a helyzetet. *A háborús lelkesedés hamarosan kialszik, felszínre kerül éle-*

tünk valamennyi régi beteg kérdése, mivel a háború csupán kiélezi ezeket — s akkor majd újra forr a munka."

Forradalmi katonai tevékenysége újból magára hívta a cári titkosrendőrség figyelmét. 1915 júliusában letartóztatták, de Irkutszkba menet sikerült megszöknie. Rövidesen ismét forradalmi munkába fogott, végül a párt utasítását teljesítve álnéven a frontra utazott.

Statisztikusi állást vállalt a zemsztvó szövetség nyugati frontbizottságánál, amely szerv a hadsereg ellátásával foglalkozott. Ez a beosztás ugyanis módot adott számára a különböző csapattestek közötti szabad mozgásra s ezzel együtt: bolsevik szervezetek létrehozására, agitációra és propagandára. Tevékenységére a cári elhárító szervezet felfigyelt, de mire megtorló intézkedéseket léptethetett volna életbe, megkezdődött a Februári Forradalom.

Frunze — forradalmi tevékenysége mellett — tovább folytatta katonai tanulmányait, mert meg volt győződve róla, hogy rövidesen könyörtelen fegyveres harcra kerül a sor. A Kornyilov-féle ellenforradalmi felkelés leverését már — mint a minszki körlet forradalmi haderőinek törzsfőnöke — nagymértékben elősegítette. Aztán Sujába utazott, hogy a párt utasítására felkelést szervezzen a hatalom átvétele céljából. Harcra azonban itt nem került sor, mert a pétervári forradalom hírére puskalövés nélkül ment át a hatalom a szovjetek kezébe.

Mikor a moszkvai harcok fellángoltak, Frunze — helyszíni tájékozódás után, a felkelők segítségére vitte sujai vörösgárdistákból és forradalmi katonákból álló 2000 főnyi harci osztagát, amivel a moszkvai ellenforradalom egyik utolsó fészkét sikerült felszámolnia.

A forradalom győzelme után rövid ideig a párt „békés" munkára használta Frunze kiváló szervező tehetségét.

Hamarosan azonban újból szükség lett Frunze katonai képességeire. A német imperialisták a megkötött békeszerződés ellenére tovább folytatták támadásukat, japánok szálltak partra Vlagyivosztokban, s a belső ellenség sem maradt veszteg. A „baloldali" eszerek Moszkvában, angol diplomaták Jaroszlavlban szerveztek lázadást. Mindkettő leverésében Frunzénak jelentős szerep jutott. E harcokban kitűnt rettenthetetlenségével, legendás személyi bátorságával.

Ám a meglevő — maroknyinak tekinthető — erő minden hősiessége és önfeláldozása mellett sem lehetett elég a fiatal Szovjet Köztársaság megvédésére. Frunze és más bolsevik ka-

tonai szakértők jól látták, a meglevő háborútól fáradt hadseregre ezt a fontos feladatot bízni nem szabad.

„*Kivezető út csak egy van: haladéktalanul és erélyesen meg kell szerveznünk fegyveres erőinket. Mindaddig, amíg Szovjetoroszország meg nem teremti fegyveres erőit, bármely rabló könnyű és gazdag zsákmánya lesz. Meg kell értenünk, hogy ettől a veszélytől nem mentenek meg bennünket semmiféle békeszerződések, nem ment meg semmiféle engedékenység és békeszeretet. Erősnek kell lennünk, hogy tartsanak tőlünk.*"[1] — írta 1918. áprilisában.

1918 augusztusában Frunzét a jaroszlavli körzet katonai biztosává nevezték ki.

Tulajdonképpen ez az az időpont, amelytől kezdve Frunze egész tehetségét, kitűnő szervezői képességét, katonai kérdésekben való rendkívüli tájékozottságát, elméleti hadtudományi ismereteit, tapasztalatát és alkotó forradalmi hadügyi zsenijét a Vörös Hadsereg megszervezése, kiképzése, harckészültsége, minden szükségessel való ellátása ügyének szolgálatába állította. Sokrétű katonai tehetsége virágzásnak indult. Foglalkozott *a fegyveres erők újjászervezésével, a korszerű háború jellegének megfelelő hadtudományi kérdésekkel és nem utolsósorban a hadműveletek irányításának problémáival.* Ez annyival is inkább szükséges volt, mert a jaroszlavli katonai körzethez ebben az időben 8 kormányzóság tartozott és a körzet nagyon fontos stratégiai irányban feküdt.

Hamarosan teljesült Frunzének az a vágya, hogy ne csak mint tehetséges katonai teoretikus és kiváló szervező, hanem mint csapatparancsnok, közvetlenül is részt vehessen a fiatal szovjetállam nagyszámú és állig felfegyverzett ellenségei elleni harcban. 1918 decemberében a párt és a kormány őt nevezte ki a Keleti Front Déli Hadseregcsoportjának parancsnokává.

Az arcvonalban töltött szolgálata alatt különösen megmutatkozott Frunze rendkívüli tehetsége. Elméleti tájékozottsága, s a csapatok vezetésében megnyilvánuló parancsnoki képessége rövidesen nagy tekintélyt szerzett számára. Még a régi, nagy szakképzettségű cári szakértők is elismeréssel adóztak zsenialitásának. Helyettese: F. F. Novickij cári tábornok, aki igen jó szakértő volt, így nyilatkozott róla:

„Mihail Vasziljevics egyszerre magas, hadseregparancsnoki beosztásba került, amelyet azelőtt a katonai pályafutás betetőzéseként értek el. De ő katonai szolgálatának első napjaitól

[1] Frunze: Válogatott Művek. I. 66. old.: „Oroszország és a Távol-Kelet."

kezdve a szó szoros értelmében ragyogóan végezte katonai munkáját, a hadtudomány szabályai és törvényei szerint."

Már kinevezése első napjaiban igen nagy fontosságú és bonyolult feladatot kellett megoldania. Hadseregcsoportjához a 4. hadsereg és turkesztáni csapatok tartoztak. Ezekből kellett rövidesen ütőképes hadműveleti magasabbegységet szerveznie, azaz olyan adottságok között felállítani új ezredeket és hadosztályokat, amikor egyidejűleg hadműveleti feladatokat is kell megoldani.

Emellett a körülmények, amelyek között dolgoznia kellett, szintén igen nehezek voltak. A kezébe kapott alakulatok harckészültsége gyenge volt. Az ellátás a kulákok szabotázsa miatt hiányos. Részben ennek következtében, a fegyelem alacsony színvonalon állott, nemcsak a katonák, de imitt-amott a parancsnokok körében is. Emellett óriási káderhiányokkal küszködtek.

Frunze nem torpant meg a százféle baj láttán, hanem hallatlan energiával, szívós akarattal — és ha kellett —, kemény kézzel fogott hozzá azok orvoslásához. Nagy segítségére volt a munkában *türelme*, az a tulajdonsága, ahogy az *emberekkel bánni tudott*, *a bizalom*, amelyet előlegezett nekik, *a hit*, amelyet beléjük öntött, s az a képessége, amellyel *a közhangulatot jó irányba tudta terelni.*

Sok helyütt *személyesen tájékozódott a csapatok helyzetéről, állapotáról, körülményeiről*, éspedig *az első állásokban levő katonáknál. A felfedett hiányok megszüntetése, panaszok orvoslása tárgyában haladéktalanul intézkedett.*

A jaroszlavli körzeti Népbiztossággal való együttműködésben rövid idő alatt megoldotta az elszállásolásra, lovakkal, fogatokkal való feltöltésre, valamint az élelmiszerrel, takarmánnyal való ellátásra vonatkozó problémákat.

Megfelelő mennyiségű hadianyag kiadásával és a rendszeres kiképzés megindításával növekedett a harckészültség színvonala is.

Már ekkor igen nagy súlyt helyezett *a fegyelem megszilárdítására* s magas színvonalú, *öntudatos fegyelem kialakítására.* Szóban forgó időben a fegyelem állapota nagyon laza volt. Előfordult a parancs nem teljesítés, egyéni elgondolások érvényesítése, sőt egyik ezredben — az eszerek lázításának következtében — megölték a parancsnokot és politikai biztost.

A súlyos fegyelmi helyzetnek több oka is volt.

A Vörös Hadsereg — nem kis részben — a volt cári hadsereg maradványaiból alakult meg. Közismert, hogy egyetlen

háború sem hat előnyösen a fegyelmi helyzet alakulására, semmilyen hadseregben sem. Nyilvánvaló, hogy a cári hadsereg részvétele 1914-től 1917-ig az I. világháborúban, szintén nem szilárdította a hadsereg fegyelmi állapotát, hanem lazította. Annyival is inkább így volt ez, mert az egykori cári hadseregben dívó ostoba és kegyetlen drill felháborította a katonákat, akik nemcsak a fegyelemnek ilyen „módszerét", hanem — a fegyelmező eszközökön keresztül — *magát a fegyelmet és rendet is* meggyűlölték.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy a világháború alatt a bolsevikok felhasználták — és természetesen az adott körülmények között feltétlenül célszerűen és helyesen — a cári drill „fegyelem" kigúnyolásának eszközét is a katonatömegek megnyerésére a politikai cél: a cárizmus vereségének és bukásának elérése érdekében. Az egyszerű vöröskatonák egy része pedig nem mindjárt és nem teljes mértékben értette meg a változott politikai körülmćnyeket és ez nehezítette a fegyelem helyreállítását.

Nehezítette a helyzetet az is, hogy maguk a párttag vöröskatonák, vörösgárdisták nem látták mindig tisztán a párt és a hadsereg viszonyának belső kérdéseiben. Frunze ír egy esetről, amikor egy parancsnok, akinek alegysége menetben nagyon széthúzódott, mérgében — kétségtelenül helytelenül — kiabálva és káromkodva próbálta a rendet helyreállítani. A parancsnokot a katonák pártszervezetük elé állították, amely megrótta a parancsnokot... De sokszor nemcsak a vöröskatonák és parancsnokok körében, hanem más, egyébként feltétlenül becsületes, jó szándékú és más kérdésben tisztán látó elvtársaknál sem talált nagy megértésre a fegyelem megszilárdítására irányuló törekvés.

Erre mutat az az utalás, amelyet Frunze *„A hadügy időszerű kérdései"* c. tanulmányában eszközöl:

...„olyan megjegyzéseket hallani, hogy túlságosan magas követelményeket támasztunk fegyelmi téren, olyasmivel bajlódunk, amit korábban nem tartottunk fontosnak, egyszóval, teljesen »belegabalyodtunk« ebbe a kérdésbe. Egyes elvtársak hajlamosak ebben a szükségtelen drill, szőrszálhasogató kicsinyesség, a kötekedés stb. megnyilvánulását látni. Ez a megítélés merőben helytelen. Amíg a munkás-paraszt állam és a Vörös Hadsereg létezik, nálunk sincs és nem is lesz semmi olyasmi, ami a régi cári drillre emlékeztetne. Mi kemény forradalmi rendet követelünk, hogy minden parancsnok és politikai munkás, minden vöröskatona életére, munkájára, sőt

külső magatartására is ez a mélyen átérzett, szilárd, forradalmi fegyelem nyomja rá bélyegét. Éppen ezért nemcsak a kiképzés tartalmi követelményeire fektettünk súlyt, hanem a külsőségekre is figyelmet fordítunk, mert a külső mindig a belső tartalom visszatükröződése... a fegyelem meghonosodásának első feltétele: *a parancsnok szolgálati tekintélye. Tőle alapos ismeretet követelünk, nemcsak az iskolában kell képeznie magát, hanem azon kívül is.* A legkisebb lemaradás, katonai ismeretei fejlesztésének elhanyagolása hamarosan arra vezet, hogy mindenben elmarad és elveszti szolgálati tekintélyét, anélkül pedig nem lehet nevelni az egységet, a fegyelem pedig elfajul s a külső drill torz formáivá alakul át. ... Szemet szúrt nekem maguknak a parancsnokoknak a fegyelmezetlensége. Az alaki fegyelem majdnem teljesen hiányzik, vagy mindenesetre nagyon gyenge. A parancsnoki karnál lépten-nyomon nemtörődömségbe és lomposságba ütközünk, figyelem és kellő komolyság alig tapasztalható, a sorban nemcsak a katonák beszélgetnek és mozognak, hanem a parancsnokok is. Ha pedig sorban és rendben ilyen a fegyelem, akkor majdnem biztosan elmondhatjuk, hogy más tekintetben sem jobb.... A szabályzatok követelményeinek »kényelmes« és »totyogó« végrehajtása biztos út a vereséghez. Éppen ezért mindenki, aki a harckiképzés követelményeit a régi cári hadsereg lélektelen drilljével azonosítja, vagy semmit sem ért a katonai dolgokhoz, vagy egyszerűen ellenség és áruló, aki tudatosan a Vörös Hadsereg harci erejének gyöngítésén dolgozik."[2]

A fegyelem kérdéseinek taglalása egyébként igen sok helyen merül fel Frunze későbbi műveiben, ami már egymagában mutatja, hogy felismerve a kérdés fontosságát, milyen nagy jelentőséget tulajdonít neki. Helyesen látja meg a belső öntudatos és külső — alaki fegyelem egymáshoz való viszonyát és pontosan értékeli azok belső tartalmát is. A *„Lenin és a Vörös Hadsereg"* című cikkben ezeket írja:

„A tapasztalat azt mutatja, hogy nem minden katonai vezető értelmezi helyesen a fegyelmet, gyakran előfordul, hogy az alaki fegyelmet, a katonás testtartást, a külső rendet valami ártalmas, nem forradalmi és szükségtelen dolognak tekintik. Ez teljes képtelenség. A belső tudatos fegyelemnek a külső rendben is feltétlenül meg kell nyilvánulnia. Erre a rendre nemcsak törekednünk kell és itt egyenesen elkerülhetetlenek a sulykolásnak és az adminisztratív nyomásnak bizonyos ele-

[2] Frunze: Válogatott Művek. II. 302—304. old.: „A hadügy időszerű kérdései."

mei. A »sulykolás« szó sokak előtt szörnyűnek tűnik, de ebben jó adag előítélet van. Úton-útfélen azt kell tapasztalnunk, hogy hiányzik a szükséges alaki fegyelem, márpedig annak feltétlenül meg kell lennie. A lenini felfogás nem arra tanít, hogy a fegyelem szükséges külső elemeit hanyagoljuk, hanem hogy ne ezeket a külső elemeket tekintsük a fegyelem *alapjának.*"[3]

Úgy látszik a fegyelem kérdésében nemcsak a „baloldali" túlzókkal és anarchistákkal, hanem az elnéző, liberális parancsnokokkal és politikai munkásokkal, a kizárólag meggyőzés eszközeivel dolgozó katonai vezetőkkel is sokat kellett vitatkoznia addig, amíg a meggyőzés és kényszer dialektikus egységének rendszerét meg tudta értetni velük.

Erre enged következtetni *„A hadsereg fejlesztés eredményei"* című tanulmány, amelynek idevágó része a következőképpen hangzik:

„Az egyik legsúlyosabb hiba az, hogy a parancsnokok és politikai munkások egy része helytelen nézeteket vall a nevelési módszerekről és magáról a »fegyelem« fogalmáról. Több csapatnál (különösen a területi alakulatoknál) a parancsnoki és politikai állomány tagjai nem elég elvhűen bánnak a vöröskatonákkal. Sok esetben ahelyett, hogy keményen és határozottan megkövetelnék a szolgálati kötelmek teljesítését, elvtelenül »hízelegnek« neki, ezzel akarván fitogtatni nagyszerű »demokratizmusukat«. Az ilyenfajta »demokratizmus« Vörös Hadseregünk fegyelmét alapjaiban ássa alá. A parancs — parancs. A parancs végrehajtására való nógatás és rábeszélés önmagában is durva fegyelemsértés."[4]

Természetesen nemcsak kényszerrel harcolt a fegyelem megszilárdításáért, sőt. Egy másik tanulmányában — az *„Egységes katonai doktrina"* címűben — választ ad a fegyelem fenntartásának módszereire és nyilatkozik a kényszerítő eszközök alkalmazására vonatkozóan is:

„Mivel tartsuk fenn a fegyelmet? Elsősorban a vöröskatona tömegek legfejlettebb csoportjainak, kommunista sejtjeinek, politikai munkásainak és parancsnokainak öntudatos voltával, kitartásával, a forradalom iránti odaadásával, hősiességével, és önfeláldozásával. Másodszor a parancsnokoknak azzal a művészetével, hogy kapcsolatot tudnak tartani a vöröskatonák tömegeivel, közel tudnak kerülni hozzájuk és bizonyos mértékig összeforrnak velük. Harmadszor helyes politikai és ka-

[3] Frunze: Válogatott Művek. II. 270—271. old.: „Lenin és a Vörös Hadsereg."
[4] Frunze: Válogatott Művek. II. 204. old.: „A hadseregfejlesztés eredményei."

tonai vezetéssel, a vöröskatonák parancsnokaikba vetett feltétlen bizalmának erősítésével... Természetesen nem nélkülözhetünk teljesen bizonyos fokú kényszert sem, de a kényszer alkalmazásának a legszűkebb határok között kell mozognia."[5]

Frunze fegyelemről szóló cikkei — mint a kaleidoszkópban az egyes részecskék —, olyan színesen és teljességgel rajzolják ki azokat a problémákat, amelyek e témakörrel kapcsolatosan minden szocialista hadseregben, így köztük a Magyar Néphadseregben is felmerültek és felmerülnek.

Helyenként meg nem értés azokkal szemben, akik a fegyelmet, ha kell, erélyes eszközökkel is meg akarják teremteni, vagy tovább akarják szilárdítani: imitt-amott tartózkodás azok iránt, akik azt vallják, hogy a belső öntudatos fegyelem a tartalom, amely dialektikusan elválaszthatatlan megnyilvánulási formájától, a külső, alaki fegyelemtől, nemegyszer „demokratizmus" álarcába öltöztetett liberalizmus és opportunizmus a fegyelemsértőkkel szemben, elő-előforduló féloldalas felfogás a fegyelmi kérdésekben: vagy *csak meggyőzés*, vagy *csak kényszereszközök* alkalmazása, néhol fontossági sorrendbeli hiba, amely elsődlegesnek a kényszert tekinti, s amelynél a meggyőzés csak arra irányul, hogy a kényszer szükségességét elismertesse, erélyesség helyett durvaság, sőt egyes kirívó esetekben embertelenség, vagy az antipólus: elvtelen baráti kapcsolat, vagy ha úgy tetszik „haverkodás", „bratyizás" a beosztottakkal, a követelménytámasztás hiánya, másrészről értelmetlen túlkövetelés: mindezek a hibák azt mutatják, hogy nemcsak egykor, hanem ma és nemcsak a Vörös Hadseregben, hanem a Magyar Néphadseregben sem olyan könnyű az öntudatos vasfegyelem kialakításának, megszilárdításának és megőrzésének helyes módszereit kiformálni és következetesen alkalmazni.

A fegyelem kérdéseiben való nagyszerű tisztánlátásával, pártosságával, okos és bátor fellépésével, valamint műveivel Frunze hervadhatatlan útmutatást adott ennek az alapvetően fontos problémának marxista elemzéséhez, helyes megértéséhez és célravezető megoldásához.

A fegyelem megszilárdításának problémáinál nem okozott kisebb gondot a katonai vezetők káderhiányának kérdése.

Talán nem kell különösebben hangsúlyozni ennek a dolognak fontosságát. Minden szervezett erőnek, de különösen minden fegyveres erőnek egyik legkényesebb pontja a vezető állomány politikai meggyőződésének és szakmai hozzáértésé-

[5] Frunze: Válogatott Művek. II .29. old.: „Az egységes katonai doktrina."

nek állapota. Amennyire igaz ma ez a megállapítás, annyira, vagy még fokozottabban igaz volt a Vörös Hadsereg megszervezésének időszakában, amikor az osztályharc kérdéseinek fegyveres megválaszolása volt napirenden.

Nyilvánvaló, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak megvédésére a szovjet haza külső és belső ellenségei elleni harcra politikailag megbízható, áldozatkész, kiképzett katonákat nem volt nehéz nagy számban találni a földhöz jutott parasztok és a felszabadult munkásosztály soraiban. Ezenkívül ezrével és ezrével akadtak olyan kiképzetlen, de feltétlenül meggyőződéses és lelkes tagjai a két dolgozó osztálynak, akik szent kötelességüknek tartották, hogy a veszélyben levő szovjetországot és a néphatalmat vérük hullatásával is megvédjék az intervenciósok és a belső ellenség erői ellen. Az új vörösgárdisták igen gyorsan és jól elsajátították a fegyveres harc tudnivalóit és hősiességükkel nemegyszer mutattak példát azoknak, akik reguláris kiképzést kaptak.

Sokkal bonyolultabb volt azonban a helyzet a vezetői, parancsnoki állományt illetően, éspedig — a dolgok logikájából kifolyóan — annál nehezebb, minél magasabb szintű vezetőkről van szó.

Olyan parancsnoki káderek — akik mind politikai, mind szakmai szempontból tekintetbe jöhettek, értvén alatta azon forradalmárokat, akiknek tiszthelyettesi, vagy tiszti képzettségük volt — nyilván igen kevesen voltak. Ezek is zömükben a tartalékosokból rekrutálódtak.

Amihez rögtön, kevés időveszteséggel hozzá lehetett nyúlni, s velük legalább az égetően sürgős káderproblémákat meg lehetett oldani addig, amíg a munkásokból és dolgozó parasztokból a saját parancsnoki kart ki lehet képezni, ez az egykori cári hadsereg tisztikara volt.

Nyilvánvalóan nem volt más választás, mint operatívan kezelni ezt a kérdést és forradalmi módon hozzáfogni a megoldáshoz.

Ezért Frunze már 1918 szeptemberében, a jaroszlavli kerületi katonai népbiztosság 20. sz. parancsában intézkedett a volt tisztek és altisztek (tiszthelyettesek) behívásának folytatására. Elrendelte, hogy minden behívott volt tisztet igazoló bizottság elé kell állítani, amennyiben megfelelni látszanak azon követelményeknek, hogy a Vörös Hadseregben bizonyos beosztásokat betölthessenek, úgy azokat névjegyzékbe kell foglalni, a Körzeti Népbiztosságnak azonnal jelenteni, hogy ennek megfelelően személyi tartalékba vehessék őket. Természetesen

ezt a megoldást, még a komiszárok ellenőrzése mellett is, csak ideiglenes szükségmegoldásnak tekintette és nagy harcosa volt annak, hogy a hadügyi kérdésekkel való foglalkozást minél szélesebb körökben népszerűsítsék, s ezzel szélesre tárják a kapukat új, a népből jött katonai tehetségek kibontakozása előtt.

Az új tisztikar kialakításánál a tisztekénél lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonított a régi hadsereg altisztjeinek. Ezek ugyanis társadalmi helyzetük szerint általában a munkásosztály és a parasztság képviselői voltak, tehát osztály hovatartozandóságuk alapján is a szovjet rendszer hívei közé tartoztak. Ezenkívül a 3 éves háború alatt tapasztalt alparancsnokokká nőtték ki magukat. Frunze szívesen osztotta be őket alegységparancsnoki helyekre és arról is gondoskodott, hogy elméletbeni hiányosságaikat a népbiztosságok mellett működő átképző tanfolyamokon legyen módjuk bepótolni.

Mindenki nagyrabecsülte Frunze azon csodálatos érzékét, ahogy a népi katonai tehetségeket felismerte és a köz javára hasznosította. A legendás népi hős: Csapajev tehetségét is Frunze látta meg, nem beszélve Furmanovról, Csapajev híres politikai biztosáról.

* * *

Mint már mondottuk, 1918 decemberében — mikor Frunze átvette a Déli Hadseregcsoport parancsnokságot — olyan volt a helyzet, hogy egyszerre kellett foglalkozni hadseregszervezési, személyügyi, fegyelmi, kiképzési és ellátási kérdésekkel, s egyben, mint vezér: irányítani a hadműveleteket.

Már munkánk elején leszögeztük, hogy ez a tanulmány nemcsak Frunze hadvezéri művészetének tárgyalását, hanem katonai teoretikuskénti tevékenységének értékelését, valamint a korszerű szovjet hadtudomány és hadművészet kialakításában játszott szerepének meghatározását tűzte ki maga elé célul.

Ezért nem kívánunk részletesen foglalkozni a Kolcsák, a baszmacsok és a bokharai emír ellen folytatott nagysikerű hadműveletekkel. Ehelyett csak a Vrangel elleni hadjáratot tárgyaljuk meg, amelynek hadműveleti tervét is Frunze készítette. E hadjárat a belső ellenforradalom és a külső beavatkozás főerőinek szétzúzását eredményezte. A hadjárat megtervezéséért, megszervezéséért, és sikeres levezetéséért Frunzét díszkarddal tüntették ki, azzal a felirattal, hogy: *„A nép hősének!"*

Kolcsák és Gyenyikin szétverése után a legégetőbb feladat a Vrangel elleni harc lett. 1920 júniusában Vrangel elfoglalta

a Krím-félszigetet, veszélyeztette a Don-medencét, Kubánt és a jobbparti Ukrajnát. Azt tervezte, hogy egyesülve a Pilsudszki-féle lengyel hadsereggel, döntő csapást mér Szovjetoroszországra.

Ezzel szemben a szovjet vezetés elgondolása az volt, hogy a Dnyeperen való átkeléssel elvágja Vrangelt a Krímtől, bekeríti és megsemmisíti a fehér csapatokat. A Központi Bizottság Frunzét nevezte ki a Déli Front összes hadseregeinek: az 1. és 2. lovas, a 4., 6. és 13. tábori hadseregek vezénylő parancsnokává.

Frunze a helyszínen való rövid tájékozódás után, fenti elvi elgondolás alapján kidolgozta részletes hadműveleti tervét, amelyet a hadseregparancsnokok haditanácsán vitattak meg. E terv elsősorban a hadműveleti kezdeményezést akarta magához ragadni.

Ugyanerre törekedtek a vrangelisták is, akik előbb a 13., majd a 2. és 6. hadsereget akarták váratlan rajtaütéssel szétverni. Egyik csapásuk sem sikerült, ezért kénytelenek voltak nagy veszteségek után a Dnyeper mögé visszavonulni.

A leghevesebb harcok a kahovkai hídfő birtokbavételéért folytak. Itt Vrangel páncélosok bevetésével bizonyos sikereket ért el. Ekkor a szovjet tüzérség közbelépett, szétlőve a támadó harckocsik kétharmad részét. A vörös gyalogság ellencsapást hajtott végre a meglepett támadók ellen, óriási veszteséget okozván neki élőerőben és harci technikában egyaránt.

A helyzet ilyen alakulása mellett Frunze elérkezettnek látta a Vörös Hadsereg részére a döntés időpontját. Október 28-án a front csapatai ellentámadásba mentek át azzal a céllal, hogy felszámolva a hídfőt és mindenütt elvágva Vrangelnek a Krím felé vezető visszavonulási útjait, bekerítik és megsemmisítik őt.

A vörös csapatok ötszörös erőfölénye, valamint a Frunze által létrehozott különlegesen nagy tűzerejű dandár segítségével sikerült Vrangelt Észak-Tauriából kivetni. Az eredeti tervet: Vrangel Krím felé való visszavonulásának megakadályozását azonban, a középen és balszárnyon tevékenykedő 2., 4. és 13. hadsereg hibája miatt nem lehetett végrehajtani. Ezek a hadseregek ugyanis — ahelyett, hogy az 1. lovas hadseregnek segítségére lettek volna a fehérek körülzárásában —, enyhítették nyomásukat, lehetővé téve az ellenségnek, hogy elszakadjon tőlük és egész tömegével Bugyonnij 1. hadseregének lovasságára vesse magát. A vrangelisták ekként helyi fölénybe kerültek és Vrangelnek módja nyílott a Krím-félszigeten meg-

vetni a lábát, amivel Frunze döntést kereső terve sikerét veszélyeztette.

A Vörös Hadsereg nehéz feladat előtt állott: technikai fölényben levő fehérgárdistákat kellett kifüstölnie a félszigetről. A Krímet szárazföld felől csak a perekopi 8, és a csongári 2 kilométeres földszoroson át lehetett megközelíteni. A két földszoros közül a csongári hosszú keskeny földnyelv kevésbé, a perekopi, a külföldi mérnökök által épített Tureckij erőddel és más védőművekkel, alaposan meg volt erődítve. Frunze ezért helyesen úgy döntött, hogy bár a csongári földszoros kevésbé befogadóképes, — a perekopi erődrendszer miatt —, az áttörést mégis Csongárnál hajtja végre s ehhez a Taganrogból kifutó azovi-tengeri flotta támogatását is igénybe veszi.

A hajóraj azonban a jég miatt nem futott ki kikötőjéből s ezért módosítani kellett a tervet. Az új változat a perekopi Tureckij eről arcbóli lekötésével egyidejűleg, a két földszoros között levő Szivas-on (Gnyiloje-tenger) átgázolva, oldalról és hátulról tervezett rajtaütést a perekopi csoportosításon. Ez az elgondolás azon a természeti tüneményen alapult, hogy időnként az erős nyugati szél áthajtja a Szivas vizének nagy részét az Azovi-tengerbe, s így a Gnyiloje-tenger helyenként gázolhatóvá válik.

Az éjszaka és köd leple alatt meg is kezdődött a szárazzá vált tengerfenéken való támadás. Már javában folyt az előremozgás, mikor a fehérek felfedezték a közelgőket és erős tűzzel nagy veszteségeket okoztak nekik. Vrangel egyidejűleg legjobb lovasságát ellenlökésre vetette be, aminek eredményeként sikereket is ért el. A Vörös Hadsereg egyes egységeit visszavetették a Szivas felé, míg más egységeknek sikerült lábukat megvetni az erődrendszer hátában. Szerencsétlenségükre a dagály hamarabb megkezdődött. Emiatt a nehéz helyzetbe jutott csapatok megsegítése lehetetlenné vált. Ekként az újabb változatot sem volt lehetséges az elgondoltak szerint végrehajtani.

Frunze gyorsan döntött: most már bármilyen áldozat árán a Tureckij erődöt ki kell emelni helyéről, a perekopi földnyelven végrehajtott frontális csapással bejutni a félszigetre és Vrangel csapatait felszámolva, véget vetni a háborúnak.

A terv végrehajtásakor kétszer rohamozták meg eredménytelenül a vörös csapatok a 20 méter magas, széles és mély árokkal, — többszörös drótakadállyal és géppuskák, valamint tüzérség belőtt tüzével védett Tureckij erődöt. Mindkét roham kudarcba fulladt és megtörött az ellenség tűz és akadály rendszerén. Némelyik hadosztály állományának háromnegyed ré-

szét elvesztette, a földszorosok ostrománál legalább 10 000 halott és sebesült esett ki a küzdők sorából.

Végül a harmadszori titáni erőfeszítés meghozta a nehezen várt, s egyben döntő győzelmet. Támadásba lendültek a bekerített erők is és a 11.8—11-ig tartó harcokban szétverték az ellenség perekopi csoportosítását.

A sikeres áttörés hírére a Krím lakói is felkeltek Vrangel ellen és a vörös lovassággal együttműködve üldözni kezdték a menekülő fehéreket. November 16-án az excentrikus csapást végrehajtó 1. és 4. hadsereg csapatai kiértek a Krím déli partjára és szétverték a Vrangel-féle csoportosítás maradványait. A fehérek csak igen kis erőkkel tudtak megmenekülni a teljes megsemmisítés elől, mert a Kercs-i kijáratot a 9. hadsereg csapatai Tamanynál lezárták.

November 16-án joggal jelenthette Frunze Leninnek: „Lovasságunk ma elfoglalta Kercset. A Déli Frontot felszámoltuk."

A Vrangel elleni hadműveletet értékelve, annak elsősorban stratégiai fontossága van. Ha ugyanis Vrangel terve sikerül, akkor az intervenciósok a lengyel páni hadsereggel egyesülve, összefüggő arcvonalat hoztak volna létre a Vörös Hadsereg ellen. Ezzel Ukrajna egy része, valamint az alsó Don és a Kubány vidéke az anyaországtól elszakadt volna. Szovjet-oroszország jelentős gabonatermő és szénbánya vidékét el kellett volna veszítse, s útját a Baku-i petróleum felé elvágták volna. Vrangelék ilyen sikere az amúgy is nehéz helyzetben levő szovjet ország számára nyilvánvalóan katasztrofális jellegű lett volna.

Érthető ezekután, hogy Frunze a hadművelet elé döntő célokat tűzött: a veszedelmes és aktív ellenség teljes bekerítését és megsemmisítését. Ezt a célt minden rendelkezésére álló erővel és eszközzel következetesen végre is hajtotta.

A hadművelet döntő jellegét húzza alá a 9. hadsereg csapatainak manővere is a Kercs-i kijárat s ezzel az ellenség egyetlen menekülési lehetőségének lezárására.

A hadműveleti terv az ellenséges erő, helyzet és csoportosítás, valamint a saját erő, a terep és az időjárási viszonyok gondos mérlegelése alapján készült. A mindezekből levont következtetés arcból történő lekötés mellett oldalról és hátból való erélyes csapást irányzott elő. A terv érdekességéhez és leleményességéhez tartozott a keskeny, kis befogadóképességű Arbati földnyelven tervezett áttörés, amely a kisebb fokú műszaki kiépítettség miatt könnyebb sikert ígért. Ugyanakkor a

támadó számbeli kisebbségét kombinált hadművelet — szárazföldi erőknek tengeriekkel való együttműködése — útján szándékolta kiegyenlíteni.

Frunze kitűnő vezéri képességeire jellemző, hogy miután tervének eredeti formája az azovi-tengeri jég miatt kivihetetlenné vált, haladéktalanul újabb változat végrehajtására határozta el magát. Ez a változat a frontális áttörés mellett még mindig átkarolásból és bekerítésből állott. E tervben a terep és az időjárás sajátosságainak kiaknázásán kívül nagy szerep jutott a meglepés tényezőjének is.

Végül, miután — minden eredetisége mellett — a második változat sem hozta meg a sikert és a hadművelet a döntés kierőszakolásáért folyott, nem maradt más hátra, mint a frontális áttörés nagy áldozatokkal járó és súlyos ódiumát vállalni és a perekopi arcvonal betonerődjeinek — úgyszólván csupasz mellel — nekitámadni. A nagy kockázat — nagy áldozatok árán — megis hozta a maga eredményét, amiben nem kis szerepe volt Frunze elszántságának és határozottságának, továbbá annak a példamutató és lelkesítő tevékenységnek, amelyet személyesen folytatott a siker érdekében.

Vrangel megverése és megsemmisítése szemléltetően példázza azt a jelenleg is teljesen *korszerű elvet*, hogy a *főcsapás iránya mindig ott és olyan körülmények között vezetendő, amikor és ahol az az ellenség legkönnyebb, legkisebb áldozatokkal járó, leggyorsabb és legeredményesebb megverését lehetővé teszi.*

A krími hadművelet *elvi* célkitűzése az ellenség teljes megsemmisítése volt. A vrangelista csapatok kiűzése a kahovkai hídfőből, beszorításuk a tengerrel körülvett félszigetre, a be- és kijárati földszorosok birtokbantartása, a 4. és 1. hadseregek excentrikus csapásai a bekerített ellenséges csoportosítás feldarabolására: ezek az ellenség megsemmisítésének konkrét *eszközei* voltak.

A hadműveleti és hadászati célkitűzés politikaival volt összekötve: az intervenciósok utolsó rohamcsapatának megsemmisítésével véget vetni a külföldi imperialisták fegyveres beavatkozásának és hosszú időre megteremteni a szocialista építés egyik legfontosabb feltételét: a békét.

A Déli Front hadseregei, amelyeket a forradalom nagy hadvezére: Frunze vezetett: példátlan hősiességgel, lelkesedéssel és önfeláldozással járultak hozzá ennek a fontos feltételnek megteremtéséhez.

* * *

Frunze katonapolitikai nagyságát azonban nemcsak sikeres hadvezéri művészetének köszönheti, bár ez sem lebecsülendő. Ő — csakúgy, mint Szuvorov — a hadtörténelem azon ritka nagy személyiségei közé tartozik, akik nem ismerték a vereséget.

Vezéri sikereivel legalább egyenrangú katonai teoretikusként, elméleti katona-tudósként működése. És az, hogy Frunze elmélettel is foglalkozott, nemcsak hajlamán és tehetségén múlott, hanem szükségszerű is volt.

A polgárháború sikeres befejezése után rendkívül éles harc kezdődött katonapolitikai, katonai elméleti kérdések terén.

A helyzet ugyanis az volt, hogy az egykori cári rendszertől örökölt katonai szakértők egy része, valamint a Trockij és társai által álbaloldali frázisokkal megtévesztett egyes forradalmi katonai vezetők teljesen helytelen nézeteket vallottak alapvetően fontos kérdésekben. Ez különösen azért volt káros, mert a harcok megszűntével *előtérbe került a Vörös Hadsereg megszilárdításának, átszervezésének, új kiképzési és nevelési rendszerének, anyagi ellátásának, egy esetleges újabb háborúban való stratégiájának és taktikájának, hátországa szerepének és sok más ehhez hasonló jellegű problémának megoldása.*

Nyilvánvalóan mindenki, aki tagadta, hogy hadügyi kérdésekben csak egységes nézetek alapján lehet a szükséges intézkedéseket megtenni, aki nem értette meg, hogy a hadtudományban is csak marxista alapokon és módszerekkel lehet a Vörös Hadsereg számára újat és maradandót alkotni, aki a haditudományt ortodox és teljes egészében örökérvényű tannak tekintette, aki az élőerő és technika kérdésében az eszközök szerepének kizárólagossága mellett kötötte le magát, aki a védelem fontosságát a támadás, az álló háborút a mozgó elé sorolta, aki a polgárháború komoly tapasztalatait érvénytelennek tekintette, az legjobb esetben is egy helyben topogásra kényszerítette volna a Vörös Hadsereget.

Frunze 1921-ben írt *„Az egységes katonai doktrina és a Vörös Hadsereg"* című cikkében igen jól és pontosan megfogalmazta, hogy:

...„Az egységes katonai doktrina egy adott állam hadseregében elfogadott tan, amely az állam osztályjellegéből folyó és az ország termelőerőinek fejlettsége által meghatározott, az állam katonai feladataira és azok megoldási módjára vonatkozó — uralkodó felfogás alapján megszabja az ország fegyveres erői

építésének jellegét, a harci kiképzés módszereit és a csapatok vezetését."[6]

Ugyanitt konkrétan is kifejti, hogy az alapelvek közül, amelyeken a Vörös Hadsereg katonai doktrinájának adott helyzetben alapulni kell, a legelső az, hogy az egész nép ismerje fel az állam előtt álló katonai feladatok életbe vágó fontosságát. Ez a gondolat tükröződik az *„Óvjátok a forradalmat!"* című, ugyancsak 1921-ben kelt cikkében is, ahol ezeket írja:

...„szemünkbe ötlik egy igen feltűnő jelenség: a munkástömegek az ország jelene és jövője szempontjából másként kezdenek vélekedni a hadsereg jelentőségéről, mint eddig. S ez nemcsak a pártonkívüli munkások széles köreire, hanem éppen úgy a munkásosztály vezérére: a kommunista pártra is jellemző... Gyakran hanyagul kezelik, néha pedig egészen megfeledkeznek a hadsereg szükségleteiről, igényeiről... Még nem érkezett el a pihenés ideje... legyetek hát mindig készen a harcra!"[7]

Frunze leszögezi, hogy a Vörös Hadsereg politikai osztályainak és kommunista sejtjeinek tevékenysége látható eredményeket hozott az egységes, politikai ideológia által összekovácsolt fegyveres erő kialakításában. Magától értetődő, hogy azokat az embereket, akik ellenséges ideológiai felfogást vallottak, el kellett távolítani. Ez azonban korántsem járt azzal a követelménnyel, hogy minden parancsnok egyben párttag is legyen. Ezt a gondolatot Frunze többször is felvetette:

„Semmiképpen sem szabad arra törekednünk, hogy hadseregünk egész parancsnoki kara kommunista legyen" — mondotta egy cikkében. — „Soha nem is lesz az. Azt a feladatot kell kitűznünk magunk elé, hogy parancsnoki karunk pártonkívüli tagjait olyan emberekké neveljük, akik feltétel nélkül a mi politikánkat vallják. Számukra teljesen nyíltan kell állnia a szolgálati előmenetel útjának. Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a párttagság korántsem kiváltság, amelynek alapján valaki magas beosztást tölthet be. A valóban szovjet és forradalmi felfogású pártonkívüli parancsnokok ugyanolyan elbírálásban részesülnek, mint a párttagok és szélesre tárul előttük a lehetőségek kapuja."

Ide tartozik továbbá az a megjegyzés, amelyet az Akadémiát végzett parancsnokoknak a hadseregben végzendő feladatairól tartott beszédében tett:

[6] Frunze: Válogatott Művek. II. 12. old.: „Az egységes katonai doktrina és a Vörös Hadsereg."
[7] Frunze: Válogatott Művek. II. 30. old.: „Óvjátok a forradalmat!"

. . . „minden katonai vezető, bármilyen beosztásban legyen is, akár párttag, akár pártonkívüli, joggal követelheti meg a neki járó tiszteletet, mind társaitól, mind az alárendeltektől, mind pedig a munkás-paraszt tömegektől."[8]

Frunze határozottan foglalt állást a támadás, vagy védelem elsődlegességének kérdésében. Marxista módon, — a katonai kérdés elemzésénél is politikai alapokból indult ki. Abból, hogy a Vörös Hadsereg a munkásosztály hadserege. A munkásosztály politikáját pedig a legteljesebb aktivitás jellemzi.

„*Csak az győz, aki el van tökélve a támadásra, az a fél, amelyik csak védekezik, elkerülhetetlenül vereségre van kárhoztatva.* Ezért a hadsereget a legnagyobb *aktivitás* szellemében kell nevelnünk, elő kell készítenünk arra, hogy *erélyes, határozott és bátor hadműveletekkel hajtsa végre a forradalom feladatait.* Ostoba gondolat lenne, ha mi ma támadó háborúról beszélnénk, de kell, hogy bizonyos helyzetben és körülmények között, határainkon túl támadólag lépjünk fel."

„Ha a nemzetközi helyzet olyan lesz, hogy külső segítség döntő katonai és politikai eredményekkel járhat, akkor ezt a segítséget meg kell adnunk és meg is adjuk" — mondja. Ez a kijelentés is mutatja, hogy milyen tisztán értette Frunze a lenini tételt. Azt, hogy a háború igazságos, vagy igazságtalan jellege nem attól függ, hogy ki a támadó fél, vagy ki kezdeményezte és kinek a területén folyik, hanem attól, hogy *melyik osztály, milyen politikai célok érdekében, milyen eddigi politikai folytatásként, kik ellen folytatja azt.*

A támadó szellemet érintő problémákkal együtt — a húszas évek elején, amikor elméleti művei zömét Frunze írta —, fel kellett merülnie annak a kérdésnek, hogy milyen módon lehet a Vörös Hadseregnek az — ideiglenesen technikai fölényben levő — ellenség túlsúlyát közömbösíteni.

Az egyik ilyen módot a manőverezés nagymértékű kifejlesztésében látta, éspedig mind taktikai, mind stratégiai méretekben. A nagyfokú mozgékonyság, amely alkalmas rövid idő alatti helyi erőfölény létrehozására, a tér és erő kellő kihasználása és összehangolása, ami a hadászati védelem lehetőségét biztosítja, olyan tényezők, amelyeket célszerűnek tart az ellenséges fölény közömbösítésére.

Ugyanide sorolja a partizánháborút is, amelyet „kis háborúnak" nevez és amelyről 20 évvel azelőtt, hogy az a törté-

[8] Frunze: Válogatott Művek. II. 169. old.: „Az Akadémiát végzett parancsnokok feladatai a hadseregben."

nelem napirendjére került, látnoki szemekkel azt írja *„Az egységes katonai doktrina"* című cikkében, hogy:

...„ha ezt a „kis háborút" az állam rendszeresen és tervszerűen készíti elő, az ellenséges hadsereget ezzel olyan helyzet elé állítja, amelyben — minden technikai fölény ellenére — tehetetlen lesz a viszonylag rosszul felfegyverzett, de merészen kezdeményező, bátor, elszánt ellenféllel szemben."[9]

Ezt a tételt bizonyítja: *„A Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelése"* című írásának azon kitétele, amely szerint:

„... jóval gyengébb, de kezdeményezőképes, jól összekuszálhatja ellenfele számításait, felboríthatja terveit és győzelmet arathat... az a fél, aki kezében tartja a kezdeményezést, aki birtokában van a meglepés tényezőjének, gyorsan meghiúsítja az ellenség akaratát és ezzel kedvező feltételeket biztosít a saját maga számára."[10]

Az eljövendő ellenség és a Vörös Hadsereg technikájának kérdése egyaránt foglalkoztatta. A technika és élőerő szerepéről a korszerű hadműveletben és egymáshoz való viszonyáról kialakított véleménye ma is helytálló és korszerű. *„A hadtudományi társaságok feladatai"* című cikkében ezt írja:

„Azt a harcoló felet, amelynek olyan minden tekintetben kiképzett személyi állománya van, amely helyes fogalmat alkotott a technika szerepéről, a technika igazi jelentőségéről és erejéről, sohasem fogja eltiporni egy technikailag fölényben levő ellenség. Bár technikai szempontból gyengébb, mégis képes lesz helytállni, mert végeredményben a döntő szó az emberé."[11]

Frunze nem féltette a történelmi fejlődéstől az élő erő szerepének jelentőségét. Tudta, hogy a technika sok mindenre képes, de mégis a gép csak eszköz, amelynek szerkesztője, készítője, kezelője és felhasználója az élő ember. Pontosan látta, hogy nem az emberek vannak az eszközökért, hanem azért gyártja azokat az ember, hogy munkáját vagy tevékenységét megkönnyítse.

...„a döntő szerep mégsem a technikáé. *A technika mögött mindig ott van az élő ember, aki nélkül a technika halott."*[12]

[9] Frunze: Válogatott Művek. II. 26. old.: „Az egységes katonai doktrina és a Vörös Hadsereg."

[10] Frunze: Válogatott Művek. II. 62., 64. old.: „A Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelése."

[11] Frunze: Válogatott Művek. II. 426. old.: „Hadseregünk fejlesztése és a Hadtudományi Társaságok feladatai."

[12] Frunze: Válogatott Művek. II. 425. old.: „Hadseregünk fejlesztése és a Hadtudományi Társaságok feladatai."

...„a technika az emberhez képest csak járulékos dolog, nem az ember függeléke a technikának, hanem a technika az embernek" — írta erről a kérdésről más helyütt.

Ezért akármilyen magas lesz a technika színvonala és akármilyen nagy befolyást gyakorol a haditechnika fejlődése a hadművészet alakulására, mégis — vagy helyesebben —, annál fontosabb tényező az élő ember, mert ő a gépek ura és kizárólag ő képes — a technika bármely fejlettsége mellett — területet elfoglalni és tartósan birtokban tartani.

Pontosan és mind a mai napig helytállóan rögzítette a gyalogság hegemón szerepét a mindenkori hadműveletekben:

„A vegyi fegyver és a légierő már az imperialista háború végén is nagy szerepet játszott és szerepe a jövőben még nagyobb lesz. De a győzelmet az a fegyvernem dönti el, amelyet mi mindig a legfőbbnek, legfontosabbnak tartottuk és tartunk ma is: gyalogságunk."[13]

Ugyanakkor kitűnően meglátta a tudomány és technika növekvő szerepét az eljövendő hadműveletekben:

„A tudomány emberei a jövőben talán még fontosabb szerepet fognak játszani, mint mi együttvéve. A vegyészet és mechanika felfedezéseit döntő fordulópontnak kell tekinteni a hadműveletek általános menetében. Figyelmünket most a tudomány embereivel való legszorosabb kapcsolat megteremtésére kell irányítanunk. Álljon ez a kapcsolat már békés munkánk időszakában az előkészület szolgálatában, hogy egy új háború kitörése esetén a tudomány valamennyi gyakorlati eredményét maradéktalanul felhasználhassuk"[14] — mondja a *„Vörös Hadsereg katonai politikai nevelése"* című cikkében.

A technika és gépesedés térhódítását jósolja meg *„A hadtudományi társaság feladatai"*-ról szóló művében, ahol megírja:

„Az imperialista háború tapasztalatai megmutatták, hogy milyen roppant nagy szerepet fog játszani a technika a csatamezőn. A repülés, a vegyészet, a rádió és más tudományágak fejlődésével e téren is a legszélesebb távlatok nyílnak. Ma még csak elképzelnünk is nehéz, hogy a technikailag legfejlettebb burzsoá országok mivel vonulnak fel a csatatérre. Valószínű, hogy fegyvereik sok tekintetben lényegesen különböznek majd attól, amit az imperialista háborúban láttunk. A jövő háborúja, ha nem is egészen, de jelentős mértékben a gépek háborúja

[13] Frunze: Válogatott Művek. II. 308. old.: „A hadügy időszerű kérdései."
[14] Frunze: Válogatott Művek. II. 65. old.: „A Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelése."

lesz, s ez ismét újabb és újabb követelményeket támaszt velünk szemben."[15]

A technika és az erkölcsi tulajdonságok dialektikus egyensúlyának szükségességét tükrözi a Frunze által 1924-ben jóváhagyott *„Gyalogság hadiszolgálati szabályzatának útmutatója"*, amely leszögezi:

...„a győzelem reményét nem szabad kizárólag a katonai erkölcsi tulajdonságaira és szellemére építeni, hanem a technikai felszerelés mennyiségére és minőségére is, mert ez lehetővé teszi, hogy fizikai és anyagi csapást mérjenek az ellenfélre és nagy kihatással van a katonák erkölcsi állapotára. A győzelem fontos előfeltétele az is, hogy a csapatokat gondosan kiképezzék a technikai felszerelés szakszerű kezelésére."

Frunze nagy fontosságot tulajdonított a hadseregben folytatandó tudományos munkának. Helyesen látta, hogy ennek a munkának alapvető jelentősége abban van, hogy elősegíti a katonai ismeretek magasabb színvonalra való emelését.

Ezenkívül a hadtudományi társaságok igen nagy szolgálatokat tettek a polgárháború és az első világháború tapasztalatainak értékelésében. Ezen a téren egyébként hosszú ideig élénk viták folytak a parancsnoki kar szociális hovatartozásának függvényeképpen.

Nyilvánvalóan azok a katonai vezetők, akik a régi cári hadseregből jöttek, hajlamosak voltak arra, hogy mindkét háborút a régi cári hadseregben uralkodó nézetek alapján értékeljék. Ezzel szemben az új munkás-paraszt katonai vezetők amellett voltak, hogy elsősorban a polgárháborús tapasztalatokat kell mérvadónak tekinteni.

Bár ebben az álláspontban is kétségtelenül voltak hibák és túlzások, mégis utóbbiak haladtak az alapvetően helyes vonalon, hiszen a nemzetközi forradalmi mozgalomnak elsősorban a polgárháborús tapasztalatok értékelésére volt szüksége, már csak a lenini tézis alapján is, hogy az imperialista háborúkat polgárháborúvá kell átalakítani.

A hadtudományi társaságok — Frunze és más katonai vezetők irányítása mellett — jelentős munkát végeztek a katonai elmélet és gondolkodás feleleventésében. Tisztázták a Szovjetunió eljövendő háborúinak világnézeti jellegét, helyesen vonták le a következtetést annak döntő és átfogó mivoltára vonatkozóan és megsemmisítő bírálatot gyakoroltak a kis hivatásos, gépi hadseregek elméletének létjogosultsága felett.

[15] Frunze: Válogatott Művek. II. 422. old.: „A Hadtudományi Társaság feladatai."

„Nem semmiségek miatti összeütközés lesz, amelyet gyorsan el lehet intézni... A mi gazdasági és politikai szervezetünk és a burzsoá államok szervezete mély, kibékíthetetlen ellentmondásban áll egymással és ez az ellentmondás, ha egyszer katonai módszerekkel kell megoldani, éles, mélyreható, és minden valószínűség szerint hosszan elhúzódó összeütközést eredményez.[16]

... jelentékeny erőt képviselünk, másrészt a burzsoá, kapitalista világ... is óriási erőket állíthat ki ellenünk. Éppen ezért, ha komoly összeütközésre kerül sor, ez aligha végződhet rövid időn belül mért megsemmisítő csapással.[17]

... Mivel két ellenséges világ összeütközéséről van szó, ez élethalálharcot jelent. A munkás-paraszt köztársaságnak sok az ellensége, ezért a harc minden körülmények között soká fog tartani...[18]

... Úgy gondolom, ha komoly konfliktus megoldásáról lesz szó, az ellenséges felek minden rendelkezésre álló erőt bevetnek... Jövőbeli összeütközést nem szabad úgy elképzelnünk, hogy azt a kis fegyveres erővel is eldönthetjük majd, anélkül, hogy a lakosság nagy tömegeihez ne nyúlnánk és ne vennénk igénybe államunk valamennyi erőforrását..."[19]

Íme: a „villámháború", a Fuller, Seckt és Douhet-féle teóriák rövid és a történelem által később pontosan igazolt cáfolata!

A kislétszámú, technikával állig felszerelt hivatásos hadsereg burzsoá elgondolását bíráló, egész felfegyverzett nép és korszerű népi tömeghadsereg gondolatához tartozik Frunzénak a hátországról alkotott felfogása, amely ma is a szovjet hadtudomány egyik sarkalatos tételét képezi.

Nyilvánvaló, ha elfogadjuk a korszerű háborúk elhúzódó jellegének, osztályhátterükből adódó engesztelhetetlen, elkeseredett, döntő mivoltuknak magától értetődését, akkor azonnal fel kell merüljön a hátország szerepe, amely első pillanattól az utolsóig minden szükségessel: eszmékkel, emberekkel és mindenféle anyaggal látja el az arcvonalat.

Frunze munkáiban — jelentőségének megfelelően — kidomborodott az a gondolat, hogy a hátország állapota és helyzete a korszerű háború egyik legfontosabb tényezője és a győ-

[16] Frunze Művei (orosz kiadás): III. 251., 253. old.
[17] Frunze Válogatott Művei. II. 421. old.: „A Hadtudományi Társaság feladatai."
[18] Frunze: Válogatott Művei. II. 172. old.: „Arcvonal és hátország."
[19] Frunze: Válogatott Művei. II. 422. old.: „A Hadtudományi Társaság feladatai."

zelem egyik alapvető feltétele. Helyesen látta meg azt is, hogy a korszerű háborúban nem elegendő az ellenséges fegyveres erőket megsemmisíteni, hanem a fő gazdasági területek elfoglalásával meg kell törni a további ellenállásra való készséget is. A jövő háborúja tehát nemcsak a csatatéren követel áldozatkészséget és hősiességet, de a munkapadoknál, a földeken, a hivatalok íróasztalainál is, egyszóval minden szovjet polgártól, „bárhol is dolgozzék az illető és bármilyen hivatást is töltsön be".[20]

A végső siker eléréséhez az államnak gazdaságilag és erkölcsileg erős hátországgal kell rendelkeznie.

A nagy, békében előkészített és felhalmozott mozgósítási tartalékok rendszerének azonban a technika rohamos fejlődése, az eszközök elavulásának egyre gyorsuló folyamata véget vetett. Ehelyett az anyagi felkészülés fő szempontjává az ország gazdasági életének alapos megszervezése vált. A modern háborúban az győz, aki felül tudja múlni ellenfelét a gazdaság fejlesztésében és megszervezésében és állandóan gyarapítani tudja erőit, aki meg tudja szervezni a fém-, fűtőanyag-, gyapot-, gabonatermelés fokozását, aki biztosítja a fegyverzet további tökéletesítését, a hadseregnek és a lakosságnak minden szükségessel való zökkenőmentes ellátását, a közlekedést és a tudomány fejlődését.[21]

Ugyanakkor — jelentőségének megfelelő — figyelmet szentel a hátország erkölcsi-politikai szilárdságának, megállapítva, hogy az a fél van kudarcra kárhoztatva, akinek erkölcsi-politikai szilárdsága alacsonyabb fokon áll, mint ellenfeléé. Természetes, hogy a Vörös Hadsereg legyőzhetetlenségének egyik tényezője éppen innen fakad: a szovjet társadalom, — antagon ellentétek által nem marcangolt, — egyöntetűségéből, a szovjet állam széles népi tömegeinek érdekeit képviselő politikájából, a munkás-paraszt állam alapvető jellegéből.

A szilárd hátország fontosságáról szóló tétel igazságait a Nagy Honvédő Háború maradéktalanul igazolta, és a legkorszerűbb eszközökkel vívandó hadműveletek a hátország gazdasági, politikai és erkölcsi erejének szerepét még döntőbbé tették.

A nagy és átfogó elméleti jellegű kérdések boncolásán kívül Frunzét nagyon foglalkoztatta a kisebb, csak egyes részeket érintő, mégis fontos és kimondottan gyakorlati jellegű problémák megoldása.

[20] Frunze: „A hadsereg és a forradalom." 1922 3—4. sz. 30. old (orosz).
[21] Frunze: Művei. II. 105., II. 104., 105., 114., 115. old. (orosz.)

Ezek között volt két olyan is, amelynek felmerülésével, más hadseregekben és napjainkban is találkozhatunk.

Egyik ilyen dolog a parancsnokok elfoglaltságának kérdése. Mindenki előtt világos, hogy egy fiatal proletárhadseregben, ahol a jól képzett, tapasztalt és a forradalomhoz hű parancsnokok száma kezdetben nem nagy, ahol a tisztek módszertani tudása és pedagógiai rutinja még kicsi, ahol a tervszerűség és szervezettségi fok a követelményekhez képest érthetően még alacsony, ott a parancsnokok munkaidejét hivatalos órákhoz kötni, vagy éppen csökkenteni nem lehet, vagy legalábbis nem célravezető. Mégis a körülményekhez és a lehetőségekhez képest mindenkor és mindenhol ügyelni kell arra, hogy az elkerülhető többlet megterheléstől megóvják a parancsnokokat. Ezzel nem órától óráig dolgozó hivatalnokokká degradálva őket, de biztosítva számukra a kulturális fejlődés, a pihenés és nem utolsósorban a katonai önképzés lehetőségét.

Frunze erről a következőket mondja *„A hadügy időszerű kérdései"* c. művében:

„Érintenem kell a parancsnokok elfoglaltságának kérdését is. Ebből a szempontból hadseregünkben igen súlyos a helyzet. Az eddig megtartott ankétok azt mutatják, hogy a parancsnokok munkanapja legalább 12 óra, de vannak olyan helyek is, ahol 13, sőt 14 óra. Ha ránk is vonatkozna a Munka Törvénykönyv, akkor megmosnák a fejünket, hogy csak ennyire törődünk a parancsnoki kar érdekeivel. Egyedüli mentségünk csak az, hogy az egész magasabb parancsnoki kar, a legmagasabb beosztásokig szintén túl van terhelve munkával, és így mi is osztozunk önökkel ebben az elég keserű sorsban... A túlterheltség jórészt azzal magyarázható, hogy munkánkat nem tudjuk elég jól megszervezni. Túlságosan sok időt fordítunk olyan dolgokra, amelyeket sokkal hamarabb és egyszerűbben is el lehetne intézni... mindazt, amit a parancsnok egyszemélyi intézkedéssel megtehet, tegye is meg. Ugyanakkor más szervekkel összhangban a munkanap olyan beosztására kell törekedni, hogy a parancsnoknak maradjon némi szabad ideje is... Meg kell tanulnunk takarékosan bánni az idővel, különben megmarad a túlterheltség, követelményeinket ugyanis nem áll módunkban csökkenteni, gyakran még fokozottabb követelményeket is támasztunk. Azzal kell kezdenünk, hogy minden tervezett munkát előre, naptári napokra osztunk be... Természetesen, ha maga a központ nem úgy áll a dolgokhoz, akkor ilyen tervszerűségről szó sem lehet..."[22]

[22] Frunze: Válogatott Művei. II. 311. old.: „A hadügy időszerű kérdései."

Hasznos lenne, ha Néphadseregünk azon alakulatainál, ahol a túlzsúfoltság réme ma is kísért, megszívlelnék Frunze mintegy 40 évvel ezelőtti útmutatását, és kevesebb felesleges elfoglaltságot tervezve, emelnék a valóban szükséges foglalkozások végrehajtási színvonalát.

A másik fontos részletkérdés, amely Frunzét sokat foglalkoztatta, s addig bajlódott vele, amíg meg nem oldották: a parancsnoki kar illetményhelyzete volt.

Ő maga, mint a többi hivatásos forradalmár — még viszonylag rövid élete alatt is — igen sokféle pozíciót töltött be, és természetesen sohasem volt szempont előtte az egyes beosztások után élvezett jövedelem.

De Frunze a párt egyik legjobb, leghűbb és legönfeláldozóbb fia, tapasztalt vezető és igen jó emberismerő is volt. És ezért tudta, hogy az emberek nagy része hajlamos arra, hogy kis ideig áldozatot hozzon, de csak kis részük hajlamos a hosszú ideig tartó nagy áldozatokra. Ezért tartotta fontosnak a parancsnoki kar sürgős és alapos illetményrendezését.

Ez annyival is inkább indokolt volt a Vörös Hadseregben és abban az időben, mert a vörösparancsnokok illetménye elmaradt az egykori cári fizetésekhez képest, de alacsonyabb volt — szakaszparancsnoki beosztástól kezdve egészen a legmagasabbakig —, mint néhány kapitalista állam: Lengyelország, Németország, Franciaország és Nagy-Britannia hadseregében a hasonló beosztások után élvezett illetmény.

Ez a teher csak a parancsnokokat, tehát tiszteket nyomta, mert az egyszerű vöröskatona — még a legtöbb burzsoá hadsereghez képest — sem volt rossz helyzetben. Ezenkívül más kategóriáknak, mint például a gyárak dolgozóinak, nagymértékben javult anyagi helyzetük.

Mindez természetesen, ha hosszú ideig fennáll, elégedetlenségre adhatott volna okot, vagy csökkentette volna a tiszti hivatás vonzóerejét éppen azok előtt, akikre a legjobban szükség volt: a munkások és dolgozó parasztok előtt. Már így is helyenként az elkedvetlenedés jelei mutatkoztak, annyival is inkább, mert egyes — egyébként becsületes és okos — funkcionáriusok fennen hangoztatták a hadsereg szükségtelenségéről és időszerűtlenségéről szóló helytelen és káros nézeteiket. Mutatkozott továbbá olyan egészségtelen folyamat is, hogy a Vörös Hadsereg egyes parancsnokai „mellékfoglalkozás"-okat vállaltak abból a célból, hogy egzisztenciájukat fenn tudják tartani.

Frunze jól látta azokat a veszélyeket, amelyek egy gyengén fizetett parancsnoki karra leselkednek. S ezért vállalva a népszerűtlen feladatot, párt- és állami szervek előtt sorozatosan szállt síkra az illetmények rendezéséért.

Hadd idézzük az elmondottak igazolására *„A Vörös Hadsereg és Szovjetunió védelme"* c., a Szovjetek III. kongresszusán (1925-ben) elmondott beszámoló idevonatkozó részét:

„Az illetményhelyzet szintén nem kielégítő. Ami az egyszerű vöröskatonát illeti, a régi cári hadsereghez, sőt még a legtöbb burzsoá hadsereghez képest sincs rossz helyzetben... De ha a parancsnoki állomány illetményét vizsgáljuk, egészen más képet látunk.

Szakaszparancsnok: nálunk a Szovjetunióban 42 rubel, Franciaországban 57, Németországban 62, Lengyelországban 76, Angliában 212 rubel.

Századparancsnok: Szovjetunióban 53, Németországban 84, Franciaországban 110, Lengyelországban 116, Angliában 343 rubel.

Zászlóaljparancsnok: nálunk 61, Németországban 114, Lengyelországban 150, Franciaországban 152, Angliában 488 rubel.

Ezredparancsnok: nálunk 85, Németországban 163, Lengyelországban 204, Franciaországban 211, Angliában 614 rubel.

Hadosztályparancsnok: nálunk 100, Németországban 280, Franciaországban 321, Lengyelországban 323, Angliában 1020 rubel.

Ebből a felsorolásból kiderül, hogy a parancsnoki kar helyzete nálunk rosszabb, mint bármely burzsoá ország hadseregében. Egészben véve parancsnoki karunk illetménye a cári hadseregének csak 30%-a. Ha arra gondolunk, hogy a munkásosztály és a többi dolgozó kategória helyzete nálunk az elmúlt idő alatt lényegesen javult — számos munkaterületen elértük a háború előtti színvonalat, sőt helyenként túl is szárnyaltuk —, katonai illetmények terén még messze elmaradunk. Ezért én feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a következő költségvetési évben emeljük parancsnoki karunk illetményét. Ez roppant fontos követelmény és úgy gondolom, a kongresszus teljesíteni is fogja."[23]

Ez a beszámoló 1925-ben hangzott el, alig néhány évvel a szörnyű éhínség után, amikor a fiatal szovjetállam anyagi helyzete még a legkevésbé sem volt stabilnak mondható. Ebben az időben még sem tervszerű iparosítás nem volt, sem nagy-

[23] Frunze: Válogatott Művei. II. 333. old.: „A Vörös Hadsereg és a Szovjetunió védelme."

üzemi mezőgazdaság. Emellett a parancsnoki kar fizetésének rendezése nem jelentéktelen terhet jelentett a költségvetésben. A kongresszus széleslátókörű és előrelátó delegátusai azonban átlátták Frunze megállapításának igazságát és jelentőségét és megszavazták az illetményrendezést. A III. Szovjetkongresszus határozata Frunze elvtárs beszámolójával kapcsolatosan kimondja, hogy:

... „az eddig végzett munka a Vörös Hadsereg békés szervezésének csak első szakasza és a kongresszus utasítja a Központi Végrehajtó Bizottságot és a Népbiztosok Tanácsát, tegyenek további intézkedéseket a Vörös Hadsereg és a Vörös Flotta harci erejének növelésére, különös figyelmet fordítva technikájuk fejlesztésére, *anyagi helyzetük és életkörülményeik megjavítására.*"[24]

Ehhez legfeljebb csak annyit lehet még hozzátenni, hogy ez az illetményrendezés nem ment egyik napról a másikra. Frunze már 1923-ban többek között ezt írta a „Kommunyiszt" 2. számában *„A Vörös Hadsereg tegnap és ma"* című cikkében:

„A parancsnoki kar, különösen pedig az úgynevezett gazdasági-adminisztratív állomány anyagi helyzete továbbra is nehéz. Helyzetük — bizonyos javulás ellenére is — a polgári szervekhez képest továbbra is súlyos és ez erősen rányomja bélyegét az egész katonai munkára... Parancsnokok és politikai munkások megfeszített munkája csak úgy oldható meg, ha olyan életfeltételeket biztosítanak számára, amelyek lehetővé teszik, hogy egészen ennek a feladatnak szenteljék magukat és ne kelljen mellékes kereset után nézniök."[25]

Bár Frunze még hozzátette, hogy: „Ezeket a feltételeket az országnak minden áron biztosítania kell!" —, mégis több, mint két évnek kellett eltelnie addig, amíg a feltételek biztosításának lehetősége létrejött.

Mielőtt áttérnénk tanulmányunk befejező részére: Frunze szerepére és jelentőségére a korszerű szovjet hadtudomány és hadművészet kialakításában, a teljes igazság kedvéért és hogy ne essünk dogmatikus hibába, azt is meg kell mondani, hogy Frunzénak örök érvényű igazságain kívül — véleményünk szerint — tévedései is voltak.

Ezek egy része olyan természetű, mint Marxé, akiről Lenin olyan találóan állapította meg, sogy Marx — a kapitalizmus felvirágzásának idején — nem láthatta mindenben ponto-

[24] Frunze: Válogatott Művei. II. 354. old.: „A Vörös Hadsereg és a Szovjetunió védelme."
[25] Frunze: Válogatott Művei. II. 152. old.: „A Vörös Hadsereg tegnap és ma."

san azt, hogy milyen lesz a rothadó, halódó kapitalizmus: az imperializmus.

Ugyanígy Frunze — 35 évvel ezelőtt — nem láthatta előre a korszerű hadiipar napjainkban végbemenő szédítő ütemű fejlődését. Ezért nem csoda, ha például az *„Adjatok lovat!"* című cikkében nagyon messzire jósolja azt az időt, amikor a hadseregben ló helyett traktorra, gépkocsira és motorkerékpárra ülnek. Mindenesetre nem szabad elfelejteni, hogy ez a cikk abban az időben íródott, amikor a Vörös Hadsereg magasabbegységeinek nagy része lovasságból állott. Méghozzá elsőrendű lovasságból, amelynek olyan sikerei voltak, mint az 1. lovashadseregnek a pánok Lengyelországa ellen. És ez volt az az idő, amikor a fiatal szovjetállamnak még egyetlen motor-, vagy gépjármű gyártó gyára sem volt...

Másrészt voltak Frunzénak olyan nézetei is, amelyek nem elöregedtek, vagy elavultak, hanem helyességükkel — véleményünk szerint — az adott kor perspektívájában is vitatkozni lehet, sőt vitatkozni kell. Mondanunk sem kell, hogy ez sem Frunze marxista tudóskénti, sem katonai teoretikus és győzelmes hadvezérkénti mivoltán semmit sem változtat. Tévedhetetlennek csupán a római pápák és a dogmatikus politikusok tartották magukat.

Nem egészen helyesen fogta meg például — szerintünk — Frunze a Vörös Hadsereg stratégiája és taktikája változásának kérdéseit. *„A Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelése"* című cikkében ugyanis ezt írja:

„A Vörös Hadsereg hadászatának és harcászatának kérdéseit illetően nem észlelhető semmilyen mélyebb gyökeres változás. A harcászat mindig meghatározott történelmi korszaknak felel meg, ha változnak a fegyverek, ha műszaki újításokat rendszeresítenek, ezzel együtt megváltoznak a katonai szervezet formái és a csapatok vezetésének módszerei is... Jelenleg semmi ilyesfélét nem látunk. Ellenkezőleg, technikánknak nem fejlődését, hanem némi visszaesését tapasztaljuk, termelőerőink nem virágzanak és növekednek, hanem bizonyos fokig kétségtelenül csak időlegesen, de mégis gyengülnek. Ezért a Vörös Hadsereg harcászati és hadászati téren *semmi elvileg újat nem hozott és kénytelen harcában azokat a módszereket,* azt a technikát és azokat az eljárásokat alkalmazni, amelyek *megvannak és korábban is megvoltak."*[26]

[26] Frunze: Válogatott Művei. II. 56—57. old.: „A Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelése."

Valóban igaz az, hogy ha változnak a fegyverek, akkor velük változik a hadtudomány, a hadművészet is. De ugrásszerű fejlődése mindig akkor következett be, amikor az új fegyvereket az *új emberanyag* vette a kezébe. Márpedig, ha az Októberi Forradalom, kezdetben legalábbis, — az új fegyvereket, új technikát valóban nem is tudott produkálni, de ami az új emberanyagot illeti, az olyan állott rendelkezésére, amilyennel egyetlen más megelőző kor a történelemben nem dicsekedhetett. Mert soha addig még olyan helyzet nem volt — hiszen természetszerűleg a hadseregen belüli osztályellentétek miatt nem is lehetett —, hogy a katonák *minden feltétel nélkül* a magukénak ismerjék el a háború célkitűzéseit. A Vörös Hadseregnek pedig — a történelemben először — olyan emberanyag állt rendelkezésére, amelyik teljesen homogén volt társadalmi érdekek és politikai gondolkodás szempontjából. Így, és *csak így* volt képes arra a rengeteg legendás hőstettre, amelyet katonái egyenként és tömegesen véghezvittek. És ez tette lehetővé például a partizánmozgalom megszervezését és kiterjesztését, ez adott módot a kisebb, elszórt csoportok laza manőverező tevékenységére. Mert nem kellett a cári drillel és kancsukával kényszeríteni a katonákat a feladat végrehajtására. Hajtotta azokat más valami, ami erősebb volt a cári drillnél és hatásosabb a kancsukánál: a közös érdek felismerése, vagy ha úgy tetszik: az öntudat.

Mindezek természetesen ismert dolgok.

De úgy véljük, nem tévedünk akkor, amikor azt állítjuk, nemcsak az új emberanyagról kell beszélnünk. Hiszen közismert, hogy az valóban kiváló volt a Vörös Hadseregben, és ez a tény — véleményünk szerint — olyan harceljárások alkalmazását tette lehetővé, amelyek használata azelőtt kizárt volt.

Hanem azt is szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a hadművészetre — úgy gondoljuk — nem csupán az új haditechnika, vagyis a technika *minőségi* oldala, hanem a meglevő haditechnika *mennyisége,* tehát *bősége,* vagy *hiánya* is befolyást gyakorol. Ennek igazolására csak két példát legyen szabad felhozni.

Közismert és már fentebb is utaltunk arra, hogy a Vörös Hadseregnek a polgárháborúban nagy lovas magasabbegységek, sőt lovas hadműveleti magasabbegységek is álltak rendelkezésére. Ez a gyorsanmozgó, nagy lökőerőt képviselő fegyvernem befolyásolta a hadművészetet. A polgárháborúban egymást érték a nagy és gyors manőverek, váratlan rajtaütések, rövid idő alatt végrehajtott átcsoportosítások, megtévesztő taktika és

még sok más olyan harci módszer, amelyet éppen a nagy, gyorsan mozgó lovas erők jelenléte tett lehetségessé. Össze nem függő arcvonalon kézben tartani a helyzetet, villámgyors és meglepő manőverekkel le-lesújtani rá a legérzékenyebb pontján, a túlerő elől hirtelen kitérni, s a lomha ellenségre oldalról-hátulról lecsapni gyors csapatok nélkül nem is lehetett volna. Ugyanígy ki lehetne mutatni a Vörös Hadsereg viszonylag nagyszámú tüzérségének és géppuskáinak befolyását a harceljárás fejlődésére. Valamely fegyver vagy fegyvernem *bősége* tehát kétségtelen befolyást gyakorol a hadművészet fejlődésére.

És nem kizárólag az eszközök bősége, hanem az eszközök *hiánya* is gyakorolt ilyen befolyást. Elég itt talán a viszonylag kis sűrűségekre gondolni, amelyek előtérbe helyezték a széles arcvonalon való védelmet. Vagy központi tüzér tartalékok hiányára, amely — több más okkal együtt — felszínre hozta a páncélvonatokkal való együttműködést és mozgó tűzökölkénti alkalmazásukat.

Összefoglalva az erre a kérdésre vonatkozó fejtegetéseinket, — úgy gondoljuk, nem tévedünk —, ha a következőket szögezzük le:

A Vörös Hadsereg polgárháborús harcászata és hadászata, annak ellenére, hogy ebben a korszakban sorsdöntően új fegyverekkel nem rendelkezett, mégis sok új dolgot hozott a szovjet hadművészet fejlődésében. Ennek oka elsősorban abban van, hogy ha új eszközök nem is tűntek fel, de megjelent az új típusú emberanyag, amely képes volt arra, hogy *a meglevő fegyvereket új módon s az eddiginél nagyobb sikerekkel* tudja alkalmazni. Másrészt oka volt — ha kisebb mértékben is — az adott korban *ismert technika bősége vagy hiánya*, — amely ugyancsak éreztette befolyását a harcmodorra.

Vitathatók továbbá Frunze nézetei a hadműveletek irányításának szerepéről és jelentőségéről *„A magasabb katonai képzettség kérdései"* című cikkében erről a többek között a következőket írja:

„Nekem személyesen az a véleményem, a hadműveletek sikere, a háború kimenetele már most is sokkal kevésbé függ a jó hadműveleti irányítástól, mint a hadtáp jó megszervezésétől, valamint a hadműveletek vezetését előkészítő jó szervező munkától. Legalábbis háromnegyedrészben a pontos adatok alapján álló, szigorúan átgondolt előkészítő munka a döntő."[27]

[27] Frunze: Válogatott Művei. II. 224. old.: „A magasabb katonai képzettség kérdései."

Természetesen egyetlen szakértő sem vonhatja kétségbe, hogy a háború kimenetele, vagy akár csak egy-egy hadművelet sikere ne függne nagymértékben a megelőző szervezés helyességétől, vagy feszességétől. És azzal is mindenki csak egyetérthet, hogy minél korszerűbb háborúról van szó, a harc és hadműveletek megszervezésének, előzetes elkészítésének kérdése csak annál nagyobb jelentőségre tesz szert. Elegendő itt csupán arra gondolni, hogy a korszerű hadműveletekben milyen nagy tömegek vesznek részt és micsoda hatalmas, időben kiterjedt és bonyolult feladat gondoskodni emberek millióinak korszerű kiképzéséről és átképzéséről, mozgósításáról, fegyverrel, lőszerrel, hadtápanyagokkal időben, kellő mennyiségben és minőségben történő ellátásáról, szállításáról, kulturális szükségletei kielégítéséről, utánpótlásukról és sok más egyébről.

Nem is beszélve a korszerű hadseregeknek bonyolult hadi technikával való nagyfokú feltöltöttségéről. Utóbbi ugyanis elsősorban nem ezeknek az eszközöknek *előállítása* terén okoz problémát, hiszen megfelelő színvonalú modern nagyipar — különösen az automatizálás elterjedésével — képes az ilyen igények kielégítésére. A nehézséget a technikát kezelő *emberek* kellő számban, minőségben és időben történő rendelkezésre bocsátása okozza. Ez nagyfokú és széleskörű technikai kulturáltságot tesz szükségessé. Ezenkívül arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szükséges fegyvereket, lőszereket, járműveket, műszereket és egyéb haditechnikát módunkban van igen nagy mennyiségben, rövid idő alatt és viszonylag kevés emberi behatással, sorozatgyártásban előállítani. De nem ez a helyzet azon rátermett, öntudatos, bátor és emellett szakmailag jól képzett emberek előteremtésével, akik az eszközöket mozgásba hozzák!

A pontos adatok alapján álló, szigorúan átgondolt előkészítő munka pontosságát mutatja például, hogy mennyivel szélesebbkörű, sokrétűbb és alaposabb munkát kell végezni *ma* egy összfegyvernemi parancsnoknak alárendeltjei jelentésének és javaslatainak meghallgatásakor, mielőtt elhatározását meghozná, mint mondjuk *35 évvel ezelőtt,* amikor Frunze ezt a megállapítást tette. Azóta új eszközök, fegyvernemek és szolgálati ágak jelentek meg. Óriási arányú gépesítés ment végbe, a fegyverek technikai alapja nagymértékben kiszélesedett. Ezer és ezer adattal bővült azoknak a nélkülözhetetlen tudnivalóknak száma, amelyet a parancsnoknak a lövészeket támogató fegyvernemek és szolgálati ágak technikájáról, hadi-műszaki adatairól és alkalmazásáról tudnia kell. Természetes, hogy

enélkül képtelen a lefolytatandó hadműveletet mindent összeegyeztetve előkészíteni, megtervezni, megszervezni és végrehajtani. Pontos számvetések, az összes szükséges feltételek tervszerű megteremtése, nemegyszer egymásnak ellentmondó körülmények összehangolása nélkül a hadműveletek nem sikerülhetnek.

Mindez azonban — véleményünk szerint — *nem teteje, hanem az alapja* a dolgoknak. Ez nem a hadművelet, vagy akár a háború sikerének non plus ultrája, hanem csupán — bár elsőrendű — *feltétele*. Ha mindez nincs meg, eredményre számítani nem lehet.

De — véleményünk szerint — nem helyes az olyan következtetés sem, hogy ha viszont mindez megvan, akkor a siker már háromnegyedrészben biztosítottnak tekinthető. A hadtáp- és az előzetes munkálatok megszervezése csupán az előfeltételeket biztosítja a sikerhez. Mindez csupán a szükséges eszközök közül való, amelyek a célhoz: a helyes tervszerű és következetes irányítás következtében eredményesen végrehajtott hadműveletekhez, az ellenség teljes megsemmisítéséhez, vagy foglyul ejtéséhez vezetnek. Az előkészítés van a harcért és nem megfordítva.

Ezenkívül lehet egy hadművelet a legjobban előkészítve, megszervezve és anyagilag biztosítva, de ha nincs kellőképpen kézbentartva, megfelelően irányítva, akkor más, mint kudarc, nem várhat a végrehajtásra. A hadműveleti irányításra hárul ugyanis az a nagy és bonyolult feladat, hogy állandóan rajta tartsa kezét az események ütőerén, azonnal állapítsa meg a helyzet bármely lényegbevágó változását, haladéktalanul tegye meg a szükséges intézkedéseket abból a célból, hogy a hadművelet célkitűzésének elérését biztosítsa.

Ez évezredek óta így volt a hadműveletek és háborúk történetében. De még sokkal fokozottabban így van éppen ma: a korszerű tömegpusztító fegyverek alkalmazásának korában, amikor az erőviszonyok pillanatok alatt gyökeresen megváltozhatnak és már csak emiatt is sokkal sűrűbben szükség van gyors és operatív jellegű beavatkozásra, vagyis irányításra. Ma a legkevésbé lehet a parancsnok kezdeti elhatározását, vagy ha úgy tetszik a vezérkar hadműveleti tervét, tantuszként a pontos, alapos előkészítés és jó szervezés automatájába beledobni, jámborul arra várva, hogy alul kiesik a sikeres hadművelet, vagy éppen eredményes háború . . . És ha igaz, — mint ahogy kétségtelenül igaz, — az hogy a szigorúan pontos tervezés, szervezés és előkészítés, a hadtáp szerepe és jelentősége történelmi távla-

tában nézve megnőtt: ugyanígy igaz az is, hogy legalább ugyanilyen arányban nőtt meg a jó hadműveleti vezetés szerepe is.

Összegezve az ebben a kérdésben érintetteket, mondanivalónkat a következőkben foglaljuk össze:

A sikeres harcnak, hadműveletnek, vagy akár háborúnak elengedhetetlen és igen fontos előfeltétele a pontos, szigorúan átgondolt tervezés és szervezés, a jó előkészítés, nem kevésbé a hadtáp óramű pontosságú működése. De ez nem minden, és nem a hadműveleti irányítás *helyett* szükséges, hanem *emellett*. A harc, hadművelet, vagy háború eredménye nemcsak az előkészítés, a hadtáp működése és a szervezés függvénye, hanem — különösen korszerű viszonyok között, — sok más tényezőé is, és pedig ezek között elsősorban a hadműveleti irányításé. E tényezők egymással dialektikus kölcsönhatásban vannak, s ezért egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Az egyes tényezők részaránya, — egymáshoz képest, — az egyes fejlődési korszaknak megfelelően változhat, azonban jelentőségük alapvetően nem cserélődik fel.

*

Ezzel elérkeztünk tanulmányunk befejező részéhez:

Frunze szerepének és jelentőségének méltatásához a korszerű szovjet hadművészet és hadtudomány kialakításában.

Frunze szereplése és életműve szemléltetően példázza a marxizmus tanítását a kiváló személyiségek szerepéről a történelemben. Mint ismeretes a történelemben nagy személyiségek mindig akkor és ott jelennek meg, amikor és ahol annak társadalmi szükségessége felmerül. A történelem ugyanis a fejlődés folyamán produkálja a problématikus helyzetet, melynek megoldása a nagy emberre vár. A néptömegek pedig előbb, vagy utóbb megszülik a személyt, aki helyesen megértve a szükségletet, képes azt a fejlődés irányában kielégíteni.

A polgárháború állapotából a *békére való átmenet végrehajtása, az ország védelmének megerősítése, a hadügy fejlesztése, a hadtudomány alapjainak lerakása:* ezek voltak azok a feladatok, amelyeknek megoldását a történelem a huszas évek elején napirendre tűzte a fiatal szovjet köztársaságban. És az ezen problémák megoldását célzó pártutasítások megvalósításáért folytatott harcban, az elméleti kérdések kidolgozásában kimagasló hely illeti meg Frunzét, aki az akkori bolsevik katonai szakértők közül egyik legtehetségesebb volt.

Frunze történelmi szerepe elsősorban abban volt, hogy *felismerte:* az óriási és bonyolult *feladatokat, csak a párt vezetése*

mellett lehet sikeresen megoldani. Abból indult ki, hogy a Vörös Hadseregnek, mint a proletárdiktatúra eszközének, osztályjellegűnek kell lennie. A szovjet hadtudomány pártosságáról szóló tételei csapást mértek a régi katonai szakértők „politikamentes hadsereg" jelszavára, és biztosították a párt számára az őt megillető vezető szerepet a hadsereg irányításában.

Frunze érdeme az, hogy miután meghatározta, hogy a Vörös Hadsereg jellege a proletár állam osztálylényegének kifejezése, leszögezte annak az egységes katonai doktrinának alapvető vonásait, amelyek ezen állam vezető osztályának, a munkásosztálynak érdekei és vívmányai megvédésére hivatottak. Az egységes katonai doktrina a hadseregben is biztosította az akarat és cselekvés egységét.

Frunze elemezte és általánosította az első világháború és a polgárháború tapasztalatait, pontos és helyes következtetéseket vont le az esetleges eljövendő háborúkat jellemző vonásokra vonatkozóan. Ezzel elejét vette az ellenség le, vagy túlbecsülésére vezető helytelen nézeteknek. Éles bírálatot gyakorolt a „villámháború", a „kis, hivatásos gépesített hadseregek", ostoba és reakciós elmélete felett. E teóriával szemben a „felfegyverzett nép" és „sokmilliós tömeghadsereg" valóságban gyökerező tételeiből kiindulva, helyesen rakta le a szovjet állam katonai megerősítésének alapjait.

Frunze nagy figyelmet szentelt a hátország szerepének a korszerű háborúban. Annak anyagi és erkölcsi oldalait dialektikus egységnek tekintette. Ugyanakkor felismerte, hogy a békében gyűjtött tartalékok korszerű harcban nem biztosíthatják a sikeres hadviselést, ezért a hátország megszervezésének módszereit meg kell változtatni. Ennek vezérgondolata az volt, hogy a gazdaság fejlesztésénél a katonai terveket elsősorban kell szem előtt tartani, és idejekorán ki kell dolgozni az egész ország mozgósítási tervét. A hátország szerepének tisztázásával a korszerű szovjet hadtudomány egyik legfontosabb tétele született meg.

Frunze tisztában volt az ember és technika viszonyával a korszerű háborúban és jól látta a Vörös Hadsereg akkori nem kismérvű technikai elmaradásának veszélyét is. Ezért rögtön a polgárháború befejezése után az erőfeszítések zömét a hadsereg haditechnikával való felszerelésének megvalósítására irányította. Egyben elméletileg kidolgozta azokat a módokat, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy az ellenség ideiglenes technikai fölényét lemorzsolják addig, amíg a szovjet haditechnika színvonala el nem éri és túl nem szárnyalja a várható ellenség haditechnikáját. Ugyanakkor, amikor minden lehetőt megtett

az elmaradás felszámolására, nem becsülte túl a technikát, mert tudta, hogy az eszközöket csupán az ember képes ilyen, vagy olyan célra alkalmazni. Az ember és technika szerepe jelentőségüknek megfelelő helyre való állításával egyensúlyba hozta ezt a kérdést és minden időkre tisztázta ennek a problémának helyes megértését és egyedül célravezető megoldását.

Frunze helyesen értette meg, hogy a helyzet kulcspontjához tartozik a világháborúban megromlott fegyelmi állapot helyreállítása. Fő erénye ebben a kérdésben az, hogy meg tudta védeni a pártszerű, logikus és helyes álláspontot, mind a régi cári szakértők drillre való törekvései, mind az anarchisták, de néha még a jó szándékú, de tisztán nemlátó elvtársak helytelen liberalizmusa ellen. Mint katona világosan látta, hogy feszes fegyelem nélkül hadsereget győzelemre vezetni nem lehet. De mint marxista azt is tudta, hogy a létrejött újtípusú hadsereg újtípusú katonái között *csak új módszerekkel* lehet megteremteni és megszilárdítani a fegyelmet. Ilyen új, eddig semmilyen burzsoá hadseregben nem alkalmazható módszernek tekintette az öntudatra való ráhatást. E tevékenység kivitelezőinek elsősorban a *politikai munkásokat* tartotta. Munkájuk jelentőségét oly magasra értékelte, hogy igen sokszor „új és nagyon fontos fegyvernem képviselőinek" nevezte őket.

Frunze személyének nagyságát és a szovjet hadtudomány kialakításában végzett történelmi szerepét nagymértékben aláhúzza az a tény, hogy olyan adott időben élt, amikor helyes és helytelen ideológiai és katonai-politikai elvek kavargásában neki kellett a helyes utat megtalálnia, sőt a legtöbb esetben úttörő munkát végeznie. Kitűnően értett ahhoz, hogy a mindenkori, — és nem egyszer, — bonyolult helyzetet marxista módon, mindent tekintetbe véve, miként kell elemezni, milyen álláspontot kell elfoglalni ahhoz, hogy a probléma legjobb megoldását biztosítsa, továbbá ahhoz, hogy az adott konkrét helyzet megoldásából miféle általános érvényű elvi következtetéseket lehet levonni a későbbiekre vonatkozóan. E nagyszerű tulajdonságai és alkotó munkája tette őt e korabeli korai szovjet hadtudomány és hadművészet kimagasló alakjává.

Frunze egész tevékenységére és életművére rányomta bélyegét az elmélet és gyakorlat egysége. És ha valahol igaz az a tétel, hogy az elmélet nem más, mint gyakorlat ismételten jelentkező tapasztalataiból levont végső következtetés és általánosítás a sokszor ismétlődő példa alapján a törvény kikristályosítása céljából, akkor fokozottan igaz ez az általa megfogalmazott tételeknél. Frunze az első világháború és a polgárháború tapasz-

talatait marxista módon elemezve és értékelve, leszűrte belőlük az általános érvényűt és helyes következtetéseket vonva le, lerakta és rendszerbe foglalta a szovjet hadtudomány alapjait.

És itt nyíltan ki kell mondani, hogy ennek a hadtudománynak megalapozásában és kimunkálásában az *alapvető érdem,* — hosszú évek személyi kultusztól elfogult véleményével ellentétben, — elsősorban *nem Sztáliné,* hanem Frunzéé. Frunze volt az, aki az ideiglenesen és állandóan ható tényezők szerepét, az ember és technika viszonyát, az állandó és milíc rendszerű hadsereg fontosságának kérdését, a „villámháborús" stratégia létjogosulatlanságát és sok más olyan probléma megoldását kidolgozta, amit később, nagyrészben Sztálinnak tulajdonítottak.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja ezeknek a tételeknek elsöprő többségét fényesen igazolta és ez volt az a talaj, amelyen a Szovjet Hadsereg világtörténelmi győzelme létrejött.

Így maradéktalanul igaz az a megállapítás, amely az idő előtt elhunyt nagy vezér és kiváló teoretikus koporsója felett hangzott el:

„A hadsereg Frunze elvtárs személyében egyik legszeretettebb és legmegbecsültebb vezetőjét és megteremtőjét vesztette el."

A korai halál azonban csak azt rabolhatta el, ami múlandó volt benne. Életműve, nagyszerű példája mindaddig fennmarad és örökbecsű lesz, amíg a konfliktusok fegyveres megoldásának teljes kizárásával, a háborúkkal kapcsolatos minden elméleti és gyakorlati kérdés oda kerül az emberiség előtörténetének dokumentumait őrző múzeumba.

ADALÉKOK AZ OROSZORSZÁGI MAGYAR HADIFOGLYOK TÖRTÉNETÉHEZ

Józsa Antal százados

A MAGYAR KOMMUNISTA MOZGALOM történetének és haladó hadtörténelmi hagyományainak a felszabadulás után megindult, s különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmával megélénkült kutatása felkeltette a történészeken kívül a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmét az első világháborúban orosz fogságba került osztrák—magyar katonák története iránt.

A Szovjetunióban az utóbbi években számos forráskiadvány és feldolgozás jelent meg, amelyek a központi hatalmak orosz fogságba került katonái közül a proletárforradalom oldalára állott internacionalistáknak az oroszországi munkásokkal és parasztokkal vállvetve vívott harcát mutatják be az intervenciós és ellenforradalmi csapatok ellen.[1]

Viszonylag kisebb azonban az az irodalom, amely az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt külföldi csoportjainak tör-

[1] Ezek közül csak a legjelentősebbeket említjük meg: Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России. (A külföldi országok dolgozóinak fegyverbarátsága Szovjet-Oroszország népeivel.) 1917—1922. Советская Россия. M. 1957. 574 p. Magyar nyelvre is lefordították: Дело трудящихся всего мира. (Együtt a világ dolgozóival.) Госполитиздат. M. 1957. 385. p. (Kossuth Bp. 1959.) Néhány helyi kiadvány, amelyben több okmányt publikáltak az internacionalistákról: Борьба за власть советов в Томской губернии. (Harc a szovjethatalomért a Tomszki kormányzóságban. Tomszk 1957. 68. old. és másokon.) Омские большевики в период Октябрьской революции и упрочения советской власти. (Az omszki bolsevikok harca az októberi forradalom időszakában a szovjethatalom megszilárdításáért.) Omsz. 1957. stb.

Feldolgozások: Л. И. Жаров, В. М. Устинов: Интернациональные части в боях за власть советов. (Internacionalista egységek a szovjethatalomért folyó harcban.) Военное издательство. м. 1960. 160 p. Кладт А. П. и Кондратьев В. А.: Братья по оружию. Венгерские интернационалисты в борьбе за власть советов. (Fegyverbarátok. Magyar internacionalisták a szovjethatalomért vívott harcban Oroszországban.) 1917—1922. Соцэкгиз. M. 1960. 224. p. И. Г. Матвеев: У истоков вечной дружбы. (Az örök barátság forrásainál.) Novoszibirszk, 1959. 148 p.

ténetével foglalkozik. Az OK(b)P külföldi csoportjai Federációjának történetéről összefoglaló munka értesülésünk szerint csak a közeljövőben fog megjelenni.[2]

Az eddigi gyakorlat az volt, hogy az egyes nemzetségekhez tartozó volt osztrák—magyar hadifoglyok történetét különkülön dolgozták fel.[3] Ez egyrészt a történészekkel szemben felállított igényekből, másrészt elvi és gyakorlati meggondolásokból fakadt.

A magyar párt- és hadtörténetírás az OK(b)P magyar csoportja és a magyar volt hadifogoly internacionalisták történetének a feldolgozása terén a kezdeti lépéseket már megtette ugyan,[4] de még számos feladatot kell megoldania, míg egy igé-

[2] Eddig csak Черепенина, Н. Д.: Иностранные коммунистические группы в Советской России и их деятельность. (Külföldi kommunista csoportok tevékenysége Szovjet-Oroszországban.) 1918—1920. című cikke volt hozzáférhető a Пролетарский интернационализм — боевое знамя Коммунистической Партии. (M. 1959. 181—232 p.) című gyűjteményben.

[3] Csak a legjelentősebb kiadványok és cikkek közül említünk meg néhányat. A bulgár internacionalisták történetével foglalkozik részben Великата Октомврийска социалистическа революция и революците борби в България през 1917—1919 г. (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és forradalmi harcok Bulgáriában 1917—1919-es években) című okmánygyűjtemény, amely 1957-ben jelent meg Szófiában. Említésre méltó tanulmányt írt M. A. Birman: К'м в'проса за участието на б'лгари в'в Велиата Октомврийска социалистическа революция и гражданската война. (Adalékok a bolgárok részvételének kérdéséhez a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban.) Исторически преглед. 1957. 6. sz.

A román internacionalistákról: N. Fotino.: Atitudienes prizonierilor romîn ardeleni din Rusia fata de Armata Roşie (document) (Az Oroszországban levő erdélyi román hadifoglyok viszonya a Vörös Hadseregben.) Studii. 1957. 6. sz. 171—174. old. K. B. Párttörténeti Intézetnek Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lingă C. C.-al P. M. R. c. folyóiratának 1957-es számaiban. A visszaemlékezéseket külön gyűjteményben is kiadták román, és magyar nyelven. A lengyel internacionalistákról szóló újabb kiadványok általában nem igen választják el a fogságba esett galíciai lengyel hadifoglyokat az orosz hadsereg lengyel nemzetiségű katonáitól, amely helyes is. Az egyre gazdagodó irodalomból megemlítünk néhányat: Polacy w Rosji wobec rewolucji pazdziernikowej. Marzec 1917-listopad 1918. r. (Lengyelek az októberi forradalomban Oroszországban.) Szerk.: Wojciech Pomykato. Dokumentumgyűjtemény, Varsó, 1957. 98. p. Spoteczenstwo polskie wobec rewolucji pázdziernikowej. (A lengyel társadalom és az októberi forradalom.) Marzec 1917-listopad 1918. Szerk.: Ludomir Smosarski. Varsó, 1957. 95. p. Csehszlovákiában Jaroslav Križek tollából jelentősebb munka jelent meg: az egyik Jaroslav Hašek tevékenységével foglalkozik, a másik címe: Penza: Slavna bojová, tradice čs. rudoarmejcu (Penza: A csehszlovák vöröskatonák dicső harci hagyománya.) A Szovjetunióban orosz nyelven is megjelent. Értékes összefoglaló feldolgozás: Jindrich Vesely: Češi a slováci v revolučnim Rusku (Csehek és szlovákok a forradalmi Oroszországban) 1917—1920. Prága, 1954. 235 p .

[4] A magyar internacionalisták történetére vonatkozó legjelentősebb *okmánypublikációk* közül (Párttörténeti közleményekben, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelenteken kívül) megemlítjük a következőket: A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. kötet. Szikra. Budapest. 1956. 97—120. old. A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. kötet. Második rész. Budapest, Kossuth Kiadó. 1960. 567—605. old. Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest. Kossuth Kiadó. 1957. 243 old. A *tanulmányok* közül a legjelentősebbek: Milei György: A szovjet-oroszországi magyar kommunista hadifogoly-mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése. (1918.) Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 35—49. old. A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények. 1958. 4. sz. 23—82. old. A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban. 1917—1918. Magyar—Orosz történelmi kapcsolatok. Budapest. Művelt Nép.

nyes összefoglaló munkát adhat majd az érdeklődő olvasó kezébe.

Értékes forrásul szolgálnak a Szovjetunióban, elsősorban a Sarló és Kalapácsban 1929-től 1936-ig megjelent tudományos igénnyel megírt cikkek és visszaemlékezések.

A 30-as évek első felében a Vörös Hadsereg központi házában működő bajtársi körök, melyeknek Gavró Lajos, Varga Gyula András, Zalka Máté és sok más internacionalista parancsnok, Kun Béla és a magyar kommunista mozgalom néhány kiemelkedő vezetője is tagja volt, azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy megírják az OK(b)P külföldi csoportjainak és a polgárháború éveiben a Vörös Hadsereg soraiban harcolt internacionalisták történetét, amely a A. M. Gorkij szerkesztésében készülő Polgárháború története a Szovjetunióban c. monografia egyik kötetét képezte volna.[5]

Ez a munka azonban befejezetlenül maradt.[6]

A marxista történetírásunk — bár a felszabadulás óta már több mint másfél évtized telt el — még mindig adós a magyar hadifoglyok története burzsoá historiográfiájának kritikai elemzésével. A tárgyra vonatkozó burzsoá munkák zöme memoire jellegű és többségükben ellenforradalmi, fasiszta hangvételű.[7] Kivételként említhetünk meg néhány olyan, elsősorban szépirodalmi jellegű művet, amelyek többé-kevésbé a burzsoá objektivizmus talajáról szemlélik és tárgyalják a hadifogolyélet eseményeit.[8]

Nem mehetünk el azonban szó nélkül az ellenforradalmi korszakban megjelent legjelentősebb feldolgozás, a 30-as években kiadott Hadifogoly magyarok története mellett. A kiadvány második s egyben legterjedelmesebb kötete az oroszországi

1956. 315—406. old. Matvejev I. V.: Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megteremtéséért és megszilárdításáért vívott harcban Szibériában. (1917. február—1921.) Századok. 1959. 2—4. sz. 335—355. old. Györkei Jenő—Józsa Antal: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban részt vett magyar internacionalisták történetéhez. (1917—1922.) Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 21—69. old.

[5] Forradalmi Múzeum. Moszkva. Kézirattár. Magyar Internacionalisták a polgárháborúban. Lásd az internacionalisták bajtársi körének 1931-ben A. M. Gorkijhoz intézett levelét a „Polgárháború története" internacionalistákról szóló kötetének a kiadásáról. A levelet Gavró Lajos írta alá. A levélhez mellékelték a kötet tervét és a főszerkesztők (Varga Gyula András, Zalka Máté, Gavró Lajos) névsorát.

[6] Meg kell jegyezni azonban, hogy ha nem is jelent meg a tervezett monográfia, a bajtársi körök ez irányú munkája nagyban elősegítette Zalka Máté irodalmi tevékenységének a kibontakozását. Ezen segítség és ihletés nélkül aligha született volna meg „A bolygók visszatérnek" c. internacionalista tárgyú történelmi regény.

[7] A jelen cikkben eltekintünk a burzsoá-ellenforradalmi jellegű munkák részletes felsorolásától.

[8] Markovits Rodion. Szibériai garnizon (a mű több mint 12 kiadást megért), Aranyvonat.

hadifoglyok történetével foglalkozik. A szerkesztők között találjuk Pilch Jenőt, a kurzus egyik vezető hadtörténetíróját, Zilahy Lajos írót, dr. Lukinich Imre egyetemi tanárt és Baja Benedek írót.

A könyv írói és szerkesztői fő figyelmüket nem a hadifogoly legénységre és annak sorsára irányították, hanem lényegében csak a tisztekről írtak, s az olvasóban azt a látszatot keltik, hogy a tisztek életkörülményei és sorsa volt a legjellemzőbb a hadifogságra. Említést tesznek ugyan epizódszerűen a legénységről is, de távolról sem adnak hiteles, teljes és objektív képet a hadifoglyok több mint 97%-ának történetéről.

A témának ilyen megközelítését a Horthy-rendszer politikai érdekei diktálták. A könyv szerzői és szerkesztői a szocialista forradalmat, a kommunista mozgalmat akarták lejáratni. Erre különösen alkalmasnak mutatkozott a nagyrészt a kiváltságos osztályokból kikerült hadifogoly tisztek életének a bemutatása.

A hadviselő felek az első világháborúban általában betartották az 1907-es hágai konvenciót, amelynek 17. cikkhelye kimondta: „A hadifogoly tiszteknek olyan fizetést kell adni, amilyenre az őket fogságban tartó ország hasonló rendfokozatú tisztjeinek igénye van. Ezt az illető kormány megtéríteni köteles."[9]

Viszont a legénység semmilyen állandó pénzforással nem rendelkezett, ha a hadifogsága idejét a tábor falai között töltötte és nem ment el dolgozni, — amire a haagai egyezmény 6-ik cikkelye módot adott. A tisztek kiváltságos helyzetét és a legénység összehasonlíthatatlanul nehezebb életkörülményeit a Hadifogoly magyarok története c. könyv is elismeri. „A tátongó űr a tiszt és a legénység között már a fogságba jutás pillanatában előállott, mert míg az előbbieknél többnyire volt pénz és értéktárgy, amibe addig míg végleges internálási helyre jutott, — ami Oroszországban rendszerint 5—6 hétig tartott — akármilyen szűkösen, de valahogy mégis csak tudott magán segíteni, addig a legénységi egyén ott állott egy fillér nélkül, kidobva a nagy bizonytalanságba."[10] — írta Karkis Kornél ezredes-hadbíró, aki a legénység nyomorúságos helyzetének az okát hágai konvenció hibás megfogalmazásában látta, amely rövid néhány hónap alatt véget érő háborúval számolt és nem írta elő a nemkereső vagy keresetképtelen hadifoglyok „némi" pénzbeli támogatását. Szerinte ..csekély pénzáldozattal" elér-

9 Magyar Törvénytár. 1913. évi törvénycikkek. Bp. 1914. 475. old.
10 Hadifogoly magyarok története. I. kötet. 60. old.

hették volna, hogy az egyezménynek ezt a „kétségtelenül igazságtalan rendelkezését" az internacionalista agitátorok ne használják fel.

Karkis természetesen nem akarta figyelembe venni, hogy a hágai egyezmény megfogalmazóinak tollát a kapitalista érdekek vezették. A haagai egyezmény általános hadkötelezettségen alapuló burzsoá tömeghadseregekkel számolt, amelyekben hatalmas választófal emelkedett a tiszt és a dolgozó néptömegekből kikerülő legénység között. Az „izgatók" nem a forradalmárok voltak, hanem az osztálytársadalom, amelynek ellentmondásai a hadseregben is meg voltak és szülték az elégedetleneket, sőt magukat az „izgatókat" is.

Az országban folyó osztályharctól nem volt mentes a hadsereg, bármennyire igyekeztek a „politikát" távoltartani a katonaságtól. Az osztályharc a hadifogságban is tovább folytatódott s egyre élesebb formát öltött. Az öntudatosodó munkás és paraszt hadifoglyok, a hazai osztályösszecsapásokban már tapasztalatokat szerzett baloldali szocialisták és antimilitaristák vezetésével fokozódó erővel és lendülettel harcoltak a zömében a kizsákmányoló osztályokhoz tartozó tisztek kiváltságos helyzetének a megszüntetéséért, s a legénység életszínvonalának javításáért. Ez a harc, amely a hadifogság sajátos körülményei között folyt, részét képezte a hazai osztályharcnak.

A hadifoglyok forradalmi mozgalmára kétségtelenül nagy hatással volt a leninizmus, az orosz munkásosztály forradalmi harca a cárizmus és az Ideiglenes Kormány ellen. A hadifogoly szocialisták felvették a kapcsolatot a bolsevik párttal, s két irányban nevelték és mozgósították a hadifoglyokat: egyrészt a hadifogoly táborokban élő osztályellenség, végső soron a hazai kizsákmányolók ellen, másrészt a sztrájkok folyamán, a tüntetéseken s a fegyveres harcokban az orosz munkásosztály és a dolgozó parasztság harcának tevékeny támogatására.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Lenin vezetésével megalakult munkás-paraszt kormány szabad emberekké nyilvánította a hadifoglyokat. Ezt a tényt Szurmay Sándor báró magyar hadügyminiszter is elismerte Fényes Lászlónak 1918. május 11-én az Országgyűlésben az oroszországi hadifoglyok hazaszállításának tárgyában tett interpellációjára adott válaszában.[11] Ezt a tényt az ellenforradalmi jellegű kiadványok sem tudják tagadni. Visszakapták egyéni szabadságukat

[11] A kéziratban levő válaszában többek között ez áll: „... az új orosz kormány az emberi jogok kiterjesztésével élve, visszaadta hadifoglyainknak egyéni szabadságát..." HIL. H. M. 1/a. osztály, 1918. 1. tétel. 11.434. alapsz. 8. lap.)

a hadifogoly tisztek is. Azonban — s nem utolsósorban a saját legénység követelésére — megszüntették kiváltságos helyzetüket. 1918 elejétől fogva a szovjet kormány beszüntette a tiszteknek eddig fizetett járandóságukat, mivel a békeszerződés megkötése után már nem tekintette őket hadifoglyoknak.

A Monarchia később ratifikálta a breszt-litovszki békeszerződést, mint Szovjet-Oroszország és Németország, mivel nem kívánta a tavaszi munkák befejezése előtt az orosz hadifoglyokat kivonni a mezőgazdaságból. Az osztrák—magyar misszió így később nyújthatott valamelyes segítséget a tisztek munkához nem szokott részének.

Az osztrák—magyar hadsereg tisztjeinek gazdasági helyzete kétségtelenül a forradalom után az előbb említett okok miatt romlott, azonban ők alig tették ki a hadifoglyoknak $2^1/_2\%$-át. Viszont a foglyok 97%-ának, a legénységnek a helyzete jelentősen megjavult és olyan ellátásban részesült, mint az orosz katonák. Az is igaz, hogy elsősorban ipari vidékeken, vagy olyan területeken, ahol a lakosság behozott gabonát fogyasztott (pl. Közép-Ázsiában), a hadifogoly legénység is éppenúgy éhezett mint a helyi lakosság. Ez azonban nem a szovjet kormány politikája volt, ahogy ezt az ellenforradalmi kiadványok beállítják, hanem a háborúnak, az előző kormány politikájának az egyenes következménye. Az orosz munkásosztály többek között azért is ragadta kezébe a hatalmat, hogy elhárítsa az éhséget, amely a munkásosztályt, a városi és a gabonatermeléssel nem foglalkozó falusi lakosságot, s többek között a hadifoglyokat is fenyegette. A legénységnek egyes, a forradalommal szimpatizáló elemei saját érdekükben maguk is részt vettek a gabonatermő vidékekre küldött munkás élelmiszerbeszerző osztagok munkájában.

A Hadifogoly magyarok történeté-nek szerkesztői azért állították a könyv középpontjába a tisztek életét, mivel a forradalom után kiváltságos helyzetük elvesztése, a hazaszállítás késlekedése, az otthonról érkező segélyek akadozása folytán és az oroszországi gazdasági nehézségek következtében életkörülményeik anyagi vonatkozásban romlottak. Az általánosítást a tisztek és nem a 97%-ot kitevő legénység helyzetének elemzéséből vonták le. Nem a katonatömegek, hanem csak a kiváltságos tisztikar történetét adták valamennyi hadifogoly történeteként az olvasó kezébe.

Teljesen ferde, a valóságnak meg nem felelő képet rajzol a könyv a magyar kommunisták tevékenységéről s a Vörös Hadseregbe lépett internacionalistákról. Ezt a hamisítást szolgálta

az egész kötet koncepciója. Ha a szerkesztők munkájuk középpontjába a legénység történetét állították volna, akkor sokkal kevésbé nyílt volt lehetőségük a magyar hadifogoly-forradalmárok és internacionalista vöröskatonák szerepének és tevékenységének a meghamisítására.

A jelen cikk nem kívánja a Hadifogoly magyarok történeté-t minden részleteiben kritikailag elemezni, azonban nem mehet el megjegyzés nélkül Oroszország történetéről a kötet elején található és tárgyi tévedésekkel tarkított, szovjetellenes hangvételű összefoglalás mellett, amelynek forrásait a németül és magyarul hozzáférhető ellenforradalmi munkák képezték.

A Simonffy Aladár és Baja Benedek által összeállított összefoglaló fejezetekben, amelyek a könyv gerincét képezik, a zsurnalisztika erősen keveredik a történelmi monográfiákra jellemző vonalvezetéssel. A szerzők figyelembe veszik ugyan a chronológiát, azonban az egyes fejezetek belső szerkezete meglehetősen rapszodikus.

El kell azonban ismernünk, hogy ezideig ez a legátfogóbb és legtöbb konkrét tényanyagot feltáró munka, amely az első világháborús magyar hadifoglyokról megjelent. A felszabadulás után a témáról megjelent tanulmányok szerzői marxista történészek voltak, munkáik középpontjába elsősorban a hadifogoly mozgalmak közül a marxista körök tevékenységét, az OK(b)P magyar csoportjának a megalakulását, s az internacionalista vörös katonák harcát állították, vagyis a hadifogoly mozgalomnak azokat az oldalait, amelyekről az ellenforradalmi történetírás vagy hallgatott vagy ha írt, akkor is a tények durva meghamisításával, — reakciós, burzsoá értékeléssel. Ezért ezek a munkák amellett, hogy hézagpótló szerepet töltenek be történetírásunkban, jelentős hozzájárulást jelentenek az első világháborús oroszországi hadifoglyok történetének sokoldalú marxista szellemű megvilátásához is. Azonban, sajnos, e tanulmányok nem lépik túl egy-egy terjedelmesebb cikk kereteit.

Az orosz fogságba esett osztrák—magyar katonatömegek és a közöttük kibontakozó kommunista és internacionalista mozgalom történetéről szóló, marxista szellemben megírt monográfiával még adós a történetírásunk.

A továbbiakban a jelen cikk néhány kérdésben kíván vitába szállni a Hadifogoly magyarok történetének szerzőivel, s kísérletet tesz néhány kérdés részletesebb megvilágítására.

A hadifogolystatisztika.

Az eddig megjelent munkák meglehetősen eltérő adatokat közölnek az orosz fogságba esett osztrák—magyar katonák számáról. A közölt adatok egy részét kimondottan politikai okokból elkövetett hamisításoknak lehet tekinteni. A hiteles, vagy részben megalapozott statisztikai összesítések látszólag vagy ténylegesen is ellentmondóak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az orosz fogságba került osztrák—magyar katonák összlétszámát megközelítő pontossággal egyáltalán ne lehetne megállapítani.

Az osztrák és magyar burzsoá hadtörténeti munkák többnyire tudatosan hamisítják a veszteségeket, beleértve a hadifoglyokban elszenvedett veszteségeket is. Így a legjelentősebb ellenforradalmi kiadványban, a kétkötetes Hadifogoly magyarok történetében Pilch Jenő az osztrák hadügyminisztérium adataira hivatkozva tendenciózusan kisebbíti a Monarchia veszteségeit, s ennek megfelelően a hadifogoly veszteségeit is. A cs. és kir. Hadügyminisztérium kimutatására hivatkozva Ausztria—Magyarország veszteségeit halottakban, sebesültekben, eltüntekben és hadifoglyokban *5 060 521* emberben állapítja meg. Ez a körülbelül a felét tette ki a háború alkalmával mozgósított, majd folyamatosan feltöltött hadsereg létszámának.[12] Ebből *1 479 289* főre becsüli az orosz, az olasz, a szerb, a román, az angol és a francia fogságba esettek létszámát. Ugyanakkor elhallgatja, hogy a 837 483 eltűnt[13] szintén fogságba esett. Így akarta Pilch enyhíteni a Monarchia katonai és politikai gyengeségéről alkotott benyomást, amelyet a szembeszökő számadatok az olvasóból kiválthatnak. A igazságnak a beismerése, még kevésbé publikálása nem állt érdekében a Horthy-fasizmusnak. A hadifoglyok magas arányának, s különösen az orosz hadifogságba esett osztrák—magyar katonák kiáltóan nagy számának az eltitkolása szorosan összefüggött a magyar fasiszta rendszer háborús, szovjetellenes terveivel. Az engedelmes és nem gondolkodó, s soviniszta gőggel megfertőzött ágyútöltelékek neveléséhez az igazság beismerése nem járult volna hozzá.

Pilchnek rendelkezésére álltak azok a levéltári anyagok, amelyek alapján a történelmi igazságnak megfelelő, vagy azt

[12] A mozgósítás befejezése után Dr. Bodard Gaston számításai szerint a fegyveres erők élelmezési létszáma *2.063.000* fő volt, a háború folyamán az új alakulásokhoz pótlásul bevont *9 127 000* embert. Ez összesen *11 190 000* embert tett ki. A Hadügyminisztérium kimutatása szerint a háború folyamán bevonultak létszáma *8.172.438* főt tett ki. (Hadifogoly magyarok története. Szerk. Baja Benedek, Pilch Jenő, Dr. Lukinich Imre, Zilahy Lajos. Budapest, 1930. I. kötet. 73. old.)

[13] Uo.

megközelítő adatokat lehetett volna közölni. Nem érdektelen, ha fellapozzuk az 1918. október 10-én a cs. és kir. Külügyminisztériumban az Oroszországi (Föderatív) Szövetségi Szovjet Szocialista Köztársasággal kötendő gazdasági pótszerződés tárgyában tartott előzetes megbeszélésről szóló jelentést.

Az értekezleten a Hadügyminisztérium illetékes képviselője közölte, hogy Oroszország a háború folyamán összesen *1 500 000* legénységi, 20 500 tiszti és körülbelül 10 000 tiszthelyettesi állományú hadifoglyot ejtett, amelyből időközben 300 000 meghalt.[14] Ez már közelebb áll a tényekhez, de még mindig erősen le van csökkentve.

A tanácskozáson komoly problémaként vetődött fel az, hogy a szovjet tárgyaló fél jogos pénzügyi követelésekkel léphet fel, mivel az akkor rendelkezésre álló adatok szerint az Osztrák—Magyar Monarchia fogságában mindössze 890 000 orosz katona esett s ebből csupán 4600 volt tiszt.[15] A legénységi állományú hadifoglyok zöme mind Oroszországban, mind Ausztria—Magyarországon dolgozott s így különösebb költséget nem jelentett az állam számára, viszont a tisztek kiváltságos helyzetet élveztek. Oroszországban 50—75 rubel havidíjat kaptak, hasonlóképpen mentesítette a munka alól és díjazta az orosz hadifogoly tiszteket a monarchia kormánya is. Az ebből származó kiadások összehasonlíthatatlanul súlyosabb terheket jelentettek az orosz államháztartás számára, mint a Monarchiára, mert Oroszországban majdnem kétszer annyi osztrák—magyar hadifogoly volt, mint Ausztria—Magyarországon, a tisztek aránya pedig csak az itt erősen szépített adatok szerint is ötszöröse volt az orosznak. „A békeszerződés értelmében — olvassuk a jelentésben — a hadifoglyokért eszközölt kiadások az általuk fogságban teljesített munka értékének levonása után megtérítendők. Tekintve, hogy *a mi Oroszországban levő hadifoglyaink száma majdnem kétszerese* a nálunk levőknek, arra kell törekednünk, hogy e címen az oroszok követeléseket ne támasszanak."[16]

A hadügyminisztérium egyik képviselője az értekezleten addig ment, hogy kártérítést akart követelni az orosz fogságban elhunyt katonák hozzátartozóinak a szovjet kormánytól. A Külügyminisztérium képviselői mérsékeltebben nyilatkoztak.

14 OL. M. E. 1918. XVI. 8921. res.
15 Uo.
16 Uo.

„Örülnünk kellene — mondták, — ha az oroszokkal szemben sikerülne a hadifoglyok kérdését egyáltalában elliminálni."

Ebből is látható, hogy a Monarchia az oroszországi osztrák—magyar hadifoglyok számát saját gazdasági érdekeiből kiindulva céltudatosan csökkentette. Az itt közölt 1 500 000-es létszámot ezért távolról sem tekinthetjük teljesnek.

Jobban megközelítik a valóságot a szovjet források adatai. E tekintetben a figyelemre méltó L. I. Zsárovnak és V. M. Usztyinovnak: Az internacionalista egységek a szovjethatalomért vívott harcokban c. 1960-ban megjelent könyvében is közölt létszámadat.

A szerzők a 30-as években a Vörös Hadsereg Központi Múzeuma mellett működő bajtársi körök jegyzőkönyveire hivatkoznak, amelyek a körök ülésein elhangzott előadásokat és felszólalásokat rögzítették. (Egyes előadások levéltári kutatásokra is támaszkodtak.)

Ezek szerint Németország 165 000 katonát és 22 082 tisztet, Ausztria—Magyarország pedig 1 670 395 katonát és 54 146 tisztet, Törökország és Bulgária pedig 50 200 katonát és 950 tisztet vesztett hadifoglyokban a Keleti Fronton.[17]

Az orosz hadifogoly nyilvántartást sem a cár, sem az Ideiglenes Kormány uralma alatt nem tekinthetjük pontosnak és teljesnek. Ezt nemcsak az áttekinthetetlen és sok esetben hanyag ügyvitel magyarázza, hanem gazdasági érdekek is, amelyek elősegítették a hadifogoly adminisztráció áttekinthetetlenségét.

A háború folyamán a munkaképes férfiak bevonultak katonának. A mezőgazdaság, s az ipar egyre súlyosabbá váló munkaerő hiánnyal küzdött. Nem volt más választás, minthogy az orosz kormány egyre több hadifoglyot alkalmazzon az iparban és a mezőgazdaságban. Kezdetben a táborokat a megbízhatóbbnak tartott szlávok hagyhatták csak el, később a munkaerőhiány fokozódásával a Szibériába szállított német, osztrák és magyar hadifoglyok közül a szakmunkásokat és a munkaképes legénység tekintélyes részét visszahozták Európába.

A hadifoglyok munkaereje iránt olyan nagy volt a kereslet, hogy az orosz kormány külön tárcaközi bizottságot hozott létre a beérkezett igények felülbírálása céljából. A bizottság

[17] Л. И. Жаров, В. М. Устинов: Интернациональные части в боях за власть советов. Военное издательство. M. 1960. 7. old. (A Vörös Hadsereg Központi Levéltára. Moszkva. 28 361. fond. 3. opisz. 398. ő. e. 1. lap.)

iratai megerősítik, hogy az elosztásnál a nagybirtok és a nagytőke érdekei kerültek előtérbe. Elsődlegességet élvezett a hadiipar és a mezőgazdaság. A kis- és közép üzemek, valamint a kevesebb befolyással rendelkező földbirtokosok, kulákok és parasztgazdaságok igen korlátozva jutottak hadifogoly-munkaerőhöz és ki voltak téve, hogy a Fővezérkar, amely a hadifoglyokkal rendelkezett, egy szép napon visszarendeli a munkára kiadott foglyokat. Ilyen visszarendelések és más munkahelyekre való átcsoportosítások elleni védekezés eszköze volt, többek között, a nyilvántartás elhanyagolása is.[18]

Végeredményben a hadifoglyok elhallgatása és kivonása az összeírások alól a munkaadók érdekeit szolgálta.

Tekintélyes számot tettek ki a szökött hadifoglyok is. Ezek, ha más táborba vagy munkahelyre szöktek álnéven, akkor növelték a hadifoglyok kimutatott összlétszámát, viszont, ha más vidékre szöktek és ott bejelentetlenül álltak munkába — elsősorban a mezőgazdaságban — akkor az újabb összeírás nem mutatta ki őket.

A Fővezérkar hadifogoly osztálya többször megpróbálta, hogy valamennyire is megbízható adatokat szerezzen a hadifoglyokról. 1917 nyarán elrendelte egy kartonrendszer felfektetését. A kartonra rávezették a hadifogoly személyére vonatkozó legfontosabb adatokat. Ez a kartonrendszer, amely az 1917. szeptember 1-i helyzetet tükrözte, nem készült el teljesen, az októberi forradalmi események lehetetlenné tették az összeírás továbbfolytatását. Igaz, hogy a hadifogoly osztály 1918 tavaszáig fennállott, de hatalmát a hadifoglyok fölött gyakorlatilag elvesztette, s a gyorsan pergő események az osztály áttekintését a hadifoglyok létszám változásait illetően alaposan leszűkítette.

A moszkvai Központi Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt kartonok és más anyagok alapján 1925-ben egy statisztikai összesítés jelent meg Россия в мировой войне 1914—1918 года (Oroszország az 1914—18-as világháborúban) című könyvben, amelynek 41-ik oldalán található az alább közölt statisztikai összefoglalás.

[18] A Fővezérkar 1916 folyamán a mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyok más munkára való vezénylésével kapcsolatos iratanyaga tükrözi, hogy a helyi szervek gyakran letagadták, v. egyszerűen nem jelentették a járásban dolgozó hadifoglyok teljes létszámát és névsorát. Lásd részletesebben az ezzel kapcsolatos iratanyagot: Hadtörténelmi Levéltár Moszkva. 2000 fond. II. opisz. 1—590. lap.

A hadifoglyok összlétszáma Oroszország valamennyi hadkerületében. (A Fővezérkar adatai alapján.)

A hadkerületek megnevezése	A hadifoglyok száma		A hadműveletek által nem érintett körzetek	Összesen
	A különböző munkahelyeken	A fronton, különböző szakaszokon		
Moszkvai	—	—	252 081	25[illegible] 081
Kazányi	—	—	285 376	285 376
Omszki	—	—	207 001	207 001
Irkutszki	—	—	36 388	[illegible]6 389
Amur-menti	—	—	14 306	14 306
Turkesztáni	—	—	41 285	41 285
Petrográdi	39 795	22 000	—	61 795
Dvinszki	41 447	15 500	—	56 947
Minszki	59 [illegible]70	19 077	—	78 247
Kijevi	156 078	250 000	—	406 078
Kaukázusi	50 091	30 000	—	80 091
Odesszai	114 481	103 085	—	217
A Don-menti csapatok körzete	76 297	—	—	76 297
Összesen :	537 359	439 662	846 437	1 813 458

A táblázat megmutatja, hogy a hadműveleti területen kívül eső hadkerületek közül a legtöbb hadifogoly a kazányiban, a moszkvaiban és az omszkiban élt. A kazányi hadkerülethez tartozott az urali iparvidék, ahol 1915-től kezdve nagyszámban foglalkoztattak hadifoglyokat. Az omszki hadkerületben hatalmas központi táborok voltak. A hadifoglyok itt a mezőgazdaságban, az építkezésben, s részben az iparban kaptak munkát. Az irkutszki, az amur-menti és részben a középázsiai hadkerületekből a munkaerőhiány növekedésével a hadifogoly legénység szakmával rendelkező és munkaképes részét 1917 elejéig fokozatosan európai Oroszországba csoportosították át.[19] A gazdasági érdekek 1916-ban arra kényszerítették az orosz hatósá-

[19] Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva, 1558. fond. 9. opisz, 28. ő. e. 5—198. lap.

gokat, hogy lemondjanak a német, az osztrák és magyar hadifoglyoknak a hadműveleti területhez közelebb eső hadkerületektől való távoltartásáról. Ezekben a kerületekben elsősorban szláv, román, olasz és elzászi hadifoglyokat alkalmaztak, hasonlóképpen Moszkvában és Petrográdon is. Ennek a folyamatnak a következtében az októberi forradalom idejére a moszkvai hadkerületben tartózkodó 252 081 hadifogoly tekintélyes részét már a németek, osztrákok és magyarok teszik ki. Itt a hadifoglyok zömét az iparban foglalkoztatták, s a szlávok közül csak a csehek rendelkeztek nagyobb arányban szakképzettséggel. A hadműveleti körzet közelében a hadifoglyok száma a kijevi és az odesszai hadkerületekben volt a legmagasabb. A kijevi körzethez a Donyec-medence bányáiban és ipari üzemeiben, valamint a Közép-Ukrajna mezőgazdasági területei tartoznak. Az odesszai körzetben a mezőgazdaság dominált ugyan, de jelentős ipari létesítmények is voltak.

A fronton a hadifoglyokat a frontok, a hadseregcsoportok és a hadseregek hadtápjának rendelték alá. Ahogy növekedett

A háború kezdetétől 1917. szeptember 1-ig ejtett külföldi hadifoglyok mozgalma. (A Fővezérkar adatai alapján.)

	Az országok, amelyekből a hadifoglyok származnak				Összesen
	Németország	Ausztria—Magyarország	Törökország	Bulgária	
A táborokban, a gyógyintézményekben és munkán	143 602	1 605 827	63 363	665	1 813 458
Az Oroszországgal szövetséges kormányok részére csapatalakítások céljából átadva	2 639	36 639	—	—	39 278
A rokkantcsere folytán hazaszállítva	2 996	16 526	258	—	19 780
A semleges országoknak internálás céljából átadva	366	1 118	—	—	1 484
Meghalt	4 575	46 449	582	3	51 608
Megszökött	5 212	30 205	306	2	35 725
Összesen:	159 390	1 736 764	64 509	670	1 961 393

az igény a hadifogoly-munkaerőre, úgy tértek el a gyakorlatban is attól az elvtől, hogy kizárólag megbízhatónak vélt szláv, román és olasz foglyokat alkalmazzanak.

Az alább közölt, s az 1917. szeptember 1-i helyzetet rögzítő táblázat nem teljes, de megközelítő pontossággal tükrözi a hadifoglyok helyzetét és létszámát illető változásokat, amelyek az időközben történt elhalálozás, a sebesülés és rokantcsere, a szerb és csehszlovák légiókba való belépés és a szökések következtében álltak be.[20]

Ez a statisztika kétségtelenül sokkal közelebb áll a valósághoz, mint a Pilch Jenő által idézett dr. Bodard Gaston adatai. Nem lehet azonban teljesnek nevezni az Oroszországgal szövetségben álló kormányoknak átadottak és az elhalálozottak létszámát. Természetesen nem lehet elfogadni Varga Gyula András cikkében a vöröskereszt kimutatás alapján közölt halálozási létszámot sem, a 471 398 főt.[21]

Valószínű, hogy a vöröskereszt a hadifoglyok kategóriájába sorolta a harcmezőn maradt halálos sebesülteket is, akiknek a hátraszállítására egyáltalán nem került sor. Növelték a halálesetek számát a kórházakban, vagy a szállítás közben elhalt súlyos sebesültek is. Azonban még ezek a meggondolások sem indokolják a 471 398-as halálozási létszámadatot.

A halálozások zömét a táborokban és a munkahelyeken a járványok okozták, amelyek száma az egészségügyi ellátásban mutatkozó hiányosságok miatt szökött oly magasra. A valóságot a halálozásra vonatkozóan a két előbb idézett számadat között kell keresni. Elsa Brändström, akinek apja Svédország petrográdi követe volt, s mint a semleges vöröskeresztes bizottság tagja a központi hatalmak hadifoglyainak a védelmét látta el, 1922-ben kiadott könyvében több részletes adatot közöl a fogságban elhunytak létszámáról. Feljegyzései szerint 1914/15 telén Krasznojárszkban 1300, Novo-Nyikolájevszkben (ma Novoszibirszk) 4500, Omszkban 1915 augusztus végéig 16 000, Orenburg környékén a tockojei táborban 1915/16 telén 17 000, Turkesztánban pedig mintegy 45 000[22] hadifogoly halt meg.

A svéd vöröskereszt kimutatása szerint a háború folyamán mint semleges országban Dániában 39 német sebesült tisztet, 464 német sebesült katonát, 272 osztrák—magyar tisztet és 622 katonát internáltak, Norvégiában pedig 35 német tiszt, 158 né-

[20] Idézve: Россия в мировой войне 1919—1918 года. M. 1925. 41. old. alapján.

[21] Sarló és Kalapács 1933. 6. sz. 41—42. o. (A szerző Györkei Jenővel írt közös munkájában maga is kritika nélkül átvette ezt az adatot. — Lásd a 4. sz. jegyzetet.)

[22] Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland un Sibirien. 1914—1920. Berlin, 1922. 42—43., 45., 47., 50. old.

met katona, 128 osztrák—magyar tiszt és 204 osztrák—magyar katona kapott helyet a sebesültek internáló táborában.[23] Ezek szerint a semleges országokban összesen 696 német és 1226 osztrák—magyar katonát internáltak. Ezek az adatok azért is valószínűbbek, mert a svéd vöröskereszt bonyolította le a katonai szempontból a központi hatalmaknak vissza nem adható sebesültek semleges országokban történő internálásának az ügyeit.

A Nemzetközi Vöröskereszt és a semleges országok hadifogoly ügyekkel foglalkozott megbízottainak adatai szerint a háború alatt az orosz hadsereg fogságába került:

2 082	birodalmi német tiszt és tisztjelölt.
165 000	birodalmi német katona,
54 146	osztrák—magyar tiszt és tisztjelölt,
2 050 000	osztrák—magyar katona.
950	török tiszt,
50 000	török katona,
200	bolgár tiszt és katona
2 322 378	hadifogoly összesen.[24]

A német hadifoglyok létszámát illetően az idézett szovjet statisztikai kiadvány és a vöröskereszt adatai közötti különbség 7692 főt tesz ki, amely feltehetően abból adódik, hogy az orosz szervek a fogságba esett, de hátraszállítás közben meghalt súlyos sebesülteket már nem vették nyilvántartásba.

Sokkal nagyobb eltérés mutatkozik azonban az osztrák—magyar hadsereg fogságbaesett katonáinak összlétszámát illetően. A különbség ez esetben 367 400 főt tesz ki, amely jelentős. Az eltérést a jelen esetben a fogságba esett halálos sebesültek beszámításán kívül az orosz hadifogoly-adminisztráció áttekinthetetlenségében, az antant hadifogolypolitikában s az oroszországi munkaerő-hiányban kell keresnünk. Meg kell még azt is említeni, hogy a járványos betegségek leginkább az osztrák—magyar hadifoglyok között pusztítottak, s különösen az útközben elhaltakról az orosz hadifogoly ügyekkel foglalkozó szervek alig készítettek kimutatást.[25]

23 Uo. 91—92. old.
24 Uo. 8. old.
25 Ha az osztrák—magyar hadifoglyok létszámát illetően a két kimutatásban levő 367.400 főt kitevő különbséget tisztán elhaltaknak tekintenénk — ami természetesen nem felel meg a valóságnak — és ha hozzáadnánk a szovjet statisztikai kiadványban szereplő 51 608 főt, akkor is csak a 419 008-as számot kapjuk, amely így sem éri el a 417 398-as elhalálozási létszámot. A hadifogságban elhalt osztrák—magyar hadifoglyok számát báró Heyn osztrák—magyar konzul 300 000 főre becsülte. (OL. M. e. 1918. XVI. 8921. res.)

A vöröskereszt kimutatását sem tekinthetjük minden vonatkozásban teljesnek. Ezt bizonyítja az is, hogy az idézett szovjet statisztikai kiadvány több török és bolgár hadifoglyot mutat ki, mint a vöröskereszt.

A Hadifogoly magyarok története c. kiadvány hamisításait azok a levéltári anyagok leplezik le, amelyekre a könyv írói hivatkoznak. A cs. és kir. hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya azt az 1918-ban keletkezett hivatalos kimutatást tartja legelfogadhatóbbnak, amely az osztrák—magyar tisztek és tisztjelöltek számát *54 146*, a legénységi állományúakat pedig 2 056 955 főben állapítja meg.[26] Egy 1919. januárjából származó összesítés a beérkezett jelentések alapján 82 146 osztrák—magyar tisztet és 2 524 199 legénységi állományú katonát említ, ebből azonban le kell vonni 28 000 tisztről és 467 244 katonáról kapott párhuzamos jelentések alapján szerzett értesüléseket.[27]

Ezek szerint a bécsi Hadügyminisztérium 10. osztályához a semleges megbízottak és a hazatértek útján befutott jelentések alapján megállapítható, hogy a háború folyamán összesen *2 111 101* osztrák—magyar tiszt és katona esett orosz fogságba. A kutatás jelenlegi szakaszában véleményünk szerint ez a létszámadat tekinthető viszonylag a legteljesebbnek és a legmegbízhatóbbnak. A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya, valamint a Hadseregfőparancsnokság a háború folyamán gondosan gyűjtötte a hadifoglyokra vonatkozó adatokat és a feljegyzéseket, s ennek érdekében felhasználta a hadifoglyok levelezésének ellenőrzése folyamán nyert értesüléseket is.

Feltűnően magas a tisztek és tisztjelöltek létszáma, amely abból adódott, hogy a fogságban számos legénységi állományú katona tisztnek vagy tisztjelöltnek adta ki magát, hogy így juthasson hozzá az 50 rubeles havi járandósághoz és a kivételes elbánáshoz. A hadifogságba került tényleges és tartalékos tisztek létszáma —a tisztjelöltek kivételével — alig haladta meg — a cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztályának véleménye szerint — a 20 000 főt.[28]

Az osztrák—magyar hadifoglyok nemzetiségi összetételére vonatkozóan részletes összesítő kimutatás 1918 őszéig, a Monarchia felbomlásáig, ismereteink szerint nem készült, s ezért főleg becslésekre vagyunk utalva.[28a]

26 HIL. I. világháború anyaga. 3385. cs. 506. lap.
27 HIL. uo. 529. l. (Kriegsarchív. Wien. Kriegsministerium 10/kgf. Nr. 166. 1919. január 10.)
28 HIL. I. Világháború anyaga. 3385. cs. 506. lap. (Lásd még a 14. sz. jegyzetet.)
28/a Lásd erre vonatkozóan a 48. sz. jegyzetet.

Az osztrák és a magyar burzsoá hadtörténetírás nagyon egyoldalúan közelítette meg a hadifogságbaesés körülményeinek kérdését. Különösen áll ez a Hadifogoly magyarok története c. műre. Pilch Jenő a hadifogságba esés okairól ezt írta: „Elszomorító, hogy a hadifoglyokban való veszteség tekintetében a második helyen Ausztria—Magyarország áll.[29] Ennek okát nemcsak a balsikerű hadműveletekben kell keresni, hanem abban is, hogy a Monarchia széthúzó nemzetiségeinek soraiból kikerülő katonák nagyrésze végsőkig való küzdelem nélkül adta meg magát az ellenségnek."[30]

Az a tény, hogy majdnem kétszer annyi osztrák—magyar katona került orosz fogságba, mint amennyi orosz katona a monarchia fogságába, különösen fontossá teszi ennek a kérdésnek alaposabb megvizsgálását. Jelen esetben a szűk értelemben vett katonai tényezőkön kívül különös figyelmet kell fordítanunk a Monarchia felső szociális és nemzetiségi ellentmondásaira és az antant hatalmaknak az osztrák—magyar monarchia nemzetiségi mozgalmai irányában folytatott politikájára.

Az orosz fogságba esett osztrák—magyar katonák aránylag nagy számát a következő katonai tényezők magyarázzák:

1. Az orosz hadsereg számbeli fölénye miatt a Monarchia csapatainál az első vonalakban harcoló alakulatok váltására ritkábban kerülhetett sor, a személyi állomány állóképessége gyorsabban csökkent. 1915 közepéig a Monarchia a frontokon több mint másfél millió embert vesztett halottakban, sebesültekben és foglyokban. Az újabb szükség-mozgósítások eredményeként sebtében frontra dobott katonák harci értéke és állóképessége a háború első évében harcba vetett csapatokénak csak töredékét tette ki.

[29] A hadifogolyveszteség tekintetében az első helyet Oroszország foglalta el. A szovjet Központi Statisztikai Hivatal számításai szerint 1914 és 1917 között Oroszország 3 638 271 katonája esett fogságba vagy tűnt el nyomtalanul. (Россия в мировой войне 1914—1918 года.) A vöröskereszt adatai szerint német fogságba 14 050 orosz tiszt és 1 420 479 katona került, osztrák—magyar fogságba pedig 5000 tiszt és 1 365 000 katona esett. Az orosz hadifogolyveszteség összesen 2 804 529 főt tett ki. (Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920 Berlin 1922. 8. old.) Alig maradt el ettől a létszámtól az Osztrák—Magyar Monarchia. Ha hozzászámítjuk az orosz fogságba esett 2 111 101 osztrák—magyar hadifogolyhoz a Hadifogoly Magyarok történetében szereplő erősen lecsökkentett adatokat, az olasz (439 000), a szerb (80 000), a román (25 432) hadifogságba kerülteket, s eltekintünk a francia, angol, amerikai és japán kézre került osztrák—magyar katonák számának a figyelembevételétől, máris vitásnak tűnhetik Oroszország elsősége a hadifogolyveszteséget illetően. Ez azért is vitás, mert több korabeli forrás egyedül az olasz fogságba került osztrák—magyar katonák létszámát mintegy 700 000 főre becsüli, amelynek tekintélyes része 1918-ban esett fogságba.

[30] Hadifogoly magyarok története. I. kötet, 75. old.

2. Oroszország (elmaradottsága ellenére) hadseregének harcászata felülmúlta az osztrák—magyart. Ez részben abból adódott, hogy a Monarchia hadserege a háború kezdetén nem rendelkezett kellő harci tapasztalatokkal. Az orosz hadsereg elsősorban harcászati és részben a hadműveleti vezetésben is felhasználhatta az orosz—japán háborúban szerzett tapasztalatait. Vitathatatlan tény, hogy az orosz tüzérség tüzének pontosságát és hatásosságát tekintve jelentősen felülmulta az osztrák—magyart.

3. Az osztrák—magyar hadsereg 1914 folyamán, 1915 elején és nyarán súlyos vereséget szenvedett a keleti fronton. Nem lehet azt állítani, hogy a cári hadvezetőség munkájának színvonala minőségileg felülmulta volna az osztrák—magyart, de az első két pontban felsorolt előnyök folytán 1915 elején Przemysl helyőrségének bekerítése és megadásra kényszerítése az első legkomolyabb csapást jelentette az osztrák—magyar hadseregre. Egyszerre mintegy 120 000 katona került fogságba.[31] A Délnyugati Fronton 1916. június 4-én indított támadása folyamán az orosz hadsereg megközelítőleg félmillió osztrák—magyar katonát ejtett fogságba.

A Vojennoje gyelo (Hadügy) c. szovjet katonai folyóirat 1918. évi 21-ik számában néhány statisztikai adatot közöl rövid magyarázattal a „nyomtalanul eltüntekről". A cikk három kategóriába osztja az élőerőben elszenvedett veszteséget:

1. elesettek,
2. sebesültek és rokkantak,
3. nyomtalanul eltüntek.

A harmadik kategóriába a saját kötözőhelyre el nem szállított sebesültek és az ellenállási képességüket ki nem merített, magukat többnyire önként megadó katonák sorolhatók. Az utóbbiak a fogságba esettek többségét teszik ki.

A cikk az orosz hadsereg egy két hadosztályból álló hadtestének harcait elemzi. Megállapítja, hogy a támadó harcban a nyomtalanul eltűntek az élőerőben elszenvedett veszteség 20—37%-át teszik ki, míg visszavonuláskor, az utóvédharcokban az eltűntek aránya eléri az egész veszteség 86%-át.[32]

Az önkéntes megadás részben a természetes halálfélelemből adódott, amely annál nagyobb volt, minél kiképzetlenebb és edzetlenebb volt a katona. A hadvezetés úgy próbált segíteni a dolgon, hogy az ilyen katonák családjától, ha az önkéntes

[31] Központi Hadtörténelmi Levéltár Moszkva 2067. fond. 1. opisz. 412. ő. e. 272—273. lap.

[32] Несколько статистических цнфр о „безвести пропавших". (Néhány statisztikai adat a „nyomtalanul eltüntekről".) Военное дело. 1918. 21. sz. 15—16. old.

megadás rábizonyult, a segélyt megvonta. Viszont a közvetlen halálfélelem így is többnyire felülkerekedett a család sorsa fölötti aggodalmon.

A nyomtalanul eltüntek s ezen belül a hadifogságba kerültek aránya az egész veszteséghez az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregében volt a legmagasabb. Ennek viszont nemcsak katonai, hanem alapos politikai okai is voltak.

Pilch Jenő maga is elismerte, hogy a hadifogságba kerülésnél politikai okok is közrejátszottak, azonban mindezt a nemzetiségek „széthúzására" korlátozza.

Kétségtelen, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia nemzetiségi dolgozói, miután a hadseregbe mozgósították és a frontra küldték őket, nem szívesen harcoltak a kormány imperialista célkitűzéseiért. Sok, elsősorban szláv katona ritka esetben mulasztotta el az alkalmat, ha lehetősége nyílt arra, hogy a vele rokonnyelven beszélő oroszoknak megadja magát.

A levéltárakban őrzött okmányok, s a már publikált és szélesebb körben ismert forrásokban közölt tények elemzése arra enged következtetni, hogy az önkéntes fogságbakerülésnek nem a nemzetiségi ellentétek voltak egyedüli indító okai, hanem a Monarchia elnyomott szláv népeinek Oroszország iránti baráti érzelmein kívül számos más tényező is hozzájárult, melyek között az előbbieket nem lehet kizárólagosaknak feltüntetni. Ezek a tényezők együtt érvényesültek. A felületes szemlélőnek a legkirívóbb jelenségek, a cseh zászlóaljak és ezredek, s a kevésbé ismert délszláv alegységek átállása az orosz hadsereg oldalára, tűnnek a szemébe. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az átállások csak töredékét jelentették a magukat önkéntesen megadó osztrák—magyar katonáknak. 1915-ben a Hadseregfőparancsnokság intézkedéseket tett az egységek és alegységek nemzetiségi keverésére, mellyel megnehezítették nagyobb alakulatok szervezettszerű átállását.

Az orosz Délnyugati Front hadseregeinek hírszerző osztályai által 1914 és 1915-ben lejegyzett hadifogoly vallomásokból kiderül, hogy a magukat önkéntesen megadó nemzetiségi katonák tettének fő indító oka az *ösztönös békevágy* volt.[33]

A háború kezdetén megindult soviniszta uszításba, amelyben az osztrák és a magyar jobboldali szocialisták is részt vettek, bekapcsolódott a nemzetiségi szociáldemokraták egy része is. Ez a propaganda Szerbia és Oroszország ellen irányult, s vé-

[33] Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2118 fond. 1. opisz, 683. ő. e. 39, 50. lapok, 685. ő. e. 30, 40, 77, 133, 139—140. lapok, 2067. fond. 1. opisz, 2512. ő. e. (A 3. orosz hadsereg vezérkara. Hadifogoly vallomások. 1914. augusztusa—novembere között) 43, 62, 63, 64, 91, 103, 116. lapok.

tenénk a történelmi igazság ellen, ha nem ismernénk el, hogy kezdetben számottevő hatást ért el a magyar és az osztrák nemzetiségű katonák között. Ez az uszító hadjárat, amely a háborúval járt, közvetve sújtotta az elnyomott nemzetiségeket, mesterségesen bizalmatlanságot és gyűlöletet keltett velük szemben, a hadseregben bevezetett keverési elvek pedig elmélyítették a nemzetiségi ellentéteket. A hadsereg vezetői a magyar és osztrák katonát megbízhatónak, a nemzetiségeket, különösen a cseheket pedig megbízhatatlanoknak tartották. Ennek az általános felfogásnak az is tápot adott, hogy a cseh burzsoázia antantbarát része Oroszországban megkezdte a csehszlovák légió szervezését egyrészt az ott élő telepesekből, másrészt az orosz hadifogságba került csehszlovák hadifoglyokból.

Az egyre súlyosbodó nemzetiségi és osztályelnyomás súlya alatt a lövészárkokba kényszerített nemzetiségi dolgozók többségét nem az késztette az önkéntes fogság útjának a választására, hogy az antant oldalán harcoljon Ausztria—Magyarország ellen, hanem a természetes *békevágy*. A szláv nemzetiségű hadofiglyok nagyrésze, ha az önkéntesen is adta meg magát, nem kívánt antantbarát burzsoáziájának vezetével az imperialista érdekekért harcolni. Nemzetük elnyomott helyzetének megszüntetésére más utakat kerestek.

Igen tanulságos a szerb (később jugoszláv) önkéntes osztagok szervezésének a története, amely szintén alátámasztja a fentebb kifejtetteket. Az osztagok szervezésénél alkalmazott kényszer[34] ellenére a foglyoknak alig 10—20%-a lépett be a szerb osztagokba, amelyek alapját képezték a később megalakuló jugoszláv önkéntes hadtestnek.[35]

Abban, hogy a délszláv hadifoglyok döntő többsége nem lépett be a hadtestbe, az ösztönös békevágyon kívül más okok is közrejátszottak, mint például a szerb és horvát ellentétek.

[34] Az orosz és osztrák—magyar források egyaránt elismerik azt a gazdasági, lelki és fizikai kényszert, amit a cári hadsereg és a szerb kormány megbízottai a délszláv hadifoglyokkal szemben alkalmaztak a jugoszláv hadtestbe való belépés érdekében.

Az Oroszországi Jugoszlvá Forradalmi Szövetség Központi Végrehajtó Bizottsága az Összorosz Központi Végrehajtó Bizottság katonai osztályához 1918. április 9-én intézett beadványában a következőket írta a „szerb" önkéntes hadtestről: „A katonák többségé takaratuk ellenére mozgósították: a vonakodókat letartóztatással, éheztetéssel és durva veréssel kényszerítették a hadtestbe való belépésre, néhány tucat jugoszláv foglyot agyonlőttek. Az orosz cári kormány teljesen egyetértett a délszláv foglyok mozgósításának ezzel a módszerével: . . ." (A Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltára. Moszkva. 1. fond. 2. opisz, 107. ő. e. 46. lap.)

[35] Югословенски добровољчаки корпус у Русији. (A jugoszláv önkéntes hadtest Oroszországban.) Belgrád, 1954. 15. old. Idézi I. Ocsak, Adalékok a jugoszlávok részvételének történetéhez a szovjet hatalom győzelméért Oroszországban folytatott harcban (1917—1921) című cikkében. Октябрьская революция и зарубежные словянские народы. — Az októberi forradalom és a külföldi szláv népek. — Госполитиздат. M. 1927. 275. old.

A magyar katonák közül a háború első két évében a szlávokhoz és románokhoz viszonyítva aránylag kevesebben választották önkéntesen a hadifogságot. A fordulat ezen a téren 1915 év végén és 1916 elején állt be, s a Bruszilov-offenzíva alkalmával, — bár erre pontos adatok még nem állnak rendelkezésünkre, — az egészségesen fogságba esett osztrák—magyar katonák között a szlávokhoz viszonyítva a magyarok aránya — véleményünk szerint — nem igen maradhatott el. A magyarokon kívül 1916-ban az osztrákok és a németek (s közülük is elsősorban a bajorok) is nagyszámban adták meg magukat.[36] A békevágy a tisztek egy részét is magával ragadta.

A magyar katonák helyzete bizonyos fokig másként alakult, mint a szlávoké, a románoké és olaszoké a monarchia hadseregében, s ez Magyarország bel- és külpolitikai helyzetéből, a dualizmus nemzetiségi és osztályellentmondásaiból fakadt.

A soviniszta hullám mámora a háborús belpolitikai válság kibontakozása és elmélyülése arányában párolgott el a magyar katonák többségének a fejéből. A jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik részesei voltak ennek az uszításnak, egyre inkább elszigetelődtek.

A háború kitörése után bevezetett katonai diktatúra, a felmentéseknél a tehetősebbek előnybehelyezése, a kormányt kiszolgáló szociáldemokraták és nemzetiségi vezetők kivonása a katonai szolgálat alól, leplezetlenül megvilágították a magyar kormány osztálypolitikáját. Az elégedetlen baloldali elemeket, hogy megszabaduljanak tőlük, egyszerűen bevonultatták. „Megszületett ez a szó: *frontbüntetés* — írta Károlyi Mihály —, amely nyilvánvalóan nem a háború első hónapjaiból származik, mert akkor senki az arcvonalba való küldését, tehát az igazi életveszedelemmel való szembefordulását büntetésnek mondani nem merte, ha annak érezte is, de ezek a napok alaposan elmúltak. Maga a hadvezetőség alkalmazta büntetésül, sőt nevezte büntetésnek az édes és dicső halál lehetőségének a megadását. A háborúval szemben elfoglalt álláspontok tehát változtak."[37]

Sok baloldali szociáldemokrata munkás és alsóbb pártfunkcionárius került a frontra. Őket nem mentették fel, sőt voltak esetek, amikor behívást büntetésül alkalmazták velük szemben. A jobboldali szociáldemokrata vezetők soviniszta álláspontjuknak megfelelően nem folytattak forradalmi propagandát és szer-

[36] Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2067. fond. 1. opisz. 431. ő. e. 40, 61—62. 140—145. lapok.

[37] Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. I. kötet. Harcom a békéért. München, 1923. 152. old.

vező munkát a hadseregben, amely a kormány jóvoltából a forradalmi elemek gyűjtőhelyévé vált. A háború előtt erre nem is készültek fel. A háborúban internacionalista, antimilitarista, és antiimperialista álláspontra helyezkedő baloldali munkások el voltak szigetelve, s mivel a forradalmi, illegális munkában kellő tapasztalattal nem rendelkeztek, a kiutat a háború első éveiben a hadifogságban látták. Ilyen meggondolások alapján került hadifogságba 1914-ben, pár héttel a łodzi ütközet után Jancsik Ferenc a magyar vasmunkások szervező bizottságának az elnöke is.[38]

Az önkéntes fogságbamenés különösen megélénkült 1915-től, a katonabarátkozások megkezdődésével. Balogh Mihály az internacionalisták egyik későbbi szervezője, így emlékezik vissza fogságbaesésének körülményeire: „... amint kiértünk a harcvonalba, néhány nap múlva átlógott az egész raj Tiercsi falunál, ahol a front kettévágta a falut. Csak egy kút volt használható. No, víz kell a bakának is, meg a ruszkinak is. Bratyiztunk. Sajnos, az öntudatunk akkor még csak addig terjedt ki, hogy köpenyt cseréltünk, mi mentünk vízzel együtt az orosz állásba, ők meg a mienkbe."[39]

1917 tavaszán a szervezett barátkozásokat, amikor az osztrák—magyar hadvezetőség megpróbálkozott azt saját érdekében felhasználni és irányítani, az önkéntes hadifogságba menésre a katonák az orosz fronton már nem igen használták fel. Nemcsak és nem elsősorban az osztrák—magyar hadvezetőség által előírt szabályok miatt, hanem főleg azért, mert a katonák látva a szembenálló féllel kötött fegyvernyugvást, a béke közeli megkötését remélték s úgy vélték, nincs már miért menekülniök a háborútól, hisz a béke megkötése után úgyis hamarosan hazakerülnek.

Hogy mennyire domináló tényező volt a békevágy az önkéntes fogságba kerülésnél, amely 1917 tavaszáig a szembenálló hatalmak katonái között az orosz fronton mindennapos gyakorlattá vált, arra rávilágít Varga Gyula András visszaemlékezésének alábbi részlete: „A hadifoglyok erős antimilitarista agitációt fejtenek ki a hadifogoly táborok közelében lakó orosz katonák és a hadba induló orosz katonák közt. Elmesélik a maguk fogságbajutásának körülményeit, rábeszélik őket, hogy ne harcoljanak „szüntessék meg a háborút",— adják meg magukat az „ellenségnek" stb. Sőt, a legtöbb esetben még hazai címekkel is

38 Balogh János: Hadifoglyok az oroszországi októberi forradalomban. Sarló és Kalapács. 1932. 10—11. sz. 100—102. old.

39 Balogh Mihály: Hadifogság—polgárháború—ukrán front. Sarló és Kalapács. 1933. 34. sz. 114—116. old.

ellátják a frontramenőket „fogságbajutás esetére". A frontramenő orosz munkások és parasztok annyira megfogadták az orosz fogságba jutott ellenség tanácsát, hogy a verhnyeugyinszki hadifogolytábor parancsnoka Nyikiforov ezredes jelentést tett a hadtestparancsnokságnak, hogy „... a hadifoglyok többet ártanak nekünk itt a fogságban, mint a fronton árthatnak."[40]

Az önkéntes hadifogságba kerülést a háború egyes periódusaiban az összes tényezőket figyelembe véve konkrétan kell értékelnünk. A bolsevik párt a februári forradalom győzelméig a cári kormány vereségét tartotta kedvezőbbnek, mivel az erősen meggyengítette volna az önkényuralmi rendszert és megkönnyítette volna a forradalmat. „Harcunknak, amelyet az imperialista háborút viselő kormányaink ellen folytatunk — írta Lenin —, egy országban sem szabad megtorpannia az előtt a lehetőség előtt, hogy az ország a forradalmi agitáció eredményeképpen vereséget szenved. A kormány hadseregének veresége gyengíti a kormányt, elősegíti a kormány által leigázott népek felszabadítását és megkönnyíti a polgárháborút az uralkodó osztályok ellen."[41]

A bolsevikok politikai munkájának középpontjában a háborúnak polgárháborúvá változtatása állott. A katonatömegek forradalmi, internacionalista nevelése érdekében propagálták és szervezték az arcvonalakon a katonabarátkozásokat. Az önkéntes megadást nem propagálták, de a dezertálást és az önkéntes hadifogságbaesést, az imperialista háborút viselő hadsereg válságjelenségének tartották, amely a dolgozó tömegek növekvő ösztönös ellenállását jelentette a háborúval szemben.

Ausztria—Magyarország igazságtalan hódító háborút viselt, amelyet kezdetben a jobboldali szociáldemokrata vezetők soviniszta nyilatkozataikkal maguk is támogattak. A Monarchia baloldali szocialistái szervezetlenek voltak s nem rendelkeztek kellő tapasztalattal a hadseregben végzett illegális munka területén — s e nélkül komoly forradalmi tevékenység a háborús viszonyok között nem volt elképzelhető.[42]

A forradalmi munka a hadseregben már 1917-ben is folyt, de szervezetebb keretek között csak 1918-ban bontakozott ki. Ezt megelőzően csak a kormány politikájával szembenálló bur-

[40] Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.

[41] V. I. Lenin Művei. 21. kötet. 155. old.

[42] Lenin a szociáldemokrata opportunizmus bűnéül rótta fel, hogy a legalitást bálványozta és nem készítette elő a munkásosztályt a föld alatti munkára is. „... A burzsoá parlamentarizmust és a burzsoá legalitás szükséges kihasználását a burzsoá legalitás bálványozására változtatták és megfeledkeztek arról, hogy a válságok korszakaiban kötelezők a szervezés és agitáció illegális formái." (V. I. Lenin Művei 21. kötet, 2. old.)

zsoá nacionalista, pacifista és antimilitarista áramlatok folytattak illegális propagandát. A hadseregfőparancsnokság ezt a tevékenységet is keményen megtorolta.

Az Osztrák—Magyar Monarchia veresége — mint ahogy ezt később a történelem be is bizonyította — elősegítette volna az elnyomott nemzetiségek felszabadítását, a monarchia megdöntését és a szocialista forradalom kibontakozását.

Károlyi Mihály gróf, a magyar polgári ellenzék egyik legjelentősebb vezetője, aki ellenezte a Németországgal szövetségben indított háborút, s kereste az antanttal való kapcsolatot a megegyezés érdekében, a világháborút az „osztályelnyomás legélesebb formájának" nevezte.[43] Károlyinak a megfogalmazásával egyet lehet érteni, bár maga mint a polgári-demokratikus jogok kiszélesítéséért harcoló polgári politikus, elsősorban a kapitalista viszonyok fenntartása érdekében szállt síkra — némely esetben magának az osztrák külügyminiszternek, Czerninnek a bátorítására — az antant hatalmakkal kötendő különbékéért.[44]

Károlyi nézeteit magukévá tevő orosz fogságba esett magyar tisztek a szokásos kihallgatást arra használták fel, hogy javaslatokat tegyenek az orosz kormánynak Magyarországgal szemben folytatott politikája megváltoztatására. Néhány, Károlyit támogató ellenzéki képviselő megpróbált hivatalosan is kapcsolatokat teremteni az angol kormánnyal — azonban minden különösebb eredmény nélkül.

Szaharov tábornok 1914. december 25-én levelet ír az orosz külügyminiszternek, amelyben magyar hadifoglyok kikérdezése alapján közölte, hogy az orosz csapatoknak Magyarország területén való előnyomulása azt a látszatot kelti, mintha Oroszországnak hódító szándékai lennének, s „az orosz közeledés pártja ezzel szemben tehetetlen". Ha a magyarok az orosz kormánytól szilárd garanciát nyernének arra nézve, hogy önálló államot alakíthatnak, úgy a foglyok szavai szerint, elszakadnának a németektől . . ."[45]

1915. január 15-én az angol külügyminiszter utasította országa petrográdi követét, Buchanant, hogy lépjen érintkezésbe Szazonov orosz külügyminiszterrel s közölje vele, hogy egy magyar ellenzéki képviselőtől különbéke ajánlat érkezett az angol kormányhoz. Szazonov a javaslatot azzal utasította el, hogy Magyarország csak azért akarna különbékét kötni, hogy nemzeti-

[43] Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. München. 1923. 182. old.
[44] Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. II. kötet. Budapest. 1934. 356. old.
[45] Pokrowski—Hoetzsh, Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperializmus. I. kötet. Berlin. 1931. 564. old.

ségi területeit megtartsa. Ebbe viszont Oroszország a szlávoknak és románoknak tett ígéretei miatt nem mehetett bele.[46]

Károlyinak és pártjának próbálkozásai az antattal való kapcsolat felvétele terén elsősorban a nemzetiségi területekhez való ragaszkodáson buktak meg. Így a magyar polgári ellenzéknek nem alakultak ki szoros kapcsolatai a háború alatt az antanttal.

A magyar uralkodó osztályok Tisza által vezetett szárnya — amely a legjelentősebb és a legbefolyásosabb volt — mindent a Németországgal való szövetségre tett fel s hallani sem akart a különbékéről, hasonlóképpen az ország életének demokratizálásáról, — még kevésbé a szociális reformokról.

A Károlyi-párt legradikálisabb elemei sem kívánták azonban az Osztrák—Magyar Monarchia vereségét, hiszen saját jól felfogott osztályérdekeiket is sértette volna, hanem éppen ezen érdekek megvédése miatt követelték a különbékét, mert az erőviszonyokat reálisabban ítélték meg mint Tisza, nem bíztak Németország győzelmében.

Az opportunista magyar szociáldemokrata vezetők akkor kezdenek a béke követelésének az álláspontjára helyezkedni, amikor a tömegnyomás s a tartalék kimerülése a Monarchia külügyi vezetését is békekísérletekre készteti. Nem a forradalmi úton kivívott béke lenini programját, hanem — Károlyi Mihályhoz hasonlóan — Wilson amerikai elnök imperialista érdekek diktálta programjának egyes pontjait teszik magukévá. A központi hatalmak várható vereségére való tekintettel egyre inkább a Károlyi-párt vezetését fogadják el s gyakorlatilag lemondanak a munkásosztály önálló politikájáról az érlelődő forradalmi válságban.

Míg a magyar polgári ellenzék antant felé tájékozódó körei defenzívában voltak mind a magyar munkás és parasztmozgalmakkal, mind az egyre erősödő nemzetiségi áramlatokkal szemben, addig a cseh, a délszláv, az olasz, a lengyel és a román nemzeti burzsoázia antantbarát szárnya — addig a határig, amíg az osztályérdekeit nem sértette, — a monarchia csapatainak a vereségén munkálkodott.

A cikk nem tűzheti ki céljául, hogy a felsorolt nemzetiségek burzsoá és kispolgári áramlatairól átfogó és kimerítő képet adjon, s kimutassa az osztrák és magyarbarát irányzatok polikáját, kapcsolatát a szociáldemokrata párttal s külpolitikai elképzeléseit.

A fő figyelmet a nemzetiségek antantbarát burzsoá nacionalista áramlataira szeretnék irányítani, amelyek között jelen-

[46] Uo. 61—62. old.

tős különbségek voltak. Ez a monarchia kialakulásának történetével s a XIX. század folyamán határai mentén létrejött nemzeti államokkal, Olaszországgal, Szerbiával és Romániával kapcsolatos. Ezek az államok az antant hatalmak szövetségesei voltak, s nemzetük kisebb-nagyobb része az osztrák—magyar határon túl élt. A csehek és szlovákok a háború előtt nem rendelkeztek önálló államisággal, még autonómiával sem. A lengyel területeken Németország, Oroszország és a monarchia osztozott. Galicia lengyel nemessége élvezett bizonyos kiváltságokat Ausztriában, s ez a Habsburg birodalomban elfoglalt különleges helyzetével függött össze.

Ez a sajátos helyzet meghatározta az antant hatalmak politikáját a nemzetiségek irányában. Az antant országok csapatai és az említett nacionalista csoportok agitációt folytattak a fronton az osztrák—magyar csapatok meggyengítése érdekében. Különösen erős volt a szláv katonák irányában a propaganda, akiket átállásra szólítottak fel. Folyt propaganda az osztrák és magyar katonák irányában is, amely elsősorban az orosz hadifogság borzalmairól szóló osztrák—magyar állításokat igyekezett leleplezni.[47]

A háború céljait maga számára idegennek tartó munkás és paraszt kiutat keresett abból a helyzetből, amibe az osztrák—magyar imperialista kormány juttatta. A parancs megtagadás, a dezertálás hadbíróság elé állítást jelentett. Egyetlen járható s viszonylag veszélytelenebb út számára — a hadifogság volt.

Az antant propagandájának kétségtelenül volt hatása az osztrák—magyar katonákra, de a hadifoglyok magas számát elsősorban a hátországban növekvő békevágy magyarázza. A hadifogságot választó nemzetiségi katonákra, az osztrák—magyar elnyomás következtében nagyobb hatással volt az antant propagandája, mint a magyarokra. Ennek ellenére a magyar hadifoglyok aránya nem igen maradt el a szlávok és más nemzetiségekhez viszonyítva.[48]

[47] Rubint Dezső: Az összeomlás. Budapest. 1922. 291—298. old.

[48] A magyar nemzetiségű hadifoglyokról pontos kimutatást nem vezettek, s ezért csak becslésekre vagyunk utalva. Számuk 1917 végén elérte a *félmilliót*. Ezeknek körülbelül négyötöde származott a mai Magyarország területéről. (Dr. Münnich Ferenc: Előszó. Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest, 1957. 5. old.)

A magyar külügyminisztériumnak egy 1921-ből származó okmánya szerint a háború befejezésekor az Osztrák—Magyar Monarchiának még 1 245 000 hadifoglyot kellett hazaszállítania, akik közül 704 000 a sok nemzetiségű Magyarországról származott. Hogy megkapjuk az orosz fogságba került magyar katonák számát — ha pontos adatok állnának rendelkezésünkre —, le kellene vonnunk az olasz, román, francia, szerb stb. fogságba került magyarokat, s az így kapott összeghez hozzá kellene adnunk a breszt-litovszki békeszerződés megkötése után hazatértek számát. (KÜM. hadifogoly osztály. 20. cs. 196, 201. lapok.)

A magyar hadifoglyok viszonylag magas számának több oka volt. Magyarország férfilakosságának bevonultatási aránya közismerten magasabb volt, mint az osztrák tartományokban.[49] A Hadseregfőparancsnokságot az osztrák uralkodókörök tartották kezükben. Ez az 1867-es kiegyezés eredménye volt, amely világosan tükrözte Magyarország függő, alárendelt szerepét a dualizmus rendszerében. A hadvezetőség az osztrák kiegészítésű egységeket kímélte, a nemzetiségeket „megbízhatatlanoknak" tartotta, s a frontok legveszélyeztetettebb szakaszaira a magyar ezredeket küldte. A magyar legénység fokozottabb kihasználása, a német vezénylési nyelv a közös alakulatokban, az ellátás területén gyakori háttérbe szorítás, kétségtelenül növelte az elkeseredést az osztrák kézben levő hadvezetőséggel szemben. A magyar csapatok az elsorolt körülmények következtében jobban kimerültek, s az ellenfél támadását követő visszavonulás idején a bekerítés, vagy elvágás alkalmával a háború második és harmadik éveiben a katonák nem sokat gondolkodtak azon, hogy megadják magukat, vagy harcoljanak tovább egy igazságtalan és reménytelen ügyért.

1918 őszén az októberi őszirózsás polgári-demokratikus forradalom után a legfőbb haditörvényszék irattárában megtalálták a rögtönítélő és rendes hadbíróságok ítéleteit. Egyedül Magyarországon 11 400 halálos ítéletet hoztak dezertálás címén

A háború befejezéséig Oroszországból körülbelül 7—800 000 hadifogoly tért haza, akiknek mintegy egynegyede magyar nemzetiségű volt.

Tájékoztatásul érdemes még itt megjegyezni, hogy 1916 végén Oroszországban több mint 250 000 csehszlovák hadifogoly volt. (История Чехословакии. — Csehszlovákia története. II. kötet. Moszkva. 1959. 246. old.) Más cseh források szerint 1917 végén ez a szám már meghaladta a 350 000 főt is.

[49] A háború elejétől 1917 január végéig Ausztria—Magyarország, Bosznia és Hercegovina által pótlási célokra adott emberanyagról szóló kimutatás összegező része szerint:

			Arány:	
	Ausztriában	Magyarországon	Ausztria	Magyarország
Összeteljesítmény:	4 613 182	4 100 125	52,95	47,07

Ennél alapul kell venni Ausztria és Magyarország lakosságának a számát az 1910-es népszámlálás alapján. (Bosznia és Hercegovina figyelembevétele nélkül.)

			Az újonckulcs alapjául szolgáló arány:	
	Ausztriában	Magyarországon	Ausztria	Magyarország
A lakosság száma:	28 259 659	21 011 555	57,35	42,65

A fentiekből láthatjuk, hogy a 42,65 százalék helyett Magyarország adta az összpótlások 47,07 százalékát, tehát 4,32 százalékkal többet. A Hadseregfőparancsnokság nemzetiségi politikája következtében az antant-propagandával szemben „megbízhatónak" tartott magyar nemzetiségű lakosság bevonulási aránya ennél jóval nagyobb százalékban haladta meg az osztrák tartományok újoncarányát (az összlakosság számához viszonyítva). (HIL. I. világháború anyaga. 3702. cs. BI. 110 VIII.) 10

Ilyen értelemben ír A magyar munkásmozgalom az 1914—1918-as világháború alatt című 1950-ben megjelent tanulmányában Andics Erzsébet is. (13. o.)

(ezek között voltak olyanok is, akik a hátországba szöktek, vagy akik megtagadták a parancsot és meg akarták magukat adni — de sikertelenül az ellenfélnek). Ezek közül 3800-an kegyelmet kaptak ugyan, de az erről szóló értesítés többnyire a kivégzés végrehajtása után jutott el a címzetthez. Az OK(b)P magyar csoportjának központi lapja, a Szociális Forradalom a parancsot megtagadó, a csapatát elhagyó, bujdosó szökevényeket és a hadifogságot választó katonákat a foradalom úttörőinek nevezi, mivel tettükkel, ha ösztönösen is, ők szálltak szembe először az imperialista háborúval. „A forradalom úttörői voltak azok a jobbára egyszerű katonák, akiket elfogott a düh, elkeseredés és harag a milliókat halálbahajszoló uralkodó osztályok ellen. A forradalom úttörői voltak ők, akik eldobták a fegyvert, megtagadták a hóhéraiknak való engedelmességet, otthagyták a rablást hirdető »zászlót«. A forradalom úttörői voltak ők a dezertőrök, a szökött katonák, akikre golyót és kötelet szabott ki a Habsburgok és szövetségük szent érdekeit védő haditörvényszék."[50]

Hadifogolypolitika

A hadifoglyok történetének mélyebb megértéséhez elkerülhetetlenül szükséges az antant hatalmak s különösen Oroszország hadifogolypolitikájának elemzése. E politika lényegét Lenin így fogalmazta meg 1916 júliusában: „A vezérkarok a jelenlegi háborúban alaposan igyekeznek kihasználni az ellenségei táborában folyó minden nemzeti és forradalmi mozgalmat, a németek az ír felkelést, a franciák — a cseh mozgalmat stb. És a maguk szempontjából helyesen járnak el."[51] A háború az antant és a központi hatalmak politikájának továbbfolytatása volt, igyekeztek saját győzelmük érdekében az ellenfél táborában meglevő ellentmondásokat, ellentéteket felhasználni. Ez vezette az orosz kormány hadifogolypolitikáját, amikor elsősorban a szláv foglyok megnyerése és szervezése érdekében elrendelte az elosztó helyeken a hadifoglyok nemzetiségek szerinti szétválasztását. Mivel a német hadifoglyok létszáma a 200 000 főt sem érte el — s az elzász-lotharingiaiak kivételével, akiket francia szimpatizánsokként külön táborba küldtek — nemzeti egyneműségük folytán nem jelentettek az orosz hatóságoknak olyan szervezési alanyokat, mint a kétmilliót kitevő osztrák—magyar hadifoglyok.

[50] Szociális Forradalom. 1918. december 25. 4. old.
[51] V. I. Lenin Művei. 22. kötet. 375. old.

A legtöbb osztrák—magyar katona a Román Fronton és a Délnyugati Fronton esett fogságba. Az orosz hadseregek hadtápszervei gondoskodtak az elosztó helyre, a Kijevtől keletre fekvő Darnyica-i gyűjtőtáborba való szállításáról és kíséréséről. A darnyicai gyűjtőtábor országos jelentőséggel bírt, ennek ellenére közvetlenül a kijevi hadkerület alá tartozott. A tábor, amelyben időnként több tízezer fogoly is tartózkodott, a nemzetiségek szerinti elosztás színhelye volt. Már 1915-től ez a tábor volt a cseh és délszláv antantbarát burzsoá-nacionalista mozgalom egyik fő központja.[52] Itt toborozták a szerb és csehszlovák légiókba a hadifoglyokat, itt jelentek meg a központi hatalmak ellen kiadott hadifogoly újságok.[53]

A magyar hadifogoly katonának itt az első naptól éreznie kellett a magyar földesurak és kapitalisták nemzeti elnyomásának a visszahatását. A békeidőben és a háború alatt a Monarchia vezetői a cseh munkások megmozdulásainak az elnyomására magyar csapatokat vetettek be, amelyek Kun Béla szavai szerint: „. . . a nacionalista uszítás következtében a cseh proletariátus legrosszabb elnyomói voltak . . .”[54]

A nemzetiségi katonák, miután a fogságban megszűnt az osztrák—magyar parancsnokság hatalma, nyíltan kifejezésre juttatták az elszenvedett sérelmek miatti elkeseredettségüket. Ezt a jogos érzelmet 1915 elejétől kezdve a cári kormány igyekezett saját politikai és katonai érdekében felhasználni. A cárizmus nem támogatott egyformán minden osztrák—magyar ellenes nacionalista áramlatot — ezen a téren nézeteltérései voltak a nyugati imperialista hatalmakkal és az orosz burzsoá pártokkal, ezek közül is elsősorban a kadet párttal.

A szerb monarchia képviselői részéről folytatott propaganda és toborozás a cári kormánynál messzemenő támogatásra talált, a csehszlovák légió esetében azonban ellentmondásos helyzet alakult ki. A hadifoglyok közötti propaganda, s a légió szervezése a francia imperialistákra támaszkodó Masaryk professzor vezetése alá került. Az oroszbarát monarchista elemek háttérbe szorultak, s csak a francia kormány nyomására engedélyezte a letűnőben levő cári kormány 1916. október 20-án a cseh druzsinák hadtestté való egyesítését.[55]

[52] Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. 17—18. old.

[53] HIL. I. világháború anyaga. 3411. cs. 115—116. lap. H. M. I/a. osztály. 1. tétel. 602.890. alapsz. 74. lap.

[54] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest. 1958. 42. old.

[55] A cári kormány és a csehszlovák burzsoá nacionalista vezetők közötti ellentétekről dr. Edward Beneš így emlékezik meg: „. . . . a cári Oroszország akadályt jelentett számunkra a nyugattal való ellentétei, belpolitikája egyes politikai tényezőinek külön utakon kalandozó tervei és végül békekísérletei folytán.” (Dr. Edward Beneš: Nemzetek forradalma. Bratislava. 1936. 420—321. old.)

Olaszország és Románia hadbalépése után az olasz és román hadifoglyok között is megindult a propaganda nem annyira az orosz hadseregbe, mint az említett államok haderejébe való belépés érdekében. Ezek az államok többnyire katonatisztekből álló bizottságot küldtek a hadifoglyok között végzendő toborzás céljából.

Az osztrák—magyar és német hadseregben szolgált és orosz fogságba került lengyel katonák helyzete igen bonyolult volt.

A galíciai lengyel földbirtokosság és polgárság fő politikai programja, amelyet a kispolgárság és a megalkuvó szocialisták nagy része is támogatott, Lengyelországnak Habsburg vezetés alatt történő egyesítése volt. Ez azt eredményezte volna, hogy a dualista monarchia trialistává változott volna. A monarchia nemzetiségi ellentétei, elsősorban a kiváltságos helyzetet élvező magyar uralkodó osztályok ellenállása, valamint nem utolsósorban a német és osztrák ellentétek zátonyra juttatták ezt a tervet, s 1915 második felétől kezdve egyre inkább előtérbe kerül Németország hegemóniája a lengyel kérdésben.

Az orosz cárizmus uralma alatt állott lengyel királyság területén élő antantbarát burzsoá-földesúri körök, hogy érdemeket szerezzenek, már 1914-ben hozzákezdtek önkéntes osztagok szervezéséhez, de az orosz kormány hamarosan feloszlatta azokat.

Természetszerűleg Oroszországban politikailag a legnagyobb befolyással az antantbarát lengyel pártok rendelkeztek, amelyek szervező munkát folytathattak a hadifoglyok között, de toborzásra csak a februári polgári-demokratikus forradalom győzelme után kerülhetett sor, amikor is az Ideiglenes Kormány, arra való tekintettel, hogy Lengyelországot amúgy is megszállták a központi hatalmak, engedményeket tett, s hozzájárult egy lengyel hadtest felállításához.

Ausztria—Magyarország és Németország csapatainak hadrendjében már a háború kezdetén bevetették a Piłsudski parancsnoksága alatt álló lengyel légiókat, amelyek többnyire a német vezetést ismerték el.

1916 és 1917-ben a központi hatalmak befolyása Lengyelországban csökkent, s nőtt az antant-hatalmak tábora a lengyel burzsoá és kispolgári körökben. Ezt a folyamatot kívánta az orosz Ideiglenes Kormány intézkedése is a lengyel hadtest felállításának engedélyezésével elősegíteni.

Ennek következtében az orosz fogságba került osztrák—magyar illetőségű lengyel nemzetiségű katonák között a toborzás gyakorlatilag csak 1917-ben kezdődött el.

Magyar, német és osztrák nemzetiségű katonák között önkéntesek toborzása nem folyt, ennek ellenére akadtak olyan magyar katonák és tisztek, akik beléptek a cseh légióba és a szerb hadtestbe.

Varga Gyula András egy horvát kiegészítésű zászlóalj parancsnoka volt, aki 1915-ben katonái segítségével kiszabadította a nemzetiségi elnyomás elleni tiltakozás miatt letartóztatott bajtársait, s az ellene küldött büntető osztag csapásának a kikerülése érdekében alegységével együtt megadta magát az orosz csapatoknak. Oroszországban belépett a szerb druzsinába. Itt 1916-ban forradalmi tevékenység miatt letaróztatták s az odesszai börtönbe zárták, ahonnan a februári forradalom szabadította ki.[56]

A nyilvántartásba vétel után Darnyicáról a légiókba nem jelentkezett hadifoglyokat a táborokba irányították. A szlávokat elsősorban európai Oroszországban helyezték el — többnyire kisebb táborokban. A németeket, osztrákokat, a legénységet és a tiszteket egyaránt Szibériába és Turkesztánba irányították. Kerültek azonban magyarok és osztrákok is európai Oroszországba s szlávok Szibériába.

Az elszállítás hetekig, sőt hónapokig tartott. A hadtápszerveknek törvény szerint a legénységi hadifoglyok ellátására napi 25 kopeket, a tisztekére pedig 75 kopeket kellett költeniök, viszont az ellátás nagyon akadozott. A foglyok napokat, sőt heteket utaztak vagy meneteltek anélkül, hogy enni kaptak volna. „Ekkor a hadifoglyok azzal tengették az életüket — írja Brändström — amit a lakosságtól kaptak és gyakran csodálatra méltó volt az, ahogyan az egyszerű parasztasszonyok ezeket a foglyokat segítették, akik végeredményben mégis saját fiuk és férjük ellen harcoltak."[57]

A hadifogoly tisztek az ellátásukra nemcsak háromszor olyan összeget kaptak, mint a legénység, hanem gyakran — ha ezt a körülmények lehetővé tették — kényelmes személykocsikban utaztak, míg a legénységnek marha-vagon jutott, amelybe 35—45 embert is bezsúfoltak.[58]

A szláv, az olasz és román nemzetiségű hadifoglyok táborait a cári katonai hatóságok valamivel jobban berendezték, mint a magyarokét és osztrákokét. Azokat a szláv hadifoglyokat viszont, akik nyíltan megtagadták a légióba való belépést, gyakran

[56] Hadtörténelmi Levéltár: Varga Gyula András hagyatéka. Orosz nyelvű életrajza. 1. o.
[57] Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. 9. old.
[58] Uo.

büntető lágerekbe küldték, ahol a magyarokéhoz hasonló, vagy annál rosszabb sors várta őket. Ugyanakkor a nagyobb táborokban az orosz parancsnokság szívesen alkalmazott írnokokként cseheket s délszlávokat, mivel könnyebben megértették nyelvüket s a felsőbb parancsnokok politikailag megbízhatóbbnak tartották őket.[59]

Sajátos hadifogoly diplomácia alakult ki. A háború első évében — mivel a háborút mindkét fél néhány hónap alatt befejezhetőnek vélte — a hadifoglyok elhelyezésére és ellátására nem nagy figyelmet fordítottak. A Monarchia például 1914-ben több tízezer orosz hadifoglyot a szabad ég alatt tartott hónapokon keresztül a Duna-parton. A rossz bánásmód és ellátás miatt tömegével pusztultak el s csak télen kezdtek — akkor is nemzetközi beavatkozásra — barakokat építeni.[60]

A Monarchia bűnös mulasztásai maguk után vonták az orosz hatóságok szigorú intézkedéseit is. Ezek az intézkedések elsősorban a legénységet sújtották. A szembenálló felek kormányai nem a legénység, hanem elsősorban a tisztek érdekében tettek lépéseket saját hadifoglyaik helyzetének a javítására s ez együttjárt az adott országban levő ellenséges hadifoglyok helyzetének a normalizálásával is.

A hadifoglyok támogatását semleges hatalmakra bízták. A Monarchia hadifoglyainak érdekeit az Észak-Amerikai Egyesült Államok és részben Svédország, az előbbi hadbalépése után pedig Dánia képviselte.

Elsősorban a hadifogoly tisztek életkörülményeit rendezték. Az orosz kormány a hágai konvenció értelmében a beosztott tiszteknek és tisztjelölteknek 50, a főtiszteknek, vezérkari tiszteknek 75, a tábornokoknak 125 rubelt fizetett havonta.[61] Ez komoly összeg volt, ha figyelembe vesszük, hogy egy munkás keresete ebben az időben havi 20—40 rubel között ingadozott.[62] Ha a cári hadsereg egyes tisztjei néhány esetben el is sikkasztották ennek az összegnek egy részét — amit a magyar hadifoglyokról szóló burzsoá-ellenforradalmi kiadványok kiszíneznek — a tisztek életkörülményei tűrhetőek voltak. Az orosz katonai hatóságok engedélyezték, hogy a tisztek megtartsák tisztiszolgáikat.

59 Uo.

60 Lásd Vlagyimir Urászov visszaemlékezését. Pl. Archívum. H—U. sz. n.

61 Elsa Brändström. Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. Berlin. 1922. 31. o.

62 A Статистика труда 1919. évf. 5—7. számában közölt kimutatás szerint 1916-ban a vasmunkások évi kereseti átlaga 761, a textilmunkásoké 320 (s átlagosan 406) rubel volt, viszont 1914-ben a munkások középkeresete mindössze 221 rubelt tett ki évente — tehát el sem érte a havi 20 rubelt.

Károly hercegnek, a Svéd Vöröskereszt elnökének kezdeményezésére 1915. november 22-én Stockholmban összeült a svéd, a német, az osztrák—magyar, a török és az orosz vöröskeresztes megbízottak értekezlete, amely a hadifoglyok helyzetének a megjavítására egyezménytervezetet dolgozott ki.

A konferencián kidolgozott megállapodásokat a központi hatalmak 1916-ban ratifikálták és megbízottaik még ez év május 13-án írták alá Stockholmban.

Az egyezmény a postaforgalom megjavítására, a hadifoglyok egészségügyi ellátására s a panaszok kivizsgálására vonatkozó intézkedéseket tartalmazta. Ezenkívül az egyezmény értelmében, minden táborban a tisztekből, orvosokból és katonákból jóléti bizottságot alakítottak, amelyek a táborparancsnokságokkal szemben a hadifoglyok érdekeit voltak hivatva képviselni.[63]

A jóléti bizottságok a hadifogoly táborok önkormányzati szervei lettek. Tagadhatatlanul hozzájárultak ahhoz, hogy 1916-ra a foglyok helyzete javult. (Ez a javulás azonban más tényezőkkel is összefüggésben állott — amelyekre a későbbiek folyamán fogunk részletesebben rátérni.) A bizottságba való befolyásért azonban éles harc folyt, s ez esetben a Monarchia összes ellentmondásai felszínre kerültek. Íme ezt írta egy hadifogoly százados erre vonatkozóan 1918-ban hazatérése alkalmával tett vallomásában: „Monarchiánk tükörképét soha nem lett volna alkalmam oly szemléltetőleg látni, mint épp a hadifogságban.

Ott, ahol több ezer tiszt van ily szűk helyen összezsúfolva — tehát egy ország intelligenciájának egy jó része — ahol kényszerítve vannak a viszonyok folytán egymás mellett közvetlen érintkezésben élni, ahol minden pályát képviselő egyén van képviselve — kishivatalnoktól az országgyűlési képviselőig, a néposztálytól az arisztokráciáig — itt minden nézet, minden eszme kifejezésre jutott."[64] Ehhez hozzájárultak még a felekezeti és nemzetiségi különbségek is. A táborok önkormányzata formáját tekintve nem volt egységes. A nemzetiségi csoportok, ha külön voltak elhelyezve, külön „táborparancsnokságot" hoztak létre a rangidős tiszt — vagy a legénységi táborban — egy rangidős altiszt vezetésével. A Monarchia hadifoglyai között nemzetiségi szempontból különösen a tisztek körében igyekeztek éles határt vonni. Ez a törekvés mind a hadifoglyok, mind

[63] Hadifogoly magyarok története. Bp. 1930. I. kötet. 68. old. Elsa Brändström id. mű. 85. old.

[64] HIL. H. M. 1918. 1/a. osztály. 1. tétel. 60. 2890. alapsz. 66. lap.

az orosz katonai hatóságok részéről megnyilvánult. A nemzetiségi összetételében vegyes táborban a helyzet bonyolultabb volt (s ezek voltak többségben). Az osztrákok, németek és magyarok, sőt a szlávok is közös „táborparancsnokságot" hoztak létre.

A közös osztrák—magyar „parancsnokságok", ha az élén soviniszta osztrák tiszt (a legénységi táborban altiszt) állott, nem minden esetben adtak kellő teret a magyar tisztek és katonák véleményének és érdekeinek. Így a táborok Habsburg-hű osztrák, cseh, délszláv vagy német nemzetiségű vezetőivel szemben a magyar hadifoglyoknak az állapotokkal elégedetlen része gyakran nemzeti jelszavakkal lépett fel, s a szervezkedése is ilyen keretek között mozgott.

Az eddig átnézett anyagok alapján megállapítható, hogy a táborokban kezdetben a nemzetiségi ellentétek álltak előtérben, később viszont 1917-ben és 1918-ban már az osztályellentétek domináltak. A tisztikar reakciós elemei a februári forradalom után arra törekedtek, hogy az ellentmondásokat nemzeti keretek közé szorítsák, még a nemzetiségi ellentétek mesterséges szításának az árán is.

Ennélfogva az osztályharc fő jelszava a táborokban az internacionalizmus lett. Az internacionalizmust tették magukévá a magyar hadifoglyok közül néhányan olyanok is, akik elégedetlenségüket a tábor vezetésével szemben még kezdetben nemzetiszínű papírba csomagolták.

A Hadifogoly magyarok története említést tesz a magyar hadifoglyoknak Krasznajarszkban 1916. március 15-én a „táborparancsnokság" soviniszta osztrák vezetésével történt összeütközéséről. Az ellenállás március 15-e megünneplésének és a nemzeti kokárda feltűzésének a saját hadifogoly táborparancsnokság részéről történt betiltása miatt robbant ki. Gyóni Géza ez alkalommal verset írt, amit a tilalom ellenére tartott gyűlésen felolvasott.[65] A kötet szerkesztői és írói azonban elhallgatják magának Gyóni Gézának az eszmei fejlődését, amit a soviniszta háborús verseitől a hadifogságban a háborút, s következésképpen a soviniszta usztítást elítélő állásfoglalásáig megtett. Sírversének második szakaszában — amelyet 1916-ban írt — ez áll:

[65] Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 199. old.

Boldog, ki itt jársz, teéretted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt,
Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.[66]

Elhallgatják, hogy Gyóni — bár nem lett forradalmár — versben üdvözölte a februári polgári demokratikus forradalom győzelmét.[67] 1917. június 25-én meghalt. Gyónihoz hasonló eszmei fejlődésen keresztülment hadifoglyok egy része (különösen a tartalékos tisztek és tisztjelöltek haladó elemei) az orosz forradalom és a hazai forradalmi események hatására a későbbiekben háborúellenes, internacionalista álláspontot foglalt el.

Az osztályellentétek előtérbe kerülésével a hadifogolymozgalomban egyre nagyobb befolyásra tettek szert a munkásmozgalmi tapasztalattal és marxista műveltséggel rendelkező baloldali szocialisták. Már 1915-ben kezdtek megalakulni az illegális marxista körök. A legjelentősebbek — amelyekben nagyobb arányban vettek részt magyarok: Tomszk, Omszk, Krasznojarszk, Ivanovo-Voznyeszenszk és más városok fogolytáboraiban működtek.

Ezek a körök többnyire saját kezdeményezésükre felvették a kapcsolatot a még illegalitásban harcoló bolsevik párttal, amely komoly segítséget nyújtott a felmerült politikai kérdések tisztázásában. A kapcsolat lehetővé tette, hogy a hadifoglyok forradalmi elemei bekapcsolódjanak az orosz munkásosztály által a háború ellen, a cárizmus megdöntését és az azt követő szocialista forradalom győzelemre juttatásáért folytatott harcba.[68]

A hadifogolytáborokban 1915 elejétől kezdve állandóan csak a tisztek és a munkaképtelen, rokkant és beteg hadifoglyok éltek.

A táborok létszáma állandóan változott. A tisztek létszáma, mivel állandóan táborban éltek, nem mutatott nagy ingadozást.

66 Gyóni Géza: Csak egy éjszakára . . . Budapest, 1959. 172—173. old.

67 Uo. 186—187. old. Nem érdektelen, ha idézzük a forradalmat üdvözlő versének egy szakaszát:

„Szent arcod előtt leborulok térdre
Távoli bús nép keserű fia.
Úri herék sok rab cselédje
Jajgat bennem, mert Rád kell várnia:
Rád, akit oly rég elnyomott az álom,
(Úri beléndek altatott és mákony)
S most ébredsz frissen és fiatalon,
Forradalom,
S végig táncolsz a vérszagú világon . . .”

68 A magyar forradalmi hadifogoly mozgalom történetéről világos képet nyújt Milei György az eddig megjelent tanulmányaiban (lásd a 4. sz. jegyzetet), s ezért itt a marxista körök tevékenységét érintő részletektől eltekintünk.

Annál inkább változott a legénységi táborok létszáma. Ennek az elsődleges oka az volt, hogy a háború folyamán az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben és a katonai célú munkákon fokozottabb mértékben alkalmaztak hadifoglyokat.

Az elrendelt általános mozgósítással 1917 közepéig az orosz hadsereg 1 370 000 főt kitevő békeállománya 15 millióra duzzadt. A háború első évében a népgazdaságból 7,5 millió ember esett ki, s ez a férfi lakosság 22%-át, a munkaképes férfi lakosságnak pedig a 47,4%-át tette ki.[69] A bevonultak többségét parasztok alkották. A mozgósítás a mezőgazdaságon kívül komolyan sújtotta az ipart is. Egyes üzemekben az első mozgósítások után — bár a katonai érdekek megkövetelték a hadiüzemek szakmunkásainak a felmentését — a bevonult munkások aránya elérte a 40%-ot.[70]

Az orosz népgazdaság munkaerő igénye hihetetlenül megnőtt. Az Osztrák—Magyar Monarchiához hasonlóan Oroszországban sem mentették fel az üzemek forradalmi munkásait, de a nagy katonai megrendelések s a háború elhúzódása arra kényszerítették a tőkéseket, hogy a számukra politikailag megbízhatatlan szakmunkások egy részének a felmentését mégis kijárják. Ez azonban távolról sem oldotta meg a munkaerőproblémát. Új munkások beállítása és betanítása időt vett igénybe.

Ezért már 1915-től kezdve a kormány fokozottabb mértékben vette igénybe a mezőgazdaságban és az iparban a hadifoglyok munkaerejét. Az orosz hadsereg Fővezérkara elrendelte, hogy készítsenek kimutatást a hadifoglyok szakképzettségéről. A Fővezérkar hadifogoly osztálya és a hadifoglyok elosztását jóváhagyó tárcaközi bizottság a beérkezett kérések alapján a táborokból a szakmunkás hadifoglyokat mondhatni maradék nélkül berendelte munkára. Kezdetben, mivel a munkára való küldés a hadifogoly legénységet némi keresethez és szabadsághoz juttatta, — csak szlávokat engedtek ki a táborból, később a gyakorlatban eltértek ettől. 1916-tól magyarokat, osztrákokat és németeket már csak a hadműveleti területektől, s a két fővárostól, Moszkvától és Petrográdtól igyekeztek távol tartani.

A hadifoglyok zömét nem annyira az iparban, hanem inkább a mezőgazdaságban, az út- és csatornaépítéseknél használták fel. A nehéz bányamunkára is nagy számban alkalmaztak hadifoglyokat.

[69] П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. M. 1952. 637—638. old.

[70] Uo. 653. old.

A cári hatóságok a táborokba való elosztásnál külön választották az egyes nemzetiségeket, viszont a munkára való elosztás folyamán maguk is arra az útra léptek, amelyen az Osztrák—Magyar Monarchia járt. Keverték a szláv és a nem szláv hadifoglyokat, s a köztük szított nemzetiségi ellentétet a maguk hasznára igyekeztek gyümölcsöztetni. Ez azonban nem mindig sikerült, mert a közösen végzett munkában elkerülhetetlenül kifejlődött a dolgozók internacionalista szolidaritásának az érzése. A Fővezérkarhoz már egy 1915 júniusában érkezett jelentés is kénytelen volt elismerni, hogy a mezőgazdasági munkára kirendelt szláv és magyar hadifoglyok között nincs súrlódás.[71]

A hadifogoly munkásokat elsősorban uradalmakban és nagyobb ipari üzemekben alkalmazták. A hadifoglyok katonai fegyelem alatt álltak és mindig fel lehetet őket használni a sztrájkok letörésére, másrészt olcsó munkaerőt jelentettek. Az üzem vagy az uradalom látta el a hadifoglyokat és tartotta el az őrséget, ami elsősorban a hadifoglyok rovására sok visszaélést tett lehetővé. A munka termelékenységének az emelése érdekében az üzemek és az uradalmak fizettek egy csekély összeget a foglyoknak, amelynek a felső határát a Fővezérkar időszakonként a kormány határozatai alapján állapított meg. Azonban a katonailag fontosabb ipari üzemekben előfordult, hogy egy-egy hadifogoly szakmunkás az orosz társai fizetését megközelítő juttatásban részesült, ez azonban távolról sem volt általános jelenség.

A rendeletek értelmében a hadifoglyok munkájukért átlagosan 20—50 kopeknél többet nem igen kaphattak naponta,[72] viszont egyes üzemekben, különösen a februári forradalom után 1,50—2,50 rubelt is fizettek a hadifogoly munkásoknak.[73] A hatóságok gondosan ügyeltek — s ezt több rendelet is előírta —, hogy a hadifogoly keresete ne haladja meg az orosz munkás fizetését. Az októberi forradalomig a helyi viszonyoktól függő mértékben a hadifogoly munkások jövedelme mindig alacsonyabb volt az azonos munkás végző orosz munkások kereseténél.

Az uradalmakba kirendelt hadifoglyok sorsa nem volt valami irigylésre méltó. A parasztokhoz kiosztott hadifoglyok helyzete jelentősen jobbnak tekinthető még akkor is, ha az

[71] Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2000 fond. 1. opisz, 49. ő. e. 77. lap.

[72] Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. Berlin 1922. 108. old.

[73] Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 292. old.

otthonnal való postaösszeköttetésük gyakran megszakadt. A kulákok a foglyokat általában cselédnek, a középparasztok viszont többnyire családtagnak tekintették. Az ilyen táborba látogató hadifoglyok gyakran „tehenükről", „földjükről", „lovukról" beszéltek. Különösen nagy megbecsülésben volt részük a hadifoglyoknak azokban a parasztgazdaságokban, ahonnan a férfi munkaerő bevonult.[74]

Az orosz statisztikai adatok szerint, amelyeket először Elsa Brändström publikált, 1916 végén 496 917 hadifogoly dolgozott a mezőgazdaságban, 35 000 erdőmunkán, 293 968 a bányákban és a gyárakban, 168 614 a vasút- és csatornaépítéseken, 116 054 pedig különböző más munkákon.[75] Ezek állandó munkára kirendelt hadifoglyok voltak. A hadifogoly legénység táborban maradt munkaképes részét a helyi igényeknek megfelelően alkalmi munkára használták fel.

Az orosz hatóságok elrendelték, hogy az ipari üzemekben a hadifoglyok aránya nem haladhatja meg a 15%-ot. Ezt azonban nem sikerült betartani. Az urali gyárakban, a hadműveleti területen levő kijevi hadkerület sok bányájában és üzemében meghaladta a hadifoglyok aránya a munkások 15%-át, sőt némely esetben a 60%-át is elérte.[76]

Átlagosan számítva, ha figyelembe vesszük, hogy 1915. január 1-én — vagyis amikor még alig foglalkoztattak hadifoglyokat az iparban — a munkások száma 2,5 millió körül volt[77] — az üzemekben, a bányászatban, a vasút- és csatornaépítéseken dolgozó hadifoglyok megközelítőleg az össz-munkáslétszám 1/5-ét, 1/6-át tették ki.

Érdekes megjegyezni, hogy a szibériai folyami hajózásban 1915-től az alkalmazottaknak majdnem a fele hadifogoly volt.[78]

A drágaság növekedése és a politikai elnyomás súlyosabbá válása következtében már 1915 második felétől mind sűrűbben sztrájkoltak a munkások gazdasági és politikai követeléseikért. 1915-ben 539 500, 1916-ban 951 700 munkás, 1917 januárjában és februárjában (tehát 2 hónap alatt) 676 300 munkás sztrájkolt.[79] Hiába akarta a kormány a kényszermunkára rendelt ha-

[74] Elsa Brändström id. mű. 57. old.

[75] Elsa Brändström id. mű. 102. old. (Az itt közölt létszámok megközelítik a Varga Gyula András által közölt adatokat. — Sarló és Kalapács 1933. 6. sz. 41—42. old.)

[76] Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 4. sz. 41—42. old.

[77] П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. M. 1952. 653. old.

[78] Központi Hadtörténelmi Levéltár. Moszkva. 2000. fond. II. opisz. 75. ő. e. 9. lap.

[79] П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. M. 1952. 654. old.

difoglyok segítségével letörni a sztrájkokat, kísérlete kudarcot vallott. A hadifoglyok tekintélyes része szolidaritást vállalt az orosz munkásokkal, megtagadta a munkát, sztrájkolt a 8 órás munkanapért, az orosz munkások jogos követeléseiért, s nem tartotta magát távol a szakszervezeti gyűlésektől sem.[80] Vállalták azokat a súlyos következményeket, amelyekkel a katonai hatóságok ezért sújtották őket.

Oroszország öntudatos munkásai a februári forradalom alatt igyekeztek a hadifogoly-munkásoknak ugyanolyan jogot és fizetést biztosítani, mint amilyent az orosz munkások vívtak ki maguknak.

Az OSZD(b)MP. KB. Orosz Irodája már 1917 márciusában javaslattal fordult a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsághoz, hogy azonnal lássanak hozzá az Oroszországban levő hadifoglyok helyzetének felméréséhez és helyzetük megjavításához. A javaslat rámutatott, hogy „... minden lépés, amely elősegíti a hadviselő hatalmak munkásdemokráciái között a kölcsönös bizalmat, előbbre hozza a béketárgyalások megkezdésének óráját és ... a hadifoglyok helyzetének megjavítására irányuló hasonló intézkedések méltók lesznek az új demokratikus Oroszországhoz, amely szakít Oroszországnak a cári önkényuralom idejéből származó, barbár hagyományaival és az egész világ szeme előtt a magasrendű emberiességnek azt a példáját mutatja fel, aminőre csak a forradalmi munkás és paraszt demokrácia képes."[81]

A bolsevik párt volt az első párt, amely határozottan kiállt Oroszországban nemzetiségi különbség nélkül minden hadifogoly jogi helyzetének és életkörülményeinek a megjavításáért. A burzsoá és a honvédő álláspontot elfoglaló kispolgári pártok, a mensevikek és eszerek a cárizmus megdöntése után is folytatták uszító propagandájukat, amelynek fontos kelléke volt a német és osztrák—magyar fogságban levő orosz foglyok rossz helyzetének az ecsetelése. A bolsevikok követelésére a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága különbizottságot jelölt ki a hadifoglyok helyzetének tisztázására, ez azonban a szovjet eszer és mensevik vezetői által végrehajtott VB.-átszervezés után gyakorlatilag megszűnt. A bolsevikok nem kisebbitették a központi hatalmak bűnös mulasztásait, de leleplezték az orosz burzsoá és kispolgári pártok uszító propagandáját.

[80] Központi Hadtörténelmi Levéltár, Moszkva. 2049. fond. 1. opisz. 418. ő. e. 579, 597, 610—613, 614, 653, 654. lapok.

[81] Pravda. 1917. 72. sz. június 16. (július 3.). A. Sz. Kolontáj: Az orosz imperialisták foglyai. Magyar nyelven: A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában (1917—1926). Válogatott dokumentumok. Tankönykiadó. Bp. 1961. 46—48. old.

„Azt mondják: a mi orosz foglyaink még rosszabbul élnek Németországban! — írja cikkében A. Sz. Kolontáj. — De hibásan ítél az, aki így beszél, s ezért tartja szükségtelennek nálunk, Oroszországban a hadifoglyok helyzetén történő enyhítést. Vajon nem világos-e, hogy az oroszországi hadifoglyok helyzetén történő minden javítás azonnal érezteti hatását a német hadifogságban sínylődő testvéreink helyzetére? És vajon nem világos-e, hogy egy ilyen lépés elveszi a német kormánynak az egyik legerősebb Oroszország-ellenes agitációs eszközét: a német népnek az orosz nép elleni hangolását olyan valóban átélt fizikai és morális szenvedésekről szóló közlésekkel, amelyekből a régi cári rezsimben a hadifoglyoknak bőven kijutott?"[82]

Az alkotmányos demokrata (kadet) párt, az orosz burzsoázia egyik legbefolyásosabb pártja támogatta a szláv, elsősorban a cseh burzsoá nacionalista mozgalmat a hadifoglyok között. Támogatta Masaryknak a cseh és más szláv hadifoglyok szabadonbocsátása érdekében tett lépéseit is. A cár 1916. június 27-én beleegyezett ugyan a szláv hadifglyok szabadon bocsátásába, viszont Stürmer miniszterelnök sürgetésére még ez év augusztusában visszavonta rendeletét.[83]

A magyar, a német és osztrák hadifoglyok helyzetének megjavításáért egyetlen oroszországi burzsoá párt sem szállt síkra, sőt annak romlására törekedett. Az orosz burzsoáziának németbarát része csak félve mutatta ki szimpátiáját a hadifoglyok iránt, a magyar legénységgel azonban ezek az elemek sem törődtek.

A Hadifogoly magyarok története nem tudja elhallgatni, hogy a februári polgári demokratikus forradalom javulást hozott a hadifoglyok életében. A durva cári táborparancsnokokat a katonák elkergették, a csendőrséget, amely a munkán levő hadifoglyok egy részének az őrzését végezte, megszüntették. Elismeri, hogy a foglyok túlnyomó többségét kitevő legénység (98%) helyzetében mutatkozott meg leginkább a javulás. „Egyes helyeken a hatóságok szabadságmámorukban annyira mentek — írja Baja Benedek —, hogy a foglyokat is szabad embereknek nyilvánították és Oroszország lakosságával teljesen egyenlő jogokat biztosítottak számukra."[84]

A szerző azonban elhallgatja, hogy milyen hatóságok, s kiknek a követelésére adták meg ezeket a jogokat. Azokon a helyeken, ahol a szovjetekben a bolsevikoknak sikerült a hadi-

[82] Uo.
[83] T. G. Masaryk: Világforradalom. Prága, 1928. 369. old.
[84] Hadifogoly magyarok története. II. kötet, 244. old.

foglyok kérdésében proletárinternacionalista álláspontjukat elfogadtatni, a hadifoglyok gyakorlatilag szabad emberek lettek. Ilyen álláspontra helyezkedett például az ivonovo—voznyeszenszki és a tomszki szovjet. Az utóbbi 1917 nyarán a bolsevikok kezdeményezésére a városban helyiséget is biztosított a Kun Béla vezetése alatt működő hadifogoly marxista szervezetnek.

A Hadifogoly magyarok története azonban az említett kérdésben egész sor ténybeli hamisítást követ el. Nem von megfelelő határt a cárizmus megdöntése előtti és utáni politikai helyzet, a forradalom és a burzsoá-földesúri ellenforradalom között s az olvasó félrevezetésére ezt írja: „Helyenként, mint a forradalom vívmányát a hadifoglyaink helyzetének javulását látjuk, másutt viszont a forradalom okozta a legnagyobb szenvedést."[85] Az Ideiglenes Kormányt, amelyet az ellenforradalmi burzsoázia a munkás-paraszt demokratikus diktatúra szerveivel, a szovjetekkel szemben hozott létre, azonosítja a „forradalommal", s az ellenforradalmi erők ezen szervének a hadifoglyokat sújtó intézkedéseit — amelyekre a júliusi válság, vagyis a kettőshatalom megszünte után, a Kornyilov-puccs előkészítése alkalmával került sor, s a régi viszonyok visszaállítására irányultak, — a forradalmi erőknek, az orosz munkásoknak és parasztoknak a számlájára írja. A hamisítást a könyv azzal is tetézi, hogy Kerenszkijnek tulajdonítja a Petrográdi Munkás és Katona Szovjet Első számú parancsát, amely a hadsereg demokratizálására irányult. Köztudomású azonban, — s ezt sok polgári munka is elismeri, — hogy Kerenszkij ezzel a paranccsal nem értett egyet, sőt, mint hadügyminiszter ő törölte azt el s vezette be ismét a halálbüntetést. Ugyanakkor elismeri, hogy a hadifogoly legénység helyzetének a javulása az Első számú parancs hatására történt.[86] A könyv íróinak a célja az volt, hogy diszkreditálják az orosz forradalmat.

A Hadifogoly magyarok története elhallgatja, hogy a hadifoglyok helyzetének a javításáért legkövetkezetesebben a bolsevik párt harcolt.

A nemzetközi sajtó 1916—1917-ben sokat írt a Murmanvasút építésénél dolgozó nagyszámú osztrák—magyar hadifoglyok szörnyű helyzetéről. A megerőltetett munka, az egészségtelen és szokatlan időjárási viszonyok, a rossz élelmezés és ruházat s a kellő orvosi ellátás hiánya miatt az 1915. júliusától 1916. októberig a vasútvonal építésére összpontosított több, mint 70 000 hadifogolyból 1916 őszéig 25 000 elpusztult, 32 000

[85] Hadifogoly magyarok története. II. kötet, 252. old.
[86] Uo.

pedig súlyosan megbetegedett. A betegek skorbutban, tbc-ben, reumatikus fájdalmakban és vérhasban szenvedtek.

A bolsevik párt határozottan tiltakozott a hadifoglyokkal szemben tanúsított ilyen kegyetlen és felelőtlen bánásmód ellen s követelte, hogy a foglyokat ne küldjék kimerítő, erejüket meghaladó munkára és teremtsenek olyan feltételeket, hogy ne pusztuljanak el az éhségtől, a kimerültségtől és a skorbuttól.[87]

Az ún. Kerenszkij-offenzívának az előkészítéséhez, amely 1917 nyarán súlyos veszteséggel kudarcot vallott, az Ideiglenes Kormány fokozta a soviniszta uszítást, amely elsősorban a német és a magyar hadifoglyok ellen irányult. A táborok őrségét kozákokkal s a központi hatalmak fogságából szökött katonákkal váltották fel. Minden hadifogoly köteles volt ruháján VP (Vojennoplennij — hadifogoly) jelzést viselni. A legénység elvesztette szabadságát. Helyzetét rontotta az is, hogy 1917-ben a közlekedés válságának következtében a gyárak nem jutottak rendszeresen nyersanyaghoz, — s növekedett a munkanélküliség. Március és augusztus között 568 üzemet zártak be a tulajdonosok s 104 300 munkást tettek az utcára.[88] A háború és a válság terheit a kapitalisták a munkásságra akarták áthárítani s ezért nem voltak hajlandók a drágaság növekedésének megfelelően emelni a fizetéseket. A munkások követeléseire a gyárak bezárásával feleltek. Ezzel szemben a munkások Lenin javaslatára a munkásellenőrzés bevezetésével válaszoltak, amelyet már 1917 tavaszától kezdtek megvalósítani az egyes üzemekben. A tőke és a munka közötti harc egyre élesebbé vált, amelyből kivették a forradalmi hadifoglyok is a részüket. 1917 tavaszától a hadifoglyoknak elsősorban a munkán levő része egyre aktívabban kapcsolódott be az oroszországi politikai harcokba. Résztvettek a tüntetéseken és a gyűléseken, még fel is szólaltak azokon. Míg a cseh, a lengyel, a délszláv, az olasz és román hadifoglyok közül voltak olyanok, akik az antantbarát politikai vezetőik befolyására a burzsoá pártok politikai megmozdulásaira is elmentek, addig a magyarok lehetőleg távol maradtak ezekről s elsősorban a bolsevik gyűléseket látogatták. A hadifogoly munkások olyan számban és lendülettel vettek részt az orosz munkások forradalmi harcaiban, hogy az antant hatalmak képviselőinek 1917 júniusában és júliusában Petrográdon A. Henderson elnöklete alatt ülésező értekezlete is kénytelen volt foglalkozni mozgalmukkal.[89]

[87] Pravda, 1917. 72. sz. június 16. (július 3.)

[88] П. И. Лященко: История народного хозяйства СССР. II. kötet. M. 1952. 677. old.

[89] A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a polgárháború és az újjáépítés időszakában. (1917—1926.) Bp. 1961. 91. old.

A hadifoglyok között működő burzsoá nacionalista szervezetek, amelyek az antant támogatását élvezték, mindinkább arra törekedtek, hogy megőrizzék szervezetük nemzeti kereteit, s a befolyásuk alatt tartott hadifoglyokat távoltartsák az oroszországi szocialista forradalomtól.

Masaryk 1917. június 13-án a Csehszlovák Nemzeti Tanács nevében szerződést kötött Thomas francia miniszterrel 30 000 cseh és délszláv hadifogoly Franciaországba való szállítására vonatkozóan, akik ott üzemekben kaptak volna munkát.[90]

A cseh és délszláv nacionalista mozgalom az osztrák—magyar elnyomás megdöntéséért folyó harc iránti lelkesedésen kívül felhasználta a növekvő munkanélküliséget is — mivel egyre kevesebb hadifogolyra volt szükség az üzemekben és a mezőgazdaságban, — s fokozta toborzó tevékenységét.

Azok a hadifoglyok, akik eddig jobban megtalálták számításukat, ha dolgoznak, most a munkaalkalom csökkenésének láttán igyekeztek elhagyni Oroszországot s mivel tervbe vették a cseh és jugoszláv önkéntes hadtesteknek a nyugati, valamint a balkáni frontokra való szállítását, megragadták az alkalmat és beléptek az említett alakulatokba.

A magyar, német és osztrák hadifoglyok számára nem állt fenn ez a lehetőség, a munkanélkül maradt legénység csak a táborba térhetett vissza, vagy az orosz munkásokkal folytatta a harcot az üzem bezárása és az elbocsátások ellen.

A hadifoglyok legöntudatosabb internacionalista elemei 1917 őszén (néhányan már tavasszal) beléptek a Vörös Gárdába.

A cseh, a délszláv és a román forradalmároknak nagyon kedvezőtlen volt a helyzetük, mert felvilágosító munkájukban meg kellett küzdeniök a nagyobb tapasztalatokkal és legális szervezetekkel rendelkező burzsoá-nacionalista áramlatokkal, amelyeket az orosz kormány s az antant hatalmak támogattak.

A magyar forradalmár hadifoglyok helyzete a legénység körében végzett felvilágosító és szervező munka szempontjából objektíve kedvezőbb volt. A magyar burzsoá elemeket néhány németbarát tőkés kivételével az orosz uralkodó osztályok nem támogatták. Legális szervezetük — mint a szlávoknak — nem volt. Míg a szláv burzsoázia hivatkozhatott a nemzetiségi elnyomásra, addig a magyar burzsoázia csak a német vezénylési nyelv ellen tiltakozott a közös hadseregben. A magyar hadifoglyok között volt a legélesebb az osztályellentét, amely háttérbe szorította a nemzeti sérelmeket.

[90] T. G. Masaryk: A világforradalom. Prága. 1928. 214—215. old.

„A magyar csoport volt a legnépesebb — írja az egyes nemzetiségek összehasonlítása közben Elsa Brändström. — A Magyarországon meglevő nagy szociális szakadék észrevehetően megmutatkozott a hadifogságban is . . . A magyar csoport nyelve miatt elszigetelten élt, mivel kevesen bírták közülük a németet. Talán a magyarok szenvedtek a legtöbbet a hadifogságban az összes nemzetiségek közül, mivel forróvérű és kiegyensúlyozatlan természetük nagyon elviselhetetlenné tette számukra a szabadság hiányát. Ráadásul a legkevésbé rendelkeztek azzal az adottsággal, hogy körletüket berendezzék és ezért az összes más hadifoglyokkal szemben a legkedvezőtlenebb anyagi és hygéniai viszonyok között éltek."[91]

Brändström helyesen látja meg a magyar hadifoglyok közötti éles szociális ellentéteket és az említettek kedvezőtlen helyzetét, nem lehet azonban egyetérteni okfejtésével, amikor a magyarok vérmérsékletével, kiegyensúlyozatlan természetével kívánja előzőleg tett megállapításait magyarázni.

A szociális ellentétek a magyar hadifoglyok között azért voltak annyira szembeszökők, mert a tisztek, különösen a hivatásos tisztek tekintélyes része a földbirtokosok és a dzsentrik köréből kerültek ki, s a tisztek polgári elemei is igyekeztek az előbbieknek a szokásait felvenni. A Monarchia tisztikarának zöme osztrák és magyar nemzetiségű volt, az elnyomott nemzetiségek köréből számarányukhoz képest elenyészően kevés tiszt került ki, — ezek viszont valamivel közelebb álltak a katonatömegekhez, mint a magyar tisztek.

Az antant, s az orosz kormány megkülönböztető bánásmódja, a magyart, a németet és az osztrákot majdnem egyformán sújtotta, de a magyarok ennek a politikának negatív következményeit a leginkább érezték.

A németek orosz hadifogságba esett katonáik érdekében az orosz hadifoglyokkal, elsősorban tisztekkel szemben olyan rendszabályokat léptettek életbe, amelyek a cárizmust a német hadifoglyok helyzetének javítására kényszerítették. A német hadifoglyok aránylag kis száma (167 082 fő) s a német állam nagyobb gazdasági lehetőségei megengedték, hogy a német kormány hatékonyabb támogatást nyújtson a semleges országokon keresztül az orosz fogságban levő katonáinak, mint a Monarchia. 1914 és 1918 között Németország az Oroszországban levő német hadifoglyok támogatására 68 696 900 svéd koronát költött.[92]

[91] Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien. 1914—1920. Berlin, 1922. 103—104. old.
[92] Uo. 131. old.

A Monarchia viszont ugyanebben az időben a több mint 2 millió osztrák—magyar hadifogolynak mindössze 128 626 700 svéd koronát[93] juttatott el az amerikai, a svéd és a dán vöröskereszt közvetítésével. Egy német hadifogolyra átlagosan 411,11, egy osztrák—magyar hadifogolyra pedig 61,16 svéd korona jutott, vagyis a német támogatásnak mindössze 14,88%-a. A segély elosztásánál a magyar legénység többnyire az utolsók között volt. Ezt a hadifogolytábor sajátos nemzetiségi viszonyai magyarázták, másrészt az, hogy a hadifogolysegélyezés a bécsi Hadügyminisztérium kezében volt, s a Monarchiának hadifogoly ügyekben eljáró megbízottai között aránylag igen kevés volt a magyar, ami komoly hátrányos következményekkel járt. Mutatja ezt az is, hogy a képviselőházban e tárgyban több interpellációt intéztek a magyar kormányhoz.

A magyar hadifogoly legénység aktívabb részének az egyik legfontosabb követelése az egyenlő elbánás volt. Nem kiváltságos helyzetét védte, hanem a kiváltságok megszüntetését követelte. Ezzel magyarázható, hogy a baloldali hadifogolyszocialistáknak a dolgozók nemzetközi szolidaritását célul tűző felvilágosító munkája éppen a magyarok között érte el 1917 és 1918-ban számszerűleg is a legnagyobb eredményt.

A forradalmi hadifoglyok fő jelszava a proletár internacionalizmus lett, amely egyaránt szembeszállt mind a Monarchia nemzetiségi elnyomásával, mind az antantnak a nemzetiségeket imperialista célok érdekében történő összeuszító politikájával.

A forradalmi hadifoglyok célkitűzéseiket csakis az orosz munkásosztállyal és dolgozó parasztsággal szövetségben vívott együttes harcban juttathatták érvényre. Ez a szövetség pedig egyedül a proletárinternacionalizmus alapján jöhetett létre, s ezért nevezték a Vörös Gárdában és később a Vörös Hadseregben harcoló hadifoglyokat internacionalistáknak.

A hadifoglyok bekapcsolódásának az oroszországi forradalmi mozgalomba elsősorban morális jelentősége volt. Ez állt a magyar hadifoglyokra is, akik forradalmi mozgalmának oroszországi szerepéről Kun Béla ezt írta: „Az öntudatos magyar proletárok tudják, hogy abban az országban, ahol az erő a nép többségének oldalán van, az ő harcuk másodrendű jelentőségű. De az ő harcuknak is meglesz a morális hatása. S bármennyire rágalmat és hazugságot szórjanak is ránk, harcolni fogunk a forradalomért, minden ország egyetlen hazájáért."[94]

(Folytatás a következő számban.)

[93] Uo.

[94] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, Kossuth Kiadó. 1958. 125—126. old.

A PERCZEL-HADTEST JANUÁRI ELLENTÁMADÁSA*

Borus József

PERCZEL HADTESTE SZÁMÁRA a téli hadjárat 1848. december 19-én kezdődött el. A Honvédelmi Bizottmány parancsára Perczel e napon[1] indult el Alsólendváról észak felé, hogy csatlakozzék az ellenség Windisch-Grätz vezette főerői elől harc nélkül visszavonuló Görgey-hadtesthez. Haditervének lényegét Perczel már napokkal előbb megírta Kossuthnak:

„... ha nyerek, ha vesztek, az az ha bár mindent is koczkára kell tennem, a betörő ellenségnek oldalába furandom magam és vagy megölöm végkép, így a felső táborunknak könnyebségét és a diadal érzete által Hazánknak menekülést szerzendő, vagy megöletem magam seregemmel, melly veszteség vagy gyáva futás esetére úgy sem tudná többé a Hazát megmenteni."[2]

A hadtest Csesztregen, Lövőn, Rumon, Jánosházán, Devecseren áthaladva, december 26-án Pápára ért. Útját — mint Devecserről 25-én Kossuthnak Perczel jelentette, megnehezítette az, hogy a hidakat Görgey parancsára már előre „felperzselték", így kerülőket is kellett tenni. Pápán „a népség, mint mindenütt, legnagyobb lelkesedéssel" fogadta a hadtestet. Az eddigi utasítások szerint Győr felé kellett tartaniuk, de itt, Pápán, december 27-én hajnalban Perczel — mostmár Csányitól és Görgeytől — azt az utasítást kapta, hogy Győr feladása következtében

* Perczel születésének 150. évfordulójára.

[1] A Perczel-hadtest hadműveleteinek egykorú összeállítása a „Skizze über das Perczel'sche Corps bis zum Rückzuge nach Pest. Sept 1848 — 5 Jän 849" címen a Hadtörténelmi Levéltárban található; ez a címtől eltérően 1849 január végéig terjed; 1848—49. évi iratok, 2/11. sz. — Ebben szerepel a december 19-i indulás. A „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" Bp. 1952. (a továbbiakban: *Kossuth* XIII.) 806. o.-n közölt rendelet regesztája téves; ebben Kossuth a már elindult sereg vonulását siettette.

[2] A levelet közli *Kossuth* XIII. 850. o.

Teszéren, illetve Tamásin át 28-án Kisbérre érjen. Ide megérkezve felvette a kapcsolatot a főserеggel, magához vonva annak az 1. pesti zászlóaljból, két század Miklós huszárból és egy lovasütegből álló különítményét. A hadtest ereje e növekedés után $5^1/_6$ zászlóalj, $6^1/_2$ század huszár, azaz 5620 ember és 730 ló volt, 24 ágyúval.[3]

A Görgey harc nélküli hátrálásával rendkívüli módon elégedetlen Kossuth december 29-én, déli 1 órakor küldött rendeletében szigorúan megparancsolta a tábornoknak, hogy centrumával Alsó- és Felsőgallán állást foglalva, Neszmélytől egészen Sárkányig kiterjedve az állást tartani kell. Itt már Perczel hadteste állott, s róla ezt írta Kossuth:

„Balra Perczellel az összeköttetést Zsemlyén át tartsa fel. Perczel a sárkányi positiot tartsa s magát a centrummal szintúgy Zsemlyén át kösse össze.

Ezen positioban az ütközetet el kell fogadni" — hangsúlyozza Kossuth, s külön kiemeli:

„Ha Perczel megtámadtatik, a centrumnak minden esetre, s ha lehet, a jobb szárnynak is, előre kell nyomulnia támadólag.

Ha a centrum támadtatik meg, és Perczel tábornok nem, úgy Perczel tábornok úrnak kell okvetlenül előnyomulni minden erővel."[4]

Emlékirataiban Görgey azt állítja, hogy ő az ellenség előnyomulását a Győrből Bábolnán, Bánhidán és Bicskén át Buda felé vezető, úgynevezett „Mészáros út"-on várta, s december 30-án azzal foglalkozott, hogy személyesen szemrevételezzen egy, Alsógalla és Bicske közötti állítólagos szekérutat, melyen az ellenség esetleg megkerülhette volna hadtestét.[5] Ilyenféle veszély azonban egyáltalán nem állott fenn, mert a Görgeyt követő II. császári hadtestnek Windisch-Grätz december 28-án kiadott menetintézkedése szerint ezen a napon a Duna jobbpartján Komárom elé kellett érkeznie, 31-én Kocsra, január 1-én Felsőgallára és csak január 2-án Bicskére.[6]

Közvetlen támadás veszélye tehát nem Görgey hadtestét fenyegette, hanem az ettől délnyugatra párhuzamosan haladó Perczelt, mert a Jellasics vezette I. hadtestnek, ugyancsak a

[3] Skizze über das Perczel'sche Corps; Perczel december 25-i jelentése *Kossuth* XIII. 892—893. ö. A december 26-i jelentés uo. 899—900. o.; ennek december 27-i utóirata 900. o.; Görgey különítménye és a létszám Skizze über das Perczel'sche Corps, id. h.

[4] Kossuth december 29-i rendelete *Kossuth* XIII. 915. o.

[5] *Görgey A.:* Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. I. Bp. 1911. 118—119. o.

[6] Der Winter-Feldzug 1848—1849 in Ungarn. Wien, 1851. 62—63. o.

december 28-i menetintézkedés szerint 30-án Kisbérre és 31-én Mórra kellett megérkeznie!

Nem tudjuk, mikor kapta kézhez Görgey Kossuth idézett, december 29-én déli egy órakor kelt utasítását. A feldunai hadtest eredetiben fennmaradt iktatókönyvének bejegyzése szerint ezt az utasítást csak másnap, 30-án iktatták, de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Görgey már korábban, az éj folyamán vagy a hajnali órákban megkapta. Bicskei főhadiszállásán, december 29-én kiadott terjedelmes napiparancsában arról, hogy a közeli napokban, sőt talán már órákban harcra is kerülhet sor, még csak említés sem történik. E napiparancs szerint a Karger-dandárnak, mely 28-án Szárra hátrált, 30-án Csákvárra kellett vonulnia, hogy onnan a Mórtól több órányira fekvő Kozma, Kőhányás és Kápolna helységeket megszállja. A Mórhoz valamivel közelebb eső Csákberénybe csak egy járőrt kellett küldeni.[7]

Ezen az intézkedésen Kossuth utasításának vétele után azonnal változtatni kellett volna, legalább annyiban, hogy a Karger-dandárt Csákvárról haladéktalanul tovább kellett volna küldeni Mór felé. A feldunai hadtest iratanyagában azonban nincs nyoma annak, hogy az iktatókönyvben 363. számon „Kossuth elnök akaratnyilvánítása, hogy a hadsereg Gallánál ütközzék meg, ehhez fűzött megjegyzésekkel" iktatott utasítás hatására Görgey bármiféle intézkedést tett volna a Perczel-hadtest megsegítésére. A tábornok, mint azt már Breit is megállapította, jóllehet az ellenség nem gátolta, mégsem Kossuth „szigorú meghagyás"-ának megfelelően cselekedett.[8]

Bayer József, ekkor Görgey táborkarának egyik tagja, pár nap múlva már a hadtest táborkari főnöke, „Operations Journal vom Feldzüge 48/49 in Ungarn" címet viselő, kéziratban fennmaradt egykorú leírásában leszögezte, hogy Karger dandára a dandárparancsnok hibájából nem érte el a harcmezőt a móri ütközet idején. Karger egyébként másnap beteget jelentett, s ki is vált a szolgálatból. Ennek alaposabb vizsgálata természetesen már nem a Perczel-, hanem a Görgey-hadtest hadműveleteinek vizsgálójára vár. Tény, hogy már a Perczel iránti rokonszenvvel semmiképpen nem vádolható Görgey István is leszögezte egyik, kéziratban maradt tanulmányában, éppen Karger „meg-

[7] „Az 1848/9. magy. »Feldunai« utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Arthur, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igtatókönyve", 363. sz. OLt Görgey-család levéltára, 1848—49. 12. fasc. Görgey Bicskén, december 29-én kiadott „Tagesbefehl"-je uo., „Az 1848/9. évi magyar »Feldunai« utóbb VII. hadtest (Görgei Arthur, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs-jegyzőkönyvé"-ben, 256. sz. Az egyes dandárokra vonatkozó részt kivonatosan, magyarul közli *id. Görgey I.*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. I. Bp. 1885. 91. o.

[8] *Breit J.*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I. Bp. 1929. 177. o.

betegedésé"-vel kapcsolatban: „. . .Kargernek egész magaviselete a moori napon nem volt kielégítő."[9]

A december 29-i, Görgeynek írt rendelet másolatát Kossuth elküldte Perczelnek is, baráti hangú utóirattal: „Az örökös retirada lehangolta a sereg szellemét, — egy támadás, egy győzelemnek kell okvetlenül történni, még az eldöntő csata előtt... Valami győzelmecskét édes Móriczom! különben az örökös retirada lever minden bátorságot a nemzetben."[10] — Perczel erre, a Görgeynek küldött határozott utasítás ismeretében, átérezve a harc felvételének jelentőségét, elhatározta, hogy másnap, 30-án Mór előtt bevárja az őt követő ellenséget, s megütközik vele.

Így került sor a móri ütközetre, melynek ezt az előzményét a Görgey-párti, majd az ellenforradalmi történetírás elhallgatta, következményeit pedig mód nélkül felnagyította, ebből vezetve le a főváros feladását.[11] Az ütközetről ezideig egyetlen tanulmány jelent meg, 1867-ben „A moóri csata" címen. Kilétét a szerző akkor szerényen, de tendenciózusan „P." megjelölés alá rejtette, amiből többen magát Perczelt vélték a brosúra írójának. Valójában ezt a több, mint ötven oldalas füzetet Görgey Artur öccse, Görgey István állította össze, hogy megcáfolja Horváth Mihályt, aki az ütközet kimeneteléért — helyesen! — Görgeyt tette felelőssé. Görgey István e füzetben is, tizennyolc évvel később megjelent könyvében is számos „eredeti okirat"-ot közöl, így Kossuth december 28-án kelt, Perczelnek szóló levelének a Görgeyvel való csatlakozásra és óvatosságra intő részletét.[12] Az ennél későbbi és főleg fontosabb december 29-i, Gör-

[9] Operations Journal vom Feldzüge 48/49 in Ungarn, végig Bayer sk. írása. OLt Görgey-csal. lt. 1848—49. 11/b. fasc.; Karger megbetegedéséről a feldunai hadtest id. „igtatókönyvé"-ben, 340. sz. ez áll: „Csákvár, 31-ten Xber 848. Poeltenberg Oberstlnt. 1. Jän. 1849. Meldung über die Erkrankung des H. Oberst Karger, und Uibernahme seiner Brigade." — Id. Görgey véleménye Kargerről a „Vegyes jegyzetek" címet viselő, sk. írt összeállításban, uo. 11/b. fasc.

[10] Kossuth e levelének eredetije elveszett, vagy még lappang. Először közölte *Mészáros K.:* Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848—49-ben. Ungvár, 1862. 38. o.; újabban „Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai" Bp. 1955. Függelék, 882. o.

[11] L. *id. Görgey I.* I. 95. o.; *Pethő S.:* Görgey Artur. Genius kiad., hely és év nélkül, 153. o.; — sőt 1945 után is tovább él ez a nézet, *Eckhart F.:* 1848 a szabadság éve. Bp. 1948. 190. o.; vagy *Szabó I.:* A küzdelem szervezése. A szabadságharc fővárosa Debrecen című kötetben. Debrecen, 1948. 104. o.

[12] Perczelt véli szerzőnek *Szinnyei J.* Magyar írók. X. Bp. 1905. 748. hasáb. E füzet hatására *Horváth Mihály* a Függetlenségi harc második kiadása megfelelő helyének lábjegyzetében, önbírálattal élve, módosítja korábbi álláspontját és felmenti „Görgeyt a moóri csata elveszte miatt minden felelősség alól, a történelem előtt"! L. a Ráth Mórnál 1871-ben megjelent második kiad. II. kötet *178—179.* oldalt. *Id. Görgey I.* álláspontját l. „A moóri csata" 4. s köv. és 53. s köv. o.; ill. 1848 és 1849-ből. I. 97. és 93. o.

geynek, illetve Perczelnek szóló levélnek azonban nyomát sem találjuk, — noha ez utóbbi nyomtatásban már jóval korábban napvilágot látott.

Ma már levéltári — időközben jórészt ki is adott — anyag alapján a móri ütközet előzményeit és lefolyását világosan ismerjük. Kossuth már idézett utasításai, valamint Perczelnek a harc után Kossuthnak írott jelentései bizonyítják, hogy a tábornok 1848. december 30-án az ország érdekében vette fel Mór előtt a harcot a túlerőben levő I. császári hadtest nagyobb része ellen.[13] Jelentéséből nem tűnik ki, hogy a szembenálló ellenséges erők nagyságát ismerte volna, de már december 31-én leszögezte, hogy a harcra Kossuth utasításán túlmenőleg Görgey tehermentesítése érdekében is rászánta magát.

„A kiállás, ütközetkezdés szerencsés és jó kedvvel történt" — olvassuk a jelentésben. A Kisbér felől jövő út mentén támadó császári vadászokat visszaverték, Ottinger tábornok vérteseit pedig a honvédtüzérség állította meg. Az erősebb császári tüzérség lövései miatt a Görgey-hadtesthez tartozó Horváth őrnagy pesti zászlóalja megfutamodott, ezt követte a magyar tüzérség egy része, majd a huszárság is. A reggel 9 órakor, erdős terepen kezdődött ütközet ennek folytán két óra elmultával vereségre fordult, mert az erdőből három oldalról előnyomuló ellenség a Hunyadi zászlóalj, a Miklós huszárok, valamint a beregi század és a szabolcsi zászlóalj hősi ellenállása ellenére is visszaszorította a centrumot. A visszavonulás azonban — és ezt a feldolgozások nem említik — kemény harcban ment végbe. A huszárok nagyszámú ellenséget levágtak, a Zrínyi és a Hunyadi zászlóalj katonái még bent Mórban is lövöldözték a császári lovasságot, s tőlük sok lovat zsákmányoltak. E katonák hősiességét Klapka tábornok évtizedek múltán, a „Szabadságharc emlékeinek" 1891-ben rendezett kiállításán is kiemelte.[14]

A császáriak veszteségének nagyságát nem ismerjük, főleg lovasságuk szenvedett komoly veszteséget. A honvédsereg veszteségét utóbb az irodalom mód nélkül felnagyította; a valóságban mintegy 100 halott, 3—400 fogoly, a sebesültekkel együtt

[13] Perczel jelentései *Kossuth* XIII. 939—940. o. és *Kossuth* XIV. 15—16. o.; Jellasics erőinek pontos létszámát nem tudjuk. A Winterfeldzug 75. oldalán felsorolt alakulatoknak az uo. 7—8. o. alapján megállapítható együttes létszáma 8—10 ezer ember és 42 ágyú. A fölényt elsősorban Ottinger 12 (Wallmoden és Hardegg) lovasszázada jelentette.

[14] L. Perczel id. jelentéseit; továbbá Horváth őrnagy (későbbi) levelét a harcról, közli *id. Görgey I.* I. 92. o.; Klapka kijelentése Szepesi Lapok, 1891. október 18-i, 42. sz. *Madarász J.*: Emlékirataim 1831—1881. Bp. 1883. 175. o. szerint a móri „nemzetellenes németségnek némely tagjai házaikból lövöldöztek a honvédseregre".

tehát legfeljebb 7—800 fő lehetett. Ezenkívül a magyar hadtestnek 4 ágyúja is a harc színhelyén maradt.[15]

A teljes szétveretésről szóló, adatokkal azonban alá nem támasztott állításoknak a legalaposabb cáfolata egyébként az a tény, hogy a hadtest az ütközet után három nappal, a január 2-i pesti haditanács döntése értelmében fedezte a főváros kiürítését és Görgey hadtestének elvonulását, majd Szolnok felé hátrálva a debreceni kormányt. E nehéz feladatot a Csányi vezette haditanács semmiképpen nem bízta volna egy teljesen szétvert hadtestre, de egy szétvert hadtest nem is tudta volna ezt megoldani.[16]

E tények ismeretében nem szükséges külön cáfolnunk Görgey István több, mint tendenciózus állításait. „A moóri csata" hangoskodó, áltudományos szerzője odáig megy, hogy munkája végén kijelenti: Görgey a móri vereség folytán „czélját — a fővárosok védelmét, az ellenségnek mentül huzamosabb feltartóztatását és *egy a mennyire lehet, kedvező esélyek közt még a Duna jobb partján vivandó csatát — el nem érhette.*"[17]

Vereségének súlyos következményeit egyébként maga Perszel is nyomban felismerte. December 31-i, már idézett jelentésében ezt írta Kossuthnak: „Mi lesz szegény hazánkból — az ég tudja! A móri csatavesztés alighanem eldöntőleg fog reá hatni." 1849. január 1-én, a kora hajnali órákban: „A veszteség moralis hatása az, mi káros hazánkra nézvest." Ugyane levélből azonban már kicsendül a további harc vállalásának optimizmusa is: „Az ellenség vagy nem meri megközelíteni e két várost, vagy táborozni kell nékie, és nem jöhet pár nap alatt hó, zivatar? ez is megölheti őket, kényszeríti a visszavonulásra. Lovasságunk kiüthet, zaklathatjuk minden nap; és meg lesz mentve a haza!"[18]

A móri vereség híre a fővárosba kétségtelenül felnagyítva érkezett meg, de nem keltett pánikot. Kossuth már december 30-án említette Görgeynek írott levelében a Debrecenbe költözést, azon esetre, ha Görgey Bicske körül csatát vesztene. E csatára nem került sor; mert Görgey 31-én, délelőtt féltízkor megírta Kossuthnak, éppen Bicskéről: „Minden zavar megelőzésére

[15] A veszteségekre l. Perczel 1849. január 1-i jelentését, *Kossuth* XIV. 15—16. o.

[16] Perczel hadtestének januári feladatára l. *Barta I.*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955. 2. sz. 78. és 89. o.

[17] A moóri csata 51. o. — Perczel egyébként már első jelentésében Görgeyt tette felelőssé a vereségért. „. . . Görgei is óhajtá, mikint a sárkányi utat védelmezzem Mórnál . . ." és „. . . . én Görgey parancsa alatt, ki majdnem szántszándékosan vezete Pápától kezdve Mórig, négy- vagy ötszörös ellenség körmei közé, nem szolgállok". *Kossuth XIII.* 939. és 940. o.

[18] Uo. 940. o.; ill. *Kossuth* XIV. 16. o.

a ma éjszaka jelentett dispositiomat megszüntetem és seregemet Budára indítom . . ."[19]

E levél váltotta ki a kormány és az országgyűlés Debrecenbe menetelét, a főváros kiürítését, melyet még december 31-én megkezdtek. A főváros polgári hatalmát Kossuth Csányira, a katonait pedig Vetterre ruházta.[20]

A Perczel-hadtest Mór után Székesfehérváron, Martonvásáron át a fővárosba vonult. Maga Perczel ide január 1-én érkezett meg, s azonnal megkezdte hadteste újjászervezését. Közben, január 2-án résztvett a Csányi elnöklete alatt tartott, a szabadságharc további alakulása szempontjából oly döntő jelentőségű haditanácson, melyen Görgey a főváros harc nélküli feladását javasolta. Perczel a főváros kiürítését sem helyeselte, s most is hevesen ellenezte a feladást, de ezt a haditanács végül mégis elhatározta.[21] A vita részleteit nem ismerjük; de tény, hogy Görgey nemcsak indítványozta a főváros feladását, hanem indítványának elfogadása után „azonnal elrendelé dandárainak lassú, fokozatos visszavonulását".[22]

E visszavonulás biztosítását és a fővárosnak a kiürítés idejére szükséges védelmét a haditanács döntése alapján a budai sáncokban tartózkodó Perczel-hadtestnek kellett ellátnia. A haditanács ezért Perczelt a főváros hadi főparancsnokává nevezte ki, s ezt a tábornok másnap falragaszokon adta tudtára a lakosságnak. E kiáltvány érdekesen tükrözi Perczelnek a hadihelyzetről alkotott véleményét.

„Értesítés. A folyó hó 2-kán tartott hadi tanács következtében alulirott, mint a központi mozgó magyar hadsereg fővezére, Budapest városában hadi főparancsnoknak neveztetett ki. Nem is kételkedve, hogy Budapest polgárai ismert hazafiúi buzgósággal teljesítendik seregeim elszállásolására és tartására szolgáló intézkedéseimet, elvárom, hogy minden, az ellenség mozdulataira vonuló ismereteiket nálam tüstint bejelentendik.

Egyébként a haza veszélyes perczeiben, hol ármány és árulás az, mitől főkép kelletik óvakodni, mind a haza, úgy különösen hadseregem érdekében szükségesnek látom kijelenteni, miként minden alkudozás az ellenséggel hírem és tudtom nélkül, mint amúgyis becstelen árulás, rögtön halállal fog büntettetni.

[19] Kossuth december 30-i levele *Kossuth* XIII. 924. o.: Görgey levelének egykorú másolata HLt 1848—49. 9 190 a. sz.; közli *Kossuth* XIII. 938. o. Talán nem szükségtelen megjegyezni, hogy *id. Görgey I.* e levélről sem tesz említést!

[20] Csányi megbízására l. *Kossuth* 935—936. o.; Vetter megbízását ő maga írja le emlékirataiban; ennek hibás magyar fordítása OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 3030. sz. Vö. *Barta I.* id. tanulmányával, HK 1955. 2. sz.

[21] *Klapka Gy.*: Emlékeimből. Bp. 1886. 70. o. Vö. *Barta I.* id. tanulmányával, 78—79. ill. 82—83. o.

[22] *Id. Görgey I.* I. 105. o.

Budapest, január 3-kán. Perczel Móricz, tábornok és a képviselőház teljes hatalmú biztosa."[23]

Az aláírás érdekes, mert bizonyítja, hogy Perczel tábornoktársai között különleges helyzetet foglalt el: nemcsak hadtestparancsnok, hanem egyben teljhatalmú kormánybiztos is volt, 1848 szeptembere óta, a képviselőháztól kapott s azóta megtartott felhatalmazás alapján.[24] E funkció természetesen megkönnyítette a tábornok szervezési, seregellátási tevékenységét, másfelől azonban bonyodalmakat is idézett elő, főleg 1849 tavaszán a Délvidéken.

A hadtest január 2-án az Újépületben, tehát már a pesti oldalon kiegészítette felszerelését, s a haditanács határozata alapján Görgeynek 1 zászlóalj gyalogságot. 12 század huszárt és és 1 tizenkétfontos üteget át kellett adnia Perczelnek. Cserében viszont meg kellett kapnia a Miklós és a Sándor huszárezrednek az ezideig a Perczel-hadtest kötelékébe tartozó századait. E határozatot azonban csak részben hajtották végre, mert január 8-án csupán a Zanini ezred 8 százada, a 25. (pesti) honvédzászlóalj és néhány század Württemberg huszár szerepel a hadrendben, mint olyan egységek, amelyek korábban nem tartoztak a hadtest kötelékébe.[25]

A haditanács határozatának megfelelően, a kiürítés és a Görgey-hadtest elvonulásának fedezésére a hadtest Budától nyugatra, félkörívben foglalt állást. A császáriak közeledtekor, január 5-én hajnalban áthúzódott Pestre, s innen továbbmenve, a szolnoki vasútvonal mentében, azt több helyen rombolva, Üllőn és Pilisen át január 7-én Ceglédre érkezett.[26] A létszám rendkívül gyorsan emelkedett e január eleji napokban; a Mórnál harcbaindult 5620 fővel szemben január 8-án Cegléden már 13 075 fő volt, több mint 1000 lóval és 19 ágyúval. A létszámnak ez a nagyarányú növekedése elsősorban Perczel seregszervezői képességének és tevékenységének volt a következménye. Ha a január eleji, pesti létszámot mintegy 4000 főnek vesszük, mely a Szekulits őrnagy vezette, Letenyéről, Keszthelyen és Dunapentelén át Ceglédre vonult dandár, a Délvidékről érkezett

[23] Megjelent a Pesti Hirlapban is, 1849. január 5., pénteki szám.

[24] Perczel kormánybiztosi kinevezését a képviselőház — Kossuth javaslatára — 1848. szeptember 15-én hagyta jóvá. L. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. Sajtó alá rend.: Sinkovics István. Bp. 1957. 561. és 562. o.

[25] *Görgey A.* I. 125. és *id. Görgey I.* I. 103—104. o. Az egyes alakulatokat Perczel január 8-i „Hadi rendelkezés"-e sorolja fel. HLt 1848—49. 8/413. sz. A 25. honvédzászlóalj Mórnál már a hadtest kötelékében harcolt.

[26] Skizze über das Perczel'sche Corps . . .; Adatok Sass Jakab tüzérfőhadnagy jegyzeteiből. Honvédek Könyve, Bp. 1861. II. 55. o.; *Gelich R.*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp. én. II. 169. o.; *Elek S.*: A szolnoki csata. Jász-Nagykun-Szolnok-megyei Lapok, 1899. január 22-i sz.

Zanini-zászlóalj s a Görgeytől kapott erősítés révén nagyjából megduplázódott, akkor világosan látjuk, hogy ezen felül egy hét alatt a növekedés mintegy 5000 fő! Ez igen jelentős, napi 6—700 fős gyarapodás volt, s már a kortárs báró Jósika Miklós figyelmét is felkeltette.[27]

Kérdés, honnan adódott e jelentős növekedés? A főváros és a visszavonulás körzetében fekvő helységek fiatalsága január elején százszámra csatlakozott a hadtesthez, félve a császári seregbe való besorozástól. Perczel ezenkívül hadtestéhez rendelte a Pest megyében a Honvédelmi Bizottmány december 18-i rendelete[28] folytán alakuló nemzetőröket is, így a kecskemétieket és a nagykőrösieket. A sereggyarapítást pedig összekapcsolta a vidéki lakosság politikai felvilágosításával. A Kecskemétnek szóló, Pálinkás őrnagy lovas önkénteseit a hadtesthez utasító levelében megírta: „Lelkesedés mellett kitartás ajánlatik. Nem állunk oly rosszul . . ."[29]

A fővárosba január 5-én bevonult ellenséges főparancsnok, herceg Windisch-Grätz tábornagy, eleinte nem törődött a hadtest üldözésével, mert a hadjáratot a főváros birtokbavételével lényegében befejezettnek hitte. Január 8-án, tehát erősen elkésve végre megparancsolta, hogy az I. hadtestből Ottinger lovasdandára nyomuljon előre Szolnokig, a Pest és Szolnok közötti vasútvonal és távíróösszeköttetés, továbbá a Tiszahíd helyreállítására és őrzésére. A dandár január 9-én indult el a fővárosból, s Üllőn és Albertin át harmadnapra Ceglédre érkezett. Itt egy napi pihenőt tartva 13-án folytatta útját Szolnokra.[30]

Perczel Cegléden a létszámban megerősödött hadtestet négy dandárba tagolta, s a visszavonulást folytatva, főhadiszállását 10-én Szolnokra tette át. Ide érkeztek a kecskeméti és

[27] Skizze über das Perczel'sche Corps . . .: *Klapka G.:* Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen. Leipzig, 1851. I. 151. o. *Jósika M.:* Egy magyar család a forradalom alatt. Második kiad., V. k. Pesten, 1862. 6. o. szerint,, Perczel Mór . . . közel a megszállt Pesthez, Cegléden sereget gyűjtött, még pedig meglepő sikerrel és ügyességgel . . ." — Jósika tagja volt a Honvédelmi Bizottmánynak, könyvében több helyütt élményeit írja le, több fontos adatot közöl. Erre l. *Dézsi L.:* Báró Jósika Miklós. Bp. 1916. 350. s köv. o.

[28] A rendeletet közli *Kossuth* XIII. 794. s köv. o.

[29] A „Figyelmező" című, ellenforradalmi újság szerint a császári újoncozás híre a debreceni kormánynak „néhány ezer izmos fiatal kart szerzett". L. az 1849. január 23-i sz. „Egy éj falun" című cikkét. A több századnyi kecskeméti önkéntest Perczel január 8-án, Ceglédről szólította fel csatlakozásra. Kecskeméti Áll. Lt. 1848—49. évi iratok, III/153. sz. A 106 főnyi nagykőrösi gyalogos portyázó csapatot Kossuth január 12-én rendelte Perczel parancsnoksága alá. *Kossuth* XIV. 102—103. o. Később, Szolnok kiürítésekor az ottani „ifiak mind elszéledtek de sőt az élemedettek közől is sokan ide, s tova menekültek", írja a szolnoki ferencesek Historia Domusa III. 40. o. — A Historia Domus a szolnoki Damjanich Múzeum gyűjteményében található.

[30] E dandár a Hardegg és Wallmoden vértesezredből állott, megerősítve az 1. sz. lovas- és egy röppentyű-üteggel. Windisch-Grätz parancsa Kriegsarchiv Wien, Krieg in Ungarn 1848—49. Armeekorps Jellachich, 1849. 1/51. sz. A menetre „1-tes Armee Corps Dislocations Tabelle für Jänner 1849", uo. 1/160. sz.

nagykőrösi önkéntesek is. A tábornok a visszavonulás jó vezetése és a sereggyarapítás mellett elkövette azt a súlyos hibát, hogy feladatát: a Debrecenbe menekült kormány és országgyűlés fedezését túlságosan mereven értelmezve, meg sem kísérelte a szolnoki hídfő és a Tiszavonal védelmét. Január 10-én Szolnokon az ugyancsak Debrecen felé visszavonuló tartalékhadtest parancsnokával, Répássy tábornokkal és Kohlmann ezredessel a további teendőkről haditanácsot tartott, Kohlmann ekkor azt javasolta, hogy védjék meg a Tisza vonalát, megfigyelve a hidakat és az átkelőhelyeket. Perczel azonban kitartott elhatározása mellett, s elrendelte a viszavonulás folytatását a Tisza mögé, egészen Debrecen közelébe. Így a hadtest zöme 11-én, az utóvédje pedig 13-án elhagyta Szolnokot, hová Ottinger dandára nyomban bevonult, kardcsapás nélkül.[31]

Érdekesen tükrözi Perczel helyzetmegítélését és terveit az Országos Honvédelmi Bizottmánynak Kisújszállásról, január 14-én írt jelentése: „A parancsom alatt álló hadseregben, amiként eddig is semmi olly lépés nem történt, melly akár meghasonlásra, akár a honvédelmi bizottmány tekintélyének megrongálására lett volna irányozva, úgy illesmi ezután sem fog történni. Miért is a honvédelmi bizottmány a haza megmentésére vonatkozó intézkedéseiben, az én és seregem buzgó közremunkálására és e részbeni intézkedései teljesítésére bizton számíthat.

Seregem ... kitűzött feladatának megfelelőleg, részint az egyéb seregekkeli egyesülhetés, részint Debreczennek fedezése végett, és főleg nagy részt újonczokból állva, ezeknek felszerelése, és rendezése miatt pár napi nyugalomra szert teendő, Debreczen felé vonul, azonban nem Debreczenbe. Ha az utánam nyomuló ellenségtől nem háboríttatom, úgy folytonos menettel 16-án seregem derék részével Szoboszlóig fogok érni, és ott maradni. Egy erős lovas dandárt előcsapatként két zászlóaljjal Nádudvaron hagyok, balszárnyamul pedig Derecskére szinte egy erős dandárt rendelve. Répási tábornok fogván seregei nagy részével Újvároson jobb szárnyomat képezni, míg a honvédelmi bizottmány Debreczenben nehány zászló aljakat alakítva ezek a tartalékot képezhetik ...

Az ellenség tegnap 1—2 közt ért Szolnokba mint 2000 lovas

[31] Skizze über das Perczel'sche Corps ...; Ottinger bevonulása a Historia Domusban, de tévesen január 12-i dátummal. — Visszavonulási terveit Perczel részletesen megírta Répássynak is. Törökszentmiklóson, január 13-án kelt levelében. Egykorú másolata OLt OHB 1849:474. sz.

és 1½ üteg álgyú. Alig hiszem, hogy merészeljen tovább; legfőbb Török Sz. Miklósig . . ."[32]

Az e levélben foglalt elhatározásnak megfelelően Perczel folytatta a visszavonulást, s január 15-én már Kisújszállást is kiürítette. Karcagon a hadtest újabb erősítést kapott; a Don Miguel ezred egyik, Verbászról Kecskeméten át a Tiszántúlra menetelt zászlóalját, Collig őrnagy parancsnoksága alatt. Perczel a város határában zenekarral fogadta az előtte a Rákóczi induló hangjaira díszmenetben elvonuló zászlóaljat. A város közepén tartott beszédében pedig arra kérte „a bátor és edzett vitézeket", hogy vegyenek részt az újoncok kiképzésében.[33]

A Honvédelmi Bizottmány meglepetéssel értesült Perczel visszavonulásának folytatásáról. Kossuth még január 9-én rendeletet adott ki, hogy Szolnokot csak túlerőben levő ellenség közeledése esetén szabad feladni. Az általános hadihelyzet ebben az időben, január közepén rendkívül kedvezőtlen volt; a legerősebb hadtest Görgey vezetésével a Felvidéken tartózkodott, a Tokaj környékén álló hadtest a január 4-i kassai vereség után bizonytalan helyzetbe került, s rossz hírek érkeztek a Délvidékről is. Bem hadteste ugyan komoly sikereket vívott ki Erdélyben, de az általános helyzet megkövetelte, hogy a honvédsereg az ország szívében is harcbaszálljon a móri ütközet óta zavartalanul előnyomuló császáriakkal. A Honvédelmi Bizottmány ezért tovább erősítette Perczel hadtestét; Kossuth személyesen intézkedett január 11-én 2 hatfontos ütegnek Perczelhez szállítása, január 21-én pedig a hadtest lőszerutánpótlása ügyében.[34]

A megerősödött hadtest január második felére már képes volt megütközni. A vele szemben álló ellenség viszonylag kis száma reményt is nyújtott a győzelemre. Ma még nem tudjuk, mikor adta ki a Honvédelmi Bizottmány Perczelnek a parancsot, — előbb a visszavonulás félbeszakítására, majd a megállásra. Tény, hogy a főhadiszállás Karcagnál nem ment tovább, Perczel január 15-étől 21-ig innen írta jelentéseit és leveleit.

A hadtest támadásának tervét elsőnek Kossuth említette, a január 17-én Batthyány Kázmér délvidéki kormánybiztosnak szóló levélben. Két nappal később, 19-én Szemerének már azt is

[32] Perczel részben sk. írt jelentése OLt OHB 1849:473. sz.

[33] Kisújszállás 1849. évi közgyűlési jegyzőkönyve, Szolnoki Állami Lt., Kisújszállás város iratai. Egyik életrajzírója szerint Perczel „a csikorgó fagyban is a legnagyobb rendben Karczagig vonult vissza". Magyarország képekben. II. k. 95. o. A Don Miguelekre: Skizze über das Perczel'sche Corps . . .; fogadtatásuk és Perczel állítólagos beszéde *Horváth M.*: Emléklapok az 1848-iki s 49-iki magyar alvidéki s középmagyarországi hadjáratokból. Honvédek Könyve I. 11—12. o.

[34] Kossuth január 9-i rendelete *Kossuth* XIV. 73. o.; intézkedés az ütegekre uo. 95. o.; a lőszerre 186. o.

megírta, hogy Perczel 21-én „ütközni fog", s ez a harc sorsdöntő lesz. „Ha győz, akkor nincs baj, ha veszt, Isten tudja az eredményt, — akkor Debreczen nyílt város lévén, az országgyűlés fele megszökik, és fele talán együtt marad, s Nagyváradra megy, ha az ellenség itt meg nem lep."[35]

Maga Perczel Karcagról, január 18-án este 7 órakor kelt levelében közölte a Honvédelmi Bizottmánnyal, „hogy sem Kun Hegyesen, sem Tur kevin sem Török Sz. Miklóson az ellenségnek egy embere sincsen", — s ezért holnap megindul, Szolnok felé! A létszám ekkor, az eredeti kimutatás szerint 15 310 fő volt, 1470 lóval és 34, közte 6 tizenkétfontos ágyúval. Január 19-én Pásztohai István, Kisújszállás főbírája arról tudósította a turkeveieket, hogy „Perczel serege fergetegként vonul városunkon vissza Szolnok fele, még pedig azon eltökélt szándékkal, hogy vagy győznek vagy mind meg halnak". Maga Perczel 21-éig Karcagon volt, s csak e napon indult hadteste után, remélve, hogy másnap már Szolnokon lesz, „egy pár álgyút és vasast is" elfogva.[36]

A Szolnokra eljutott lovasdandár parancsnokának, Ottinger vezérőrnagynak január 15-i jelentése alapján a hadtestparancsnok, Jellasics 18-án még azt jelentette Windisch-Grätznek, hogy a magyarok Törökszentmiklósról „igen gyorsan" vonultak vissza Kisújszálláson át. Két nappal később, 20-án a császári főhadiszállás „nem hiteles" kémjelentése szerint Perczel 15 000 emberrel Szolnok ellen készül előnyomulni. Ottinger viszont 22-én, tehát néhány órával a támadás előtt már ezt jelentette Jellasicsnak:

„Törökszentmiklóst ismét megszállta az ellenség. Ezt nekem a tegnap délelőtt oda portyázásra küldött lovasszázad jelenti, melyet mindjárt a helység bejáratánál kezdetben pisztoly, majd nyomban ezután ágyúlövéssel fogadtak. Az őrjárat nem tudta megállapítani, hogy az ellenség Törökszentmiklóst milyen erővel szállotta meg, de kétségtelen, hogy mind a három főfegyvernem megszállta . . ."[37]

E napon, 22-én végre a császári főparancsnokság is ráébredt, hogy a Szolnokra előretolt dandár könnyen nehéz helyzetbe kerülhet részben a kis létszáma, részben a fővárostól való

[35] Kossuth január 17-i levele *Kossuth* XIV. 155. o.; a január 19-i uo. 163. o.

[36] Perczel jelentése OLt OHB 1849:725. sz.; a létszám: Skizze über das Perczel'sche Corps . . .; Pásztohai levele Szolnoki Állami Lt. Túrkeve város 1849. évi iratai; Perczel Karcagon, január 21-én, közvetlenül elindulása előtt, sk. levelet írt Kossuthnak, ebben foglalkozik a harc kilátásával. OLt OHB 1849:1169. sz.

[37] Jellasics jelentése Kriegsarchiv Wien, Krieg in Ungarn 1848—49. Hauptarmee unter Windisch-Grätz, 1849. 1/148. sz.; az „Unverbürgte Kundschafts Nachrichten" uo. 1849. 1/ad 176. sz.; Ottinger jelentése Kriegsarchiv. Armeekorps Jellachich 1849. 1/105 c. sz.

nagy távolsága miatt. Windisch-Grätz január 22-én este írásban szólította fel Jellasicsot a szolnoki helyzettel kapcsolatos 3 kérdés megválaszolására. Feleletet kért arra, vajon a szolnoki hidat részben elbontották-e, vagy tettek-e erre előkészületeket, hogy a magyarok átkelését ezzel meggátolják; továbbá, hogy a hidat tudja-e gyalogság sikeresen védeni, s tud-e ez szükség esetén vasúton biztonságosan visszavonulni; végül, hogy nem lenne-e jobb, ha Ottinger Szolnokon csak egy előretolt őrséget hagyna, s dandárja zömével Abonyt szállná meg?[38]

E figyelmeztetést jelentő kérdések hatására Jellasics még ezen a napon, éjfélkor elrendelte, hogy az 5. vadászzászlóaljat azonnal menetkészültségbe kell helyezni, és másnap, 23-án reggel 8 órakor vonaton Szolnokra kell indítani.[39]

Ekkor azonban már késő volt! Perczel hadtestének egy része „fél kettőkor Szolnokot megközelítvén, azt a bent levő két Lovas Ezeredbül, és két fél ütegből álló ellenség ellenállása daczára" elfoglalta. Táborkarának főnöke, Meszéna Ferenc őrnagy javaslata alapján Perczel elhatározta, hogy a Zagyva felől támadva átkarolja és szétveri Ottinger dandárát. Ez átkarolást a hadtest jobbszárnyáról a Kazinczy Lajos alezredes vezette dandárnak kellett végrehajtania. Ennek megfelelően a 2840 főnyi, közte 400 huszárból álló dandár az 1. számú tizenkétfontos üteggel január 21-én Kunhegyesről Tiszabőre ment, éjjel átkelt a Tisza jegén s előrenyomult a Zagyva irányába. Ugyanekkor Hertelendy Miklós alezredes 4680 főből, közte 580 huszárból, egy hatfontos gyalog- és egy fél lovasütegből álló hadosztálya a szandai töltésen közvetlenül a hídnak tartott. Tartalékként Hertelendy mögött Perczel Miklós őrnagy dandára haladt, 1800 gyalogossal, 260 huszárral és egy gyalogüteggel. A legerősebb, 5730 főnyi hadosztály egy gyalogüteggel Kisújszállásról Törökszentmiklósra vonult, Szekulits őrnagy parancsnoksága alatt.[40]

Hertelendy hadosztálya 22-én délután 1 órakor a töltésen elérte a szandai csárdát, előzte onnan a császári előőrsöket és 2 foglyot ejtett. A futó ellenség nyomában a huszárok a hídhoz vágtattak, de a hídőrség röppentyűkkel visszaűzte őket. — Közben a hadosztály harcrendbe fejlődött, s a megkerülő Kazinczy-

[38] Windisch-Grätz parancsa Kriegsarchív, Armeekorps Jellachich 1849. 105 b. sz.

[39] Jellasics Hartlieb altábornagyhoz intézett parancsának fogalmazványa uo. 1/105. sz.

[40] Az egész hadműveletre Perczel Törökszentmiklóson, január 23-án reggel hétkor kelt jelentése az OHB-nak, OLt OHB 1849:1711. sz. E jelentésen Kossuth sajátkezűleg jelölte meg a Közlönyben közlendő részeket, elhagyva a Perczel további terveire vonatkozó közléseket. A Kossuth által kijelölt rész a Közlöny 1849. január 24-i számában jelent meg, de külön plakátot is nyomattak belőle. Ez HLt 1848—49. 52 a/42. sz. — A haditerv: Skizze über das Perczel'sche Corps . . .

dandárnak készenléte jelzéséül két ágyúlövést adott le, de ezt a dandár nem viszonozta, mert a sűrű ködben eltévedve, nem tudta a kitűzött időre végrehajtani az átkarolást. Hertelendy ekkor elrendelte az előnyomulást a híd ellen.[41]

Ottinger, — részben már idézett — jelentései, valamint az ütközetről készített összefoglalójának alapján, a támadást felkészülten várta. Törökszentmiklós megszállásáról még 21-én értesülve, 22-én reggel kilenckor ismét elküldött egy lovasszázadot, felderítésre. Ez a század az útnak felét Törökszentmiklós felé megtéve, huszárokkal találkozott, ezért visszavonult. Ugyanekkor Ottinger még egy jelentést kapott a magyarok közeledéséről. Ezért a hídőrséget nyomban megerősítette 2 ágyúval, a pályaudvar megszállására és jobbszárnyának biztosítására pedig egy század Hardegg vértest rendelt, 2 löveggel. Balszárnyának biztosítására a Tiszapartra kiküldött egy szakaszt a magyarok megfigyelésére, s az egész dandárt felállította a már korábban kijelölt riadó-helyre. Ekkor ért oda a már említett huszárszakasz — a Hertelendy-hadosztály felderítő járőre — a Tisza hídjához. A sűrű ködben a császáriak nem tudták a támadókat jól megfigyelni; létszámukat így nem állapíthatták meg.

A hídhoz közeledő huszárokra a hídőrség tüzet nyitott. Közben Ottinger újabb jelentést kapott, a balszárnyra küldött járőrtől, hogy a várostól északra egy negyedórányira a befagyott Tiszán magyar tüzérség, gyalogság és lovasság kelt át, a gyalogság Szolnok ellen nyomul, más alakulatok pedig már Abony felé tartanak, a visszavonulás elvágására. — Ez a köd miatt elkésett Kazinczy-dandár volt, mely hamarosan meg is támadta a császáriakat.

Ezzel egyidőben a huszárok, Hertelendy alezredes vezetésével visszaszorították a hídőrséget, Perczel Miklós dandárának gyalogsága pedig a hídtól délre átkelt a jégen. Ottinger erre elhatározta, hogy Abony irányába kivonul Szolnokról. Ez nyomban meg is történt, s a dandár az út mentén foglalt állást, mintegy 1000 lépésnyire a várostól. Innen a Kazinczy-dandár, majd a Hertelendy-hadosztály huszárjainak támadása miatt hamarosan folytatta a visszavonulást, néhány főnyi veszteség hátrahagyásával, Abony felé.[42]

[41] Skizze über das Perczel'sche Corps ...

[42] Ottinger: Relation über das Gefecht bei Szolnok am 22 Jänner 1849. Ebben a Törtelen, január 31-én írt önigazoló jelentésben Ottinger visszavonulását a gyalogság hiányával és tüzérségének teljes hasznavehetetlenségével magyarázza. Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/109. sz. L. ezenkívül még *Elek S.*: A szolnoki első csata. Jász-Nagykun-Szolnok-megyei Lapok, 1899. január 22-i sz.

A már több, mint egy hónapja visszavonulásban levő honvédseregek ez első győzelméből a kitűnő tüzérség és a vakmerő huszárok mellett a szolnoki lakosság is kivette a részét. Újsághírekből tudjuk, hogy „a szolnoki nép, mely a németeket már megunta, mert előbb szépen, később pedig erőszakoskodva bánt vele, hivatását felfogta, és seregünket az ellenség kiverésében, fejszével, vasvillával felfegyverkezve gyámolította, sőt az ablakokból is lövöldözte".[43]

Perczel, ez első győzelmet kivívott hadtest parancsnoka, a győzelem utáni napon, reggel 7-kor jelentést küldött Szolnok felszabadításáról a Honvédelmi Bizottmánynak. További hadműveleti tervéről e jelentésben azt írta, hogy „hadosztályaim részint Abony, részint Rékas felé mozdíttatnak.

Egyébként további operatiom bár legnagyobb óvatosság mellett is Gyöngyös, és Tisza Füred közti vonal felé lesznek irányozva, részint Görgey táborának vissza vonulhatását könnyítendők, részint az ellenségnek Tisza füredi úton való előnyomulását gátlandók.[44]

Január 23-a egyébként azért is nevezetes napja a „középponti mozgó hadsereg" történetének, mert e napon érkezett a pihenőnapot tartó hadtesthez gróf Dembinski Henrik altábornagy, akit a kormány Párizsból hívott meg, s egyelőre ehhez a hadtesthez tanácsadóul osztott be, Perczel javaslatára.[45] Másnap, 24-én a Hertelendy-hadosztály a császáriak által még 22-én elhagyott Abonyba, Kazinczy dandára pedig Törtelre vonult. E napon Perczel a következő „Hadi intézkedés"-t adta ki:

„25-én Czegléd leszen elfoglalandó.

E végre Hertelendi alezredes Abonyból 25-én reggel tíz órakor megindul, és Czeglédet homlokban támadja meg. — Jobb szárnya fedezésére vagy inkább recognoscirozás végett egy század lovasságot fog Czegléd közelében már detachirozni. — Perczel Miklós őrnagy dandára Hertelendivel menend és őt támogatandja.

Kazinczy alezredes Törtelről szinte tíz órakor indul. Már Czegléd közelében folytonos rapportot tartand Hertelendy alezr. úrral. — Ha előbb érkezne, bevárandja őt, hogy egy magasságba jöjjenek és midőn Hertelendi 3 álgyú lövést tesz, fogja

[43] Közlöny, 1849. január 27-i sz.; megerősítette ezt az ellenforradalmi Figyelő is, 1849. január 30-i sz.

[44] Perczel id. jelentése, OLt OHB 1849:1711. sz.

[45] Perczel Karcagról, január 20-án írt sk. levele Kossuthnak, OLt OHB 1849: 838. sz. „Én részemről igen igen óhajtanám őt [ti. Dembinskit] ide. Hisz e tábor lészen amúgy is tengelye hadi mozgalmainknak. Úgy hogy mindent elkövetendnék, hogy ő itt inkább mellém rendelt, mint alárendelt szerepet folytatna . . ." Vö. *Dembinski:* Mémoires. OLt Dembinski tábornok irathagyatéka, I. k. 1. füzet, 27. s köv. o. (Dembinski sajátkezűleg írott, francia nyelvű emlékiratai.)

a támadást ő is megindítani. Míg Hertelendi homlokban a Szolnoki országútról teszi támadását, addig ő a Kőrösi út felé kanyarodva fog működni. — De nem úgy mint Szolnoknál! — Hanem pontosan kis kanyarodással és rohanással.

A támadásnak mindenütt gyalogsággal kell történni; ha álgyúkra akadnának, úgy a gyalogság jobbra balra az útról leküldve a kisebb utczákon rohanjon be, és az álgyúk ellenében álgyú alkalmaztassék, míg a lovasság kezdetben csak a szárny fedezőleg vagy tartalékul használtassék, és csak a gyalogság után nyomul előre, vagy szerencsés siker után üldözésre siettetik.

A főtest Szolnokról 6 órakor pontban indul ki, úgyhogy a menyire csak lehet Czeglédet szinte megközelíthesse, és részint felfogadására részint támogatására szolgáljon az előcsapatoknak.

Ha az ellenség Czegléd előtt harczi állomást venne vagy éppen elébe járulna úgy a főtest beközeledése minden esetre bevárandó jó pisitióban Abony és Czegléd között; a szükséges czirkálók mindig jobbra balra kiküldetvén.

Szinte bevárandó Czegléd és Abony közt a főtest, hahogy bizonyosság emelkedne, hogy az ellenség Pestről még nagyobb erőt nyert, melly jelenleg nem több a tegnapelőtt innen elűzött 1400 lovasnál, és tegnap vaspályán oda érkezett 2500 gyalognál.

Ha Kazinczy nagyobb erővel találkoznék, az Abony Czeglédi útra vonul s legközelebbi mellékúton, mégis tüstént signált adva, hogy segélyére Hertelendi elébe küldhessen. E végre a mellékutakról pontos tudósítást szerzend és ügyes lovas kalauzokat viend.

Az ellenség ereje ha még ma ismét 2500-zal szaporíttatnék, még sem leszen olly nagy mint a támadására rendelt két előhadé, — melly még hátul fedezve van és biztos támaszt várhat.

Miértis a kellő óvatosság mellett mégis a legnagyobb energiával és oda áldozással kell e dispositiot végrehajtani; mert ha mi olly nevezetes erővel az ellenség e megszakadt részét sem birándjuk elverni, és az által magunknak annak főereje felé egyéb táboraink segítségére rést nyitni, úgy nem érdemeljük, hogy katonáknak neveztessünk.

Míg a szabadság dicső fija a híres vitézségű Dembinszki General a főtestet saját maga vezérlendi, én magam is előre fogok sietni az előcsapatok működései személyes támogatására és lelkesítésére.

Isten segítsen bennünket és bennünk — Hazánkat!"[46]

A Szolnokról kiszorult Ottinger este fél hétkor Abonyba érkezett. Éjjeli támadástól tartva nem mert azonban itt maradni, hanem a visszavonulást folytatva, éjfélkor Ceglédre érkezett. Innen január 23-án jelentést küldött Jellasicsnak a történtekről, és közölte a legújabb híreket is. E jelentésből kitűnik, hogy a magyar hadtest újabb támadásával ekkor még nem számolt, sőt erősítésül egy lovasüteget és némi lovasságot kért, hogy „az innenső Tiszapartot megtisztíthassa az ellenségtől, kivéve, ha ennek az lenne a terve, hogy Debrecenből egész seregével előnyomuljon."[47]

Az 5. vadászzászlóalj időközben csatlakozott a dandárhoz. Így, mostmár gyalogsággal megerősödve, Ottinger még mindig nem számolt támadással, elsősorban azért, mert felderítése nem, illetve rosszul működött. Január 24-én azt jelentette hadtestparancsnokának, hogy a magyarok nem nyomultak tovább Szolnokról Abony felé.[48]

Ez a jelentés talán még meg sem érkezett Jellasics pesti főhadiszállására, midőn Ceglédnél már ismét folyt a harc. A császáriak Cegléd előtt harcrendbe fejlődve várták az előnyomuló honvédeket, de a jól irányzott ágyútűz csakhamar visszavonulásra kényszerítette őket. Az ütközet alatt érkezett Pestről vasúton egy zászlóalj gránátos, de ezek már csak a visszavonulókhoz csatlakozhattak. A foglyok és lovak hátrahagyásával menekülő ellenséget a huszárok Berczelig űzték. Ottinger azonban itt sem mert megállni, hanem az 5. vadászzászlóalj és 1 lovas osztály hátrahagyása után visszavonult, egész Albertiig.[49]

Itt, Albertiben találkozott Ottinger az I. császári hadtest vezérkarának főnökével, Zeisberg vezérőrnaggyal, akit Windisch-Grätz Szolnok elvesztésének hírére január 24-én azzal a paranccsal indított útba Ceglédre, hogy vegye át a hadművelet vezetését s a helyzetről mielőbb tegyen jelentést. Egyidejűleg újabb erősítést is útbaindítottak, s ezek beérkezte után a parancsnokságot Windisch-Grätz parancsára maga a bán, Jellasics altábornagy vette volna át. Jellasics január 24-én délben értesítette Ottingert, hogy Zeisbergnek 26-án Albertiben 2 zászlóalj,

46 HLt 1848—49. 10/441 a. sz.
47 Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/201. sz.
48 Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/111. sz.
49 Perczel január 26-án, Abonyban kelt jelentése Közlöny, 1849. január 30-i sz.; Skizze über das Perczel'sche Corps . . .; Ottinger január 25-én, Albertiben írt jelentése Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/118 f. sz.; a Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 2/109 b. számon található „Verlust-Eingabe" szerint Ottinger 6 halottat, 15 sebesültet és 22 eltüntet, valamint sok lovat vesztett. Vö. Winterfeldzug 178. o.

11 lovasszázad és 2 üteg áll majd rendelkezésére. 25-én késő éjjel — de minden valószínűség szerint még Cegléd eleste hírének beérkezte előtt — elhatározták, hogy másnap 4 gyalogzászlóaljat, 4 hatfontos, 2 tizenkétfontos üteget, továbbá Grammont és Karger vezérőrnagyot, Hartlieb altábornaggyal egyetemben Albertibe indítják. Lovasság már nem állott rendelkezésre, így Ottinger ezirányú kérésének nem tehettek eleget.[50]

A gyorsan és sikeresen előnyomuló magyar hadtest erejét a császáriak még hozzávetőlegesen sem tudták megállapítani. Felderítésük — mint általában az egész magyarországi hadjárat idején — most sem működött megfelelően. Az Albertibe érkezett Zeisberg egyedül az Ottinger-dandár tisztjeinek megfigyelésen alapuló következtetéseire volt utalva. A tisztek úgy vélték, hogy 4 magyar dandár támadott ellenük, rendkívül erős tüzérséggel. Szerintük a Cegléd elleni támadásban legalább 6 magyar üteg vett részt, melyek közül a tizenkétfontosakat maga Ottinger is külön kiemelte, Albertiből Jellasicsnak küldött jelentésében.[51]

Perczel hadteste valóban négy dandárból, pontosabban két hadosztályból és két dandárból állott, de a két tartalékdandárnak az együttes létszáma sem rúgott 5000 főre. Ehhez a létszámhoz képest a tüzérség aránylag erős volt, de nem 6 ütegre tagolódott, hanem csak 3 hatfontos gyalog- (24 löveg), egy fél lovas- (4 löveg) és egy tizenkétfontos ütegből (6 löveg), vagyis összesen 34 ágyúból állott.[52]

A magyar hadtest erejének erős túlbecsülése, a magyar tüzérség és a huszárok szolnoki és ceglédi nagyszerű szereplése Zeisberget így arra késztette, hogy Albertiből 1 zászlóalj, 9 lovasszázad, 1 tizenkét- és 1 hatfontos üteg beérkezte után is újabb erősítést sürgessen, még 1 zászlóalj, Karger-dandár és további lovasság küldését. Ottingernek a ceglédi ütközetről írt jelentéséhez pedig utóiratként már ezt fűzte hozzá:

„Mindannak alapján, amit itt tapasztalok, úgy látszik, hogy az ellenség nem csupán Szolnokra tekintett, hanem további és esetleg erős előnyomulásra törekszik. Nagyon ajánlatos lenne

[50] Zeisberg megbízatására Windisch-Grätz Budán, január 24-én Jellasicsnak küldött parancsának egykorú másolata Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich. 1/112 e. sz.; ráírva: „Original beim H. Gm. Zeisberg". Az erősítésre Jellasics Pesten, január 24-én délben fél tizenkettőkor Ottingernek írt parancsának fogalmazványa uo. 1/112 d. sz. és január 25-én, este 11 órakor Zeisbergnek küldött levele, ugyancsak fogalmazványban, uo. 1/118 c. sz.

[50] Zeisberg megbízatására Windisch-Grätz Budán, január 24-én Jellasicsnak Kriegsarchiv. Armeekorps Jellachich 1849. 1/118 e. sz.; Ottinger már id. jelentése uo. 1/118 f. sz.

[52] Skizze über das Perczel'sche Corps ... HLt 1848—49. 2/11. sz.

minden rendelkezésre álló csapattal gyorsan előrenyomulni . . ."[53]

A magyar hadtest zavartalan, szinte menetütemben megvalósított előnyomulása a császári főhadiszállást, elsősorban magát Windisch-Grätzet a legnagyobb zavarba hozta. Ő, aki 18 nappal korábban, a főváros megszállásakor a honvédzászlóaljak „feloszlását" várta,[54] Szolnok elvesztésének hírére egyszerre belátta, hogy a fővárosban és közvetlen környékén állomásozó csapatok túlságosan gyengék Perczel közelgő hadtestével szemben. Ezért már január 23-án utasította a Görgeyt a Felvidéken a II. hadtest együttesen 9 zászlóalj, 8 lovasszázad és 36 löveg erejű 3 dandárával üldöző báró Csorich altábornagyot, hogy 2 dandárral azonnal, erőltetett menetben induljon vissza Pestre. Ugyanezen a napon parancs ment a Schlik segítségére Miskolc felé küldött, s ekkor már Kápolnára ért Schulzig altábornagynak is, hogy hadosztályából egy alkalmas tiszt vezetésével küldjön Poroszlóra egy lovasszázadot, és ezek terjesszék el, hogy oda hamarosan egy 10 000 főnyi, 30 ágyúval rendelkező császári csapat fog érkezni.[55]

Ottinger ceglédi vereségének hírére a főhadiszállás aggodalmai tovább növekedtek. A herceg mindenekelőtt elhatározta, hogy a fővárosban csak két zászlóaljat hagy vissza, s a többi csapatot, azaz 10 zászlóaljat, 24 lovasszázadot 72 löveggel, személyesen vezeti a közelgő Perczel-hadtest ellen. A korábbi magabiztosság helyébe most túlzott ijedtség, a helyzetnek a valódinál súlyosabb megítélése lépett. Windisch-Grätz annyira aggasztónak ítélte a helyzetet, hogy már nem tartotta tanácsosnak a fővárosban maradást sem, mert itt hátát egy Perczellel vívandó csata esetén legalább 80 ezer felkelő fenyegette volna. Ezért azt tervezte, hogy a Csorich- és a Komárom körülzárásától elvont Neustädter-dandárral majd Vácon egyesül, s onnan kezd majd új hadműveletet a magyarok ellen. Az utászkar főnöke, Schön alezredes már parancsot is kapott, hogy e tervezett visszavonulás biztosítására Pest felett a Dunán veressen hidat, Üllő környékén pedig jelöljön ki megfelelő utakat, hogy a Cegléd irányából visszavonuló sereg Pest megkerülésével térhessen rá a váci útra.[56]

[53] Zeisberg id. jelentése Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich, 1849. 1/118 e. sz.; utóirata ugyanaznap Ottinger jelentéséhez uo. 1/118 f 1/2. sz.

[54] Windisch-Grätz helyzetmegítélése 1849. január elején, az 5-én Budáról Ferenc Józsefnek küldött jelentésében, Kriegsarchiv, Militärkanzlei 1849:12. sz.; részben közölve Winterfeldzug 96—97. o., innen magyarul *Gelich* II. 187—188. o.

[55] Csorich visszarendelése Winterfeldzug 174. o.; a Schulzignak küldött parancs fogalmazványa Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/204. sz.

[56] Ez intézkedések részletesen Winterfeldzug 173. s köv. o.; vö. *R. Kiszling:* Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848/49. II. Wien, 1948. 36. o.

„Windischgrätz hercegnek most egész tehetetlensége megnyilvánult. Parancsok mentek mindenfelé, azzal a rendeltetéssel, hogy Pestre vagy környékére erősítéseket vezényeljenek."[57] Székesfehérvárról a Badeni nagyherceg zászlóaljat, Esztergomból a Ceccopieri zászlóaljat Budára rendelte, ugyanide kellett bevonulni a Bakonyból az előzőleg a partizánok ellen küldött 6. tábori vadászzászlóaljnak is. Mindezen felül még számítottak a Déldunántúlon óvatosan vonulgató gróf Nugent táborszernagynak még január 21-én küldött parancs értelmében már útban levő 3000 főnyi, 120 lóval és 1 hatfontos üteggel ellátott dandára megérkezésére is.[58]

A császári hadvezetésnek ezen, az ország általuk ideiglenesen megszállt részét csaknem teljesen átfogó intézkedései meggyőzően bizonyítják, hogy a Perczel-hadtestnek a kormány parancsára megkezdett, eredetileg csak Szolnok felszabadítására, s ezzel a Tisza jobb partján hídfő létesítésére irányuló támadása napok alatt ellentámadásba nőtt át, s Erdélyt kivéve, szinte valamennyi arcvonalra befolyást gyakorolt. Perczel Szolnok felszabadítása után előbb azt tervezte, hogy itt helyőrséget hagyva, hadteste többi részével Jászapátin és Hevesen keresztül a Felső-Tiszához vonul. Itt a Klapka-hadtesttel együttesen megveri Schliket, hogy így kedvező feltételeket teremtsen az egyesülésre Görgey közelgő hadtestével.[59] Ily módon egy erős, mintegy 40 000 főnyi hadsereg jött volna létre. A támadás kezdeti sikerei után Perczel az első, reális célkitűzést megváltoztatta, mert ennél többet akart elérni: Budapest felszabadítására gondolt. Ez a törekvés ekkor, 1849 januárjának végefelé ugyancsak reális, kalandorjellegűnek semmiképpen sem minősíthető dolog volt. Megvalósítását számos tényező könnyítette meg, így elsősorban a császári hadvezetés zavara, a saját erők sikerei, e sikereknek az ellenséges megszállás alatt élő nép körében, Kecskeméttől a fővároson át Komáromig kiváltott visszhangja.[60]

Azt, hogy Perczel valóban gondolt a főváros felszabadítására, több intézkedése mutatja. Előnyomulása során Budapestre politikai megbízottakat küldött, sőt a lakosság felvilágosítására

[57] *W. Rüstow:* Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. I. Zürich, 1860. I. 233. o.

[58] Winterfeldzug 175—176. o.; a 6. tábori vadászzászlóaljat visszarendelő parancs fogalmazványa Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/221 a. sz. — A zászlóalj parancsnoka, Kronenberg őrnagy január 26-án Kisbérről jelentette, hogy a zászlóalj 30-án Budán lesz, uo. 1/128. sz.

[59] Perczel haditerve a Skizze über das Perczel'sche Corps alapján rekonstruálható.

[60] A haditerv ilyen megváltoztatásáról a „Skizze" ném ír; de az Perczel tevékenységéből, az erről elterjedt hírekből, s végül Perczel későbbi, az úgynevezett „Nyomtatványgyűjteményé"-be írt megjegyzéseiből nyilvánvaló. E nyomtatványgyűjtemény OSzK kézirattár, Oct. Hung. 616. sz.

kiáltványokat is nyomatott. Mindennek következtében „midőn Pesten és Budán csak igen kevés katonaság tanyázott, a lakosok egyik részénél forradalmi harcz — és hadiszellem mutatkozott az által, hogy az utszákon, és a két város egyéb térein, sipkákban, és más nemzetőri ruházatban, részint vörös tollakkal, részint vörös, vagy vörösszélű fekete szalagokkal ellátott kalapokban jelentek meg." Ez akkor történt, amikor Wrbna altábornagy, mint a főváros katonai parancsnoka a lakosságot előzőleg már megfenyegette, hogy ha „ellenséges indulatot bár mi módon nyilvánítana, az illyen valamint vakmerő úgy hasztalan igyekezet a városok lövöldöztetését s egyéb szigorú eszközök használását azonnal és okvetlenül vonná maga után". Most újabban a forradalmi jelvények viselőire „rang és életkoruk különbsége nélkül" azonnali besorozás várt. A lakosság fékentartására Jellasics Windisch-Grätz parancsára kénytelen volt a Perczel ellen küldött erősítésekből két zászlóalj gránátost visszairányítani a fővárosba.[61]

Hazafiságban a vidék sem maradt el a főváros mögött. A szolnokiak január 22-i partizánharcát már említettük. Kecskemétre Perczel első győzelmének híre másnap, 23-án jutott el. Itt január 26-án forradalmi népgyűlésen olvasták fel Kossuth kiáltványait, és elhatározták, hogy egyedül a magyar kormánynak engedelmeskednek, s a császári biztost nem ismerik el. Így azután még január végén is azt jelentette az ott állomásozó császári katonaság parancsnoka, hogy „Kecskeméten a hangulat nemrégiben jelentősen megváltozott úgy, hogy a Hardegg vértesek ott álló alezredesi osztálya még mindig táborozik [ti. a városon kívül], és támadás veszélyének van kitéve."[62]

Perczel előnyomulása feltétlenül könnyebbséget jelentett az ideiglenesen megszállt területek lakosságának szabadságmozgalma számára; ugyanekkor e mozgalom fellángolása vissza-

[61] Perczel nyomtatványgyűjteménye; Wrbna január 30-án kiadott „Hirdetmény"-e „Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott Hirdetményeknek." I. Budán, 1849. 40. o.; a január 26-i „Hirdetés" uo. 39—40. o.; a két zászlóalj visszarendelésére Jellasics Üllőn, január 26-án este 9-kor herceg Schwarzenberg altábornagynak írt parancsa, fogalmazványban, Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/122 a. sz. — Aggódva írt a pesti nép hangulatáról a Figyelmező is, 1849. január 27-i számában.

[62] A Kecskeméten 1849. január 23-án Katona János városi hadnagy Szegedre kiállított „hadútlevele" alján, a pecsét után ez áll: „Tudatom a hatóságokkal, hogy Perczel Tábornok Úr Szolnoknál a Cs. sereget 22-ik Januárba meg verte és tegnap estve már a Cs. Sereg nagy rendetlenségbe Czeglédre menekült." Kecskeméti Áll. Lt. 1848—49. évi iratok. III/181. sz. A népgyűlés határozatai uo. III/188. sz. A jegyzőkönyv végére a császáriaktól, de a néptől is félő elöljáróság odaíratta: „a Tanács kéntelennek érzi magát, a felingerült nép hangulatának, a belső zavarok eltávolíthatása miatt engedni." Kecskemét hangulatáról Karger vezérőrnagy jelentése Jellasicsnak Albertiből, január 30-án, Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/145. sz. és Ottinger ugyancsak Jellasicsnak Törtelről, január 30-án, uo. 1/146. sz.

hatott a Perczel elleni katonai intézkedésekre is, mint a fővárosba visszavezényelt két gránátoszászlóalj példája mutatja. A katonaság kivonása után a megszállt területeken is szabadabban jártak a hírek, eredményesebben szervezkedtek a hazafiak. Esztergomban január 26-án felkelés tört ki, a komáromiak pedig január 30-án már úgy tudták, hogy Perczel óriási sereggel Pesten van, s hamarosan segítségükre jön.[63]

E mozgalmakat megkönnyítette, hogy a vidéki lakosság, elsősorban a parasztok, fegyverét az ismételten meghirdetett statárium ellenére sem szolgáltatta be a császáriaknak. Győrből éppen január 26-án jelentette Apponyi ezredes, ottani katonai parancsnok, hogy „a parasztok vonakodnak beszállítani a fegyvereket", „elrejtik a fegyvereket, egész helységek vonakodnak azokat beadni". Ugyanezen a napon Ramberg altábornagy, a Komáromot körülzáró császári erők parancsnoka is hasonlót jelentett: Csallóköz, Vág — Nyitra és az egész Duna-balpart Vácig nem kutatható át a magyarok kezébe esés elkerülhetetlen veszélye nélkül, „mert az ottani vidék parasztjai még most is fel vannak fegyverezve, és ellenséges érzületüket nem ritkán azzal juttatják kifejezésre, hogy Mocsnál és egyéb helységeknél átlőnek a Dunán . . .[64]

A császári hadvezetésben előállott kapkodás és zűrzavar, jelentős magyar katonai és politikai sikerek, az ideiglenesen megszállt területek lakosságának honvédvárása és több megyére kiterjedő mozgalma — mindez igazolja annak az előrelátásnak helyességét, melyet Kossuth január 24-én Beniczky Lajos kormánybiztosnak írt levelében Bem, Klapka és Perczel sikereinek felsorolása után imigyen fogalmazott meg: „Ha Görgey 20 nap óta tudósítás nélkül nem hágy és teszi azt, mit a hadügyminisztérium parancsolt, egy hét alatt Pest is kezünkben volna, kivált miután a bácsi és bánsági hadseregek is combinative concentráltatnak."[65]

A nagy álom, a főváros felszabadítása azonban ekkor, 1849 január végén még nem valósulhatott meg. Nem azért, mert az egyetlen magyar hadtest ellen a Windisch-Grätz parancsnok-

[63] Az esztergomi felkelés *Kiszling* II. 36. o.; Komáromra *Szinnyei J.* Komárom 1848—49-ben. Bp. 1887. 61. o.

[64] Windisch-Grätz „akár millynemű" fegyverek viselőire még mosonszentmiklósi főhadiszállásán, 1848. december 26-án rendelte el a statáriumot, az egész országra kiterjedő hatállyal. L. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak . . . 31—32. o. — Már ezt megelőzőleg, december 19-én elrendelte gr. Wrbna altábornagy a statáriumot Pozsony megye területére, január 7-én pedig Pest megye, Budapest, a Jászkun kerületek, Esztergom, és Fejér vármegye területére is. L. uo. 30—31., ill. 36. s köv. o. Apponyi jelentése Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/233. sz.; Rambergé uo. 1/ad 261. sz.

[65] Közli *Kossuth* XIV. 213. o.

sága alatti császári hadseregnek már közel háromnegyedrésze volt mozgásban, hanem több kedvezőtlen, részben véletlen körülménynek az ellentámadás folytatására szerencsétlen következményű összetalálkozása miatt. Január 26-án délután, midőn már minden felhasználható katonai erő felvonulóban volt a Perczel-hadtest ellen, útrakelt maga Windisch-Grätz is, a hadművelet személyes irányítására. Üllőre már az alkonnyal együtt érkezett, s elhatározta, hogy itt éjjelezve, útját csak reggel folytatja. Az éj folyamán azonban jelentés érkezett, hogy a magyarok nem folytatták az előnyomulást Cegléden túlra, hanem visszavonultak Abony felé.[66]

E visszavonulásról Zeisberg január 26-ának délutánján, 5 órakor értesült egy Ceglédről Albertibe érkezett pályaőrtől. Zeisberg szerint „a lázadó Perczel tegnap este kapott hírt erősítéseink beérkeztéről; az ellenség egész éjjel riadókészültségben és mozgásban volt". A tábornok eszerint a visszavonulást a beérkezett császári erősítések hírének tulajdonította, s hasonlóan vélekedett még nemrégiben is az osztrák történetírás, hozzáadva ehhez a Schulzig által véghezvitt hadicsel hatását is. E hadicsel egyébként számos magyar történeti munkában is szerepel, napjainkig bezárólag, hogy tudniillik a Schulzig említett százada által terjesztett hír indította volna arra a kormányt, hogy Perczelt előnyomulása félbeszakítására, s a Tisza mögé való visszavonulásra utasítsa.[67]

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az állítást. Kápolnáról Schulzig, Windisch-Grätz január 23-i, említett parancsát teljesítve, báró Henniger századost küldte Poroszlóra a porosz herceg nevét viselő vértesek egyik századával. A Winterfeldzug nem közli, hogy ez mikor történt. Hennigernek fennmaradt a Poroszlón, 1849. január 25-én kelt, Schulzignak szóló jelentése, mely így kezdődik: „A legalázatosabban alulírottra bízott expedíció Poroszlóra este fél nyolckor akadálytalanul megérkezet . . ."[68] — Világos, hogy az ezen, Poroszlóra január 25-én este fél nyolckor érkezett század által terjesztett álhírre Debrecenben tett intézkedés nem érkezhetett meg Perczelhez Ceglédre még aznap éjjel!

Maga Perczel, a ceglédi győzelemről Abonyból, január 26-i

[66] Winterfeldzug 177. o.

[67] Zeisberg január 26-i jelentése Jellasicsnak, Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/118 g. sz. A jelentés alján: „Vidi C. v. Hartlieb FML" áll. A hadicsel hatásáról *Kiszling* II. 36. o., *Szeremlei S.*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. 31. o. és *Breit* I.[2] 252. o.

[68] Winterfeldzug 195. o.; Henniger jelentése Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/ad 227. sz.

keltezésű, valószínűleg délelőtt Kossuthnak írott jelentését a következőképpen fejezte be:

„Seregem fő teste Abonynál állomásoza és ma Szolnokra tétetik vissza. Ugyan ez történik az előhaddal is, melly itt Abonyban pihenve még délután Szolnokra tér vissza a felső vidékről Debreczennek irányzandó ellenség mozdulatai közelebbről szemlélhetése; a szegedi tábor feljövetelének megvárása végett; mikint azt a Hadügyminisztérium kiváná.

E végre fő testem még 27-kén legfőbb 28-án Török Szent Miklósra megy; sőt ha szükség még előhadam is oda siet Debreczen fedezésére."[69]

E sorokból világosan kitűnik, hogy Perczel a hadügyminisztérium parancsára, Debrecen fedezésére kezdte meg Ceglédről a Tiszántúlra vonulást, mégpedig ellenszegülés nélkül engedelmeskedve. Ezt a valószínűleg 24-én kelt parancsot ezideig nem sikerült feltalálni sem a hadügyminisztérium, sem a Honvédelmi Bizottmány iratai között. A parancs szövegét nem ismerve viszont keletkezésének okát pontosan megállapítani egyelőre nem tudjuk, csak feltevésekkel dolgozhatunk.

A megoldáshoz hozzásegít Mészáros Károly rendőrbiztosnak, a szabadságharc „történeti jegyzője"-nek egy keltezés nélküli, Kossuthnak szóló jelentése, mely így kezdődik:

„A tegnapi éjt Egerben töltvén, a város lakosságát a legnagyobb rémülésben találtam, mert mint az ottani hevesmegyei központi szolgabírótól, s számos Gyöngyösről érkező futók s utazóktól hallám, az ellenség 4—5000 katonasággal, s 4 ágyúval, bizonyosan Gyöngyösön van. A katonák többnyire horvátok; — szállásolás végett a szomszéd falvakat is megszállták, s olly czélt árultak el, mintha Egert, Tisza Füredet, s Poroszlót is megszállva, részint a tiszai hidakat, részint az egri, s poroszlai pénztárokat, s sóházakat kirabolják . . ."[70]

E jelentést Barta István a „Kossuth az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" II. részében „valószínűleg január 24-i" keltezéssel közli. Ha tudjuk azt, hogy Schulzig Gyöngyösre január 22-én érkezett,[71] úgy a megírás időpontja — a szöveg itt közölt része alapján január 23-ának hajnala, vagy reggele lehet. Ezt a január 23-án, mégpedig Poroszlón vagy Tiszafüreden, de semmiképpen sem Egerben írt levelet Kossuth még aznap

[69] Perczel jelentése OLt OHB 1849:1195. sz. Az utolsó bekezdésben tollhibából „előhaladom" áll, előhadam helyett.

[70] Mészáros jelentése OLt OHB 1849:4347. sz.; innen *Kossuth* XIV. 218—219. o. Mészáros életrajzi adatait és írói tevékenységét l. *Szinnyei J.:* Magyar írók VIII. Bp. 1902. 1163. s köv. hasábok.

[71] Az időpont Brandenstein százados Jacobs őrnagynak Miskolcról, január 26-án kelt jelentésében, Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/125. sz.

délután vagy este kaphatta kézhez, s azonnal átküldte a hadügyminisztériumba, „rögtönös intézkedés végett".[72]

„A dolog nagyon aggasztó" — írta Kossuth. A honvédseregek kezén levő Szolnok és Tokaj között az ellenséggel szemben szinte határt jelentő Tiszán éppen Poroszló és Tiszafüred között volt még egy állandó híd. Ha a császáriak ide eljutnak, a hidon átkelve nyitva áll előttük az út Debrecen felé. Egyáltalán nem meglepő tehát, ha a hadügyminisztérium 24-én intézkedett. Bizonyíték erre Kossuth Szemerének, ugyancsak 24-én írt levelének egyik kitétele is: „Ha önök Miskolczot egészen elhagyták, úgy Schliknek a Gyöngyösről nyomuló sereggeli egyesülése alkalmasint feltartóztathatatlan.

Tettünk ugyan a mi tehettünk ellene, Perczel utasítást kapott, Szolnokról (honnan Ottingert kiverte) 3000 embert szekereken Poroszló s illetőleg Füred felé indítani."[73] — Ezt, a Debrecenből bizonyíthatólag még 24-én elküldött utasítást 25-én késő este Perczel minden nehézség nélkül megkaphatta.

Méginkább hozzásegít a probléma tisztábban látásához a már jónéhányszor idézett „Skizze über das Perczel'sche Corps"-nak a visszavonulás okát ismertető része is. Eszerint Tiszafüreden két század Hunyadi gyalogos és félszázad huszár állomásozott, két ágyúval. E különítmény előőrsei január 21-én jelentették parancsnokuknak, hogy a Tiszahíd töltésén egy dzsidás járőrt láttak. A parancsnok erre — személyesen utána sem nézve a jelentetteknek —, e járőrt egy nagyobb osztag előőrsének tartva azt hitte, hogy a hídfő ellen ellenséges támadás készül. Ezért haladéktalanul bevonta előőrseit, és visszavonult Újvárosba, egyidejűleg jelentve Debrecenbe, hogy az ellenség a Tiszán már átkelt!

Nem tudjuk, melyik jelentés érkezett előbb Debrecenbe, de tény, hogy egyik vagy másik, sőt talán a kettő együttesen előidézte a Perczelt a Tisza mögé visszarendelő parancsot. — A hadügyminisztérium egyébként annyira komolyan vette a Poroszló elleni ellenséges támadás lehetőségét, hogy január 25-én Mészáros Klapkát is utasította egy zászlóaljnak Tiszafüredre küldésére. Ez a levél így kezdődik: „Az ellenség erővel nyomul Poroszló ellen. Mielőtt azt Dembinski hadosztálya eléri, Tiszafüredet kell megvédeni . . ."[74]

Mészáros e leveléből egy újabb mozzanatról értesülünk, arról, hogy a fontos tiszai átkelőhely védelmére egy hadosztály

[72] Kossuth hátiratát közli *Kossuth* XIV. 219. o.
[73] Nem egykorú másolat alapján közli *Kossuth* XIV. 210. o.
[74] E levelet németül közli a Winterfeldzug 195—196. o.; innen pontatlan magyar fordításban *Gelich* II. 292—293. o.

élén a hadügyminisztérium Dembinskit küldte, feltételezésünk szerint egy újabb paranccsal. Ennek, a Dembinski vezetésével Tiszafüredre menő hadosztálynak Perczel hadtestéből kellett kiválnia, s ezért bizonyos, hogy az ezt elrendelő parancsot Perczel 26-án, amikor a már idézett, Kossuthnak szóló levelét írta, még nem kapta meg, mert nem tett róla említést.

Perczelnek e január 26-án még Abonyból keltezett levele bizonyítja, hogy ő maga legkorábban 26-án délután érkezhetett vissza Szolnokra. „Ide jött a hír, hogy a kormány megbizonyosodva a beérkezett jelentés valótlansága felől, a parancsnokot elmozdította és egy másikat az előbbi különítménnyel Tiszafüredre visszarendelt. Perczel most ismét Szolnokon át ki akart törni és első hadműveletét folytatni . . ." Dembinski viszont előállt a kormánynak az őt egy hadosztály élén észak felé küldő rendeletével. A két tábornok között heves vita kerekedett, mert Perczel nem értett egyet a sajátmaga szervezte, és így valósággal sajátjának tekintett hadtest „szétaprózásá"-val. E vitáról eredeti feljegyzést vagy jelentést nem ismerünk, a különböző feldolgozások adatai pedig részben pontatlanok, javarészt pedig Danzer: Dembinski Magyarországon c., Dembinski emlékiratait erősen átalakított formában közlő könyvén alapulnak, tehát elfogadhatatlanok. Maga a vita tény, s tény az is, hogy a két tábornok szóváltása végül is Perczel lemondásával végződött.[75]

A hadtestparancsnokságot önként átadva Dembinskinek, Perczel eltávozott Szolnokról. Életének az e távozást követő szakasza mindmáig a leghomályosabb. Szolnokon mindjárt távozása után az a hír terjedt el, hogy „Tolnába, hazájába ment egy időre". Ebből az állításból más adattal is igazolható annyi, hogy Perczel nem Debrecen felé, hanem a Duna—Tisza közére indult. Debrecenben bizonyíthatóan csak 1849 március elején tűnik fel, az pedig elképzelhetetlen, hogy ha már január végén odament volna, márciusig ne találkoznánk a nevével a képviselőház jegyzőkönyvében, vagy egyebütt.[76]

Perczel Szolnokról valóban nyugati irányban távozott. Ezt bizonyítja Jellasicsnak egyik, 1849. február elsején kelt jelentése is, melyet a bán Windisch-Grätznek írt. „Perczel 30-án

[75] Skizze über das Perczel'sche Corps . . .; a vitára l. *Mészáros L.*: Emlékiratai. Pest, 1867. 46—47. o.; *Danzer A.*: Dembinski Magyarországon. Bp. 1874. 55. s köv. o.; l. még *Breit* I.[2] 252. o. Megemlékezik a vitáról Kollár János szarvasi ügyvéd is, Békés megyének küldött levelében, melyet Törökszentmiklóson, január 30-án írt. Közli *Oláh Gy.*: Békésvármegye 1848—1849. II. Gyula, 1892. 181—182. o.

[76] L. Kollár id. levelét *Oláh* II. 182. o.; Perczel Debrecenben, 1849. március 9-én, több tábornoktársával együtt megkapta a katonai érdemjel második osztályát. L. Kossuth március 9-i országgyűlési beszédét, *Kossuth* XIV. 615—616. o.

este egy kiáltványt küldött Kecskemétre, melyben tagadja Görgey hadtestének megsemmisítését, a lakosokat pedig a legerélyesebb ellenállásra hívta fel. Ezt a kiáltványt nyilvánosan közzétették, és a nép nagyon kedvezően fogadta. A Kecskeméten uralkodó ilyen rossz hangulat következtében a Hardegg vértesek alezredesi osztálya, mely ott két éjszakán át táborozni kényszerült, Nagykőrösre vonult . . ."[77]

Még egy további adat Perczelnek a hadtest átadása utáni tevékenységéről Szilágyi Sándornak „A magyar forradalom férfiai" c. munkájában található. Szilágyi — egyébként ismeretlen eredetű, s mindmáig meg nem erősített — állítása szerint Perczel „a solti járásban kezdett agitálni, sergeket gyűjteni. Azonban, ha kémei által nem értesül a császári sergek közeledtéről, elfogatott volna. Ő maga alig menekülhetett meg, kocsija császári kezekbe esett."[78]

Perczel távozása után Dembinski a hadtestnek parancsot adott a Tiszán való átvonulásra, majd a híd felgyújtására.[79] Ennek végrehajtása után a Duna—Tisza közén ismét nem volt többé magyar katona. Így végződött, visszavonulással ez a nagyszerű ellentámadás, melynek Jósika Miklós ma is lelkesítő szavakban állított emléket:

„Tél volt; zúz lepte a messze határokat, az északi szél csörtetett a pusztán át, s a szegény honvéd ott állt térdig a hóban, jégcsapok függöttek bajuszáról, arca megkérgesedett; de ha a dob pörgött, ha hallotta a trombitákat harsogni a síkon, s ha aztán az öreg ágyúk megbődültek: szíve felmelegedett, vére forrni kezdett s olyan volt — tudjátok ti, kik ott voltatok — mint a gátot törő vihar, mindent lerombolt maga előtt."[80]

[77] Jellasics jelentése Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 2/1. sz.
[78] Második kiad. Pest. 1850. 44. o.
[79] A Skizze über das Perczel'sche Corps és a szolnoki ferencesek Historia Domusa szerint a visszavonulás és a híd felgyújtása 26-án történt, viszont Hartlieb altábornagy Cegléden, január 28-án Jellasicsnak ezt jelentette: „. . . az utolsó ellenséges osztagok tegnap délután vonultak el onnan [ti. Szolnokról], miután előbb még a Tiszahíd 4 jármát felégették." Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich 1849. 1/134. sz.
[80] Egy magyar család im. V. 202. o.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

A HITLERI NÉMETORSZÁG KATONAI ELŐKÉSZÜLETEI GDANSK MEGTÁMADÁSÁRA AZ 1933—1939-ES ÉVEKBEN*

... *Mgr. Halina Trocka*

A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években.

Ez a cikk a Gdansk elleni hitlerista támadás katonai előkészületeinek kérdésével foglalkozik és magában foglalja az 1937—1939-es időszakot, de egy része két-három évvel előbbi időszakra is vonatkozik.

Mindenekelőtt a hitleri katonai előkészületek fejlődését igyekszem bemutatni, majd kronológiai időrendben vázolom a részletesebb német tervek keletkezésének folyamatát, melyeknek célja Gdansk elfoglalása és a továbbiak során Lengyelország megtámadása volt.

A Szabad Város elfoglalása nem központi kérdésként szerepelt a német támadás terveiben. Megállapították ezt már Nürnbergben a Nemzetközi Bizottság tárgyalásain is.

Sidney S. Aldermannak, az Egyesült Államok részéről küldött bírónak kijelentése szerint Gdansk kérdése a Lengyelország ellen támadásban nem volt alapvető kérdés, hanem inkább a német agresszív előretörés kérdéseinek egyike.[1] Hasonlókép-

* Megjelent a Wojskowy Przeglad Historyczny című folyóirat 1960. évi számában, 111—136. o.

** A Szerkesztő Bizottság annak érdekében, hogy olvasóinkat megismertessük a külföldi, elsősorban a szocialista országok hadtörténeti kutatásainak legújabb eredményeivel, új rovat létesítését határozta el „KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL" címmel. E rovatban az első közlés és az 1961. 1. számmeg „Lenin és a hadtörténelem" című cikk közlésével.

[1] Trial of the major war criminals before the international Military Tribunal, Nuremberg. 1947. II. köt., 41. o.

pen megerősíti ezt sir Hartley Shawcross — Nagy-Britannia vádlója, amikor Hitler azon szavaira hivatkozik, amelyeket az 1939. május 25-én tartott konferencián mondott a Göring, Raeder és Keitellel való együttműködéskor.

„Kétségtelen — mondja a bíró —, hogy a német kormány célja egész Lengyelország elfoglalása volt, hogy Gdansk — mint Hitler maga mondta annakidején — legkevésbé sem volt vita kérdése."[2]

Gdansk helyét a Német Állam által kirobbantot háborús kalandban találóan határozta meg sir Neville Henderson, Anglia berlini nagykövete.

„Vajon Gdansk, akárcsak azelőtt a Szudeták, nem jelent-e csupán első harapást, majd pedig következik az egész pomeraniai koridor és Felső-Szilézia — a második harapás, és végül Lengyelország függetlensége — a harmadik?"[3]

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: akkor a Hitleri kormány miért tulajdonított oly nagy jelentőséget Gdansknak, miért igyekezett politikailag és gazdaságilag azt magának alárendelni, arra törekedvén, hogy a német fasizmus erős bástyájává építse ki, mely engedelmeskedik Berlin parancsainak, aminek érdekében nem sajnálta sem a fáradságot, sem a pénzt, hogy azt teljesen militarizálja? Volt néhány ok, mely a hitleri hatóságokat arra indította, hogy így járjanak el.

Az első és legkorábbi körülményt, mely Hitlert és a még meg nem erősödött nemzeti-szocialista mozgalmat arra indította, hogy oly nagy reményeket fűzzenek Gdanskhoz, megvilágítja a gdanski Volkstag volt képviselője, Rudolf Gamm, Albert Forster pörének kihallgatása során.

„A motívum — jelenti ki Gamm — kétségtelenül az volt, amiről néhány évvel később Rauschning beszélt velem éspedig: Hitlernek számolnia kellett azzal, hogy ha nem sikerül neki a hatalmat megszerezni Németországban, betiltják az NSDAP működését. Ebben az esetben az volt a szándéka, hogy a párt központi vezetőségét Gdansk területére viszi át, hogy onnan tovább irányítsa a munkát."[4]

1930 októberében a führer kiküldte a Szabad Város területére a maga bizalmi emberét, — Albert Forstert, a gdanski nemzeti-szocialista párt későbbi gauleiterét. Forster azt írja könyvében, hogy az volt a feladata, hogy „a németségnek ezt

[2] Uo., III. köt., 119. o.

[3] Neville Henderson: Fehlschlag einer Mission, Berlin 1937—1939. Drei-Stern Verlag, Zürich, 258. o.

[4] Albert Forster elleni vádiratok XII. köt. 3499. o. A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának leltára. Warszawa.

a keleti előőrsét"[5] — mint Hitler említette egyik cikkében — megtartsa Gdanskban.

„... meg kell szilárdan alapozni a leendő támpontot minden külső és belső ellenséggel szemben."[6]

1933-ban Hitlernek sikerült a hatalmat megszerezni Németországban, de annak ellenére Gdansk jelentősége reá nézve nem veszített semmit jelentőségéből. A Szabad Város ettől kezdve erős bástyája lett a nemzeti-szocialista mozgalomnak Keleten és megfelelő kiinduló pont a német akció vezetésére Lengyelországban. Ily módon valósították meg a „Drang nach Osten" nemzeti-szocialista doktrinát.

Gdansknak a Német Birodalomra való jelentőségéről ebben az időben így ír egy német publicista — a Hitler-párti Wilhelm Löbsack 1940-ben írt cikkében:

„Gdansk kulcspozíciót foglal el a német Keleten. Gdansk volt az emelődaru, mely mozgásba hozta a nemzeti-szocialista politikát Keleten. 1933-ban és 1939-ben ledöntötte a versaillesi mű egész németellenes szervezetét a Keleten. A régebbi Gdansk Szabad Város, tekintettel A. Hitler széleskörű politikájára, nagyon eredményes eszköz lehetett volna az ő kezében azért, mert Gdansk néhány évvel 1930 után, bár kis, de nem kevésbé erős forrása lett a nemzeti-szocialista energiának. Gdansknak nagy jelentősége volt a führer számára. A nemzeti-szocialista német munkáspárt küzdelmes és munkája alapvető és döntő megalapozás volt nagy eredmények elérésére... Gdansk szabadvárosi állam, mely 1930-ban úgy látszott, hogy a Lengyelországhoz való csatolása küszöbén áll, példaszerű „gan"-á változott és neuralgikus ponttá vált a lengyel—német viszony terén és ezzel fontos eszközévé vált Adolf Hitler politikájának a Keleten. Ezenkívül Gdansk-nak nagy jelentősége volt a németekre nézve, úgy is mint korridornak... A lengyelországi németek és főleg a korridor területéről, akik nem kaptak útlevelet a Németországba utazásra, elmehettek Gdansk határsáv engedéllyel... A gdanski „gan"-ban találkozott a nemzeti-demokrata világ... A kulturális és más kapcsolatok Gdanskból átszűrődtek főleg a korridor területére, de egyes fonalak eljutottak a volt lengyel állam legtávolabbi részeire is... Nemzeti-szocialista mértékadó személyiségek Gdanskban, a volksdeutschekkel való kapcsolatuk alapján információkat kaptak a korridor területén és a volt lengyel állam területén kialakult helyzetről, abból a célból, hogy később leszámoljanak a lengyelekkel."[7]

[5] Albert Forster: Das nationalsozialistische Gewissen in Danzig, 1936., 33. o.
[6] Uo. 14. o.
[7] Albert Forster elleni vádiratok, II. köt., 336. o. Wilhelm Löbsach, Die nationalsozialistische Bewegung im Kampf um Westreussen.

Gdansknak, Lengyelország elleni kitörési kapuként való felhasználásáról a lengyel kormány jól volt informálva. Bizonyítja ezt a Lengyel Köztársaság főbiztosának jelentése a Külügyminisztériumnak 1938. május 12-éről,[8] melyben a szerző közli, hogy Lengyelországgal szemben ellenséges gdanski hitleristák akciója, mely kiterjed a Lengyel Köztársaság területére.

„... az összes eddig már ismert formák szerint történik, főleg pedig a lengyel állampolgárú németek számára szervezett tanfolyamokkal, instruktorok kiküldésével Lengyelországba, a lengyelországi német kisebbségnek Gdanskban való koncentrálása útján."

A szanációs hatóságok azonban nem kezdtek meg semmilyen próbát ezen káros hitleri tevékenység megakadályozására. Hasonlóképpen nem igyekeztek megakadályozni a nemzetiszocialista mozgalom fejlődését a Szabad Városban. Arciszewski miniszter így ír erről azon beszélgetéseiről készített feljegyzéseiben, melyeket Himmlerrel folytatott 1939. február 18-án.

„Nem tagadjuk azt, — írja Arciszewski miniszter — hogy Gdansk német város és hogy az utolsó években nem gördítettünk akadályokat Gdansknak a németekkel való „gleichschaltung"-ja ellen. Ez bizonysága annak, hogy mily tisztelettel vagyunk a führer német doktrinája iránt..."[9]

Mikor a második világháború előestéjén növekedett a feszültség a lengyel—német viszony terén, a Német Állam újból felhasználta Gdanskot; ez alkalommal, mint a viszály tárgyaként. Találó magyarázatot ír erről a berlini francia nagykövet, Robert Coulondre „De Staline à Hitler" című könyvében. Az ő véleménye szerint Hitler azt tartja, hogy az idő múlásával az ő esélyei növekednek. Gdansk jó téma a vitára: Hitler meg van győződve, hogy sikerül neki Gdansk kérdésében ellentétes véleményt alakítania ki Franciaország és Anglia között és Lengyelország kénytelen lesz egy napon kapitulálni.

„Hitler a gdanski utat választotta ki magának, hogy Varsóba jusson, mert látja, hogy ez gyenge pont, ugyanúgy, mint ahogy a Szudétákat használta fel arra, hogy Prágába jusson."[10]

Gdansk a német—lengyel viszály tárgya lett, diplomáciai tárgyalások témája és a nemzetközi fórumon az érdeklődés köz-

[8] A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetségének iratai 1938-ból, Berlin, 139. köteg, 10. dosszié.
[9] A Külügyminisztérium levéltára P III osztály, 113. köteg, 1. dosszié, 1939. év.
[10] Robert Coulondre: De Staline á Hitler. Souvenirs de deux ambassades —1936—1939. Paris 1950 Hachette, 268. o.

pontja lett. Albert Forster pere folyamán kijelentette vallomásaiban, hogy:

„... abban az időben Gdansk politikai ólmos eső volt és minden, ami ott történt, már előzőleg meg volt beszélve Berlinben, vagy Hitlerrel, vagy pedig a külügyminiszterrel..."[11]

Íme, mit ír erről Löbsack:

„A gauleiter a führerrel állandó kapcsolatot tartott fenn és ennek következtében a Gdanskban való minden mozdulatot a legpontosabban alkalmazhatta a nagynémet politika szükségleteihez. Midőn mindinkább biztosabb lett, hogy a mi ellenségeink elhatározták, hogy Gdansknak okot kell szolgáltatnia, a párt elkészült minden lehetőségre."[12]

A Szabad Város tehát nemcsak tárgya lett a tervezett német támadásnak, hanem alanya is. Az elhitlerizált Gdansk aktívan részt vett a háborús előkészületekben, és később a Lengyelország elleni támadásban is. Gdansknak éppen ezen katonai előkészületeire akarjuk a figyelmet felhívni.

*

A Lengyel Köztársaság Főbiztosa Gdanskban, a Külügyminisztériumhoz intézett egyik jelentésében ismertetve a német fegyveres erőknek növekedését a Szabad Városban, azt tartotta, hogy

„... mint első etápnak kell tekinteni azt a törekvést, hogy gyalogsági kádereket képeznek ki itt helyben..."[13]

Ez az állítás teljesen helyes, mert mint a tények bizonyítják, Gdanskban, csakúgy mint Németországban is, a jövő hadsereg káderét a város rendőrsége alkotta, mivel a jogi előírások megtiltják Gdansk militarizálását, s a katonai kiképzés a rendőrségi szolgálat keretében nagyon kényelmes megoldás volt. Mindenekelőtt kihasználták a „Schutzpolizei"-t, mely a legszámosabb és legrégibb rendőrségi testület volt a városban. A sajtó hírei szerint 1935 februárjában nyolcezer embert tett ki.[14] A gdanski rendőrség hű és odaadó csoportja volt a német fasizmusnak. 1933-ban kijelentette, hogy teljesen hozzátartozik a NSDAP-hez[15] Ezen év tavaszán az egész gdanski rendőrség számára tartott gyűlésen, annak parancsnoka kijelentette, hogy

[11] Albert Forster elleni vádiratok XVII. köt., 5347. o.
[12] Uo., II. köt. 336. o., Wilhelm Löbsack, id. mű.
[13] A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1938. 159. köteg, 10. dosszié, a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának 1938. december 15-i jelentése a Külügyminisztériumnak.
[14] „Slowo Pomorskie", 1935, II. 9. — WM Gdansk w cieniu III Rzeszy.
[15] „Volksstimme" 1933. IV, 27.

„... az egész rendőrség már nemzeti-szocialista. Képesek leszünk támadásra alkalmas alakulat szervezésével úgy biztosítani a határokat, ahogy az szükséges lesz."[16]

Ugyanerre a célra volt kihasználva a területi Ladespolizei. Néhányezer emberből állott, és elfoglalta a Schupo kaszárnyák egy részét Wrzeszczben. A gyakorlatok a Reichswehr[17] utasításai szerint történtek és a fegyverzet egészében véve nem különbözött a gyalogcsapatok fegyverzetétől. A Landespolizei el volt látva állványos és gépkocsikra szerelt géppuskákkal. Pontosan nem ellenőrzött hírek szerint 1935-ben állítólag el volt látva harckocsikkal és páncélkocsikkal, valamint bizonyos számú ágyúval.[18] Nagyon valószínűnek látszik ez, mert a területi rendőrség katonái a gdanski „Landesflieger-gruppe XVI."[19] repülőgépein gyakorlatoztak. A Landespolizei finanszirozásával a Német Birodalom foglalkozott, konkréten a Reichswehr.[20]

1935. november 30-án a területi rendőrséget feloszlatták. A Reichswehrnek speciális katonai bizottsága, mely szeptemberben tartózkodott ott, vizsgálatokat végzett a Landespolizei katonai értékét illetőleg és arra a meggyőződésre jutott, hogy annak további fenntartása céltalan, mert a gdanski körülmények közt ennek a csapatnak kiképzése és a modern harci eszközök elsajátítása lehetetlen. A végleges döntés ebben a kérdésben valószínűleg azon a konferencián történt, mely Berlinben folyt le. Elhatározták, hogy az országos rendőrség egy részét beosztják a gdanski Schupo-ba, viszont túlnyomó többsége átmegy a Reichswehr szolgálatába, mindenekelőtt Elblagban Kelet-Poroszország területén. 1935. október 30-án megtörtént a Landespolizei búcsúzási díszfelvonulása a szenátus elnöke, Greiser előtt. A díszfelvonulás után Greiser az országos rendőrség parancsnokához, Beck ezredeshez fordult:

„Rövidesen kötelességszerűleg visszatérek ismét ide."[21]

Ez a célzás nagyon is átlátszó volt. Felmerül a kérdés: vajon a Landespolizei csapatainak feloszlatása azt jelenti-e, hogy a hitleristák lemondtak Gdansk további militarizálásáról? Legkevésbé sem, a katonai előkészületeket intenzíve kellett vezetni, de egyidejűleg palástolni kellett azokat. A katonai akció

[16] Uo.
[17] „Slowo Pomorskie" 1935, II, 9.
[18] A Külügyminisztérium levéltára, Politikai Osztály, P/I Gdansk alosztály, 1935. I. köt., a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának jelentése, 1935. X. 17.
[19] A Pénzügyminisztérium Újabb Iratok Levéltára, Vámfelügyelőség, Gdansk, jelzés: 7286, 896. csomag, a Vámfelügyelőség vezetőjének levele. 1935. III. 21.
[20] A Külügyminisztérium levéltára, Politikai csoport, P/I Gdansk osztály, 1935. I. köt., politikai jelentések. A Lengyel Köztársaság gdanski főmegbízottjának jelentése a Külügyminisztériumnak. 1935. XI. 7.
[21] Uo.

leleplezése a nemzetközi fórum és az egész világ közvéleménye előtt, mely ellenkezik a versaillesi békeszerződéssel és a Szabad Város statuszával, s melyet oly leplezetlenül folytattak a hitleristák Gdansk területén, botrányt idézhetett volna elő és az abban az időben legkevésbé sem lett volna kellemes a nemzeti szocialistáknak. Legalább a látszatot kellett megőrizni. Ilyen körülmények közt a katonai iskolázás súlypontját a Birodalomba tették át — és főleg Kelet-Poroszország területére.

Gdanskban a katonai káderek iskolázása tovább tartott, de annak kerete, összehasonlítva a Birodalomban való képzéssel, sokkal kisebb volt. Igaz, hogy a Lengyel Köztársaság Főbiztosának jelentéseiben és a gdanski vámfelügyelőség jelentéseiben időnként előfordultak nyugtalanító megjegyzések arról, hogy pl. a hivatalos órák alatt a gdanski vámkezelőség hivatalnokai lőgyakorlatokat tartanak,[22] és a gdanski bankintézmények dolgozói, valamint a gyógyszertári dolgozók az objektumok védelmét gyakorolják.[23] Mindennek azonban nem volt oly nagy jelentősége, mint a gdanski polgárok kötelező katonai szolgálatának a Reichswehrben, a Szabad Város határain kívül.

A rendőrkerületek Gdanskban titkos utasítást kaptak, hogy írják össze az összes sorköteles fiatalokat. Hasonló utasítást adott a csendőrség a bíróknak az egyes kerületekben. A katonai toborzás az Arbeitsdienst[24] közvetítésével is történt. 1936 szeptemberének elején a wrzeszczi kaszárnyákban megtartották a sorkötelesek összejövetelét, melyen körülbelül 500-an vettek részt. Ugyanazon év őszén több mint 2000 ember mert a Birodalomba, akiket a Reichswehrbe toboroztak, s akiket főleg a hitleri rohamszervezetekből soroztak.[25]

A Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának 1936. március 22-én keltezett jelentése közli, hogy a toborzási mozgalom a gdanski polgárok közt állandóan erősödik. A Reichswehr-be való jelöltek minden egyes összejövetelén körülbelül 180—200 ember gyűlt össze.[26] A toborzás a következő módon történt: a jövendő újoncokat hivatalosan behívták a rendőrségre a sze-

22 Újabb Iratok Levéltára a Pénzügyminisztérium Vámfelügyelőség, Gdansk, 7287. jelzés, 896. csomag, a vámfelügyelőség főnökének irata a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosához, 1937. október 14.

23 A Külügyminisztérium levéltára a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939. 201. csomag, politikai jelentések, I. rész, a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának jelentése a Külügyminisztériumnak 1939. április 20-án.

24 A Külügyminisztérium levéltára, Politikai osztály, P/I Gdansk alosztály, 1935. I. köt., a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának jelentése, 1935. okt. 27.

25 A Külügyminisztérium levéltára, Politikai osztály, P/I Gdansk alosztály, 1935. I. köt., a főbiztos jelentése 1935. november 7.

26 A Külügyminisztérium levéltára, Politikai Osztály, P/I Morski alosztály, 1936. 113. csomag, 9. dosszié. A Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának jelentése a Külügyminisztériumnak, 1936. március 22.

mélyi okmányokkal. Ilyen behívások alkalmával nemzetiségi osztályozást készítettek. A zsidók okmányait átvizsgálták. A lengyeleket hazaküldték, a németeket felszólították, hogy jelentkezzenek a Reichswehrben való szolgálatra.[27] A gdanski polgárok túlnyomórészt Kelet-Poroszország területén teljesítették azt.[28]

Gdanskban viszont katonai szervezetek alakultak: Stahlhelm, Soldatenbund és azonkívül az SS és SA Soldatenbund felfegyverzett fasiszta harci alakulatai — vagyis — mint annak teljes neve hangzik: „Landesverband Danzig des deutschen Soldatenbundes." Ez a német hadsereg tartalékos katonái szövetségének gdanski csoportja volt. 1937-ből való hírek szerint több ezer tagot számlált soraiban, akik az előbbi években rendszeres kiképzést kaptak a német hadseregben az önkéntes szolgálat idején. A katonák szövetsége növelte létszámát a tényleges szolgálatra alkalmasak és az iskolázott tartalékosok állandó bevonásával.

A német mértékadó tényezők a Soldatenbund munkájának nagy jelentőséget tulajdonítottak, mind politikai propaganda, mind katonai szempontból. A Soldatenbundnak gdanski ünnepélyein többször sok magas rangú német katona vett részt.[29]

A Szabad Város katonai szervezetének élcsapatai azonban mégis csak az SA és SS rohamcsapatai voltak. Ez a fegyelmezett, begyakorolt katonaság hetenkint többször éjszakai tábori gyakorlatokra ment. Íme mit ír erre vonatkozólag a „Slowo Pomorskie" 1935. február 9-én:[30]

„Esti órákban a gdanski pályaudvar különös látványt mutat. Több tucat egyeruhás hitlerista tábori felszereléssel hátizsákkal és oldalukon tőrrel Wrzeszczbe megy. Ott a rendőrség kaszárnyájában van a gyülekezés, onnan történik a csapatok elindulása, ott osztják szét a kézi- és gépfegyvert, melyet gépkocsival hoznak Gdanskból. A gyakorlatokat éjjel tartják. Ezek mindennemű fegyverrel való gyakorlatok és amellett nem hiányzanak a legújabb technikai berendezések sem, mint például tábori rádióállomások, páncélos autók, gyorsjáratú harckocsik stb. Fölösleges mondani, hogy az összes gyakorlatok a Reichswehrben kötelező utasítások szerint történnek."

27 Uo., 113. csomag, 3. dosszié, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya aligazgatójának levele Beck miniszterhez, 1936. március 31.

28 Uo., a Lengyel Köztársaság kwidzyni konzulátusának levele a berlini nagykövetséghez, 1936. december 9.

29 Uo., 1937., 180. köteg, Politikai jelentések, I. rész, a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának irata a Külügyminisztériumhoz, 1937. szeptember 1. (8. mell.)

30 „Slowo Pomorskie", 1935. február 9.

1935-től kezdve a gdanski SA nr 6 dandár felett Hecker rendelkezett. A vezetőség fontosnak tartotta az SA tengerészetének kifejlesztését, melynek saját hajógyára volt csónakok építésére, valamint a lovasság és az SA határőrségének fejlesztését.[31]

Mekkora volt a gdanski SA? Leon *Noel Támadás Lengyelország ellen* című könyvében azt mondja, hogy a Gdanskban szervezett katonai versenyek alkalmával, 1939 június havában a város utcáin át 6 ezer SA katona[32] vonult fel. A Vámfelügyelőség kirendeltségének adatai szerint 1937 márciusában az SA és SS csapatok együttes száma 10 ezer személyt tett ki.[33] Tudjuk azonban, hogy ez nem volt még minden. A Birodalom Kelet-Poroszországból is küldött SS és SA csapatokat a Szabad Város területére, többszáz embert egyszerre.[34]

A gdanski SA fontos szerepet játszott a város elfoglalásánál a háború első napjaiban. Ez verte le a hősiesen védekező lengyeleket a posta és a gdanski pályaudvar falai közt.

Milyen volt a hitleri harcosok fegyverzetének állapota a Szabad Városban és hogy látták el fegyverrel? Kezdetben ez az ellátás nem volt nagy, csupán annyi, amennyi szükséges volt a katonai gyakorlatokhoz. Hiányzott a modern technikai felszerelés. Az SA kiváló csapatainak sem volt megfelelő katonai felszerelése. Hans *Spondholz* könyvében: *Danzig — deine SA*[35] ezt olvassuk:

„A felszerelés nehézségeket képez, hiányzanak az egyenruhák Gdansknak speciális vámviszonyai következtében. A katonai felszerelés fontos anyagait titokban kell szállítani a lengyel vámellenőrzés következtében. A katonai felszerelés vadászfegyverekből és puskákból állott. Szolgálatot teljesít az egyenruhás SS. Kapnak 50 és azután 80 töltényt. Hiányzanak sisakok, gázmaszkok, lapátok."

A helyzet csak 1938-ban változott meg, amikor intenzíven hozzáláttak, hogy Gdanskból katonai bázist létesítsenek.[36] A hírek, hogy a Birodalomból a hatóságok és a hitleri szervezetek

31 Hans Spondholz: Danzig — diene SA. München. 1940.

32 Leon Noël: L'agression allemande contre la Pologne. Une ambessade a Varsovie 1935—39. Paris. 1946. 380. o.

33 Újabb Iratok Levéltára a Pénzügyminisztérium iratai, Vámfelügyelőség, Gdansk, 7300. sz. jelzés, 899. csomag, a gdanski Vámfelügyelőség Kirendeltsége, 1937. március 18.

34 A Nürnbergi Per, 11. szám, az Ügyészség Okmányai, IV. köt., 181. lap, St. S nr 429. okmánya, aláírta Weizsäcker, 1939. május 16., a Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának levéltára.

35 Hans Spondholz: id. mű, 262. o.

36 A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége. 1939. 198. csomag, 21. dosszié. A Lengyel Köztársaság danzigi Főbiztosának jelentése a külügyminiszternek, 1939. január 26.

által jelentős mennyiségű fegyvert és töltényt szállítanak, kezdtek már bejutni a külföldi sajtóba és néhány lengyel ellenzéki napilapba.[37]

A „Rundschau" 1938. szeptember 1-én ezt írja „Danzig" című cikkében:[38]

„A legutolsó héten 30 000 puskát, 460 gépfegyvert és más katonai eszközöket vittek Gdanskba."

Bizalmas forrásból származó információk szerint, melyeket katonai tényezők kaptak a Lengyel Köztársaság Főbiztosságától, 1938 októberében a különböző űrméretű töltények számát néhány millió darabra értékelték.[39] 1939 augusztusában már gépfegyverek, géppisztolyok és kézigránátok állottak a katonák rendelkezésére.[40]

Weizsäcker 1939. július 17-i irata von Nostitzhoz feltárja azt a tényt, hogy Gdansk területén álcázott tüzér üteget állítottak fel. 12 könnyű és 4 nehéz ágyút említ.[41] 1939 nyarán, a katonai előkészületek folyamán, a városban könnyű harckocsik és repülőgépek jelentek meg.[42]

Ami a repülés fejlődését illeti Gdansk területén, meg kell említeni, hogy ez sokkal hamarább kezdődött, de szerény keretek közt és titokban, fátyolozottan. Mindenekelőtt a jövő pilóták iskolázására fektettek súlyt. A Lengyel Köztársaság Főbiztossága katonai osztályának jelentése 1935. május 24-ről tájékoztat az akkori gdanski sport-katonai repülés általános helyzetéről.[43]

Megszervezték ezt a Fliegerlandgruppe XVI. des deutschen Lutfsportverbandes-ben; az Akademische Fliegergruppe egyetemi osztályával együtt 21 repülőgépe és néhány iskolai vitorlázó gépe volt. Az iskolázott pilóták számát 1934-ben 400 körülire értékelték. A Fliegerlandgruppe XVI intenzív csoportkiképzést vezetett. A repülő tanfolyamokat és a gyakorlatot szigorúan a katonai előírások szerint szervezték meg. Az összes részt vevők kaszárnyában voltak a repülőtéren. A repülő tanfolyamokra való toborzási akció, mely az NSDAP hatóságok erős támoga-

[37] Uo., 1938. 165. csomag, 1. dosszié, melléklet a Külügyminisztériumnak a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetségéhez küldött iratához, 1938. szeptember 10; a politikai osztály aligazgatójának irata, 1938. szeptember.

[38] „Rundschau", 44. szám, 1938. szeptember 1., 1468. o.

[39] A Külügyminisztérium levéltára, a berlini nagykövetség, 1938., 159. csomag, 10. dosszié, a Lengyel Köztársaság gdanski főbiztosának irata, 1938. október 3.

[40] Spondholz, id. mű, 262. o.

[41] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, fotokopia 29 x 1026. szám, Weizsäcker irata von Nostitzhoz, 1929. július 14.

[42] Noël, id. hely, 381. o.

[43] A Külügyminisztérium levéltára, Politikai Osztály P/I Gdansk, 1935. jelzés: 3/9. I. köt., politikai jelentések. A Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának jelentése a Külügyminisztériumnak, 1935. május 27.

tása mellett történt, a fiatal gdanskiakat 18—23 éves korig toborozta. A pilóták kiképzése ingyenes volt.[44]

A Wrzeszczi-ben levő repülőtéren a gdanski rendőrség is tartot gyakorlatokat objektumok védelmével kapcsolatban.[45]

Mint a gdanski Határőrség Parancsnokának és a Vámfelügyelőség Kirendeltségének jelentéseiből kitűnik, a gdanski repülőcsoport állandóan növelte állományát. Az 1935 áprilisi jelentés szerint Németországból kapott 5 repülőgépet a legújabb típusból.[46] Az 1937 márciusi hírek közlik, hogy Königsbergből hozattak repülőgépet az „Akaflieg" klub részére.[47]

A Fliegerlandgruppe XVI 1938-ban kezdte meg előkészületeit, amikor a wrzeszczi repülőtéren tüzérségi ágyúkat állítottak fel. Betonállásokat építettek az üteg részére, azonkívül megfelelő barakkokat, melyekben 250—500 embert lehetett elhelyezni.[48] Nem hanyagolták el a propagandatevékenységet sem a gdanski polgári lakosság körében, melynek érdekében különböző repülő rendezvényeket szerveztek; repülőgépek műrepülő versenyeit, kiállításokat, gyakorlati mutatványokat... próbaalarmokat, sőt bombák dobásának mutatványait az épületek makettjeire.[49]

A gdanski repülőegység repülőgépei nagy szerepet játszottak a fegyver, a lőszer és általában az egész katonai felszerelés csempészésében a Szabad Városban levő hitleri csapatok részére. A jogi szabályok miatt, melyek megtiltották Gdansk militarizálását, a hadifölszerelésnek szállítása csak illegális úton történhetett. A Birodalomból való csempészés, mely kezdetben csak kisebb arányban történt, később azonban széles mederben, Kelet-Poroszországon át folyt le. Weise ügyvéd szerint, aki a Deutsch-Nacionale pártnak volt vezetője és aki 1936-ban látogatást tett a német hadügyminisztériumban, kijelentették neki ott, hogy tekintélyes hadi szállítmányokat illegálisan szállítanak Kelet-Poroszországból Gdanskba és hogy a fegyverek egy ré-

[44] Albert Forster elleni vádiratok, II. köt., az NSDAP Gau Danzig körlevele, 1935. január 30, 21. o., a Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbiztosának Levéltára.

[45] A Pénzügyminisztérium iratai, I. C. Gd., 7286. jelzés, 896. csomag, Újabb Iratok Levéltára, a Vámfelügyelőséghez küldött irat, 1935. március 11.

[46] Uo., 7297. számú jelzés, 898. csomag, a Határőrség Biztosának irata a Vámfelügyelőséghez, 1935. április 29.

[47] Uo., 7301. sz. jelzés, 899. csomag, a Vámfelügyelőség Kirendeltségének irata a Vámfelügyelőség Főnökéhez, 1937. március 18.

[48] A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1938. év, 159. csomag, 14. dosszié, 1. köt., a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának irata, 1938. január 4.

[49] Uo., Politikai osztály, PI/Gd alosztály, 3/G jelzés, I. köt. A Lengyel Köztársaság Gdanski Főmegbízottjának jelentése a Külügyminisztériumnak, 1935. május 27., továbbá Újabb Iratok Levéltára, I. C. Gd. 900. csomag, 7304. jelzés. Helyzetjelentés, 9. sz., Gdanski Kirendeltség, 1938., október 14.

szét azután Gdanskból Pomorze területére és Poznánba szállítják a német kisebbsék részére.[50] Erre a célra nagyon jó megfeleltek a Fliegerlandgruppe XVI repülőgépei, melyek gyakorló repüléseik közben könnyen mehettek Poroszország területére. Elvitték onnan a szállítmányokat és visszatértek a repülőtérre. A leszállás után nyugodtatn elszállították a hozott felszerelést, mert a vámvizsgálatnak nem volt alávetve. Ha a repülőgép nagyobb értékű csempészanyagot vitt és nem akart gyanút kelteni, leszállt szabály szerint a személyszállító repülőgép leszállása helyén, melynek ellenőrzését a repülőtér vámőrei végezték. A csempészett tárgyakat raktárakba szállították és igazgatási épületekben, előadói termekben, hangárokban, őrségi épületekben, sőt magánlakásokban is őrizték. A fegyvereken, egyenruhákon és lőszereken kívül repülőgépeken csempészték a rádiótávíró felszerelést, fényképező eszközöket, ejtőernyőket, pótalkatrészeket repülőgépekhez és gépekhez, valamint kiképzési célokra szolgáló felszerelést.[51]

Gdanskba szintén csempésztek repülőgépeket. 1935-ben a németországi nemzeti-szocialista párt központi vezetőségének parancsára a gdanski hitleri hatóságok megkezdték csapataik motorizálását. Hogy elkerüljék az elszámolási díjakat, az ezzel kapcsolatosan Németországból szállított mechanikai szállítóeszközöket, illegális úton kezdték azokat becsempészni. Mivel a szállítás nehézségekbe ütközött az átmeneti pontokon a lengyel vámhivatalnokok részéről, a gdanski hitleristák új gépkocsikat kezdtek hozatni, fiktív átköltözések ürügye alatt. Azon látszat alatt, hogy különböző tárgyú magántulajdont szállítanak Németországból, új gépkocsik kerültek Gdanskba, a régieket pedig, a használhatatlanokat, megfelelő átfestés és számozás megváltoztatása után visszaküldték helyettük.[52] A csempészésnek más formái is voltak az ún. feltételes elintézés (mechanikai járművek hozatala kipróbálás, megvétel céljából). Természetes, hogy a gépkocsiknak csak rövid időre való használatáról volt szó, megvámolás nélkül.[53] Még más módja is volt a gépkocsik és motorkerékpárok Gdanskba való szállításának, az ún. „Tryptyk"-ek

[50] A Külügyminisztérium levéltára, Politikai osztály, PI/Morski, 1936., 117. csomag, IV. dosszié, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főmegbízottjának jelentése a Külügyminisztériumnak, 1936. november 26.

[51] A Pénzügyminisztérium iratai I. C. Gd., 7300. jelzés, 899. csomag, Újabb Iratok Levéltára, a gdanski Vámfelügyelőség Kirendeltségének irata a vámfőnökhöz, 1937. március 18.

[52] Uo., 7297. jelzés, 898. csomag, a Lengyel Köztársaság vajdasági parancsnokának jelentése. A toruni Nyomozóhivatal átirata a pomorzei Vajdasági Hivatalhoz, a Toruni Nyomozóhivatal, 1935. január 8.

[53] Újabb Iratok Levéltára Pénzügyminisztérium iratai, I. CI. Gd. 7290. jelzés, 897. csomag, a gdanski Vámfelügyelőség Főnökének jegyzete Kunst igazgatóval való beszélgetéséről, 1936. október 12.

és azután annak eladása és regisztrálása helyben.[54] A becsempészett gépkocsikat, melyek már a Szabad Városban voltak, fegyverek és katonai felszerelések becsempészésére használták fel. Ezek a kocsik túlnyomórészt a gdanski rendőrséghez tartoztak és átadták őket az SA csapatok rendelkezésére. A Malborgból való szállítmányt Wrzeszczbe vitték át a rendőrség kaszárnyájába, vagy Oliwába az SS főszállásának raktáraiba. 1935 októberében a berlini állami versenyek alkalmával a gdanski SA rohamcsapat jutalmul teljes katonai felszerelést kapott. A csempészés útja a következő volt: Berlinből kiküldték az egész szállítást vonattal Malborgba és onnan átcsempészték Kaldowon (Kalthof) keresztül rendőrségi teherkocsikkal Gdanskba.[55] 1939 júliusában a gdanski rendőrség felügyelete mellett hajóhidat építettek a Visztulán, Kiezmark faluban, hogy közvetlen kapcsolatot kapjanak Kelet-Poroszországgal. Ezen hídon keresztül szállították gépkocsikkal a lőszert Gdanskba; az ágyúkat mint a város tisztasági intézete részére való állítólagos kocsikat szállították.[56]

A katonai felszerelések csempészése nemcsak repülőgépekkel és gépkocsikkal történt. Egyes személyek is foglalkoztak vele, sőt, zárt csapatok is, kihasználva erre a célra a határátlépési engedélyeket, a pártünnepélyeket és a sportversenyeket. A lengyel határszervek megállapították, hogy a Kelet-Poroszországból visszatérő csapatok teljesen el vannak látva egyenruhával és teljesen fel vannak szerelve. Ugyanezt állapították meg a folyami hajók állandó és kiránduló közlekedésénél. Ennek az lett az eredménye, hogy az SS és SA csapatok teljesen el lettek látva fegyverrel és egyenruhával.[57]

Ily nagy mértékben kifejlődött csempészés csak azért volt lehetséges, mert a gdanski rendőrség és a vámhivatalnokok együttműködtek ebben. A gdanski Vámigazgatóság, mely a Szenátusnak van alávetve, tűrte, sőt egyenesen megkönnyítette a hitleri csapatok részére való csempészést. A gdanski vámhivatalnokok egy része, akik a határon teljesítettek szolgálatot, az NSDAP-hez tartozott. Ezekhez a hivatalnokokhoz a gdanski Vámigazgatóság kirendeltjének közvetítésével fordultak a helyi

[54] Uo., 7286. jelzés, 896. csomag, a Határőrség biztosának feljegyzése, 1936. február 11.

[55] Uo., 7300. jelzés, 899. csomag, a gdanski Vámfelügyelőség Kirendeltségének irata, 1937. március 18.

[56] Albert Forster elleni vádiratok, IV. köt., 984. o. Jan Kaszubowski gestapo-szolgálatos kihallgatásáról készült jegyzőkönyv. A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára.

[57] Újabb Iratok Levéltára a Pénzügyminisztérium iratai, a Gdanski Vámfelügyelőség, 7300. jelzés, 899. csomag, a Gdanski Vámfelügyelőség irata a Vám Főfelügyelőséghez, 1936. február 11.

hitleri hatóságok, hogy engedjék át az illető szállítmányt, mely a párt részére szólt.[58]

A körülményekhez, melyek kedveztek a hitleristáknak, tekintetbe kell venni azt is, hogy a kis létszámú lengyel vámhivatalnak nem volt lehetősége, hogy megfelelő ellenőrzést gyakoroljon a csempészés eredményesebb leküzdésére. Szinte tehetetlenek voltak a gdanski vámhivatalnokok a velük szemben megnyilvánuló ellenséges magatartással és a lengyel hatóságok részéről való nem kielégítő támogatás miatt.

Gdansknak a militarizálásában a hitleristák mindig győztesen kerültek ki.

Foglalkoznunk kell még a gdanski hajógyárral, mert ennek bizonyos befolyása volt Németország és Gdansk katonai erejének kifejlődésére.

A gdanski hajógyár részvénytársaság volt, melynek nemzetközi jellege volt. A részvényekben részesek voltak: Franciaország — 30%-kal, Anglia — 30%-kal, Lengyelország — 20%-kal, a Szabad Város — 20%-kal. Ennek az intézménynek az élén mint igazgató Ludwig Noé professzor állott, a hitlerista párt bizalmi embere, aki nem csekély szolgálatokat tett pártjának azzal, hogy kapcsolatai voltak Anglia és Franciaország magas beosztású személyiségeivel. Noé professzor úgy tudta vezetni a hajógyárat, hogy az tiszta német vállalat jellegűvé vált, annak ellenére, hogy a legfontosabb és legnagyobb megrendelő Lengyelország volt (1932-ből való adatok szerint a lengyel állami megrendelések 70%-ot tettek ki összesen, az önkormányzatok és társadalmi intézmények 20% körül, és különböző más megrendelések 10%-ot). Nemcsak a vezető állások, hanem az egész személyzet németekkel volt betöltve. 1932-ből való adatok szerint a lengyel dolgozók alig tettek ki 1%-ot.

A gdanski hajógyár nemcsak a németség bástyájává lett, hanem mivel a dolgozók nagyobb része beletartozott az NSDAP-be és a vezetőségnek megfelelő beállítottsága volt, egyben hitlerista támaszpont is lett.[59] Ily módon kedvező feltételek alakultak arra, hogy a versaillesi békeszerződés rendelkezései és a gdanski alkotmány ellenére, a hajógyárra bízzák a német katonai objektumok építését. Nem hivatalos puhatolások Varsóban, hogy milyen álláspontot foglalna el a lengyel kormány a hajógyárnak a német katonai tengerészet részére való esetleges meg-

[58] Uo., 7286. jelzet, 896. csomag, a Határőrség biztosának jegyzete, 1936. február 11.

[59] Uo., 7294. jelzet, 898. csomag, a gdanski Vámfelügyelőség Kirendeltségének 1932. október 1-i irata a Vámfelügyelőség Főnökéhez.

rendelésekkel szemben, már 1936 márciusában megtörténtek.[60] Ismeretes Noé irata Greiserhez, 1938. április 30-áról, mely megkísérelte a Népszövetségnél engedély kieszközlését, hogy hadihajókat építsen a gdanski hajógyár. Noé beszélt erről a Népszövetség főbiztosával és Burckhardt professzor megígérte, hogy elő fogja adni ezt az ügyet a tanács ülésén.[61] Azonban a hajógyár a Népszövetségtől nem kapott engedélyt erre. Még előzőleg, Lester volt főmegbízottnak kérdésére a Népszövetség jogi osztálya kiadott ebben az ügyben egy nyilatkozatot, mely a Népszövetség beleegyezése nélkül megtiltja, hogy a hajógyár katonai objektumokat építsen.[62]

Gyakorlatilag azonban másképp állt az ügy. 1937-ben a gdanski hajógyár 80% megrendelést fogadott el Németországból. A Lengyel Köztársaság gdanski főmegbízottja 1937. augusztus 3-án kelt iratában a Külügyminisztériumnak jelentette, hogy a megrendelések túlnyomó része hajóalkatrészek készítésére vonatkozott a „Deschimag" (Deutsche Schiffs- und Maschinenbau A. G.) vállalat részére. „Ezek a munkák kétségkívül hadifelszerelésekre vonatkoznak."[63]

A Lengyel Távirati Iroda londoni (PAT) távirata szerint a „Daily Herald" 1937. július 20-án közölte, hogy a gdanski hajógyár éjjel-nappal dolgozik, hadianyagot készít Németország részére és hasonlóképp komoly megrendeléseket végez Japán részére. A hajógyár — az újság szerint — japán hadihajók részeinek készítését fejezi be. Akkor tudódott ez ki, amikor Gdanskba szakmunkások egy csoportja érkezett Németországból, kiképzőknek.[64]

A gdanski szenátus azon utasításával kapcsolatban, hogy ne engedjenek lengyel vámfelügyelőket az épülő hajók ellenőrzésére a gdanski hajógyárba, 1938. november 15-én megbeszélés történt a Fővámfelügyelőség lengyel kiküldöttjével és a gdanski vámszervezet igazgatójával — Kunsttal. Kunst kijelentette, hogy jelenleg a német fegyverkezéssel kapcsolatban a hajógyár megbízást kap katonai objektumok építésére és ezért

[60] A Külügyminisztérium levéltára, politika osztály, PI/Mors. alosztály, 1936. 119. csomag, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának irata a Külügyminisztériumhoz, 1936. március 1.

[61] J. Chudek: Z korespondencji politycznej prof. Ludwika Noego, Zesz. Hist. 2. szám. PISM Warszawa 1956. Noé irata Greiserhez, 1938. április 30.

[62] Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1938., 159. csomag, 14. dosszié, I. köt., Tadeusz Gwiazdowski feljegyzése Genfben, 1938. május 15. „Sprawy gdanskie podczas 101 sesji Rady Ligi Narodów."

[63] Külügyminisztérium levéltára, politikai osztály, PI/Morsk. alosztály, 1937., 191. csomag, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának irata a Külügyminisztériumhoz, 1937. augusztus 3.

[64] Uo., a Külügyminisztérium irata a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosához, 1937. július 27.

kénytelenek betartani az elrendelt titoktartást. A lengyel kiküldött megjegyzésére, hogy a gdanski alkotmány értelmében a gdanski hajógyáraknak nem szabad katonai objektumokat építeni, Kunst azt válaszolta, hogy ez elmélet, a gyakorlatban azonban a dolog másképp néz ki.[65]

Ez az állítás egyáltalában nem volt messze az igazságtól. Gdanskban mind szélesebb keretek közt építettek nemcsak hadihajókat, hanem más katonai objektumokat is. Új kaszárnyákat az Arbeitsdienst részére 100 személy részére Berlinben, új telefonkábel Oliwában, lőtér Gdanskban, rádióállomás tervei, kikötő építése Ustban a Kelet-Poroszországgal való közlekedés céljából, valamint ugyanezen célokat szolgáló autóstráda, mely átszeli a porosz határt Zwadka—Robakowiec területén, autóbuszvonal Poroszország határán, sőt hidak, íme a példák, melyek illusztrálják a katonai előkészületek állását Gdanskban.[66]

Az egész óriási fegyverkezési akció sok németországi magasrangú tiszt és pártvezér élénk ellenőrzése mellett történt, akik gyakran tettek látogatást a Szabad Városban. Bodenschatz tábornoknak, a Birodalom légierői parancsnoksága képviselőjének Gdanskba való érkezése 1939. július 6-án és 7-én,[67] továbbá az elblagi német katonai bizottságnak tartózkodása, mely bizottság magasabb rangú tisztekből állott és 1938. március 17-én volt ott, továbbá magasabb rangú repülőtisztek csoportjának látogatása egy nappal előbb,[68] felolvasások tartása a „Deutschkündliche Woche" ünnepélyének keretében 1938. november 23—27-én, melyet a Birodalom katonai specialistái tartottak, olyanok mint: Fromm, Loerzer, von Cochenhausen tábornokok és Guse viceadmirális,[69] a német katonai tengerészet cirkálóinak az „Admiral Scherer" és „Leipzig" látogatása a Szabad Város kikötőjének partjánál — mindez csak néhány példa.

A hitlerista hatóságok erőfeszítései Gdanskban és a Birodalomban a Szabad Városban való katonai előkészületek terén, meghozták az eredményt. A versaillesi békeszerződés és a jogi előírások az egész nemzetközi közvélemény ellenére Gdansk, az

65 Újabb Iratok Levéltára, Pénzügyminisztérium iratai, LC. Gd., 7290. jelzés, 897. csomag. A vámfelügyelő tárgyalása Kunst igazgatóval, 1938. november 15.

66 Újabb Iratok Levéltára, Pénzügyminisztérium iratai, I. C. Gd., a Gdanski Vámfelügyelőség Kirendeltségének jelentései, 1937. 4. és 6. szám, 1938. VI. és 1939. II. 899. és 960. csomag.

67 Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939., 201. köteg, politikai jelentések, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának irata a Külügyminisztériumhoz, 1939. július 13.

68 Uo., 1938. 159. köteg, 14. dosszié, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának irata a Külügyminisztériumhoz, 1938. március 24.

69 Uo., 1938. december 2.

NSDAP engedelmes eszköze, militarizált támpontja lett. Most már csak a Birodalomhoz való csatolásának kérdése maradt hátra.

*

Joachim Ribbentropnak a Nürnbergi Nemzetközi Bíróság tárgyalásán történt kihallgatása során, dr. Horn bíró a következő kérdést adta a vádlottnak:

„Hogy vélekedett Hitler és Ön Uram Gdansk és a korridor kérdéséről?"

Ribbentrop ezt válaszolta:

„Világos dolog, hogy mind a két kérdés olyan ügy, mely a versaillesi béke megkötése óta a legnagyobb nehézségeket okozta. Hitlernek ezeket a problémákat előbb vagy utóbb valahogy meg kellett oldania."[70]

Nagy-Britannia fővádlója a per alkalmával mondott beszédében a német agresszív tervek realizálásának két fázisát jelölte meg: az első időszak 1933—1937 — ez az agresszióhoz való előkészület ideje. Ebben az időben a németek igyekeztek Lengyelországot elkábítani biztonságának állítólagos biztosítékaival. 1935-ben Göring kijelentette, hogy

„. . . az egyezség nem tíz évi időszakra van tervezve, hanem örök időkre; semmiféle kétség sem lehet azzal kapcsolatban, hogy az meg lesz hosszabbítva."[71]

1937 januárjában Hitler a következőképp fejezte ki magát Lengyelországhoz való viszonyáról:

„Egész sor egyezmény megkötésével eltávolítottuk a létező súrlódásokat és ily módon komolyan előmozdítottuk az európai atmoszféra megjavulását. Elegendő megemlíteni a Lengyelországgal való megegyezést, mely mind a két félnek előnyös."[72]

A második időszak — Nagy-Britannia fővádlója szerint — 1937-től 1939 szeptemberéig, átmenet az általános előkészítéstől a jövendő agresszió terveihez. A vádló két okmányra hivatkozik itten. Az első „Direktiva a háború koncentrált előkészítésének keresztülviteléhez", 1937. június 29-iki keltezéssel, melyet von Blomberg hadügyminiszter adott ki. A direktíva azt mondja, hogy

„a változó nemzetközi politikai helyzet, amely nem zárja

[70] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof, Nürnberg, 1947. X. köt., 295. o. (A Nürnbergi Per.)
[71] Norimberskij Process, Moszkva, 1952. I. köt., 166—167. o.
[72] Uo.

ki váratlan incidensek létezését, a német fegyveres erőktől állandó harci készenlétet követel meg abból a célból, hogy

— minden pillanatban elháríthassa a támadást,

— lehetővé tegye a politikailag kedvező körülmények katonai kihasználását, amennyiben ilyen körülmények adódnak."[73]

A másik okmány, melyet Nagy-Britannia fővádlója idéz, az úgynevezett „Hossbach okmány". Ez jegyzet Hitler azon beszédéből, melyet az 1937. november 5-én a titkos konferencián tartott. Ezen jelen voltak: Blomberg hadügyminiszter, von Fritsch, a szárazföldi hadsereg parancsnoka, Göring a légi hadsereg parancsnoka, Raeder a Birodalom tengerészetének parancsnoka és von Neurath a külügyminiszter. Hitler kijelentette:

„A probléma, mely a németek előtt áll, abban áll, hogy megállapítsák, hol érhető el a legnagyobb siker a lehető legolcsóbb áron."

Ő tudta, hogy az általános európai fegyveres konfliktus magával hozza Lengyelország bekapcsolódását is. Az 1943. évi lengyel—német egyezmény jelentősége Németországra nézve abban állott, hogy biztosította Lengyelország be nem avatkozását addig az időig, míg Németország olyan stratégiai és területi helyzetet nem ér el, hogy már nem lesz veszedelmes számára.[74]

Lengyelország megtámadásának kérdését még München előtt eldöntötték. Bizonyítja ezt egy aláírás nélküli okmány 1938. augusztus 26-iki dátummal, amely a Birodalom miniszterének szól. Ez az okmány azt mondja, hogy a csehszlovák kérdés likvidálása után Lengyelországra kerül a sor.[75] Azonban Csehszlovákia kérdésének végleges elintézése előtt a hitlerista kormány azt akarta, hogy a lengyelek még szövetségesei legyenek. Igaz, hogy a müncheni konferencia szeptemberben részben megoldotta a problémát, de csak 1939 márciusában kellet volna lejátszódnia a csehszlovák tragédia utolsó fejezetének. Talán ezzel kell magyarázni, hogy az első lengyel—német tárgyalások, melyeken a Birodalom előadta követelését Gdanskra, az autóstrádára és a korridoron keresztül vezető vasútra vonatkozólag, még nem voltak oly éles hangneműek. Ribbentropp Zwischen London und Moskau c. művében ezt írja:

„Adolf Hitler véglegesen akarta tisztázni a helyzetet Lengyelországgal és már 1938 októberében megbízott engem azzal,

[73] Uo.
[74] Uo.
[75] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára

hogy beszéljem meg a lengyel nagykövettel az összes kérdések megoldását, melyek még függőben voltak Lengyelország és Németország közt. Ezért meghívtam a lengyel nagykövetet Berchtesgadenbe, ahol az első megbeszélésünk volt Gdansk és a korridorra vonatkozó kérdések egészét illetőleg ... November 19-én volt második megbeszélésem a lengyel nagykövettel, aki közben Varsóba utazott."[76]

Bech azt a javaslatot tette, hogy a Népszövetségnek a gdanski kérdésre vonatkozó statumát olyan kétoldali lengyel—német megegyezéssel oldják meg, mely az összes gdanski kérdésekre vonatkozik. Ez Gdanskot német városnak ismerné el és párhuzamosan biztosítaná Lengyelországnak és a lengyel kisebbségnek addigi jogait. Ribbentropp ezt az ajánlatot elvetette. Az autóstráda ügye szintén nem lett megoldva.

Abban az időben, midőn Lipski és Ribbentrop közt folytak a diplomáciai megbeszélések, a Birodalom katonai tényezői előkészítették az első terveket Gdansk elfoglalására. Ide tartoznak Keitelnek a Birodalom szárazföldi hadseregének főparancsnoksága, a haditengerészet és a légiflotta részére kiadott 1938. október 21-i és november 24-i parancsai. A parancsok a Szabad Város esetleges rajtaütésszerű elfoglalására vonatkoznak, amihez ki kell használni a kedvező politikai helyzetet. A támadásnak Kelet-Poroszország felől kellett volna történnie. Keitel nem ajánlotta a hadsereg kettéosztását, hogy egyidejűleg támadjanak Gdansk és Klajpeda ellen. Ezt az akciót támogatta volna a haditengerészet a tenger felől való támadással és a légierők.[77]

Sokkal részletesebb utasításokat ad Brauchitsch tábornok 1938. december 8-án, a 3. hadsereg parancsnokságának. Közli, hogy a helyzet továbbra is megkívánhatja Gdansk váratlan elfoglalását és utasításokat ad ennek a feladatnak a keresztülvitelére. A jelszó Gdansk elfoglalására e rejtjeles távirat lesz: „Véghezvinni a szállítási gyakorlatokat Stolpmündében (Ust), a határhoz való jutás szabad." A haditengerészet és légierő együttműködését előkészítették és összehangolták a szárazföldi hadsereg mozdulataival. Fontos, hogy — amennyire a lehetőség megengedi — német csapatok jelenjenek meg magában a városban. E műveletnek keresztülvitelénél a Wehrmacht főparancsnokságának külön parancsa nélkül nem szabad lengyel területet érinteni. Ez a Westerplattera is vonatkozik mindaddig, míg az ottani lengyel helyőrség nem használ fegyvert.

[76] Joachim v. Ribbentrop: Zwischen London und Moskau, 1954. 154. o.

[77] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, a 40 cx/C—137. sz. irat fényképmásolata. Keitelnek — az Oberkommando der Wehrmacht főnökének parancsa az OKH-hoz, OKM-hez, OKL-hez, 1938. november 24.

Ezeket az utasításokat kiegészítették útmutatásokkal, két különböző eshetőségre: ha Lengyelország semleges marad, ebben az esetben; ha fegyveresen lép fel.[78] Ebből látni, hogy Gdansk elfoglalása nem volt még alkotórésze a Lengyelország ellen tervezett támadásnak, hanem teljesen önállóan kezelték azt. A németek lehetségesnek tartották és természetesen sokkal kedvezőbbnek nem vonni be ebben az időben Lengyelországot a háborúba.

Bizonyos felvilágosításokat és talán utasításokat is adtak Gdansk visszacsatolása ügyében Forsternek a Birodalomban; ő ugyanis októberben Berlinbe ment, hogy beszéljen Hitlerrel. Közvetlenül visszatérése után, 1938. október 24-én beszédet mondott Forster az akkor folyó gdanski ünnepélyek alkalmából:

„Ha azt kérdezitek tőlem, mi lesz Danziggal, rövid feleletet adhatok nektek: Én személyesen telve optimizmussal tekintek Danzigra. A rossz idők már mögöttünk vannak és már nem térnek vissza, már csak jó idők jöhetnek reánk nézve.[79]

Beköszöntött az 1939. év. A lengyel—német tárgyalások újabb sorozata január első napjaiban kezdődött.

Január 6-án (Hitler) Berghofban, Berchtesgaden közelében fogadta a lengyel külügyminisztert — Becket és formális ajánlatot tett neki Gdansk átengedésére nézve, egyidejűleg biztosítva Lengyelország gazdasági érdekeit s egyben kéri Lengyelország beleegyezését a korridoron át vezető ekszterritoriális autóműút és vasút építésére... Mint rekompenzációt azt ajánlotta, hogy Németország kezeskedik Lengyelország határait illetőleg. Beck óvatos volt, rámutatott a nehézségekre, amelyekkel a lengyel közvélemény fogadná Gdansk átadását, de úgy látszik, hogy nem vetette el Hitler ajánlatát, mint a megegyezés alapját."[80]

És íme Beck magyarázata:

„A kérdésben, melyek minket közvetlenül érintettek — Gdansk és a lengyel Pomorzén keresztül való közlekedés, — Hitler az én nyugodt, de megfelelően megindokolt visszautasításom után, már nem sürgetett, és nem állított fel merev fogalmazásokat, sem preciz követeléseket."[81]

[78] Uo., a 40 xc/C—120. számú okmány fényképmásolata. Brauchitsch tábornok útmutatásai a 3. hadsereg Oberkommando-ja részére háború esetére, 1938. december 8.

[79] Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1938. 159. köteg, 10. dosszié, a Lengyel Köztársaság Gdanski Főbiztosának írata a Külügyminisztériumhoz, 1938. október 26.

[80] Otto Meissner: Staatssekratär unter Ebert—Hindenburg—Hitler, Hamburg, 1950. 495—6. o.

[81] Józef Beck: Dernier Raport. Politique polonaise 1926—1939., 1951. 182. o.

A megbeszélések további folytatása céljából Ribbentrop, Beck meghívására január végén hivatalos látogatást tett Varsóban. „Hasonlóképpen ezen tárgyalásoknál sem ment előre az ügy . . .”[82]

1939. március 15-én a német csapatok megszállták Prágát, ezzel befejezték a hitleri politika egyik etápját. Most már nem lehetett új, sokkalta erősebb diplomáciai támadásba kezdeni. Hitler kezdeményezésére, a Birodalom külügyminisztere meghívta magához március 21-én a lengyel nagykövetet, Lipskit.

„A kancellár „új” tónusban — írta később Lipski — és oly módon, aminek határozott nyomás jellege van, azt ajánlotta Lengyelországnak, röviden mondva, hogy csatlakozzék az Oroszország elleni támadó politikához, adja át Gdanskot és adjon a németeknek ekszterritoriális közlekedési utakat a korridoron keresztül, mert ellenkező esetben ezt oly akadálynak tekinti, melyet le lehet rombolni.”[83]

A német hadsereg március 22-én elfoglalta Klappedát. A rettegés és a nyugtalanság atmoszférájában történt március 24-én Beck miniszter visszautasította a német követeléseket. Szembek feljegyzései szerint a miniszter kijelentette:

„Nincs mit titkolózni, a helyzet nagyon veszedelmes. Ez annak a következménye, hogy egyik a két tényező közül, döntő hatású a mi államunk helyzetére nézve, a németek elvesztették a felelősség érzését . . . Van még egy lehetetlenség a lengyel államra nézve, hogy a kényes és érzékeny ponton, amilyen Gdansk volt mindig, reánk kényszerítsenek valamilyen szuggesztiót.”[84]

Az utasítás átvétele után Lipski nagykövet átadta március 26-án a Lengyel Köztársaság kormányának válaszát, memorandum formájában. Ez elvetette a német követeléseket és egyidejűleg keresve a megegyezés útját, hangsúlyozta

„a távolabbi jövőben a jószomszédi viszony szükségességét a németekkel”.

A Birodalom miminsztere kijelentette, hogy a lengyel ajánlatokat nem ismerhetik el, tehát a két ország közötti viszony állandóan rosszabodni fog.[85]

Meissner államtitkár közli:

„Mindjárt Csehszlovákia bekebelezése után Hitler kezdte előkészíteni a Lengyelország elleni támadást. Március végén

82 Ribbentrop, id. mű. 158. o.
83 Noël, id. mű, 315. o.
84 Comte Jean Szembek, Journal 1933—39. Preface de Léon Noël ambassadeur de France, Paris 1949, Librairie Plon., 434. o.
85 Noël, id. mű.

kijelentette a katonai vezetőknek: Göringnek, Brauchitschnak és Raedernek, hogy Lengyelország magatartása meggyőzi őt az elkerülhetetlen fegyveres megoldásról és megparancsolta, hogy kezdjék meg a megfelelő előkészületeket. Reméli, hogy ez az összeütközés csak Lengyelországra korlátozódik és mindenesetre nem vezet két fronton való háborúra."[86]

A führer március 25-én kiadott utasításában ama kívánságát fejezte ki, hogy ne oldják meg a gdanski kérdést erőszakos úton és

„... ezáltal ne taszítsák Lengyelországot Anglia karjaiba."

Gdansk esetleges elfoglalása csak akkor jöhetett volna számításba, ha a lengyel kormány nem állt volna ellen annak. Ez esetben a kérdést befejezett tények módszerével lehetne megoldani. Egyelőre a führer nem gondol még a lengyel kérdés megoldására. Ez csak akkor történhetnék meg, ha nagyon kedvező politikai előzmények volnának.[87]

Weizsäcker feljegyzése március 29-ikéről felfedi, hogy milyen utasításokat adott abban az időben a Birodalom Gdansknak. Greisernek, a szenátus elnökének azon kérdésére, hogyan viselkedjék Gdansk a jövőben, Weizsäcker kijelentette, hogy nincs ok arra, hogy valami különös előzékenységet mutassanak a lengyel kormány irányában, de viszont nem kell provokálni Lengyelországot a gdanski kérdéssel. Lengyelországgal úgy kell bánni, hogy adjon engedményeket a lengyel—német kérdésekben.[88]

Közben, a jövő kérdéseit illetőleg a német támadásra való előkészületek mindinkább előrehaladtak. Április 3-án Keitel tábornak utasításokat adott a Fegyveres Erők Főparancsnokságának, melyekben kijelentette, hogy a Wehrmachtnak a háborúra való egységes előkészületek irányelveit 1939/40. évre újból átdolgozzák.

Az I. rész — mely a határok védelmére vonatkozik és a III. rész — mely Gdanskra vonatkozik, elvileg változatlanok maradnak és áprilisban már készen lesznek. A II. rész „Fall Weiss" — fedőnéven szereplő műveletet Lengyelország ellen — Keitel az utasításokhoz csatolta külön, s kijelentette, hogy Hitler megparancsolta, hogy a tervet oly módon dolgozzák fel, hogy annak a gyakorlatban való alkalmazása minden pillanatban lehetséges

[86] Meissner: id. mű, 497. o.

[87] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottsága Levéltára. 46 ax/R100 irat fényképmásolata, a führer 1939. márcils 25-i utasítása a szárazföldi hadsereg főparancsnokának.

[88] Uo., 29x1028. számú irat fényképmásolata, Weizsäcker feljegyzése, 1939. március 29.

legyen, 1939. szeptember 1-től kezdődően. Ezzel kapcsolatban meghagyta, hogy a „Fall Weiss" pontos sorrend meghatározását készítsék elő és egyeztessék össze időben a háborús tevékenységeket.[89] Keitel a maga utasításait kiegészítette még április 21-én kelt útmutatásokkal, melyeket a Gdansk elleni katonai műveletek ügyében adtak ki. Ezek belső katonai intézkedések voltak az ellátást és az élelmiszerek rekvirálását illetőleg stb. Számoltak azzal is, hogy megtörténhetik a katonaság Gdanskban való egyidejű együttműködése a „Fall Weiss"-féle hadművelettel.[90]

Április 11-én Hitler ezt a parancsot adta a Wehrmachtnak: „... a Lengyelországgal való konfliktust kerülni kell. Ha Lengyelország fenyegető álláspontot foglalna el a Birodalommal szemben, akkor, dacára a kötelező egyezményeknek, a végleges leszámolásnak kell bekövetkeznie. A cél a lengyel fegyveres erők szétverése és oly helyzetek teremtése a Keleten, mely megfelel az ország védelmi szükségleteinek. Danzig Szabad Város mint a Reich német területe lesz kihirdetve. A vezető politikai tényezők okvetlenül szükségesnek tartják Lengyelország izolálását, vagyis a háborút Lengyelországra korlátolni."[91]

Hitler azután megerősítette Keitelnek április 3-án kelt intézkedéseit a Wehrmachtnak 1939/40-ben való háborúra való előkészületei ügyében. Gdansk kérdésének külön helyet szentelt. A Szabad Városnak az elfoglalását vagy a Lengyelország ellenti általános támadás keretében, vagy mint független hadműveletet tervezte. A támadással való elfoglalást, adandó kedvező politikai helyzet esetén — az ő véleménye szerint — csak a meglevő katonai csapatokkal kellene keresztülvinni, mozgósítási eszközök alkalmazása nélkül.[92]

Ebben az időben az 1934. évi német megnemtámadási egyezmény a Birodalom részére nagyon kényelmetlen volt. Hitler már működési szabadságot akart a lengyel—német konfliktus kirobbantása céljából, és az érvényben levő egyezmény megkötötte a kezeit. Az egyzmény szétszakítása ürügyül szolgált az 1939. március 31-i angol deklaráció a Lengyelország részére való garantálással. A német kormány kijelentette, hogy ez ellenkezik a lengyel—német egyezménnyel és ezért április 28-án felmondta azt Lengyelországnak. Többé-kevésbé ugyanezen érvelések

89 Der Prozess gegen ... Nürnberg 1947, III. köt., 245. o., Keitel parancsa, 1939. április 3.

90 A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, a 40xI/gk—142. számú irat fényképmásolata, Keitel utasításai a Wermacht részére, 1939. április 21., a gdanski katonai műveletek ügyében.

91 Der Prozess gegen ... I. köt., 222. sz. irat, ítélet.

92 Uo. VII. köt. 250. o. és XXXIV. köt. 398. o., C—120. sz. okmány.

hangzottak el a führernek a Reichstagban tartott beszédében az egyezmény megszakítása napján. Ami a Szabad Várost illeti, a führer azt mondta, hogy Gdansk problémáját rövidesen, így vagy úgy meg kell oldani. Németország magatartása reakciót idézett elő Lengyelországban, amely kitűnik Beck miniszternek már ismert beszédéből. melyet május 5-én tartott a Sejm ülésén. Első alkalommal történt, hogy lengyel kormánykörök részéről nyilvánosan a németek ellen nyilatkoztak. Gdansk kérdésében és a Pomorzén keresztül való közlekedés kérdésében Beck kijelentette, hogy itt egyoldalú egyezményről van szó, melybe egyetlen egy magát megbecsülő állam sem egyezhetik bele.[93]

Rövid idővel a Lengyelországgal való egyezmény felmondása után a német katonai körök titkos határozatot hoztak Lengyelország megtámadására. Az ún. Schmund jegyzőkönyve alapján arról a megbeszélésről, mely május 23-án folyt le a Birodalom hivatalában, a Wehrmacht vezetősége, a légiflotta és a haditengerészet részvételével. Jelenvoltak: Hitler, Göring, Raeder, Brauchitsch, Keitel, Milch, Halder, Badenschatz és mások. Hitler kifejtette a német politika céljait és a politikai helyzetet. Kijelentette, hogy Lengyelország nem speciális ellenség, de mindig Németország ellenségei oldalán fog állani. A fő dolog, amiről szó van, nem Gdansk, hanem az élettér kiszélesítése a Keleten, valamint a balti probléma megoldása. A sors kényszeríti Németországot, hogy leszámoljon a Nyugattal és Lengyelország kérdését nem lehet ettől elválasztani. Megmarad a döntés, hogy megtámadják Lengyelországot az első kedvező alkalommal. Nem lehet arra számítani, hogy megismétlődik az a helyzet, mint Csehszlovákiában; a harcra sor kerül, de a siker döntő tényezője Lengyelország izolálása és a nyugati hatalmak be nem avatkozása a konfliktusba.[94]

A „Fall Weiss"-t 1939. június 15-én készítették elő véglegesen. A Wehrmacht főparancsnoksága által kidolgozott „Weiss"-féle terv időpontjait Hitler június 22-én erősítette meg.[95] Ezt a tervet a hadsereg „Észak" csoportja hajtotta végre. E terv célja Kelet-Poroszország egyesítése volt a Birodalommal lengyel területen keresztül, valamint Gdansk elfoglalása. A Szabad Várost a háború elején a Birodalom területeként akarták elismerni és azt, hogy a

93 A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939., 201. köteg, politikai jelentések, I. rész, Beck miniszter beszéde a Sejmülésen, 1939. május 5.

94 A Lengyelirszági Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, Nürnberg, 24X/L79. sz. irat.

95 Der Prozess gegen ... III. köt. 252. o., nürnbergi okm., C—126. sz.

„... helyi egységekkel biztosítják, melyeket az „Észak" hadicsoportnak vetnek alá Y napon.[96]

A Birodalomnak lázas tempóban vezetett háborús előkészületei befolyással voltak arra a rendkívül érzékeny politikai hangulatra, amilyen Gdanskban volt. Az állandó lengyel-gdanski viszályok júniusban már nyugtalanító méreteket öltöttek. A Kikötői Tanács lengyel hivatalnokai ellen indított támadások, az incidens Katdowban, a vámhivatalok kérdésében mutatkozó konfliktus, melyet a gdanski szenátus jegyzéke idézett elő — követelve a lengyel vámfelügyelők számának csökkentését, ez a kísérlet, hogy Lengyelország kiküldöttjét a Szabad Városban képviselői rangra degradálják és végül Goebbels megérkezése és két lázító beszédének[97] elhangzása — mindez rendkívül feszült atmoszférát idézett elő Gdanskban. A Szabad Városban hitlerista puccstól tartottak.

Ebben a veszedelmes helyzetben, mely komoly politikai komplikációval fenyegetett, — a nagy nyugati hatalmaknak, Franciaországnak és Angliának a képviselői beszédet tartottak. Daladier és Bonnet kijelentése jegyzék formájában július 1-én, Halifax beszéde és Chamberlain felszálalása a brit parlamentben, melyek szolidárisak voltak a lengyel érdekekkel, kiemelve Gdansk fontos jelentőségét reájuk nézve, — ezek a beszédek komoly figyelmeztetések voltak a Birodalom felé. A svájci sajtó azt írta ebben az időben, hogy Hitler, tudatára ébredt az utolsó pillanatban annak a kockázatnak, ami fenyegeti, s tekintettel a hatalmak határozott magatartására, későbbre tette el szándékának keresztülvitelét.[98]

Érdekes Chiczewskinek, a Lengyel Köztársaság lipcsei konzuljának jelentései. Közli az ő beszélgetését július 29-én egy olyan személyiséggel, akinek nagy kapcsolatai voltak Berlinnel. A német

„... kijelentette nekem, hogy Berlinben, a döntő szférákban új szél fúj, hogy hátrálnak, hogy nem lesz háború Gdansk miatt. Állítólag a katonai körök meggyőzték Hitlert, hogy a németek nem indíthatnak olyan háborút, mely az egész világ ellen volna."[99]

96 A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, a 40gx/NOKW 229. sz. irat fényképmásolata. Utasítás a „Fall Weiss" megkezdésére, 1939. június 15, melyet Brauchitsch tábornok adott ki.

97 Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939., 201. sz. köteg, Politikai jelentések, a berni lengyel követség irata a Külügyminisztériumhoz, sajtóosztály, 1939. június 16.

98 Uo., a berni lengyel követség jelentése a Külügyminisztériumnak, 1939. július 18.

99 A Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939., 201. köteg, politikai jelentések, II. rész, a lipcsei lengyel főkonzul irata Lipskihez, 1939. július 31.

Grabinskinak, a Lengyel Köztársaság müncheni konzuljának jelentése szerint, Chamberlain beszéde a gdanski kérdésben bizonyos változást idézett elő a német propaganda működésében. Ez utóbbi most arra irányult, hogy feltárja a társadalomnak azokat a nehézségeket, amelyekkel a kancellár találkozott a területi követelések realizálásánál. Ezen helyzet felelősségéért való egész ódiumot közvetlenül Angliára zúdították,

„... mely a lokális gdanski kérdésből nemzetközi problémát csinált."[100]

A Birodalom kormánya eddigi taktikája megváltozását fejezte ki Forster kijelentése a Burckhardt professzorral, a Népszövetség főbiztosával folytatott beszélgetés során, amikor a gauleiter július 12-én Berchtesgadenben a führernél tartózkodott. Forster azt mondta, hogy nem mond le sem Gdansknak a Birodalomba való visszatéréséről, sem pedig a Pomorzén át vezető autóstrádáról, de ezek a kérdések nem tartoznak a sürgősekhez és lehet velük várni egy évig, sőt tovább is. Mostan arra kell törekedni, hogy Gdanskban helyreálljon a nyugalom, be kell fejezni „a jegyzékek értelmetlen háborúját", mely csak kiélesíti a feszültséget. Greiser elnök utasítást kap, hogy normális kapcsolatokat létesítsen a Lengyel Köztársaság főbiztosával. Ez a führer kívánsága. A gdanski sajtó parancsot kap, hogy szüntesse meg a gdanski—lengyel témára vonatkozó vitát és általában ennek a kérdésnek az érintését.[101]

Burckhardt professzor további beszélgetése Forsterrel július 24-én folyt le. Ez a gauleiternek Hitlernél, Oberstalzbergben való következő látogatása után folyt le. Mint ismeretes,

„... az állandó kapcsolat és a kölcsönös megbeszélések az események fejlődéséről Berlin és Gdansk között nem szakadnak meg soká ezekben a napokban."[102]

Forster újból kiemelte, hogy Hitler nem változtatta meg a maga elvi álláspontját, nem tartja a gdanski kérdést sürgősnek és meg akarja hagyni azt a maga szervezeti fejlődésének ...

„Ha megszűnik a mostani feszültség, tárgyalni fog Lengyelországgal. Vannak fontosabb ügyek a gdanskinál. Ha nem lesz valami meglepetés, Németország maga semmire sem vállalkozik."

[100] Uo., a müncheni lengyel konzul irata a berlini lengyel nagykövetséghez, 1939. július 18.
[101] Uo., Chodacki irata a külügyminiszter irodájának, 1939. július 20.
[102] Albert Forster elleni vádiratok, I. köt. 566—580. o. Zarske: Um Danzig begann der Krieg, a Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottsága Levéltára.

Burckhardt professzor azzal magyarázza a Birodalom ezen újabb álláspontját, hogy az valami olyan politikai lépést akar tenni, melynek realizálására azt szeretné, ha — tekintélyének megőrzése mellett — bizonyos enyhülést tudna elérni a lengyel—német viszony terén.[103]

Úgy látszik, hogy Burckhardt professzor feltevései helyesek voltak. Július 21-én titkos német—brit megbeszélések kezdődtek, egyrészt Wohltat s másrészt Wilson és Hudson között. Az volt a céljuk, hogy megegyezzenek az alapvető politikai, gazdasági és katonai kérdésekben. Németország és Anglia között; a befolyások területének elhatárolása, egyezmény kötése a be nem avatkozásról, a fegyverkezés korlátozása és a gyarmati kérdések megoldása. Két nappal később, július 23-án a Szovjetunió részéről azt az ajánlatot tették, hogy hívják össze a három hatalom vezérkarainak konferenciáját, amire Franciaország és Anglia kifejezték beleegyezésüket. A németek, nem tudva még, hogy milyen következményei lehetnek ennek, messzemenően óvatosak akartak lenni politikai tevékenységükben. Mikor azonban a szovjet—brit tárgyalások nem váltották valóra a hozzájuk fűzött reményt és augusztus közepén a nemzetközi konferencia eredménytelenül végződött, a németek végleg elhatározták magukat a háborúra. A Birodalom, hogy biztosítsa hátát Keleten, tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval, melynek eredménye az volt, hogy megkötötték a megnemtámadási egyezményt augusztus 23-án.

Érdekes fényt vetnek az akkori hitleri támadó tervekre vonatkozólag a német—olasz tárgyalások, melyek augusztus 12-én és 13-án folytak le Hitler és Ribbentrop, valamint Ciano és Mussolini között Salzburgban. Hitler azzal okolta meg a keletre és északkeletre való terjeszkedési irányát, hogy a Baltitenger melletti országok a legrégibb idők óta a germán érdeklődés szférájába tartoztak és hogy a keleti területek képesek kielégíteni a németek gazdasági szükségleteit. Ezenkívül azt mondta, hogy késedelem nélkül meg kell kezdeni a lengyel probléma megoldását. Ha a támadás időpontját eltolják őszre, annál nehezebb lesz folytatni a hadműveleteket Kelet-Európában. Szeptember közepétől kezdve az atmoszferikus körülmények következtében a Luftwaffe alig lesz képes működni, a motorizált erők pedig az utak állapota miatt, melyek hamar mocsarakká válnak, s majdnem járhatatlanok lesznek. Ezzel

[103] Külügyminisztérium levéltára, a Lengyel Köztársaság berlini nagykövetsége, 1939., 201. sz. köteg, 2. sz. dosszié, a Gdanski Lengyel Főmegbízott levele a külügyminiszterhez, 1939. július 26.

kapcsolatban, mivel a Lengyelország elleni hadműveletre Hitler körülbelül négy hetet számított, a háborút — az ő véleménye szerint — legkésőbb augusztus végén kell megkezdeni. Ami Gdanskot illeti, a kérdést augusztus végéig kellene megoldani.

„Gdanskot illetőleg nemcsak anyagi kérdésekről van szó . . . Gdansk, északi Nürnberg, ősnémet város, mely minden németben érzelmet kelt és éppen ez a lelki momentum kényszeríti a führert arra, hogy vegye tekintetbe az általános hangulatot."[104]

Augusztus első napjaiban kezdődött meg a második lengyel—gdanski viszály a vámfelügyelők munkájával kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy a hitleristáknak titkos fegyverszállítása Gdanskba nagyon megnövekedett, a lengyel hatóságok szigorúbb ellenőrzést vezettettek be a vámfelügyelőkkel. A Lengyel Köztársaság főbiztosa megtudta azt, hogy július 6-án a szenátus meg akarja tiltani a lengyel vámhivatalnokok szolgálati ténykedését. Ezzel kapcsolatosan ultimátumot intézett a Szabad Város szenátusához, követelve ezen intézkedés visszavonását. Greiser elnök augusztus 7-én kelt jegyzékével tagadta ilyen intézkedés létezését és tiltakozott a lengyel ultimátum ellen. Ebbe a kérdésbe beleavatkozott a Birodalom kormánya. Augusztus 9-én kijelentették a berlini lengyel charge d'affairesnek, Lubomirskinak, hogy a lengyel ultimátumszerű követelések és gazdasági megtorlással való fenyegetések végső feszültséget idézhetnek elő a lengyel—német viszonyban; sőt célzást tettek gdansknak a német vámterületbe való bekapcsolására. A lengyel kormány a legnagyobb csodálkozásának adott kifejezést a német kormánynak ezen beavatkozása miatt. Ezenkívül figyelmeztette, hogy a Birodalom kormányának esetleges beavatkozását a lengyel ügyekbe és érdekekbe agresszív lépésnek fogják tekinteni. A németek a lengyel átiratot felelet nélkül hagyták.[105]

Augusztus második felében az Auswärtiges Amt megbízásából Gdanskba érkezett dr. Veesenmayer. Az volt a megbízatása, hogy a Lengyelországgal való feszült viszony erősödésének idején gyűjtsön olyan adatokat, melyek a német Külügyminisztériumot érdeklik és a lehető leggyorsabban közölje

[104] Der Prozess gegen . . . III. köt., 255—262. o.
[105] Noël: L'agression . . . 395—398. o., továbbá Kordt, Wahn und Wirklichkeit. Die Aussenpolitik des Dritten Reiches. Versuch einer Darstellung. 1948., Stuttgart, 90. o.

azokat.[106] Forster dr. Veesenmayer közvetítésével a német hivatalos körökhöz fordult azzal a kérdéssel, hogy milyen lépéseket kell tennie a vámhivatalnokokkal való most folyó kérdést illetőleg.

„Tekintetbe véve az augusztus 18-án lefolyt tárgyalásokat, úgy látszik, hogy Lengyelország hajlandó volt engedményekre. 8—14 napon belül ki akar vonni körülbelül 12 vámhivatalnokot, akiket ez az ügy érint."

Az augusztus 21-én újból kezdett tárgyalásokra való tekintettel, a gauleiter azt javasolta, hogy az eddigi követeléseket terjesszék ki 50 lengyel vámhivatalnokra.

„Hogyha akkor is történnének engedmények Lengyelország részéről, tervbe vettük a követelések további emelését, hogy a megegyezés lehetetlen legyen."

Weizsäcker a maga részéről beleegyezik ebbe, de kijelenti, hogy

„... a tárgyalásokat úgy kell folytatni és olyan nyomást kell gyakorolni Lengyelországra, hogy a felelősség a tárgyalások sikertelenségéért és a további következményekért Lengyelországra háruljon."[107]

Göring vallomásai a nürnbergi per alkalmával azt bizonyítják, hogy a Lengyelország ellen irányuló hadműveletek kezdetének időpontja augusztus 25-ére volt kijelölve.[108]

Megerősíti ezt az augusztus 24-én kelt okmány, mely azt parancsolja a Wehrmachtnak, hogy 25-én reggel támadja meg Lengyelországot.[109]

A führer augusztus 22-én az Obersalzbergben tartott konferencián a katonai vezetőkhöz intézett beszédében kijelentette:

„Mindenekelőtt megverjük Lengyelországot. Ennek célja az élőerőnek megsemmisítése, nem pedig valamely meghatározott földrajzi vonalnak elfoglalása. De ha még nyugaton is kifejlődnék a háború, mi mindenekelőtt Lengyelország szétverésével fogunk foglalkozni. Adok propagandaokot a háború kitörésére. Nincs annak jelentősége, hogy meg lesz-e okolva: a győzőt nem kérdezik meg azután, hogy igazat mondott-e. A háború kezdeténél és folytatásánál nem a jognak van jelentősége, hanem a győzelemnek. Reám nézve teljesen világos volt, hogy a Lengyelországgal való konfliktus előbb vagy utóbb elkerülhe-

106 A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, a Nürnbergi Per iratai, 11. sz. a védelem iratai, XXIII. köt., 159. o., Strautmann vallomásai.

107 Uo., a 29x/1037. sz. irat fényképmásolata. Weizsäcker, 1939. augusztus 19-i irata a RAM irodájához.

108 Der Prozess gegen ... III. köt., 265. o. TC—90. sz. okmány.

109 Uo., III., köt., 275. o., TC—72. okmány, 124. szám.

tetlen. Kora tavasszal határoztam el ezt, de azt gondoltam, hogy előbb a Nyugatot támadom meg és csak később megyek a Kelet ellen... Körülzárástól nem kell félnünk... A Kelet el fog bennünket látni gabonával, szarvasmarhával, szénnel, ólommal és cinkkel... Csak attól félek, hogy az utolsó pillanatban valami szenteskedő ajánlatot tesz a közvetítésre. Most, amikor a politikai előkészületek megtörténtek, az út meg van tisztítva a katonák részére."[110]

Ugyanazon a napon, amikor Hitlernél volt a konferencia, Veesenmayer táviratot küldött Weizsäckernek, közölte a hitleri akció tervét Gdanskban. Ennek az volt a célja, hogy olyan politikai előzményeket teremtsenek, amelyek alkalmasak a támadásra. A távirat megparancsolta, hogy a vámfelügyelők ügyében való hosszabb tárgyalások után, a tárgyalásokat meg kell szakítani és Lengyelországra kell hárítani az okot. Az összes lengyel vámhivatalnokokat el kell távolítani és a határ Gdansk és Kelet-Poroszország között megszűnik. Ha valami reakció következnék be Lengyelország részéről, akkor nagyobb számú lengyelt kell lecsukni a Szabad Város területén és nyilvánosságra hozni a lengyel fegyverraktárakat. Ha még ez sem hívná ki a lengyel kormány megfelelő reakcióját, az esetben meg kell támadni a Westerplattét.[111] Goohmann alkonzulnak augusztus 23-án kelt jelentése szerint Gdansk hatóságainak meghagyták, hogy a Lengyelország képviseleteivel való további tárgyalásokon követeljék 50 lengyel vámfelügyelő eltávolítását. Előrelátva azt, hogy a Lengyel Köztársaság elveti a fenti követelményt, ki kell hirdetni a tárgyalások megszakítását.

A Birodalom hatóságai jelentették azt is, hogy Gdanskba érkezett a „Schleswig-Holstein" iskolahajó a „Königsberg" cirkáló helyett. E változás azért történt, mert a „Schleswig-Holstein"-nek olyan ágyúi voltak, melyeknek lőtávolságába beleesett Hela. Bejelentették azt is, hogy Gdanskba egy tiszt érkezett a Wehrmacht főparancsnokságától.[112] A „Schleswig-Holstein" hajó részére szóló hadműveleti parancsot a Lengyelország elleni háborús tevékenység megkezdésére még augusztus 21-én adták át parancsnokának. A kikötőbe való érkezés után a kapitánynak érintkezésbe kellett lépnie a helyi német parancsnokkal. A hajónak az volt a harci feladata, hogy lője a megjelölt területeket.[113]

[110] Uo., III. köt., 263—264. o., US—30. sz. okmány.
[111] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, sokszorosított különnyomat, Nürnberg, XI. köt., 5—98. o.
[112] Uo., a 29x/1033. sz. fényképmásolat.
[113] Uo., sokszorosított különnyomat 40cx/Gn. 1109., C—126. szám.

A hitleri hadak támadásának Lengyelország ellen augusztus 25-én kellett volna bekövetkeznie. Közben azonban bizonyos diplomáciai lépéseknek az volt a következményük, hogy Hitler szándékait hirtelen meg kellett változtatni. Ezt a politikai eseményt az a hír okozta, melyet a brit kormány közölt augusztus 25-én a Lengyelországgal való egyezmény megkötéséről, mely megerősítette a már előbb márciusban ígért kezességet Lengyelország részére.

„Az a remény volt — írja W. Churchill megjegyzéseiben —, hogy ily módon a közvetlen tárgyalásoknak Németország és Lengyelország között a legjobb kilátásai lesznek a sikerre, mert azok megszaktíása esetén Nagy-Britannia támogatná Lengyelországot. Hitler szeptember 1-re tette át az eredetileg augusztus 25-ére kijelölt „H" napot és közvetlen tárgyalásokat kezdett Lengyelországgal, amint azt Chamberlain kívánta. Az ő célja azonban nem a Lengyelországgal való megegyezés volt, hanem az, hogy a Király Őfelsége kormányának minden lehető feltételt megadjon az ígért garanciák be nem tartására."[114]

A brit államférfiúnak az események ezen beható magyarázatát megerősítette maga Göring is a nürnbergi bíróság előtt.

„Azon a napon, melyen Anglia hivatalos garanciát adott Lengyelországnak, a führer telefonon felhívott engem és azt mondta, hogy vissza akarja tartani a tervezett támadást Lengyelország ellen. Válaszként megkérdeztem, hogy ez pillanatnyi elhatározás-e, vagy végleges. Hitler ezt válaszolta: „Nem, tudnom kellene, hogy tudnánk megakadályozni Anglia beavatkozását."[115]

A tárgyalások Lengyelországgal és a hozzá intézett új ajánlatok, mindez csak fikció volt. Így ír erről emlékirataiban Paul Schmidt, a birodalmi kancellári hivatal főtolmácsa:

„Hirtelen megértettem azt a játékot, amelyet Hitler és Ribbentrop űztek. Már augusztus 30-án éjfélkor tisztán láttam azt, hogy csak a látszat kedvéért tették e nagylelkű ajánlatokat és hogy a valóságban nem kellett eredményesnek lennie ... Később ő maga (Hitler) az én jelenlétemben a legnagyobb nyíltsággal megerősítette azt: »Alibire volt szükségem a német nemzettel szemben, hogy megmutassam neki, hogy mindent megtettem a béke fenntartása érdekében. Azért tettem ezt a nagylelkű ajánlatot Danzig és a korridor problémáinak rendezése ügyében«."[116]

[114] W. Churchill: La deuxiemme guerre mondiale, Paris, 1948—49., I. köt., 404—405. o.

[115] Der Prozess gegen ... III. köt., 265. o., TC—90. sz. okmány.

[116] Dr. Paul Schmidt: Statist auf diplomatischer Bühne 1923—45. Bonn, 1952., 459. o.

Amikor 1939. augusztus 31-én ismét kiadták a parancsot Lengyelország megtámadására, mint „Weisung nr 1", mely a hadműveletek kezdetét szeptember 1-re jelezte 4 óra 45 perckor, Hitler képmutatóan kijelentette:

„Az összes politikai lehetőségek kimerítése után, hogy békés úton elhárítsam a Németországra nézve tarthatatlan helyzetet a keleti határon. Elhatároztam, hogy az ügyet erőszakkal fogom megoldani."[117]

1939. szeptember 1-én a német hadsereg átlépte Lengyelország határait. Ezen a napon a gdanski hitleri hatóságok egy speciális határozat alapján kihirdették a Szabad Városnak a Birodalomhoz való csatolását. Az eddigi alkotmányt érvénytelenítették. Az egész hatalmat Forster kezébe adták át. A Reichstag elfogadta Gdansk annexióját és Hitler Forstert nevezte ki a polgári közigazgatás fejévé Gdansk területén.[118]

De még mielőtt kihirdették volna a Szabad Várost, mint Németország alkotórészét, annak területén megkezdődött a német fegyveres erők működése a lengyel állások ellen, meglepetésre számítva. Nem fogom részletesen elemezni a Gdanskért vívott harcokat, mert ez meghaladná lehetőségeimet. Érdemes azonban az általános tájékozódás szempontjából felhívni a figyelmet bizonyos mozzanatokra, melyek bizonyítják a lengyelek magatartását a lengyel Gdanskért való küzdelemben Íme mit ír erről Hans Strohmanger Danzigs Heimkehr ins Reich című könyvében:

„Pontosan 4 óra 45 perckor a területi rendőrség, az SS és az SA megszállják a pályaudvar épületét; az akció oly villámgyorsan fejlődik ki, hogy a lengyeleknek nincs idejük arra, hogy gépfegyvert állítsanak fel, melyet azelőtt olyan gondosan elrejtettek. A Vasúti Igazgatóság épülete nem akarja magát oly gyorsan megadni. Ugyanilyen villámgyorsan foglalták el a lengyel gimnáziumot és a lengyel tanulók házát. A meglepetés mindenütt úgy sikerült, hogy egyetlen lengyel sem tudott már fegyvert fogni."[119]

Azonban nem az összes gdanski lengyel gócpontokat sikerült a hitleristáknak olyan könnyen legyőzni. Nagyon komoly fegyveres ellenállást fejtett ki a németekkel szemben a lengyel posta.

[117] Der Prozess gegen ... III. köt., 289. o., C—126. sz. okmány, „Weisung nr 1 fur die Kriegsführung", Hitler adta ki, 1939. augusztus 31.

[118] A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, Alfred Forster el'eni vádiratok, I. köt., 140—141. o. Jegyzőkönyv a Westpreussen der Schicksalraum des deutschen Ostens, 1940. című röpiratról.

[119] Uo., Jegyzőkönyv Hans Strohmanger, Danzings Heimkehr ins Reich című könyvéről, 1939., 38. o.

„... 60 gdanski postás zárta be magát a lengyel postahivatal épületébe és megtagadva a Heimwehr német és gdanski csapatainak felszólítását, hogy adják meg magukat, 14 órán keresztül hősies ellenállást fejtettek ki a rendőrség és katonaság fegyveres csapataival szemben és csak akkor adták meg magukat a túlerőnek, mikor a támadók tüzérséget alkalmaztak és az épületet égő benzinnel és petróleummal öntötték le."[120]

30 fogoly hagyta el a posta épületét, köztük egy nő és egy gyermek.

Azonban megmaradt még egy fontos támpontja a küzdelemnek — a Westerplatte.[121] 1939. szeptember 1-én a „Schleswig-Holstein" tüzet nyitott az ott állomásozó lengyel helyőrség ellen. A hajó ostromcsapata a Westerplattén való partraszállás után támadásra indult, de itt olyan erős ellenállásra talált a lengyel katonák részéről, hogy kénytelen volt visszavonulni. A Westerplatte elkeseredett védelme következtében a hitleristák kénytelenek voltak kiüríteni a legjobban fenyegetett helységet, — a Nowy Port-ot. Egy hétig tartott a lengyelek hősies védelme a Westerplattén. A lengyel helyőrség, amelyet tüzérségi és aknavető tűz alá vettek, német repülőgépekkel bombáztak, s a gdanski rohamcsapatok rohamoztak, végül is megadta magát szeptember 7-én, miután fogytán volt ereje.[122] A nagy reménnyel várt segítség Lengyelországból nem érkezett meg. Westerplatte elesett. A Gdanskért vívott küzdelem befejeződött.

120 Marian Palczar, Polski Gdansk, Gdansk 1947., 166. o.

121 Az érdeklődők figyelmét felhívom a nemrég megjelent könyvre: Z. Flisowski, Westerplatte, MON kiadása, 1959.

122 A Lengyelországi Hitleri Bűntettek Vizsgálati Főbizottságának Levéltára, Albert Forster elleni vádiratok, I. köt., 218. o., Jegyzőkönyv Bassarek Danzigs Befreiung című röpiratáról.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

VII-IK KÖZLEMÉNY

VI. fejezet

A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében ezeknek az évtizedeknek 1849-től 1914-ig az eseményeit két külön csoportban kell felkutatnunk és tárgyalnunk.

A szabadságharc lezajlása után Magyarországra szakadt azsolutisztikus uralom idejében — 1849-től 1868-ig — a magyar katonai nyelv továbbfejlesztéséről hazánkban nem beszélhetünk. Önálló magyar nemzeti hadsereg nem volt, Magyarországon túlnyomó részben idegen nemzetiségű katonai és csendőrségi csapatok laktak. A magyar ezredeket az olasz hadszíntéren, a Felső-Olaszországot megszállva tartó osztrák haderő kötelékeibe osztották be. Se ott, se itthon senkinek sem volt kedve és alkalma a 48-as szabályzatoknak — mint azt értekezésem előző fejezetében tárgyaltam — helytelen magyarságú műszavait és katonai nyelvezetét újabb elbírálás tárgyává tenni és azt megjavítani.

És mégis, éppen ezekben az években, közelebbről 1850—51-ben Magyarország határain kívül, Törökországban megszületett egy olyan kitűnő magyar katonai nyelv — sajnos csak kéziratban maradt meg az utókorra —, amely, ha a gyakorlatban életbe léphetett volna, annak megtermtőjét ma nemcsak a szabadságharc legelső vezető egyéniségének tisztelhetnők, de benne a magyar katonai nyelv reformátorát is ünnepelhetnők. Kossuth Lajos, emigrációja első éveit Kiutahiában arra hasz-

nálta fel, hogy rendkívül behatóan foglalkozva a katonai tudomány, a hadvezetés, hadseregszervezés, és a gyakorlati kiképzés minden ágazatával, maga fogalmazta részletes utasítások bő gyűjteményét állította össze. Turini hagyatékában az Országos Levéltár gyűjteményében találjuk ezt a rendkívül értékes kéziratgyűjteményt.[1]

Értekezésemnek ebben a fejezetében ebből csak azokat az adatokat fogom ismertetni, amik nyelvtörténeti fejlődés szempontjából ide beilleszthetők. De szándékomban van az egész kéziratanyag tartalmát egy részletes tanulmányban feldolgozni, s bemutatni abban Kossuth katonai munkálatainak lényegét, értékét s magasan szárnyaló, de amellett a katonaélet minden részletkérdésével is foglalkozó mélyreható gondolatait. Vagyis megismertetni szeretném történésztársadalmunkat Kossuth lelki és szellemi képének egy olyan oldalával, amivel eddig senki sem foglalkozott, Kossuth katonai arcképével.

E fejezet második csoportjában végül beszámolok az 1867-ben felállított régi magyar kir. honvédség katonai nyelvéről s elrontott nyelvezetének megjavítására tett próbálkozásokról.

1.

Kossuth Lajos emigrációban készített katonai írásainak nyelve

Mint ismeretes, Kossuth a világosi fegyverletétel után, 1849. augusztus 16-án Orsovába érkezett, másnap már török fennhatóság alatt álló területre lépett. Az emigránsok nagy tömege követte őt, különböző utakon. Őket Turnu Severinből 30-án Kalafatba szállították s még aznap Viddin városába kísérték. November végén tovább kellett menniök Sumla városába. Indulásuk előtt Kossuth katonás szövegezésű napiparancsban szabályozta az átköltözés részleteit. Viddini élete alatt mindjobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy neki nemcsak joga, de kötelessége a magyar emigrációban élő katonaságot újjászervezni, előkészíteni egy, külföldi nagyhatalmak segítségével remélt újabb betörésre Magyarországba. Ő — mint tudjuk — már a szabadságharc alatt is szívesen irányította volna a hadműveleteket, tett is különféle javaslatokat, osztogatott tanácsokat, de a katonai vezetők ezeket nem fogadták el. „Már a háború alatt megvoltak a maga önálló gondolatai

[1] — Országos Levéltár. Kossuth turini hagyatéka. Concordancia jegyzet I. jelzésű iratkötegben. A következőkben röviden O. L. K. jelzéssel jelzem.

a hadvezetésről. Minthogy közelebbről foglalkozott azzal, szenvedélyévé vált. Rendeletei minden szerénykedése mellett is elárulják — már viddini élete alatt kiadott utasításaiban — hadvezéri tehetségében való hitét" írja erről az időről Hajnal István.[2]

Itt azonban még nem foglalkozhatott a katonai tudományokban tervezett továbbképzésével, mert a magyar emigráció sorsa válságossá vált, amikor az osztrák és orosz kormányok Kossuthék kiadatását igyekeztek a török kormánytól kierőszakolni. Nyugati, főleg angol közbelépésre ez a veszély ugyan elhárult a fejük felől, de a török kormány, bár a fiatal Abdul Medzsid szultán, Resid pasa nagyvezír és Aáli pasa külügyminiszter a legszívélyesebben kezelték Kossuthék ügyét, kénytelenek voltak abba beleegyezni, hogy Kossuthot környezetével szigorú ellenőrzés alatt Kisázsiában Kiutahia városban fogják internálni.

1850. február 16-án reggel Kossuthékat a Fekete-tenger partjára, Varna kikötőbe vitték, onnan hajón, anélkül, hogy Konstantinápolyba kiszállhattak volna, február 25-én a Márvány-tengeren át a Kisázsiában levő Brussa városába s onnan tovább Kiutahiába, végleges internálási helyükre kísérték.[3] Szulejmán bey városparancsnok igen udvariasan bánt Kossuthékkal. Jól épített kaszárnyában helyezte el az időközben kb. 113 főre felszaporodott emigránsokat s a török kormány rendes havidíjban részesítette őket.

Kossuth itt most Kiutahiában nyugodt és tűrhető életkörülmények közt élhetvén, komolyan nekilátott katonai kiképzésének. Itt élt 1851. szeptember végéig, amikor egy, az amerikai szenátus elnökségétől érte küldött tengerjáró hajó át nem vette a magyar emigránsok közül azokat, akik Amerikába voltak hajlandók menni. Kossuth így jutott, Angliát útbaejtve december 3-án Amerika földjére.[4]

Azt az időszakot Kiutahiában, amíg ő 1850. február végétől 1851. szeptember végéig átélt, Kossuth kiterjedt külpolitikai levelezésén kívül főleg katonai tudásának fejlesztésére fordította. Hűséges titkárának, László Károlynak feljegyzése szerint ebben segítségére volt a magyar szabadságharcban dicséretesen szerepelt, szintén Kisázsiába emigrált Bulharin György lengyel tábornok.[5]

2 — Hajnal István: A Kossuth emigráció Törökországban. I. k., 56. old.
3 — uo. 434. o.
4 — Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Budapest, 1922. V. rész: Az emigráció első évei. 370. és k. o.
5 László Károly: Naplótöredékek. Budapest, 1887. 58. o.

Most már eldöntötte magában. Ha még egyszer abba a helyzetbe kerül, hogy fegyverrel kezében térhet vissza Magyarországba, — nem adja ki kezéből a hadsereg vezetését. Pulszky Ferenchez Kiutahiából 1850. november 8-án írt levelében olvassuk:[6] „... Azon esetre — melyet Istentől várok, magam ugyan ki nem adom a hadsereget kezemből, a tábor lesz lakásom, a harcmező templomom, készülök is reá, kanállal eszem a haditudományt." Későbbi, már amerikai utazásából visszatérve olasz földön való letelepedésekor írt leveleiben is megemlíti, hogy: „... A felelősség mindenképpen reám hárulandván, a vezényletnek enyémnek kell lenni..." „... a vezényletet kezemből ki nem adom."[7]

Sikerült neki néhány francia és német katonai szabályzatot, szakmunkát beszerezni, azokat alaposan áttanulmányozta s azután fáradhatatlan szorgalommal írt több füzetet, számtalan nagy fólió ívet és kisebb-nagyobb papírlapot tele, katonai gondolatainak és terveinek ismertetésével.

Az Orsz. Levéltár Kossuth-gyűjteményében találjuk a turini hagyaték csomagjában kezelt katonai vonatkozású írásait, összesen 27 tételben.

A száznál több oldalt kitevő iratok közt van egy-két olyan darab is, amit Kossuth — tartalmukból ítélve később, amikor már Amerikából hazatérve Olaszországban élt — szerkesztett. Mivel az ilyen természetű munkáknál, mint éppen Kossuthnak ezek az írásai, amelyek szervezeti általános kérdésekkel és elmélkedésekkel foglalkoznak, — az írás keletkezésének napja nem lényeges, és az iratokon nincs is feltüntetve, — alábbi ismertetésemben megtartom azt a sorrendet, ami szerint ezeket az írásokat az Orsz. Levéltár említett gyűjteménye rendezte és őrzi.

Az egyedüli irat, amelyen keltezést találunk, az a 46 lapból álló füzet, amelynek címéül Kossuth egy kis cédulán a füzet elején ezt adta meg: „Had- és Csatatani, Hadseregszervezeti s Hadgyakorlati Dolgozataim". Belső címlapján pedig: „Hadviselés és Csatatan Elemei, Számkivetésemben Kutahiában (Kis Asia) September 1850. Kossuth Lajos". Készült azután ebből a részletes kéziratból egy rövidebb kivonat. Címlapján Kossuth írása: „Kivonat a Had- és Csatatan elemelből". A rajta olvasható megjegyzés szerint az eredeti példány Max Schonbrunn

[6] Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1881. III. k. 57. old.
[7] Kossuth levele Klapkához, London, 1859. március 29. Közli Koltai Kastner Jenő. Iratok a Kossuth-emigráció történetéből. 1859., levelek. Szeged, 1924. 41. o.

Amerikában élő ember birtokában van. Erről készült a gyűjteményben levő 24 lapból álló fotokópia.[8]

Ismerjük Kossuthnak nagyon szép kézírását. Ez a füzet érdekes olvasmány, a szöveget számos, gondosan rajzolt helyzetvázlat — különböző elképzelhető hadihelyzetekről — élénkíti.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete számára érdemesnek tartom e füzet néhány mondatát és meghatározását ismertetni.

Már itt kell megjegyeznem, hogy Kossuth katonai írásaiban, amiket ő — ha azokról van szó — „dolgozatoknak" nevezi, teljesen szabadon alkotta meg a neki legmegfelelőbb katonai nyelvet és készített — ha a régieket nem találta helyeseknek — új műszavakat. Ő nem azért írta ezeket, hogy a magyar katonai nyelvet érvényre juttassa és fejlessze, remek íráskészsége, gondolatokban gazdag kifejezőképessége mégis mindig megtalálta a legmegfelelőbb szakkifejezéseket és meghatározásokat, tehát katonai elmefuttatásait, gondolatait természetes, szép magyar nyelven tudta leírni. A vezényszavaknál általában megtartja a 48-as honvédseregben használatos szavakat, de nem ragaszkodik azokhoz.

A könnyebb áttekinthetőség érdekében mondanivalóit e füzetben 229 §-ba tagolva írja le. Érdekes, hogy az általában használt Operationsbasis helyett „Subjectum"-ot ír. „Objectum"-nak pedig azokat a pontokat nevezi, amelyekre: „... hadködési, mozdulati vonalakat ír. A megtévesztő, félrevezető mozseregünk mozdulatai irányozvák". Operationslinie helyett műdulatokat helyes magyar szóval „ámító" mozdulatoknak mondja. A hadászat (stratégia) és harcászat (taktika) kifejezéseket nem használja. Nála a stratégia „Hadtan", — a taktika „Csatatan". A munka utolsó §-ában összefoglalja az egész munka értelmét, tanulságát, szabatos, katonás rövidséggel: „... A tulajdonképpeni hadvezetés lényege ezen szabályba concentrálható: Vezesd seregedet a lehetségig tactikailag erősen, az ellenség legfontosabb összeköttetése ellen s tarts egy jó subjectumot a hátad mögött. Ezen szabállyal azonban csak az alapelv van letéve. Az alkalmazást a hadtörténet és leginkább maga a háború tanítandja."

A következő kézirat, amivel nyelvtörténeti szempontból foglalkoznunk kell, egy 7 fólió ív terjedelmű kézirat: „Bevezetés a magyar sorgyalogság szabályzataihoz".[9] Ebben a tartal-

[8] O. L. K. I.—925. és 986. sz.
[9] — uo. I.—1004.

mas kéziratában Kossuth sorra veszi a gyalogság hadrendjében előforduló szervezeti elemeket. Igen helyes a bevezetésben leírt gondolatmenete: „A hadtanban minden katonai fogalmat bizonyos megállapításhoz, kifejezéshez kell kötni, és minden kifejezésnek szabatos értelmet kell adni, miszerint ugyanazon dolog vagy mozdulat mindenki által ugyanazon névvel neveztessék és minden szóhoz mindenki ugyanazon értelmet kösse. Ezért a magyar hadgyakorlati szabályok elébe szükségesnek láttam bevezetésül magyar hadi terminológiát előre bocsátani." Ime, — amin a reformkorban lelkesen dolgozó magyar tudós katonák fáradoztak, hogy egy hadiműszótárat kiadjanak, azt Kossuth emigrációjában szükségesnek látta, és kisebb keretek közt majdnem megvalósította. — Általában elfogadja a már ismert magyar műszavakat, de azoktól eltérő kifejezéseket is használ. „Sornyitakozás" és „Sorzárakozás", „Hágcsós rend" új kifejezések. Utóbbi alatt a lépcsőzetesen egymást követő alakulatok rendjét érti, a francia Echelon fordításaképpen. Egy új csapatelemet alkot — szintén francia mintára, a „Kalauzkart". Külön kis lovas osztagokat képzel el, vezetőjük, a: „Kalauz, a részlegek első sorába az irányoldalra van helyezve, ki annál fogva azon részlegek vezetője". Egy későbbi írásából megtudjuk e szolgálat lényegét. A Kalauzkar rendeltetése: „Az utak, ösvényekkel, közlekedési eszközökkel megismerkedni s e végett a vidéket megkutatni, vidékismerő lakosok begyűjtéséről gondoskodni. Csaták alatt a parancshordó nyargonc (galopin) szolgálatot teljesíteni."

Az arcvonalat Frontnak mondja, de az arcvonal irányváltoztatását Homlokváltoztatásnak. Szokatlan, de voltaképpen nem rossz műszó az, amit a díszmeneteknél szokásos feszes, kemény lépésre használ, amikor azt szinte hangutánzó ízzel: „... Toppos lépésnek" mondja, ellentétben a folyékony meneteléssel, amit „szabad lépésnek" nevez. A díszszemlék, díszkivonulásoknál az eddig használt dísztűz (Generaldecharge) helyett „Ünnepélytüzet" ír.

Külön utasítás foglalkozik a Vezérkar belső, mindennapi szolgálatával, ennek sajnos csak pár lapja, befejezetlenül maradt meg a gyűjteményben, de ebben az ívben van néhány sebtiben feljegyzett más gondolat, érdekes hadtudományi megfigyeléseiről.[10] Ezeken látszik meg legjobban Kossuthnak katonai téren autodidakta volta. Nem ragaszkodik régebbi szabályzatokhoz, hanem kötetlenül, de mindenre kiterjedő figye-

10 — uo. I.—1021.

lemmel mondja el gondolatait. Közben alkot néhány nem nagyon sikerült műszavat, mint pl. az „Őrállomások, Őrkülönítmények" „Őrfő". A fegyelem helyett gyakran a neki talán katonásabbnak tetsző „fegyelet"-et írja.

Egy terjedelmesebb kézirata foglalkozik a katonai nevelés kérdésével.[11] Nem a tisztikar nevelését, szóval a katonaiskolákban folyó szolgálatot érti ezzel, hanem a legénység, az újoncik: „Progressióját a katonai oktatáshoz". Részletezi az egyes ember alapkiképzését, a fegyverrel való bánásmódot. Mindezt „Leczkék" — ma azt mondanók tézisek — formájában tömören összefoglalva adja elő. E kéziratgyűjtemény külön darabja egy „Tiszti Kézikönyv és Gyalogsági Hadulatok" című írás. A „Hadulatok" kifejezés alatt, mint későbbi írásaiból kitűnik, Kossuth hadmozdulatokat ért. E munkájának a tüzérséggel foglalkozó része nyelvtörténeti szempontból említésre méltó, mert jellemző Kossuth szabatos katonai stílusára. Ezt írja: „A csaták ágyúvali kezdésének egyik célja az ellenséget kényszeríteni, hogy megmutassa, — mi ereje, és hol van? Ennek kitudása az Előcsapat (Avantgarde) feladata. Ezért az Előcsapatot Vetágyúkkal (Haubitz) jól el kell látni."

Következő írása ismét a Vezérkar szervezeti és ügymeneti kérdéseivel foglalkozik.[12] „Tábori Vezérkari Központi Iroda, Ügymenet a Központi Vezérkarnál." A magyar szakkifejezések mellett feltüntetett francia és német műszavak sejtetik, hogy Kossuth ez írásánál ilyen szabályzatokat használt fel például. A hadmunkálati osztály, főnöke a „Főtáborvezérkarnagy". „Államosztály" (Sztuationsbureau) főnöke a „Táborvezérkaralnagy". (Sous Chef d'État major.)

A következő fogalmazvány a tábori vezérkar belső szolgálatának részletes ügymenetét szabályozza.[13] Érdekes Kossuth elgondolása a Vezérkari szolgálat lényegéről. Pontosan meghatározza „A táborvezérkar rendeltetése és feladata" a hadvezér eszméit a hadserege vezetésére, fenntartására, ellátására, mint szinte a hadműködésekre s azokra vonatkozó minden intézkedésekre nézve parancsokra átalakítani és minden ide vonatkozó részletmunkát ki, és feldolgozni. Feladata: Részletes földtan-ismeret szerzése a hadszíntér helyről, hogy a Hadvezérnek minden ide vonatkozó kérdésére értesítést adhasson, miszerint a hadmunkálati tervét ahhoz alkalmazhassa és annak

11 uo. I.—1023.
12 — uo. I.—1025.
13 — uo. I.—1026.

kivitelében minden földtéri előny felhasználtathassék és a földtér ismeretlenségéből eredő minden baj elhárítathassék."

Nagyon érdekes Kossuthnak az a fogalmazványa, amely „Vezéreszmék a lovassági csatatanból" címet viseli.[14] Igen helyesen határozza meg a lovas fegyvernem lényegét, rendeltetését és alkalmazását a hadműveletek során. Rövid, szabatos, de mégis mindent kifejező mondatokban fogalmazza meg gondolatait, s ezeknek szövege éppen ezért a katonai nyelvtörténet szemszögéből nézve is értékes. A szabályzattervezet 1. pontja: „A lovasság természete lényegében támadó. Veszteg nem állhat ellen a támadó lökésnek. Védelme a támadás megelőzésében áll." Az 5. pont: „Lovasnak nyílt tér kell és akadéktalan, hogy hathasson. Száraz és sík, vagy szelíden emelkedett, (nem pedig lejtő lefelé)." A 13. pont: „Rossz lóval bátor huszár sem győzhet. Félénk vagy rossz lovas huszáron, a jó ló sem segít." De különösen figyelemre méltó az a tömör kijelentése, amely a 15. pontban olvasható: „Példa beszéd: — Ágyú kezd — gyalogság tör, — lovasság végez." Nagyon hasonlít ez Zrínyi Miklósnak egyik mondásához a Török Áfiumban: „... A gyalogság a hadban a valóság." „... A gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak."[15]

Pedig Kossuth nem ismerhette még Zrínyi hadtudományi munkáit. Az ő idejében még csak Zrínyi költői művei és Székács Pál kiadásában s ezt megelőzőleg már Rákóczi Ferenc idejében, a Török Áfium ellen való orvosság műve jelent meg nyomtatásban. Hadtudományi munkái legelőször csak 1853-ban Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor buzgalmából láttak napvilágot, olyan időben, amikor Kossuth már Angliában és Amerikában utazott, tehát ezt a könyvet sem ismerhette.

De Kossuth vizsgálódását nemcsak a hadműveletek sikeres folytatásához szükséges harcászati kérdések kötötték le. Mindenre kiterjedő figyelmével a katonaélet más, belső részletkérdéseivel is szívesen és behatóan foglalkozott. Bizonyítéka ennek például a „Tábori szolgálat"-ról írt szabályzata.[16] Ebben megbeszéli a táborba szállt katonaság biztonságát célzó intézkedéseket s a tábori élet egyéb részletkérdéseit. A tábori rendet, „annak belső szolgálatát" 3 sorban írja le. I. sor: „Előőrsi szolgálat, egyéb külső állomások (Posten)"; II. sor: „A hadimunkák, minők a tábori erődítések, a közlekedési vonatok"; III. sor: „A fegyvertelen szakmák a táboron belül és kívül.

[14] — uo. I.—1029.
[15] — Markó Árpád: Zrínyi Miklos prózai munkái. Budapest, 1938. 281. old.
[16] O. L. K. — i. h. I.—1036.

Detachementek büntetés végrehajtásához". Ne csodálkozzunk azon, hogy magyar fogalmazványaiban gyakran meghagyja az idegen, francia, német műszavakat. Fogalmazványról lévén szó, talán hirtelen nem jutott eszébe megfelelő jobb magyar kifejezés. Ugyanezeket a műszavakat többi fogalmazványaiban helyes magyar kifejezéssel is tudta megmondani, de gyakran melléírja a francia—német kifejezést is. Egy új, szokatlan és kissé erőltetett magyar műszót használ, amikor azt írja, hogy a „támolatok" (Unterstützungspunkt) rendeltetése a külső őrségeket megerősíteni, hogy képesek legyenek egy ellenséges megrohanás ellen védekezni, amíg a tartalékcsapat oda nem érkezik. A Depot kifejezést „hadtelep"-re, a Camp-ot „táborozás"-ra, a Cantonnierung-ot „szállásolás"-ra magyarosítja.

Foglalkozik Kossuth a haderő bírósági és fegyelmi ügyeivel is. Erről tanúskodik a „Hadbíróságok organismusa" című részletes fogalmazványa.[17] Ezek tagozódását a következőképpen állapítja meg. Az első fórum az „Állandó haditörvényszék". A második, a „Felhadtörvényszék" (Apellationsforum). Rendszeresít ezután „Ideiglenes várbíróságokat", ha egy várat az ellenség körülzárt. De ezek a bíróságok csak a körülzárás ideje alatt működnek. Intézkedik „Rögtön ítélő bizottmányok, kémség, lázadás, gyávaság esetén" való összehívásáról. Végül szükségesnek tart egy „Rendkívüli haditörvényszéket, seregparancsnok felett, ha szabad mezőn akár szóval, akár írással capitulál. És minden vár átadása esetében a várparancsnok ellen."

Különösen érdekes Kossuth egy tervezete, amely „Lovassági Hadulatok, vagyis gyakorló szabályzat egy Ezred lovasság számára".[18] Kitűnő katonai szabatossággal írja le a lovashadulatok, azaz hadmozdulatok három fő ágazatát. Miképpen kell oszloprendből a harcra megfelelő alakzatba, ebben való mozgásukat és a harc befejezése után vonalrendből ismét visszamenni oszloprendbe.

A tábori ágyúk, mint ő nevezi „Térlövegek" főbb alkatrészeit ismerteti egy külön dolgozata.[19] Általában a tüzérségnél már bevált, elfogadott szakkifejezéseket használja. Az ágyúcső üregét „lélek"-nek mondja, „hol a golyó be- és kijön". A csőtorkolatot „száj"-nak nevezi. Nem nagyon sikerült műszava a „Gyújuk", azaz az a lyuk, ahol az égő kanócot az ágyú lőporos

17 — uo. I.—1039.
18 — uo. I.—1042.
19 — uo. I.—1042.

kamrájába tolják. Szövegét 10, úgy látszik szakemberektől készített rajzzal teszi érthetőbbé.

Még két írásról kell itt megemlékeznünk, bár ezek egyikét ő már nem Kiutahiában, hanem jóval később, már Amerikából való visszatérése után írta. A másik pedig nem az ő munkája, de bizonyára az ő utasítására készült, szintén már Amerikából való visszatérése után, valószínűleg 1859-ben vagy később. Ez a Piemonti tüzérség szabályzatának magyar fordítása.

Kossuth tervezetének címe „Utászkar",[20] de erről csak röviden beszél s azután részletesebben a hadsereg ellátási kérdéseivel foglalkozik. Mindjárt az első mondatban írja, hogy célszerűnek tartja azt a tábori konyhakocsit, aminek mintáját Asbóth ezredes Amerikából küldötte neki. Mint tudjuk, Asbóth vele együtt utazott 1851 őszén Angliába és onnan tovább az Egyesült Államokba. Amikor azonban Kossuth onnan hazatért, — Asbóth kint maradt, belépett az amerikai hadseregbe s ott az 1863—64. háborúban dicséretesen szerepelt, s mint tábornok később diplomata szolgálatot végzett.[21]

Kossuth 1859-ben már Európában tárgyalt III. Napóleonnal. 1861-ben végleg letelepedett Olaszországban és végül Torinóban élt haláláig. Ez a szabályzatfogalmazványa, amelyben megemlíti Asbóth javaslatát, tehát valószínű 1859-ben készült. Helyes magyar nyelvérzékére vall, hogy a későbbi elrontott honvédnyelvben „vonat", „vonatcsapat" és „országos jármű" kifejezéseket nem használja. Tervezetében a tábori konyhák szállítása a „szekerészkar" hatáskörébe tartozik, s ez a parancsnokság a szükséghez képest végzi szolgálatát, „vidéki segély fuvarok" által.

A másik, szintén későbbi évekből való érdekes szolgálati utasítás a Piemonti tüzérség utasításának részletes magyar fordítása.[22] Bár ez a két, különböző példányban megmaradt fogalmazvány nem Kossuth kézírása, — mégis érdemesnek tartom azzal — itt is foglalkozni. Hogy kit bízott meg Kossuth e szabályzat lefordításával, az nem tűnik ki az iratból, de mindenesetre jó magyar nyelvérzékkel bíró hivatásos tüzértiszt lehetett. Az egyik példány a piemonti szabályzat teljes szövege, a másik ennek — valószínűleg Kossuth számára készült — tisztázati példánya, de ez az eredetinek csak az első részét tartalmazza. A szabályzat több részből áll, felöleli a tüzérség szol-

[20] — uo. I.—1038.
[21] A magyar Katona. Vitézségünk ezer éve. Budapest, 1931. A magyar kard idegen nemzetek szolgálatában című fejezet II. k., 473. o.
[22] — O. L. K. id. h. I.—1040. és 1045.

gálatát az egyes kiképzés alapelemeitől, a lovaglással is részletesen foglalkozva egészen az ágyúval való bánásmód és a harcban való alkalmazásáig. Minden részben „Első, — második stb. óra" ... alcímek mutatják, hogy tervszerű oktatás tárgya lehetett. Nyelvezete kifogástalan magyar, némi erdélyi ízzel, műszavai a tüzérségnél már bevált műszavak. Csupán két meghatározás, illetve vezényszó keltette fel különösen figyelmemet. Az I. rész 34. §-ában ezt írja: „A felbonczolt lépés. A végre, hogy a lépés mechanismusát az újoncznak jól be lehessen tanítani, egyes mozdulatokra bonczoltatik a következő módon: 1. 1. Felbonczolt lépésben előre — Indulj!" Ebből a rövid magyarázatból ugyan ne mtűnik ki, hogy mikor használták ezt a lépést és később sincs róla szó. Valószínűleg a későbbi honvédségnél gyakorolt „tagozott menet" lehetett. A „Hatodik óra" alfejezet 43. §-a pedig ezt mondja: „A csaponyos lépés. — Ezen lépésről megjegyzendők 1.-ször, hogy a láb, mellyre a csaponyos irány felvétetett, körülbelől 18—19 hüvely távolra tétetik a földre, egyik sarokról a másikra vévén a mértéket. 2.-szor. Általános szabály, miszerint Csaponyosság mértéke (foka) fele azon derékszögnek (angulus rectus), mellynek egyik szára az arcvonal, a másik meg azon egyenes vonal, melly a sarok közt képzeltetik húzva lenni, egyenlő távolra egyik és másik lábhegytől. A vezénylet a csaponyos irányban lépésre a következő: Csaponyos irányban (balra) jobbra — Indulj!"

A csaponyos szó kétségkívül magyaros hangzású, de nem ismert kifejezés. Kerestem értelmét több régi magyar értelmező szótárban eredménytelenül, amíg végre Szinnyei József 1893-ban kiadott Magyar Tájszótárából megtudtam, hogy a csaponos vagy csaponyos szó erdélyi székely tájszólás s „rézsútos" irányt jelent. Tehát az említett vezényszó azt kívánja, amit a későbbi honvéd szabályzat „Húzódás fél jobb(bal)-ra" mozdulatra használt. Így érthető, hogy a csaponyosság mértéke (foka) fele a derékszögnek.

Kossuth szabályzatszerkesztő és a haditudomány egyéb részleteibe — hadvezetés, szervezés stb. — is belemerülő szorgalmas munkásságának tanulmányozásából, már az itt bemutatott rövid példákból is megállapíthatjuk, hogy ha ezek a kéziratai egy — tőle remélt és vezetendő újabb szabadságharcban nyomtatásban is kiadva a nyilvánosság elé kerülhettek volna, — ma őt ünnepelhetnők jogosan a XIX. század legnagyobb és legértékesebb magyar katonai szakírónknak, és az új magyar katonai nyelv újjáalkotójának.

Érdekes megemlíteni, hogy Kossuth szabályzatszerkesztői tevékenységétől függetlenül, a Genfben letelepedett emigránsok körében is készült 1864—65-ben egy oktatási, illetve gyakorlati szabályzat magyar nyelven. Utóbbihoz Vetter Antal, a kitűnő 48-as honvédtábornok írt előszót, amiből kitűnik, hogy azt ő, „... egyetértve szaktudósokkal és régi fegyvertársakkal..." állította össze az osztrák hadsereg szabályai szerint „... a nemzeti kormány későbbi jóváhagyását fenntartva a haza szolgálatbani miheztartása végett". A szerkesztés időpontjából azt következtethetjük, hogy valószínűleg a Bismarcktól támogatott Klapka-légióra számítva készült. Tehát valószínűleg akkor jelent volna meg nyomtatásban, ha sikerül az emigránsoktól remélt újabb szabadságharc során hazatérni.[23]

2.

Az 1868-ban felállított honvédség nyelve

A szerencsétlen 1866-os háború után nemcsak a hadseregnek felszerelése korszerű fegyverekkel, — hanem az egész véderő eddigi rendszere is gyökeres reformokra szorult. A königgrätzi katasztrófának, amint a mai történetkutatás vitatlanul megállapíthatja, nem Benedek Lajos táborszernagy fővezér balsikerű vezetése volt az oka, hanem a monarchia elavult védőrendszere, régi, nehezen kezelhető puskája, és az osztrák pénzügyminisztérium szűkkeblűsége, amely 1861 óta állandóan csökkentette a hadügyi költségvetést. Nagyon helyesen állapítja meg egy kitűnő osztrák hadtörténetíró, Regele Oszkár, Benedekről most megjelent könyvében, hogy az akkori osztrák—magyar hadsereg élén még egy olyan tapasztalt és kiváló hadvezér, mint volt Nagy Frigyes vagy Napóleon, sem tudta volna a győzelmet kierőszakolni, a fegyelmezett és a Dreyse rendszerű gyorstüzelő puskával — Zündnadelgewehr — Európa hadszínterein először felszerelt német haderő ellen. Ez a hadjárat elveszett, még mielőtt megindult volna.

A hadsereg akkori hadügyminisztere, John Ferenc báró tábornagy már 1866 őszén kidolgozta az általános hadkötelezettség tervét és ebben a gondolatkörben született meg a — mai hadtörténeti terminológiában már „régi" — honvédség felállításának terve. John eredetileg azt javasolta, hogy az első

[23] Felszeghy Ediltrud: A cs. és kir. hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest, 1938. 82. o.

vonalbeli, tulajdonképpeni hadsereg támogatására meg kell szervezni egy — országonként, tartományonként alakítandó — második vonalbeli, népfelkelés jellegű hadsereget. Ebből a kezdetleges gondolatból sikerült a magyar alkotmány helyreállítása, — a kiegyezés után megalakult magyar kormánynak Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt, létrehozni sok tárgyalás, ellenkezés, aggály ellenére egy olyan nem népfelkelő jellegű haderőt, hanem feszesebb keretek közt az első vonalbeli hadsereghez hasonló új alakulatot Magyarországon, amely eleinte mint „nemzetőrség" szerepelt. De Andrássynak, aki a kormányban egyúttal a honvédelmi miniszteri tárcát is megtartotta, végre sikerült az aggályoskodó bécsi köröket s az uralkodót meggyőzni arról, hogy ha megengedi Magyarországon egy, a közös hadsereg keretében beilleszkedő, azzal azonos kiképzésű, és rendszeresített békeállománnyal bíró nemzeti hadsereg felállítását — ezzel nem bomlik meg a monarchia haderejének egysége. Ezzel az engedménnyel viszont a magyar nemzetnek egy, évszázadok óta hangoztatott kívánsága teljesül. Kétségtelen, hogy Andrássynak van a legnagyobb érdeme abban, hogy az akkori m. kir. honvédség az 1868. évi XLI. törvénycikkben megszabott alakban megvalósulhatott, mert katonai téren kivívta mindazt, ami akkor elérhető volt. Helyesen állapítja meg Gyalókay Jenő, A Magyar Királyi Honvédség c. munka első fejezetében: „A honvédség megalakulásának előzményei", hogy: „... Nem lehet vita tárgya, hogy az a honvédség, amely 1868-ban megszületett, nem volt tökéletes, aminthogy a kezdet stádiumában semmiféle intézmény sem lehet az. De viszont az sem tagadható, hogy fejlődésre képesnek bizonyult. A honvédség 50 éves története csaknem állandó fejlődés jegyében folyt le, csalhatatlan bizonyítékául annak, hogy szilárd volt az az alap, amelyre Andrássy ezt a gyanakvással és kétkedéssel fogadott nemzeti vívmányt állította."[24]

A Honvédelmi Minisztérium 1869 elején már véglegesen megalakult szervezetével intézte az új honvédség ügyeit. Hogy a magyar honvédség szolgálati nyelve kizárólag magyar legyen, azt a törvény külön nem is hangsúlyozza, mert hiszen ez természetes volt, csupán a Horvátországi honvédkerületi parancsnokság és alárendelt 4 gyalog- és 1 huszárezredének szolgálati nyelve lett a horvát. De annál inkább kell csodálkoznunk, hogy a minisztérium osztályai sorában nem találunk egy olyan osz-

[24] A magyar kir. Honvédség története. 1868—1918. Suhay Imre—Berkó István. Budapest, 1928. 23. o.

tályt vagy bizottságot, amelynek feladata és hatásköre lett volna végre, egy nyelvtudományilag is helyes magyar katonai nyelv központilag irányított szabályozása, most, amikor békés viszonyok közt annak lehetősége fennállott. De az is megállapítható, hogy a megalakulás utáni években sok szabályzat jellegű szolgálati könyv, tansegédlet stb. jelent meg, részint egyéni buzgalomból, részint a Honv. Min. segítségével, mint hivatalos kiadvány. Hangsúlyozom, hogy ez a katona nyelvtörténeti értekezésem nem a kérdés minden vonatkozását kimerítő munka, hanem csak — mint címe is mutatja — „Adalék" e fejlődéstörténet vázolásához. És éppen az 1868-ban felállított honvédség nyelvezetének kialakulása, fejlődése stb. olyan messzemenő és széleskörű megvilágításra érdemes, amivel itt csak nagy vonásokban foglalkozhatom, megmutatva az utat, amelyen haladva mai hadtörténetkutatóink nyelvtudós szakemberekkel együtt haladhatnak, és végezhetnek hadtörténeti és nyelvészeti szempontból hasznos és érdekes munkát.

Az akkor már országosan ismert Thaly Kálmánt 1869-ben kinevezték a Honv. Min.-ban miniszteri titkárnak. De azok, akik azt hitték, hogy Thaly itt „a honvédügy megszervezésében... a hadi műnyelv megalkotásában..." fog eredményesen közreműködni — csalódtak.[25] Pedig éppen itt lett volna alkalma a lelkes kurucnak a magyar katonai nyelv megalkotása körül maradandó érdemeket szerezni azzal, hogy a Rákóczi szabadságharc alatt kiadott szabályzatokra támaszkodva fogalmazta volna meg az új honvédség szabályzatait. De az a kérdés őt nem érdekelte. Az természetes, hogy kezdetben a már eddig is, főleg a szabadságharcban megjelent magyar szabályzatok maradtak érvényben, de a minisztérium gyorsan gondoskodott arról, hogy ezeket a rossz magyarsággal kiadott szabályzatokat — nyelvtudós szakemberek bevonásával — fokozatosan új szabályzatokkal cseréljék ki. És itt ismét rá kell mutatnom, a már ismételten hangoztatott megállapításomra, hogy az új magyar katonai nyelv megalkotásánál később sem vették elő Zrínyi Miklósnak, akkor már nyomtatásban is megjelent katona-tudományos munkáit. De a Rákóczi Ferenc háborújában kiadott nyomtatott szabályzatokat sem, sőt az 1809. évi nemesi felkelés magyar nyelvű, nyomtatásban is megjelent szabályzatait sem méltatták figyelemre. A honvédség megalapítása utáni években, főleg 1869 és 1875 közt megjelent elég sok szabályzat,

[25] — R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. 162. old.

utasítás szerkesztői, bár miniszteri jóváhagyással s hivatalos kiadványokként adták ki az új szabályzatokat, azok szövegeiben saját egyéni tapasztalataikat adták elő, és új műszavakat alkottak. De végeredményben mégis azt állapíthatjuk meg, hogy nem végeztek rossz munkát. Sőt észrevették, hogy a Kiss Károly, Szontagh Gusztáv s más lelkes katonáknak a reformkorban kifejtett fáradozásai nyomán — mint azt előbbi fejezeteimben részletesen vázoltam —, megszületett és 1847-ben kiadott magyar hadiműszótár nem az, aminek lennie kellene. Már 1868-ban megjelent egy új magyar Hadiműszótár Máttyus Uzor buzgalmából, és Pál Károly erre a két szótárra hivatkozva összeállított 1871-ben egy újabb magyar Hadiszótárt.

Közben a Magyar Tudományos Akadémia is tett egy lépést a magyar katonai nyelv szerkesztésének helyes útra való terelése érdekében. Ez a bizonyítéka annak, hogy most már a tudományos élet nem katona tagjai, főleg a nyelvészek is foglalkoznak ezzel a kérdéssel, ahogy — mint látni fogjuk — később is állandóan figyelték, támogatták, bírálták vagy dicsérték a honvédnyelv tisztítására irányuló vitákat. Az indítást erre az adta meg, hogy a Pénzügyminisztérium 1871 januárjában megküldte az Akadémiának a kataszteri utasításhoz csatolt német—magyar és magyar—német műszótárt azzal a kéréssel, hogy ha az Akadémia egy-egy műszóra szabatosabb kifejezést ajánlana, azt közölje. Az Akadémia 1871. január 31-én tartott összesülésének jegyzőkönyvében olvassuk ezt a kérést.[26] A március 27-iki összesülés jegyzőkönyvében pedig olvassuk, hogy Arany János főtitkár ismertette a nyelvtudományi bizottság véleményét erről. Ebből megtudjuk, hogy az Akadémia szívesen magáévá teszi az ügyet és Ballagi Mór nyelvész-történész tagját bízza meg ezzel. De egyúttal kéri a Pénzügyminisztériumot, hogy delegáljon egy kataszteri szakembert, akivel közösen állapítanák meg a helyes műszavakat. Ezt az alkalmat azonban az Akadémia elnöksége felhasználta arra is, hogy feliratot intézzen m. kir. Kormányhoz, amiben arra kéri, hogy valahányszor a szakminisztériumok ilyen munkát szándékoznak kiadni, ne a már nyomtatásban megjelent és kész könyvet küldjék ide, ha az Akadémia közreműködését kívánják, hanem a nyomtatás előtt a fogalmazványt és küldjenek egy szakembert, aki: „... a reális fogalmakat értelmezi". A két küldött fog azután végleges döntést hozni.

[26] A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Összes ülési jegyzőkönyvek, 1871—1873.

Arany Jánosnak erre a nagyon okos felszólítására legelőször a Honvédelmi Minisztérium jelentkezett. Az 1871. április 24-iki összesülés jegyzőkönyvében olvassuk annak bejelentését, hogy egy bizottságot küldött ki a Pál Károlytól most kiadott „Hadiszótár" bővítése érdekében. Kéri az Akadémia engedélyét, hogy ez a bizottság az Akadémia könyvtárát és hetenként három délutánra 4 és 7 óra közt egy helyiségét használhassa. Így született meg az alább ismertetendő 1873-as hadiszótár.

Az összesülés tagjai a Honv. Minisztériumnak ezt a közlését nagy örömmel vették tudomásul. Kéréseit szívesen teljesítik s közölni fogják, hogy az Akadémia ilyen műszótárak összeállításánál milyen befolyást kíván gyakorolni. Felajánlja erre a szolgálatra két tagjának, Ballagi Mórnak és Joannovics György nyelvésznek közreműködését.[27]

Hogy ez a bizottság valóban mit végzett, ennek eredményét sajnos nem sikerült megtalálnom. De hogy komolyan dolgozhattak, ezt bizonyítja, hogy két év múlva olvassuk az összesülések 1873. márc. 31-i jegyzőkönyvében, hogy a Honvédelmi Miniszter — akkor már Andrássy után, gróf Lónyay Menyhárt — köszönetet mond Ballagi és Joannovich uraknak a „Hadiműszótár készítése körül nyújtott közreműködésükért".

Amennyire a Hadtörténeti Intézet könyvtárában s más könyvtárakban végzett kutatásaim során megállapíthattam, — ma már sajnos nem sok honvédségi könyv maradt meg. 1869-ben jelent meg egy könyvecske „Gyakorlati szabályzatban foglalt vezényszavak a gyalogság számára" és egy utasítás a Werndl rendszerű gyalogsági puskáról. Ugyanebben az évben még egy szabályzat a honvédgyalogság számára. 1870-ben egy „Hadmozdulati utasítás", egy „Harctéri szolgálat", egy „Oktatási szabályzat" a lovasság számára. 1871-ben még több ilyen természetű kiadvány került forgalomba. Egy „Harctéri Utasítás" és egy „Utasítás a mozgósítás és katonai szállításokról" és 1871—72-ben még egy utasítás a katonai szolgálati viszonyokról és a fegyvergyakorlatokról.[28]

Mindezekben a szolgálati könyvekben már megállapíthatjuk, hogy a katonai terminológia terén a fogalmak, s ennek folyományaképpen a szakkifejezések, műszavak tisztázódtak. Kezdett kialakulni egy rendes vezényleti nyelv. A szabályzatok, utasítások szövegét pedig az akkori időkben használt he-

27 — Szinnyei József: Magyar írók. Ballagiról I. k. 438. Joannovisról V. k. 52. old.

28 — Az ezután felsorolt és ismertetett szabályzatok, szolgálati könyvek, szótárak megtalálhatók a Hadtörténeti Intézet könyvtárában.

lyes magyarsággal írták. A későbbi évtizedekben elég sűrűn megjelenő új kiadások csak a korszerűség kívánalmainak megfelelő és állandóan fejlődő írásmódtól követelt simításokat, csiszolásokat tüntetik fel.

A honvédség csak gyalogságból és lovasságból állott, sem műszaki csapata, sem tüzérsége nem volt, így hát ezek számára még akkor nem kellett szabályzatokat készíteni. De hogy az új honvédség tisztjei mégis tájékozva legyenek ezekről a fegyvernemekről is, megjelent 1872-ben egy Tüzéroktatás. Csak amikor közvetlenül az első világháború előtt megkapta a honvédség is a külön honvédtüzérséget, készültek 1913-ban megfelelő szabályzatok és utasítások ezek számára. Ismerünk 1873-ból 2, a lovasságot érintő utasítást. Az egyik a lószükséglet rendszeresítéséről, a másik a patkolásról szól. 1875-ben ismét megjelent egy „Gyakorlati szabályzat a gyalogság számára". 1876-ban pedig egy „Harctéri szolgálat altisztképző iskolák számára", egy „Hadszervonatfelszerelési utasítás" és egy „Utasítás a míveleti Vezérkar szolgálatáról" és egy „Utasítás az élelmezési tisztekről".

Pótolhatatlan veszteség volt, hogy Kiss Károly, aki a reformkorszakban és a szabadságharc magyar katonai nyelvének fejlesztésében elévülhetetlen érdemeket szerzett s mint tudós hadtörténész is kiváló magyar tanulmányokat írt, — amint azt előbbi fejezeteimben vázoltam —, az 1868-as honvédség megalakulása előtt, 1866-ban meghalt. 1865-ben megjelent még egy értékes tanulmánya az Új Magyar Múzeum tudományos folyóiratban „Hadtörténész" címen. Rendkívül okos, tartalmas útmutatást ad hadtörténészek számára, kívánja az alapos előtanulmányokat, felkészültséget és figyelmezteti a hadtörténetírókat: „... nehogy a történelem történetecskék elbeszélésévé fajuljon". Kitűnő kutatási utasításai és módszertani tanácsai még ma is megszívlelhetők.[29]

A legnagyobb szolgálatot a honvédség tiszti és altiszti karának azonban egy lelkes magyar tiszt tette. Kápolnai István, amikor már 1869-ben igen ügyesen összeállított kézikönyvben összefoglalta a katonai szolgálati és gyakorlati szabályzatoknak minden intézkedését, népszerű modorban, rajzokkal is kiegészítve és ezzel lehetővé tette, hogy a honvédség tagjai így, egy segédkönyvben tudják meg mindazt, amire szolgálatukban szükségük lesz. És hozzátehetjük, leírta mindezt olyan kifogástalan, szabatos magyar nyelven, hogy ezt a könyvét méltán

[29] — Új Magyar Múzeum. 1856. évf. I. k. 226. és 250. old.

sorolhatjuk e korszak legjobban sikerült katonai munkái közé. A könyv a katonai élet minden mozzanatára kiterjed. Címe: „Honvéd Kézikönyv. Oktató Levelek. I—V. rész. Összeállította Kápolnai István. Pest. 1867—68. Heckenast Gusztávnál". Ezt a munkát tekinthetjük tehát a honvédség megalakulása idejében megjelent legelső szolgálati könyvnek.

Kápolnai (Pauer) István 1833-ban született.[30] Elég viszontagságos élete volt, amíg végül Pestre hazaérkezve a Honvéd katonai szaklap főmunkatársa s már a következő évben mint honvédszázados a Ludovika Akadémia tanára lett. Mint fiatal gyerekember lépett be a szabadságharc alatt egy tüzérezredbe. Világos után besorozták az osztrák hadseregbe, de kiújult sebei okozta betegeskedése miatt már a következő évben hazabocsátották. Mérnökhallgató lett. 1854-ben ismét behívták a 37. ezredhez mint hadnagyot. Harcolt Magenta és Solferino mellett 1859-ben. Következő évben átállt Garibaldihoz, ott vitézül harcolva századossá lépett elő. 1862-ben átkerült a magyar légióhoz s ennek feloszlatása után jött haza. 1873—75-ig Bécsben volt a vezérkari iskola, a Kriegsschule szorgalmas hallgatója. Ilyen alapos elméleti és gyakorlati tudással az új honvédségnél szép pályát futott be. 1877-ben őrnagy, 82-ben alezredes, 86-ban ezredes lett, 1888-ban nyugállományba helyezték. Meghalt 1896-ban. Rendkívül széleskörű, értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. 20 év alatt 300-nál több katonai cikke, értekezése jelent meg. A Tudományos Akadémia 1881-ben levelező tagjává választotta. Székfoglaló értekezésének tárgya: A hadtudomány viszonya a többi tudományokhoz, — volt. Írt egy harcászati tansegédletet hallgatói számára. Nagyobb munkái közül itt a Honvéd Kézikönyvvel kívánok foglalkozni, bár összes többi munkái is kitűnő példái annak, hogy miként lehet katonai tárgykörről kellő magyaros szakkifejezésekkel szabatosan, élvezhető módon írni.

Kápolnai István ügyesen összeállított könyvét 5 részre tagolta. I. része 87 oldalon beszél a Szolgálati Szabályzatról. Megmondja, hogy: „... lényegében ugyan a cs. k. hadseregben behozottak fordítása, de helyenként a nemzet géniusához van alkalmazva". Ez érthető, hiszen az új honvédség a közös haderő egyik szerves része volt, tehát indokolt és természetes, hogy szabályzataiban azonos utasításokat tartalmazzon. Nagyon szép nyelvezetű, helyenként emelkedett hangon (aminthogy a német akkori Dienstreglement is irodalmi szempontból elismer-

[30] Szinnyei id. mű. V. k. 966. old. Kápolnai Istvánról.

ten kitűnő szövegezésű volt) magyarázza a magaviselet, erkölcs, egyetértés, fegyelem és közszellem fogalmát. Utóbbiról ezt írja: „... a csapat állhatatos bizalma bátorságában, egyetértése és rendszeretetében, továbbá nemes iparkodásában, a csapat becsületét és hírnevét fenntartani és növeszteni".

Szövegében sajnos a germanizmusra jellemző „előírás" (Vorschrift) szó már állandóan szerepel. Szokatlan a „dobosnagy" (Regimentstambour) és „trombitásnagy" (Regimentshornist) rendfokozati megjelölés. Mindkettőnek kötelessége a dob, illetve trombitajelek egységes betanítása. A szabályzat többi alfejezete ismerteti a „szolgálat kötelmeit" a közvitéztől az ezredesig. Ezután megmagyarázza a mindennapi foglalkozás, laktanyarend, étkezés, öltözködés szabályait. Nem sikerült mondata az, hogy: „... kiállásoknál a részlegek az adott gyűlhelyre vezetendők". Helyes magyarsággal kiállások helyett kivonulások, gyűlhely helyett gyülekező hely lenne megfelelőbb.

A könyv II. része — Harcászat, 159 oldal terjedelmű. Első fejezetében a gyalogos egyes kiképzésével foglalkozik, és ismerteti a „hadmozgalmak" (manoevierozás) szabályait. Második fejezet érdekes hadtörténeti példákkal magyarázza annak részletkérdéseit.

A testgyakorlás, szuronyvívás mozdulatait magyarázó szövegben igen sok, ma is érvényben levő műszavat találunk, pl. „Vigyázz! Pihenj! Rendek, Kettősrendek". Úgyszintén a puska kezelésénél és lövésnél használatos szavakat. De találkozunk erőltetett, nem szerencsés műszavakkal is, mint pl. „Lebukni" — Feküdj helyett, „Iramlépés" Futólépés helyett. A küzdelem térszínét „Vívtér"-nek mondja, a rajokban való szétszórt alakzat harcát „szórványos vívmód"-nak, a sorakozó helyet „Sereglés"-nek, a tűzharcot „Tüzelési vívás"-nak nevezi.

A III. rész — 94 oldal — külföldi, azaz német, francia szabályzatok, Pönitz és Perizonius akkori katonaírók[30/a] munkái után készült Tábori utasítás. Szép magyarsággal írja le a menetek biztonsági szolgálat, táborozás, annak biztosítása és a

[30/a] Pönitz és Perizonius német katonatudósok közelebbi adatait a német lexikonokban nem találtam. Műveik közül többet ismerünk. Pönitz 1838-ban Adorfban adott ki egy könyvet: Versuch eines Leitfadens zur taktischen Belehrung für Subalternoffiziere der Infanterie und Cavalerie. Perizonius munkáiból — ezenkívül — talán az alábbi kettőt használta Kápolnai István említett munkájánál: Perizonius: Taktik für die kgl. preussischen Kriegsschulen. Új kiadása Berlinben 1872-ben jelent meg, ez már az 5-ik kiadás volt, tehát Kápolnai valamelyik előbbi kiadást használta. A másik könyv: Perizonius: Die formelle Taktik der drei Waffen. Új kiadása 1870-ben jelent meg. Pönitznek egy munkájáról már megemlékeztem a 48-as szabadságharc honvédnyelvéről írt előbbi fejezetemben. Akkor egy névtelenül, magát csak NL-nek jelző író ültette át, Pönitz, egy katonai oktatás alakjában írt elbeszélését a francia háborúk idejéből, áttéve az események idejét és színterét a szabadságharc idejére.

„szemlélő szolgálat", azaz megfigyelő-, felderítőszolgálat lényegét és szabályait. Örvendetes, hogy nem használja a német Quartiermacher-ből a későbbi honvédségbe begyökerezett szállászcsináló kifejezést. Hiszen ez a közeg a szállást nem csinálja, hanem a meglevő szállásokat kiosztja. Kápolnai szállásrendezőnek mondja. A parancsnok törzséhez tartozó küldöncöket, ordonáncokat ,rendelvényesek"-nek nevezi.

A IV. rész — 143 oldal. Különösen azért érdekes, mert ismerteti az akkori hadseregekben használatos fegyvereket. A fejezet címe ezért: Fegyvertan. Főleg az osztrák és porosz fegyvereket ismerteti és tömör történelmi visszapillantást ad a fegyverek fejlődéstörténetére, a mohácsi csatától 1848-ig. A vontcsövű fegyvereket „vonatékos"-nak mondja. De különösen fontos gyakorlati szempontból ez a fejezet azért, mert részletesen ismerteti a szerencsétlen 1866-iki háború után a monarchia hadseregében gyorsan rendszeresített, 1867 óta használt Armée-Gewehrt, amelynél: „... a gyúszeg a kalapácsütés következtében a töltény gyújtó anyagát lobbanásba hozza". A tüzérséghél beszél „Ívlövés"-ről és „vetés"-ről. A Vetéságyúk, azaz Haubitzok sajátsága. A röppályát „Futpályának" nevezi.

Az V. rész Földtértan nevet viseli. Ezt a fejezetet nem maga Kápolnai állította össze, hanem — a bizonyára szakember — gróf Pongrácz Károly. A térszín a harcok színterének topográfiai ismeretét szükséges katonai tudománynak minősíti. Ezt „földtérvizsgálat és fürkészet" (Recognoscierung) útján lehet elsajátítani... Az e tárgykörbe tartozó szakkifejezésekre elég jó magyar műszavakat használ, mint pl. helyrajz, felszínrajz, helyrajzi térkép. A tereptan kérdéseit „Földtérrészek" alfejezetben tárgyalja.

Mielőtt a már röviden említett különféle szabályzatok és szolgálati könyveknek nyelvtörténetileg érdekesebb részeit és az azokban az években kiadott katonai műszótárak tartalmát ismertetném, meg kell emlékeznem egy nagyon érdekes és rendkívül fontos, — mert úttörő, első munkáról, amely a Honvédelmi Minisztérium jóváhagyásával 1871-ben jelent meg. Az újonnan megszervezett honvédség vezetői nagyon helyesen arra is gondoltak, hogy azzal, hogy szolgálati és gyakorlati szabályzatokat adnak ki, — még nem rendezték az új magyar katonai ügymenet egységes magyar írásmód szabályozását. Most már nemcsak a honvédség csapattesteinek hivatalos nyelvén történő helyes magyar levelezését — a csapattesteknek, kiegészítő parancsnokságoknak, dandároknak, hadosztályoknak egymásközti magyar levelezését — kellett szabályos formába

önteni, hanem meg kellett tanítani a tiszteket arra is, hogy jelentéseikben, hivatalos előterjesztéseikben milyen egységes írásmódot használjanak. Sőt ez a kézikönyv ezen túlmenően megkönnyítette a honvédség tagjainak a magánlevelezésnél akkor már begyökeresedett formáinak, a helyes címzéseknek, megszólításoknak megismerését.

A könyv címe „Katonai Irálytan, a m. kir. Honvédség használatára". A m. kir. Honvédelmi Minisztérium által jóváhagyott kézikönyv. Pest, 1871. Kiadja Ráth Mór. Igen ügyesen és hangsúlyozzuk, helyes, gördülékeny írásmóddal megírt könyv, annak megszövegezésében, vagy felülbírálásában bizonyára nyelvész szakemberek is részt vehettek. Értékes ez a könyv azért is, mert a magyar hadtörténeti irodalomban ez a legelső katonai irálytan, amely évtizedekre kiható hatással volt a honvédség írásbeliségére. Bevezetésében meghatározza a könyv célját s már ezekben a mondatokban is érezhetjük, hogy annak írói szépen, jól tudtak magyarul fogalmazni. Ezt mondja: „... Honvédségünk, jóllehet rendszerénél fogva az állampolgárzattal szoros összefüggésben áll s mint katonai intézmény sem képez egy mereven elszigetelt rendet, — mégis ép e katonai jellegénél és berendezésénél fogva az állampolgárzat rétegeitől külön való, sajátságokkal bíró testületté válik: s e szerint az ügyeinek kezelésénél használandó irály is a többiekétől elütő szabályok szerint idomul. E szabályok összessége, amely részint az anyag sajátszerű tárgyalásával és ennek megfelelő kifejezésmódokkal foglalkozik, — tartalmazza a katonai irálytant." — Ezután röviden ismerteti a katonai irály lényegét, fontosságát, kellékeit és annak helyes használatát elősegítő támaszpontokat. Megállapítja, hogy az általános nyelvtudományi kellékeken kívül, a katonai irály külön kellékei, a nyelv tisztasága, szabatossága mellett még: 1. a természetesség („dagályt, csűrtcsavartságot, cicomázást elkerülni!"). Tehát az írás egyszerű, hű és szigorú legyen. 2. Nyugalom, komolyság, amely kerüli az élcelődést, tréfát, zabolátlanságot. 3. Szabatosság, rövidség, határozottság. 4. Szokás, azaz a katonaságnál dívó szakkifejezések alapos ismerete és a külön utasítások, továbbá az „... általános használat által megállapított alakok tekintetbe vétele".

Az I. rész 1. fejezete a katonai levélírásról beszél. Példákkal mutatja be, miképpen kell tisztelgő, köszönő, üdvözlő, feddő, mentegetődző, panaszló és részvétnyilvánító leveleket megfogalmazni. Ismerteti a helyes címzéseket hivatalos és magánleveleknél. A katonai személyeknél szabályozza, hogy altábor-

nagytól felfelé a nagyméltóságú, — tábornokot és ezredest a méltóságos, — alezredest és őrnagyot a nagyságos, — századost és alantas tisztet a tekintetes címzés illeti meg.

A II. rész a katonai ügymenetben előforduló írások szövegezésére tanít meg. Miképpen kell nyugtákat, tényvázlatokat, jelentéseket, javaslatokat megszövegezni, hadgyakorlati és harctéri jelentéseket, terepleírásokat készíteni. Hadműveleti utasítások, ellenséggeli levelezés, hadi egyezmények, megadási szerződések, fegyverszüneti jegyzőkönyvek összeállítására ügyes példákat hoz. Hadtörténeti értékűek az ilyen természetű, magyar nyelvű írások néhány példái. Köztük olvassuk Ferenc József király magyar nyelvű elismerő leiratát József főherceg nádorhoz, az akkori honvédség főparancsnokához, amelyben a honvédség 1870 őszén végrehajtott gyakorlata után megelégedéssel vette tudomásul annak szakszerű lebonyolítását. A német—francia háborúból is hozza kifogástalan magyar fordításban a két hadviselő fél közt 1871. május 10-én Frankfurtban megkötött békeszerződés szövegét és harcjelentéseket az 1871 januárjában Dijon körül lefolyt harcokról.

Ennek a résznek egyik fejezetéből ismerjük meg a katonai irodai ügykezelés magyar nyelvű alakjait. Iktatás, nyilvántartás, kiadványozás, beadványok, közigazgatási rendelkezések és a segédhivatalok ügymenetét irányító írásokra is kiterjed a könyv szerkesztőinek figyelme.

A III. rész címe „Tanirály". Azt magyarázza, hogy miképpen kell a katonai tankönyveket, értekezéseket helyes magyarsággal megszerkeszteni. Utóbbiakra felállítja azt a nagyon helyes követelményt, hogy ehhez a munkálkodáshoz „. . . alapos katonai szakismeret és éles ítélőképesség kívántatik meg".

A IV. fejezet „A történelmi irály", a hadtudományi és hadtörténelmi tárgyú munkák megírását magyarázza. Nagyon okos utasításokat ad a hadtörténelmi levéltári anyagnak forrásul való felhasználására, a helyes forráskritikára, mert „. . . a részrehajlatlanság és igazságszeretet teszi a hadtörténetíró egyik legfőbb érdemét". És nagyon ajánlja a más nemzetek hadtörténetével való összehasonlítást és történelmi párhuzamok felállítását. E fejezetnek igen ügyesen, nagy gyakorlati érzékkel megírt megállapításait sok tekintetben még ma is elfogadhatjuk. Látszik, hogy ezt a fejezetet gyakorlott hadtörténész írhatta, sajnos, neve nincs megemlítve.

Az V-ik utolsó fejezet: „Szónoklati irályművek". Megállapítja, hogy a katonai szónoklatok csak abban különböznek egyéb szónoklatoktól, hogy kötelességük: „. . . a honvédelem

magasztos céljára, hazaszeretetre, hűségre, katonai becsületre, bátorságra, hősiességre, állhatatosságra való hivatkozás, a múlt dicső katonai példáinak felelevenítésével'.

E röviden összefogott ismertetésből is megítélhetjük ennek a kitűnő könyvnek a szabadságharc utáni időkben elveszett magyar katonai nyelv feltámadásának alapvető dokumentumát. És bizonyára nagyban megkönnyítette az új honvédségnek első éveiben vegyes elemekből összeállított, különböző műveltségi fokon levő első tisztikarának szolgálatát írásbeli dolgaiknál.

Az előzőleg csak futólag felsorolt szabályzatok, utasítások közül érdemesnek tartom egyik-másik könyvnek, nyelvtörténeti szempontból érdekesebb adatait felemlíteni.

A hadseregben akkor használt Werndl-puska szerkezetével, kezelésével foglalkozik egy utastíás, amelyet a hivatalos osztrák szabályzatból fordította Csuka Mihály, cs. k. százados és „hites fordító a magas cs. k. Főparancsnokságnál". Jó magyarsággal megírt könyvecske, csupán néhány erőltetett, nem megfelelő műszavat találunk abban, mint pl. zárat a német Verschluss. Ezt különben későbbi honvédszabályzatokban a nem kevésbé sikerült „závárzat" váltotta fel. Az Aufsatzot helyesen irányzéknak fordította, de értelmetlen a puska tölténytárának, a Schlossnak — gócz-ra való magyarosítása. Az „Oktatási Szabályzat a m. kir. gyalogság számára" című könyv általában jól sikerült, de itt találkozunk már a „csuklógyakorlatok" kifejezéssel, amely a honvédségnél végig a reggeli torna megjelölésére szolgált, de nem megfelelő értelmezéssel. A közös hadsereg német nyelvű szabályzatai ezt a mindennapi reggeli tornát, egy gyűjtőnévvel Gelenkübung-nak, csuklógyakorlatnak nevezi. Ez németül helyesen van mondva, mert a német nyelvben a csukló nem csupán a kézcsuklót jelenti, hanem általában a többi végtagízületeket is, pl. Kniegelenk-nek nevezi a térdízületet és Fuss- vagy knöchelgelenk-nek a bokaízületet. Tehát a reggeli torna minden mozzanatára általában megfelelő megjelölés. A magyar nyelvben azonban csak a kézcsukló a csukló, — a többit, tehát a térdhajlásokat, s egyéb lábmozdulatokat elrendelő vezényszavakra mint gyűjtőnév nem megfelelő.

Ügyesen és jól magyarul megírt könyvecske az „Útmutatás a míveleti vezérkari szolgálatra". Célja az, hogy a vezérkar parancsadási szövegezésében „... bizonyos egyöntetűség létesíttessék". A parancsadás technikájával foglalkozik minden helyzetben, menetek, ütközetek, pihenők, táborozások alatt, harcok közben, műszaki szolgálatok elrendelésénél. Az éjjeli

táborozást „éji állomás"-nak nevezi, sokkal helyesebb szó, mint a később begyökeresedett „éjjelezés". A Rencontregefecht-re is megtalálta a helyes magyar kifejezést, — „találkozási útközet".

A „Gyakorlati Szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata" című szabályzat is jó munka. Menetelő oszlopoknál jó műszavakat használ a menetoszlop elejére, amikor azt „él"-nek, és végére, amit „vég"-nek mondja a német szabályzatokban elrendelt francia műszavak Tète és Queue fordításaként. A tisztelegj vezényszó helyett nem szerencsésen „tisztelkedj"-et rendel el. Hadtörténeti szempontból érdekes e könyvecskének az a része, amely az új honvédségnél elrendelt dob- és trombitajelek hangjegyeit közli. Természetesen nem új dallamok ezek, hanem a cs. és kir. hadseregnek már sok évtizedes hagyománnyal bíró jelei, amiket különösen a hangulatos „Imához", „Takarodó" dallamokat és a kitűnő pattogó gyalogsági induló trombitaszólamát, — mint ismeretes — Haydn József szerezte.

A Honvédség hadszervezetére és az Élelmezési tisztek számára készült utasítások is kifogástalan szövegezésben jelentek meg, ami azért is érthető, mert a ló, szekér, fogatolás, élelmezési ügyek, élelmiszerek, beszerzés körül használt kifejezéseket a mindennapi életből vették, azok tehát népi használatból kerültek a szabályzatokba. Az élelmezési szabályzatban csak egy nagyon rossz meghatározást találunk, ami azt hiszem hamarosan eltűnt a forgalomból, — későbbi szabályzatokban nem szerepel. Ez, a „községi tápolás". Ezt úgy magyarázza, hogy ha belföldön az élelmezést bármi okból központilag nem lehet irányítani, akkor a főhadiszálláson beosztott polgári biztos a közigazgatási hatóságokkal együtt végzi az élelmezési cikkek közvetlen bevásárolását „. . . a községek és nagyobb élelmikészletek tulajdonosávali egyezség szerint járó utasítás mellett". Röviden szabad vásárlásnak mondhatta volna.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetének ebben az időszakában három igen fontos könyv megjelenéséről számolhatunk be. Lelkes, az új honvédség magyar nyelvének ügyét szívükön viselő férfiak két hadiműszótárt, a Honv. Minisztérium pedig egy szótárt adtak ki, hogy megkönnyítsék a honvédség szabályzatainak, utasításainak megszerkesztésével foglalkozók munkáját. Az egyik szótár már a honvédség megalakításának évében, 1868-ban, a másik pár év múlva, 1871-ben, a harmadik 1873-ban jelent meg, tehát a legalkalmasabb időpontokban, az új szabályzatok megszületésének éveiben. A szótárakat magyar—német és német—magyar szótár alakjában

tervezték, de könyvtárainkban csupán az egyik, mégpedig a mi szempontunkból fontosabb, német—magyar szövegű kötet található meg. Lehetséges tehát, hogy a második rész nem is jelent meg, hiszen arra nem is igen volt szükség.

1868-ban látott napvilágot ez a szótár: „Hadi-Műszótár. Tekintettel a katonai szakismeretek minden ágazatára. Kidolgozta Mátyus Uzor. 1869. Kiadja Emich Gusztáv."[31]

A furcsán hangzó szokatlan Uzor név, Izidornak magyar fordítása. Mátyus szótára kétségkívül kitűnő munka. Katona, tehát szakember, amellett jó magyaros íráskészséggel bíró szerző munkája. A könyv előszavából idézem a következő jellemző mondatokat: „... A magyar irodalmi nyelv megalkotásának nagy műve befejezettnek tekinthető... Ennek bizonyossága azon körülmény, hogy nyelvünkben az idegen elemektől tisztálást olyan fokig valánk képesek vinni..., hogy az ún. tudományos európai műnyelvet is eredeti kifejezésekkel bírtuk helyettesíteni, annak minden ágazatában. Ami még hátra van, az csekélység és majdnem kizárólag a hadi műnyelv körébe vág... Nem létezvén magyar hadsereg épen azon időtől fogva, midőn irodalmi nyelvünk fejledezésnek indult, — a hadi nyelv nem fejlődhetett ki." Ezután röviden ismerteti 1526-ig visszanyúló történeti visszapillantással, hogy miért pusztult el a magyar általános hadinyelv s hogy csak szórványosan jelentkezhetett gyalog- és lovas csapatoknál. Megemlíti és helyesen értékeli, hogy az egyetlen 1847-ben Kiss Károlytól szerkesztett hadiműszótár, mint egyedül „hadnyelvészeti" munka egyrészt igen szűkkeretű, másrészt mint úttörő munka katonai nyelvészet terén nem nyújtott használható anyagot. Erős hittel fogott hozzá, hogy ezt a hiányt pótolja, munkája nem rögtönzött összeállítás, ...„ami csak az újabb időben keletkezett honvéd mozgalom következtében jött létre, hanem évtizedek óta dolgozott azon, mint osztrák tüzér és vezérkari tiszt s az olaszországi magyar légió első ütegparancsnoka s amúgy is hivatalos tisztje volt a tüzér szakismeretek magyar nyelven való tanítása." Mátyus valóban ügyesen s célszerűen választott új műszavakat. Az eddigi táborkar helyett javasolja a vezérkar elnevezést, szekerészet helyett szállítászatot, mert a szekeres szó nem alkalmas egy katonai testület megnevezésére. Szótárába bevette az olaszországi magyar légiónak, harcokban is bevált magyar műszavait.

Ha figyelmesen végig megyünk a szótár anyagának minden szaván, találunk igen sok jó, sőt kitűnő magyaros műszavai

31 — Szinnyei VIII. k. 863. Mátyus Uzorról.

mellett, elég sok gyengébben sikerült meghatározást, ami érthető, hiszen egy nyelvtisztító és újító sem alkothat tökéletes munkát. Felsorolok a szótár anyagából nehány jó, és nehány kevésbé sikerült műszavat. De ha az egész szótárat figyelmesen áttanulmányozzuk, nem tagadhatjuk meg elismerésünket Mátyustól, aki valóban derekas, hasznos munkát végzett. Sok műszava az idők során átment a honvédség életébe s talán még ma is használják. Mint tüzérszakember igen sok tüzérműszót közöl, még pedig ügyesen. Meghagyja a már a reformkorban Szontagh Gusztávtól javasolt s ma is élő üteg kifejezést. A Protzét (ma mozdony) „Böröcz"-nek mondja. A tábori tüzérséget „síktüzérség"-nek írja, a Festungsartilleriet helyesen „vártüzérség"-nek nevezi, de erőltetett az ostromló tüzérségnek „vitüzérség"-re való elnevezése.

Határozottan nem sikerült műszavai közül felsorolok nehányat. Bankett, azaz lépcsőszerű padka lőállások mögött... „állka" Bastion ... „ordony". Méntelepes katona... „csődörész". Blenden, azaz a lőréseket álcázni, eltakarni... „vakla" Casematta... „boltony". Glacis azaz az erődök lejtős előtere... „sikam". Krankenwärter... „ápolár" Parlamentair... „alkudozó". Piaffe, azaz a lóidomítás magas iskolájának az a gyakorlata, amikor a lovat két cölöp közé kötve, helyben ügető, tánclépésre tanítják... „helyüg". Itt valahogy a nyelvújítás túlzó munkásának Helmeczynek szavakat elmetsző módja juthatott eszébe. Sajnos ő is felvette szótárába a szállascsináló rossz megnevezést is.

Jól választott műszavai közé sorolhatjuk a következőket. Abfertigen... „intézkedni, parancsot kiadni, rendelkezni. Ablösen... felváltás, őrváltás sajnos később csúszott be a honvédség nyelvébe a szolgai fordítású germanismus „leváltás". Cantine... „csapszék" Comisbrod — ami tudvalóleg annyit jelentett, hogy bizottságilag (comissionell) meghatározott készítésű, mondjuk szabványos kenyér — „katonakenyér" Guerillakrieg ...„kisharc, csatárharc" Postierungskette... „őrslánc". Vedette... „őrszem".

A másik, 1871-ben kiadott szótár szerzője Pál Károly,[32] aki ezt a munkáját Martonvásáron 1869-ben állította össze. Címe: „Általános német—magyar és magyar—német Hadi-Szótár" Pest 1871. Pfeifer Ferdinand kiadásában. A német—magyar kiadáshoz német nyelvű előszóban ismerteti Pál Károly a szótár összeállításának előzményeit. Már 1864 óta foglalkozott helyes magyarsággal fogalmazott katonai nyelv fejlesztésével,

32 — uo. X. k. 134. és köv. Pál Károlyról.

amikor az Adriai tenger partján állomásozó tengerparti tűzezred (Küstenartellerieregiment) magyar legénységi iskolájában volt mint oktatótanár beosztva. Már ekkor összeírta külföldi szakmunkákból a magyarra fordítandó műszavakat, saját szolgálatának megkönnyítésére, mert arra akkor nem is gondolhatott, hogy azt könyvalakban kiadja. De most, hogy a honvédség megszervezése megtörtént, és mindig több és több magyar nyelvű katonai szabályzatra, segédkönyvre lesz szükség, elérkezettnek látja az időt annak kiadására, bár eddig már két ilyen hadiszótár, Kiss Károly és Mátyus Uzor jó könyvecskéi évek óta forgalomban vannak. De ezek mellett úgy érzi, szükséges volt ezek kiegészítéseképpen egy újabb műszótárat megjelentetni. Ezt hazafias kötelességének tartja, hogy a most kialakulófélben levő, de még korántsem tökéletes magyar katonai nyelv tovább fejlődhessék. Azután hosszasan fejtegeti a szótár összeállításánál maga elé tűzött irányelveket és helyesen határozza meg, hogy a már használatban bevált magyar műszavakat természetesen megtartja, de azok értelmét, ahol szükséges, kibővíti. Javasolja és szükségesnek tartja, hogy egy, katonai szakemberekből és nyelvész szaktudósokból álló közös bizottság határozza meg a magyar katonaélet terminológiáját és alkossa meg az egységes, nyelvi szempontból is kifogástalan magyar katonai nyelvet.

Ha e két, itt említett szótárat, — Mátyusét és Pálét — egymással összehasonlítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy egyikük sem végzett felesleges munkát. Sőt azzal, hogy a nyelvhasználat területét, azaz alkalmazásai lehetőségeit kétféleképpen dolgozták fel, igen hasznos munkát végeztek. A gyakorlati katonaélet számára Mátyus szótára használhatóbb, mert a katona egyes kiképzésétől felfelé, a harcászati, béke és háborús élet minden mozzanatát felölelő szókincset gyűjtött össze. A szabályzatok, utasítások stb. megszövegezésénél tehát ez a könyv határozottan jobban használható. Pál szótára viszont a hadtudományok, hadtörténet művelőinek akkor szinte nélkülözhetetlen segédkönyve lehetett. Nem foglalkozik gyakorlati, kiképzési, szervezési alapfogalmakkal, megnevezésekkel, hanem az ókori hadtörténeti eseményekre és hadszervezetekre visszanyúlva keresi a görög, latin, francia, német, olasz és más nyelvek műszavainak legjobban megfelelő magyar kifejezéseket. Szótárának szavaiból szinte rekonstruálhatjuk pl. a régi római hadsereg hadrendjét, és főleg a régi várépítés köréből olyan francia szakkifejezésekkel ismertet meg, amik már teljesen feledésbe merültek. Ha valaki régi magyar vagy német hadtudományi mun-

kákban ilyen megjelölésekre bukkan s újabb lexikonokban nem találja magyarázatát, nézze meg Pál szótárát. A könyv szavainak túlnyomó része, ami érthető, — tengerészeti, tüzérségi, hadmérnöki, katonai műszaki fogalmakra ad, többé-kevésbé jó magyar műszavakat. Hogy ezeket megtalálni még a tengerészeti élet és a műszaki vonatkozású dolgoknál véglegesen neki sem sikerült, — azt nem róhatjuk terhére, hiszen ezek, a csupán szárazföldi, és évszázadok harcai alatt főleg lovas és gyalogos szolgálatot ellátó magyar embernek ismeretlen fogalmak voltak, tehát ilyen magyar megjelölésekre nem volt szükség. Felsorolok Pál Károly szótárából néhány sikerült és néhány erőltetett katonai műszavat, de végül mégis csak azt mondhatom, hogy ez a szótár is egy lépéssel előbbre vitte a magyar katonai nyelv fejlesztését.

Jó műszavai: activ — „tényleges". Ezt azért hangsúlyozom, mert később a honvédség inkább a rossz „tettleges" szót használta. Armbrust — „kézíj". Jobb mint a magyarul hangzó, de szláv eredetű és általában használt „számszeríj". Aufmarsch — „fejlődés, bontakozás, felvonulás". Fouragieren — „abrakolni". Fuhrwerk — „szekér". Lafette — „ágyúállvány", vagy kevésbé jól — „talap". Nachzügler — „maradozó".

Nem sikerült, erőltetett műszavai: Admiral — „tengernök". Alarmplatz — „riatér". Generalstab — „vezénykar". Bandage — „sérkötelék". Batterie szónak két értelmet ad, Batterie, mint mozgó test — „üteg". Mint épített földmű — „gátony". Bastion — „ordony". Casematte — „boltony". Lunette — azaz erődítményeknek egy féldhold alakú sánca — „holdony". Feldmarschall — „vezérnagy". A hadi és had szókkal összekötött kifejezések használatánál nem következetes, „Haditettről", „hadi pénztárról" ír; de a katonaságot „hadnépnek", a Kriegsschulet — „hadtanodának", a Kriegszustandot — „hadállapotnak" nevezi. A később helyes tűzmester rendfokozatot — „tüzérőrnöknek", vagy „tűzőrnöknek" írja. A hadiműszaki — Genie — szolgálatot — „várnok"-nak. Az élelmezési létszámot — „étálladék"-nak. A várkapuk beszakításánál alkalmazott petárdát, abból kiindulva, hogy a felrobbant petárda a kaput szétzúzza, roncsolja, „zuzárnak", vagy „rontsá"-nak nevezi. A vékony, szúrásra alkalmas Rapier-t, „Vi-szál", vagy „döföny"-nek a hadirokkant invalidust „sér-vitéz"-nek, s a tüzér lövedékeknél a ma időzítésnek nevezett műveletet — „időnyítés"-nek mondja.

Mindeme itt csak nehányat bemutatott fonák magyar műszava ellenére, Pál Károly szótára főleg a hadtörténet tanulmányozásnál még ma is használható segédkönyv.

Két év múlt el Pál Károly szótárának megjelenése óta, amikor 1873-ban kiadott a Honv. Min. egy hadiműszótárat. Címe: „Hadi Műszótár, a m. kir. Honvédség számára." Hivatalos kiadás. Kiadja Pfeifer Ferdinánd 1873. Budapesten." Sajnos; a szótár elejéről elmaradt egy magyarázó bevezetés, így hát nem tudjuk, hogy a Honv. Min. — ezt kötelező, szabályszerű utasításnak szánta-e a honvédség nyelvének magyarosítása érdekében, vagy csak segédkönyvet akart adni azoknak a tiszteknek a kezébe, akik a haderő német nyelvű közös ezredeiből jöttek át az új honvédségbe. Ha áttanulmányozzuk e 174 oldalas, elég bőséges szókincset tartalmazó kis nyolcadrét könyvecskét, megállapíthatjuk, hogy szerkesztői a Kiss Károly, Máttyus és Pálféle szótárakat ismerték, azoknak igen sok műszavát, katonai megnevezését átvették. Valószínűleg többeknek közös munkája, mert szakszerű tengerészeti, kifejezések, műszaki meghatározások mellett, a gyalogság, lovasság, tüzérség szolgálatával foglalkozó műszavak gazdag gyűjteménye. Sok francia, ma már elavult katonai szakkifejezést is találunk benne és előfordul néhány, teljesen érthetetlen műszó. Lehetséges, hogy a hadihajózás szolgálatába vágó ilyen kifejezés volt a „Dexel", — amit magyarul „szalu"-nak, Dexelhaken, amit „szalukamo"-nak fordít. Az Abterten vezényszót, amiről még fogok szólani. helyesen „oszoljra" fordítja. A Präsenzstandot „jelenléti állomány"-nak nevezi. A stratégiára a „hadászat", a taktikára a „harcászat" megnevezést már ebben a hivatalos szótárban megtaláljuk, s azóta is használjuk. A Manővert — nem szerencsésen „Hadozat"-nak nevezi, a Rekrutenkontingent-et „újonctartozék"-nak. Jobb kifejezés, mint a később, a honvédterminológiába bekerült „újoncsorvány", vagy „újoncforda". A Dinamit e szótárban „robony", az Equitáció „lovardászat". Itt találkozunk a helytelen „Lótáp" elnevezéssel a „Fourage" fordításképen. De viszont az ennek megfelelő német Futter kifejezést „takarmánynak" és helyesen „abraknak" nevezi. A tisztek havi járandóságát a Gage-t helyesen, a már Zrínyitől is használt „hópénz"-nek mondja. Mennyivel magyarosabb, illetve helyesebb meghatározás a honvédszabályzatokban végig szereplő „illeték" helyett, amit később a helyesebb „illetmény"-nyel igyekeztek pótolni, mert hiszen illeték az, amit az ember leró, befizet, — illetmény pedig az, amit kap, tehát értelemszerűen helyesebb meghatározás. A tiszti rendfokozatok e szótárban most már végleges ma is használatos, helyes magyar neveket kaptak.

Végig kutattam ezután a szóbajöhető tudományos könyvtárakat, a Hadtöréneti Intézet könyvtárát, az egyetemi könyv-

tár katalógusait, vajon jelentek-é meg katonai szótárak később az 1873 és 1914 évek közt. Csupán az Országos Széchenyi Könyvtár szakkatalógusában találtam a következő adatokat.

1880-ban jelent meg egy német nyelvű könyvecske Wienben. Összeállította Beszédes Frigyes, százados, a Wiener Neustadti Katonai Akadémia magyar tanára. Címe: Ungarische Militärsprache. Ein Handbuch für den Vorgesetzten im Verkehr mit den Untergebenen. Német nyelven ismerteti a magyar nyelvtan szabályait, 50 oldalas kis szótárt is közöl a katonaéletben leggyakrabban előforduló szavakról. Ezek nem katonai műszavak, hanem a mindennapi élet szavai. Azután német—magyar beszélgetéseket közöl, végül ismerteti a szolgálati szabályzat fontosabb részleteit, igen jó, gördülékeny magyar fordításban. Ha nem is nagy jelentőségű munka, mégis említésre méltó kis segédlet a más nyelvűek számára a helyes magyar katonai nyelv használatában.

Annál értékesebb azonban az a 469 oldalas, vaskos könyvecske, amelyet Katonai Szótár címen 1892-ben adott ki Domaniczky István honvéd ezredes.[33] Címe: Katonai Szótár. A Honvédelmi Miniszter Úr Őnagyméltósága megbízásából szerkesztette Domaniczki István m. kir. honvédezredes, Buzna Alajos, Szécsi Mór és Horváth Sándor m. kir. honvéd századosok. Budapest 1892 Pallas kiadásában. Kitünően sikerült könyv, amin nem csodálkozhatunk, ha megismerjük röviden Domaniczky ezredes írói múltját. 1839-ben született. Elvégezte Bécsben a műegyetemet, mérnök lett, de már 1859-ben mint tüzértiszt szolgált a hadseregben. 1869-ben berendelték az újonnan felállított magyar Honvédelmi Minisztériumba. Eleinte a hadiműszaki ügyekben dolgozott, de később reábízták a katonai tankönyvek és szabályzatok szerkesztését. Ekkor már foglalkozott a helyes magyar katonai műszavak megkeresésével és alkotásával. A hadi műnyelv megteremtése körül nagy érdemeket szerzett. 1870—71-ben a pesti tudományegyetemen a hadtudományok rendkívüli tanára lett. Felvitte ezredességig és állandó munkatársa volt az akkor a katonai irodalomban már jelentős szerepet vivő Ludovika Akadémia Közlönyének.

Fentemlített szótára igen gazdag tartalmú. Helyes nyelvérzékkel tudott új szavakat alkotni és megtalálni az értelem szerint legjobban lefordított kifejezéseket. Így például a „landesüblich" kifejezést, amit a honvédség még a két világháború idejéig igen helytelenül „országos jármű" kifejezéssel használt, helyesen fordítja: „országszerte szokásos, vagy tájszoká-

[33] — uo. Domaniczky Istvánról.

sos . . ." szavakra. Az „országos jármű" honvéd hivatalos kifejezés ennek a szónak értelmetlen fordításából származik s csodálkozni kell azon, hogy nem jutott senkinek eszébe annak más, magyarosabb és értelemszerűbb szóval való kicserélése. Ez a kifejezés úgy került a honvéd nyelvbe, hogy a közös hadsereg számára kiadott utasításokból szolgailag lefordították, de roszszul. Landesübliches Fuhrwerk a közös hadseregnél annyit jelentett, hogy abban az országrészben szokásos szekeret kelt a lakosságtól begyűjteni. Mert hiszen más szekeret vagy taligát használ a tiroli hegyi lakó, mást a galíciai paraszt és mást a magyar alföldi gazdálkodó. Tehát a „landesüblich" szó nem egy általános kifejezés, hanem a helyi viszonyokkal számító magyarazat. Magyar viszonyokra vonatkoztatva e helyett egyszerűen szekeret, vagy kocsit kellett volna mondani.

Sajnos, a harmadik, még pedig 1906-ban megjelent Katonai Szótárat, amely az említett szakkatológusban szerepel, a Széchenyi Könyvtár anyagában nem találtuk meg, a háborús mozgalmak alatti ide-oda hurcolkodás folyamán úgy látszik elveszett.

A honvédségnek jóval későbbi talán legsikerültebb hivatalos kiadványa az a könyvecske, amely közvetlenül az első világháború előtt, 1913-ban jelent meg, amikor a honvédség hadrendjét a honvédtüzérség felállításával egészítették ki. Ekkor adta ki a Minisztérium ezt a szótárat: „Tüzér és géppuskás szótár". A m. kir. Honvédelmi Minisztérium hivatalos kiadása. Budapest Pallas-kiadás 1913.

Ezt a könyvet már valóban, magyarul jól beszélő és szakember tisztek, minden bizonnyal nyelvtudósok segítségével állították össze. A géppuskás osztagokat szintén pár évvel a világháború kitörése előtt rendszeresítették a gyalogság és lovasság keretén belül, tehát szükséges volt e fegyvernem műszavait németből magyarra átültetni. Itt már mindenütt a helyes hangzású jó magyar szavakat olvashatjuk, tehát ez a szótár a magyar katonai nyelv fejlődésének jelentős bizonyítéka. A könyv összeállítói nagyon természetesen azokra a fogalmakra, felszerelési tárgyak megszervezésére, a lovakkal, szekerekkel való foglalkozás műszavait, a népi használat helyes terminológiájából vették át. Most már végleg, hivatalosan is elismerik, hogy a tüzérség fegyverét „löveg"-nek s a miníciójáť „lövedék"-nek nevezik el. Bár a löveg helyett megmaradhatott volna mint gyűjtőfogalom az ágyú név. Az Abtretenre azt mondja, hogy ez a vezényszó, illetve utasítás, helyes magyarsággal „oszolj", ha pedig egy emberre vonatkozik, akkor: „mehet". Itt említem

meg, hogy ezt a valóban fonák és a német Abtreten szó értelmét helytelenül alkalmazó kifejezést csak a két háború közti évek egyikében sikerült kiküszöbölnünk. Valóban semmi értelme sem volt annak, amikor például egy feljebbvaló szobában tartott tiszti gyűlések, vagy bármilyen összejövetelek, parancskiadás stb. után azzal küldte el alantasait, hogy „Lelépni". Ezt törölték a honvédség szókincséből s helyette az értelemszerűen és egyébként is legmegfelelőbb: „Végeztem" szóval pótolták. A Glacist már nem sikamnak, hanem helyesen lejtősíknak mondja. Persze azt a legjobb akarattal és szak- és nyelvtudással sem lehetett elkerülni, hogy pl. az ágyú, mint komplikált gépezetnek alkatrészeit, amire a német szaknyelv sem tudhatott rövid, katonás kifejezéseket kitalálni, ne a gyártási üzemekben használt, összetett műszavakkal nevezzék meg. S ezeket a hosszú műszavakat sem lehetett rövid magyar műszavakkal pótolni. Ezen legfeljebb úgy segíthettek, hogy a hosszú szavakat több szóra bontották szét. Hogy csak egy példát említsek: itt van az: Achsstizblechstützenschraubenbolzen" 33 betűből álló műszó, amit magyarul így határoztak meg e szótárban: „Tengelyülésbádogtámasztó csavaros csapszeg."

Megismerkedve így legalább vázlatosan a honvédség életében 1868 után megjelent fontosabb magyar szolgálati könyvekkel és katonai műszótárakkal, most már szükségtelen valamenynyi, a későbbi évtizedekben kiadott szabályzatot, utasítást stb. külön-külön ismertetni, mert azokban nem találunk olyan lényegbe vágó újításokat, amelyek a magyar katonai nyelv fejlesztésére jellemzők volnának. De azt megállapíthatjuk, hogy ezek a szabályzatok általában véve jó, a megjelenésük idejében használt irodalmi nyelven készültek.

A legfontosabb könyvek voltak a Szolgálati és Gyakorlati szabályzatokat tartalmazó utasítások, mert ezek hozták az új honvédség minden tagjára kötelező szabályokat, intézkedtek a gyakorlatok betanítására és közölték a harcászati utasításokat is. Ebben a tekintetben a honvédség szervezőinek feladata nem volt nehéz. A honvédség a cs. és k. röviden „közös" hadsereg szerves részét alkotta, természetes tehát, hogy nem kellett új szabályzatokat kitalálni, hanem csupán a német nyelvű szabályzatoknak magyarra átültetéséről kellett gondoskodni. A honvédség tehát készen kapta a több száz éves fejlődésen keresztülment szabályzatokat, de felszabadulván a német nyelv hatása alól, ezeket gördülékeny magyar nyelvre kellett átültetni. Ebben bizonyára Kápolnai és Domaniczky ezredesek is közreműködtek. Az első Szolgálati Szabályzat 1873-ban jelent

meg. Az azután 1875-ben, 1888-ban, 1907-ben, végül 1914-ben kiadott szabályzatok csak az új fogalmakra illő és stiláris javításokkal a még szebb magyar nyelven hangzó szöveg pallérozásával foglalkoztak.[34] De még így is forgalomban maradt sok, nem helyes magyar műszó. Így pl. a katona-gyógyszerész, élelmezési szakma s egyéb, segédhivatali teendőket ellátó- a csapatnál a hadnagyi rendfokozatnak megfelelő tisztviselők rendfokozata a német Akzessistből magyarul „járulnok" lett. Ezt a magyartalan megnevezést csak 1920-ban sikerült eltörölni s helyette a segédtisztviselő rendfokozatot meghatározni. Úgyszintén érthetetlen volt, hogy az olyan harcászati gyakorlatoknál, ahol nem teljes létszámú ellenség ellen folyt a harcgyakorlat, tehát ahol a— mint honvédül mondták, a „viszonosság" hiányzott, és az ellenséges rajvonalak széleit csak egy-egy emberrel, jelzőzászlóval jelezték, ezt az 1900-ban kiadott, egyébként szépen magyarul fogalmazott lovassági gyakorlati szabályzat... „vázban gyakorlás"-nak írja. Ezt általában helyesen „jelzők elleni harcgyakorlat"-nak mondták.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete az 1868-ban megszervezett honvédség életében az első világháború előtti években voltaképpen holtpontra jutott. Nagyobb méretű fejlődésről már nem beszélhetünk, hiszen arra, — mivel már megvolt az önálló magyar katonaságnál természetes magyar szolgálati nyelv — nem is igen volt szükség. De éppen ezért kellett volna a szabályzatok szövegein belül, ésszerű és értelmes tisztító munkát kifejteni, annál inkább, mert most már a szaknyelvészek, tudós nyelvtudományi kutatók is kezdtek foglalkozni a katonai nyelv helytelenségének kérdésével. A honvédségben szolgált önkéntesek, tart. tisztek és a magyar katonaélet után érdeklődők az új magyar szabályzatokat megismerték, tehát alkalmuk volt erről véleményüket nyilvánítani. A honvédség és a nyelvtudósok köréből már pár évvel a honvédség megalakulása után olvashatunk okos hozzászólásokat és vitákat a nyelvtudományi folyóiratokban. Nem tartozik ennek az értekezésorozatomnak keretébe, hogy ezekkel a már tisztán nyelvészeti térre átkerült vitákkal, részletesen foglalkozzak, de hogy lássuk, miről volt szó, felemlítek egy-két hozzászólást szakemberek részéről és azt, hogy a honvédség miképpen fogadta ezeket a neki nem tetsző bírálatokat.

Ismét Domaniczky ezredes volt az, aki már 1877-ben felemelte szavát egy értekezésében: „Hadiműnyelvünk egyönteté-

[34] — Felszeghy E. id. mű. 84. old.

séről" a Ludovika Akadémia Közlönyében.[35] Bírálja az 1873-ban kiadott hivatalos katonai szótárat és megállapítja, hogy: „ahány magyar katonai könyvet veszünk kezünkbe, annyiféle műnyelvvel kell megbirkóznunk." Javasolja, hogy akinek kifogása van valamilyen műszóra vonatkozólag igazolja annak eredetét, jogosultságát. De figyelmezteti arra, hogy ne próbáljuk a begyökerezett vezényszavak és a már megszokott hadiműszavak egyöntetűségét „könnyelműen" megbontani, mert ezzel csak ártunk. Domaniczkynak ebből a megjegyzéséből látjuk, hogy a későbbi honvédségi nyelvben használt fonák, magyartalan, vagy erőltetett szakkifejezéseket sokszor nem a felülről elrendelt szabályzatok honosították meg, hanem azok a csapat életében, a mindennapi használatban keletkeztek és kerültek forgalomba. A 80-as évekig sem a katonaság, sem az irodalmi emberek nem törődtek komolyabban a katonai nyelv magyarosításának kérdésével. Újból felszínre került azonban ez a dolog, amikor már nyelvtudósok látták elérkezettnek az időt, hogy ehhez a kérdéshez nyelvtudományi szempontból komolyan hozzászóljanak.

A Magyar Nyelvőr szakfolyóirat 1891. évfolyamának egyik számában Bélteky Kálmán igen behatóan ismerteti a magyar katonai nyelv ferdeségeit, helytelenül képzett szavait, ezek közül igen sokat felsorol.[36] Érdekesen magyarázza, hogy minden foglalkozási ágnak szüksége van műszavakra. De míg pl. az orvos vagy a pap beéri a görög—latin műszavakkal, mert csak ők használják és nem a közönség, — . . . „a katonai intézmény ma egészen elüt a régitől. Itt már nemzeti önállóságunk kap csorbát, ha a modern nyelvekhez fordulunk kölcsönkérő szóval". Vázolja a helyes eljárási módokat és sürgeti azok követését, mert a hadsereg iránti érdeklődés nagy, a parlamentben, hírlapokban és egyebütt is, szükség van helyes katonai nyelvre. Az általános védkötelezettség is szükségessé teszi a katonai műszavak ismertetését. Mindebből az következik, hogy 1. a katonai műnyelv sok hibában szenved és 2. várja az orvoslásra való készség embereit.

Béltekynek erre a figyelmeztetésére a Ludovika Akadémia egyik tanára, Vághó Ignác százados válaszolt a Ludovika Akadémia Közlönye 1892. évfolyam első füzetében.[37] Helyesli Bélteky megállapítását, hogy a katonai nyelv fontosabb minden többinél. Elismeri, hogy sokban igaza van. De védekezik, hogy akkor, amikor a honvédség megalakult, más nem lehetett tenni,

35 — Ludovika Akadémia Közlönye. 1877. IV. k. 295. old. A következőkben röviden L. A. K. jelzem.
36 Magyar Nyelvőr. 1891. XX. 534.
37 — L. A. K. 1892. I. 90—99. old. Vághó Ignácról: Szinnyei id. mű. XIV. 235.

gyorsan kellett szabályzatokat alkotni, nem lehetett napokig, hetekig, hónapokig tűnődni és rágódni egy-egy műszó helyes magyarsága felett. Cikkében közli a Béltekytől kárhoztatott helytelen műszavakat, ajánlja azok figyelembe vételét és szívesen elismeri, hogy Béltekynek igaza van, ha azokat kifogásolja és azt is, hogy a Béltekytől javasolt szavak nyelvi szempontból kifogástalanok.

Ettől kezdve az irodalmi és nyelvészeti szaklapok állandóan foglalkoztak a magyar katonai nyelv kérdésével. Ezekkel az érdekes hozzászólásokkal itt nem foglalkozunk, mert azok a katonai nyelv kérdésének nem hadtörténeti fejlődéstörténetéhez tartoznak, hanem a szavak etimológiai boncolgatásával foglalkozó nyelvész szakfolyóiratok hatáskörébe.

1902-ben beleszólt a vitába az akkori magyar nyelvtudósok egyik legkiválóbb képviselője, Tolnay Vilmos egyetemi professzor a Magyar Nyelvőrben[38] kiadott cikkében. Szomorúan kell észrevenni, írja, hogy: .... „a honvéd szolgálati szabályzatok és könyvek nyelve nyakatekert, mesterkélt, lapos, lendület és emelkedettség nélkül való műnyelv, érthetetlen, magyartalan." Dicséri Vághó Ignácot, aki eleinte sértődöttséggel fogadja a nyelvészek kifogásait, de pár év múlva már maga: ... „anyanyelvünk iránt való igaz érzéssel és nem közönséges tudással panaszolja a magyar katonai nyelv elmaradottságát. Helyre kell tehát hozni a hibákat." Erre Tolnay professzor négy utat jelöl meg: 1. Új katonai szótár kiadását, 2. A szolgálati szabályzatokat és egyéb könyveket újból kell lefordítani. 3. A szótárt katonák és nyelvészek közösen bírálják meg, végül 4. A Honv. Min. rendeleti úton gondoskodjék a többiről. Tolnay 1905-ben a Magyar Nyelvőrben[39] A magyar katonai nyelv című értekezésében ismét részletesen foglalkozik e kérdéssel, s megállapítja, hogy a magyar katonai nyelv Vághó Ignác dicséretreméltó, szakavatott fáradozásának ellenére még mindig magyartalan, mesterkélt. Pedig hogy lehet a német szabályzatokat helyesmagyar nyelvre átültetni, arra például megemlíti, hogy a közös hadsereg katonaiskoláiban használt erődítéstani tankönyveket Brunner Mór altábornagy kitűnő szakmunkáit Székely László százados, a Ludovika egyik tanára kifogástalan magyarsággal tudta lefordítani, ez a könyv e téren „örvendetes haladást mutat."[40] Székely László az egyik könyv előszavában meg-

38 — Magyar Nyelvőr. 1902. évf. II. 88. Tolnay Vilmosról: Szinnyei id. mű. XIV. 257—9.
39 — Magyar Nyelvőr. 1905. februári szám.
40 — Székely László fordításai 1904- és 1907-ben jelentek meg.

jegyzi, hogy „a fordításnál nagy segítségére volt Simonyi Zsigmond"[41] — a kiváló nyelvtudós.

Hogy a magyar nyelvészeken kívül az irodalomtörténészek mennyire nem törődtek a magyar katonai nyelv kérdéseivel s általában a hadtudományi, már ebben az időben megjelent sok értékes munkával, — bizonyítja az, hogy sem Szerb Antal sem Pintér Jenő irodalomtörténeteikben nem tartották érdemesnek erről megemlékezni.

Vághó Ignác valóban dicséretreméltó buzgalommal propagálta tovább is a nyelvtisztítás kérdését katonai színvonalon. A Ludovika Akadémia Közlöny utódjaként megjelen Magyar Katonai Szemje 1908. évfolyamának több közléséből látjuk, hogy az ügyet szívükön viselő honvéd tisztek igyekeztek ezt a kérdést felszínen tartani és előmozdítani. E folyóirat 1908. évfolyamában Vághó ismét ír egy cikket „Magyar katonai műnyelv" címen[42] s ezt megelőzőleg a szerkesztőség tesz közzé egy rövid buzdító felszólítást hogy: „Fejlesszük a magyar katonai nyelvet." Vághó hivatkozik az időközben megjelent nyelvészektől írt cikkekre, sajnálja, hogy azok még mindig csak elítélőleg tudnak nyilatkozni erről, de kénytelen elismerni, hogy: „amióta a műnyelvet hevenyészve megalkották: azzal édeskeveset törődtünk és a haladó és tisztító nyelvtudomány művelő hatása elől elzártuk. Fejlődnünk kell, de nem szabad minden már begyökerezett műszót kitörülni". Ugyanebben a füzetben egy örvendetes újítást látunk. A szerkesztőség egy „Nyelvművelés" rovatot nyitott, és azzal kezdte ezt az újítását, hogy pályázatot hirdetett néhány korcs, magyartalan és rosszul alkotott műszó megmagyarosítására. Sajnos, a lelkes felszólításnak nem volt nagy hatása. Ebben a különben értékes hadtudományi cikkeket közlő szakfolyóiratban ez a rovat csak pár évig tengődött még. Valószínűleg a részvétlenség az oka, hogy 1910-ben, tehát már két év múlva, ezt a rovatot beszüntették.

Ebben az időben a viták is elültek, a nyelvészek már nem igen foglalkoztak a katonai nyelvvel és a honvédség vezetői és tisztikara sem tettek újabb lépéseket ebben az ügyben. Most már, — az első világháború előtt — ezekben az évtizedekben 1868 óta felnevelkedett egy olyan tisztikar, amelyik a honvéd hadapródiskodákban és a Ludovika Akadémiában ezt a hivatalos nyelvet tanulta meg, ebben nevelődött és élte végig egész pályafutását. Már talán fel sem tűnt nekik, hogy nem kifogás-

41 — Szinnyei id. mű. Simonyi Zsigmondról XIV. 1106—1114.
42 — L. A. K. 1908. 360.

talan magyar nyelven tanítják és vezénylik honvédeiket, sőt alkalmam volt hallani, hogy büszkék arra, hogy van külön „honvédnyelvünk". Hiszen a gyakorlatban valóban mindegy volt, hogy például egy faluba éjjeli szállásra bevonuló század tisztjének a kijelölt szállást a rossz magyarsággal, illetve szolgai fordítás szerint elnevezett „szálláscsináló" altiszt mutatja-e meg, s nem egy szállásosztó. És tudunk olyan esetről is, hogy a csapat nem is törődött a szabványos, értelmetlen műszavakkal és például talán még a raktárkezelő sem tudta, hogy a leltárában szereplő, a lópatkoláshoz szükséges tábori kohónak a neve a hadbiztosi anyagkezelési szabályzatokban „hengertárvinnye".

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete tehát az első világháború előtti években, és természetesen a háború alatt is, holtpontra érkezett. Csak amikor, a háború után megszervezték az önálló Magyarország új haderejét, megalakult a Magyar Hadtörténelmi Levéltár, és újból megindult a katonai szaksajtó tevékeny munkássága, — próbálták kibillenteni ezt a megrekedt mozgalmat a Hadilevéltárban dolgozó hadtörténészek.

Markó Árpád
a történettudományok kandidátusa.

SZEMLE

RAZIN: A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE

II. KÖTET

Budapest, 1961. Zrínyi Kiadó

Az első kötet sikere után a magyar közönség és a hadtörténelemmel foglalkozó kutatók élénk érdeklődéssel várták Rázin monumentális, öt kötetre tervezett műve, második kötetének magyar kiadását. Az érdeklődést annál is inkább indokoltnak tarthatjuk, mivel Engels és Mehring rövidebb lélegzetű, inkább csak elvi jelentőségű megállapításai után — Razin műve az első tudományos igénnyel megírt összefoglaló jellegű, marxista monográfia — a hadművészet történetének egyik leghomályosabb, legtöbb vitát kiváltó korszakának, a feudalizmus korának hadseregéről és hadművészetéről.

A mintegy 600 oldalas terjedelmes munka áttanulmányozása során az olvasó joggal állapíthatja meg, hogy ez a várakozás egyáltalán nem volt indokolatlan. Razin művének második kötetében megőrzi az első kötet értékes tulajdonságait, a hadművészetet döntően befolyásoló társadalmi és gazdasági alap hű és pontos vázolását, a világos és áttekinthető szerkezetet és stílust, valamint az anyag bőséges gazdagságát és komoly tudományos felkészültségre való feltárását és szelektálását. A második kötetben újabb tudományos értékekkel gazdagodott a monográfia. Ebben a részben Razin sokkal több új időtálló megállapítást tesz, kevésbé ragaszkodik a korábbi feldolgozások megállapításaihoz, s a hivatott tudós biztonságával mozog a középkori hadtörténelem veszélyes szakadékai között. Többnyire sikeresen elkerüli azokat a buktatókat, melyek a gyér és megbízhatatlan középkori források félreértéséből származnak, s amelyek korábban több egyébként jelentős mű értékét alaposan csökkentették — gondoljunk itt elsősorban Köhler, Golicin,

Oman, Delpech és mások munkáira. A források helyes kritikai értékelése Razin munkásságának egyik legfigyelemreméltóbb oldala, mely párosulva alapos történeti tudásával és magas katonai műveltségével, biztosítja a mű sikerét.

Az is a szerző érdeme, hogy a régebbi feldolgozásoktól eltérően kellő figyelmet szentel az orosz hadművészet fejlődésére, és a korábbi, az orosz hadművészetet lebecsülő orosz és külföldi történészekkel szemben kiemeli az orosz hadtörténelem haladó vonásait. Razin e megállapításait bátor, éles elvi harc eredményeként szűri le. Bele tudja ágyazni az orosz hadtörténelem sajátos fejlődését az általános európai és ázsiai hadtörténelem keretei közé, s ezáltal méltó helyére állítja a hősiesen harcoló orosz nép hadtörténetét e korai időszakban. Kár viszont, hogy a — korábbi felfogástól szöges ellentétben — a kivántosnál nagyobb mértékben ragaszkodik az orosz fejlődés autochton, egyedi sajátosságaihoz. Egyáltalán nem tér ki azokra a hatásokra, melyek az orosz hadművészetet a különféle népekkel, bizanciakkal, németekkel, kunokkal, mongolokkal stb. — vívott háborúk során elkerülhetetlenül érték, valamint arra sem mutat rá kellő súllyal, hogy a szomszédos népek hadművészetét mivel gazdagította az orosz nép. E kölcsönhatások kimutatása gazdagabbá, sokoldalúbbá és érthetőbbé tette volna a művet.

Külön ki kell emelnünk a hadjáratok és csaták szemléletes, pontos s amellett rendkívül olvasmányos leírását. A kulikovói csata, Kazány ostroma, a svájci—burgundi háború színes, eleven forgataga a laikus olvasó számára is világosan érzékelteti a középkor háborúinak múltba veszett távoli világát. Ezzel a mű — amellett, hogy leírásai tudományos pontossággal bírnak — a nagyközönséget is maradandó élményekkel gazdagítja.

Razin e hatalmas munkája megköveteli, hogy részleteiben is elemezzük, annál is inkább, mert sok értékes, a magyar hadtörténészek számára is jelentős megállapítással gazdagította a hadtudományt. Másrészt a szerzőt gondolatainak szárnyalása több esetben — éppen bátor újszerűségüknél fogva — olyan következtetésekre juttatta, melyek a tudomány mai állása szerint, még erősen vitathatók, s amelyeket Razinnak sem sikerült megnyugtató módon bebizonyítania.

A rendelkezésünkre álló terjedelem, azonban nem engedi meg, hogy teljes részletességgel térjünk ki Razin valamennyi értékes, vagy vitatható gondolatára, éppen ezért csak a leglényegesebb fejezetek és megállapítások ismertetésére vállalkozhatunk.

A monográfia egy bevezető részre és két főrészre oszlik. Az első részben a háború feudális korszakának első, a másodikban a korszak második részének hadművészetét tárgyalja a szerző. A periodizációt helyesnek mondhatjuk, mivel a XIV. század második fele, mind társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból, mind pedig hadművészetileg határterületnek tekinthető. Ekkor jelennek meg jelentős tömegben a zsoldosok, az új gyalogság és a tűzfegyverek a történelemben. Ezek lényeges változásokat okoztak a hadsereg egész szervezetében és hadművészetében.

A bevezető részben a feudalizmussal és a háború feudális korszakával foglalkozik a szerző. Elméleti fejtegetésein meglátszik az előző kötet bírálatainak hatása: nagyobb gondot fordít a társadalmi és gazdasági változásoknak a hadművészetre gyakorolt hatására, és mélyebben elemzi sajátos katonai tényezőket is. A feudális hadművészet elemzésénél Razin, rendkívül helyesen, Engelsnek abból az ismert tételéből indul ki, hogy a „feudális rendszer eredetét tekintve katonai szervezet volt, amely azonban lényegében ellensége volt mindennemű fegyelemnek. A feudális katonai szervezet felépítésének jellegét a *politikai rendszer jellege* (kiemelés — a szerzők) — határozta meg" (14. lap). Razin azonban adós marad a probléma mélyebb feltárásával és megelégszik a régebbi történészek megállapításainak ismételgetésével, a feudális anarchia kiscélú háborúiról, s nem mutat rá kellő határozottsággal azokra a tényezőkre, amelyek ezt előidézték. Elsősorban arra, hogy a feudális katonai szervezet tulajdonképpen megegyezett a feudális uralkodó osztállyal. Nem elemezte eléggé a feudális földtulajdon katonai jelentőségét sem.

A bevezetés további részében nézetünk szerint sematikusnak és nem eléggé differenciáltnak tűnnek a „háború termelő erőiről", „termelési viszonyairól" tett megállapítások. Razin félreértette Marx egyik alapvető gondolatát: „A hadsereg története mindennél szemléltetőbben bizonyítja *a termelő erők és a társadalmi viszonyok* (s nem termelési viszonyok! — a szerzők) kapcsolatára vonatkozó nézetünk helyességét." (19. oldal.) Tehát inkább a hadseregnek és a társadalomnak egymásra gyakorolt hatását kellett volna elemeznie, akkor helyesebb következtetésekre juthatott volna. Ezzel elkerülhette volna a hadseregnek, mint ipari szervezetnek a beállítását is. Kétségtelen — már Marx utalt rá —, hogy a hadseregnek és az iparnak sok tekintetben hasonló vonásai vannak. A kettőt azonban nem lehet azonosítani. Ezért, véleményünk szerint, helytelen például

a feudális katonai szervezet időszakáról, mit a háború céhkorszakáról beszélni, mivel ez a meghatározás csak a feudális hadsereg egyik alkotóelemére, a zsoldosságra alkalmazható, többkevesebb pontossággal. A többi alkotóelem, így a különösen Oroszországban olyan döntő szerepet játszó népfelkelés, vagy a szolgáló nemesség már egyáltalán nem sorolható ebbe a kategóriába. A háborúk nemcsak „a katonai testületek" ügyei maradtak. Gondoljunk itt a honvédő háborúkra, vagy akár csak a hatalmas tömegeket megmozgató mongol és török hódításokra, esetleg a legtöbb társadalmi osztály részvételével vívott első keresztes hadjáratokra. A fentiekből azt hisszük világosan látszik tehát, hogy Razinnak a háború kézműves, céh, manufakturális és gépi korszakokra történő felosztása bármennyire is értékes és eredeti gondolatnak hat, még nem eléggé megalapozott és a tudomány jelenlegi állását tekintve erősen vitatható.

Néhány szót kell ejtenünk a mű historiográfiai fejezetéről is. Ebben bizonyos aránytalanságokra bukkanhatunk. Míg az orosz polgári hadtörténetírást a szerző részletesen elemzi és bírálja, addig a nyugati polgári írók közül csupán háromnak, Rüstownak, Delbrücknek és Mitchellnek a nevét említi, s közülük is csupán Delbrückkel foglalkozik érdemileg. Mivel a munka az egyetemes hadtörténelem bemutatásának igényével lép fel, feltételenül indokolt lett volna néhány régebbi és mai burzsoá szerző — gondolok itt főleg Köhler, Oman, Delpech, Jähns, Schmitthenner, Frauenholz, Lot, Verbruggen, Smail munkásságára — bírálatára. Annál is inkább, mivel ezek új adatokkal is gazdagították a hadművészet történetét. Lot és Frauenholz főleg hadseregszervezési, Verbruggen taktikai téren hozott új adatokat és állított fel új elméleteket. E művek kritikai ismertetésével és adataik felhasználásával gazdagabbá és színvonalasabbá tehette volna a szerző — a társadalmi megállapításaitól eltekintve — eléggé szűkszavú nyugat-európai hadtörténelemmel foglalkozó fejezeteket. A népi demokratikus országok marxista hadtörténetírói is hiányoznak a felsorolásból. Ez különösen a cseh nép forradalmi háborúját leíró fejezet olvasásánál szembetűnő. Az újabb feldolgozások mellőzése — elsősorban Durdik és Maček munkásságáé — könnyen elkerülhető hiba forrásává vált: Razin a legtipikusabb huszita hadjáratnak az 1423-as magyarországi hadjáratot tartotta, pontosan elemezte ennek hadművészeti tanulságait, holott az újabb kutatás kiderítette, hogy ez a hadjárat egyáltalán nem is ment végbe!

A terjedelmes és mondanivalójában értékes bevezető után a szerző rátér monográfiájának tárgyára, a háború feudális korszaka hadművészetének konkrét történeti anyagon való vizsgálatára. Híven követve a bevezetőben vázolt periodizációt, kötete első részét a háború feudális korszaka első időszakának szenteli, s az olvasó elébe tárva a szláv, az arab, a frank, a mongol és a török törzsszövetségek fegyveres szervezeteinek, valamint az európai és ázsiai feudális anarchia korszakának hadművészetét — megállapítja azokat a sajátosságokat, amelyek a korszak hadművészetét jellemzik.

Ha a szerző egyebet nem is tett volna, mint a hadtörténeti irodalomban ismert adatokat rendszerezi, s a marxizmus tanításai alapján levonja a következtetéseket, már maga ez a tény is nagy jelentőséggel bírna, s méltán keltene érdeklődést, hiszen közismert dolog, hogy e korszakot összefoglaló korábbi feldolgozások sok kívánnivalót hagytak maguk után. Razin azonban nem elégszik meg ennyivel. Éppen ezért, mert marxista módszerrel nyúl a hadművészet kérdéseihez, kötetében olyan történeti anyag is napvilágot lát, amelyet a polgári hadtörténetírók munkáiban hiába keresünk.

Ilyennek tarthatjuk elsősorban az ősszlávokról írt fejezetet, melyhez fogható részletességgel hadtörténetíró még nem emlékezett meg ezekről a maguk idejében Európa történetében fontos szerepet játszó népekről.

Nem véletlen, hogy a szerző munkájának e részében éppen az ókori szlávokkal kapcsolatban ad figyelemreméltóan újat. A nyugat-európai burzsoá hadtörténetírás, valamint a Pogogyin „iskoláját" követő oroszországi burzsoá hadtörténészek is, az áltudományos „normann elmélet" alapján szemlélték a keleti szlávok történetét, s ezért a hadtörténeti irodalmat olvasók látóköréből is vagy teljesen kiesett, vagy legjobb esetben a perifériára szorult az Európa keleten élő népek hadművészete, mint ahogy azok társadalomtörténete is.

Rázin fontos feladatának tartja, hogy leleplezze a burzsoá történetírás valóságot meghamisító egyoldalúságát, s más népek hadszervezete, hadművészetének ismertetésével együtt részletesen foglalkozik az ős-szlávok társadalmi helyzetével, hadszervezetével a Kelet-Római Birodalom ellen viselt harcaival, egyben rámutatva a harcok haladó történeti jelentőségére is.

A szerző nagy érdeme, hogy bőven merít a szlávokra vonatkozó, főként bizánci forrásokból, s e források segítségével mesterien ábrázolja a letelepült életmódot folytató, az ősközös-

ségi társadalom bomlásának időszakát élő, törzsszövetségekben egyesült ős-szlávok hadszervezetét és hadművészetét. Nagy tényanyagon mutatja be, hogy a szlávok számára a győzelmet nem ellenfeleik gyengesége, hanem saját erejük és hadművészetük biztosította. A Bizánc elleni hadjáratok, valamint a Balkánon lefolytatott hadjáratok leírásával bizonyítja, hogy a szlávok hadművészetét egyáltalán nem a védelmi jellegű hadviselés jellemezte, s hogy mind hadászati, mind pedig harcászati tekintetben ez a hadművészet nagy hatást gyakorolt a szomszédos államok hadszervezetének hadművészetére.

Az ókori szlávokról szóló fejezet tanulmányozása után az olvasó is teljes meggyőződéssel állíthatja a szerzővel együtt, hogy mikor a IX—X. században a keleti szlávok az óorosz állam kötelékébe tömörítve a történelem színpadára lépnek, „nem a bizanciak vagy a varégek tanítványaiként, hanem elődeik hosszú évszázadok folyamán kialakított gazdag hagyományainak és hadművészetének örököseiként" jelennek meg.

Az óorosz állam létrejöttének előfeltételeit tulajdonképpen az a folyamat teremti meg, amely a VIII—IX. század idején a keleti szlávok társadalmában végbemegy. Ez az időszak, mikor a szlávoklakta területen befejeződik a nemzetségi szervezeten alapuló társadalom bomlása, a kézműipar elválik a mezőgazdaságtól, megjelennek és növekedésnek indulnak a kézműipar központjai, a városok. A termelési mód megváltozásával maga a szláv társadalom is megváltozik s két ellentétes osztályra szakad. Mindezeknek a változásoknak végső betetőződése volt az óorosz állam létrejötte. Az óorosz állam története a keleti szlávok történelmének legfontosabb fejezetét alkotja. Ez az állam fogja közös egységbe a keleti szlávok lakta területeket s ez az állam válik az orosz, ukrán és bjelorusz nép bölcsőjévé.

Rázin vitába száll azokkal a történészekkel, akik IX—XI. századi óorosz államot kora-feudális államnak nevezik. Ő az óorosz államot egyszerűen a szláv törzsek egyesülésének tekinti, s hangoztatja, hogy ez az egyesülés jellegére nézve „katonai állam, a törzsi előkelőség politikai szervezete, melynek élén a fejedelem állt".

A szerző azonban e jellemzés során adós marad az óorosz állam területén élő népek társadalmi fejlődésének ismertetésével, nem jelöli meg azt az irányt, amely felé az óorosz állam társadalma halad. Csak helyeselhető lehetett volna, ha a szerző néhány adattal szemlélteti, mint szorulnak egyre hátrább az óorosz társadalomban az ősközösségi társadalom maradványai,

s hogy éppen az óorosz állam által biztosított védelem feltételei között, miként bontakoznak ki egyre jobban a feudális viszonyok, s mint feszítik szét végső soron az óorosz állam kereteit.

Ebbe az átmeneti állapotba gyökerezik a korszak hadművészete is. Az óorosz állam hadszervezetében már fellelhető a kis és nagy druzsinák képében az új hadsereg, míg a vojokban a városi és falusi felkelők csapataiban a régi szláv társadalom képviselőit láthatjuk. Ez az elkülönülés nemcsak a két csoporthoz tartozók társadalmi helyzetében található meg, hanem fegyvernemi tekintetben is. Az uralkodó osztály tagjaiból álló druzsinák alkották a lovasságot, míg a népfelkelés tagjai gyalog szolgáltak.

Ez a haderő mint a szerző is írja, tovább fejlesztette az V—VIII. századi szláv hadművészetet, amelyet a támadó jellegű hadviselés jellemzett.

Az óorosz haderő XI. századi harcrendjének ismertetésekor Rázin megállapítja, hogy a harcrend három alkotórészre való tagozása elősegítette a sereg manőverező képességének fokozását. Az óorosz sereg harceljárásáról szólva hangsúlyozza, hogy igen gyakran alkalmazták „a megkerülést, az átkarolást, továbbá a lesállásokat és az ellenség tőrbecsalását".

Ez a hadsereg jól megállta helyét mind a harcmezőn, mind a városok ostrománál. Hadművészete az óorosz államot fenyegető szomszédok, Bizánc, a volgamenti bolgárok, a kazárok, a besenyők és a kunok elleni hadjáratokban mutatkozott meg, s fejlődött tovább.

A szerző azonban mielőtt a hadjáratok elemzésére rátérne, részletesen taglalja az óorosz állam e nyugtalan szomszédainak hadművészetét. Azok a megállapításai, amelyek a kazárokra, besenyőkre vonatkoznak, nézetünk szerint a magyar hadtörténetírás számára is tartalmaznak értékes adatokat.

Rátérve az óorosz állam hadszervezetének hadművészetére, a szerző ezt a IX. század végén és a X. században lezajlott hadjáratok tükrében mutatja be.

Így láthatjuk Oleg és Igor Konstantinápoly ellen viselt hadjárata során az orosz hadsereg szárazföldi-tengeri vállalkozásait, melyek a hajóhad és lovasság együttműködésére épülve arattak sikereket.

Az első két kijevi fejedelem hadjáratainál sokkal részletezőbb és elemzőbb formában kerül sor Szvjatoszláv fejedelem Bizánccal folytatott háborújára, s a rendkívül színes s ugyanakkor nagy tudományossággal megírt harcleírások teljes bete-

kintést engednek az óorosz hadsereg hadművészetébe. Mindemellett még Szvjatoszláv alakjának nagy szeretettel és avatott kézzel való megrajzolásával a szerző emberi közelségre hozza az óorosz állam felfelé ívelő korszakának e híres hadvezérét. Talán nem bocsátkozunk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy az óorosz hadművészetre vonatkozóan éppen Szvjatoszláv hadjáratainak leírásából kap legtöbbet és maradandót az olvasó.

Szükségesnek látszik, néhány szóval, a X. század végén viselt hadjáratokról is megemlékezni. Mint ismeretes, Vlagyimir fejedelem uralkodása idején épp akkor, midőn az óorosz állam már jelentős szerepet töltött be az európai politikában, a belső fejlődés eredményeképpen a birodalomban megindult a részekre szakadás folyamata, s hogy ennek ideig-óráig gátat lehetett szabni, az Vlagyimir fejedelem politikájának köszönhető. Vlagyimir a fegyver erejével leverte a szeparatizmus híveit, s megszilárdította a birodalom helyzetét.

Az orosz törzsek és fejedelmek ellen viselt háborúról, sajnos, viszonylag keveset szól a szerző, pedig igen tanulságos lehetett volna e harcok elemzése, melyekben a szembenálló felek mind hadszervezés, mind hadművészet szempontjából azonosak voltak. Vlagyimir hadszervező munkája is nagy figyelmet érdemel, nála domborodik ki a legmarkánsabban a hadsereg egységes törzsi összetételének megőrzésére való törekvés.

Nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy Vlagyimir államvallásnak a feudalizmus ideológiáját hirdető kereszténységet vezeti be. Az új vallás bevezetésének nemcsak a társadalomra volt általában hatása, hanem új erkölcsi alapot kölcsönzött a hadseregnek is: „a katonák nemcsak a haza, hanem a vallás védelmére is kötelezték magukat" (92. old.).

A hadművészet a gótikus Oroszország hanyatlásának kezdetén című részben a szerző bölcs Jaroszláv és Vlagyimir Monomah uralkodása idején viselt hadjáratok sajátosságaival foglalkozott. Ez a kis fejezet is újdonságot jelent a magyar olvasók számára. Csak sajnálhatjuk azonban, hogy a szerző itt nem foglalkozik azokkal a népfelkelésekkel, amelyek a XI. század végén, a XII. század elején nagy számban robbantak ki a birodalomban. Keveset olvashatunk azokról a belháborúkról is, amelyek ebben az időben meg-megújuló erővel folytak. Szólhatott volna a szerző ezenkívül például Kálmán magyar király 1099. évi hadjáratáról s ennek kapcsán megvilágíthatta volna a magyar haderő XI. századi hadművészetét is, s így teljesebbé tehette volna azt a képet, amelyet az óorosz állam szomszédainak hadművészetéről kaptunk.

A harmadik fejezetben az arabok és a frankok hadművészetével foglalkozik a szerző. Az arabok VII—X. századi sikereinek forrását Rázin helyesen abban találja meg, hogy a katonai demokrácia társadalmi rendjében élő arab törzsek jó lovasságuk mellett fejlett haditechnikával rendelkeztek, s gyengébb ellenfeleikkel szemben célravezető, bár többnyire nem kimondottan tisztességes politikai stratégiát alkalmaztak.

Az arab hadsereg meglehetősen fejlett harcrendje biztosította a tartalékképzést és lehetővé tette a harcközbeni átcsoportosítást is. Hatása az európai hadseregekre is átterjedt.

Egy apró pontatlanságot azonban nem hagyhatunk figyelmen kívül, Rázin a X. században granadai kalifátusról beszél (111. oldal), holott ebben az időben Cordovában volt a kalifátus székhelye.

A frank államnak és fegyveres szerveinek tanulmányozása azért fontos számunkra, mivel a feudalizmus általános európai formája először a frank birodalomban fejlődött ki, s innen terjedt el egész Közép- és Nyugat-Európában. Rázin nagy gondot fordít a frank társadalom és hadsereg leírására és itt valóban sikerült kimutatnia azt a kölcsönhatást, amely ezek között fennállt. A frank társadalmi rend fokozatosan alakult át nemzetségi társadalomból feudálissá. Ezt a folyamatot a hadseregben egyrészről a szabadok hadkötelezettségének visszaesése és a királyi és grófi kíséret, a „Scara" szerepének megnövekedése jelzi, másrészről pedig a lovasság előretörése a gyalogság rovására. Rázin azonban ezt a folyamatot bizonyos fokig félreérti, szerinte „a kiegészítés ilyen (ti. a szabad földtulajdonosok katonai szolgálata — a szerzők) rendszerének eredményeként a frank hadseregben a főfegyvernem a gyalogság lett." (131. oldal.) A gyalogság már a legkorábbi időben a frank haderő alapját képezte; a későbbi katonai reformok elsősorban a lovasság fejlesztését célozták, emellett természetesen a gyalogság harcértékét is meg kívánták őrizni.

A frankok háborúival kapcsolatban viszont Rázin nagyon helyesen utal ezek stratégiai vonatkozásaira és kiemeli a támaszpontok rendszerének kiépítését. E rendszer későbbi alkalmazása a várháborúk formájában az egész középkor hadászatának talán legtipikusabb válfaját jelentette. Felettébb sajnálatos tehát, hogy Rázin csak ezen az egy helyen és itt is csak burkoltan emlékezik meg a várak stratégiai jelentőségéről.

Oroszország fegyveres szervezetének hadművészete a XII—XIII. sz-ban című fejezetben a szerző tulajdonképpen a feudális anarchia időszakának hadművészetét tárgyalja. A had-

művészettörténet szempontjából is igen érdekes ez az időszak, hiszen a számtalan fejedelemségre szakadt, egykori nagy birodalmat a külső ellenség mind hevesebben támadta. Ekkor még csak elvétve merült fel a gondolat, hogy egyesíteni kellene a fejedelemségek erejét a támadók elleni harcra. Ilyen szövetkezésnek jó példája az 1181. évi, kunok elleni hadjárat, melyet Szvjatoszláv kijevi fejedelem szövetségben 12 dél-oroszországi fejedelemmel, győzelmesen harcolt végig. Viszont vereséggel végződött Igor Szvjatoszlavics, Novgorod—Szeverszk urának néhány fejedelemmel közösen végrehajtott vállalkozása 1185-ben a kunok ellen. Erről a hadjáratról szól a híres hősköltemény, az „Igor ének", melynek szerzője az orosz földek egyesítésére hívja fel az oroszokat.

Az orosz fejedelemséget azonban nemcsak a nomád népek támadásai fenyegették, kinyújtották kezüket az orosz földek felé a svéd hűbérurak és a német lovagrend is. Támadásuk elsősorban az igen gazdag északi fejedelemséget, Novgorodot érte, s Novgorod felfogta a rázúduló csapásokat.

Novgorod gazdasági és politikai helyzetét tekintve igen figyelemreméltó helyet töltött be az orosz fejedelemségek között. Ezt elsősorban fejlett kereskedelmének köszönhette. Novgorodban adtak találkozót egymásnak nyugat és kelet kereskedői s ebbe a kereskedelmi forgalomba bekapcsolódtak maguk a novgorodiak is. Ha végig tekintünk a nevezetes novgorodi bojárcsaládokon, azt tapasztalhatjuk, hogy ezeket nem előkelő származásuk, hanem a kereskedelmi tőke juttatja döntő szóhoz Novgorod politikai életében. Az előkelő kereskedő és bojárcsaládok hatalma, amely még a novgorodi fejedelem választására és leváltására is kiterjed, arisztokratikus köztársasággá teszi ezt az északi orosz fejedelemséget.

Novgorod hadszervezetében helyet kapnak a különböző társadalmi rétegek csoportjai. Itt találkozunk olyan jelenséggel is, hogy a sereg egy részét a helyőrségekben állandóan fegyverben tartják, s ezért a szolgálatért a katonáknak fizetést adnak. A novgorodiak szabályozták a katonaszolgáltatási kötelezettséget is, s eszerint minden négy ekealja föld után egy lovas kiállítására kötelezték a föld tulajdonosát. A gyalogság kiállítására a vagyontalan tömeget kötelezték, mégpedig úgy, hogy két lakosnak kellett egy katona felszerelését hadjárat idején kiállítania.

Rázin megjegyzi, hogy a novgorodi hadsereg minden katonája — ellentétben a délorosz fejedelemségekkel, ahol külön kiképzett íjászok voltak — fel volt fegyverezve íjjal, s hogy a lovasság értett a gyalogharcmódhoz is.

A novgorodi sereg 1240-ben fényes győzelmet aratott a Néva mellett a fejedelemségre törő svédek felett. Az 1240. évi svédek feletti győzelemmel kapcsolatban Rázin kiemeli a határbiztosító őrsök szerepét. A határbiztosító őrsök idejében jelentve az ellenség közeledését, biztosították, hogy Alekszandr fejedelem serege meglepetésszerűen támadja meg a betolakodókat.

E korszakból kiemelkedő jelentőséggel bír az 1242-ben a Csud-tónál a német lovagrend felett aratott győzelem. Ez a csata a jégcsata néven került a történelembe. Szerzőnk orosz és német forrásokra támaszkodva ismerteti ezt a jelentős csatát, s megállapítja, hogy ez az orosz hadművészet fejlődésének is igen jelentős állomása volt, itt fordult elő először az orosz hadművészet történetében a megvert ellenség maradványainak üldözése. Az oroszok sikerrel alkalmazták a csata során a harcászati bekerítést, a hadművészet egyik legbonyolultabb formáját. A jégcsata jelentős eseménye az egyetemes hadművészettörténetnek is, mert mint ahogy a szerző is írja: „az első olyan eset a hadművészet történetében, amikor a zömmel gyalogos egységekből álló sereg nyílt csatában megverte a nehézfegyverzetű lovasságot". (156. oldal.)

Az első rész egyik leglényegesebb fejezete „A nyugateurópai hűbérurak fegyveres szervezetének hadművészete a X—XIII. században". Rázin itt kitér a feudális tulajdon létrejöttének körülményeire, foglalkozik a hűbéri kapcsolatok kiépítésének és felbomlásának jelentőségével és a társadalmi tényezőkből kiindulva vizsgálja a feudalizmus fegyveres erőit is. A feudális haderő a nagybirtokosok kislétszámú, hivatásos katonákból álló kisebb-nagyobb osztagaiból tevődött össze. Főfegyverneme a nehéz páncélos lovasság maradt, a többi fegyvernem csak kisegítő szerepet játszott az ütközetekben. Rázin rámutat a feudális haderő nehézkességére, fegyelmezetlenségére is, ennek főforrását a feudális anarchiában látja. Ezzel természetesen messzemenően egyet kell érteni. Rázin azonban nem vizsgálta kellő differenciáltsággal a lovagi hadseregek háborúit, amikor mind taktikai, mind stratégiai síkon teljesen fegyelmezetlen, bármiféle nagyobb hadművelet végrehajtására képtelen haderőnek állította be. A keresztes hadjáratokban, az angol—skót határháborúkban, vagy — bármenyire is tagadja Rázin — a 955-ös német—magyar háborúban, esetleg — a talán legtipikusabb várháborúban — Saladin egyiptomi szultán 1182-es támadása idején — a körülményekhez képest eléggé magasrendű stratégiájával találkozunk. A lovagrendi seregek-

nél és több más feudális haderőnél, mint Anjou Károly Beneventónál és Tagliacozzónál győztes csapatainál pedig taktikai fegyelemről és a haditervek betartásáról is beszélhetünk. Rázin fenti megállapításait tehát, csak fenntartásokkal fogadhatjuk el. Az esetek többségében valóban helytállóak, azonban igen nagy számú kivétel az ellenkezőjét bizonyítja.

Még egy kisebb jelentőségű megjegyzés: a lovagi lándzsa (és nem „lance", ahogy a fordító írja!) nem a hűbérúr kíséretét jelentette. Ez a német és olasz lovagi zsoldos lovasság legkisebb taktikai egységének megjelölésére szolgált a XIV. században, s csak a XV. században vált általánossá Nyugat-Európában. (Lásd: Frauenholz: Entwicklunksgeschichte des deutschen Heerwesens. München, 1935. I. köt. 88. old.)

A 955. augsburgi csatára magyar vonatkozásai miatt is fel kell figyelni. A csata leírásában Rázin nyomatékosan utal a német hadsereg taktikai fegyelmére, amely lehetővé tette, hogy visszaverjék a magyarok bekerítő támadását. Az ütközet nagy jelentősége azonban nézetünk szerint a stratégiai üldözésben rejlik. Az a tény, hogy feudális viszonyok között páratlanul gyors és hatékony üldözést szerveztek a németek az ütközet után, azt bizonyítja, hogy Ottó e hadjáratban nemcsak a hadseregre, hanem a német népre is támaszkodott és a nép segítségével tudott megsemmisítő győzelmet aratni a kalandozó magyarok felett.

Rázin ezután a hastingsi csata, a németek itáliai hadjáratai, a keresztes hadjáratok és a XIII. század hadművészet fejlődését elemzi. Ezek közül csak kettőt emelnénk ki, a keresztes hadjáratokat és a Bouvines-i csatát. Rázin világosan felsorolja azokat az okokat, amelyek a keresztes hadjáratok megindításához, sikereihez és végső bukásához vezettek. Nem mutatja meg viszont kellő alapossággal azokat a tényezőket, amelyek lehetővé tették, hogy a kis, néhányszáz kilométer hosszú és 60—80 km széles partsáv 200 évig a hódítók kezén maradjon. Itt pedig mélyrehatóan lehetett volna elemezni a szembenálló felek erőviszonyait, s rendkívül érdekes lett volna a hadjáratok stratégiájának és taktikájának ismertetése is. Ezekben a harcokban két különböző típusú hadsereg csapott össze egymással és szembe lehetett volna állítani a könnyű lovas arabok és törökök támadó stratégiáját és taktikáját a nehéz európai lovasság védekező stratégiájával és taktikájával.

A Bouvines-i ütközet leírása a lovagi csataleírások között a legszemléletesebb. Mind a lovasság, mind a gyalogság szerepe kidomborodik, s az is kitűnik a leírásból, hogy az egyes

fegyvernemek, illetve hadseregrészek közötti együttműködés az esetek többségében egyáltalán nem volt tudatos a lovagi hadseregek összecsapásánál.

E fejezet záróakkordjaként a szerző a feudális kor első időszakának katonai íróit ismerteti. E néhány oldal egyetlen fogyatékossága, hogy nem utal az antik példák jelentőségére. Különösen Vegetius hatására kellene kitérnie, mivel a felsorolt katonai írók — főként Aegidius Columna (és nem Kolumbus!) alig mentek túl Vegetius kommentálásán.

A mongol és török fegyveres szervezet hadművészetéről szóló fejezetben a mongol állam létrejöttének körülményeivel és a mongolok hadművészetével ismerkedhet meg az olvasó.

A XIII.—XIV. századi mongol hadsereg hadművészetét a chorezmi hadjárat leírása az oroszok ellen vívott Kalka-menti csata (1223) és a tatárok európai hadjáratainak leírásából ismerjük meg. Tamerlánnak Chorezm és Törökország elleni hadjáratainak leírása viszont a tatárok hadművészetének tetőpontját állítja szemléletesen az olvasó elé. Rázin felhívja a figyelmet arra, hogy a mongol stratégia jellemző sajátossága volt a „békés támadás" módszerének alkalmazása. Jó példa erre a Szung állam ellen folytatott háború. A hadjáratok előtt a mongolok előszeretettel alkalmazták a kémeket és diverzánsokat, segítségükkel igyekeztek az ellenfelek belső ellentéteit kiélezni. Nem nehéz felfedezni a mongol hadművészet e vonásában a régi kínai hadművészet hatását. Ha kezünkbe vesszük a VI. század végén és a VII. század elején élt kínai hadtudós, Szun Cu Vu munkáját, a „Hadtudomány"-t, megtalálhatjuk benne azokat az elveket is, amelyek az ellenfél országában kifejtett tevékenységgel foglalkoznak a háborút megelőző időszakban. A mongol hadművészet e hatásokon kívül számtalan egyéni jellegzetességet is tartalmaz, melyek részleteiben mindmáig nincsenek feltárva. Ezért hívja fel Rázin a figyelmet a mongol hadsereg felépítésének, katonapolitikájának, és hadművészetének tanulmányozására. Úgy gondoljuk, hogy e vizsgálatok során megmutatkoznak majd azok a kölcsönhatások, amelyek a mongol hadszervezet és a velük szembenálló országok hadszervezetének hadművészete között felléptek. Ha ez megtörténik, jónéhány a kor hadművészettörténetével kapcsolatos vitás kérdés is megoldást nyer.

Az itt ismertetett fejezetben kapott helyet az oszmán-török fegyveres szervezet hadművészete is. A magyar hadtörténetírás szempontjából felettébb sajnálatos, hogy Rázin nem szentelt nagyobb teret a török hadművészetnek. Valószínű, hogy a

következő kötetben foglalkozik majd a kérdéssel, azonban mind kronológiailag, mind pedig a török és a keleti, illetve nyugati hadművészet egymásra gyakorolt hatása szempontjából helyesebb lett volna, ha ebben a kötetben tárgyalja a törökök hadművészetének történetét egészen a XVI. század második feléig.

E fejezetről szólva végezetül meg szeretnénk jegyezni, hogy a szerző a népnevek használatánál nem jár el következetesen. Ismeretes, hogy a kunokat oroszul poloveceknek, törökül kipcsakoknak hívják. Rázin e két utóbbi nevet ugyanazzal a néppel kapcsolatban felváltva használja. A zavart a kötet fordítója átplántálja magyar kiadásba azzal, hogy nem ismeri fel a népnevek magyar jelentését. Hogy teljes legyen a dolog, a tatárok magyarországi betöréséről szóló részben a kun név kerül a szövegbe.

A kötet második részének nyitó fejezete a hadművészet fejlődése Oroszországban a feudális anarchia leküzdésének időszakában, címet viseli.

Az orosz földek egyesítéséért folytatott harc együtt járt a tatár iga elleni harccal. Ennek a kettős harcnak a vezetője Északkelet-Oroszország területén a moszkvai fejedelemség volt. Kedvező földrajzi fekvése folytán kevésbé volt kitéve a tatárok dúlásának, éppen ezért erre a területre menekültek, a veszélynek kitett vidékek lakói. A moszkvai fejedelemség területén a termelő erők viszonylag zavartalanabb körülmények között fejlődtek, s így gazdaságilag is erősebb volt az északkelet-oroszországi területen levő többi fejedelemségnél. Mindehhez járult a moszkvai fejedelmeknek ügyes politikája, akik jól tájékozódtak a szomszédaik közötti viszályok, valamint a fejedelemségek és az Arany Horda kapcsolatainak szövevényes útvesztőiben, s mindig megtalálták annak a módját, hogy egyre nagyobb területeket kapcsoljanak országukhoz, előrevigyék az orosz földek egyesítése és a tatárokkal való végső leszámolás ügyét.

A szerző részletesen foglalkozik a moszkvai fejedelemség hadszervezetével. Megállapítja, hogy a hadszervezet szempontjából igen jelentős változás volt, hogy a druzsinák és vojok helyett különböző létszámú ezredekbe szervezték a hadsereget, s hogy a sereget „öt, különböző harcászati feladatok megoldására hivatott ezredbe" tagolták (274. oldal), ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol a sereget rendszerint csak három részre osztották. Az orosz sereg harcrendje szélességben és

mélységben tagozódott. Ütközetek alkalmával nagy súlyt helyeztek a tartalékoknak kedvező időben való bevetésére.

Az orosz sereg hadművészetének értékes oldalait mutatta meg a XIV. század második felében vívott felszabadító harcokban. E harcok közül különösen kiemelkedik a kulikovói csata (1380), melynek leírását méltán tarhatjuk e kötet egyik legjobb részének. Rázin mesterien rajzolja meg a csatát megelőző politikai helyzetet, behatóan tanulmányozza és értékeli a források adatait a szembenálló felek erőviszonyára vonatkozóan. Összehasonlító, kritikai módszere segítségével sikerül a krónika túlzó számadatait a valóságot megközelítően helyesbítenie. Igen figyelemre méltó, hogy eljárása során nemcsak a település és gazdaságtörténeti adatokat hívja segítségül, hanem a krónika egyéb adatainak az egybevetésével is megkísérli a kérdés tisztázását. A krónikából ismeretes, hogy Dmitrij serege a Donon épített öt hídon egy éjszaka leforgása alatt kelt át. Rázin bebizonyítja, hogy az évkönyv adatainak megfelelő nagyszámú sereg semmiképpen sem tudott volna egy éjszaka átkelni a folyón. A szerző a hadszíntér tanulmányozását is segítségül veszi az orosz sereg létszámának megállapításához. Helyesen, nem a földrajzi, hanem a tereptani viszonyokból indul ki, s ezzel az eljárásával sikerül megállapítania a harcmező méreteit is, helyesbítve a korábbi, ismert adatokat.

A tatár sereg létszámát azonban a szerzőnek nem sikerül meghatároznia. A források alapján a szerző csak azt rögzíti le, hogy az ellenfél „nagy számbeli fölényben volt" (260. old.), hogy ez a tatár túlerő miként arányolott az orosz sereghez, ennek megvilágítására nem tett kísérletet a szerző, s arra sem mutat rá, hogy milyen volt a tatár hadsereg minőségi összetétele.

A szerző részletesen és mesterien vetíti szemünk elé az orosz sereg gyülekezését, a haditervet, a felvonulást a Donhoz, az átkelést, az orosz sereg harcrendbe állását a harcmezőn, s a csata lefolyását is.

A kulikovói csata elolvasása után világosan áll előttünk mind a XIV. századi orosz hadsereg hadművészete, mind pedig a csata jelentősége is. Kulikovó az orosz nép felszabadulásának kezdetét hirdette a tatár iga alól.

Kulikovó megjelölte a felszabadulás útját: az orosz népnek egyesült erővel kell leráznia magáról az Arany Horda uralmát. Ehhez viszont arra volt szükség, hogy az orosz fejedelmek szövetségét központi állam váltsa fel, mely megszervezi az erőket a tatárok elleni harcra. Bár a tatárok a Kulikovót követő

években még súlyos csapásokat mérnek az orosz fejedelemségekre (pl. Moszkvát 1382-ben feldúlják és felégetik), erejük idők múltán mégis megtörik a fejedelemségek helyén létrejött moszkvai államon.

A kötet következő, s egyben legterjedelmesebb fejezete, az orosz állam fegyveres szervezete hadművészetével foglalkozik.

Rázin ismerteti azokat az alapvető okokat, amelyek az osztályalapjait tekintve feudális, és kormányzatára nézve központosított, abszolutista orosz államot létrehozták.

III. Iván külpolitikájának fő célját az orosz területek újraegyesítése képezte s ezt a célkitűzést részint az orosz fejedelemségekkel folytatott harc, részint a 240 éves tatár iga lerázása útján maradéktalanul el is érte.

Az orosz állam belpolitikai helyzetének vizsgálata után a szerző az orosz hadművészettel foglalkozik. Új vonásként említi meg a szolgáló nemesség megjelenését, s a jobbágy lakosságra kivetett hadiadót; eszerint mindent 12 adózót egy katona állítására köteleztek. Kiemeli az orosz határvédelmi rendszert, amely főként a délkeleti határon volt különösen kiépítve, amelyet a „gyepű őrség" őrzött.

Érdekesen egészítik ki a fejezetet a tűzfegyver oroszországi fejlődésének első időszakáról írottak, ahol is a szerző sok értékes adattal szemlélteti az Oroszország tűzfegyvergyártás helyzetét a XV. században.

A kor hadművészetét Litvánia, Lengyelország, és a Livóniai Lovagrend ellen viselt hadjáratokban tárja az olvasó elé. Ezekből a hadjáratokból a XV. századi orosz hadvezetésnek a következő jellemző sajátosságait figyelhetjük meg: 1. Az orosz hadvezetés igyekezett a hadszínteret az ellenséges területre áttenni, mégpedig úgy, hogy erői több irányból törtek be az ellenséges területre, miáltal az ellenséget erőinek szétforgácsolására kényszerítették. 2. A csapatok működési irányát emellett úgy jelölték ki, hogy a támadásnak átkaroló jellege legyen. 3. Az orosz hadvezetés igyekezett magához ragadni és kezében tartani a hadászati kezdeményezést. (307. oldal.)

A korszak háborúinak tanulsága szerint az orosz hadsereg várostrom és védelem tekintetében is kiválóan megállta helyét.

A XVI. században az oroszországi központi hatalom tovább erősödött, leszámolt a bojárok és fejedelmek szeparációs törekvéseivel. Az ország területileg is gyarapodott. Az orosz államban mégjobban kiteljesedtek a feudális viszonyok, amelyek el-

sősorban a parasztság szabad költözködési jogának korlátozása s a feudális hierarchia kialakulása mutat.

A feudális viszonyokkal együtt fejlődik az orosz állam hadszervezete is. E fejlődési fok leglényegesebb jellemzője a szolgáló nemesség intézményének továbbfejlődése. A szolgáló nemességből alkotott lovasság a hadsereg magját képezte.

A XVI. században jelenik meg Oroszországban a lőfegyverrel ellátott, állandóan szolgálatban tartott, sztrelec is. A sztrelec katonaságot joggal tarthatjuk az állandó hadsereg első jelentkezési formájának Oroszországban.

A hadsereg meglehetősen bonyolult, sokféle katonaelemből álló szerkezetének áttekintését a szerző jól összeállított táblázattal könnyíti meg az olvasó számára.

A XVI. században az orosz állam hadseregében mind jelentősebb szerepet kap a tüzérség is. A tüzérséggel kapcsolatban említést tesz a szerző a mozgó erődről is, s megjegyzi, hogy a mozgó erőd „lehetővé tette a tűzfegyverek legjobb kihasználását a harcmezőn" (316. old.). A mozgó erődöt egyébként a szerző több képpel és vázlattal is szemlélteti.

A továbbiakban a XVI. századi orosz hadsereg hadművészetének leírásával találkozunk. Itt e hadsereg hadművészetének egész új oldala tárul szemünk elé.

A Litvánia, Lengyelország és Kazány elleni háborúkban ugyanis a harc többnyire a várak elfoglalásáért, vagy megtartásáért folyt, s e harcok tanulmányozása során alkalom nyílik arra, hogy a korszak ostromtechnikájáról átfogóbb képet nyerjen az olvasó. Különösen Pszkov védelmének ismertetése során bontakozódik ki előttünk teljes részletességgel a XVI. század várháborúinak számtalan sajátossága.

Úgy hisszük, sok olvasónak teljesen újat ad a kötetnek azon fejezete, amely Jermák nyugat-szibériai hadjáratáról szól (1581—1583.). A hadjárat leírása kellően világítja meg a kozákok hadműveleteit.

Ugyancsak az újdonság erejével hat e fejezet záró része is, melyben Rázin a XVI. századi orosz katonai elméletet foglalja össze. A szerző itt a forrásokat három részre osztja. Elsőnek veszi a hadjáratokról szóló krónikákat és hadtörténeti munkákat. Ide sorolja: Kurbszkij; a moszkvai nagyfejedelem történetéről, valamint Pszkov ostromáról szóló anonym leírást és a Jermák hadjáratáról írt krónikát. Ezután következnek az elméleti munkák, amelyek sorában IV. Iván és Kurbszkij sok katonai elméleti kérdéssel foglalkozó levelei és Iván Pereszvetov „Hódoló levele" kapnak helyet. Közülük Pereszvetov mun-

kája emelhető ki. A „Hódoló levélben" Pereszvetov a szolgáló nemességen alapuló hadszervezet mellett száll síkra, a feudális bojár felkeléssel szemben. A hadtudományi munkák harmadik csoportjába sorolható: „A kozák őrszolgálatra vonatkozó bojár utasítás" (és nem törvény, ahogy a fordító írja), amely a határszolgálatra kirendelt csapatok személyi állományának szolgálati kötelmeit foglalja össze.

„A hadművészet a feudális abszolutista rendszer kialakulásának időszakában" című fejezetben a szerző rendkívül tömören és áttekinthetően sorolja fel azokat az okokat, amelyek a feudalizmus gazdasági és társadalmi rendszerének hanyatlását, majd pedig bukását előidézték. Ezek között a legfontosabb az eredeti tőkefelhalmozódás (és nem „kezdeti felhalmozás", mint ahogyan a fordító értelmezi!) folyamata, a tőkés tulajdon megjelenése és a pénzgazdálkodás kiszélesítése volt. Rázin világosan utal arra, hogy e tényező következtében a feudális uralkodó osztály — mely egyben a feudális hadseregszervezés legfontosabb, sőt szinte kizárólagos fontosságú alappillérét alkotta — gazdaságilag jóval előbb ment tönkre, mint katonailag.

A szerző ebben a részben a marxista hadtörténészek számára példamutatóan elemzi a gazdaság és társadalom fejlődésének a hadseregre gyakorolt hatását. A zsoldosság megjelenése, mely új társadalmi osztályokat (városi polgárság és parasztság) vont be a katonáskodásba, döntő mértékben alakította át az egész hadsereg struktúráját. Az új gyalogság feltűnése, mely a lovasság évezredes hegemóniáját szüntette meg és a tűzfegyverek elterjedése, mely a távolharc fegyvereit helyezte előtérbe a közelharc hidegfegyvereivel szemben, alapjaiban változtatta meg a XV. század hadviselését. Az egész kötetben talán e fejezetben tudta Rázin a hadművészet fejlődését a legérthetőbben és leglogikusabban beleágyazni a gazdasági és társadalmi viszonyok alakulásába és itt tudta legérzékelhetőbbé tenni a hadseregnek a társadalomra gyakorolt hatását is.

A nyugat-európai zsoldosság fejlődésével foglalkozó oldalak szemléletesen mutatják, milyen társadalmi és katonai változásokat idézett elő ennek az új katonáskodó rétegnek a megjelenése. Rázin azonban a zsoldosságot mint teljesen kapitalista jellegű intézményt állítja az olvasó elé. Szerinte „a zsoldos rendszer az új burzsoá viszonyok terméke volt". (389. old.) Így elsiklik a XIV—XVI. századi zsoldosság feudális vonásai felett. E korszak zsoldos katonasága a *feudális* abszolút monarchia — és tegyük hozzá, hogy nemcsak az abszolút monarchia, hanem a nagyhűbéresek hadserege is volt. Egészen a

XVIII. századig nagyon sokat megőrzött a feudális anarchia sajátosságaiból. A zsoldos a feudális társadalmi rendet védte, nemcsak a feudális anarchia, hanem a jobbágy és burzsoá forradalmak hadseregeivel szemben is. Tisztjei feudális karriereket futottak be, gondoljunk csak néhány magyar példára: Ozorai Pipóra, aki firenzei polgárként indult és magyar nagybirtokosként fejezte be életét, a ragusai kereskedő Thallóczyakra, vagy akár Hunyadi Jánosra, aki szintén familiáris-zsoldos tisztként kezdte pályafutását. A feudális zsoldosság eme kétarcúsága rendkívül bonyolulttá teszi a zsoldos intézmény történetének vizsgálatát. Mivel Rázin a zsoldosságnak csupán a kapitalista oldalát domborította ki, ezért nem is tudta megnyugtató módon tisztázni a kérdést. A zsoldosokkal kapcsolatban, az sem emelkedik ki a kötetből kellő nyomatékkal, hogy ez az új hivatásos katonaréteg mennyivel járult hozzá a haditechnika, a hadművészet fejlődéséhez.

A gyalogság fejlődését tömören és világosan vázolja a szerző. A flamand, az angol, a cseh, majd a svájci, a landsknecht, végül a spanyol gyalogság legjellemzőbb vonásai színes, eleven képben bontakozódnak ki előttünk. Tisztán látjuk, valamennyi gyalogostípus előnyös és hátrányos tulajdonságait. Rázin helyesen elsősorban a lovagok ellen nyílt ütközetben is eredményes svájci gyalogság szereplését emeli ki. Érdekes adatokat hoz az angol íjászok fegyveréről és harcászatáról is. Itt mindössze egy apró pontatlanság kívánkozik tollunkra, hogy kijavítsuk. Crécy után nem szívesen, hanem szükségből harcoltak gyalogosan az angol lovagok. Könnyű fegyverzetű íjászaik ugyanis semmiképpen sem állták volna ki a nehézfegyverzetű francia lovasság rohamát, s ezért a közelharcban meg kellett erősíteni az angol harcrendet. Ezzel kapcsolatban érdekes lett volna megemlíteni, milyen eltorzulást okozott a gyalogság szerepének megnövekedése a legtipikusabban a lovagi hadsereg, a francia harcászatában. A nehéz, 30—35 kg-os páncélt cipelő lovagok gyalogosan támadtak (az angolok csak védekeztek). A gyalog harchoz nem értő, az előnyomulásban hamar kifulladó lovagok e harcmóddal az aljubarottai ütközettől eltekintve valamennyi nagyobb csatájukat elvesztették.

Rázin rendkívül határozottan utal arra: milyen nagy szerepe volt az állandó hadseregnek a feudális abszolút monarchia létrejöttében. Francia, burgundi, és spanyol példákkal bizonyítja e tétel helyességét. A magyar olvasó azonban méltán sajnálhatja, hogy Európa egyik legelső és speciális viszonyok

között született állandójellegű zsoldos haderejére — Mátyás zsoldos hadseregére — nem tér ki a szerző.

A XIV—XV. századi hadműveleti és csataleírások részletesebbek és pontosabbak, mint a korábbi korszakokkal foglalkozók. Különösen a svájci—burgundi háború elemzései mesteriek. Rázin itt bebizonyítja, hogy a burgundiak fejlett haditechnikájú lovagserege bármilyen kiváló is volt a maga nemében, törvényszerűen vereséget szenvedett a magasabbrendű svájci gyalogsággal szemben. Az angol—francia háborúk hadművészete két szempontból érdekes: egyrészt két különböző típusú hadsereg összecsapása mindig sok értékes tanulságot szolgáltat, másrészt az is megmutatkozik ebben a háborúban, hogy bármennyire felülmúlták Franciaország erőforrásai Anglia gazdasági és katonai potenciálját, a franciák csak akkor győzhettek, amikor háborújuk népi háborúvá fejlődött. A százéves háború értékelésénél nyomatékosabban lehetett volna utalni a hadviselő felek között Franciaország javára megmutatkozó erőfölényről, valamint arról a szerepről, amit a háború befejező szakaszában a francia tüzérség játszott az angol íjászokkal vívott harcokban.

A kilencedik fejezetet a közép-európai népek nemzeti és parasztháborúinak szenteli a szerző. Rendkívül helyesen arra törekszik, hogy megtalálja a honvédő és forradalmi háborúk közös vonásait. Rázin nyomatékosan mutat rá az erkölcsi tényező jelentőségére, s különösen a cseh népi nemzeti felszabadító és egyben forradalmi háborújának elemzésénél bizonyítja meggyőzően, hogy a nép hazaszeretete és alkotókészsége, találékonysága a legnehezebb helyzeteken is úrrá tud lenni. A rosszul felszerelt, kislétszámú cseh huszita osztagok, éppen erkölcsi fölényükkel győzték le mindenütt a gyakran többszörös túlerővel támadó keresztes hadseregeket és a szekérvárnak, mint mozgó erődnek alkalmazásával megtalálták a megfelelő eszközt sajátos népi harcmódjuk kialakításához. Rázin kihangsúlyozza az újtípusú hadsereg fegyelmezettségét, s ezt a siker egyik főforrásaként jelöli meg. A szerző azonban adós marad a huszita forradalmi stratégia mélyreható elemzésével. A husziták az első — védekező — időszak sikerei után ellentámadásba lendültek és „szent hadjáratokat" vezettek a környező országokba. E hadjáratokat kettős céllal indították: 1. lekötötték, védekezésre kényszerítették a szembenálló ellenfelek erőit. 2. Elterjesztették forradalmi eszméiket a megtámadott ország népei között, ezáltal szövetségeseket nyertek bennük, saját uralkodó osztályukkal szemben. Ez a törekvésük különösen Magyarországon járt eredménnyel.

A szlávoknak a német lovagrend elleni háborúját Rázin kellő részletességgel tárgyalja. Megvilágítja a háború kirobbanását előidéző okot: a német hódító törekvéseket, s utal a szláv összefogás létrejöttének körülményeire is. A döntő grünwaldi ütközet a XV. század történetének egyik legjellegzetesebb csatája volt. Ebben a harcban a fegyvernemek együttműködésével, harcközbeni átcsoportosításokkal is találkozhatunk. Nagy figyelmet fordít a szerző az erkölcsi tényező és a fegyelem szerepére is. A győztes német balszárny lovagi lovassága az üldözés alatt szétszóródott és nem tudta a nehéz helyzetben levő centrumát támogatni. A vesztes litvánok viszont, rendezték soraikat, újból harcképes erővé váltak, s visszatértek az ütközetbe, ahol nagy szerepük volt a győzelem kivívásában.

A németek hiába rendelkeztek viszonylag fejlett haditechnikával, tüzérségük és szekérváruk is volt, ez nem egyenlíthette ki a lengyel sereg erkölcsi fölényét. Azt is bebizonyította a csata, hogy a lovagi nehéz lovasság fölénye már a múlté; a lengyel és orosz lovasság és gyalogság szét tudta zúzni a legfegyelmezettebb és legütőképesebb lovagi sereget is.

Az 1525-ös német parasztháborút elemző alfejezetben a szerző részletesen és alaposan foglalja össze a háborút kiváltó okokat, a forradalomban résztvevő társadalmi osztályok és rétegek helyzetét és háborús céljait. Nagyon jók és részletesek a csataleírások is. A böblingeni ütközetben mindkét fél harceljárása szemléletesen tárul szemünk elé. Az ütközet kudarca egyben feltárja azokat a mélyebb okokat is, amelyek a parasztháború vereségéhez vezettek. A parasztseregek gyenge vezetése, az egység hiánya, valamint az a tény, hogy a fegyelmezetlen, kiképzetlen paraszttömegek nem tudták megtalálni a lovasság rohamának az ellenszerét, nemcsak ebben az ütközetben, hanem az egész háború során lehetetlenné tette a parasztforradalom sikerét.

Kár, hogy a szerző nem foglalkozik a balkáni népek törökellenes honvédő háborúival. E háborúk elemzése sok értékes szemponttal gazdagította volna a különben kitűnően megírt számos új, eredeti gondolatot felvető fejezet mondanivalóját. Különösen érdekes lett volna az 1456-i nádorfehérvári győzelem okainak feltárása. Középkori hadtörténelmünk e legnagyobb győzelme a népi felkelők és a reguláris csapatok közös, hősies küzdelmének eredménye volt, mely hadművészeti szempontból is sok értékes vonást rejtett magában.

A következő fejezet némi meglepetést tartogat az olvasó számára. A címből ugyanis arra lehetne következtetni, hogy

Rázin kutatásai felölelik a XVI. század több jelentős háborúját, így a francia vallásháborút, a schmalkaldeni háborút, a német, illetve magyar törökellenes harcokat stb. E helyett megelégszik a XV. század végén, s a XVI. század első negyedében vívott itáliai háborúk elemzésével. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a következő kötetben sor kerül az általunk hiányolt háborúk taglalására is, de a jelen fejezet címe akkor is megtévesztő.

Az itáliai hadjáratok a feudalizmus korának kimagasló eseményei közé tartoznak. Elsősorban az tette őket ilyen fontossá, hogy ezen a fronton több katonatípus csapott össze egymással. (Francia nehézpáncélos lovasság és tüzérség, spanyol, német, svájci gyalogság stb.) E különböző harceljárású fegyvernemek együttműködése, illetve az ellenük való védekezés nagyban elősegítette a hadművészet fejlődését. Az új fegyvernemek e hadjáratok során tették véglegesen korszerűtlenné a feudális lovagi haderőt. Ravennánál a tüzérség, Páviánál a muskétás és pikás gyalogság együttműködése döntötte el az ütközetet.

A páviai ütközet, ahol a korszak összes ismertebb nyugateurópai katonatípusa harcolt, s amelyben véglegesen bebizonyosodott a gyalogság fölénye a lovasság felett, részletesebb tárgyalást és főleg bővebb hadművészeti elemzést igényelt volna.

A szerző helyesen veti fel a XVI. század harcászatának egyik alapvető problémáját: a muskétások és a pikások harcrendjének kérdését. Megállapítja, amíg a tűzfegyverek véglegesen fölénybe nem kerültek a hidegfegyverek felett, a harcászat nehézkessé vált, a gyalogság gyakran mozgásképtelenségre volt kárhoztatva, s ennek következtében nem lehetett a taktikai győzelmeket stratégiai sikerekké fejleszteni.

Rázin nagy jelentőséget tulajdonít a hadtudomány újjászületésének. Megállapítja, hogy ezt elsősorban a technika és a természettudományok fejlődése idézte elő. Számos író — így Leonardo da Vinci — tág teret szentelt a haditechnikával kapcsolatos kérdéseknek, főként a tüzérségnek, a várostromnak és a védelemnek.

Részben az antik szerzők alaposabb tanulmányozása során, de méginkább saját koruk tanulságainak leszűrésével több értékes katonai elméleti munka született ebben a korszakban. Rázin közülük csak a legjelentősebbel: Machiavelli „Hadművészet" című munkájával foglalkozik. Ennek bő és igen alapos tudományos értékű elemzése sem pótolhatja azonban azt a tényt, hogy másokról, főleg a zsoldos rendszer elméleti és gya-

korlati kérdéseivel foglalkozó Fronsperger és Schwendi munkásságáról is meg kellett volna emlékeznie. Néhány katonai szabályzat ismertetése — gondolunk itt Čenovi Vlček hadiutasítására és Merész Károly burgundi herceg katonai szabályzatára, — éppen a bennük felhalmozódó számos gyakorlati kérdés miatt alaposabbá és egyben változatosabbá tette volna a fejezetet.

A fentiekkel — úgy véljük — sikerült a rendelkezésünkre álló szűk keretek között is bemutatnunk a marxista hadtörténetírás eme új kiváló alkotásának jelentőségét. Bár Rázin több kérdést is nyitva hagy, ezzel szinte programot ad a további hadtörténeti kutatásokhoz, sok maradandó értékkel gazdagítja a tudományt.

Csak dicséret illeti a Zrínyi Kiadót, hogy ezt az értékes tudományos eredményekben gazdag monográfiát a magyar nagyközönség számára hozzáférhetővé tette. A kiadó érdemeit mégcsak növeli, hogy e kiváló munka tartalmához méltó köntösben került az olvasó elé.

A kötet fordítása kétségtelenül nehéz feladat elé állította mind a fordítói kollektívát, mind pedig a szerkesztőket, akik a nehézségekkel dicséretes buzgalommal igyekeztek megbirkózni. Különösen a csataleírások, az óorosz szövegek hangulatát sikerült nagyrészben visszaadniuk. Számos kisebb-nagyobb, könnyen elkerülhető fordítói pontatlanság azonban károsan befolyásolja a kiadás értékét.

A kiadói és fordítói hibáknak két forrását különböztethetjük meg. Egyrészt a fordítók több esetben nincsenek tisztában a középkori történelem fontos szakkifejezéseivel, nem ismerik azok pontos jelentését, és így természetes, hogy fordításaik is pongyolák. A legkirívóbb példa talán a serviens fogalma és fordítása. Ez a középkori franciában „sarjeant" formában szerepel. Fordítóink ezt modern katonai terminológiát használva „altisztnek" (sergeant) értelmezték. Ugyanez a helyzet a hasonló társadalmi réteget jelölő orosz druzsinák tagjaival is, akiket egyszerűen magánszolgáknak fordítanak, holott az eredeti orosz kifejezés (bolnüj szlugar) szószerint szabad szolgát, vagyis servienst jelent. Hasonló nehézségekkel találkozunk a voj, a druzsina, az opricsnyina kifejezések magyarításánál. Szinte humorosan hat a helyőrségnek (zaszad) lesálláskénti való fordítása. Ez a szó első jelentésében valóban a leshely fogalmának felel meg, azonban Rázin maga is szükségesnek tartotta, hogy ezt megmagyarázza, amit viszont a fordító nem tett meg. A házhasználati díj (pozsiloje), vagyis a jobbágy költözése napján a

korábban általa használt telek, udvar és ház használatáért a földesúrnak fizetett járandóság egyáltalán nem felel meg a lakbér fogalmának. Az opricsnyikok katonanemesként való szerepeltetése sem pontos, mivel ezek inkább a fejedelmi testőrség tagjainak tekintendők.

Az is furcsán hat, hogy a középkori gondolkodásmódot és szóhasználatát nem ismerő fordítók jóvoltából Tankréd önözi lovagjait, javadalmazásról és muzulmán altisztekről beszél (115. old.). A lovagi hadseregek ékalakú harcrendjét pedig a magyar és külföldi szakirodalom „disznófej" és nem „disznóorr" néven ismeri. A „nalucs"-ot is lefordíthatták volna a magyar puzdrára. A „lance"-nak is meg van a maga magyar elnevezése a lovagi lándzsa formájában, a francia „archer"-t is helyesebb lett volna egyszerűen és világosan íjásznak fordítania.

Ejtsünk néhány kevésbé dicsérő szót a szerkesztők munkájáról is. Néhány szerkesztői lábjegyzet, ahelyett hogy magyarázná, pontosítaná a szöveget, zavaró, értelmetlen, tévedésbe ejti az olvasót. A legkirívóbb példa Aeneas Sylvius, a jeles humanista, a későbbi II. Pius pápa esete, akit a fordítók Jenő Szilveszternek kereszteltek el, a szerkesztői lábjegyzetben mint IV. Jenő pápát említik.. A „rublennaja raty" lényegében különbözik a magyar telekkatonaságtól, mivel az előbbit a falusi lakosság, utóbbit pedig a földesurak állították ki. Emellett az egyik gyalogosokból, a másik pedig könnyű lovasokból állt. (288—289. old.) A fordítók és szerkesztők közös hibája az is, hogy a „Nikon patriarcháról elnevezett orosz krónikát" egyszerűen Nikonovói évkönyveknek nevezik. Az is helytelenül történt, hogy az orosz őskrónika kezdő sorait lefordították, holott ez a történeti irodalomban eredeti formájában (Poveszt vremennih let) közismert.

Elég mérsékelten sikerült a személynevek magyar átírása is. Lássunk egy csokrot belőlük, természetesen a teljesség igénye nélkül. Plano és nem Piano Carpini, Jungingen és nem Juńginchen, Wallenrode és nem Wallenroth, Gaston de Foix és nem Fois, Hilferding és nem Gilferding, Alençon és nem Allanson. Tzimiskes és nem Zimiskes, Bardas Skleros és nem Varda Sklirus, Aegidius Colonna vagy Columna és nem Kolumbus, Bohemond és nem Boemund stb. Az is helyesebb lett volna, ha a görög nevek esetében nem a latin, hanem a görög formát használják.

A földrajzi nevek átírása már kissé jobbnak mondható. Néhány elnézés azonban szintén gyengíti a kiadás értékét. Cre-

mona helyett Clermont, Brémûle helyett Brehmühle szerepel, a burgundok pedig nem Neissét, hanem Neusst ostromolták.

Megtéveszti az olvasót az ó-szláv és latin-görög földrajzi nevek indokolatlan használata is. Kisebb-nagyobb töprengés után azonban felfedezi azt, amire a fordítók és szerkesztők nem jöttek rá, hogy Cárgrád Bizánccal egyenlő, a Danasztra és a Danapra folyók pedig a Dnyeszternek és a Dnyepernek felelnek meg. 534-ben a szlávok hol az Isteren, hol a Dunán kelnek át anélkül, hogy kiderülne a két folyó azonossága. Sokáig azt sem tudja a tájékozatlan olvasó, hogy a „Pontus kanyar" a Fekete-tenger északnyugati öblével azonos. Az idegen földrajzi neveknél az első előfordulási helyen kellett volna zárójelben utalni a ma is használatos magyar elnevezésre és nem ötletszerűen.

A kiadás tudományos értékét növelte volna, ha Rázin nagy gonddal összeállított bibliográfiáját a magyar olvasók is megismerhették volna természetesen a magyar nyelven megjelent, vagy egyébként hozzáférhető művekkel kiegészítve.

Ezek a könnyen elkerülhető, csekélynek látszó, de mégis bosszantó fogyatékosságokra csupán azért hívtuk fel a kiadó figyelmét, mert abban reménykedünk, hogy a következő kötet kiadásánál a szerkesztők nagyobb gondot fordítanak e jelentéktelennek tűnő, de mégis zavaró hibákra és alaposabb munkával elkerülik ezeket.

Honfi József — Rázsó Gyula

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZATÉRÉSE SZOVJET-OROSZORSZÁGBÓL

(1918. III. 3. — 1918. X. 31.)

Az itt közölt dokumentumok a magyar kormánynak az Oroszországból hazatért hadifoglyokkal szemben folytatott politikáját mutatják be a Honvédelmi Minisztérium elnöki és általános osztályának a Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt anyaga alapján 1918. március 3-a és október 31-e között. Ez az okmánypublikáció kiegészítésül kíván szolgálni a Párttörténeti Intézet szerkesztésében 1956-ban megjelent A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai c. forráskiadvány 5. kötetéhez, amelyben hasonló tárgyú dokumentumokkal az olvasó már megismerkedhetett.[1]

Az itt közölt okmányok, amelyeket a tárgyra vonatkozóan az internacionalista magyar nyelvű újságokban megjelent cikkekkel is kiegészítettünk, nem dokumentálják teljesen a hadifogolypolitika sokoldalú kérdéseit. A szerkesztők arra törekedtek, hogy időrendi sorrendben mutassák be a kormánynak a hazatérő hadifoglyok forradalmi elemeivel szemben foganatosított intézkedéseit. Ezek az intézkedések nagyjából megegyeztek a bécsi (Kriegsministerium) Hadügyminisztérium s a Hadseregfőparancsnokság (AOK) rendeleteivel, mivel a hadifogoly ügyek intézése a két utóbbi szervben összpontosult. A magyar Honvédelmi Minisztérium és a Honvédfőparancsnokság többnyire a Bécsből érkező rendeleteket hajtotta a gyakorlatban végre.

[1] Lásd: A magyar munkásmozgalom a Nagy Októberi Szocialista forradalom győzelmét követő forradalmi fellendülés időszakában. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása, harca a proletárforradalom győzelméért. 1917. november 7—1919. március 21. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt., Szikra. Budapest, 1956. 97—120., 161—167., 195—209., 255—259 old.

A magyar kormány az Oroszországból hazatért hadifoglyokkkal szemben alkalmazott rendszabályokra vonatkozó Bécsből érkezett rendeleteket nemigen módosította, hanem gyakran azok szó szerinti fordítását küldte meg a csapatoknak és intézményeknek. Ezért minden esetben, ha a HM rendelet bécsi megfelelője ismert volt, a közölt okmányokhoz fűzött jegyzetben fel lett tüntetve.

A Hadseregfőparancsnokságon és a bécsi Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályában már 1915-ben felmerült az antant hatalmak kezén levő hadifoglyok hazatérésének a problémája. 1916-ban, amikor fordulat állott be a háború menetében és az imperialista nagyhatalmak (elsősorban a központi hatalmak) a tartalékok kimerülése és a növekvő forradalmi mozgalmak láttán az imperialista béke megkötésére vettek irányt, már mint gyakorlati feladat merült fel a leszerelés és ezzel kapcsolatban a hadifoglyok hazatérésének kérdése.

1916. szeptember 15- és 16-án a bécsi Hadügyminisztériumban egy külön értekezlet foglalkozott a hadifogságból hazatérő osztrák—magyar katonák kérdésével.[2] Az értekezlet különös figyelmet szentelt a Monarchia nemzetiségelnyomó rendszerét veszélyeztető burzsoá-nacionalista szláv és olasz mozgalmakra. Ugyanakkor említés történik az oroszországi hadifoglyok között folytatott forradalmi propagandáról is, amit a minisztérium károsnak ítél a Monarchia szempontjából. Nem húznak azonban határvonalat az osztályharc alapján álló forradalmi mozgalom és az antant támogatását élvező burzsoá nacionalista csoportok között, s az utóbbiakat is — úgy látszik — forradalmiaknak tartják.

Már ekkor felmerül az államrendszerre veszélyes elemekkel szemben a politikai szűrőállomások felállításának a terve, sőt a hazatérő hadifoglyok osztályozásának szempontjai politikai megbízhatóság szerint.[3]

1917 végén, a breszt-litovszki fegyverszünet megkötése előtt és után a bécsi Hadügyminisztériumban a magyar Honvédelmi Minisztérium, a Hadseregfőparancsnokság, a Külügyminisztérium, és a különböző szakminisztériumok képviselőinek bevonásával többször megvitatták a hadifoglyok hazatérésének problémáját és kidolgozták a hazaszállítás, a politikai és egészségügyi szűrés, valamint a harc- és munkaképes volt hadifoglyok felhasználásának a tervét a fronton és a hátországban.

[2] HL., H. M. 1/a osztály, 1918. 1. tétel. 261. sz.
[3] HL. Uo.

Ezek a tervek azonban kiegészítésre és módosításra szorultak, egyrészt a szovjet kormánnyal, az ukrán, a grúz, a finn nacionalista kormányokkal és a doni ellenforradalmi kormánnyal kötött egyezmények, másodsorban a hadiesemények, harmadsorban a hátországban és a fronton, valamint a hadifoglyok között egyre nagyobb méreteket öltő forradalmi mozgalom következtében.

Az 1917. december 15-án aláírt hadifogolyegyezményben, amely a breszt-litovszki fegyverszüneti szerződés kiegészítő része volt, a szovjet, a bolgár, a német, a török és az osztrák—magyar kormányok kötelezték magukat, hogy azonnal hozzákezdenek a rokkant hadifoglyok kicseréléséhez a frontvonalon keresztül. Az egyezmény kimondta, hogy a szerződő felek azonnal minden lehető intézkedést megtesznek a hadifoglyok helyzetének a javítására.[4]

A hadifoglyok helyzetén ténylegesen csak a szovjet kormány javított, a központi hatalmak ellenben semmibe vették ezt az egyezményt.

Még a nagyarányú hadifogolycsere megkezdése előtt az osztrák—magyar uralkodó körök azon mesterkedtek, hogy hogyan tudnák a legtovább visszatartani az olcsó orosz hadifogoly munkaerőt, amelynek zöme a magyar földbirtokosok uradalmaiban dolgozott.

1917. decemben 29-én Petrográdra érkezett egy osztrák—magyar bizottság, amely a németekkel együtt a hadifogolycseréről tárgyalt a szovjet kormány megbízottaival.

Az osztrák—magyar, a német, a török, a bulgár és a szovjet megbízottak 1918. február 7-én írták alá a sebesült és beteg hadifoglyok cseréjéről szóló egyezményt, amely kimondta, hogy azok a hadifoglyok, akik legalább 6 hónapig katonai szolgálatra alkalmatlanok és 55 évnél idősebbek, hazaszállítandók.[5]

Az egyezmény alapján alighogy megindult a csere, Németország és Ausztria—Magyarország a fegyverszünetet felrúgva, 1918. február 18-án támadást indított Szovjet-Oroszország ellen.

A hadifogolycsere újból csak a breszt-litovszki békeszerződés aláírása (1918. március 3.) után indult meg.

A breszt-litovszki békeszerződés VIII. cikkelye kimondta, hogy a szerződő felek a hadifoglyokat hazabocsátják.[6] Ugyanakkor utal a hadifogolycserére vonatkozó pótszerződésre, me-

[4] Документы внешней политики СССР. I. köt. Moszkva. 1957. 52. old.
[5] Uo. 639—643. old.
[6] Uo. 123. old.

lyet ugyancsak március 3-án írtak alá. A pótszerződés szabályozta a hadifogolycserét; kimondta, hogy elsősorban a sebesültek és betegek kicserélését kell meggyorsítani, a többi hadifogoly hazaszállítását, s a szállítás határidejét illetően konkrét megállapodás megkötését tartotta szükségesnek.[7]

Ugyanakkor a pótszerződésben az állt, hogy a cserét konkréten lebonyolító bizottság, amely a költségeket rendezi és a csere időpontjait a körülményektől függően meghatározza, csak a szerződés ratifikálása után ül össze.[8]

A pótszerződés nem tartalmazta egy osztrák—magyar bizottság kiküldését Szovjet-Oroszországba. Ilyen bizottság kiküldését csak a németek vették még ekkor tervbe.

A Monarchia vezető körei nem törekedtek a breszt-litovszki békeszerződés gyors ratifikálására. A magyar és osztrák földbirtokosok igyekeztek a ratifikálás elhúzásával minél tovább kizsákmányolni az uradalmaikban dolgozó, olcsó munkaerőt jelentő orosz hadifoglyokat. Ez magyarázza azt, hogy a Monarchia külügyminisztériuma hónapokig megakadályozta, hogy Szovjet-Oroszország elküldje képviselőit az orosz hadifoglyok elszállításának a megszervezése érdekében.

A ratifikálást akadályozták a lengyel és az ukrán ellentétek is, amelyek főleg az ukrán Radával Breszt-Litovszkban kötött szerződés parlamenti jóváhagyását veszélyeztették.

Amikor a ratifikálás már tovább nem volt külpolitikai szempontból halasztható, Károly császár 1918. május 15-én a szokásos alkotmányos út, a képviselőház mekerülésével ratifikálta a Szovjet-Oroszországgal kötött békeszerződést. A ratifikációs okmányokat július 4-én cserélték ki Berlinben.

Az Ukrajnával kötött szerződés ratifikálására még ekkor sem került sor.

Annak érdekében, hogy a ratifikációs eljárások elhúzódása miatt ne szüneteljen teljesen a hadifogolycsere, ratifikálási kötelezettség nélkül, június 3-án a Monarchia és Szovjet-Oroszország képviselői egyezményt írtak alá az egészséges hadifoglyok „fej-fej ellenében" történő cseréjéről.[9]

A hadifoglyok cseréje a Monarchiának 1918 őszén történt felbomlásáig gyakorlatilag egyoldalú volt, mert az osztrák—magyar hadvezetőség az orosz hadifoglyok zömét különböző indokokkal visszatartotta.

Az ukrán, a finn és a grúz burzsoá nacionalista kormányokkal, valamint a doni ellenforradalmárokkal kötött egyezmé-

[7] Uo. 174—175. old.
[8] Uo. 175. old.
[9] Uo. 678—679. old.

nyek közül a legjelentősebb az volt, amelyet az ukrán Radával kötött a Monarchia. Az ukrán ellenforradalmi kormánnyal 1918. február 9-én írták alá a központi hatalmak a békeszerződést.[10]

A hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó egyezményt Ausztria—Magyarország megbízottja március 28-án írta alá Kijevben.[11]

1918 október végéig mintegy 700 000 osztrák—magyar hadifogoly tért haza az egykori cári Oroszország területéről, valamint Romániából.

A Monarchia hadvezetősége a hazatértek közül az egészségeseket főleg a súlyos veszteségeket szenvedett ezredeinek a feltöltésére akarta felhasználni.. Tervek voltak a munkaképes, de frontszolgálatra már nem alkalmas tisztek és legénység felhasználására is. Így például a hazatértek egy részével és a leszerelésre kerülő idősebb korosztályokhoz tartozó legénységgel szándékoztak a hazatérő orosz hadifoglyokat pótolni az iparban, — de különösen a mezőgazdaságban.

A Hadseregfőparancsnokság, a bécsi Hadügyminisztérium, s a Honvédelmi Minisztérium ezirányú tervét erősen keresztezte a hadsereg soraiban kibontakozó forradalmi mozgalom. A hazatérő hadifoglyok szemtanúi voltak a két oroszországi forradalomnak, néhányan közülük maguk is tevékenyen részt vettek az eseményekben. Az 1918 tavaszán és nyarán a katonalázadások, politikai tüntetések és más forradalmi megmozdulások vezetői az esetek többségében hazatért hadifoglyok voltak, akik forradalmi tapasztalataikat a gyakorlatban is felhasználták.

A háború első éveiben a hadvezetőség a fő veszélynek a nemzetiségi mozgalmakat tartotta. 1918 folyamán azonban a háborút előidéző, burzsoá és földesúri osztály hatalmának a megdöntésére irányuló osztályharcos mozgalmak kerülnek előtérbe, s az Osztrák—Magyar Monarchia uralkodó köreinek egyre inkább gondot okoz a nemzetiségeket elnyomó rendszer fenntartása mellett osztálykiváltságaik védelme.[12] Az itt közölt doku-

[10] HL, I. világháború anyaga. 3385. cs. 23., 31. lapok.

[11] Uo. 9. lap.

[12] Ezzel kapcsolatban érdemes itt megemlíteni, hogy a kormány elnyomó politikájával elégedetlen tömegek nyomására 1918. március 6-án a szociáldemokrata Adler néhány képviselőtársával interpellációt nyújtott be az osztrák képviselőházba az orosz fogságból hazatérő hadifoglyokkal szemben gyakorolt bánásmód tárgyában. Adler nem találta teljesen indokoltnak „a bolsevik szellemnek" Oroszországból Ausztriába való behozatala ellen létesített vesztegzárak és szűrőállomások felállítását, de ugyanakkor nem állt ki határozottan azok megszüntetése mellett sem.

Az interpellációra Czapp hadügyminiszter adta meg a választ. Kifejtette, hogy a Monarchia társadalmi rendjére a hadifogságból hazatértek nagy hányada veszélyt jelent, különösen azok, akik magukévá tették a forradalmi eszméket, s mint e forradalmi tanítások propagandistái érkeztek haza.

mentumok zöme a Honvédelmi Minisztériumnak a kizsákmányoló osztályok érdekei védelmében kiadott rendeleteit és utasításait tartalmazzák, amelyek az Oroszországból hazatért forradalmár hadifoglyok ellen irányultak.

Az internacionalista magyar nyelvű lapok cikkei s az OK(b)P Külföldi Nyelvcsoportjai Föderációjának felhívása az oroszországi volt osztrák—magyar hadifoglyokhoz tükrözik — ha töredékesen is — azt a nagyarányú felvilágosító és szervező munkát, amit a magyar és más ajkú volt hadifogoly kommunisták a hazatérő hadifoglyok körében a béke, az elnyomott népek felszabadítása és a burzsoá-földesúri elnyomó rendszer megdöntése érdekében folytattak.

1.

1918. III. 11.

A H. M. bizalmas utasítása a kenyérmezői átmeneti tábor felállítására.

A nemzetiségi szempontból megbízhatatlanok, továbbá az állami és katonai biztonság szempontjából felügyeletet igénylő s Oroszországból tömegesen hazatérő hadifoglyok elhelyezésére s felügyeletére a cs. és kir. közös hadsereg magyar állampolgárai, a m. kir. honvédség és népfölkelés számára *Kenyérmezőn,* az osztrák honosak számára pedig *Wieselburg* an der Erlaf-on egy-egy *átmeneti tábor,* mint önálló intézet állíttatott fel.

A kenyérmezői táborban a parancsnok helyetteséül az összes m. kir. honvédség és népfölkelés egyéneire vonatkozó ténykedések átvételére párniczai Párniczky Jenő 23. honvéd gy. ez. őrnagyot rendeltem ki, ki hivatalos működését f. hó 5-én már meg is kezdette.[1]

Tabajdi altábornagy s. k.

„Magától értetődik, ez nemcsak joga, hanem minden állam abszolút kötelessége — mondta válaszában Czapp —, hogy magát az olyan eszmék terjesztésével szemben megoltalmazza, amelyek a politikai rendszer megdöntésére, véres forradalomra, s szociális és jogi viszonyaink erőszakos felszámolására irányulnak."

A továbbiakban Czapp hadügyminiszter igyekezett megindokolni a hadifogságból hazatértekkel szemben foganatosított elővigyázatossági intézkedéseket. (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates. XXII. Session. 1917—1918. 3492—3493., 3495. old.)

[1] A Kriegsministerium Abt. 10/Kgf. Nr. 8000. sz. alatt adott ki hasonló tárgyú utasítást.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 3204. a. sz., ikt. sz. u. az, 1/a. oszt. — Sokszorosított másolat.

2.

1918. III. 30.

A H. M. átirattervezete a kereskedelmi miniszterhez, a pénzügyminiszterhez, a miniszterelnökhöz és a szénügyek kormánybiztosához. Közli, hogy nem engedélyezi a hadifogságból visszatért „forradalmi eszmékkel telített" bányászok eredeti munkahelyre történő visszabocsátását.

A szénügyek kormánybiztosa a hadifogságból visszatért bányamunkások eredeti munkahelyeikre való visszabocsátását kérelmezi.

Az osztály erre a következőket jegyzi meg:[2]

A 11434/eln. 4. a. 1917. számú rendelettel (L: Q. 83 500 v. 1917. számú hadseregfőparancsnoksági és abt. 10. Nr. 130 045 v. 1917. számú hadügyminiszteri rendeleteket) folyamatba tett visszabocsátási aktió beszüntetésének okául (l. 25 917/eln. 4. a. 1917. sz. rendeletet) azon körülmény szolgált, miszerint a bányák majdnem kétszerannyi munkást kaptak vissza, mint amennyi számításba volt véve.

Amellett, hogy ezen visszabocsátási akció folyamán igen nagy számú nem szakképzett bányamunkás bocsáttatott jogtalanul vissza, a visszabocsátási akció következménye még az is volt, hogy a bányák munkáslétszáma sok bányánál a szükségleten túl is felszaporodott s a visszatért bujtogató és izgató elemek a termelésnek ártalmára voltak.

Ezen körülményeket teljesen igazolta a 26 277/eln. 4. a. 1917. számú rendelettel elrendelt helyszíni bizottsági vizsgálat eredménye is.

Az osztály tehát a hadifogságból visszatérő katonákra nézve egy újabbi, általános visszabocsátási akció kezdeményezését nem látja sem indokoltnak, sem a kőszéntermelésre nézve előnyösnek, annyival is inkább, mert a hadifogságból visszatért katonáknál még sokkal inkább lehet feltételezni azt, hogy eredeti munkahelyeikre történő általános visszabocsátásuk révén, a bányákba ismét igen nagy számú izgató, bujtogató, sőt forradalmi eszmékkel telített elemek kerülnének vissza.

Az osztály tehát csak azon megoldást tartja célravezetőnek, miszerint a hadifogságból visszakerült bányamunkások a bányavállalatok által előterjesztendő szabályszerű felmentési

[2] A közölt irat „Pro domo" feljegyzés az előadói íven. A kiadvány lényegileg ugyanezeket közli.

javaslat (névjegyzék) alapján egyénenként mentetnének fel a bányavállalatok részére.

Ily eljárás mellett a felmentéseknél minden egyes egyénre nézve megállapítható és figyelembe vehető volna az illető egyén politikai megbízhatósága is.

3.

1918. IV. 29.

Zsolna város rendőrkapitányságának jelentése a főispánhoz. Közli, hogy a hazatérő hadifoglyoktól nagyobb mennyiségű forradalmi röpiratot koboztak el.

Bizalmas úton tudomásomra jutott, hogy a helybeli tartalékkórházi megfigyelő állomáson nagyobb mennyiségű, Oroszországból származó és különféle nyelven nyomtatott forradalmi röpirat koboztatott el a legutóbb ide érkezett legénységtől.[3]

Tudomásomra jutott az is, hogy mindazon állomásokon, ahol az Oroszországból hazatérő hadifoglyaink átvétetnek, a parancsnokok és tisztek nagyobb része cseh és hogy a fogságból hazatérő katonaságunk alig kerül ellenőrzés alá az átvételtől kezdve addig, amíg valamely tartalék kórházi megfigyelő állomásra kerül.

Így történhetik meg az, hogy a legénység ellenőrzés nélkül például Zsolnáig hozhat forradalmi röpiratokat, melyeket módjában áll már útközben akár a vonatból is terjeszteni, az egyes állomásokon, útkeresztezéseknél stb.

Értesülésem szerint a hazakerülő csehek nagyrésze — főleg azok, akik a vizsgálatot ki akarják kerülni — legtöbbnyire Dedicén leszáll és lakóhelyére megy minden ellenőrzés nélkül.

Méltóságodnak mély tisztelettel:

alázatos szolgája:

Badik s. k.

rendőrkapitány.

H. L., H. M. eln. 1918. 4. tétel, 7252. a. sz., 7252. ikt. sz., 4. oszt. — Fogalmazvány.

[3] Az előadói íven a következő osztályelőterjesztés olvasható: „A hadifogolyátvevő á lomások az AOK. rendelkezése alá tartoznak. A Miniszterelnök és a Belügyminiszter urak az iktatmány tartalmáról már tudomással bírnak. Az AOK-hoz volna illetékes intézkedés végett átteendő. A mögöttes országrészre külön intézkedés nem szükséges."

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 591. a. sz., 10 986. ikt. sz., 1. oszt. (Eredeti száma: eln. 58.) — Másolat.

4.

1918. V. 4.

A H. M. bizalmas értesítése a katonai igazgatás magasabb szerveihez a levélcenzúra eredményeiről.

A császári és királyi hadseregfőparancsnokság Op. 105 097/1918. számú közlése szerint, a levélcenzúra alkalmával kifogásolt levelezések általánosságban az 5577/eln. 1. — 1918. számú rendeletemben már felsorolt anyagot tartalmazzák.[4]

Egy eset kivételével, mely még vizsgálat alatt áll, kifejezetten államellenes propaganda nem észlelhető, ha mindjárt katonai és polgári személyek levelei számos esetben szolgáltattak alkalmat bírói üldözésre.

Feltűnő a mögöttes országrészből érkező számos levél, mely szökésre csábít, továbbá egy alakulásnál pénzgyűjtés „éljen Trotzki, Adler és Lenin" jelige alatt és egyes menetalakulásoknál észlelhető fokozott békevágy.[5]

Fenti adatok már magukban is szükségessé teszik a legszigorúbb cenzúrát, miért is az erre vonatkozólag kiadott 2149/eln. 1—1918. és 5577/eln. 1.—1918. számú rendeleteim határozványaira újra felhívom a figyelmet.

Az emberről való gondoskodásra és felvilágosításra minden részről a legnagyobb gond fordítandó.

Jelen rendeletem az alárendelt összes honvéd, állomás, póttest és intézet parancsnokságnak megfelelő terjedelemben *bizalmasan* kihirdetendő.

A miniszter rendeletéből:
Kárpáthy ezds.

[4] Az iratot a H. M. az AOK. 1918. április 22-én kelt Op. Nr. 105097. sz. rendelete nyomán adta ki. A H. M. kiadványa az említett irat lényegesebb pontjait tartalmazza.

[5] L. D. Trockij (Bronstein) (1879—1940) 1903-tól mensevik. 1917-ben az OSZD (b)MP VI. kongresszusán a „kerületköziek" csoportjával csatlakozott a bolsevik párthoz. Az októberi fegyveres felkelés idején a petrográdi szovjet elnöke, majd mint külügyi népbiztos a breszt-litovszki béketárgyalásokon a szovjet delegáció vezetője. Szerepét a külföldi burzsoá sajtó tévesen mutatta be.

Mensevik, antileninista nézeteivel a pártba való belépés után nem számolt le, hanem a Politikai Bizottságban és a szovjet kormányban betöltött funkcióit a szovjethatalom meggyengítésére használta fel. 1918-ban külpolitikai, 1921-ben a szakszervezeti kérdésben nyíltan szembekerült Leninnel. 1923-tól kíméletlen frakcióharcba kezdett, és támadta a párt politikájának a szocializmus építésére irányuló fő irányvonalát. 1927-ben kizárták a pártból. 1929-ben szovjetellenes tevékenységéért száműzték a Szovjetunióból.

Friedrich Adler (1897—?), osztrák szocialista vezető. Az első világháború alatt az Osztrák—Magyar Monarchia semlegességét követelte. 1916-ban megölte a háborús politikát képviselő Stürgh grófot, a Monarchia miniszterelnökét. Lenin elítélte az egyéni terrort, mint a politikai harc eszközét, viszont Adler tettét objektíve az imperialista háború elleni fellépésnek tekintette. A békéért harcoló munkástömegek követelésére 1918-ban amnesztiát kap. Adler szabadulása után az újjáalakult opportunista II. Internacionále egyik vezetője lett.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 591. a. sz., 10 223. ikt. sz., 1. oszt. — Sokszorosított másolat.

5.

1918. V. 15.

A „Világszabadság" cikke a hadifoglyok elleni óvóintézkesekről.

A haza.

A tisztelt „haza" erősen érdeklődik a hadifoglyok iránt. Érdeklődése azonban nem terjed ki arra, hogy a foglyokat elszállíttassa annak dacára, hogy már a béke két hónapja meg van kötve.[6]

A tisztelt haza ellenkezőleg először a fogadtatásról akar gondoskodni, amint ez a hadügyminiszter legutóbbi beszédéből kitűnik. Holmi titkos óvintézkedések vannak tervbe véve a forradalom eszméitől megfertőzött hadifoglyok számára. Az óvintézkedések néhány pontja már ismeretes is előttünk s ami a titkos és a forradalmi szellem elnyomására irányuló intézkedéseket illeti, azok szintén eredménytelenek lesznek.

Ma már semmi meg nem állítja a forradalmat. Ma a fegyveres felkelés szükségességét nemcsak a hadifogoly proletár, hanem a fronton szenvedő katona s az otthon éhező proletár tömegek is érzik.

Ma már minden öntudatos proletár egyetért Marxnak és Engelsnek a Kommunista Kiáltványban írott szavaival.

A kommunisták gyalázatnak tartják céljaik és törekvéseik eltitkolását. Nyíltan hirdetik, hogy céljaikat csak minden létező társadalmi rendnek erőszakos megdöntése útján érhetik el. Rettegjenek az uralkodó osztályok a kommunista forradalomtól. A proletárok csak láncaikat veszíthetik el, cserébe nyerhetnek egy világot. „Világ proletárjai egyesüljetek".

A cél itt nem a kapitalista állam, a „haza" védelme, hanem éppen ennek az elpusztítása, szétrobbantása és a proletárdiktatúra megteremtése.

És ettől fél a tisztelt „haza". A hadügyminiszter úr és társai, akiknek a kapitalista haza fényes jólétet biztosított, pompát és hatalmat. Ez a hatalom van ma veszendőben s ezért kell a legszigorúbb rendszabályról gondoskodni.

[6] Az Osztrák—Magyar Monarchia késlekedett a breszt-litovszki béke ratifikálásával, s ez a tény nagyban gátolta a hadifoglyok hazaszállítását. A Monarchia elsősorban a magyar földbirtokosok nyomására nem akarta elengedni a magyar mezőgazdaságban foglalkoztatott 400 000 orosz hadifoglyot a tavaszi munkák elvégzése előtt. Így a csere egyoldalú volt, s csak a szovjet szervek jóindulata folytán nem állt le. A békeszerződés ratifikálására a Monarchia részéről csak 1918. VII. 4-én került sor.

Világszabadság. 1918. V. 15.

6.

1918. V. 19.

A „Világszabadság" című lap cikke a hadifoglyok hazaszállításáról.

... Annak dacára, hogy a kétfejű sasos monarchia a békeszerződést még nem ratifikálta, (nem merik az osztrák parlamentet a háború ellen protestáló szláv képviselők miatt egybehívni), még sem akar Károly király elmaradni vitéz kollégájától és elszemtelenkedik egy kis fiókküldöttség Pétervárra az osztrák—magyar hadifoglyok kicserélésének megtárgyalása végett.[7]

Ennek a kis együgyü, tökkelütött öttagú küldöttségnek nehéz leckét adtak azonban, s ez a bárgyú, betaplósodott agyvelőjű osztrák katonatisztekből álló küldöttség bizony szekundát fog kapni a császártól, akárhogy is oldja meg a nehéz kérdést.

Kiket szállítson előbb haza? A tüdőbajos betegeket és az invalidusokat? Ezekből már nem csinál katonát sem Hazay Samu bácsi, sem pedig nemes nemzetes Szurmay generális úr. Pedig az osztrák ármádiának is húsra, finom, ropogós, piros eleven emberhúsra van szüksége. A kapitalista érdekek az egészséges hadifoglyokat követelik elsősorban.

Igen ám, de az egészséges osztrák—magyar foglyok kilencven százaléka forradalmár s ha ezek egyszerre tömegesen hazakerülnek, akkor a kapitalista uraknak mindörökre befellegzett. Az egészséges hadifoglyok nem fognak engedelmes bárányokként kimenni az olasz, meg a francia vágóhidakra. Az egészséges hadifoglyok szétzúzzák, összemorzsolják az egész kapitalista rablócsordát.

Kit kell tehát hazaszállítani elsősorban, mert hogy valakit haza kell szállítani, az bizonyos.

Sem az invalidusok, sem pedig az egészséges hadifoglyok hasznot és pedig azt a hasznot, amelyeket a kormány óhajtana, nem hozzák meg az Osztrák—Magyar Monarchiának.

Hasznot pedig az imádott haza mindenképpen szeretne húzni a fogoly bőréről.

A kérdés nagyon fogas és azt úgy megoldani, hogy a kapitalista uralom is megmaradjon, meg a francia föld is jóllakjon emberhússal, nem lehet.

[7] A cikk elején arról az osztrák tervről olvashatunk, hogy a hazatérő hadifoglyokat a francia—német frontra fogják szállítani.

Ezen examenen megbukik az osztrák bizottság intendánsa, meg a hátul zsebkendős hadnagy úr is.

Hogy az egészséges hadifoglyok mennyire sietnek a francia frontra a hazulról jövő barátságos hírek után, annak élénk bizonyítéka az a körülmény, hogy mióta a hadifoglyok kicserélését intéző bizottság Moszkvában van, Moszkva város, amelyik eddig túl volt zsúfolva hadifoglyokkal, teljesen árván maradt. Itt-ott lézeng csak egy-egy átutazó hadifogoly a moszkvai állomásokon.

A nagy tömeg elvándorolt messze Szibéria közepébe, Irkutszkba és Krasznojarszkba s nem igen siettek jelentkezni Mirbach grófnál kegyes felvételre a hazautazó transzportokba.

Jobban tenné az osztrák—magyar bizottság, ha szépen visszamenne a fekete-sárga fenébe, mert ezt a kérdést öt tökkelütött osztrák tiszt soha nem fogja megoldani.

Akárhogy is forgatják, találgatják a kivezető utat s hozzák a legenergikusabb rendszabályokat a hadifoglyok ellen, minden kísérlet hiábavaló.

Az öntudatra ébredt osztrák—magyar proletariátus bőréről több hasznot nem nyúz le a mai kormány.

7.

1918. V. 26.

A máramarosszigeti főispán távirata a H. M.-hez. Közli, hogy a tiszavölgyi járás hadifoglyai minden élelem nélkül vannak.

Az Oroszországból visszatért foglyaink a tiszavölgyi járásban quarantäne[8] állomásokon minden élelem nélkül vannak. Napok óta kenyerük sincsen. A pillanatnyi zavarok elkerülése céljából a vármegye ellátatlan lakossága részére kiutalt havi lisztkontingensből levontam nyolcvan métermázsát és azt az egyes fogolytáborok közt felosztottam. Ezen mennyiség hadifoglyaink nagy számára tekintettel alig egy-két napra elegendő. A beláthatatlan zavarok elkerülése céljából kérem nagyméltóságodat kegyeskedjék odahatni, hogy a tiszavölgyi járásban felállított fogolytáborok részére, amelyeknek egész állománya, cirka tizenötezer ember, magyar honosokból áll, a szükséges élelmiszerek és legfőképpen liszt utaltassék ki azonnal. Az ügy-

Világszabadság. 1918. V. 19.
[8] Vesztegzár.

ben a mai napon telefon útján már megbeszélést folytattam Tabajdi honvédelmi államtitkárral, akitől legerélyesebb intervenciót kértem.[9]

Bolgár főispán

8.

1918. V. 26.

Wekerle Sándor miniszterelnök bizalmas levele Szurmay Sándor honvédelmi miniszterhez. Kifogásolja, hogy a tisztek nem tudtak a készülő katonalázadásokról. Kéri a hadifogságból visszatértek szigorúbb ellenőrzését is.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Egyes katonai alakulatoknak Pécsen és Rimaszombatban elkövetett lázadásából folyólag szükségesnek tartom Nagyméltóságod figyelmét a következőkre felhívni.[10]

Az említett helyeken történt sajnálatos események mérlegelésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltűnő jelenséget, hogy az illető csapattestek zendülésbe átmenő fegyelemsértése jóformán váratlanul következett be, ami viszont arra enged következtetni, hogy a csapatalakulatok elöljárói (tisztjei) a legénységgel nem tartották fenn azt a közvetlen érintkezést, amely a szolgálati szabályoknak bizonyára egyik elsőrendű követelménye. Még feltűnőbb azonban az, hogy a zendülés kitörése idejében a tisztek nem mutatkoztak sehol, sőt — amint szavahihető helyről értesültem — a laktanyában jelen volt tisztek eltűntek és csak jóval később, amikor a zendülés már javában folyt, kerültek elő.

Ha az illető csapatok elöljárói (tisztjei) az állandó és közvetlen érintkezés útján a legénység hangulatáról tájékozást

[9] A jelentés nyomán a H. M. táviratilag kérte a Kriegsministerium sürgős intézkedését.

A H. M. 1918. VI. 7-én a máramarosszigeti főispánnak köszönetét nyilvánította és kilátásba helyezte, hogy „az említett állomások a szükséges lisztmennyiséggel a legközelebbi időben ellátandók lesznek".

Lásd ezzel kapcsolatosan még: H. L., H. M. eln. 1918., 8. tétel, 613. a. sz., 13 115. ikt. sz., 8. oszt. és uo. a 12 480. ikt. sz. ügyiratot is.

H. L., H. M. eln. 1918. 8. tétel, 613. a. sz., 12 480. ikt. sz., 8. osztály. — Távirat.

[10] A pécsi és a rimaszombati katonalázadásokra lásd a „Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai" Szikra, Bp. 1956. V. köt. 198., 202. old. és Kun József cikke a Katonai Szemle 1958. 4. sz. 121—127. old. „A pécsi katonalázadás" címmel.

szereztek volna, bizonyára kellő időben megtehetők lettek volna mindazok az elővigyázati intézkedések, amelyek a bekövetkezett sajnálatos eseményeknek útját szegik.

A Rimaszombatban történt eseményeknél pedig, nézetem szerint megdöbbentő az a körülmény is, hogy az illető csapatalakulat olyan mennyiségű lőszerhez juthatott hozzá, amely azt tartós, fegyveres ellenállásra tette képessé, a pécsi esetben pedig megmagyarázhatatlan, hogyan törhették fel és rabolhatták ki az őrizetben volt lőszerraktárt?

Minthogy hasonló események ismétlődésének megakadályozása nemcsak helyi, hanem egyúttal országos érdek is, kötelességszerűen kérnem kell Nagyméltóságodat, méltóztassék megfelelő módon sürgősen és nyomatékosan intézkedni aziránt, hogy a csapatok elöljárói (tisztjei) az alájuk rendelt legénység hangulatáról, összeköttetéseiről, szolgálaton kívüli magatartásáról állandó és közvetlen tájékozást szerezzenek; úgyszintén aziránt is, hogy a katonai hatóságok a katonaság kötelékéhez tartozó egyének szolgálaton kívül követett magatartásának feltűnés nélkül való megfigyelése iránt a polgári hatóságokkal (rendőrkapitány, főszolgabíró) lépjenek állandó és közvetlen érintkezésbe, mert a polgári hatóságok részére igen sok mód és alkalom kínálkozik arra, hogy a katonai egyéneknek szolgálatonkívüli magatartását bizalmasan megfigyeljék.

A magam részéről egyidejűleg utasítottam az említett rendőrhatóságokat, hogy különösen a hadifogságból hazatért és szabadságra bocsátott katonák magatartását, összeköttetéseit, hangulatát a legéberebb figyelemmel kísérjék és az e téren szerzett tapasztalataikat az illető katonai hatósággal nyomban közöljék.

Ezzel kapcsolatban rámutatok az 1300/1918 res. számú átiratomban azirányban kért fontos intézkedésre is, hogy a hadifogságból hazatért, szabadságolt katonák az illető község elöljáróságánál, ott, ahol ilyen van a m. kir. csendőrségnél, hazaérkeztük után nyomban jelentkezzenek.

A rimaszombati esetből kifolyólag ismételten és fokozattabb mértékben felmerül annak a szüksége, hogy egyes csapatalakulatok elhelyezésénél különös gond fordítassék arra, hogy a nemzetiségi lakosságú helyeken, hasonló nemzetiségi elemekből álló csapatrészek el ne helyeztessenek, egyúttal pedig sürgős intézkedést kérek, hogy a folyó évi április hó 5-én 1714/Abt.

11/e számú ottani rendeletének hatályon kívül helyezésével az illető pótzászlóalj Rimaszombatról mielőbb elhelyeztessék.[11]

Wekerle Sándor s. k.

9.

1918. V. 26.

A H. M. intézkedései a tisztek és legénység kioktatására, a karhatalmak magatartására, a biztonsági rendszabályokra katonalázadások esetén.[12]

1. számú melléklet.[13]

TISZTEK KIOKTATÁSA

A *fegyelem*, melynek megalapozásáért és fenntartásáért a *tiszt* teljes mértékben felelős, általában ijesztő módon megromlott. Ezt számtalan különböző eset, de különösen a felsorolt *zendülések* bizonyítják.

A hibások elsősorban a tisztek, ezt a szemrehányást sajnos nem lehet elkerülni.

Az idő komolysága legerélyesebb megtorlást kíván.

A vizsgálatok alkalmával kiderült, hogy a legutóbbi katonazendüléseknél tisztek lakásaikban maradtak dacára annak, hogy utcai lövöldözést és riadó jeleket hallottak, vagy pedig a közbelépést kicsinyes, helyt nem álló megokolásokkal — telefon jelentések leadásával stb. — elmulasztották s a zendülés színhelyét elhagyták.[14]

[11] Az iratra a H. M. 1918. május 29-én a következő választ küldte: „Van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen értesíteni, hogy a további zendülések elkerülésére a hadügyminiszter úrral egyetértésben a megfelelő intézkedések már megtétettek."

A H. M. egyidejűleg tájékoztatta a honvéd és csendőr kerületeket a B. M. intézkedéséről a hazatért hadifoglyok figyelemmel kísérése ügyében. Utasította a katonai és csendőri szerveket, „hogy a ... polgári hatóságokkal lépjenek állandó és közvetlen érintkezésbe".

Érdekes az a megjegyzés is, mely szerint Dáni alták. a H. M.-nél sürgeti azon rendelkezést, mely szerint a „kevésbé megbízható vagy kétes legénység szabadság-igazolványain valami jelzéssel kifejezésre hozassák azt, hogy az illető megfigyelendő a közbiztonsági közegek részéről".

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 11 384. a. sz.; 12 736. ikt. sz., 1. oszt. — Másolat.

[12] A hátországi katonai megmozdulások elleni intézkedésekre lásd még a Kriegsministerium Präs. Nr. 17 481. sz. 1918. május 24-i rendeletét a H. M. 1918. 1. tétel, 11 384. a. sz., 13 363. ikt. sz., 1. oszt. jelzetű ügydarabban.

[13] Az itt felhasznált dokumentumok a H. M. eln. 1918. 12 380. sz., 1. oszt. irat mellékletei. A rendelet közölve: A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai. 5. köt., Bp. 1956. 205. old.

[14] L. a 8. sz. dok.-t. A H. M.-et nyilván Wekerle levele késztette ezen intézkedés kiadására.

Ily eljárás a tisztek álláskötelmeivel teljes ellentétben áll és megszégyenítő. Ezen tisztek ellen a bírói eljárás megindíttatott.

Ott, ahol a tisztek helyüket megállották és azonnal energikusan közbeléptek, ez teljes eredményre vezetett. Ez csak azt bizonyítja, hogy a kötelességtudó erélyes tiszt a legnehezebb helyzetben is felülkerekedik. Kötelessége minden tisztnek, hogy a reá bízott legénység hangulatáról állandóan tájékozódjék, gyanús jelenségeket azonnal kinyomozzon, bűnös irányzatok ellen szóval és tettel azonnal fellépjen és elöljáróit minden szépítgetés nélkül tájékoztassa, de legénységének kívánságait és törekvéseit a lehetőség szerint elégítse ki, illetőleg támogassa. Ehhez azonban nem elégséges a legénységnek felületes megfigyelése a foglalkozás idején: ellenkezőleg szükséges a legénységgel állandó érintkezésben maradni, mert bebizonyult, hogy éppen a legveszedelmesebb elemek a zendülés megkezdésének pillanatáig kötelesség-tudást és példás magatartást mutatnak.

Minden parancsnoknak kötelessége, alárendelt tisztjeit állandóan megfigyelni és oda hatni, hogy azok kötelmeiknek a legénységgel szemben tényleg eleget tegyenek.

A legénység kioktatásánál figyelembe kell venni az ellenséges propaganda elleni védekezés tárgyában kiadott intézkedéseket (11 566/eln. 1. — 1918.).

Szigorú fegyelemre (tisztelgéseknél is) minden tisztnek nagy súlyt kell helyezni: különösen meneteléseknél (gyakorlóterekre stb.) kell követelni.

A szállások és őrségek stb. *éjjel* az erre hivatott tisztek által úgy öntevékenyűen, mint elöljárók utasításai értelmében többször legszigorúbban megvizsgálandók. Ha szükséges állandó tiszti ügyeleti szolgálatot kell a századoknál szervezni.

A tisztek minden alkalommal oldalfegyverükkel legyenek ellátva. Ott, ahol azt a körülmények megkövetelik, az állomásparancsnokok (honvéd állomásparancsnokságok) rendeljék el, hogy a tisztek *szolgálatban és szolgálaton kívül* pisztollyal legyenek felszerelve.

Ha zendülésre mutató irányzatok vagy nyilatkozatok tapasztaltatnak, feltétlenül szükséges, hogy *a tisztek az első pillanattól kezdve legerélyesebben közbelépjenek.*

Zendüléseknél az első pillanatban sokszor nem lesznek zárt osztagok a zendülés letörésére, ily esetekben a tisztek kötelessége rögtöni erélyes közbelépéssel a hű maradt legénységet gyülekezésre bírni, tétovázó elemeket magukkal ragadni és ezekkel a rendet ismét helyreállítani.

A szolgálati szabályzat I. rész 659. pontja szerint: „szükség esetén, nevezetesen riadóknál, a közrend és csend fenntartása vagy helyreállítása okából való kivonulásoknál, valamint heveskedve vagy tettlegesen ellenszegülő alárendeltek ellenében minden elöljáró tisztnek jogában áll fegyverét használni, hogy a parancsai iránt szükséges engedelmességet kieszközölje, ha ahhoz más eszköz rendelkezésre nem áll."

Minden parancsnoknak kötelessége, oly tiszteket, akik helyüket nem állják meg, bírói eljárás alá vonni. Kísérletezésre és várakozásra most nincs idő.

2. számú melléklet.

A LEGÉNYSÉG KIOKTATÁSA

A legénységnek, de különösen a hadifogságból visszatérteknek a zendülési esetek kihirdetendők:

A legénység a kihirdetésnél értelmességi fokához képest a következőkről világosítandó fel.

1. Hogy mily megvetendők ezen esetek, különösen most, mikor a Monarchia létéért küzd.

2. A zendülések eredménytelensége.

A zendülések a karhatalmak beérkezése után minden alkalommal azonnal letörettek. Még nagyobb zendüléseknél is annyi hű csapat áll a legrövidebb időn belül rendelkezésre, hogy a zendülés teljes kilátástalan marad.

3. A zendülés *következményei:*

A zendülők ellen a törvény teljes szigorával fogunk fellépni és kegyelmet nem ismerünk. Rögtönítélő bírói ítéletek azonnal végrehajtatnak.

4. Minden eddigi esetben *csekély számú* elvadult elem terrorja kényszerítette a legénységet a zendülésre, a józanul maradt legénység erélyes közbelépése elegendő lett volna a terror letörésére. Habár csak egyes ily őrült eszmékkel megmételyezett kolompos tulajdonképpeni okozója a zendüléseknek, a többi lojálisan érző legénység tartsa szem előtt, hogy mint résztvevő csakúgy bajba kerül, mint az előbbiek.

Ha tehát ilyen félrevezetett elemek zendülést terveznek, a józanul maradt legénység életbevágó érdekében fekszik, hogy első észleleteit tisztjeinek azonnal jelentse.

Ha ennek dacára hirtelen zendülés tör ki, minden egyes hűséges katonának kötelessége, hogy a lázongók terrorjának ellent álljon és a többi híven maradt legénységgel egyetemben a lázadást csírájában elfojtsa.

5. A legénység felvilágosítandó, hogy a hátsó országból a hadrakelt sereghez útbaindított menetszázadok nem lesznek azonnal a harcvonalba vetve, hanem kb. 10 hétig a hadrakelt sereg körletében további kiképzésben részesülnek, ahol az élelmezési viszonyok sokkalta jobbak, mint a hátsó országrészben.

3. sz. melléklet.

HELYI BIZTONSÁGI RENDSZABÁLYOK

Az eddigi zendüléseknél kitűnt, hogy némely helyőrségben a Szolgálati Szabályzat 1. rész 66. §-ban előírt riadó intézkedések egyáltalán nem léteztek, vagy pedig annyira elavultak voltak, hogy a mai viszonyoknak már nem feleltek meg.

1. Ebből kifolyólag elrendelem, hogy minden állomáson a riadó intézkedések a honvéd állomásparancsnokok által (ott, ahol állomásparancsnok van, annak utasításai szerint) nemcsak a lakosság esetleges lázongásának elnyomására, hanem megbízhatatlan csapatokra való tekintettel azonnal újból átdolgoztassanak.

Az utóbbi eset megköveteli, hogy a felriasztásnál necsak a helyőrség összes csapatai, hanem az egyes csapatok önálló magatartása és értelemszerű összeműködése is biztosítassék.

A szerkesztésnél a fennálló konkrét viszonyokkal leplezetlenül kell számolni és azokat tekintetbe venni.

2. Katonailag különösen fontos tárgyak, mint pl. lőszerraktárak, fegyverraktárak, robbantószerraktárak, lőszergyárak, fegyvergyárak, raktárak stb. a helyőrségen belül csakis olyan csapatok által őrizendők, amelyek összeállításuk következtében kétes tendenciájú befolyásoknak legkevesebb alapot nyújtanak, tehát megbízhatók.

Miután az eddigi zendüléseknél kitűnt, hogy a zendülők mindenekelőtt a lőszerraktárakat akarják hatalmukba keríteni, ezek őrzésére különös gond fordítandó.

3. A vasutak, táviró és távbeszélő összeköttetések, katonai és közigazgatási hatóságok és egyéb fontosabb nyilvános berendezések (villamos művek stb.) biztosítását célzó intézkedéseket alaposan kell előkészíteni, hogy beállott szükség (zavargások, vasúti sztrájk) esetén rövid parancs elegendő legyen arra, hogy a fent említett intézmények a körleten belül rendelkezésre álló csapatok által biztonságba helyeztessenek, hogy a jelenleg uralkodó szállítási nehézségek folytán a vasúti forgalom megszakítása különösen érzékenyen hat, nem kell külön kiemelni. Ha

zavargásoknál a rendes összeköttetési eszközök a szolgálatot netán fel mondanák, az összeköttetést a kerületi parancsnokságoknak a cs. és kir. katonai parancsnokságokkal és a honvédelmi ministeriummal, valamint az alárendelt helyőrségekkel más úton kell biztosítani (esetenként lefoglalandó autók a legközelebbi távbeszélő és rádió állomáshoz stb.). Az alárendelt parancsnokságtól feltétlen meg kell követelni, hogy távíró és távbeszélő összeköttetések megszakítása esetén elöljáró parancsnokságaikkal való biztos összeköttetést jól átgondolt biztos tervezet szerint minden rendelkezésre álló eszközzel automatikusan létesítsenek.

Hogy a katonai vagy közlekedési szempontból fontos tárgyak és intézmények kitörő félben levő zendülések első jeleinél már megszállhatók legyenek, szükséges, hogy a megbízható osztagok közelükben nyerjenek elhelyezést, ezen célból szükség esetén az elszállásolás megfelelően megváltoztatandó.

4. A honvéd állomásparancsnokság által kiadandó új riadó intézkedések alapján az egyes csapattestek, illetőleg póttestek riadóintézkedéseiket haladéktalanul újból dolgozzák ki.

A csapattestek és póttestek is legyenek figyelemmel arra, hogy csapattestükön belül a kisebb vagy nagyobb megbízhatóság szerint osszák ki az egyes részek feladatait.

Szem előtt tartandó:

a) Hogy az állomáson belül neki kijutó feladatokat konkréten szabályozzák.

b) Hogy a csapattestükön belül szükségessé váló biztonsági intézkedések megtétele végett hasonlóképpen járjanak el.

Így például a csapatoknál, illetőleg póttesteknél meglevő táskalőszer, gépfegyverlőszer, továbbá robbantó szerek és esetleg kézigránátok biztos és könnyen őrizhető raktárban — a lehetőség szerint egyesítve — nyerjenek elraktározást.

Ily raktár csakis megbízható legénység által őrzendő. A laktanya (illetőleg zlj.) ügyeleti tisztek az őrségeket ismételten szemléljék meg.

A csapatoknál levő géppuskák esetleg gyalogsági ágyúk biztosítandók és lehetőség szerint tisztek által zár alatt tartandók.

5. Ha a zendülés előjelei mutatkoznak a honvéd állomásparancsnokságok (állomásparancsnokok) vagy pedig a csapatparancsnokok rendeljék el, hogy egész osztagoknak vagy azok egyes részeinek *összes lőszere* és esetleg *fegyverei* is elvétessék.

4. sz. melléklet.

KARHATALMAK MAGATARTÁSA ZENDÜLÉSEK ELFOJTÁSÁNÁL

Zendülések letörésére alkalmazott karhatalmaknak a legnagyobb erélyel kell fellépniök. A cél mindig a zendülés *feltétlen, leggyorsabb és feltételek nélküli elfojtása.*

Ahol a viszonyok megengedik, nem szabad a zendülők ellenállásának leverésével megelégedni, hanem arra kell törekedni, hogy koncentrikus eljárás által a karhatalmak megakadályozzák, hogy a zendülők szétfuthassanak és a környékben elszéledjenek.

A karhatalmak géppuskákkal és gyalogágyúkkal (ahol ilyenek vannak) feltétlenül ellátandók.

A karhatalmi csapatok szükség szerint tüzérséggel és különleges harceszközökkel is ellátandók.

5. melléklet.

EGYÉB INTÉZKEDÉSEK

1. *Géppuskás alakulások összeállítása.*

Géppuskás alakulásokat csakis feltétlenül megbízható legénységből szabad képezni.

2. *Büntetés szigorítás.*

Menetkészültség kihirdetésének időpontjától kezdve az irányítási cél eléréséig az összes menetalakulásoknál a gúzsbakötés és megkötözés az 513/eln. 15. a. — 1918. rendeletem értelmében érvénybe lép.

3. *Szökevényekkel való eljárás.*

A menetalakulásba való beosztás pillanatától minden önkényű távolmaradás szökésnek minősíttetik és bíróilag üldözendő, mert fel kell tételeznünk, hogy az illető legénység a hadrakelt seregnél teljesítendő szolgálat alól, tehát a konkrét esetben teljesítendő szolgálata alól ki akarja magát vonni.

Menetalakulások megalakításánál ezt a legénységnek ki kell hirdetni.

Ily értelemben utasítsák a kerületi parancsnokságok az alárendelt katonai ügyészeket.

4. *Újabb eskütétel.*

Minden póttestnél, melynél zendülések fordultak elő, a zendülésben résztvett legénységtől az eskü újból kiveendő. Az eskütétel kis csoportokban (legfeljebb 50 ember) az összes tisztek jelenlétében, lelkészi segédlettel, ünnepélyes módon eszközöltessék.

H. L., H. M. eln. 1918., 12 380. sz., 1. oszt. — Sokszorosított másolat.

10.

1918. VI. 3.

A H. M. utasítása a katonai és csendőr kerületekhez, a póttestekhez, az iskolákhoz, kórházakhoz, kiegészítő és népfelkelő parancsnokságokhoz. Közli, hogy a hazatérőknél forradalmi röpiratok találhatók.

Visszatértek vallomása szerint a hadifogságba került katonák sokszor hamis nevet vesznek fel, s nagyszámú eredeti igazoló okmányok felett rendelkeznek az által, hogy más hadifoglyoktól veszik okmányaikat, vagy azokat orosz hatóságoktól kapják.

A visszatértek személyazonossági megállapításánál és okmányaik átvizsgálásánál ezen körülményre különös figyelem fordítandó.

Vallják továbbá a visszatértek, hogy a hadifoglyok között nagyszámú forradalmi röpiratok kerülnek kiosztásra, melyben felhívás van, hogy ha hazájukba visszatérnek, ott a forradalmi eszmét terjesszék.

Az orosz nemzeti szervezkedés feladatul tűzte ki, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia egyes nemzetiségeit fellázítja. Az e czélra hivatott ügynökeiket a Monarchiába már el is küldték.[15]

A minister rendeletéből:
Dáni altábornagy s. k.

H. L., H. M. eln. 1918. 12 427. ikt. sz., 1/a. oszt. — Sokszorosított másolat.

[15] A Monarchia kormánya gyakran egy kalap alá vette az antant támogatását élvező szláv burzsoá-nacionalista mozgalmakat és az osztályharc alapján álló forradalmi hadifogoly-mozgalmakat, mert mindkettő veszélyt jelentett számára.

11.

1918. VI. 6.

A „Világszabadság" cikke az ún. „hadifogoly gyámolító" bizottság megérkezéséről.

AZ ELSŐ KESELYŰK

Megérkeztek. A haza küldte őket. A grófok meg a gyárosok hazája, hogy az eltévedt nyájat jó útra tereljék. Tanítani oktatni jöttek a négy év alatt agyongyötört, agyonsanyargatott proletárokat hazaszeretetre, királyhűségre.

A sovány, fogait vicsorgató elszánt éhes farkast akarják áldozati báránnyá változtatni.

Beszédeket, gyűléseket tartanak, majd hazafias kötelességekről szólva üdvözleteket adnak át az uralkodóktól a hadifoglyoknak. Nagy szó! Csikós Péter honvédet üdvözli Károly császár, 1918. május havában. Direkt a császártól jön az üdvözlet Csikós Péter honvéd részére az 5-ik barakba, a 14-ik partiba. Bécsből, a királyi palotából. Egy elegáns úr hozta.

Most már Csikós Péter közlegény megjavult. Nem táplál forradalmi eszméket, gondolja a foglyokat javító bizottság. Az emberek bevették szépen, nyugodtan azt a sok hülyeséget, amit mi elmagyaráztunk nekik, ismét jó engedelmes áldozati barmok lesznek, mint voltak négy éven keresztül. Mehetünk 6 fogásos vacsorát enni. Holnap folytatjuk az erkölcs-nemesítést tovább.

Csikós Péternek azonban ott az 5-ik barakban nagyon megütötte a fülét a császári üdvözlet. Ő ugyan nem iratkozott be szocialistának, azt mondta, hogy ráér szervezkedni otthon, őszintén szólva félt, hogyha az uraság megtudja, hogy Péter testvér politikát változtatott, még kidobja az asszonyt meg a gyerekeket a zsellérházból.

Este azonban lámpaoltás után elkezd gondolkozni a napi események felett.

Becsületes verejtékes munkával kerestem a kenyeremet, nem bántottam soha életemben senkit.

A faluban, ha csendőr jött velem szembe, kitértem neki. Kezet csókoltam a tisztelendő úrnak, a főszolgabíró úrnak meg száz lépésről süveget emeltem.

Néha vasárnap a Nyakigláb kocsmárosnál megittam egy pár pohár bort. Ha valami bajom akadt a községházánál, kifizettem, inkább egy malacot vittem a hetipiacra, csak végrehajtót ne küldjenek.

Egyszer csak jött a háború. Kint a harctéren jártam, éheztem, a bal lábamban ma is nyilalást érzek a kárpáti harcok óta. Itt Oroszországban a permi guberniában vágtam a fát két éven át, nagyon keserves napjaim voltak.

Most azután, amikor béke van már, eljön ide egynéhány finom úr, elkezd itt mindenféle nyelven magyarázni, papról, hazáról, forradalomról, akasztófáról, királyról és azután még azt is mondja, hogy tiszteltet a király őfelsége minket.

Harminchat éve taposom már a földet, — de még csak most hallom először a király üdvözletét. Magyarországon soha sem közölték velünk a király üdvözletét. — Mi lehet ennek az oka?

Megmondjuk mi kedves Péter testvér, mi a szocialisták, a forradalmárok, akiknek akasztófát ígérnek a finom jó urak.

Ez az előkelő társaság fényes napidíjat kap a kormánytól, az állam pénzéből, abból a pénzből, amelyik úgy gyűlt össze, hogy te eladtad a malacodat, István szomszédnak meg a párnáját vitte el a végrehajtó.

Az így összegyűlt pénzből a finom urak legalábbis 120 rubel napi díjat kapnak, dúskálnak minden jóban, távol vannak a harci lármától, soha sem szagoltak puskaport, nem vágták a fát a permi bugerniában és nem ásták a dóni szénbányák fekete gyémántjait.

Ezek az urak a kapitalisták halálmadarai, ezek az urak készítik nektek az utat a halálhoz, ezek az urak azért beszélnek olyan szépen, hogy ti proletár testvérek engedelmesen, szó nélkül induljatok a halálba a kapitalista érdekekért. Hogy valahogy szót ne merjetek emelni életetek ,szenvedő hozzátartozóitok, s millió proletár testvéretek jogos érdekéért.

Ezek az urak az első keselyűk, akik a ti hulláitokból akarnak lakmározni. Azok a keselyűk, akik éhesek még mindig és nem laktak jól az egész világot betöltő négy éves hulla szaggal.

A kapitalisták fekete halál-madarai megérkeztek.

A fehér alapra varrott vörös-kereszt mögül egy rút emberi koponya vigyorog. A proletár életek százezreire van még nagy szükség a francia és olasz frontokon.

Vigyázzatok proletár testvérek, el ne szédüljetek a nehéz rothadó hullaszagtól.

Világszabadság. 1918. VI. 6.

12.

1918. VI. 10.

A H. M. rendelettervezete a rögtönbíráskodásnak a mögöttes országrészben történő kihirdetésére.[16]

RENDELETTERVEZET

A háború hosszú tartamával együtt-járó jelenségek, úgymint az élelem és nyersanyag-hiány következtében beállott érzékeny nélkülözések, a mérhetetlen drágaság, a vagyonnak a háború folyamán történt egyenlőtlen eloszlása, nem kis mértékben ellenségeink aknamunkája s az ebből folyó agitáció stb. alkalmasak arra, hogy az ország lakosságának bizonyos rétegeiben nagyfokú elégedetlenséget és izgalmat váltsanak ki; ez sok helyütt máris a közbiztonság s az állami és társadalmi rend ellen irányuló destruktív tevékenységben megnyilvánult.

Sajnos ezek a jelenségek a katonaságnál is éreztetik hatásukat, amiben nem kis része lehet az Oroszországból visszatérő s állam- és társadalomellenes eszmékkel telített hadifoglyaink működésének.

Lépten-nyomon tapasztalható a fegyelemnek meglazulása, a fegyelemsértések általánosak, függelemsértéseknek még legsúlyosabb esetei is napirenden vannak, gyakran zendülésekké fajulnak, sőt nyílt lázadások is történtek, melyeket csak ellenerővel sikerült leküzdeni.

A hadsereg féltve őrzött közszelleme, mely annyi erényt, vitézséget és fényes haditettet váltott ki, s mely az egyéni akaratnak a köz számára való feltétlen alárendelésében nyilvánult meg, immár veszélyben van, s ha sürgősen nem segítünk, a katonai rend felbomlása következhetik be.

Ennek pedig feltétlenül útját kell állani, s ezt csakis teljes eréllyel s kíméletlen szigorral lehet elérni.

[16] Az irattal kapcsolatosan a következő „Pro domo" feljegyzés olvasható az előadói íven: „Az I. kiadvány a H. M. úr Ónagyméltósága rendeletére először tervezet alakjában dolgoztatott ki, majd a 15/a oszt. képviselője által elvitetett Wienbe, ahol a Hadügyminisztérium illetékes osztályaival megtárgyaltatott. A mostani szöveg az e tárgyalásokon létrejött megállapodás eredményeként jelentkezik."

Az aktában a rendelettervezetnek 3, lényegében megegyező változata található.

Az iratot a közös katonai vezetés magasabb szerveinek, a Honvéd Főparancsnokságnak, a magyar igazságügy- és belügyminiszternek, a miniszterelnök- és a horvát bánnak küldték meg.

Az irat mellékleteként a Kriegsministerium 1918. március 11-én kelt Abt. 4/G. Nr. 529. sz. rendelete található a rögtönbíráskodásról. Itt van Császár hadbíró alezredesnek a Kriegsministeriummal folytatott telefonbeszélgetéséről készített feljegyzés, valamint a rögtönbíráskodás kihirdetésére már előre elkészített hirdetmény szövege.

A katonai fegyelmet minden körülmények között fenn kell tartani, ha nem akarjuk a négyévi háborúnak eddigi fényes eredményeit veszélyeztetni . . .[17]

H. L., H. M. eln. 1918. 15/a. tétel, 13 961. a. sz. 13 961. ikt. sz., 15/a. oszt. — Fogalmazvány.

13.

1918. VI. 13.

A H. M. rendelete az alája rendelt szervekhez a visszatért hadifoglyokkal való bánásmódról. Beszámol a katonák magatartásáról is.

Előfordult, hogy egy póttestnél az aggályosnak jelzett visszatérők hosszabb időre letartóztatásba helyeztettek csak azért, mert állomány-illetékességüket pontosan megállapítani nem lehetett, továbbá, hogy az ilyeneket a visszatérő táborba újra visszairányították. Mindkét eljárás teljesen szabályellenes. Az előbbi esetben utalok a 3798/eln. 3. — 1918. számú, utóbbi esetben a 24 724/eln. 1917. számú rendeletemre.

A póttestek jelentéseiből az alábbiak domborodnak ki.

A visszatérők kéréseiket ismételten nem kihallgatásnál, hanem a parancsnoknál vagy segédtisztjénél 3—5 főnyi küldöttség útján adják elő. Egyikük mint szónok szerepel, a többiek mint tanúk, (a legénység bemondása szerint azért), hogy a tisztek az előadottakat utólag le ne tagadhassák és bizonyítsák, hogy az előadó kijelentése a bajtársak megnyilatkozásából ered.

A visszatértek bemondása szerint, nagyrészük, ha a hazai viszonyokkal, különösen azzal, hogy ők itt a folyó pótlásra lesznek felhasználva, ismerősök lettek volna, inkább Oroszországban maradtak volna.

Sok visszatérő úgy vélekedik, hogy mihelyt a hazai állapotokat az Oroszországban levő és visszatérni akaró legénységünk megtudja, — a magyarok és a németek kivételével — legtöbben visszamaradnak.

Egy ember beszéli, hogy egy visszatérő csoporttal Proskurowból Tarnopolba menetelt és miután megtudták, hogy ők ismét a harcvonalra küldetnek és hogy az ellátás milyen rossz, az emberek legnagyobb része éjjel Tarnopolt elhagyta és Oroszországba visszaszökött.

[17] A rendelettervezetnek csupán a bevezető részét közöljük, mely a tervezett intézkedés megokolását tartalmazza.

Jóllehet a pótzászlóaljaknál a legénység szabadságolás előtt kioktattatik, hogy a szabadság letelte után szigorú büntetés terhe mellett be kell vonulnia, mégis a kitűzött határidőre a visszatért szabadságoltak csak igen kis száma jelentkezik.

A visszatérők sokat és szívesen érintkeznek orosz hadifoglyokkal. Gyakran látni elhagyott helyeken egész csoportokat, melyek mihelyt tisztet vesznek észre, a különböző irányokban szétszélednek.

A visszatértek elejtett nyilatkozataiból kivehető, hogy el vannak határozva titokban, orosz mintára minden csapattestnél „katonai tanácsokat" szervezni.

A póttesteknél az eddigi tapasztalatok még is azt mutatják, hogy általában a visszatértek és egyéb legénység között szemmelláthatólag feltűnő különbség nincsen.

Minden katonai parancsot látszólag jóindulatúlag teljesítenek, azonban csak akkor, ha az ellenőrzés megfelelő.

Például, ha nagyobb csoportokban vagy osztagokban, különböző belső munkára (felvételezések, tisztogatások stb.) alkalmaztatnak, csak akkor dolgoznak, ha egy igen erélyes parancsnok felügyeletének nyomása alatt állanak. Kevésbé erélyes parancsnoknak hajlandók ellenszegülni.

A visszatértek magatartása komoly, gondolkodó és zárkózott, gyakran énekelnek orosz dalokat. Szívesen elbeszélik fogságban viselt élményeiket és sokat foglalkoznak az orosz viszonyokkal.

Beszédjükben idegen jelenlétében elővigyázatosak, erősen összetartók és kihágásoknál egyik a másikat el nem árulja.

Minden alkalommal hangsúlyozzák, hogy azáltal, hogy ők hadifogságban voltak, sokkal többet szenvedtek, mint az itthon maradó, vagy harctéren levő katonák.

Ezen nézetükhöz alkalmazzák igényeiket is.

Az altisztekkel való beszélgettésük során gyakran emlegetik, hogy igen jól vannak értesülve arról, hogy velük emberségesen kell bánni, mert ezt nekik a visszatérő táborokban is kihirdették.

Hogy tehát a fegyelem a visszatértek között feltartható legyen, egyrészt beható megfigyelésük szükséges, másrészt azonban minden alkalmat meg kell ragadni, hogy a felügyeletet és az ellenőrzést érezzék, erre pedig csak tisztek, magasabb rendfokozatú altisztek alkalmasak.

Amint a nyers fellépés arra vezetne, hogy az önként visszatértekben elkeseredést keltsen, úgy másrészt a túl enyhe bánásmód is káros következményeket vonna maga után.

A visszatértek jelentkezését illetőleg utalok a 6797/eln. 1. a. 1918. számú és a visszatértek szabadságolását illetőleg pedig a 3071/1. a. 1918. számú rendeletemre.

Igen célszerű, ha az egyes parancsnokságok, a fontosabb észrevételeiket e téren egymással is közlik.

Hogy hasonló eseteknek eleje vétessék, a beosztot tisztek és altisztek minden befolyására szükség van.

A visszatértekkel bánni nem tudó, tehát ily beosztásra alkalmatlan egyének feltétlenül felváltandók.[18]

A minister rendeletéből:

Dáni altábornagy s. k.

H. L., H. M. eln. 1918., 12 679. ikt. sz., 1/a. oszt. — Sokszorosított másolat.

14.

1918. VI. 15.

A H. M. osztályelőterjesztése a hadifogságból visszatért „gyanús" egyénekkel való eljárásra. ... ...

Az AOK. elrendelte, hogy azon visszatértek, akik ellen bizonyíték van, azonnal letartóztatandók s 14 nap vesztegzár után, állampolgárság szerint Wien, Bp., Sarajevo kat., illetve hov. bíróságokhoz kísérendők.

Az aggályosok, amíg az átmeneti táborok befogadóképesek lesznek, ugyanoda küldetnek.

Azok, kik ellen csak gyanú forog fenn, szigorúbban megfigyelendők s a póttesteknek közlendők. Kísérő személyzet hiányában Genkdo.[19] 1., 2., 7. és 16. hds. Q abt. stb. a visszatértekből arcvonalszolgálatra alkalmatlanokat válogathatnak ki. Önként jelentkezők azonnal, többiek a 4 heti szabadság után vesztegzár állomásokra beoszthatók.[20]

H. L., H. M. eln. 1918., 1. tétel, 531. a. sz. 8038. ikt. sz., 1/a. oszt. — Fogalmazvány.

[18] L. a Kriegsministerium Abt. 5. Nr. 5293. res. és Abt. 10. Nr. 112 561. res. számú hasonló tárgyú iratait is.

[19] Generalkommando — főparancsnokság.

[20] A feljegyzés elkészítésére az AOK. Chef des Generalstabs Op. Nr. 130 096 sz. távirati rendelkezése nyomán került sor. A távirat lényegét a H. M. osztályelőterjesztése is közli.

15.

1918. VI. 25.

Róth vezérezredes mellé beosztott Pentz Béla 5. sz. jelentése a hazatérők táboraiban tett szemléről.

5. sz. jelentés a lovag Róth vezérezredes úr Őnagyméltósága kíséretében a Zydaczów-, Rohatyn-, Brzezany-, Bujanow-i hazatérő táborokban f. hó 15., 16. és 17-én megtartott szemleútról.

A *Zydaczow*-i tábor 5000 fő befogadására van kiépítve. A szemle alkalmával üres volt, vagyis az egész állomány összesen 134 főt tett ki. Ebből circa 70 főnyi magyar legénység az őrszázadba volt beosztva, részben önkéntes jelentkezése folytán, részben azonban visszatartva azért, mert az eredetileg vezényelve volt őrszázad a táborból *„elvezényeltetett"*. Így a táborparancsnok az őrszázadot kénytelen volt a hazatérőkből felállítani, mivel a tábort és az ott elraktározott kincstári javakat — saját felelősségére — őrizetlenül nem hagyhatta.

Mindazonáltal Őnagyméltósága elrendelte, hogy az őrszolgálatra visszatartott (nem önként jelentkezett) legénység pótttestéhez azonnal útba indíttassék. E körülményt a 4. G. K. Heimkehrgrup. Kom-nál[21] kifogás tárgyává tette és a jövőre nézve betiltotta.

Rohatyn-ban 4700 fő részére van férőhely, terveztetik 5000-re. Láttam 1695 főt, ebből 30% magyar, 4% román ... stb. nemzetiségűt.

A Brzezany-i tábor 5000 fő befogadására alkalmas. A szemle alkalmával üres volt. A hazatérők 30—50%-át képviselik a magyarok.

A *Bujanow*-i tábor 2400 főre épült. Létszám 1183 fő. A magyar legénység általában 20—25%-ot képvisel. E tábor nagy hátránya az állandó vízhiány.

Az *elhelyezési viszonyok* ezidő szerint általában megfelelőek, attól eltekintve, hogy a kopár területeken kívül épült táborok barakkjaiban a meleg nyári hónapok alatt igen forró, fülledt a levegő. Az összes barakkoknak a téli időszakra való átalakítására már javaslat tétetett.

Ruházat, lábbeli, fehérnemű: Az előző jelentéseimben felsorolt hiányok tekintetében lényeges javulás még ma sem észlelhető. Ellenkezőleg, helyenként a félreesőbb, vagy távolabb

[21] 4. Generalkommando hazatérési csoport parancsnokság.

fekvő táborokban inkább hanyatlás. A táborparancsnokok jelentik, és be is igazolják, hogy a hiányzó cikkeket igényelték. A 4. G. K. hadbiztossága ezen igényléseket állítólag „egyáltalán nem" vagy csak „elkésve" kapja meg. Ha pedig kénytelen elismerni, hogy kellő időben megkapta, akkor arra való hivatkozással, hogy felsőbb helyről ő is igényelte — mert ez vagy az a cikk „most éppen nincs raktáron" — rendszerint egyáltalán nem, vagy csak kis részben képes az igénylést kielégíteni.

Az ügymenet lebonyolítása lanyhán, unottan, vontatottan, sablonszerűleg megy.

Az *élelmezés* még mindig éppen ily hiányosan vezettetik. A táborparancsnokok és élelmező tisztek öntevékenysége és leleményessége szerint változik. *Egyes* táborokban a legénység heteken át lóhússal él, — ami néha állítólag romlott is — és csak elvétve kap marhahúst.

A kenyér hiánya általános, de még e tekintetben is helyenként kevésbé vagy fokozottabban kedvezőtlenek a viszonyok. A legénységre igen rossz benyomást tesz, hogy pl. Zydaczow-on, ahol a hazatérők tábora közelében egy német anyagtábor fekszik, ennek német legénysége naponta fejenként 600 gr. kenyeret kap. Az osztrák—magyar legénység a *németektől* 10—20 Kr.-ért *vásárol* 1200 gr. kenyeret. A saját legénység legjobb esetben 1/8 kenyeret kap fejenként 3 napra.

A 4. G. K. 19. sz. res. paranccsal elrendelte, hogy augusztus hó 1-ig élelmezési ügyben az elöljáró par.-ságokat megkeresni tilos . . .[22]

Szellem és hangulat:

Mindenhol „jó" és „igen jó"-nak van jelentve. A táborokban mindenki türelmesen, nyugodtan viselkedik. Sőt azok, akikről később valahogy véletlenül mégis kisül, hogy veszedelmes elemek, a táborokban a legcsendesebbek és legengedelmesebbek.

A „Nachrichten" és „Abwehr"[23] szolgálatra beosztott tisztek és altisztek alacsony létszáma mellett nem is remélhető, hogy e közegek nagyobb eredménnyel működhessenek.

A 25 napos vesztegzár leszállítására (14 napra) csak az esetben lesz kilátás, ha e szolgálat tökéletesebbé válik. Addig az AOK. engedményekre nem hajlandó.

A magyarok és németek számára a vesztegzár megrövidítése rossz vért szülne a szlávok között, mert hiszen az utóbbiak

[22] Az irat következő, nem közölt részében Pentz alezredes élelmezési részletproblémákat taglal.

[23] Hírszerző és elhárító szolgálat.

között is vannak megbízható elemek, míg az előbbiek között is vannak megbízhatatlanok.

A táboroknak magyar lapokkal, szépirodalmi könyvekkel való ellátása céljából a hadigondozó hivatal kórházi bizottsága „könyvet a harctérre akciójá"-val állandó összeköttetésben állok.

Várady Géza Viktor prelátus úr a 4. G. K. tábori főpapja a legközelebbi napokban a budapesti Mil. Kom. főpapi hivatalának vezetését veszi át. Helyét Lembergben egy cseh származású főpap fogja betölteni. Igen kívánatos volna, hogy Várady főpap úr, aki a táborok számára magyar tábori lelkészek kiválasztásával és ezeknek megfelelő vezetésével a hazatért legénység szellemét és hangulatát igen előnyösen befolyásolta, a hazatérő táborok lelkésziügyi felügyeletével bízassék meg. Ez által biztosítva lenne, hogy a táborok a jövőben is csak ezen szolgálatra minden tekintetben megfelelő, jól kiválasztott tábori lelkészekkel lennének ellátva [24]

Pentz alezredes s. k.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 343. a. sz., 17 806. ikt. sz. ,1/a. osztály. — Eredeti tisztázat.

16.

1918. VI. 25.

A H. M. bizalmas rendelettervezete a honvéd kerületi parancsnokságokhoz a zendülések esetén betartandó rendszabályok ügyében.

A honvéd csapatoknál és honvéd helyőrségekben esetleg előforduló zendüléseknél, valamint mindazon esetekben, ha a zendülés leverésénél honvéd csapatok közreműködnek, a honvéd állomásparancsnok, illetve a beavatkozó honvéd csapatok parancsnoka a H. M. 1. osztályát telefon vagy távíró útján — a kiadott intézkedések felemlítése mellett (a leveréséhez kirendelt legfőbb parancsnok neve stb.) — minél hamarabb értesítse.

Ezen parancsnokok a zendülés tartama alatt naponta d. e. 9. és d. u. 4 h-ig a H. M. 1. osztályába távirati (telefon) helyzetjelentéseket küldjenek.

Ezen jelentések következőket tartalmazzák: a zendülők száma, (esetleg körülbelül), a letartóztatottak száma, veszteség

[24] A jelentés nyomán a H. M. felkérte az egyes osztályokat a szükséges intézkedések megtételére.

a zendülőknél és saját veszteségek, elrendeltetett-e a rögtönítélő eljárás, a rögtönítélő bíróság által naponta hozott ítéletek száma.

Megjegyzem, hogy előfordulhat, hogy egyik-másik tiszt elvi meggyőződésből a halálos ítélet ellenzője. Akiről ez gyanítható, az a rögtönítélő bíróság tagjául nem vezénylendő.[25]

Különben utalok mindenben a 12 417/eln. 15. a. — 1918. sz. rendeletemre és különösen annak 3. bekezdésére hívom fel újból a figyelmet.

Nehogy a rögtönítélő eljárás elhúzódjék és a bizonyítékok veszendőbe menjenek, az elfogott zendülők beszállításánál — ahol ez lehetséges — a következők tartandók szem előtt:

A katonai karhatalom kirendelésével egyidejűleg katonai rendőrszolgálat szervezendő, ott ahol katonai rendőrség már működik, ez megfelelő személyzettel megerősítendő. Több közeget kell megbízni azzal, hogy a laktanyákba beszállítandó zendülőket átvegyék.. Az átvett zendülőkről előjegyzésbe veendő; név, gyakrabban előforduló neveknél a személyi adatok, (pl. kora és születési helye, csapatteste stb.) továbbá elfogatásának körülményei (röviden), a bekísérőnek és a tanúknak neve. Ezeket az előjegyzéseket a felvevőn kívül, abban az esetben, ha nincs külön jegyzőkönyvezető kirendelve, a beszállítónak (járőrparancsnok) is alá kell írnia. Ennél az alkalomnál rögtön meg kell a fegyvereket vizsgálni (lőttek-e a fegyverrel), meg kell állapítani vannak-e sérülések és vérnyomok a befogott testén, egyenruháján és fegyverzetén, nincs-e az illető birtokában gyanús (rablott) holmi, ha igen, el kell venni és előjegyzésbe venni. A különösen terhelteket lehetőleg el kell különíteni a többitől, semmi esetre sem szabad a velük egyszerre elfogottakkal együtthagyni.

A gyakran előforduló neveknél a megkülönböztetés különösen fontos: előfordult, hogy nem az igazi bűnös állíttatott a rögtönítélő bíróság elé.

[25] Figyelemre méltó a rendelettervezet következő, az eredeti kiadványba nem kerülő része. „Hogy a rögtönítélő bíráskodás ilyen okból meg ne akasztassék, a rögtönítélő bíróság tagjainak megválasztása igen fontos. A rögtönítélő bíróságokhoz való vezénylés előtt az illető parancsnok állapítsa meg, hogy nincs-e a vezénylendők között oly tiszt, ki magát a halálos büntetés elvi ellenzőjének vallja. Ha ilyen találtatnék, úgy az arra a célra nem vezénylendő."

Ez a rész lényegileg a Kriegsministerium utasításában is megtalálható.

A H. M. 1918. szeptember 4-én rendeletet küldött a kerületi parancsnokságok részére, melyben azon tisztek neveinek jelentését kérte, akik a halálos ítéletek hozatalát ellenzik, hogy „az illető oly beosztásba alkalmaztassék, melyben az ügynek ártalmára nem lehet".

Az osztályelőterjesztés azt is elárulja, hogy milyen beosztást is szántak az ilyen tiszteknek. Ezek „rögtön a hadrakelt sereghez küldendők" — írja az irat. L.: H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 11 384. a. sz., 18 727. ikt. sz. 1. oszt.

Az eljárás befejezése után a honvédelmi minisztérium 1. osztályába részletes jelentés küldendő be.

A jelentésben többek között fel kell említeni:

1. a zendülés okát,
2. az ítéleteket és hogy ezek tényleg végrehajtottak-e.
3. azon tisztek és altisztek neveit, akik érdemeket szereztek.
4. tisztek neveit, kik nem jártak el eléggé erélyesen és ennek következtében vizsgálat alá vonattak.[26]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 11 384. a. sz., 14 542. ikt. sz,. 1. oszt. — Fogalmazvány.

17.

1918. VII. 7.

A „Világszabadság" című penzai internacionalista hadifogolylap cikke a hazatérők búcsúztatására.

BÚCSÚSZÓ

Munkások, két kezük nehéz munkájával dolgozó emberek, akiket a szabad Oroszország levegője nem tudott gondolkozástokban, érzéseitekben megváltoztatni, mielőtt elindulnátok, hogy meglássátok azt a földet, amit négy évvel ezelőtt, testvérgyilkolásra szánt fegyverrel hagytatok el, álljatok meg egy percre és hallgassátok meg a szavamat és gondolkozzatok kicsit róla!

Ti most nem törődtök semmivel, távol tartjátok magatoktól a gondolatokat, nem törődtök azzal, hogy mi van ott, a határon túl, mi lesz ott veletek. Sok köztetek az olyan, aki könnyelmű fejjel, gondolkozás nélkül mondja, hogy nem bánja, jöjjön, aminek jönnie kell: francia front, negyedkiló kenyér, vagy bármi, csak haza, haza, mert az asszony, a gyerek már négy éve vár és meg kell neki mondani, hogy „ne féljenek még élünk, még nem feledkeztünk meg róluk".

Munkások, nehéz munkánál verejtékező nyomorgatott munkások, csak menjetek haza!

Titeket nem tudott itt megváltoztatni a szabad Oroszország példája, nem tudott átformálni a mi tanító, intő beszédünk, csak menjetek haza! Ti nem fogtok itt megérteni bennünket, a ti lelketek tele van a hazavágyás izzó érzésével, nektek nincs itt

[26] A kiadott utasítás a Kriegsministerium Abt. 5. Nr. 6035. sz. 1918. május 13-án kelt rendeletével lényegileg megegyezik.

a helyetek. Ti máshol, majd ott a „szerető haza" karjaiban, a francia fronton, meg az olasz hegyeken fogjátok megtanulni azt, amit meg kell tanulnia minden munkásnak, minden dolgozó embernek. Én csak annyit akarok mondani nektek, hogy minden igaz, amit mi itt hónapok alatt elmondottunk azokról, akik titeket testvérgyilkolásra küldtek, ne feledkezzetek meg arról, hogy nektek magatoknak kell megváltoztatnotok ezt az igazságtalan, aljas, kufárvilágot, a ti rettentő nagy erőtökkel, a forradalom, az igazságért, a békéért, a boldogságért küzdő, szocialista forradalom útján.

Munkások, két kezükkel dolgozó, vértizzadó, nyomorgó munkások, menjetek haza, nézzétek meg az asszonyt, a gyerekeket, a kis házat, és gondolkozzatok és lázadjatok fel az igazságért, a békéért, a boldogságért!

t—á.

Világszabadság. 1918. VII. 7.

18.

1918. VII. 8.

A Belügyminisztérium a H. M.-hez intézett átiratában kéri, hogy a hazatért hadifoglyokat utasítsák a közigazgatási hatóságoknál történő jelentkezésre.

Újvidék szabad királyi város rendőrfőkapitánya bejelentette hozzám, hogy a szabadkai 6. számú magyar királyi honvédgyalogezred pótzászlóalj parancsnoksága az orosz hadifogságból visszatért ezredbeli katonák szabadságolásáról késedelmesen értesíti.

Gyakori eset ezenkívül az is, hogy az ily szabadságolt katonák elmulasztják a közigazgatási hatóságoknál, illetőleg a csendőrségnél való jelentkezést.

A bolseviki eszmék terjesztésének meggátlása és az orosz hadifogságból visszatért katonák magatartásának sikeres megfigyelése és ellenőrzése érdekében van szerencsém Nagyméltóságodat az 1300/1918. és 3550/1918. res. számú és Nagyméltóságoddal is közölt rendeletemre való hivatkozással tisztelettel felkérni: méltóztassék intézkedni az iránt, hogy az illetékes katonai póttestek az orosz hadifogságból visszatért katonák szabadságolásáról a közigazgatási hatóságokat idejekorán értesítsék, a szabadságolt katonák pedig a községi elöljáróságnál vagy

a csendőrségnél, illetőleg a rendőrkapitányságnál való jelentkezésre köteleztessenek.[27]

A miniszter rendeletéből:
olvashatatlan aláírás

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 17 750. a. sz., ikt. sz. u. az, 1/a. oszt. — Eredeti tisztázat.

19.

1918. VII. 9.

Pillepic Rezső pécsi állomásparancsnok jelentése a H. M.-hez. Közli, hogy a pécsi katonák között zavargások fordulhatnak elő.

A pécsi 19. honvéd pótzászlóalj parancsnokától a következő szóbeli jelentést kértem.

Hadifogságból hazatért és nem igazoltak csoportjából egy honvéd 8 heti szabadságáról történt bevonulásakor jelenti századparancsnokának, hogy otthonában családjánál oly állapotokat talált, hogy ha nem kap most aratási szabadságot, inkább agyonlöveti magát, mintsem a frontra menjen.

Egy névtelen levelet is kapott fent nevezett pótzászlóalj parancsnok, mely folyó évi június hó 28-án Pécs-Budai külvárosban lett feladva, hogy miután az esőzések miatt az aratás időszerűvé vált, ezen szabadság megengedhető lenne.

Holly ezredes azonnali vizsgálatot indított meg, melynek eredményét nekem személyesen jelenteni fogja.

Miután nincs kizárva, hogy itt zavargások előfordulhatnának, kérem a jelenleg itt állomásozó II/9. honvéd gyalogezredet továbbra is meghagyni, mivel a cs. és kir. 6. gy. e. pótzászlóaljánál kevés az ember és azok sem teljesen megbízhatók.

Azonkívül a 19. honvéd pótzászlóali menetszázadánál egy könnyű lefolyású influenza tört ki, úgy, hogy 400 ember közül 208 megbetegedett, kik szintén nem állanak rendelkezésre.

Ezen legénység a saját barakkjaiban van elhelyezve és a szükséges egészségügyi óvintézkedések megtétettek. Hasonló jelentés a cs. és kir. budapesti katonai parancsnoksághoz is intéztetett.

Pillepic Rezső vőrgy sk.

[27] A B. M. levele nyomán a H. M. ismételten figyelmeztette a katonai parancsnokságokat a szabadságolt hadifoglyok jelentkezési kötelezettségeire.
L. még H. M. 5294. eln. 1/a. 1918., 11 407. eln. 1/a. 1918., 20 893. eln. 1—1917., 4262. eln. 1/a. 1918. sz. rendeleteket is.

Láttam és jelentem, hogy a szórványos esetnek nem tulajdonítok túlzott fontosságot, tehát a Pécsett rendelkezésre álló karhatalom rendkívüli megerősítését nem tartom szükségesnek. A II/9. mozgósított honvéd gy. zlj. esetleges elvonulása s egy másik harctéri csapatnak Pécs környékére való beérkezése közötti idő alatt az állandó helyőrség is elégséges lenne.

olvashatatlan aláírás.

H. L., H. M. 1918. 445 580. sz. (Eredeti szám: 172. áp. kt. 1918). — Eredeti tisztázat.

20.

1918. VII. 12.

A H. M. utasítja a honvéd és csendőr kerületi parancsnokságokat, hogy az átmeneti táborokba csak politikailag gyanús egyéneket küldjenek.

Az átmeneti tábor jelentése szerint még mindig gyakoriak az esetek, midőn hazatértek ezen táborba irányíttatnak anélkül, hogy ez a kiadott rendeletek szerint indokolt volna.

Az átmeneti táborba való átadásra kizárólagosan csak olyan hadifogságból hazatért katonai egyének jönnek tekintetbe, akik valamely *politikai* indító okokból eredő olyan büntetendő cselekménnyel vannak gyanúsítva, amelynél a tényállás, a bizonyítási anyag, avagy a gyanúsított személye arra mutatnak, hogy egy politikai mozgalom részjelensége forog fenn. Ezen intézkedés arra irányul, hogy a lakosság államellenes megmételyezése elkerültessék.

Olyan katonai személyek, akik olyan büntetendő cselekményekkel vannak gyanúsítva, amelyek *nem politikai* indító okokból , hanem (pl. gyávaságból. nverészkedési vágyból stb.) erednek, nem tartoznak az átmeneti táborba.

Az ilyen gyanúsítottak a bűnvádi eljárás lefolytatása végett, póttestük szerint illetékes bíróság hatáskörébe tartoznak.

Előfordultak olyan esetek is, hogy egyes póttestek olyan embereket is irányítottak az átmeneti táborba, akik már szabadságolva voltak, vagy az átadást okmányok nélkül eszközölték.

Utasítom a parancsnokságot, hogy a fentebb kifejtett irányelveket pontosan betartsák, s erre vonatkozólag az alárendelt parságokat utasításokkal lássák el.[28]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 17 379. a. sz., 17 379. ikt. sz., 1/a. oszt. — Fogalmazvány.

[28] Az irat a Kriegsministerium 1918. július 5-én kelt Abt. 10/Kgf. Nr. 35 570. sz. rendeletével lényegében megegyezik.

21

1918. VII. 15.

A H. M. rendelete a kerületi parancsnokságokhoz, a póttestekhez és a katonai igazgatás magasabb szerveihez a „gyanús" minősítésű hadifoglyoknak a menetalakulotokba történő beosztására.

Hogy a hadrakelt sereg csapatai a hadseregkörletbe érkező menetalakulatokban levő *hazatérőkre* vonatkozólag a kellő támpontokat megkaphassák, elrendelem, hogy a menetalakulat parancsnokának átadandó névjegyzékben (lásd a folyó évi 15. sz. Kisközlönyben foglalt 320/2. 1918. sz. rendeletet.)

1. az abban felvett „hazatérők" nevei *vörösen* aláhúzandók,
2. Az „aggályos"-ként felismert hazatérők a megjegyzés rovatban *ezenkívül még külön is megjelölendők.*

Megjegyzem, hogy „aggályos"-nak az jelölendő meg, kinek nyilvánvalóan államellenes a magatartása, illetve kiről valamely más oly tény állapíttatott meg, melyből teljes biztossággal lehet az illető államellenes magatartására vagy érzelmére következtetni (lásd 20893/eln. 1.—1917, és 4262/eln. 1/a. 1918. sz. H. M. rendeletet).

A még el nem irányított menetalakulatok (pótszállítmányok) névjegyzékei fentiek szerint azonnal kiegészítendők.

A már elszállított menetalakulatokba (pótszállítmányokba) beosztva volt hazatérőkről *azonnal* külön névjegyzékek szerkesztendők és a menetalakulatoknak utána küldendők.

A minister rendeletéből:

olvashatatlan aláírás.

H. L., H. M. eln. 1918. 17 645. sz., 1. oszt. — Sokszorosított másolat.

22

1918. VII. 25.

A H. M. irányelvei a hazatérők ügyeihez beosztandó személyek kiválasztására.

A cs. és k. hadseregfőparancsnokság Op. Nr. 130.498. sz. alatt a hadrakelt seregnél a következőket rendelte el:

A hazatérési ügy szervezésénél mutatkozó nehézségek jelenleg a kedvezőtlen személyzeti viszonyokban rejlenek. E kérdésnek a következő alapelvek szerinti szabályozásánál az összes parancsnokok élénk érdeklődése feltétlen szükséges. Minden alkalmat meg kell ragadniok, hogy ott, ahol lehet, támogatólag közreműködjenek.

A hazatérési ügyek intézményeinél beosztandó személyek kiválasztásánál a következő alapelvek mérvadók:

a) Elsősorban csak elsőrangú és ügyes táborparancsnokok és tisztek, továbbá altisztek és legénység osztandó be.

b) Tekintettel, hogy a hazatérők visszatérése még sokáig fog tartani, az egész személyzet lehetőleg állandó legyen.

c) A hazatérési ügyek összes intézményeinél a szükséges létszám meglegyen.

Amint ezen követelésekből kitűnik, a hazatérési ügyek intézményeinél szolgálattételre beosztott személyzet nem kell, hogy feltétlenül arcvonalszolgálatra alkalmas legyen, mert nem alkalmasak is teljesen megfelelhetnek a fenti követelményeknek és az arcvonalszolgálatra nem alkalmasak tartaléka a kiválasztás lehetőségét feltétlenül biztosítja.

Ezek között bizonyára elég olyan egyéniség fog találtatni, kik képességeik, vallásos és erkölcsi érzületük folytán alkalmasak arra, hogy a hazatérteket erkölcsileg előnyösen befolyásolják, hazafias és katonás szellemüket előmozdítsák és a védelhárító szolgálatra különös alkalmassággal bírjanak.

Azáltal, hogy ezen személyzet utószemléknek és felülvizsgálatoknak nincs alávetve, állandó lehet. Arra kell törekedni, hogy a hazatérési ügyek intézményeinél a szükséges létszám minél előbb be legyen töltve.

Mindezen szükségleteket arcvonalszolgálatra alkalmas tisztek és altisztek beosztása által elérni nem lehetséges. Eltekintve attól, hogy ezek a harcoló arcvonalra szükségesek, ahol megbízható vezetőkben nagy hiány van, az arcvonalszolgálatra alkalmas tisztek és altiszteknek a hazatérési ügyek intézményeinél való beosztása igen előmozdítaná azon egyének üzelmeit, kik a fegyveres szolgálat alól magukat kivonni igyekeznek. Ezen okokból az arcvonalszolgálatra alkalmasnak erre alkalmatlan személyzet által való folytatólagos pótlása, feltétlen kényszerítő erkölcsi szükség.

A hazatérési ügyek személyzet kérdésének szabályozását a megadott értelemben kell keresni és megtalálni, nehogy az egész irányzat a személyzet folytonos változásán és az ezáltal

létrejövő folytonos hiányosságon, hosszadalmasságon s személyzet hiányon hajótörést szenvedjen.

A mögöttes országrészre ennek következtében a következőt rendelem el:

Az összes hivatott közegek a tiszti állománynak a parancsnokságoknál (hatóságoknál) és intézeteknél való lehető leszállítása és kiválasztása, valamint az 1874—1880 születési évfolyambeli tisztek beosztása által, lehetőleg nagyszámú arcvonalszolgálatra alkalmatlan s lehetőleg a hazai szláv vagy román nyelvet beszélő tisztet szabadítsanak fel e szolgálatra. Ezen tisztek, hivatkozással e rendeletre, a kerületi parancsnokságok által a hazatérő intézményeinél való beosztásra a H. M. 2. osztályának rendelkezésére bocsátandók.[29]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 343. a. sz., 15 081. ikt. szám, 1/a. osztály. — Fogalmazvány.

23

1918. VIII. 5.

A H. M. rendelete a honvéd és csendőr kerületi parancsnokságokhoz az átmeneti táborokban szolgáló őrszemélyzet gondos kiválasztására.

Előfordultak esetek, hogy a póttestek által az átmeneti táborba olyan felügyelő altisztek választattak ki, kikről rövid időn belül szökési beadványok érkeztek be. Ezen körülmény azt bizonyítja, hogy egyes póttestparancsnokok az átmeneti táborok célja felől nincsenek tájékozva.

Utalok ismételten az 17379/eln. 1/a—1918. sz. rendeletemre, melynek értelmében, tekintettel arra, hogy az átmeneti táborokba politikailag megbízhatatlan, a forradalmi eszméktől megingatott hadifogságból hazatértek irányíttatnak, felügyelő altisztként *csakis politikailag teljesen megbízható, jóravaló, erélyes, erkölcsileg magas színvonalon álló* és korra nézve idősebb altisztek vezényelhetők.

Ugyanezen követelmények állanak fenn az átmeneti táborokba vezényelt tisztekre vonatkozólag.

Úgy a tisztek, mint az altisztek hivatottak arra, hogy ezen elemeket különös figyelemmel kísérjék, rájuk megfelelő erkölcsi hatással legyenek, példás, kifogástalan fellépés és viselke-

[29] A rendeletet a honvéd és csendőr kerületi parancsnokságokhoz és valamennyi póttesthez megküldték.

dés által jó irányban befolyásolják, kijózanítsák és belőlük ismét jó és megbízható katonákat formáljanak.

Mindebből kitűnik, hogy nem mindenki alkalmas ilyen állásra, miért is a póttestparancsnoknak *kötelességévé* tétetik, hogy ilyen vezénylések kiválasztásánál a *legnagyobb lelkiismeretességgel* járjanak el.

Egy, ez irányban elkövetett hiba beláthatatlan következményekkel járhat.[30]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 17 399. a. sz., 17 399. ikt. sz., 1/a. oszt. — Fogalmazvány

24

1918. VIII. 9.

A H. M. bizalmas rendelete a honvéd és csendőr kerületi parancsnokságokhoz. Közli, hogy a hazatérők között tovább folyik a forradalmi agitáció. Elrendeli a felügyelő közegek ellenőrzését is.

A Hadseregfőparancsnokság mellékelt közléséből is megállapítható, hogy a hazatértek között állandóan forradalmi irányzatú propaganda terjesztetik.

Az alárendelt póttestek *bizalmas* úton utasítandók, hogy nemcsak a hazatérteket, de a felügyelő és kiképző közegeket is, kik az előbbiekkel sűrű érintkezésben vannak, megfelelő ellenőrzés alatt tartsák, hogy a hazatérteknél mutatkozó áramlatokat idejekorán észrevegyék. A hazatértek kiképzésénél, a felügyeletükkel megbízott személyek kiválasztásánál a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni.

Szemléknél ez irányban is kellő figyelem fordítandó.

A szabadság ellenőrzése tekintetében ismételten utalok a 4262/eln. 1/a.—1918., 11407/eln. 1/a.—1918., 12679/eln. 1/a.—1918., 7489/eln. 3. 1918. H. M. számú rendeleteimre.[31]

A minister helyett:
Tabajdi altábornagy s. k.
államtitkár.

H. L., H. M. eln. 1918. 18 035. ikt. sz., 1/a. oszt. — Sokszorosított másolat.

[30] A rendeletet a H. M. a Kriegsministerium Abt. 10. Nr. 200 241. res. sz. 1918. július 9-én kelt hasonló tartalmú intézkedése nyomán adta ki.

[31] Az irat kiadására az AOK. Op. Nr. 131 450. sz., 1918. június 14-én kelt, a hazatérők között folyó forradalmi propagandát tárgyaló irat kézhezvétele után került sor. Ezt az iratot a H. M. a közölt irat mellékleteként megküldötte a honvéd és csendőr kerületekhez. Itt részletes tájékoztatást ad a hadifoglyaink között folyó forradalmi agitációról.

25

1918. VIII. 12.

A H. M. bizalmas utasítása a honvéd kerületi parancsnokságokhoz, a póttestekhez, és a katonai vezetés magasabb szerveihez. Elrendeli a katonai személyek politikai aggályosság szempontjából történő felülvizsgálatát s a legénység fokozatosabb szemmeltartását.

A katonai személyek politikai aggályosságának felülvizsgálata tárgyában kiadott 2845/eln. 1.—1918. számú rendeletemre a honvéd kerületi parancsnokságok által felterjesztett „Kimutatások"-ból végeredményképpen az tűnt ki, hogy egyedül csak a pozsonyi kerület területén van összesen 12 egyén „aggályosként" nyilvántartva, a többi kerület területén egy sem.

Sajnos, a legutóbbi idők eseményei az adatok helyességét ridegen megcáfolják, hiszen lépten-nyomon fordulnak elő katonai egyének által elkövetett oly bűntettek, melyek indító oka az illető politikai megbízhatatlansága volt. Épp az ily esetek meggátlása végett lettek kiadva az erre vonatkozó részletes adatokat és elveket tartalmazó rendeleteim, melyek értelmében az aggályos egyének állandó megfigyelés alatt állva, ily esetek nem fordulhattak volna elő.

Az adatok helytelensége tisztán csak arra vezethető vissza, hogy a hivatott parancsnokok ezen nyilvántartásnak nem tulajdonítják azt a fontosságot, ami azt a mostani viszonyok között megilleti. Midőn ezt a leghatározottabban helytelenítem, újból felhívom az összes állománytestek parancsnokait, hogy kiváló fontosságú munka keresztülvitelét *személyesen haladéktalanul ellenőrizzék és a mulasztásokat azonnal pótolják. Az alárendelt parancsnokokat a nyilvántartás fontosságára oktassák ki és a legénység legéberebb állandó megfigyelésére utasítsák.*

A szemlélő elöljáróknak kötelességévé teszem, hogy az ellenőrzést e tekintetben a legszigorúbban gyakorolják és a mulasztók ellen járjanak el. A negyedévenkénti felterjesztendő „kimutatások" a legnagyobb figyelemmel szerkesztve, pontos időre terjesztendők fel.

Minden negyedévi „kimutatásba" az összes „aggályos" egyének feltüntetendők, tehát azok is, kik már az előzőekben is fel lettek véve . . .

A minister helyett:
Tabajdi altábornagy,
államtitkár.

H. L., H. M. eln. 1918. 10 543. sz., 1. oszt. — Sokszorosított másolat.

26

1918. VIII. 25.

A H. M. közli az összes kerületi parancsnokságokkal és a póttestekkel, hogy forradalmi propaganda céljából Oroszországból 11 fő utazik a Monarchia területére.

Megbízható forrásból eredő értesülés szerint a társadalmi forradalmárok megbízásából 11 személy hamis útlevéllel ellátva Oroszországból Ukrainába azon célból indult útba, hogy onnét a Monarchiába érkezve, a póttesteknél kommunisztikus propagandát fejtsenek ki.[32]

Ezen személyek főleg ... volt megfizetett tisztek.[33]

A minister rendeletéből:

Kárpáthy altábornagy s. k.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 21 333. a. sz., 21 333. ikt. sz., 1. oszt. — Sokszorosított másolat.

27

1919. IX. 2.

A H. M. átirattervezete a belügyminiszterhez és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A jegyzők, papok és tanítók segítségét kérik a fogságból hazatérők „neveléséhez".

Amidőn van szerencsém Nagyméltóságodat az orosz hadifogságból hazatért és szabadságolt katonákra vonatkozó, alant részletezett intézkedések szíves megtételére felkérni, nem mellőzhetem el a hazatértek hangulatának vázolását már csak azon célból is, hogy a kért intézkedések megtétele és az azokból folyó eredmények Hazánk, Felséges Uralkodóházunk és a hadviselés magas érdekeinek minden tekintetben megfeleljenek.[34]

[32] A H. M. a hírt az AOK. 1918. augusztus 16-án kelt Op. Nr. 110 537. sz. rendeletében kapta.

[33] A Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő volt hadifogoly katonák és tisztek természetesen megkapták a Vörös Hadsereg tagjainak járó illetményeket. A reakciós tisztek ezt idehaza úgy jelentették, hogy ezek a személyek pénzért idegen szolgálatba állottak. A közölt irat hiányos.

[34] Az irat kiadására a pozsonyi K. u. K. katonai parancsnokság Gstb. No. 1085/Na. számú jelentése nyomán került sor. A jelentés adatokat tartalmaz a hadifoglyokra vonatkozó „különleges megfigyelésekről".
Ez a jelentés javasolja azon intézkedések megtételét, melyeket a H. M. a levéltervezetben fel is vetett.

A hazatértek legnagyobb része várakozásaiban, reményeiben csalódva érzi magát. Remélték a háború gyors befejezését és ennélfogva a családi tűzhelyükhöz, polgári foglalkozásukhoz való mielőbbi visszatérést. Midőn ezen gondolat keresztülvitelének lehetetlenségét belátták, legalább egy tartós szabadságban reménykedtek, hogy személyi és magán viszonyaikat rendezhessék és hosszabb ideig hozzátartozóik körében élhessenek, akiktől évek óta el voltak választva. Mivel azonban a harctéri helyzet folytán a hadvezetőség tartós, hosszú időre kiterjedő szabadságot, dacára a hazatértek iránt érzett legjobb indulatnak, nem engedélyezhetett, a hazatért hadifoglyok egy része csak keserűséggel, kedvetlenséggel eltelve tért vissza pótteséhez.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy sok hazatért lakóhelye oly területre esik, amely az ellenségeinkkel való tartós és heves küzdelmek színhelye volt, s amelynek behatása alatt gyakran házuk és egész vagyonuk tönkrement, feleségük és gyermekeik tűzhelyüktől elűzettek, vagy pedig elpusztultak. Sok hazatért lakóhelyén az egykor virágzó falu és lakóház helyett romhalmazokat talál és hozzátartozóinak nyomaveszett.

Mások vagyonukat a hadiuzsorások kíméletlen zsákmányául odadobva találták. Senki érdekeiket nem képviselte és sokan, különösen azok, akik hivatásos kereskedők, vagy iparosok voltak, illetőségi helyükre hazatérve, otthon maradt polgártársaik eredményes vetélkedése folytán jövő létérdeküket elveszettnek, vagy a legjobb esetben magukat abban megkárosodva találták.

Némelyek, övéikre való szeretetteljes gondolkodással és a szomorú hadifogságban fokozódott aggódással hazatérve, odahaza szétrombolt családi életet találtak.

Nagyon természetes, hogy a fent vázolt körülmények nagymértékben kihatnak a hazatért hadifoglyok amúgy is megviselt és sokszorosan csalódott lelkiállapotára. Az egyiket saját sorsának tragédiája daccal és keserűséggel tölti el, a másikat pedig kicsinyhitűvé, nemegyszer pedig életunttá teszi.

Amidőn az eredetileg 4 hétre kiszabott viszontlátási szabadságot 8 hétre, illetve az ellenségtől megszállt, de már kiürített területekre 12 hétre felemeltem, a hadviselés fontos érdekeinek sérelme nélkül alkalmat akarok adni az összes hazatérteknek, hogy fentiekben vázolt csalódásaik megkisebbedjenek s amennyiben lehetséges, teljesen eltűnjenek. Az ilyen csalódások megszüntetésére azonban a katonai hatóságok intézkedései, bármennyire jóindulattal és megértő felfogással

is hajtatnak végre, nem bizonyultak minden esetben elegendőknek: szükségünk van nemeslelkű papságunk tevékeny együttmunkálkodására, a tanítókra és jegyzőkre, mint oly hivatalos közegre, kikkel a szabadságolt hazatért közvetlenül érintkezik és nekik bajairól, bánatáról, panaszáról, igaz, őszinte képet nyújt.

Az az idő, amelyet a hazatért a vesztegzár állomásról pótteséhez bevonulva, szabadságolás előtt ott eltölt, amúgy is nagyon rövid és ezt éppen azon célból, hogy a hazatért minél hamarább láthassa a rég nem látott családját, hozzátartozóit, minél jobban megrövidíteni törekedtem. Ezért tehát a papság, a népnevelők és polgári hatóságok azok, akik a hazatértekkel közvetlen a visszatérés után a leghuzamosabb ideig és legközvetlenebbül érintkeznek, miért is ezek hatásos munkája a hadviselés és a haza fontos létérdei miatt elmaradhatatlanok.

Felkérem tehát Nagyméltóságodat magas hatáskörébe eső oly irányú intézkedések megtételére, hogy a fentiekben vázolt értelemben a hazatérteket melegen érző és atyai tanácsokat osztó papság, tantestületek és jegyzői kar fogadják és ott, ahol lehet és szükséges, tettel is működjék közre a hazatértek hangulatának lelkessé tételére, s esetleg anyagi viszonyainak javítására.[35]

Fogadja Nagyméltóságod stb.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 343. a. sz., 21 108. ikt. sz., 1/a. oszt. — Fogalmazvány.

28

1918. IX. 4.

A H. M. távirata a 64. pótzászlóaljhoz. Elrendeli, hogy a politikailag megbízhatatlan hazatértek nem menthetők fel.

Res. Nr. 264 törve 31 felterjesztésére a Hadügyminiteriummal egyetértőleg utasítom, hogy hadifogságból hazatértek felmentése azonnal foganatosítandó. Kérdést csak oly egyé-

[35] Az irat osztályelőterjesztésében a következőket olvashatjuk: „A hazatértek hangulata legigazabban és legőszintébben megnyilvánul a nyolc heti viszontlátási szabadság alatt, vagyis olyan időben, amikor a hazatértek nem állnak katonai fegyelem alatt. Szükség volna tehát a papság, tanítóság és a jegyzői kar tevékeny együttmunkálkodására, a hazatértek hangulatának emelése, valamint az azzal szorosan összefüggő anyagi viszonyok rendezése céljából."
Az iratot eredetileg a hercegprímásnak, a református konvent elnökének és a luteránus egyház főfelügyelőjének is meg kívánták küldeni.
Az aktából azonban nem derül ki, hogy erre sor is került volna.

nekre nézve kell tenni, kik még nem igazoltak, aggályosak, vagy politikailag megbízhatatlanok.[36]

H. L., H. M. eln. 1918. 4. tétel, 672. a. sz., 21 653. kit. sz., 1/a. oszt. — Fogalmazvány.

29

1918. IX. 14.

A H. M. bizalmas rendeletének tervezete, mely szerint az aggályosoknak jelzett anarchista érzelmű egyénekkel tilos közölni, hogy nyilvántartásba vannak véve.

A katonai személyek politikai aggályosságának felülvizsgálata tárgyában kiadott 2845/eln. 1—1918. számú kiegészítő rendeletem kapcsán, a cs. és kir. hadügyminiszter úrral egyetértőleg a következőket rendelem:

Oly „aggályos"-nak megjelölt katonai személyeknek, kik mint anarchisták, vagy anarchista érzelműségük gyanúja miatt vannak előjegyzésbe véve, nem adandó tudtul, hogy mint aggályosok tartatnak nyilván.[37]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 2845. a. sz., 21 875. ikt. sz., 1. oszt. — Fogalmazvány.

30

1918. IX. 14.

A H. M. tájékoztatója a honvéd és csendőr kerületi parancsnokságok részére, mely szerint az ún. „zöld káder" szervezetszerűen nem létezik.

Minden oldalról jönnek hírek, melyek a „zöld káder"-ről szólnak, s azt mint valóságos szervezetet állítják elénk, melyben a szökevények egyesülve részben fegyverrel, gp.-val ellátva lennének. Ezek a hírek a polgárságnál is elterjedtek. Vannak esetek, ahol a leg. áll. egyének a „zöld káder" holléte stb. után érdeklődnek.

Eddigi jelentések szerint ilyen szervezet tényleg fenn nem áll, a „z. k." nem egyéb, mint takaró, mely alatt a falura való

[36] A távirattal kapcsolatosan l. a Kriegsministerium Abt. 10. Nr. 248 803. v. 1918., a közölt irattal megegyező szám alatt talált átiratát.

[37] Az irat a Kriegsministerium 1918. augusztus 25-én kelt Abt. 5. Nr. 9164. sz. rendeletével lényegében megegyezik.

szökést, a szabad életet és az úgynevezett „meglógást" kell érteni.

Hogy azonban ilyen szervezet tényleg ki ne alakulhasson, szükséges, hogy az ilyen veszélyt rejtő híresztelések ellen minden parancsnokság erélyesen fellépjen. A legjobb ellenszer természetesen a szökevények kézrekerítése, miért is portyázások, továbbá sűrű állomány ellenőrzések megtartására újólag felhívom a ker. parságok figyelmét. Hozzá kell hogy járuljon még a megtorló eljárásnak szigorú végrehajtása, melyre ugyancsak figyelmeztetek.[38]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 11 384. a .sz., 23 300. ikt. sz., 1. oszt. — Fogalmazvány.

31

1918. IX. 23.

H. M. bizalmas utasítása a honvéd kerületi parancsnokságokhoz az „államellenes eszmék" terjedésének meggátlására.

Számos, az utóbbi időben mind gyakoribbá váló súlyos kihágás, mely menetalakulásoknak a hadra kelt sereghez való szállítása alatt előfordult, valamint a szökések (önkényű eltávozások) nagy száma mutatja, mennyire rosszabbodott a csapatok szelleme és erkölcse.

Ha nem akarjuk, hogy hosszú esztendők győzelmes küzdelmeinek sikerei azáltal aknáztassanak alá, hogy a bomlás a haderőben is elterjed, úgy minden erővel ellene kell munkálkodni azoknak az eszméknek, amelyeket főleg a legénység, de a tisztek is a hadifogság alatt, vagy a mögöttes országrészben fellépő jelenségekből sajátítottak el.

Sohasem volt nagyobb szükség arra, hogy a haderő erős támasza legyen nemcsak külső, hanem belső ellenséggel szemben is, mint éppen ma.

Legnagyobb nehézség, hogy nincs elég idősebb tapasztalt tisztünk és ezért szükséges, hogy a parancsnokok fokozott munkát teljesítsenek és a fiatal tiszteket befolyásolják. A legénység folytonos kioktatásával, gyakori ellenőrzésével, levelezésének felügyeletével, gátat kell vetni annak, hogy a haderő és állam-

[38] A tervezett kiadvány előtt a következő osztályelőterjesztés olvasható: „A Hüm. a »zöld kádert« csak a szökések megjelölésének tartja, bár róla mesébe illő híresztelések keringenek. Felhívja a katonai parancsnokságok figyelmét, hogy e híresztelések ellen dolgozzanak, nehogy azok valóra váljanak."

Az irat kiadására a Kriegsministerium 1918. szeptember 6-án kelt Abt. 5. Nr. 9016. sz., közölt irattal lényegileg megegyező rendelkezése adott okot.

ellenes eszmék elterjedjenek. Ahol azonban a szép szó és oktatás nem használ, a legmesszebbmenő szigort kell alkalmazni, hogy a fegyelem megszilárduljon.

Bár a háború 5 éve által teremtett helyzetet nem szabad figyelmen kívül hagyni és elsősorban is jóindulatú befolyással nevelőleg kell az emberre hatni, a jóságnak nem szabad azonban gyengeséggé válni. Ha már semmi sem használ, akkor a legszigorúbb eszközöktől sem szabad visszariadni.

E rendeletem értelmében az összes alárendelt parancsnokok stb. újólag utasítandók, hogy fokozott befolyást és munkálkodást tanúsítsanak úgy legénységük, mint tisztjeik nevelésénél, hogy az előbb említett aggályos jelenségek megszűnjenek, s a régi fegyelem mihamarabb helyreálljon.[39]

Olvashatatlan s. k. aláírás.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 23 891. a. sz., ikt. sz. u. az, 1. oszt. — Fogalmazvány.

32

1918. IX. 28.

A „Szociális Forradalom" cikke a caricini hadifogolymisszióról.

Látogatók a fogolytáborban.

Az „édes haza" küldötte őket Oroszországba, őket, a háború elől bujdosó urakat. Azért jöttek, hogy a „honfitársakat", a hadifoglyokat látogassák meg, hogy felvilágosítsák őket arról, hogy milyen mennyei boldogság várja őket, ha hazamennek. A rég nem látott feleség, szülők, gyerekek, rokonok, barátok. Beszélnek ezek az urak mindenről a hadifoglyoknak. Mint fő ütőkártyát, a király és királyné üdvözletét is kijátsszák már a fogolytáborokban, csak épp arról hallgatnak mélységesen, hogy a hazatérő hadifogoly legfeljebb tizennégy napig élvezheti az otthon gyönyörűségeit, azután pedig mehet ismét a frontra srapnellzivatarba, pergőtűz áradatba, golyók záporába, elnyomorodni, pusztulni, vagy legjobb esetben új fogságba, ahol majd aztán újra meg fogják keresni a „haza" képviselői és ismét átadják a király és királyné üdvözletét.

[39] „Pro domo" feljegyzés az előadói íven: „Az AOK felkér, hogy a póttesteket újból utasítsuk az utóbbi időben mindinkább szaporodó fegyelemellenességek megszüntetését célzó rendszabályok megtételére."
Az irat mellékleteként az AOK. Op. Nr. 111 984. sz. alatt 1918. szeptember 14-én kiadott hasonló tárgyú rendelete és a rendelet kísérőirata is megtalálható. A H. M. által kiadott rendelkezés az AOK. utasításával lényegileg megegyezik.

A hadifogolytáborokban meg-megjelennek ezek az urak és a velük érkezett úrnők, de az utóbbi időben igen gyakran megtörtént, hogy hosszú orral és azzal a tanulsággal távoztak el onnan — legtöbbször gyors iramban —, hogy a haza fiai nem hű fiak többé, hanem nagyon is tisztában vannak a hazával és képviselőivel, nem lehet őket többé orruknál fogva vágóhídra vezetni.

Mint a Caricinban megjelenő Internacionalista című magyar újságban olvassuk, legutóbb a csernijari hadifogolytáborban jártak a haza külcöttei, élükön egy valódi bárónővel.

A bárónő maga köré gyűjtötte a foglyokat és remegő hangon így szólt hozzájuk:

— Vitézek! A király és királyné meleg üdvözletét hozom számotokra!

Egy Ázsiát is megjárt hadifogoly erre hangosan megjegyzi:

— Kinn vagyunk a vízből!

A méltóságos „hazai vendégek" nem is hederítettek a megjegyzésre. Megszokták már. Egy szerepébe jól betanított tiszt úr erre szivart és gyufát kezdett osztogatni. Tíz ember számára egy szivart és egy skatulya gyufát.

Egy caricini elvtárs véletlenül szemtanúja volt a komédiának. Kilép a méltóságos társaság elé és jó hangosan így szólt hozzájuk:

— Mi szépen köszönjük a király és a királyné üdvözletét, meg a szivarokat. Mondják meg nekik, hogyha hazamennek: őfelsége a király és a királyné a szivarok és a gyufa árán máskor vásároljanak kötelet. Ha a kötél meglesz, úgy kössék föl magukat, mert ha nem, úgy mi fogjuk ezt megtenni, ha hazamegyünk.

A bárónő ijedten keresztet vetett. A többi vendég is igen rosszul kezdte magát érezni, ami abból is kitűnt, hogy a „haza" magas vendégei fogták magukat és odébb álltak.

Mikor a Csernijarban élő hadifoglyok meg akarták mutatni a missziónak a temetőt is, melyben szintén igen sok hadifogoly sírja élő vádlóként emel panaszt a vérszopó imperialisták rablóbandája ellen, akkorára már árkon-bokron túl volt a sikkes bárónő a jól fésült tiszti kísérettel együtt.

Jobb is, hogy eltűntek.

Szocális Forradalom. 1919. IX. 28.

1918. X. 3.

A H. M. bizalmas utasítása a katonai parancsnokságokhoz, a katonai igazgatás szerveihez és a honvédség intézeteihez a hadifogságból hazatért egyénekkel való bánásmódra nézve.

11407/eln. 1.—1918. számú rendeletemmel kapcsolatosan az alárendelt parancsnokságok és érdekelt intézmények véleményes jelentései, illetőleg javaslatai alapján a hazatértekre nézve a következőket rendelem el:

A hazatértekre vonatkozó eljárásnál tekintetbe kell venni a hosszú hadifogságot, mely részint a katonai fegyelmet nagyon meglazította, részint pedig a hazatérteket a hazai viszonyokkal s a harctéri helyzettel szemben tájékozatlanokká tette. Jóakarattal, türelemmel és bátorítással kell őket kezelni.

Tekintetbe kell venni, hogy a hazatérők évek óta nem állanak igazi katonai fegyelem kényszere alatt, tehát magaviseletükben sok mindent kell, különösen kezdetben, katonátlan magatartásnak tulajdonítani. Elhamarkodott, nem kellő helyen és módon alkalmazott túlszigor az ügynek csak ártalmára lehet.

Az ezen határokon belül kifogás alá eső magatartásukat jóakaratú gondoskodással és megnyugtatással kell és lehet is a legtöbb esetben lecsillapítani. Ellenben a zendülés kitörésére alkalmas magatartást a tett színhelyén, azonnal és fegyveresen, a legnagyobb eréllyel kell megtorolni, viszont a fenti két lehetőség között álló közönséges és többnyire csak *egyesekre szorítkozó* fegyelmetlenkedést nem szabad sem túlértékelni, sem pedig lekicsinyelni.

Meg kell őket ismertetni a mai hadi viszonyokkal és azzal, hogy most van igazán szükség kitartásra. A „Haza" fogalmát, a királyhűséget, állhatatosságot, önmegtagadást és kötelességérzést élénk szavakkal kell megmagyarázni. Rá kell mutatni ellenségeink nagy számára, fegyvereink diadalára, letiport ellenségeinkre, és arra, hogy az ellenség hazánk földjén nem áll. Inteni kell őket az élelmiszerekkel való takarékosságra és ezzel kapcsolatban megmagyarázni, hogy miért kell takarékoskodni. Az összetartás, kitartás és a türelem most, a háború 12. órájában mindnyájunk életkérdése. Minden egyéni érdeknek háttérbe kell szorulnia. Törvények betartása, a rend és fegyelem a háború győzedelmes befejezésének feltétlenül szükséges kellékei. Hisz ők maguk tudják legjobban, hogy ezeknek fel-

bomlása mily szomorú eredményeket okozott Oroszországban. Segíteni kell őket ott, ahol csak lehet. Általában a propaganda eredményes kifejtése céljából, az egyes emberrel való beszélgetés elve lehetőleg keresztülviendő. Ezek a beszélgetések nagyon alkalmasak arra, hogy a legénység bizalmát, ragaszkodását és harcikedvét felkeltsék. A bizalom és ragaszkodás fokozott felkeltése céljából a szökés útján hazatérőknél a szökés ténye, néhány dicsérő és buzdító szó kíséretében napiparancsba teendő és különösen súlyos, tehát életveszedelmekkel járó esetekben a hazatérteknek elismerő írás is adható, amiről a hazatért községi elöljárósága hivatalosan értesítendő.

A póttestek pontosan tartsák be a szabadságolásokra vonatkozó rendeleteket s itt különös nyomatékkal utalok a 15125/eln. 1a.—1918. számú rendelet 4. és 5. pontjának pontos betartására.

Olyan hazatérteknek pedig, akik a háború által vagyonukban megkárosodtak, módot kell adni arra, hogy magánérdekeik megfelelő tanáccsal, de segítséggel is megvédessenek. E tekintetben a megfelelő polgári hatóságok megkeresése is célravezetőnek bizonyult.

Nagyon sok esetben előfordul, hogy a hazatértek szabadságukra rongyos ruhában, sokszor cipő nélkül mennek, ami nyomasztó hatással van a hazatértnek, valamint hozzátartozóiknak amúgy is megviselt lelkiállapotára. A jövőben tehát a gazdasági hivatalok a szabadságolt hazatértek felruházásánál és ellátásánál a legnagyobb gonddal és körültekintéssel járjanak el.

A póttesteknél a hazatérteket még mindig igaztalan bizalmatlansággal fogadják. Az emberek megérzik a rideg bánásmódot és csalódásuknak, megsértődöttségüknek kifejezést is adnak. Ha egy bizonyos tartózkodás talán egyes, aggályosnak mutatkozó hazatérttel szemben jogosult is, ezt nem lehet a tömegre is kiterjeszteni és általánosítani. Ellenkezőleg, a hazatérteket, mint bajtársakat, örömmel kell fogadni már a hazatérés tényénél fogva is és velük emberségesen kell bánni. A sok szenvedést és nélkülözést, amelyben a hazatérteknek hosszú hadifogságuk alatt osztályrészük volt, elsősorban is az elöljáróknak kell elismerniök.

Némely póttestnél érthetetlen módon a hazatérteket azért részesítik mellőzésben és sokszor lenézésben, mert kitüntetéseik nincsenek, holott nagyon jól tudjuk, hogy 1914-ben és 1915 telén a leghevesebb és legádázabb küzdelmekben sok, igen sok hősies cselekedet és magatartás azért maradt jutalmazatlanul,

mert a beadványok fogalmazására nem volt idő, vagy pedig az illetékes század és zászlóalj parancsnokok elestek, megsebesültek vagy megbetegedtek, s így legénységünk több heroikus tette feledésbe ment. Ezeket pedig utólagosan és minél előbb elismerni egyenesen erkölcsi kötelesség.

Sajnos, az ilyen utólagos elintézés nagyon hosszú időt vesz igénybe, sok kitüntetési beadvány még most is elintézetlen, aminek érthető oka abban rejlik, hogy a volt elöljárók jóváhagyásának beszerzése sok időt igényel.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a négyéves háború sajátlagos parancsnoklási viszonyai következtében igen sok fiatal, alig kiképzett altiszt parancsnokol azon jól kiképzett, öreg, rendfokozatnélküli tartalékosok fölött, akiknek katonai ismeretei és érzései, dacára a hosszú hadifogságnak, jóval felette állanak a neki vezénylő fiatal altiszt tudásának.

A hazatértek hangulatának kipuhatolása és az esetleges felbújtók ártalmatlanná tétele nagyon fontos. Hogy az ilyen megfigyelés minden irányban keresztülvihető legyen, minden alkalmat fel kell használni, hogy a legénység levelezését is ellenőrizni lehessen. Egyik póttestnél pl. egy teljesen megbízható tiszti szolga, állítólagos felváltással kapcsolatosan, álfenyítéssel a fogságba helyezett hazatértek közé záratott be, azoknak megfigyelése céljából. A megfigyelés a laktanya, vagy az elhelyezési körlet területén kívül is kiterjesztendő, különösen annak figyelembevételével, hogy az igazi hangulat megnyilvánulása legtöbbször nem a laktanya körletén belül történik, hanem oly helyeken, ahol a hazatértek barátságos eszmecserékre összejönnek, tehát kocsmákban, vendéglőkben.

Az ily megfigyelési célokra kiküldött egyének költségei, az 1918. évi 16054/eln. 1. számú rendelettel, a kerületi parancsnokságok részére engedélyezett 2000 korona előlegből fedezendők.

Több alárendelt parancsnokság jelentéséből kitűnik, hogy a hazatértek szabadságukat nem azon községbe kérik, ahol azt valóságban le is töltik, mégpedig ezt azon célból, hogy feltalálhatók ne legyenek.

Ilyen esetek valószínűleg azért fordulnak elő, mert a póttestek a szabadságoltakat nem oktatták ki kellően és megfelelő szigorú figyelmeztetéssel a csendőrőrsökön való jelentkezésre. Ennek természetes következménye aztán az, hogy a hazatértek szabadságolási helyüket minduntalan elhagyják, sehol nem jelentkeznek, sem a községi vagy városi hatóságnál, sem a honvéd vagy katonai parancsnokságnál, sem pedig a csendőrség-

nél. Ezen visszaéléseket elkerülendő, a jövőben a hazatértek szabadságolási igazolványára feltűnő helyen és módon, az illető által értett nyelven rávezetendő, hogy a területileg illetékes csendőrőrsön okvetlenül jelentkeznie kell, éspedig mindjárt megérkezésekor.

Az aggályosság megítélésénél is sok helytelen felfogás uralkodik. Az átmeneti táborok jelentése szerint szaporodnak az esetek, hogy olyan hazatértek küldetnek oda, akik az idevonatkozó feltételek értelmében nem volnának oda irányítandók.

Sok félreértés és téves magyarázás elkerülése céljából szükségesnek mutatkozik az „aggályosság" fogalmának pontos megjelölése.

„Aggályos"-nak azon hazatért tekintendő, akinek magatartása a hadifogságban jogos kétséget támaszt az illetőnek államhű érzülete felől, aki azonban a büntető törvények által vázolt és megkívánt bűntényt nem követett el és így a törvényszerű, illetőleg igazoló eljárásnál adatok hiánya miatt elítélhető nem volt, bár a törvényes eljárás és az igazoló bizottság határozata alapján is fenti értelemben való érzületében jogos feltevésre ad alkalmat. Csakis az ilyen egyének küldendők az átmeneti táborokba.

Katonai személyek, akik oly büntetendő cselekmények elkövetésében gyanúsak, melyek más nem politikai motívumokból (gyávaság, nyereségvágy stb.) származnak, nem tartoznak ide. Ezek póttesteik által a büntető eljárás megindítására hivatott illetékes parancsnoknak jelentendők fel.

Előfordult, hogy a kutató detektívek vagy bizalmi emberek munkáját a felügyeletre beosztott tiszt vagy zászlóaljparancsnok a kihallgatásnál, vagy más alkalommal önkéntelenül is elárulta, miért is a hazatértek megfigyelésénél a legnagyobb titoktartásra és óvatosságra intek. A megfelelő és alkalmas megfigyelő tisztek kiválasztásánál a legmesszebbmenő körültekintés gyakorlandó.

A minister rendeletéből:

Dáni altábornagy s. k.

H. L., H. M. eln. 1918. 17 261. ikt. sz., 1/a. oszt. — Sokszorosított másolat.

1918. X. 3.

A H. M. osztályelőterjesztése közli, hogy a Vácról a frontra útbaindított legénység Nagymaroson az utazást megszakította és elszéledt.

F. é. X/1-én és 2-án beérkezett 3 db jelentés szerint megállapítható, hogy a m. kir. honv. fényszórótanf. parság által X/1-én a 114. sz. vonattal Wienen át a harctérre útbaindított fényszóró legénységből álló szállítmányok legénysége az utazást félbeszakítva, Nagymaroson leszállt s egy része elszéledt.

A váci honvéd állomásparancsnokság elfogásukra és lefegyverzésükre intézkedett. Jegyzőkönyvi vallomások szerint hibás az egyik szállítmány vezetője, Tonigold József tizedes, ki az út félbeszakításának értelmi szerzője volt, s eddig ismeretlen helyen tartózkodik. Nevezett ellen a fényszóró tanfolyam parancsnokság az elfogatással kapcsolatos rögtönítélő eljárás alkalmazását kérte a honv. ker. parságtól.

Hibás állítólag a vonat kalauza is, ki nevezett tizedessel összejátszott.

A fényszóró tanfolyam parancsnokság 4138/sgt. sz. jelentése nem fedi teljesen az ez ügyben a budapesti honv. ker. parancsnokságtól és a váci honv. állomásparancsnokságtól beérkezett jelentéseket.

Tekintettel arra, hogy a budapesti honv. ker. parság a fényszóró tanf. parság 4138/sgt. sz. jelentésében foglaltakról tudomással még nem bír, mint az r. u.[40] megállapíttatott, megállapítások eszközlése végett r. u. kiadandó lenne jelen ügydarab.

Lássa r. u. a budapesti honvéd kerületi parancsnokság megállapítások eszközlése végett.

A vizsgálat az irányban is kiterjesztendő, hogy a kioktatás, illetve útbaindítás körül nem terheli-e felelősség a honv. fényszóró tanfolyam parancsnokát, vagy valamely közegét.[41]

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel, 11 384. a. sz., 25 296. ikt. sz., 1. oszt. — Feljegyzés az előadói íven.

[40] Rövid úton.

[41] Egy ismeretlen egyén írásával a következő jegyzetek olvashatók az előadói íven: „Az ügy komolyságára való tekintettel a tényállás megállapítására a kerületi parancsnokság vezérkari főnökét f. hó 2-ára Vácra kirendeltem."

A csellengő katonák összefogdosására 25 főnyi karhatalmat küldtek ki. Ezek Nagymaroson 27 főt együtt is találtak, akik a „letartóztatásukra érkezett karhatalmat hozó vonattal akartak rendeltetési helyükre tovább utazni. A letartóztatásuk minden ellenszegülés nélkül történt..." „Minthogy a Nagymarosról Budapest felé tovább ment 4 szállítmány, összesen 18 emberéből ezideig egy sem került elő, nevezettek ellen a kerületi parancsnokság ügyésze hadbírói vizsgálatot tett folyamatba" — olvashatjuk az iratban.

Az irat mellékleteként a 2 szállítmány csoportparancsnokkal felvett jegyzőkönyv és a váci fényszórótanfolyam parancsnokságának beszámolója található. Mindhárom irat — közvetlen felelősségüket csökkenteni igyekezvén — a bekövetkezett eseményeket kisebbíteni igyekszik.

35

1918. X. 8.

Róth vezérezredes mellé beosztott Pentz Béla alezredes jelentése szemleútjukról.

Jelentés lovag Róth v. e. úr Őnagyméltósága szemleútjáról Lembergben, Staniszlauban, Havasalján, Visóvölgyön és Leordinán 1918. IX/30—X/4-ig.[42]

Lembergben Őnagyméltósága elsősorban a táborok élelmezésének javítása tárgyában tartott tanácskozást. A 4. Gen. Kom. táboraiban ugyanis igen kevés kivétellel még mindig igen nagyon gyönge a legénység ellátása. Ez annál szomorúbb, mert e tekintetben javulásra egyáltalán nincs is kilátás. Bár Őnagyméltósága Ő Felségének a viszonyokról személyesen tett jelentést, aminek következményeképpen a Hadügyminiszter úr és a Hadseregfőparancsnokság a saját részükről mindent megtettek volna az élelmezés javítására, mégis ez — amint Őnagyméltóságától hallottam — Wienben az illetékes polgári minisztériumok állásfoglalása folytán tökéletes hajótörést szenvedett.

A lembergi vezérhadbiztosság állandóan újabb és újabb felterjesztésekkel sürgeti az élelmezés javítását és kéri, hogy a maximális árakon felül vásárolhasson, mert különben képtelen valamit beszerezni, — de hasztalan. Szerinte az egyik fő kerékkötője Lembergben a katonaság élelmezésének éppen maga a lembergi „Statthalter",[43] gróf Huyn.

A *Maryuwka*-i tiszti hazatérő táborról érdemleges jelenteni valóm nincs.

A *Lesienice*-i legénységi táborban körülbelül 400 főnyi magyar legénységet találtam. Hogy a szellem és a hangulat itt nem egészen elégített ki, azt éppen a már említett hiányos élelmezésnek tulajdonítom.

A *Stanislau*-i tábor, amely eddig egy az 1913. évben elkészült gyönyörű fegyházban volt, sajnos, a legrövidebb időn belül feloszlik, hogy egy vagy több odahelyezendő póttestnek adjon helyet.

A Hüm. egyébiránt, tekintettel a hazatérők létszámának tetemes apadására és arra, hogy október, esetleg november hó végéig még legfeljebb 70 000 hazatérő beérkezése várható, a téli hónapokra a lembergi Gen. Kom.-nak egyelőre csak 6—8

[42] Forrásközlésünkben a hely- és személyneveket változtatás nélkül, az eredeti írásmódnak megfelelően vettük át.
[43] Helytartó.

táborát feloszlatja. Ezen táborokban csupán a parancsnok és a szükséges számú őrség marad.

A *Havasalja*-i 3000 főre berendezett tábornak X/1-én 325 főnyi hazatért legénységéből 110 volt magyar. A tisztek jelentése szerint a magyarok mindig a legmegbízhatóbbak és a legszorgalmasabbak, szóval a legjobbak. E tábor ez idő szerint a kassai Mil. Kom. alá tartozik. Téli használatra való berendezése 95%-ban elkészült, de ha a még hiányzó 500 tekercs kátránypapírt meg nem kapja, használhatósága veszélyeztetve lesz, mert a tetőkön a víz befolyik. A tetűtlenítő intézet felállításához szükséges berendezések, bár ezek már VIII/17-én engedélyezve lettek, még mindig nincsenek a táborban. A tetűtlenítés a néhány kilométernyi távolságra fekvő Kőrösmezőn történik, ami által az őszi és téli nedves, hideg időjárás alatt a legénység a meghűlésnek van kitéve.

Elhelyezés: ez idő szerint igen jó.

Élelmezés: kiváló.

Hiány fehérneműben és nadrágban van.

Ballay Győző 3. honv. gy. e. százados a parancsnokságot minden tekintetben kiválóan vezeti. Figyelme, gondoskodása mindenre kiterjed. Az oly különböző elemekből álló tisztikar azt a benyomást teszi, hogy vezetve és kézben van. Ballay százados 20 honvéd altisztet szeretne a felügyelői és hírszerző szolgálatra a 3. honv. gy. e.-től kiválasztani.

A szolgálat érdekében kérte a tiszteknek az október hó 1-én beszüntetett hadi illetékek újbóli folyósítását. Ellenkező esetben azt hiszi, hogy sok tiszt fogja kérni a felváltását. A hadi illetékek beszüntetésével, eltekintve attól, hogy a békeilletékekkel a szabadsági utazások költségei is a tiszt sajátjából fizetendők, egy százados évente összesen 3568 koronával kap kevesebbet, mint a hadiilletékekkel.

A *Visóvölgy*-i tábor parancsnoka, Petz honv. százados szabadságon volt. A 2000 főre épült tábor állománya X/2-án 205 fő volt; 80% magyar. Az igen gyenge étkezés és kevés kenyér miatt a hangulatot itt is nyomottnak találtam. A kb. 160 főnyi magyar legénység — akikkel beszéltem — mégis azt a benyomást tette rám, hogy a szellem eléggé jó. A tábor barakkjai igen szellősek, téli használatra aligha fognak megfelelni.

A *Leodina*-i táborban, amely 3500 főre épült, a 365 hazatértből 267 magyart találtam. Az összbenyomás és tapasztalat minden tekintetben ugyanaz volt, mint Havasalján, azzal a különbséggel, hogy itt a legénység kevesebb kenyeret kap. A

legénység magatartása mindazonáltal jó hangulatról és jó szellemről tanúskodott.

A szabadságon levő Rónay Andor 32. táb. vad. zlj.-áll.-ba tartozó százados erélye, gondoskodása, szakszerű vezetése és a tisztikarra való befolyása lépten-nyomon a legelőnyösebben volt tapsztalható.

A tábornak 18 magyar altisztre lenne szüksége a felügyelői és hírszerző szolgálathoz.

A kívánt altisztek vezényeltetése iránti intézkedésen kívül a hiányok pótlása és a súrlódások elsimítása tekintetében Önagyméltósága a megfelelő utasításokat megadta.

A feloszlatandó táborok végleges kijelölése valószínűleg a jövő hónapra marad.

Pentz alezredes s. k.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel. 20 497. a. sz., 25 785. ikt. sz., 1/a. oszt. — Eredeti tisztázat.

36

1918. X. 12.

A pozsonyi honvéd kerületi parancsnokság jelentése a H. M.-hez azon katonai egyénekről, akik forradalmi magatartás miatt hadbírói eljárás alatt állanak.

Fenti rendeletre jelentem, hogy a 15. pótzászlóaljnál:

Poljak János tartalékos honvéd orosz forradalmi eszmék,

Krajnik Simon ősvezető szocialista eszmék,

Kubis István honvéd katonaellenes nyilatkozat,

Kerák János népfelkelő magyarellenes kijelentések miatt van vádolva és hadbírói eljárás alatt áll.

Nevezettek valamennyien Oroszországból visszatért hadifoglyok.

Helembai Mihály 15/141. pótütegbeli tüzér a budapesti honvéd hadosztálybíróság által zendülés bűntettéért el lett ítélve (6 havi súlyosbított börtönre), mely ítélet nevezettnek harctérre való útbaindulásakor leendő parancsnokával közlendő.[44]

Kerületi parancsnok helyett:
s. k., olvashatatlan aláírás.

H. L., H. M. eln. 1918. 1. tétel. 15 008. a. sz., 26 389. ikt. sz. (Eredeti szám: 13 196. eln. — 1918.) — Eredeti tisztázat.

[44] A jelentést a 15 080. eln. 1. sz. H. M. rendeletre küldték be.

1918. X. 21.

A kenyérmezői átmeneti tábor parancsnokának helyettese a H. M.-hez intézett átiratában szóvá teszi, hogy a „Vörös Gárda" tagjait a bírói eljárás lefolytatása nélkül egyenesen a póttestekhez küldik.

A cs. és kir. átmeneti táborba utalt cs. és kir. közös hadsereghez tartozó azon egyének, akik a „Vörös Gárdában" szolgáltak, valamint akik az Oroszországban alakult szociális szervezetnek voltak tagjai, a pozsonyi Militär Kommando intézkedésére a bírói eljárás *félretétele mellett* egyenesen a póttestekhez lesznek átadva.

Ezen eljárás a közös hadseregnél már kb. egy hónap óta van gyakorlatban s amint azt a mai napon egy ügyiratból kivettem, a Hadügyminisztériumnak 1918. VII/31. kelt Abt. 5. Nr. 7612. Res. számú rendelettel kiadott „Richtlinien zur Behandlung von Leuten, welche in der Roten Garde waren" című utasítás alapján történik.[45]

Ezzel szemben a honvéd ügyészségnek oly utasítása van, hogy bírói eljárás nélkül az átmeneti táborból senkit sem szabad póttestéhez visszaküldeni.

Ezen két különböző eljárás folytán a táborban levő honvéd egyének arányszáma ma a közösökével szemben 1 : 1-hez, míg augusztus hóban még 1 : 3-hoz volt. A honvéd egyének körében, látva nagy hátrányukat a közösökkel szemben, a hangulat már elkeseredettségig fokozódott."[45/a]

Amennyiben nem kívánatos, hogy az illoyalis elemek a hadseregben szaporíttassanak, kérem Nagyméltóságod sürgős intézkedését, hogy az eljárás mindkét ügyészségnél egyöntetűen történjék, illetőleg a honvéd ügyészségnél is meggyorsíttassék.[46]

[45] Irányelvek azon személyek kezeléséhez, akik a Vörös Gárdában voltak.

[45/a] A Vörös Gárdába és a Vörös Hadseregbe belépett hadifoglyok között a magyarok aránya jelentősen magasabb volt a többi nemzetiségekhez képest. Annak érdekében, hogy az oroszországi forradalomban részt vett hadifoglyok ellen foganatosított intézkedések ne úgy tünjenek, mintha kizárólag a magyarok ellen irányulnának, a vörösgárdisták egyrésze ellen indított bírói eljárást felfüggesztették.

[46] A H. M. kérdésére a tábor ügyésze a következőket válaszolta: „Jelentem, hogy a 13 377. eln. 15 a.—1918. és a 199 514. 15/a.—1918. sz. H. M. rendeletekben körvonalazott bűncselekményekben gyanús hazatért honvéd és népfelkelő egyének az egész eljárás tartama alatt az átmeneti táborban helyezendők el, s még a főtárgyalás is a táborban tartandó meg. Ezek szerint a táborban elhelyezett honvéd és népfelkelő egyének, kik ellen a kikülönített ügyészséghez feljelentés érkezett, a feljelentés törvényszerű elbírálása után küldetnek vissza póttestükhöz."

Egyben újólag kérem az ügyészi segédszemélyzet szaporítását és egy horvát—szerb ügyészi-tiszt kirendelését, mert a jelenlegi személyzet *képtelen feladatának megfelelni.*[47]

Alázatos alattosa:

Párniczky Jenő őrnagy s. k.

parancsnok h.

H. L., H. M. ált. 1918. VIII/kútfő, 2. tétel, 690 458. a. sz., ikt. sz. u. az, 15/a. oszt. — Eredeti tisztázat.

38

1918. X. 23.

A kenyérmezői tábor parancsnok-helyettesének jelentése a H. M.-hez az átmeneti táborok részére kiadott új igazságügyi irányelvekről.

Kegyelmes Uram!

F. hó 22-én megküldött levélbeli jelentésemmel kapcsolatban még az alábbiakat jelentem:

Folyó hó 19-én a Hadügyminisztériumban (4/G. Abt.) Steinbach ezredes elnöklete alatt különböző igazságügyi személyek jelenlétében konferencia tartatott. *Tárgy:* A változott politikai helyzet mennyiben veendő számításba az „átmeneti táborokba" beutalt egyének büntetőjogi kezelésénél.

Az igazságügyi főnök az illetékes ügyészségi vezetőktől 8 napon belül vár erre vonatkozólag javaslatot.

A tárgyalás elején Steinbach ezredes dicsérőleg emelte ki a wieni és pozsonyi ügyészség teljesítményeit (ill. nagy vonásokban való munkáját), szemben a honvéd ügyészség aggályoskodó eljárásával.

A megállapított direktívák a K. M.-ból lesznek kiadandók. Módot kell találni arra, hogy azon „Verdächtig"[48] egyének ügyei, akik ellen nincs határozott, világosan kimutatható gyanú, — még az átmeneti tábornak való átadás előtt félretétessenek.

[47] A hadifoglyok elleni bírói eljárásra l.: Kriegsministerium 1918. július 31-én kelt Mt. T. Nr. 7612., és a H. M. 20 322. eln. 1/a.—1918., 21 693. eln. 1918. sz. ügyiratokat.

A H. M. eln. 1918. 21 889. ikt. sz. 15/a. osztály 1918. szeptember 11-én kelt rendelete közli, hogy a pozsonyi kerületi parancsnokság ügyésze Kenyérmezőn kirendeltséget létesített. A H. M. elrendelte, hogy az „átmeneti táborba beutalt honvéd egyénekre vonatkozó összes bűnügyi iratok a közeljövőben közvetlenül fenti kikülönített ügyész címére küldessenek meg".

[48] Gyanús, kétes.

Steinbach ezredes szavai szerint éppen amnestia előtt állunk.

A konferencián megállapított direktívák a következők:

1. Elégtelen bizonyíték — és csak általánosan tartott feljelentéseknél a vád — már ez okból — félreteendő. Éppen így félreteendők azon feljelentések is, melyek csupán a „Perlustierungs Behelf"[49]-re hivatkoznak, ahol a tett nincs úgy megjelölve, hogy az eljárás megindítható volna.

2. Okmányok nélkül bekísért egyének haladéktalanul a póttesteiknek adandók át. Ha a bűnügyi iratok jelzés szerint postán küldettek el és meghatározott időre be nem érkeznek, valamint, ha azok elvesztek, — ugyanezen eljárás alkalmazandó.

3. A „Vörös gárda" és „Bolseviki" tagjai ellen — kivéve az agitátorokat —, a vád félreteendő.

4. Az Ukrajnából bekísért szökevények nem utalandók az átmeneti táborba.

5. A „Szerb druzina 2. Divisio"[50] tagjainál az ellenállhatatlan kényszer folytán való belépés igazoltnak tekintendő. Az 1. Divisio tagjainál ez bizonyítandó.

6. A hátországban elkövetett bűncselekmények nem tartoznak az átmeneti táborba, — kivéve a politikai színezetű zendülés, v. lázadás eseteit.

7. Az ellenséges fogságban elkövetett felségsértés, nyilvános rendzavarás, fogolytársakkal szemben való rossz bánásmód stb. eseteiben a vádlott csak a legritkább esetben utalandó az átmeneti táborba.

Elvül szolgáljon, hogy az ügyeket lehetőleg nagylelkűen és magasabb nézőpontból kell elbírálni, nem törődve azzal a veszéllyel, hogy esetleg bűnösök is megszabadulnak.

Az átmeneti tábor javaslatát másolatban utólag fogom beterjeszteni.

Nagyméltóságod alázatos alattosa:

Párniczki Jenő őrgy. s. k., pk. h.

[49] Átvizsgálási parancs.

[50] Az első világháború alatt 1915-ben az orosz és szerb kormány közötti megállapodás alapján a fogságba esett délszláv osztrák—magyar illetőségű katonákból önkéntes alakulatokat szerveztek, amelyeket szerb „druzsinának" neveztek és a központi hatalmak ellen vetettek harcba. 1916. folyamán megalakult az 1. és 2. hadosztály, 1917. elején pedig a szerb önkéntes hadtest. A hadtest reakciós szerb tisztek vezetése alatt állott, akik a toborzásnál többnyire kényszert alkalmaztak. Az októberi forradalom alatt a hadtest felbomlott, maradványait 1917. végén és 1918. elején a balkáni frontra szállították át.

39

1918. XI. 20.[51]

A Kommunista Párt külföldi nyelvcsoportjainak föderációja hazatérésre, a forradalom továbbvitelére hívja fel az összeomlott Ausztria-Magyarország volt hadifoglyait.

Felhívás a volt hadifoglyokhoz.

Az összeomlott Ausztria-Magyarország munkásai és földmíves szegényei Oroszországban!

Ötödször hull le reátok az idegen ég fehér hava. Ötödször jön faggyal-jéggel, megnövekedett szenvedéssel az orosz tél, mely dermesztőbb, hidegebb, gyötrőbb, mint az otthon való. Öt telet nyűttetek el távol az otthontól, öt tél szele csapzott, hava foszlatta még foszlottabbá azokat a katonarongyokat, amelyeket a gazdagok háborúja aggatott testetekre. És ti még mindig itt ültök, ti még egyre itt tesztek-vesztek, robotoltok, vergődtök, ti még ma is itt húzzátok az igát türelemmel, belefásultan a fogságba, a rabbálétbe, a reátok kényszerített nyomorúság minden fajtájába. Az ötödik tél jön már és ti, ti hadifogságba vetődött, otthonból, életből, mindenből kitépett rabok ezt az ötödik telet is épp oly megadással, birkatürelemmel, akaratnélküli, tettre képtelen lemondással fogadjátok, mint a negyediket vártátok, a harmadikat átéltétek, a másodikat, az elsőt vettétek?

Eddig nem rázott fel semmi, eddig nem biztatott, nem unszolt tettre semmi. Jó. Amint belesodródtatok a háborúba, az emberéleteken élősködők és emberhalálokon hízók háborújába, úgy tűrtétek, nyögtétek a fogság első teleit is. Fogaitok között kicsúszott a szitok, sűrűn ökölbe szorult kezetekbe sebet vágtak a haragos körmök, de csak tűrtetek, csak maradtatok fehér rabszolgának, mert azt hittétek: nem lehet másként. Azután jött az ébredés vörös fakadású tele. Az a tél, amelyen vörös rózsák nyíltak a fehér orosz hóban, a forradalmi harcukat vívó orosz proletárok és szegény földművesek sebeiből szemetek láttán nőtt ki az elnyomottak felszabadulása, füleitek hallatára szakadtak szét csörömpölve a láncok. Voltak közöttetek, akik megértették ennek a forradalmi télnek a szavát. Megértették, hogy nem csupán orosz testvéreitek láncai hulltak le, hanem

[51] Bár ezen dokumentum a jelzett időhatáron kívül esik, közlését mégis szükségesnek tartottuk.

a tiétek is. A megszabadulás első mámorában ezer és tízezer, tízezer és százezer fogolysorsban osztályos testvéretek indult el boldog és bárgyú fellángolással az elhagyott otthon, letépett család felé. Csak ez az egyetlen, vagy ez az egyetlen gondolat vitte őket. Balgák voltak. Tehetetlenül, értelmetlenül belezuhantak, belerohantak a véres rablóháború tajtékába, teljesen elmerültek a tőkés banditák hálójába. Sírjaik puszta, jeltelen, óriási tömegsírok, az olasz, francia, az ázsiai harctereken hirdetik balgaságukat. Ti akkor nyugodtan ültetek még, benneteket nem kapott meg az otthon utáni vágy láza. Talán nem is volt utatok, amelyen így hazarohantatok volna, talán nem is akartatok menni, visszatartott a háborútól irtózás gondolata, vagy csak ösztöne. Nem mentetek. Itt maradtatok.

De nem mentetek, megmaradtatok mindmáig fogolybarakkjaitokban, fogolyszállásaitokon, fogolymunkátokban akkor is, amikor — egy esztendővel ezelőtt a tél első fehéredő hóhullásával — soraitokból előbb százával, utóbb ezrével nyújtották ki legjobb társaitok kezüket a fegyver után, amellyel megvédhetik minden dolgozó első hazáját, valamennyi elnyomott szent földjét, az orosz tanácsköztársaságot, ezt a forradalmi tűzhelyt, ezt a forradalmi oltárt, amelyről ma már szétszálltak a lángnyelvek, a tűzszikrák mindenfelé. Ti nem lettetek vörös védelmezői az ellenségek áradatával körülözönlött proletárforradalomnak. Benneteket nem gyújtott tettre semmi sem.

A ti véretek nem hullott a Volga mentén, az Uralban, a ti melleteken nem virágzott ki a forradalom katonáinak vörös csillaga. Ti ültetek és vártatok.

Vártátok, hogy megváltozzon az a borzasztó fogolyélet, amelyet százszor elátkoztatok. Vártátok, mint csodát, hogy elmúljanak a szenvedések, a hányattatások, amelyek miatt, amelyek ellen tele volt a szájatok panasszal. Vártátok, hogy véget érjen a többi harctereken még egyre dühöngő embermészárlás, hogy a rablási szándékaikban összemarakodott imperialista államok csodálatosan megbéküljenek: hogy más, öntudatosabb, elszántabb, bátrabb, jobb társaitok kikényszerítsék, kiharcolják, életük árán is elvegyék maguknak a békét megteremtő hatalmat. Vártátok, hogy jöjjön valami, hogy jöjjön valaki megnyitni számotokra veszély és kockázat nélkül a hazavezető utat.

Tovább már ti sem várhattok!

A lövészárkok sok száz kilométeres kanyargó vonalai mögött megváltozott a világ. Amerre a szem ellát: vörös zászlókat

lenget a novemberi szél. Amit mondtak mindnyájatoknak, amit megmondtunk nektek is: bekövetkezett. A tőkés háborújának csak a dolgozók békéje vethetett véget. A dolgozóknak, munkások és földmíves szegények millióinak kellett kezükbe venni a hatalmat, hogy megteremtődjön a béke, amelyre ti, hadifogság, messiásvárói is vártatok. Forradalmak lángja fut végtől-végig Európán. Azok az államok, amelyeknek polgárai voltatok, amelyek katonává soroztak, háborúba küldtek, fogollyá tettek: nincsenek többé, helyükbe újak születtek. Azok az uralkodók, akikhez esküvel kötöttek, akiknek életre-halálra felesküdött bárgyú rabjai voltatok, hatalmukat vesztett, életükhöz görcsösen kapaszkodó kis haramiákká omlottak le trónusok bálványozásos csillogó magasából. A frontokon már béke van. Az a háború, amelyet e bukott uralkodók, széthulló államok folytattak, a végső vonaglását éli.

Mehettek haza bátran!

De mennetek is kell! Ugyan mire akartok várni még most is?! Annyira testetekhez nőtt a fogolyruha, annyira véretekké vált ez a semmittevő, nehéz és céltalan szolgamunkát végző élet, hogy még most se tudtok megválni tőle?! Mi tart ugyan vissza? Minden orosz város utcáin százával és ezrével látjátok orosz testvéreiteket, az osztrák—magyar fogságból hazatérőket oly hihetetlen rongyokba burkoltan, aminőket ti fogságotok legrosszabb napjaiban sem hordtatok, úgy kiéhezve, ahogy Oroszország legkenyértelenebb napjaiban sem voltatok. Ezek nekiindultak, el tudtak jönni, szökve, bujdosva, vergődve, éhezve, lerongyoltan, tönkrementen, és itt vannak. Ti pedig sokkal jobban öltözve, százszor bővebben táplálkozva, az elindulásban nemcsak nem gátolva, hanem a hazajutásban egyenesen támogatva, még mindig itt vagytok, még ma sem mozdultok?!

Jegyezzétek meg: itt nincs helyetek többé!

Az orosz tanácsköztársaság földje ma hadi tábor: a proletárforradalom vára, amelyben csak harcolóknak van helye. Csak azoknak, akik élni-halni, dolgozni és elpusztulni készek a forradalomért. Ameddig a kapuk zárva voltak, ameddig a háborút délen és délnyugaton tovább folytató Ausztria-Magyarországot fel nem bontották a nemzeti forradalmak: meglehettetek itt. De most tárva-nyitva áll előttetek az út. Szégyen volna és gyalázat, ha továbbra is itt lopnátok nazarénus módra a nagy forradalmi idők drága perceit, ha itt tétovázná tok dib-dáb dolgokkal bíbelődve, amikor társadalmat átforgató események viharzanak otthon. A munkástanácsok országában eddig is csak

a forradalom harcosainak és a forradalom munkásainak volt helyük. És nektek, akik eddig nem tartoztatok sem emezek, sem amazok közé, ezentúl nemcsak nincs helyetek ott, hanem a ti helyetek másutt van: otthon.

Nem abban az otthonban, amelyet hosszú hónapok és évek előtt hagytatok el, hanem abban az újban, most kiforróban, amelyet a tőkések ravaszabb, leplezettebb csoportjaival és árulóvá lett egykori vezéreivel küzdve most kezd kiformálni magának a megszűnt Ausztria-Magyarország valamennyi dolgozó népe.

Térjetek haza! Induljatok! Siessetek!

Nem rendszertelen vándorlással, nem vaktában zúduló áradatként. Úgy menjetek zárt sorokban, egységes tömegben, mint rohamra induló harci csapatok. Ma minden hadifogolybizottság, amelyet még az elpusztult kapitalista kormányok küldtek Oroszországba, a ti kezetekben van és egyetlen feladatot ismer: mennél előbb, mennél simábban hazajuttatni a még orosz földön élő volt hadifoglyokat. Jelentkezzetek a legelső ilyen bizottságnál, kívánjátok hazaszállítástokat és induljatok együtt egytől egyig.

Amikor új otthon, új élet, új létfeltételek kiépítéséről van szó, amikor az forog kockán, hogy továbbra is tőkés rabjai legyetek-e, vagy szabad munkások, amikor az dől el, hogy a burzsoázia üljön-e ezután is a nyakatokon, vagy ti tapossátok el a burzsoáziát, akkor ott kell lenni mindnyájatoknak. Bűn, halálos vétek minden pillanat, amelyet még itt időztök. Mi, akik kommunista meggyőződésünk egész melegével, a forradalmi marxizmus teljes lángjaival állunk a nemzetközi forradalom oroszországi harcvonalaiban és nem hagyhatjuk cserben ezeket a vonalakat, mi izenjük nektek, kiáltjuk felétek, követeljük tőletek:

Menjetek haza! Legyetek otthon katonái a proletárforradalomnak!

Ma semmi sem tarthat többé vissza. Amerre fordultok tárt ajtókat, támogató karokat, hazasegítő, utatokat előmozdító igyekezetet találtok. Amerre mentek, mindenhol a forradalom lángja világít utatokra. Legyen parancs, az öntudat és meggyőződés parancsszava: Egyetlen hadifogoly se maradjon tovább orosz földön a vörös hadsereg nemzetközi katonáin kívül!

Akit csak a széthullott Ausztria-Magyarország földjéről ragadott el az imperialista rablóháború, térjen most vissza oda és álljon a forradalom ügyének szolgálatába, szóval és tettel,

karral és vérrel. Siessetek! Jusson eszetekbe, hogy itt hagyjátok még a legjobbakat, hogy itt maradnak azok, akik öntudatosan, proletárhoz illően fegyverrel keltek az ébredő proletárszabadság védelmére. Itt hagyjátok a vörös katonákat, akik számlálva-számlálják a napokat, lesik a percet, amikor a ti kezetek, hazatérők, felgyújtja a proletárforradalom fáklyáját. Várják ezt a percet, hogy akkor az otthon sorakozó vörös hadsereghez siessenek, odazúduljanak tömör erejükkel. Addig ezek a vörös hősök állják a harcot minden ellenforradalmárral, addig, amíg ti hazatértek és otthon tűzitek ki jelszavainkat:

Éljen a szociális forradalom!

Minden hatalmat a munkások és földmíves szegények tanácsainak!

Vesszen a burzsoázia!

Vesszenek az áruló szocialisták!

Éljen a proletárdiktatúra!

1918. november hó.

Testvéri üdvözlettel
A Kommunista Párt
külföldi nyelvcsoportjainak
föderációja.

Közlik: Józsa Antal százados — Gazsi József

Szociális Forradalom.[52] 1918. XI. 20.

*

**

[52] A „Szociális Forradalom" című lap az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának lapja volt. Megjelent Moszkvában 1918. április 3-tól 1919. február 19-ig. Szerkesztette Kun Béla és Szamuely Tibor.

Forrásközlésünkben felhasználtuk a „Világszabadság" című lap egyes cikkeit is. Ez a külföldi munkások és parasztok turkesztáni kommunista szervezete magyar csoportjának hivatalos közlönye volt. Taskentben jelent meg.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1960

I. Rész

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák

A hadtörténelemírás kérdései

A hadtudomány és a hadművészet története

— *A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról*
— *A burzsoá hadtudomány története*
— *A hadijog története*
— *A haditechnika története*

Ókori és középkori hadtörténelem

Újkori hadtörténelem

— *Első világháború*

Legújabbkori hadtörténelem

— *A két világháború közötti korszak hadtörténelme*
— *Második világháború*
— Általános kérdések

— A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái
— A háború politikai és diplomáciai története
— A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
— Nyugati hadszíntér
— Keleti hadszíntér
  — A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete
  — A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban
— Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadszíntér
— A második front
— Távol-keleti hadszíntér
— Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
— Hadifoglyok

Hadtörténelem országok szerint

— *Anglia*
— *Ausztria*
— *Belgium*
— *Bulgária*
— *Csehszlovákia*
— *Dánia*
— *Dél-Amerika*
— *Egyiptom*
— *Északamerikai Egyesült Államok*
— *Etiópia*
— *Finnország*
— *Franciaország*
— *Görögország*
— *India*
— *Indonézia*
— *Írország*
— *Japán*
— *Jugoszlávia*
— *Kanada*
— *Kína*
— *Korea*
— *Lengyelország*
— *Litvánia*
— *Magyarország*
— *Malájföld*
— *Mandzsúria*
— *Mexikó*
— *NATO*
— *Németország*
— *Norvégia*
— *Olaszország*
— *Peru*
— *Portugália*
— *Románia*
— *Spanyolország*
— *Svájc*
— *Svédország*
— *Szovjetunió*
— *Törökország*
— *Vietnam*

A feldolgozott folyóiratok jegyzéke a rövidítések betűrendjében

AF	Air Force
AFr	L'Armée Francaise
AHR	The American Historical Review
AN	L'Armée la Nation
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
AZs	Artilleriszkij Zsurnal
BT	Bulgaria Today
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
FAF	Forces Aériennes Francaises
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HS	Historické Studie
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztoricseszkij Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JRUSI	Journal Royal United Service Institution
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
M	Militärwesen
MF	Morszkoj Flot
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschlehtsforschung
MR	Military Review
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖO	Österreichische Osthefte
PA	Propagandiszt i Agitator
PH	Przeglad Historyczny
PPR	Partijno Politicseszkie Rabota
PV	Problemü Vosztokovedenija
RDN	Revue de Defense Nationale
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
SA	Schweizer Artillerist
SF	Südost–Forschungen
SH	Sbornik Historicky
SRI	Studii Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Ta	Tankiszt
TSz	Tül i Sznabzsenii Szovetszkoj Armii
UCs	Új Csehszlovákia
UN	Új Németország
VAN	Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Inzsenernüj Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
VoIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VoM	Voenna Miszöl
VoZ	Voennüe Znanija
VSz	Voennüj Szvjaziszt
VV	Voennüj Vesztnik
VVF	Vesztnik Vozdusnogo Flota
VZa	Voennüj Zarubezsnik
W	Wehrkunde
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

Bibliográfiák

Zeitschriftenaufsätze zur deutschen und zur allgemeinen Geschichte. — ZG, 1960. 2. sz. 475–487., 7. sz. 1739–1755. p.

[Bibliográfia. — A német és az egyetemes történelemre vonatkozó folyóiratcikkek.]

Charles, J. L.: Une importante contribution belge a l'histoire comparée. — AN, 1960. 9. sz. 29–34. p. [Jelentős belga hozzájárulás az összehasonlító történelemhez. A Revue Internationale d'Histoire Militare belga számának bibliográfiai analízise.]

Isztoriografija novoj i novejsej isztorii (literatura, vüsedsaja v SzSzSzR v 1945–1960. gg.) — NNI, 1960. 3. sz. 190–196. p.

[Az új és a legújabbkori történelem historiográfiájának szovjet bibliográfiája, 1945–1960.]

Muratov, I.: Iz isztorii internacional'nüh formirovanij v SzSzSzR v 1918—1922. godah. — VoIZs, 1960. 5. sz. 95—102. p.
[Az 1918—1922-es években a Szovjetunióban harcoló internacionalista alakulatok történetéből. A kérdés irodalmának áttekintése.]

Lenin, V[ladimir] I[l'ics] o Szovetszkoj Armii. — PA, 1960. 1. sz. 18—21. p.
[Bibliográfia. Lenin a Szovjet hadseregről.]

Azovcev, N.: Csto csitat' o voennoj dejatel'noszti V. I. Lenina. (Kratkij ukazatel' literaturü.) — PA, 1960. 5. sz. 23—25. p.
[Bibliográfia Lenin katonai tevékenységéről.]

Bibliographie. — RHDGM, 1960. 37. sz. 117—128., 38. sz. 96—112. p.
[A második világháború bibliográfiája.]

Materialy do bibliografii 2 wojny swiatowej. — WPH, 1960. 1. sz. 411—422., 2. sz. 421—433., 3. sz. 430—447., 4. sz. 446—459. p.
[Adalékok a második világháború bibliográfiájához.]

Literatura po novoj i novejsej isztorii sztran Latinszkoj Ameriki, opublikovannaja v SzSzSzR v 1945—1960 godah. — NNI, 1960. 4. sz. 175—178. p.
[A latin-amerikai országok új és legújabbkori történelmének szovjet bibliográfiája, 1945—1960.]

Knigi po isztorii vojn i voennogo iszkuszsztva vüsedsie v 1959 godu. — VoIZs, 1960. 1. sz. 124—127. p.
[A Szovjetunióban, 1959-ben megjelent legfontosabb hadtörténelmi és hadművészeti művek bibliográfiája.]

Literatura po isztorii vojn i voennogo iszkuszsztva. — VoIZs, 1960. 5. sz. 125—126. p.
[A háború és a hadművészet történetének irodalma. 1959.]

Knigi, dokumentü, sztat'i po novoj i novejsej isztorii, opublikovannüe v SzSzSzR v 1959 g. — NNI, 1960. 5. sz. 167—176., 6. sz. 164—166. p.
[Bibliográfia. A Szovjetunióban 1959-ben megjelent új és legújabbkori történelemmel foglalkozó könyvek, dokumentumok és cikkek jegyzéke.]

Bibliografija szovetszkoj arhivovedcseszkoj literaturü za 1959 g. — IA, 1960. 6. sz. 205—212. p.
[Szovjet levéltári irodalom bibliográfiája, 1959.]

A hadtörténelemírás kérdései

Golikov, F.: Za dal'nejsee razvitie voenno-isztoricseszkoj rabotü v Szovetszkih Vooruzsennüh Szilah. — VoIZs, 1960. 2. sz. 3—14. p.
[A Szovjet Fegyveres Erőknél folyó hadtörténelmi kutatómunka további fejlődéséért.]

Charles, J. L.: Le proces de l'histoire militaire. — AN, 1960. 3. sz. 1—6. p.
[A hadtörténelemírás kérdései.]

Meier Welcker, Hans: Unterricht und Studium in der Kriegsgeschichte angesichts der radikalen Wandlung im Kriegswesen. — W, 1960. 12. sz. 608—612. p.
[A hadtörténelem tanítása és tanulmányozása figyelembe véve a hadügy gyökeres változását. A hadtörténeti tudat megújulása.]

Guérin, C. A.: Histoire et défense. — RHA, 1960. 4. sz. 117—118. p.
[Történelem és védelem.]

Kuznecov, I.: Za tocsnoszt, voenno-isztoricseszkih faktov. — VoIZs, 1960. 2. sz. 108—112. p.
[A hadtörténelmi tények pontosságáért.]

Klein Rebour, M.: Les femmes-soldats a travers les ages. — RHA, 1960. 1. sz. 3—20., 2. sz. 3—30. p.
[Nők a hadtörténelemben.]

Kolübin, B. I.: K 150-letiju vojnü za nezaviszimoszt' v Latinszkoj Amerike. — VI, 1960. 8. sz. 172—174. p.
[A Szovjet Történettudományi Intézet tudományos ülésszaka a dél-amerikai függetlenségi háború 150. évfordulója alkalmából.]

Wanty, Emile: Journalisme et correspondants de guerre. — AN, 1960. 3. sz. 21—24, 4. sz. 23—34. p.
[Az újságírás és a haditudósítás története 1854-től napjainkig.]

Gorodeckij, E. N.: K harakterisztike isztoriografii Velikoj Oktjabr'szkoj szocialisztics eszkoj revoljucii (1917—1934). — ISzSzSzR, 1960. 6. sz. 85—98. p.
[A Nagy Októberi Szocialista Forradalom historiográfiájának jellemzéséhez, 1917—1934.]

Taubin, R.: N. G. Csernüsevszkij o nekotorüh voproszah voennoj isztorii. — VoIZs, 1960. 8. sz. 68—76. p.
[N. G. Csernüsevszkij néhány hadtörténelmi kérdésről.]

Maurach, Bruno: Die sowjetische Kriegsgeschichtsschreibung. — W, 1960. 4. sz. 177—185. p.
[A szovjet hadtörténetírás.]

Pavlenko, N. — *Francev*, Ju.: Naucsnoe iszszledovanie isztori Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — K, 1960. 12. sz. 71—80. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének tudományos kutatása.]

Berlinská konference historiku NDR a SSSR o „Nemeckém imperialismu a druhé svetove válce". — HV, 1960. 4. sz. 598—600. p.
[„A német imperializmus és a második világháború". A Szovjetunió

és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek konferenciája.]

Wissenschaftliche Konferenz zum Thema: „Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg". — M, 1960. 3. sz. 602—604. p.
[Tudományos konferencia „A német imperializmus és a második világháború" témáról.]

Wissenschaftliche Tagung der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR zum Thema „Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg." — ZG, 1960. 4. sz. 919—964. p.
[Az NDK és a Szovjetunió történész bizottságának tudományos ülése „A német imperializmus és a második világháború" című témáról.]

Tartakovszkij, B.: Naucsnaja konferencija komisszii isztorikov SzSzSzR i GDR v Berline. — VoIZs, 1960. 2. sz. 113—120. p.
[A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek tudományos konferenciája Berlinben a második világháború kérdéseiről.]

Kühnrich, Heinz: Die Darstellung der Partisanenbewegung in der westdeutschen Historiographie. Zu einigen Fragen des Partisanenkampfes während des zweiten Weltkrieges. — ZG, 1960. 1. sz. 7—40. p.
[A partizánmozgalom ábrázolása a nyugatnémet historiográfiákban. A második világháború alatti partizánharcok néhány kérdéséhez.]

These referátu ke konferenci vojenského historického ustavu k 15. vyroci osvobozeni Ceskoslovenska. — HV, 1960. 2. sz. Priloha. 1—50. p.
[A Csehszlovák Hadtörténelmi Intézetnek Csehszlovákia felszabadulása 15. évfordulójára rendezett konferenciája referátumának tézisei: Csehszlovákia a második világháborúban.]

Dolezsal, I. — *Otagalova*, L.: Naucsnaja konferencija, poszvjascsennaja pjatnadcatiletiju oszvobozsdenija Csehoszlovakii. — VI, 1960. 9. sz. 208—211. p.
[Csehszlovákia felszabadulásának tizenötödik évfordulója alkalmából megtartott tudományos konferenciáról.]

Barakov, K. N.: 15-letie oszvobozsdenija Vengrii. — VI, 1960. 8. sz. 171—172. p.
[A Szovjet Tudományos Akadémia ülése Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából.]

Demidov, F.: Novaja vüsztavka Central'nogo Voenno-Morszkogo Muzeja. — VoIZs, 1960. 3. sz. 126—127. p.
[A szovjet Központi Haditengerészeti Múzeum új kiállítása.]

Jedlicka, Ludwig: Militärische Archive und Museen in Österreich. — WR, 1960. 12. sz. 642—658. p.
[Katonai levéltárak és múzeumok Ausztriában.]

Surupov, A.: Voenno-isztoricseszkaja szekcija pri rosztovszkom okruzsnom Dome oficerov. — VoIZs, 1960. 5. sz. 117—118. p.
[A rosztovi tisztiház hadtörténelmi szekciója tevékenysége.]

Svaton, Sáva: Na pomoc vychove v duchu bojovych tradic. — HV, 1960. 4. sz. 572—576. p.
[A harci hagyományok segítsége a nevelésben.]

Priscsepcsik, P.: Voenno-isztoricseszkij zsurnal Pol'szkoj Narodnoj Reszpubliki. VoIZs, 1960. 7. sz. 109—116. p.
[A Lengyel Népköztársaság hadtörténelmi folyóirata.]

Szalitan, B.: Csehoszlovackij voenno-isztoricseszkij zsurnal. — VoIZs, 1960. 1. sz. 108—114. p.
[A csehszlovák hadtörténelmi folyóirat.]

Konferencii csitatelej „Voenno-isztoricseszkogo Zsurnala". — VoIZs, 1960. 3. sz. 113—126. p.
[A Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal olvasóinak konferenciái.]

Gorelik, Ja. M.: Publikacii „Voenno-isztoricseszkogo zsurnala". — IA, 1960. 4. sz. 223—225. p.
[A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal közleményei.]

Karaszev, A. V. — *Sinkarev*, I. I.: Po sztranicam „Voenno-isztoricseszkogo zsurnala." — VI, 1960. 8. sz. 136—144. p.
[A „Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal" című szovjet hadtörténelmi folyóirat ismertetése.]

Kolübin, B. I.: K 150-letiju vojnü za nezaviszimoszt' v Latinszkoj Amerike. — VI, 1960. 8. sz. 172—174. p.
[A Szovjet Történettudományi Intézet tudományos ülésszaka a dél-amerikai függetlenségi háború 150. évfordulója alkalmából.]

Gersdorff, Ursula von: Wolfgang Foerster 85 Jahre. — WR, 1960. 8. sz. 439—444. p.
[Wolfgang Foerster, a nyugatnémet Hadtörténeti Kutatóintézet elnöke, 85 éves. Műveinek és cikkeinek bibliográfiájával.]

A hadtudomány és hadművészet története

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

Gol'man, L.: Voenno-isztoricseszkie voproszü vo vtorom izdanii szocsinenij K. Marksza i F. Engel'sza. — VoIZs, 1960. 4. sz. 104—111. p.
[Hadtörténelmi kérdések Marx és Engels művei második kiadásában.]

Helmert, Heinz: Friedrich Engels und die Entstehung der sozialistischen Militärtheorie. — M, 1960. 8. sz. 1447—1462. p.
[Friedrich Engels és a szocialista katonai elmélet keletkezése.]

Gol'man, L.: Velikoj znatok voennogo dela. — VM, 1960. 11. sz. 19—35. p.
[A hadügy kiváló szakértője, Engels Frigyes.]

Rosztunov, I.: V. I. Lenin i voennaja isztorija. — VoIZs, 1960. 4. sz. 31—43. p.
[V. I. Lenin és a hadtörténelem.]

Borgosz, J.: Filozoficzne aspekty leninowskiej koncepcji wojen. — MW, 1960. 1. sz. 45—61. p.
[A háború lenini elméletének filozófiai megvilágítása.]

Conkov, P.: Lenin za roljata na narodnite maszi i na pölkovodcite za hoda i izhoda na vojnata. — VISz, 1960. 3. sz. 3—12. p.
[Lenin a néptömegeknek és a hadvezérnek a háborúban betöltött szerepéről.]

Lihacsev, F.: Velicsajsij polkovodec trudjascsihszja. — PA, 1960. 3. sz. 27—29. p.
[Lenin hadtudományi hagyatékáról.]

Oszadcsij, I.: Konferencija po voenno-teoreticseszkomu naszledsztvu V. I. Lenina. — VoIZs, 1960. 4. sz. 112—117. p.
[V. I. Lenin katonai-elméleti hagyatékáról tartott konferencia.]

Bubenscsikov, Sz.: V. I. Lenin o zascsite szocialisztices zkogo Otecsesztva. — PA, 1960. 6. sz. 14—20. p.
[Lenin a szocialista haza védelméről.]

Cvetkov, V.: Osznovnüe csertü voennogo rukovodsztva V. I. Lenina. — VoIZs, 1960. 4. sz. 3—15. p.
[V. I. Lenin katonai vezetésének alapvető vonásai.]

Alehin, V.: V. I. Lenin o revoljucionnoj bditel'noszti. — VoIZs, 1960. 7. sz. 3—13. p.
[V. I. Lenin a forradalmi éberségről.]

Korez, L.: Zum 90. Geburtstag W. [Vladimir] I[l'ics] Lenins. W. I. Lenin über die Kriegskunst. — M, 1960. 3. sz. 462—474. p.
[Lenin a hadművészetről.]

Lenin za sztrategijata, operativnoto iszkuszto i taktikata na Szövetszkite vöorözseni szili. — VoM, 1960. 2. sz. 3—14. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres Erők hadászatáról, hadműveleti művészetéről és harcászatáról.]

V. I. Lenin o voinszkoj diszcipline. — PA, 1960. 4. sz. 25—26. p.
[Lenin a katonai fegyelemről.]

Kalacsnikov, A.: Leninszkij nakaz armejszkim agitatoram. — PA, 1960. 7. sz. 26—30. p.
[Lenini utasítás a katonai agitátoroknak.]

Hahlweg, Werner: (Carl v.) Clausewitz, [Vladimir Il'ics] Lenin, and communist military attitudes today. — JRUSI, 1960. CV. köt. 618. sz. 221—225. p.
[Clausewitz, Lenin és a jelenlegi kommunista katonai politika.]

Koloszov, T.: Voenno-pedagogicseszkie vzgljadü M[ihail] V[aszil'evics] Frunze. — PA, 1960. 16. sz. 7—12. p.
[Frunze katona-pedagógiai véleménye.]

Cvetaev, E.: Voenno-naucsnaja dejatel'noszt' M. V. Frunze. — VoIZs, 1960. 2. sz. 32—43. p.
[M. V. Frunze hadtudományi tevékenysége.]

Mlynsky, Jaroslav: K problematice války a armády na VII. kongresu Komunistické internacionály. — HV, 1960. 3. sz. 306—342. p.
[A háború és a hadsereg kérdései a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán.]

Schneider, F.: La strategia rivoluzionaria di Mao-Tse-Toung. — RM, 1960 11. sz. 1404—1418. p.
[Mao Ce-Tung forradalmi stratégiája.]

Compa, K.: Powstanie i rozwój sztabów (czesc II.). — MW, 1960. 7. sz. 93—99 p.
[A törzsek keletkezése és fejlődése 2. r.]

A burzsoá hadtudomány története

Raveaux, Paul: Gewalt und Führungskunst. Versuch einer zeitlosen Clausewitz—Deutung vor wehrpolitischem Hintergrund. — WR, 1960. 8. sz. 424. p.
[Erőszak és vezetési művészet. Egy

aktuális katona-politikai hátterű Clausewitz-magyarázat kísérlete. Hidegháborús elméletek.]

Cenkov, P.: Razvitie na voennoteoreticseszkata miszöl prez pörvata polovina na XIX v. — VISz, 1960. 3. sz. 48—64. p.
[A katonai elmélet fejlődése a 19. század első felében.]

Popov, M.: Problema zakonomernoszti vooruzsennoj bor'bü v isztorii burzsuaznoj voennoj nauki. — VoIZs, 1960. 10. sz. 61—74. p.
[A fegyveres harc törvényszerűségének problémája a burzsoá hadtudomány történetében.]

Buchheit, Gert: Niederwerfungs- und Ermattungsstrategie als historische Erscheinungsformen. — W, 1960. 7 sz. 369—371. p.
[A megsemmisítő- és kifárasztó stratégia történelmi megjelenési formái.]

Gersdorff, Ursula von: Zum Nachlass Seeckt [Otto]. — WR, 1960. 6. sz. 336—340. p.
[Seeckt hagyatékához.]

Dorosenko, Sz.: O fal'szifikacii isztorii partizanszkogo dvizsenija v burzsuaznoj pecsati. — VoIZs, 1960. 7. sz. 100—108. p.
[A partizánmozgalom történetének a burzsoá sajtóban történő meghamisításáról.]

Lunev, I.: Isztoricseszkie koncepcii G. Rittera na szluzsbe germanszkogo revansizma. — VoIZs, 1960. 12. sz. 58—69. p.
[G. Ritter történelmi koncepciói a német revansizmus szolgálatában.]

A hadijog története

Charles, J. L.: Le chatiment des villes des Pays-Bas au XVI. siecle. — AN, 1960. 1. sz. 6—10. p.
[A németalföldi városok pusztulása a 16. században. Adalékok a „hadijog" történetéhez.]

Müller, Rudolf: Fahnenflucht und eigenmächtige Abwesenheit in geschichtlicher Sicht. — WR, 1960. 4. sz. 177—187. p.
[A szökés és az önkényes távolíét történelmi szemszögből.]

Binz, Gerhard L.: Die [Friedrich v.] Martens'sche Klausel. — WR, 1960. 3. sz. 139—160. p.
[A Martens-féle klauzula. (Az I. hágai békekonferencia a nemzetközi hadijogról)]

Gedanken über die Lüge von der deutschen Kriegsschuld. — St, 1960. 11. sz. 4. p.
[Gondolatok a német háborús bűnösségről szóló hazugságokról.]

Meyer, Albert Willy: „Keine Mohrenwäsche." — St, 1960. 11. sz. 4. p.
[A német háborús bűnösségről.]

A haditechnika története

Pamart, P.: Énergie, matieres premieres et techniques dans la défense nationale. Du silex taillé a la bombe atomique. — RHA, 1960. 4. sz. 102—111. p.
[A faragott kovakőtől az atombombáig. Az energia, a nyersanyagok és a technika szerepe a honvédelemben.]

Rigassi, C.: Festungskampf. — ASM, 1960. 8. sz. 638—649., 9. sz. 781—796. p.
[Erődharc. Hadtörténelmi példákkal.]

Martin, Paul-E.: Fortifications et réduit en Suisse. — RMS, 1960. 7. sz. 305—316., 8. sz. 367—380. p.
[Erődítéstan és belső erődítések Svájcban, 1860—1945.]

Ogorkiewicz, R. M.: Sixty years of armoured cars. — JRUSI, 1960. CV. köt. 618. sz. 268—275. p.
[A páncélosok hatvan éve.]

Ogorkiewicz, Richard: Infanterie blindé. — AN, 1960. 2. sz. 19—24. p.
[A páncélos gyalogság történeti fejlődése az első világháborútól napjainkig.]

Fink, Carl: Die Entwicklung des militärischen deutschen Luftbildwesens 1911—1918 und seine militärische wie kulturelle Bedeutung. — WR, 1960. 7. sz. 390—399. p.
[A német katonai légifényképmérés fejlődése 1911—1918-ig, katonai és kulturális jelentősége.]

Schofield, B. B.: Progress in anti-submarine warfare. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 179—186. p.
[A tengeralattjáró elhárító hadviselés fejlődése.]

Stewart, J.: Surface gunnery — the history of a weapon system. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 548—559. p.
[A haditengerészeti tüzérség — egy fegyverrendszer története.]

Born, H.: Die geschichtliche Entwicklung der Fliegerabwehr. — FT, 1960. 3. sz. 64—66, 71. 5. sz. 123—124, 129., 7. sz. 174—176., 12. sz. 323—324., 329—330. p.
[A légelhárítás történeti fejlődése.]

Schwarz, Urs: Zwanzig Jahre „AVIA-Flab". — FT, 1960. 2. sz. 38—40. p.
[Húsz éve „AVIA-légelhárítás."]

[Rotmisztrov] Rotmistrow, P.: Panzerarmeen in den Angriffs- und Verteidigungsoperationen des Grossen

Vaterländischen Krieges. — M, 1960. 7. sz. 1311—1325. p.
[Páncélos hadseregek a Nagy Honvédő Háború támadó és védekező hadműveleteiben.]

Giacalone, Arnaldo: L'evoluzione dell'Arma del genio dall'inizio del 2-o conflitto mondiale all'avvento dell'arma atomica in campo tattico. RM. 1960. 12. sz. 1523—1540.
[A műszaki fegyvernem fejlődése a második világháború kezdetétől a harcászati atomfegyver megjelenéséig.]

Pergent, J.: Die Entwicklung der Atomrüstung. — ASM, 1960. 7. sz. 577—585. p.
[Az atomfegyverkezés fejlődése. Atomkísérletek és robbantások 1945-től.]

Zseltikov, I.: O razrabotke isztorii raketnoj tehniki. — VoIZs, 1960. 1. sz. 99—107. p.
[A rakétatechnika története feldolgozásáról.]

Fedorov, B. — *Kozlov*, A.: Iz isztorii bor'bü sz raketnümi szredsztvami napadenija. — VoIZs, 1960. 7. sz. 60—77. p.
[A rakétaeszközökkel végrehajtott harcok történetéből. Német rakétatámadások Anglia ellen 1944—1945-ben.]

Konsztantinov, I.: Raketnaja bombardirovka Anglii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 53—67. p.
[Német rakétatámadások Anglia ellen a második világháborúban.]

Rogulin, Sz. — *Szlepenkov*, Z.: Harakter iszpol'zovanija minnogo oruzsija flotami Anglii i SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 9. sz. 42—55. p.
[Az angol és az USA flotta által a második világháborúban alkalmazott aknák jellege.]

Ókori és középkori hadtörténelem

Meyer, H. D.: Abfall und Bestrafung von Bündnern im Delisch—Attischen Seebund. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft 3. 497—509. p.
[A delosi—attikai tengeri szövetség szövetségeseinek elpártolása és megbüntetése.]

Westlake, H. D.: Athenian Aims in Sicily, 427—424 B. C. — H, 1960. Bd. IX. Heft 4. 385—402. p.
[Athén célja Sziciliában, i. e. 427—424 között.]

Lévéque, Pierre — *Vidal-Naquet*, Pierre: Epaminondas Pythagoricien ou le probleme tactique de la droite et de la gauche. — H, 1960. Bd. 9. Heft 3. 294—308. p.
[Pytagoreusi Epaminondas vagy a jobboldali és baloldali taktika problémája.]

Günther, Rigobert: Die Klasse der Sklaven und ihr Klassenkampf. — ZG, 1960. 1. sz. 104—112. p.
[A rabszolgák osztálya és osztályharcuk.]

Smith, Cornelius C.: The roman army. — MR, 1960. XXXIX. köt. 11. sz. 27—35. p.
[Az ókori római hadsereg.]

Hoffmann, Wilhelm: Die römische Politik des 2. Jahrhunderts und das Ende Karthagos. — H, 1960. Bd. 9. Heft 3. 309—344. p.
[A 2. század római politikája és Karthago vége.]

Tschirky, I.: Hannibals Soldatenpsychologie. — ASM, 1960. 12. sz. 1042—1044. p.
[Hannibal katonapszichológiája. Liviusnak a Trebbia melletti csatáról szóló leírása alapján.]

Schmitthenner, Walter: Politik und Armee in der späten Römischen Republik. — HZ, 1960. Bd. 190. Heft 1. 1—17. p.
[Politika és hadsereg a késő-római köztársaságban.]

Remennikov, A.: Bor'ba plemen szrednego Dunaja sz Rimon v 350—370 gg. n. e. — VDI, 1960. 3. sz. 105—123. p.
[A Duna-medence népeinek harcai Rómával i. u. 350—370-ben.]

Petrov, P.: Porazsenieto na latincita pri Odrin prez 125 g. i negovoto isztoricseszko znacsenie. — IP, 1960. 4. sz. 26—51. p.
[A bizánci Latin Császárság veresége Adrianopelnél 1205-ben és jelentősége a bolgár történelem szempontjából.]

Kavka, F.: The Hussite Movement and the Czech Reformation. — CHM, 1960. V. köt. 4. sz. 830—856. p.
[A huszita mozgalom és a cseh reformáció.]

Újkori hadtörténelem

Martin, Günther: Heeresreformen im XVI. Jahrhundert und modernes Heerwesen. — WR, 1960. 7. sz. 372—389. p.
[Hadseregreformok a 16. században és a modern hadügy.]

Porsnev, B. F.: Politicseszkie otnoseni-ja Zapadnoj i Vosztocsnoj Evropü v

epohu tridcatiletnej vojnü. — VI, 1960. 10. sz. 56—75. p.
[Kelet- és Nyugat-Európa politikai kapcsoltai a harmincéves háború idején.]

Chambord, Marcel: Les grandes époques de la pensée militaire. 3. partie. Le mercenariat national. Chap. 2. La grande guerre de manouevre (1702—1713.) — AN, 1960. 12. sz. 21—29. p.
[A katonai gondolat nagy korszakai. 3. r. A nemzeti zsoldosság. 2. fej. A manőverek nagy háborúja. 1702—1713..]

Ageev, A.: Novüj katalog arhivnüh dokumentov. — VoIZs, 1960. 3. sz. 109—110. p.
[Új szovjet levéltári katalógus. Az 1700—1721-es északi háború levéltári dokumentumainak katalógusa.]

Első világháború

Viktorov, Z.: O haraktere nacsal'nogo perioda v dvuh mirovüh vojnah. — VoIZs, 1960. 4. sz. 118—123. p.
[Két világháború kezdeti korszakának jellegéről.]

Mernov, V.: O szoderzsanii nacsal'nogo perioda mirovüh vojn. — VoIZs, 1960. 9. sz. 31—41. p.
[A két világháború kezdeti periódusáról.]

Masson, R.: La Suisse face aux deux guerres mondiales ou du général Wille au général Guisan. — RMS, 1960. 9. sz. 423—430., 10. sz. 468—475., 11. sz. 509—521. p.
[Svájc az első és a második világháború idején. A svájci katonapolitika Wille tábornoktól Guisan tábornokig.]

Böschenstein, Hermann: Bundesrat und General im ersten Weltkrieg. — SZG, 1960. 4. sz. 515—532. p.
[Svájc az első világháborúban. A polgári és katonai közigazgatás egymáshoz való viszonya.]

Vinogradov, V. N.: Vnesnepoliticseszkaja orientacija pravjascsih krugov Rumünii nakanune pervoj mirovoj vojnü. — NNI, 1960. 1. sz. 53—67. p.
[A román uralkodóosztályok külpolitikai orientációja az első világháború előestéjén.]

Copoiu, N.: Lupta clasei muncitoare impotriva intrarii Rominiei in primul razboi mondial (1914—1916). — SRI, 1960. 6. sz. 7—26. p.
[A román munkásosztály harca Romániának az első világháborúba való belépése ellen. 1914—1916.]

Liveanu, V.: Unele probleme privind Rominia in timpul primului razboi mondial in lumina lucrarilor lui V. I. Lenin. — SRI, 1960. 2. sz. 45—76. p.
[Néhány Romániát érintő probléma az első világháború idején, Lenin műveinek fényénél.]

Kir'janov, Ju. I.: Vlijanie pervoj mirovoj vojnü na izmenenie csiszlennoszti i szosztava rabocsih Roszszii. — VI, 1960. 10. sz. 89—101. p.
[Az első világháború hatása az orosz munkásosztály számára és összetételére.]

Tisev, D.: Vlijanieto na Lenin u nasz po vreme na Pörvata szvetovna vojna i na revoljucionnata kriza. — IP, 1960. 2. sz. 18—40. p.
[Lenin befolyása Bulgáriában az első világháború és a forradalmi krízis idején.]

Kiszling, Rudolf: Bündniskrieg und Koalitionskriegführung am Beispiel der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg. — WR, 1960. 12. sz. 633—641. p.
[Szövetségi háború és koalíciós hadvezetés az első világháborúban a központi hatalmak példáján.]

Schunke, J.: Zur Blitzkriegstrategie des deutschen Generalstabes im ersten Weltkrieg. — M, 1960. 6. sz. 1019—1035. p.
[A német vezérkar villámháborús stratégiájához az első világháborúban.]

Petzold, Joachim: Zu den Kriegszielen der deutschen Monopolkapitalisten im ersten Weltkrieg (Dokumentation). — ZG, 1960. 6. sz. 1396—1415. p.
[A német monopolkapitalisták háborús céljaihoz az első világháborúban (dokumentáció).]

Jellen, J.: A clerk in the First World War. — JRUSI, 1960. CV. köt. 619. sz. 361—369. p.
[Egy angol katonai segédszolgálatos az első világháborúban.]

Fischer, Fritz: Kontinuität des Irrtums. Zum Problem der deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft 1. 83—100. p.
[Folytatólagos tévedések. A német háborús politika problémájához az első világháborúban.]

Herzfeld, Hans: Zur deutschen Politik im ersten Weltkriege. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft 1. 67—82. p.
[A német politikához az első világháborúban.]

Trumpener, Ulrich: German military aid to Turkey in 1914: an historical re-evaluation. — JMH, 1960. XXXII. köt. 2. sz. 145—149. p.
[Német katonai segítség Törökországnak 1914-ben. Történelmi újraértékelés.]

Ignat'ev, A. V.: Nezaversennüj etap. (K isztorii ruszszko—anglijszkih peregovorov 1914 g.) — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 107—118. p.
[Az 1914-es angol—orosz tárgyalások történetéből.]

Notovics, F. I.: O popütkah avsztrijszko—germanszkoj diplomatii vovlecs' Bolgariju i mirovuju vojnu v avguszte 1914 goda. — NNI, 1960. 1. sz. 116—123. p.
[Az osztrák—német diplomácia törekvéseiről 1914 augusztusában, amikor Bulgáriát az első világháborúba való belépésre akarták rábírni.]

Contamin, Philippe: Prusse Orientale — aout 1914. Opérations de la 1-re Armée Russe. — RHA, 1960. 4. sz. 63—73. p.
[Kelet-Poroszország. Az 1. Orosz Hadsereg hadműveletei 1914 augusztusában.]

Jaschke, Gotthard: Zum Problem der Marne-Schlacht von 1914. — HZ, 1960. Bd. 190. Heft 2. 311—348. p.
[Az 1914. évi Marne-csata problémájához.]

Nikolaev, P. A.: Die Beschlüsse der Pariser Wirtschaftskonferenz vom Juni 1916 und die Verschärfung der Gegensätze zwischen den Grossmächten. — ZG, 1960. 7. sz. 1551—1578. p.
[A Párizsi Gazdasági konferencia határozatai 1916. júniusban és a nagyhatalmak közötti ellentétek kiéleződése.]

McMillan, George: The story of the battle of Ypres. — AQ, 1960. LXXIX. köt. 2. sz. 235—241. p.
[Az Ypres-i ütközet története.]

Corti, Egon: Die Junischlacht in Tirol 1917. — WR, 1960. 6. sz. 322—330. p.
[1917. júniusi csata Tirolban.]

Golovanov, N. I.: O roli imperialisztov SzSA i Antantü v ijun'szkom nasztuplenii ruszszkoj armii v 1917 godu. — ISzSzSzR, 1960. 4. sz. 126—137. p.
[Az amerikai és antant imperialisták szerepe az 1917 júniusi orosz offenzívában.]

Kir'janov, Ju. I.: Sztacsecsnaja bor'ba rabocsih Ekaterinoszlavszkoj gubernii v godü pervoj mirovoj vojnü (ijul' 1914 — fevral' 1917 g.). — ISzSzSzR, 1960. 4. sz. 44—52. p.
[A Jekaterinoszlavi kormányzóság munkásainak sztrájkharcai az első világháború idején, 1914 július — 1917 február.]

Volkart, W.: Die Schlacht um Riga 1917. — ASM, 1960. 7. sz. Beilage. 3—79. p.
[Az 1917. évi rigai csata. Adalékok a gázháború történetéhez.]

In memoriam Otto Hersing. — W, 1960. 8. sz. 429. p.
[Otto Hersing fregattkapitány (a Dardanellák megmentője) emlékezetére.]

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Feret, St.: Zarys struktury organizacyjnej i uzbrojenie Polskich Sil Zbrojnych w latach 1919—1939. — MW, 1960. 9. sz. 85—100 p.
[A lengyel fegyveres erők szervezése és felfegyverzése 1919 és 1939 között.]

Mack, Karlheinz: Polen und der Antikominternpakt. Ein Beitrag zu den deutsch—polnischen Beziehungen zwischen 1933 und 1939. ÖO, 1960. 1. Heft, 34—40. p.
[Lengyelország és az Antikominternpaktum. Adalék a német—lengyel kapcsolatokhoz, 1933—1939 között.]

Grabowski, T.: Metody interwencjonizmu w procesie organizacji gospodarki wojennej w Niemczech w latach 1933—11939. — MW, 1960. 10. sz. 114—124. p.
[Az intervenció módszere a német hadigazdálkodás szervezési folyamatában az 1933—39-es években.]

Ádám Magda: Iz isztorii vengerszko—csehszlovackih otnosenij nakanune vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 9. sz. 90—103. p.
[A magyar—csehszlovák kapcsolatok történetéből a második világháború előestéjén.]

Manstein, Erich von: Der „Anschluss". — St, 1960. 2. sz. 6. p.

Watt, D. C.: German strategic planning and Spain, 1938—1939. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 220—227. p.
[A német stratégiai tervezés és Spanyolország, 1938—1939.]

Második világháború

Általános kérdések

Zaharov, M.: Itogi i uroki vtoroj mirovoj vojnü. — VM, 1960. 8. sz. 3—18. p.
[A második világháború eredményei és tanulságai.]

Mel'nikov, D. E.: Vszemirno-isztoricseszkie itogi pobedü szvobodoljubivüh narodov nad germanszkim imperializmom vo vtoroj mirovoj vojne. — VI, 1960. 5. sz. 57—67. p.

[A szabadságszerető népek világtörténelmi jelentőségű győzelme a német imperializmus felett a második világháborúban.]

Melkel'nikov, D. I.: Die welthistorische Bilanz des Sieges der freiheitsliebenden Völker über den deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg. — ZG, 1960. 3. sz. 501—530. p.
[A szabadságszerető népeknek a 2. világháborúban a német imperializmus feletti győzelmének világtörténelmi mérlege.]

Mernov, V.: O szoderzsanii nacsal'nogo perioda mirovüh vojn. — VoIZs, 1960. 9. sz. 31—41. p.
[A két világháború kezdeti periódusáról.]

Liddell Hart, B[asil] H[enry]: Western war strategy. A critical analysis of the Alanbrooke diaries. — JRUSI, 1960. CV. köt. 617. sz. 52—61. p.
[Nyugati háborús stratégia a második világháborúban. Alanbrooke naplóinak kritikai elemzése.]

Nere, J.: Sur la guerre économique. — RHDGM, 1960. 39. sz. 61—66. p.
[A második világháború közgazdasági vonatkozásai.]

Erdmann, Karl Dietrich — *Hillgruber,* Andreas: Die Zeit der Weltkriege — eine Entgegnung. — WR, 1960. 5. sz. 284—287. p.
[A világháborúk időszaka — válasz.]

Michalski, H.: Dzialania odwrotowe w okresie drugiej wojny swiatowej. — MW, 1960. 8. sz. 89—103. p.
[Visszavonulási tevékenységek a második világháború időszakában.]

Roos, Gerhard: Die Mitwirkung des Heeres im zivilen Luftschutz während des 2. Weltkrieges. — WR, 1960. 8. sz. 431—438. p.
[A hadsereg közreműködése a polgári légoltalomban a 2. világháború alatt.]

Bargreev, A.: O voennom iszkuszsztve SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VM, 1960. 12. sz. 39—54. p.
[Az USA hadművészetéről a második világháborúban.]

O sztrategicseszkom polozsenii Germanii k koncu 1943 goda. — VoIZs, 1960. 10. sz. 75—92. p.
[Németország stratégiai helyzetéről 1943 végén.]

Pacuraru, Ion: Burzsoá történészek bűvészmutatványai. 1. Visszapergethető-e a történelem filmje? 2. Egy történelmi „vákuum" és ami kitölti. [Németország: 1933—1945.] — Ko, 1960. 7. sz. 891—893. p.

Sztojanov, Szt.: Razvitie na probiva prez Vtoroata szvetovna vojna. — VoM, 1960. 1. sz. 101—119. p.
[Az áttörés fejlődése a második világháború éveiben.]

Gusz, M.: „Tajna" miszszii Geszsza. — VoIZs, 1960. 9. sz. 71—82. p.
[Hess küldetésének „titka".]

Skerl, France: Kako su talijanski fasisti htjeli unistiti slovenski narod 1941—1945. — HisP, 1960. 3—4. sz. 236—246. p.
[Hogyan akarták az olasz fasiszták megsemmisíteni a szlovén népet 1941—1945.]

Boriszov, Ju. V.: Szovetszkij Szojuz i Francija v godü vtoroj mirovoj vojnü (1941—1945 gg.). — NNI, 1960. 3. sz. 92—103. p.
[A Szovjetunió és Franciaország a második világháborúban. 1941—1945.]

General'nüj plan „Oszt". — VoIZs, 1960. 1. sz. 83—98. p.
[Dokumentumok a németek 1940—1942-es keleti terveiről.]

Baum, Walter: Der Zusammenbruch der obersten deutschen militärischen Führung 1945. — WR, 1960. 5. sz. 237—266. p.
[A legfelső német katonai vezetés összeomlása, 1945-ben.]

O poterijah i popolnenijah vooruzsennüh szil Germanii vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 5. sz. 76—94. p.
[Dokumentumok a német fegyveres erők második világháborús veszteségeiről és az elvesztett erők feltöltéséről.]

Stampfer, Norbert: Die Gebirgstruppe im Zweiten Weltkrieg. Taktische und organisatorische Auswertung. — ASM, 1960. 7. sz. 563—576., 8. sz. 675—690. p.
[A hegyi csapatok a második világháborúban. Harcászati és szervezési kiértékelés.]

Peller, E. von: Luftlandeoperationen. — ASM, 1960. 8. sz. 667—675. p.
[Légideszánthadműveletek a második világháború alatt és után.]

Lemonnier: Les armes secretes d'Hitler et celles des Alliés. — RDN, 1960. 7. sz. 1213—1235. p.
[Hitler és a szövetségesek titkos fegyverei a második világháborúban. Tengeralattjárók, rakéták és az atomfegyver.]

Polubojarov, P.: Bronetankovüe i mehanizirovannüe vojszka vo vtoroj mirovoj vojne. — VM, 1960. 9. sz. 3—16. p.
[Páncélos és gépesített csapatok a második világháborúban.]

Bell, P.: La guerre sur mer a l'Ouest. — RHDGM, 1960. 39. sz. 1—14. p.
[Az Atlanti óceáni tengeri háború a második világháborúban.]

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái

Zamojski, Jan: Berlinska konferencja naukowa historyków. — WPH, 1960. 1. sz. 396—403. p.
[Berlini történészkonferencia a második világháború kérdéseiről. 1959. decemberében.]

Bagreev, A.: Bor'ba protiv fal'szifikatorov isztorii vtoroj mirovoj vojnü —vazsnaja zadacsa ideologicseszkoj rabotü. — PA, 1960. 1. sz. 22—29. p.
[Harc a második világháború történetének meghamisítói ellen — az ideológiai munka fő feladata.]

Bibliografia. Materialy do bibliografii drugiej wojny swiatowej. — WPH, 1960. 1. sz. 411—422., 2. sz. 421—433., 3. sz. 430—447., 4. sz. 446—459. p.
[Adalékok a második világháború bibliográfiájához.]

Bibliographie. — RHDGM, 1960. 37. sz. 117—128., 38. sz. 96—112. p.
[A második világháború bibliográfiája.]

Die Geschichte des Zweiten Weltkrieges in sowjetischer Sicht. — W, 1960. 1. sz. 44—45. p.
[A második világháború története szovjet szempontból.]

Viktorov, Z.: O haraktere nacsal'nogo perioda v dvuh mirovüh vojnah. — VoIZs, 1960. 4. sz. 118—123. p.
[Két világháború kezdeti korszakának jellegéről.]

Kulakov, V.: Fal'szifikacija isztorii vtoroj mirovoj vojnü — szredsztvo ideologicseszkoj podgotovki agresszii. — VoIZs, 1960. 8. sz. 3—15. p.
[A második világháború történetének meghamisítása — az agresszió ideológiai felkészítésének eszköze.]

Alekszeev, M. — *Zubakov*, V.: Kniga o Velikoj Otecsesztvennoj vojne Szovetszkogo Szojuza 1941—1945 gg. — VoIZs, 1960. 5. sz. 102—107. p.
[Könyvek a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 1941—1945.]

Pavlenko, N. — *Francev*, Ju.: Naucsnoe iszszledovanie isztorii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — K, 1960. 12. sz. 71—80. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének tudományos kutatása.]

Drizul, A. — *Szavcsenko*, V.: Naucsnaja szeszszija, poszvjascsennaja 20-letiju voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v Pribaltike. — VI, 1960. 11. sz. 98—104. p.
[A szovjethatalomnak a balti köztársaságokban való helyreállításának 20. évfordulója alkalmából tartott tudományos ülésszak.]

Tartakovszkij, B.: Naucsnaja konferencija komiszszii isztorikov SzSzSzR i GDR v Berline. — VoIZs, 1960. 2. sz. 113—120. p.
[A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek tudományos konferenciája Berlinben a második világháború kérdéseiről.]

Wissenschaftliche Tagung der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR zum Thema „Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg". — ZG, 1960. 4. sz. 919—964. p.
[Az NDK és a Szovjetunió történész bizottságának tudományos ülése „A német imperializmus és a második világháború" című témáról.]

Wissenschaftliche Konferenz zum Thema: „Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg". — M, 1960. 3. sz. 602—604. p.
[Tudományos konferencia „A német imperializmus és a második világháború" témáról.]

Berlinská konference historiku NDR a SSSR o „Nemeckém imperialismu a druhé svetove válce". — HV, 1960. 4. sz. 598—600. p.
[„A német imperializmus és a második világháború". A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészeinek konferenciája.]

These referátu ke konferenci vojenského historického ustavu k 15. vyroci osvobozeni Ceskoslovenska. — HV, 1960. 2. sz. Priloha. 1—50. p.
[A Csehszlovák Hadtörténelmi Intézetnek Csehszlovákia felszabadulása 15. évfordulójára rendezett konferenciája referátumának tézisei: Csehszlovákia a második világháborúban.]

Dolezsal, I. — *Otagalova*, L.: Naucsnaja konferencija, poszvjascsennaja pjatnadcatiletiju oszvobozsdenija Csehoszlovakii. — VI, 1960. 9. sz. 208—211. p.
[Csehszlovákia felszabadulásának tizenötödik évfordulója alkalmából megtartott tudományos konferenciáról.]

Volkov, V. K.: Nekotorüe voproszü oszvoboditel'noj bor'bü jugoszlavszkih narodov v godü vtoroj mirovoj vojnü v oszvescsenii jugoszlavszkoj isztoricseszkoj literaturü. — NNI, 1960. 5. sz. 126—138. p.
[A jugoszláv nép felszabadító háborújának néhány kérdése a második világháborúban, a jugoszláv történelemírás megvilágításában.]

Poszlednie nedeli fasisztszkoj Germanii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 80—94. p.
[Dokumentumok a fasiszta Németország utolsó heteiről.]

Barakov, K. N.: 15-letie oszvobodzsenija Vengrii. — VI, 1960. 8. sz. 171—172. p.
[A Szovjet Tudományos Akadémia ülése Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából.]

A háború politikai és diplomáciai története

Kul'bakin, V. D.: O roli fasisztszkoj partii v podgotovke germanszkim imperializmom vtoroj mirovoj vojnü (1929—1932 gg.). — VI, 1960. 3. sz. 154—168. p.
[A fasiszta párt szerepe a német imperializmus második világháborúja előkészítésében, 1929—1932.]

McVickar Haight, John: France the United States and the Munich crisis. — JMH, 1960. XXXII. köt. 4. sz. 340—358. p.
[Franciaország, az Egyesült Államok és a müncheni krízis.]

[Rothstein] Rotstejn, [Andrew] Endrju: Mjunhenszkie tendencii v politike pravjascsih krugov Velikobritanii v period 1939—1945 gg. — VoIZs, 1960. 6. sz. 68—79. p.
[Müncheni tendenciák Nagy-Britannia uralkodó köreinek politikájában, az 1939—1945-ös időszakban.]

Seán Ruiséils Seemannsgrab in deutscher Kriegsflagge. — St, 1960. 5. sz. 4. p.
[Seán Ruiséil tengerészsírja német hadilobogó alatt. Német—ír kapcsolatok a második világháború kezdetén.]

Varga, V. A.: Atitudinea guvernului romin burghezomosieresc fata de tratativele anglo—franco—sovietice din anul 1939. — SRI, 1960. 4. sz. 51—72. p.
[A román agrár-burzsoá kormány magatartása az 1939-es angol—francia—szovjet tárgyalások iránt.]

Drizul, A. — *Szavcsenko,* V.: Naucsnaja szeszszija, poszvjascsennaja 20-letiju voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v Pribaltike. — VI, 1960. 11. sz. 98—104. p.
[A szovjethatalomnak a balti köztársaságokban való helyreállításának 20. évfordulója alkalmából tartott tudományos üléssak.]

Guszarova, V. G. — *Maamjagi,* V. A.: O revoljucionnoj szituacii v Esztonii nakanune voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v 1940 g. — IA, 1960. 3. sz. 3—34. p.
[Forradalmi helyzet Esztországban a szovjethatalom helyreállítása előestéjén, 1940-ben. Dokumentumok.]

Damberg', Ju. I. — *Danilov,* V. P.: K isztorii pervüh agrarnüh preobrazovanij v Pribaltike. (1940—1941 gg.) — IA, 1960. 3. sz. 35—60. p.
[Dokumentumok a balti körzetben végrehajtott első agrárátalakításokról, 1940—1941-ben.]

Romeyko, Marian: Ze wspomnien attache wojskowego. — WPH, 1960. 1. sz. 260—282., 2. sz. 264—289., 3. sz. 225—274. p.
[Egy volt lengyel katonai attasé visszaemlékezései a második világháborúra.]

Thomas, Siegfried: Zu den sowjetisch—französischen Beziehungen während des zweiten Weltkrieges (1941—1945.) — ZG, 1960. 1. sz. 143—156. p.
[A második világháború alatti szovjet—francia kapcsolatok történetéhez. (1941—1945.)]

Butow, J. C.: The (Cordell) Hull — (Kichisaburo) Nomura conversations: a fundamental misconception. — AHR, 1960. LXV. köt. 4. sz. 822—836. p.
[A Hull—Nomura megbeszélések: alapvető félreértésen alapultak. USA—Japán diplomáciai tárgyalások 1941 tavaszán.]

Henrici, Sigrid: Sarajevo 1941. — WR, 1960. 4. sz. 197—208. p.
[Szarajevo, 1941.]

Maruskin, B. I.: Pozicija pravjascsih krugov SzSA i Anglii v otnosenii fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — VI, 1960. 7. sz. 14—28. p.
[Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek magatartása a Szovjetunió elleni fasiszta agresszióval kapcsolatban, 1941-ben.]

Bormasova, I. K. — *Novickaja,* L. I.: Szodruzsesztvo zsenscsin SzSzSzR i SzSA v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1945 gg.). — IA, 1960. 2. sz. 115—129. p.
[Amerikai és szovjet asszonyok barátsága a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Bebyser, F.: La Conférence de Yalta. — RHDGM, 1960. 39. sz. 23—30. p.
[A yaltai konferencia.]

Hillgruber, Andreas: Das deutsch—ungarische Verhältnis im letzten Kriegsjahr. Vom Unternehmen „Margarethe 1". (19. März 1944) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen (4. April 1945). — WR, 1960. 2. sz. 78—104. p.
[A német—magyar viszony a háború utolsó évében. A „Margit I" vállalkozástól Magyarországnak a német csapatok általi kiürítéséig (1945. április 4.)]

Engelberg, Ernst: Zu den militärpolitischen Lehren den 8. Mai 1945. — M, 1960. 3. sz. 417—436. p.
[1945. május 8. katonapolitikai tanulságához.]

Novüe dokumentü. — Iz isztorii szovetszko—csehoszlovackih otnosenij v period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — MZs, 1960. 8. sz. 151—158. p.
[Új dokumentumok. A szovjet—csehszlovák kapcsolatok történetéből a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Erickson, John: Sino—Soviet relationships. The foundation of an alliance. — JRUSI, 1960. CV. köt. 617. sz. 93—104. p.

[Kínai—Szovjet kapcsolatok. Egy szövetség megalapozása a második világháború idején és az azt követő években.]

Rosen, Edgar R.: Viktor Emanuel III. [olasz király] und die Schweiz während des zweiten Weltkrieges. — SZG, 1960. 4. sz. 533—549. p.
[III. Viktor Emánuel és Svájc a második világháború alatt.]

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Trocka, Halina: Przygotowania militarne Niemiec hitlerowskich do agresji na Gdansk w latach 1933—1939. — WPH, 1960. 1. sz. 111—136. p.
[A hitleri Németország katonai előkészületei a Gdansk elleni agresszióra. 1933—1939.]

Sadowski, Jan: Dzialania G. O. „Slask" 1—3. wrzesnia 1939 r. — WPH, 1960. 1. sz. 233—259. p.
[A sziléziai lengyel hadseregcsoport harctevékenysége 1939. szeptember 1—3. között.]

Kosior, Zygmunt: Armia „Karpaty" w kampanii wrzesniowej 1939 r. — WPH, 1960. 1. sz. 68—110. p.
[A lengyel „Kárpát" hadsereg 1939 szeptemberében.]

Truszkowski, Stanislaw: Dzialania 1 dywizji piechoty Legionow w 1939 r. — WPH, 1960. 3. sz. 150—203. p.
[A lengyel légió első gyalogos hadosztályának hadműveletei 1939-ben.]

Majorkiewicz, Felicjan: Dzialania Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew" w kampanii wrzesniowej 1939 r. — WPH, 1960. 2. sz. 214—263. p.
[A „Narew" hadműveleti csoport harcai az 1939 szeptemberi hadjárat folyamán.]

Jellenta, Stefan: Dwa dokumenty o zbrodniach Wehrmachtu. — WPH, 1960. 4. sz. 309—315. p.
[Két dokumentum a Wehrmacht bűneiről, 1939.]

Kurowski, Adam: Lotnictwo armii „Poznan" i „Pomorze" w kampanii wrzesniowej 1939 r. — WPH, 1960. 4. sz. 151—176. p.
[A „Pomorze" és a „Poznan" hadsereg légi erejének harcai az 1939. szeptemberi hadjárat idején.]

Nyugati hadszintér

Dasicsev, V.: Podgotovka agreszszii fasisztszkoj Germaniej protiv Francii. — VM, 1960. 10. sz. 45—64. p.
[A fasiszta Németország Franciaország elleni agressziójának előkészítése.]

Gundelach, Karl: Gedanken über die Führung eines Luftkrieges gegen England bei der Luftflotte 2 in den Jahren 1938/39. (Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Luftschlacht um England.) — WR, 1960. 1. sz. 33—46. p.
[Adalék az Angliáért vívott légicsata előtörténetéhez. A 2. légiflotta felkészülése az Anglia elleni légiháborúra 1938—1939-ben.]

Léderrey: Westfront 1939—1940. — RMS, 1960. 5. sz. 247—252. p.
[Német stratégia és az 1939—1940-es nyugati front.]

Nekrics, A. M.: Politika Anglii v period „sztrannoj vojnü". — NNI, 1960. 3. sz. 55—71. p.
[Anglia politikája a „különös háború" idején.]

Die Aggression Hitlerdeutschlands gegen Frankreich im Frühjahr 1940. Autorenkollektiv: (Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.) — M, 1960. 4. sz. 652—679. p.
[Hitler-Németország támadása Franciaország ellen 1940 tavaszán.]

Liss, Ulrich: Die Tätigkeit des französischen 2. Bureau im Westfeldzug 1939—1940. — WR, 1960. 5. sz. 267—278. p.
[A francia katonai elhárítószolgálat tevékenysége az 1939—1940. évi nyugati hadjáratban.]

Lyet, P.: Témoignages et documents 1939—1940. — RHA, 1960. 1. sz. 139—154. p.
[Bizonyítékok és dokumentumok az 1939—1940-es nyugati katonai helyzetről.]

Rollot: Les rapports franco—belges au moment de l,offensive allemande de Sedan le 10 mai 1940. — RHDGM, 1960, 38. sz. 1—14. p.
[Francia—belga kapcsolatok az 1940. május 10-i sedani német támadás idején.]

Merglen, A.: 10 mai 1940, le surprise aéroportée sur le canal Albert. — RHA, 1960. 3. sz. 63—70. p.
[Meglepő német ejtőernyős támadás az Albert-csatorna ellen, 1940. május 10-én.]

Charles de Beaulieu, Walter: Die Panzerschlacht bei Hannut am 12/13. Mai 1940. — W, 1960. 5. sz. 240—252. p
[A belgiumi Hannut melletti páncélos csata 1940. május 12/13-án.]

Léderrey, E.: De Sedan a Dunkerque en mai 1940. — RMS, 1960. 2. sz. 68—75. p.
[Sedantól Dünkirchenig 1940 májusában.]

Hautecler: Vinkt, 27 mai 1940. — AN, 1960. 5. sz. 1—11., 22., 6. sz. 7—17. p.
[Vinkt — 1940. május 27. A belga hadsereg harcai.]

Müller, K. J.: Neue Literatur zu „Dünkirchen 1940". — WR, 1960. 8. sz. 449—452. p.
[Új irodalom az 1940. évi dünkircheni csatáról.]

Montfort, H.: Les combats de la 16. DI sous Amiens. — RMS, 1960. 11. sz. 522—531. 12. sz. 572—587. p.
[A 16. francia gyalogos hadosztály harca Amiens-nél 1940 júniusában.]

Skibinski, Franciszek: 10 brygada kawalerii pancernej w kampanii francuskiej 1940 r. — WPH, 1960. 1. sz. 204—232. p.
[A 10. lengyel páncélos lovasdandár az 1940-es francia hadjáratban.]

Hillgruber, A. — *Hümmelchen,* G.: Vor zwanzig Jahren. Zgst. von —. — WR, 1960. 4. sz. 227—228. 5. sz. 279—281., 6. sz. 331—335., 7. sz. 400—402., 8. sz. 445—446., 9. sz. 507—509., 10. sz. 560—562., 11. sz. 619—621., 12. sz. 682—685. p.
[Húsz évvel ezelőtt. Kronológia.]

Der Überfall Hitlerdeutschlands auf Dänemark und Norwegen (Unternehmen „Weserübung". Ausgearb. von Gerhard Förster, Heinz Helmert, usw.) — ZG. 1960. 3. sz. 677—695. p.
[Hitler-Németország agressziója Dánia és Norvégia ellen. „Weserübung" vállalkozás.]

Kokorin, M. A. — *Sztrucskov,* A. A.: O boevoj dejatel'noszti szovetszkih patriotov na territorii Francii v 1943—1944 godah. — VI, 1960. 3. sz. 88—101. p.
[Szovjet hazafiak harci tevékenysége Franciaországban 1943—1944-ben.]

Fedorov, B. — *Kozlov,* A.: Iz isztorii bor'bü sz raketnümi szredsztvami napadenija. — VoIZs, 1960. 7. sz. 60—77. p.
[A rakétaeszközökkel végrehajtott harcok történetéből. Német rakétatámadások Anglia ellen 1944—1945-ben.]

Konsztantinov, I.: Raketnaja bombardirovka Anglii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 53—67. p.
[Német rakétatámadások Anglia ellen a második világháborúban.]

Rogulin, Sz. — *Szlepenkov,* Z.: Harakter iszpol'zovanija minnogo oruzsija flotami Anglii i SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 9. sz. 42—55. p.
[Az angol és az USA flotta által a második világháborúban alkalmazott aknák jellege.]

Keleti hadszintér

Contamin, Philippe: La campagne de Finlande 1939—1940. — RHA, 1960. 1. sz. 125—133. p.
[Az 1939—1940-es finnországi hadjárat.]

La campagne de Finlande 1939—1940. — RMS, 1960. 10. sz. 502—505. p.
[Az 1939—1940-es finnországi hadjárat.]

Kolguskin, A. — *Bersadszkij,* I.: O nacsal'nom periode minuvsej vojnü. — VoIZs, 1960. 8. sz. 50—55. p.
[Az elmúlt háború kezdeti szakaszáról.]

Birjuzov, Sz.: Pervüe dni vojnü. — VoIZs, 1960. 10. sz. 14—28. p.
[A háború első napjai.]

Tjulenev, I.: Na Juzsnom fronte. — VoIZs, 1960. 3. sz. 27—42. p.
[A déli fronton. Visszaemlékezés a Nagy Honvédő Háború első hónapjaira.]

Kuznecov, Ja.: Nekotorüe voproszü partijno-politicseszkoj rabotü v period oboronitel'nüh szrazsenij letom 1941 goda. — VoIZs, 1960. 10. sz. 42—52. p.
[A pártpolitikai munka néhány kérdése az 1941 nyári védelmi időszakban.]

Iz szluzsebnogo dnevnika nacsal'nika genstaba szuhoputnüh vojszk fasisztszkoj Germanii. (Vüderzski za period sz 1 po 19 avguszta 1941 goda.) — VoIZs, 1960. 8. sz. 77—91. p.
[A német fasiszta hadsereg szárazföldi csapatai vezérkari főnökének szolgálati naplójából. Részletek az 1941. augusztus 1—19. közötti időszakból]

Iovlev, Sz.: V bojah pod Minszkom. — VoIZs, 1960. 56—70. p.
[A minszki harcokban, 1941-ben. A 64. lövészhadosztály parancsnokának visszaemlékezése.]

[Eremenko] Jeremienko, A. I.: Na froncie zachodnim. — WPH, 1960. 1. sz. 189—203. p.
[Eremenko szovjet marsall visszaemlékezése a szovjet—német háború első hónapjaira.]

Leljusenko, D.: Boi pod Mcenszkom. — VoIZs, 1960. 12. sz. 34—44. p.
[Harc Mcenszknél 1941 szeptember—október.]

Juscsenko, L.: Podvig Nikolaja Szirotinina. — PA, 1960. 3. sz. 12—13. p.
[Nikolaj Szirotinin hőstette, 1941.]

Perezsogin, V. A.: Dokument o geroizme voinov Pribaltiki v bojah za Rodinu (1941 g.). — IA, 1960. 3. sz. 61—68. p.
[Dokumentum a balti harcosoknak a hazáért folytatott hősi harcáról, 1941-ben.]

Rumjancev, N.: Oboronitel'nüe dejsztvija 14—j armii v Zapoljar'e v 1941 godu. — VoIZs, 1960. 12. sz. 21—34. p.
[A 14. hadsereg védelmi harctevékenysége 1941-ben a Szovjetunió északi sarkvidékén.]

Birjuzov, Sz.: Na Central'nom i Brajnszkom frontah. — VoIZs, 1960. 11. sz. 42—58. p.
[A Központi és a Brjanszki fronton.]

Lengyel Béla: Die ungarische Truppen im Russland-Feldzug 1941. — ASM, 1960. 10. sz. 866—881., 11. sz. 946—960. p.
[Magyar csapatok az 1941. évi oroszországi hadjáratban.]

K voproszu o perehode germanszkih vooruzsennüh szil k sztrategicseszkoj oborone v dekabre 1941 goda. — VoIZs, 1960. 12. sz. 70—76. p.
[Dokumentumok a német fasiszta hadseregnek a stratégiai védelemre való áttérése kérdéséhez, 1941 decemberében.]

Golikov, Sz.: Sztranica geroicseszkoj letopiszi. — PA, 1960. 12. sz. 16—21. p.
[Egy hősi krónika lapjai. A párt szervező munkája 1941—1942-ben.]

Reinhardt, Hans: Verteidigunskämpfe. Erfahrungen der 3. Panzer-Armee aus dem Sommer 1942. — W, 1960. 2. sz. 63—68. p.
[Védelmi harcok. A 3. páncélos hadsereg tapasztalatai 1942 nyarán.]

Frank, H. K.: Ablösung im Wald nördlich Petschenegi. — ASM, 1960. 4. sz. 313—322., 5. sz. 393—403. p.
[Erdei harc Pecsenegi-től északra, 1942-ben.]

Aus dem Erfahrungsbericht über die Abwehrkämpfe der 3. Panzer-Armee im August—September 1942 bei Wjasma. („Verteidigunskämpfe" von Hans Reinhardt.) — ASM, 1960. 11. sz. 963—964. p.
[Hans Reinhardt: Védelmi harcok című cikkéhez. A 3. pc. hadsereg Vjasma melletti 1942. augusztus—szeptemberi elhárító harcairól.]

Akulisnin, F.: Szmeloszt'i nahodcsivoszt. — VoIZs, 1960. 5. sz. 21—23. p.
[Bátorság és találékonyság. Akszak folyó védelme Zsutovo körzetében 1942 augusztusában.]

Schwarz: Dienst eines Divisionspfarrers im Hochkaukasus 1942. — ASM, 1960. 3. sz. 205—212. p.
[Egy hadosztálylelkész szolgálata a Magas-Kaukázusban 1942-ben.]

Buchner, Alex: Krisentage im Hochgebirge. Die Kampfgruppe v. Stettner in den Rückzugskämpfen im Hochkaukasus 1942. — W, 1960. 10. sz. 505—511. p.
[Válságos napok magashegységben. A Stettner harccsoport az 1942. évi kaukázusi visszavonulási harcokban.]

(Csujkov) Czujkow, (Vaszilij) Wasyl: Niezapomniane dni. — WPH, 1960. 3. sz. 204—224. p.
[Felejthetetlen napok. A 62. szovjet hadsereg sztálingrádi harcairól.]

Zeitzler, Kurt: Withdrawals of the German Army on the Eastern Front. — MR, 1960. XL. köt. 5. sz. 73—84. p.
[A német hadsereg visszavonulása a keleti fronton, 1942—1943-ban. A Wehrkunde 1960. 3. sz.-ból.]

Kan, E.: Materialü o gibeli 2-j vengerszkoj armii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 103—106. p.
[Anyagok a magyar második hadsereg pusztulásához. Mucs Sándor, Korom M., Pintér István és Horváth Miklós munkáinak ismertetése.]

Bálványi [András] Andreas von: Der Untergang der 2. ungarischen Armee am Don 1943. — ASM, 1960. 12. sz. 1051—1062. p.
[A 2. magyar hadsereg bukása a Donnál 1943-ban. — Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál című könyvével kapcsolatban.]

[Varencov] Warenzow, S.: Die sowjetische Artillerie in den Angriffs-operationen des Grossen Vaterländischen Krieges (1943—1945.). — M, 1960. 6. sz. 1096—1108. p.
[A szovjet tüzérség a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben (1943—1945.)]

Frank, W. F.: The Soviet landing at Novorossiisk. — MR, 1960. XXXIX. köt. 12. sz. 12—16. p.
[Szovjet partraszállás Novoroszszijszknál 1943-ban.]

Gaponov, V. N.: Geroi-gasztellovcü. — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 78—87. p.
[A szovjet légierő hősei a Nagy Honvédő Háborúban.]

„Normandija-Neman". (Dokumentü o boevoj dejatel'noszti francuszkih letcsikov na szovetszko—germanszkom fronte v 1943—1945 godah.) — VoIZs, 1960. 3. sz. 78—88. p.
[A Normandia-Nyeman alakulat. Dokumentumok a francia repülősök harctevékenységéről a szovjet—német fronton 1943—1945-ben.]

Dobrovolszkij, P. Ja.: Epizodü boevoj dejatel'noszti polka „Normandija-Neman". — IA, 1960. 2. sz. 97—100. p.
[A Normandia-Nyeman ezred harctevékenysége dokumentumaiból.]

Seszterin, F.: Boevoe szodruzsesztvo szovetszkih i francuzszkih letcsikov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 3. sz. 43—52. p.
[Szovjet és francia repülősök fegyverbarátsága a Nagy Honvédő Háborúban.]

Vorob'ev, P.: Iz opüta perevozok Baltijszkim flotom vojszk 2-j udarnoj armii na Oranienbaumszkij placdarm. — VoIZs, 1960. 7. sz. 51—59. p.
[A Balti Flotta tapasztalataiból. A 2. rohamhadsereg szállítása a Lenin-

grád melletti oranienbaumi hídfőhöz, 1943 november — 1944 január.]

Procházka, Jaroslav: Vyznam a uloha KSC pri budováni a rozvoji cs. vojenskych jednotek v SSSR. — HV, 1960. 2. sz. 197—216. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt szerepe és jelentősége a Szovjetunióban szervezett csehszlovák haderő létrehozásában a második világháborúban.]

Garas, Józef: Oddzialy Gwardii i Armii Ludowej w Obwodzie Warszawskim. Rodowody, zarys organizacji i dzialan. — WPH, 1960. 1. sz. 150—188. p.
[A Népi Gárda és a Néphadsereg Varsó körzeti alakulatainak szervezése és harci akcióik.]

Kulinski, W.: Zarys powstania i struktura organizacyjna tylow ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945. — MW, 1960. 10. sz. 88—101. p.
[A lengyel hadsereg hadtápjának előállítása és szervezési rendszere az 1943—1945-ös években.]

Majorov, E. E.: Na traszse Ladozszkogo ozera. — VPVO, 1960. 11. sz. 71—75. p.
[A Ladoga tó útvonalán.]

Popow, M.: Uderzenie skryzdlowe Frontu Brianskiego. — MW, 1960. 11. sz. 96—112. p.
[A brjanszki front szárnycsapása. Visszaemlékezés.]

Geller, I. I.: V bojah za Leningrad. — VPVO, 1960. 12. sz. 74—76. p.
[Harc Leningrádért.]

Rokossowski, K.: Na centralnym froncie (wyspomnienia). — MW, 1960. 7. sz. 76—92. p.
[A középső fronton. (Visszaemlékezés.)]

Hillgruber, Andreas: Der Einbau der verbündeten Armeen in die deutsche Ostfront 1941—1944. — WR, 1960. 12. sz. 659—682. p.
[A szövetséges hadseregek beépítése a német keleti fronton 1941—1944 között.]

Sztrel'bickij, I.: Iz voszpominanij artilleriszta o sturme Perekopa. — VoIZs, 1960. 2. sz. 58—73. p.
[Perekop visszafoglalásában résztvevő tüzér visszaemlékezéseiből. 1944 február—március.]

Malinin, M.: O dzialaniach wojsk 1 Frontu Bialoruskie go w bialoruskiej operacji zaczepnej. — MW, 1960. 5. sz. 92—104. p.
[Az 1. Belorussz front harccselekményei — a Belorussz támadó hadműveletben, 1944. június—júliusban.]

Wolny, A.: Niektóre problemy dzialan odwrotowych wojsk niemieckich w 1944 g. — MW, 1960. 5. sz. 105—118. p.
[A német csapatok visszavonulásának néhány kérdése 1944-ben.]

Cserednicsenko, M.: Mogilevszkaja nasztupatel'naja operacija 49-j armii v ijune 1944 goda. — VoIZs, 1960. 3. sz. 99—104. p.
[A 49. szovjet hadsereg támadó hadművelete Mogilev körzetében 1944 júniusában.]

Voznenko, V.: Sztrategicseszkoe nasztuplenie Szovetszkih Vooruzsennüh Szil na central'nom ucsasztke szovetszko—germanszkogo fronta v ijune—avguszte 1944 goda. — VoIZs, 1960. 10. sz. 3—13. p.
[Szovjet fegyveres erők stratégiai támadása a szovjet—német front középső szakaszán 1944 június—augusztusában.]

Petrova, Szl.: Neuszpehöt na monarhofasisztite da likvidirat Narodooszvoboditelnata vösztanicseszka armija prez avguszt 1944 g. — IP, 1960. 5. sz. 17—52. p.
[A bolgár népfelszabadító hadsereg felszámolását célzó monarcho-fasiszta akciók bukása 1944 augusztusában.]

Komornicki, Stanislaw: Udzial 1 czechoslowackiego korpusu armijnego w dukielsko—preszowskiej operacji 38 armii radzieckiej 1 Frontu Ukrainskiego. — WPH, 1960. 1. sz. 53—67. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest részvétele az 1. Ukrán Front dukla—eperjesi hadműveletében, 1944 szeptember—november.]

[Teclu] Teklu Jacob: V bojah szovmesztno sz Szovetszkoj Armiej. — VoIZs, 1960. 9. sz. 17—30. p.
[A román és a szovjet hadsereg közös harcai a második világháborúban.]

Gincsev, G.: Pomoscsta na SzSzSzR za ukrepvane tila na Bölgarszkata narodna armija prez Otecsesztvenata vojna. — VISz, 1960. 6. sz. 94—107. p.
[A Szovjetunió segítsége a bolgár néphadseregnek a hátország megszilárdításában a Honvédő Háború idején.]

Petrov, P.: Bojni dejsztvija na Bölgarszkata narodna armija v perioda na mobilizacija i szösszredotocsavaneto na vojszkite köm zapadnata granica. — VISz, 1960. 6. sz. 36—56. p.
[A bolgár néphadsereg harctevékenysége a mozgósítás és a haderőnek a nyugati határra való összpontosítása időszakában, 1944 szeptemberében.]

Schuler, Emil: Ausklang in Finnland. Operation „Birke" und „Nordlicht" der 20. Geb. Armee. — W, 1960. 8. sz. 403—408. p.
[A befejezés Finnországban, 1944 szeptemberben. A német 20. hegyi hadsereg „Birke" és „Nordlicht" hadművelete.]

Cupsa, I. — *Balteanu,* B.: Contributia Rominiei la lupta pentru infringerea Germaniei hitleriste. — SRI, 1960. 3. sz. 123—146. p.

[Románia részvétele a Hitler-ellenes háborúban.]

Ursache, C.: Aviatia romina in lupta impotriva fascismului german. — SRI, 1960. 3. sz. 147—174. p.
[A román légierő részvétele a német fasizmus elleni harcban, 1944—1945-ben.]

Krzeminski, Czeslaw: Organizacja i działania bojowe 4 polskiej mieszanej dywizji lotniczej w operacji Wisła—Odra. — WPH, 1960. 2. sz. 3—41. p.
[A 4. lengyel vegyes légihadosztály szervezése és harcai a Visztula—Odera hadműveletben.]

Jadziak, E.: Wybrane Zagadnienia przelamania obrony nieprzyjaciela przez jednostki ludowego Wojska Polskiego w latach 1944—1945. — MW, 1960. 10. sz. 77—87. p.
[Az ellenség védelmének áttörése a Lengyel hadsereg csapataival az 1944—1945-ös években.]

Garas, Józef: Oddzialy Gwardii i Armii Ludowej w Obwodzie Krakowskim. Rodowody, zarys organizacji i dzialan. — WPH, 1960. 4. sz. 177—216. p.
[A lengyel Népi Gárda és Néphadsereg alakulatai Krakkó körzetében.]

Trifonov, V.: Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitel'noj operacii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 24—36. p.
[A szovjet tüzérség a Balaton melletti védelmi harcokban.]

Merdzsanov, Hr.: Ucsesztieto na 1 Bölgarszkaja armija v Balatonszkata operacija na 3 Ukrainszki front. — VoM, 1960. 2. sz. 82—95. p.
[Az I. Bolgár hadsereg részvétele a 3. ukrán front balatoni hadműveleteiben.]

Schlieper, Franz: Nächtlicher Ausbruch und Durchbruch. Die Kämpfe der 73. Inf. Div. vom 30. 1—4. 2. 1945. — W, 1960. 11. sz. 553—560. p.
[Éjszakai kitörés és áttörés. A 73. gyal. zászlóalj harcai 1945. január 30—február 4. között.]

Morozov, V.: Radom—Lodzinszkaja operacija. — VoIZs, 1960. 7. sz. 117—119. p.
[A Radom—Lodz-i hadművelet. 1945. január.]

Zsadov, A.: Na csensztohovszkom napravlenii. — VoIZs, 1960. 7. sz. 35—50. p.
[Czestochowa irányában. A szovjet fegyveres erők támadása 1945 tavaszán.]

Konev, I.: 15. vyroci Viselsko—oderské utocne operace. — Vo, 1960. 2—3. sz. 246—250. p.
[A Visztula—oderai támadó hadművelet 15. évfordulója.]

Katron, Wladyslaw: Udzial 16 dnowskiej brygady pancernej w operacji luzyckiej 2 armii WP. — WPH, 1960. 3. sz. 3—36. p.
[A 16. páncélos dandár szerepe a 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveleteiben. 1945 április.]

Kaczmarek, Kazimierz: Niektóre zagadnienia rozpoznania 2 armii WP w okresie przygotowawczym do operacji luzyckiej. — WPH, 1960. 3. sz. 37—70. p.
[A 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveletei felderítő előkészítésének néhány kérdése.]

Kotus, Klemens: Dzialania 10 sudeckiej dywizji piechoty w operacji luzyckiej 2 armii WP. — WPH, 1960. 4. sz. 3—46. p.
[A 10. szudéta gyalogos hadosztály harcai a 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveleteiben.]

Komornicki, Stanislaw: Na marginesie pracy pplk. dypl. Emila Jadziaka „Walki 1 armii WP o Kolobrzeg. 7—18. 3. 1945 r." — WPH, 1960. 2. sz. 290—333. p.
[Emil Jadziak diplomamunkájának margójára „Az 1. lengyel hadsereg harcai Kolobrzeg-ért 1945 március 7—18.]

Komornicki, St[anislaw]: Rola 1 Armii Pancernej Gwardii w drugim i trzecim etapie operacji pomorskiej oraz jej wplyw na dzialania 1 armii WP (1—7. 03. 1945 r.). — MW, 1960. 8. sz. 74—88. p.
[Az 1. harckocsizó gárdaezred a pomerániai hadművelet második és harmadik szakaszában, és hatása az 1. lengyel hadsereg tevékenységére. (1945. 03. 1—7.)]

Szljunin, N.: V bojah za Breszlau. — VoIZs, 1960. 5. sz. 14—17. p.
[A Breslau-ért folytatott harcokban, 1945.]

Klibanski, Marek: Organizacja i udział 2 Luzyckiej Dywizji Artylerii WP w walkach na Pomorzu Zachodnim. — WPH, 1960. 1. sz. 3—52. p.
[A Lengyel Néphadsereg 2. luzycei tüzérhadosztályának szervezése és szerepe a nyugat-pomerániai harcokban 1945 tavaszán.]

Malinovszkij, R[odion]: 2-j Ukrainszkij front v bor'be za oszvobozdenie Csehoszlovakii. — VoIZs, 1960. 5. sz. 11—25. p.
[A 2. Ukrán front harca Csehszlovákia felszabadításáért.]

Nesvadba, Frantisek: Ucast polské armády pri osvobozeni Ceskoslovenska v roce 1945. — HV, 1960. 3. sz. 343—356. p.
[A lengyel hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában 1945-ben.]

Boltin, [E.] J. A. — *[Zasztavenko]* Zastavenko, G. A.: Porázka fasistického Nemecka sovetskymi ozbrojenymi silami a osvobozeni Ceskoslovenska. — HV, 1960. 3. sz. 284—305. p.
[A fasiszta Németország szétzúzása

a Szovjet Hadsereg által és Csehszlovákia felszabadulása.]

Bartosek, Karel: Prazská operace Sovetské armády v kvetnu 1945. — HV, 1960. 1. sz. 1—18. p.
[A szovjet hadsereg 1945 májusi prágai hadműveletе.]

Namedynski, Stanislaw: Obrona przeciwlotnicza wojsk 1 armii WP w operacji berlinskiej. — WPH, 1960. 4. sz. 47—80. p.
[Az 1. lengyel hadsereg légvédelme a berlini hadművelet idején.]

Dragunszkij, D.: Tankiszt Petr Moszkalev dosel do Berlin. — T, 1960. 5. sz. 10—11. p.
[Pjotr Moszkalev harckocsizó eljutott Berlinig. (Visszaemlékezés 1945-re.]

Vüszokoosztrovszkij, L.: Berlinskie dni. Zametki iz frontovoj tetradi. Aprel'—maj 1945 g. — VV, 1960. 5. sz. 9—15. p.
[Berlini napok, jegyzetek a frontnaplóból.]

Cirlin, A.: Maszterstvo i geroizm szaperov, minerov i pontonerov v zeversajuscsih bojah 1945 g. — VoIZs, 1960. 5. sz. 9—13. p.
[Utászok, aknászok és hidászok kiválósága és hősiessége 1945. befejező harcaiban.]

Krupcsenko, I.: Tankovüe armii v Berlinszkoj operacii. — VoIZs, 1960. 7. sz. 14—34. p.
[Páncélosok a berlini hadműveletben.]

Szvetlisin, N. A.: V Berlinszkoj operacii. — VPVO, 1960. 8. sz. 75—78. p.
[A berlini hadműveletben.]

Kuznecov, V.: Operacija zaversivsaja razgrom fasisztszkoj Germanii. — VoIZs, 1960. 5. sz. 26—41. p.
[A fasiszta Németország szétzúzását befejező hadművelet.]

Neusztroev, Sz.: Sturm rejsztaga. — VoIZs, 1960. 5. sz. 42—51. p.
[A Reichstag ostroma 1945 áprilisában.]

Golovko, A.: Na vnesnih morszkih kommunikacijah Szevera. — VoIZs, 1960. 6. sz. 37—52. p.
[Az északi tengeri összeköttetés biztosítása a Szovjetunió és a nyugati szövetségesei között a Nagy Honvédő Háború idején.]

Zeitzler, Kurt: Die ersten beiden planmässigen grossen Rückzüge des deutschen Heeres an der Ostfront im zweiten Weltkriege. — W, 1960. 3. sz. 109—117. p.
[A német hadsereg első két nagy tervszerű visszavonulása a keleti fronton a második világháborúban.]

Azarov, I.: Lider „Taskent". — VoIZs, 1960. 5. sz. 52—53. p.
[A „Taskent" romboló csatahajó a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kraszovszkij, Sz.: Maszterstvo i podvigi szovetszkih letcsikov. — VoIZs, 1960. 8. sz. 34—49. p.
[Szovjet repülők kiváló mesterségbeli tudása és hőstettei a Nagy Honvédő Háborúban.]

Rytir, Otakar: Plné a vsestranne vyuzivat zkusenosti z boju cs. vojenské jednotky v SSSR pro dnesni vychovu a vycvik vojsk. — HV, 1960. 2. sz. 181—196. p.
[Teljesen és minden szempontból fel kell használni a Szovjetunióban alakult csehszlovák hadtest második világháborús harci tapasztalatait a katonák jelenlegi kiképzésében és nevelésében.]

Katukov, M.: Trudnümi boevümi dorogami — k pobede. — VV, 1960. 9. sz. 12—17. p.
[A szovjet páncélosok napjára. Nehéz harcos úton — a győzelemért. Második világháborús páncélos csatákról.]

Ziebolow, Wladimir: Kronika — dziennik rajdu na ziemie polskie 1 ukrainskiej dywizji partyzanckiej. — WPH, 1960. 4. sz. 217—240. p.
[Krónika. — Az 1. ukrán partizánhadosztály harcai Lengyelországban.]

Dylawerska, Maria — *Kaczynska*, Danuta: Akcja na Stamma. — WPH, 1960. 4. sz. 120—150. p.
[Akció Stamm ellen. Egy lengyel partizánakció története.]

Svoboda, Ludvik: Ve spolecnych bojich se ukovalo ceskoslovensko—sovetské pratelstvi. — HV, 1960. 2. sz. 161—180. p.
[Hogyan fonódott szorosabbá a szovjet—csehszlovák barátság a közös harcok során a második világháborúban.]

[Spychalsky] Szpühal'szkij, M.: O pol'szko—szovetszkom boevom szodruzsesztve. — VoIZs, 1960. 1. sz. 29—50. p.
[A lengyel—szovjet fegyverbarátságról. Lengyel és szovjet fegyveres erők közös harcai a második világháborúban.]

A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete

Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — K, 1960. 9. sz. 77—108. p.
[A Nagy Honvédő Háború története. Bevezetés a kiadásra kerülő több kötetes monográfia elé.]

Pavlenko, N. G.: Zum 42. Jahrestag der Sowjetarmee. Die entscheidende Rolle der Sowjetunion und ihrer Streitkräfte bei der Zerschlagung des deutschen Imperialismus. — M, 1960. 2. sz. 216—240. p.
[A Szovjet Hadsereg születésének

42. évfordulójára. A Szovjetunió és haderejének döntő szerepe a német imperializmus szétverésében.[

Pavlenko, N. [G.]: Resajuscsata rol, SzSzSzR i ego Vooruzsennüh Szil v razgrome germanszkogo imperializma. — VoIZs, 1960. 1. sz. 3—28. p.
[A Szovjetunió és Szovjet Fegyveres Erők döntő szerepe a német imperializmus szétzúzásában.]

Krasznil'nikov, Sz.: O sztrategicseszkom rukovodsztve Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 6. sz. 3—13. p.
[Stratégiai vezetés a Nagy Honvédő Háborúban.]

Voronov, N.: O nekotoriih voproszah oszvescsenija pervogo perioda Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs, 1960. 6. sz. 95—102. p.
[A Nagy Honvédő Háború első korszakának néhány kérdése.]

Prosljakov, A.: Inzsenernüe vojszka v Velikoj Otecsesztvennüj vojne 1941—1945. — VoIZs, 1960. 5. sz. 2—8. p.
[Műszaki csapatok a Nagy Honvédő Háborúban.]

Rotmisztrov, P.: Tankoviie armii v nasztupatel'nüh i oboronitel'nüh operacijah Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1960. 2. sz. 61—75. p.
[Harckocsi hadsereg a Nagy Honvédő Háború támadó és védelmi hadműveleteiben.]

Pavlenko, N. [G.]: Poszledovatel'nüe nasztupatel'nüe operacii v velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1960. 3. sz. 51—67. p.
[Befejező támadó hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban.]

Malahov, M.: Boevoe primenenie operativnüh grupp vojszk v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1960. 11. sz. 62—71. p.
[A csapatok hadműveleti csoportosításainak harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban.]

Roginszkij, Sz. V.: Velikaja Otecsesztvennaja vojna szovetszkogo naroda 1941—1945 gg. (Harakterisztika boevüh dejsztvij po frontam i periodam.) — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 3—20. p.
[A szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja, 1941—1945. A hadműveletek jellemzése frontok és időszakok szerint.]

(Roginszkij) Roguinski, (Sz.) S. V.: Operatiile principale desfasurate de fortele armate sovietice in Marele Razboi pentru Aparare Patriei. — SRI, 1960. 3. sz. 85—122. p.
[A Szovjet Hadsereg által végrehajtott fő hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban.]

[Rotmisztrov] Rotmistrow, P.: Panzerarmeen in den Angriffs- und Verteidigungsoperationen des Grossen Vaterländischen Krieges. — M, 1960. 7. sz. 1311—1325. p.
[Páncélos hadseregek a Nagy Honvédő Háború támadó és védekező hadműveleteiben.]

Grecsko, A.: Nekotoriie voproszü voennogo iszkuszsztva v L'vovszko—Szandomirszkoj operacii. — VoIZs, 1960. 2. sz. 15—31. p.
[A hadművészet néhány kérdése a Lvov—Szandomir-i hadműveletben, 1944 július—augusztus.]

Parot'kin, I. — *Simanszkij*, A.: Harakternüe csertü zaversajuscsej kampanii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü v Evrope. — VM, 1960. 5. sz. 17—33. p.
[A Nagy Honvédő Háború befejező hadjáratának jellemző vonásai Európában.]

Ogarev, P.: Ob organizacii i vedenii oboronü szovetszkimi vojszkami v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1960. 1. sz. 58—72. p.
[A védelem megszervezése és vezetése szovjet csapatokkal a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Horosilov, G.: Szbornik primerov nasztupatel'nüh dejsztvij sztrelkovogo korpusza. — VoIZs, 1960. 2. sz. 103—107. p.
[A lövészhadtest támadó harctevékenysége példagyűjteménye a Nagy Honvédő Háborúból.]

Malühin, F.: Tül Vooruzsennüh Szil SzSzSzR v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — TSz, 1960. 5. sz. 3—12. p.
[A szovjet fegyveres erők hadtápja a Nagy Honvédő Háborúban.]

Cirlin, A.: Maszterszstvo i geroizm szaperov, minerov i pontonerov v zaversajuscsih bojah 1945. g. — VIZs, 1960. 5. sz. 9—13. p.
[Az utászok, aknászok és hidászok mesterségbeli tudása és hősiessége 1945 befejező harcaiban.]

Isztomin, V.: O boevoj dejatel'noszti inzsenernüh vojszk v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 5. sz. 110—112. p.
[A műszaki csapatok harctevékenységéről a Nagy Honvédő Háborúban.]

Szorokin, I.: Szovetszkie morszkie deszantü v ocenke zarubezsnoj voennoj literaturü. — VoIZs, 1960. 3. sz. 53—65. p.
[A szovjet haditengerészeti deszantok második világháborús harctevékenységének megítélése a külföldi katonai irodalomban.]

Szavateev, P.: Cserez morja i okeanü. — VoIZs, 1960. 11. sz. 59—70. p.
[Tengereken és óceánokon át. A szovjet haditengerészeti flotta a második világháborúban.]

Szagajdak, P. — *Cüganok*, A.: Iszpol'zovanie vozdusnüh deszantov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 8. sz. 16—33. p.
[Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban.]

Szmirnov, V.: Vsztrecsnüj boj tankovogo Korpusza. — VoIZs, 1960. 8. sz. 56—67. p.
[Páncélosok találkozóharca a második világháborúban.]

A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban

Kirjaev, N.: Kommunisztičseszkaja Partija v period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — PA, 1960. 6. sz. 55—63., 7. sz. 50—56. p.
[A Kommunista Párt a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Judin, G. V.: Moszkovszkij komszomol v godü Otecsesztvennoj vojnü. — IA, 1960. 4. sz. 30—48. p.
[Moszkvai komszomolisták a Nagy Honvédő Háború éveiben. Dokumentumok.]

Makszakova, L. V.: Kul'turno-proszvetitel'nüe csurezsdenija v pervüe godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1943 gg.) — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 88—99. p.
[Kulturális és felvilágosító intézmények a Nagy Honvédő Háború első korszakában, 1941—1943.]

Mitrofanova, A. V.: Evakuacija promüslennüh predprijatij v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1942 gg.). — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 33—48. p.
[Az ipari létesítmények evakuálása a Nagy Honvédő Háború éveiben. 1941—1942.]

Szinicin, A. M.: Iz isztorii patrioticseszkogo dvizsenija za szbor szredsztv na vooruzsenie Szovetszkoj Armii (1941—1942 gg.). — IA, 1960. 3. sz. 69—80. p.
[Dokumentumok a Szovjet Hadsereg felszerelési alapja létrehozásáért indított hazafias mozgalom történetéből, 1941—1942.]

Kumanev, G. A.: Szovetszkie zseleznodorozsniki v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1960, 6. sz. 43—60. p.
[Szovjet vasutasok a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Tel'puhovszkij, V. B.: Izmenenija v szosztave promüslennüh rabocsih SzSzSzR v period Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1960. 6. sz. 27—42. p.
[Az ipari munkások összetételének változásai a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború folyamán.]

Artilleristisches aus andern Armeen. Der Munitionsverbrauch der Sowjetarmee im Zweiten Weltkrieg. — Organisationsgrundlagen der deutschen Artillerie. — SA, 1960. 9. sz. 4., 6—7. p.
[Tüzérségi adatok más hadseregekről. A Szovjet Hadsereg lőszerfelhasználása a második világháborúban. — A német tüzérség szervezési alapelvei.]

Kudrjakov, L. V.: Pomoscs kolhoznikov Ivanovszkoj oblaszti frontu v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — ISzSzSzR, 1960. 5. sz. 108—116. p.
[Az ivanovoi terület kolhozai segítsége a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háború idején.]

Nikitin, A.: Szosztojanie vazsnejsih otraszlej promüslennoszti SzSzSzR nakanune Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs, 1960. 3. sz. 14—26. p.
[A Szovjetunió legfontosabb iparágainak helyzete a Nagy Honvédő Háború előestéjén.]

Nakov, A.: Ikonomicseszkata pomoscs, okazana ot Szövetszkata armija za vözsztanovjaneto na naseto narodno sztopansztvo. — IP, 1960. 1. sz. 75—82. p.
[A szovjet hadsereg gazdasági segítsége a bolgár népgazdaság helyreállításához.]

Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadszintér

Presseisen, Ernst L.: Prelude to „Barbarossa": Germany and the Balkans, 1940—1941. — JHM, 1960. XXXII. köt. 4. sz. 359—370. p.
[A „Barbarossa-terv" előkészítése: Németország és a Balkán 1940—1941-ben.]

Burdick, Charles: L'Axe Rome—Berlin et la campagne italo—grecque. 1940—1941. — RHA, 1960. 3. sz. 71—86. p.
[A Róma—Berlin tengely és az olasz—görög hadjárat, 1940—1941-ben.]

Rawski, Tadeusz: Kampania wlosko—grecka 1940—1941 r. — WPH, 1960. 3. sz. 105—149. p.
[Olasz—görög hadjárat 1940—1941-ben.]

Vernier, Bernard: Les opérations gréco—italiennes du 28 Octobre 1940 au 20 avril 1941. — RHDGM, 1960. 38. sz. 15—36. p.
[Görög—olasz hadműveletek 1940 október 28-tól 1941 április 20-ig.]

Merglen, Albert: Subversiver Kampf und konventioneller Krieg: Der Feldzug in Äthiopien 1940—1941. — WR, 1960. 3. sz. 132—138. p.
[Felforgató harc és hagyományos háború: Az etiópiai hadjárat 1940—1941-ben.]

Zapisnici Jugoslavenske Emigrantske Vlade 1941—1944. I. Od. 17. IV. do 12. V. 1941. — HisP, 1960. 3—4. sz. 269—289. p.
[Dokumentumok a Jugoszláv Emig-

ráns Kormány tevékenységéről 1941—1944. I. r. 1941. április 17—május 12.]

Gryguc, M.: Operacja niemieckich wojsk powietrzno-desatowych na Krecie w maju 1941 roku. — MW, 1960. 4. sz. 88—100. p.
[A német hadsereg légideszant hadműveletei Kréta ellen 1941 májusában.]

Merglen — Golaz, A.: Opérations aéroportées de 1941. L'attaque allemande de Corinthe. La conquete de la Crete par les Allemandes de Corinthe. La conquete de la Crete par les Allemands. — RHA, 1960. 2. sz. 77—96. p.
[Német légiúton szállított egységek hadműveletei 1941-ben. Támadás Korinthos ellen és Kréta sziget elfoglalása.]

Caroff, M.: La Marine italienne. — RHDGM, 1960. 39. sz. 15—22. p.
[Az olasz haditengerészet a második világháborúban.]

Henrici, Siegfried: Sarajevo 1941. — WR, 1960. 4. sz. 197—208. p.
[Szarajevo, 1941.]

Proektor, D.: Afrika vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 5. sz. 108—109. p.
[Afrika a második világháború idején.]

Irwin, Anthony: Defeat before Dakar. — JRUSI, 1960. CV. köt. 619. sz. 344—360. p.
[Vereség Dakar előtt, 1940-ben.]

Westphal, Siegfried: Notes on the campaign in North Africa, 1941—1943. — JRUSI, 1960. CV. köt. 617. sz. 70—81. p.
[Jegyzetek az 1941—1943-as észak-afrikai hadjáratról.]

Meneghello-Dincic, Kruno: La guerre de libération nationale en Yougoslavie. — RHDGM, 1960. 38. sz. 37—48. p.
[A Jugoszláv Népfelszabadító Háború.]

Maszlakov, A: Novüe dokumentü. Szovetszkie ljudi v bor'be za oszvobozdenie Italii. — MZs, 1960. 1. sz. 155—156. p.
[Új dokumentumok. Szovjet emberek Olaszország felszabadításáért folytatott harcban. 1943—1945.]

Gliwicz, Stanislaw: Udzial korpusu polskiego w kampanii wloskiej na tle dzialan sprzymierzonych. — WPH, 1960. 2. sz. 66—117. p.
[A lengyel hadtest szerepe az olaszországi hadjáratban a szövetséges hadműveletek keretében.]

A második front

Dec, Wladyslaw: Planowanie drugiego frontu. Ogólny rys historyczny. Cz. 1—2. — WPH, 1960. 3. sz. 71—104., 4. sz. 81—119. p.
[A második front előkészítése.]

Ehrhardt, Traugott: Küstenverteidigung. Ein Beispiel aus den Kriegsjahren 1943—1945. — W, 1960. 12. sz. 631—636. p.
[Partvédelem. Példa 1943—1945-ből.]

Hood, Burton F.: Operation Greif. — MR, 1960. XXXIX. köt. 10. sz. 37—43. p.
[A Greif hadművelet. Az ardenneki német ellentámadás 1944 telén.]

Rendulic, Lothar: Die Rückwirkung der Ardenneoffensive auf die Ostfront. — WR, 1960. 9. sz. 497—506. p.
[Az Ardennes-i offenzíva hatása a keleti frontra.]

Távol-keleti hadszíntér

Merglen, Albert: Der Chinesisch—Japanische Krieg 1937—1945. — WR, 1960. 7. sz. 363—371. p.
[A kínai—japán háború 1937—1945.]

Merglen, Albert: Eine bemerkenswerte kombinierte Operation: Luft- und Seelandung bei Lae, Neu-Guinea, am 4. und 5. September 1943. — W, 1960. 8. sz. 410—412. p.
[Egy figyelemre méltó kombinált hadművelet: Légi- és tengeri partraszállás Lae mellett, Új-Guineában 1943. szeptember 4—5-én.]

Merglen, Albert: Japanese airborne operations in World War II. — MR, 1960. XL. köt. 4. sz. 45—51. p.
[Japán légideszant hadműveletek a második világháborúban.]

Renondeau, G.: Le Japon dans la guerre. — RHDGM, 1960. 39. sz. 47—60. p.
[Japán a második világháborúban.]

Voroncov, V. V.: Materialü o djatel'noszti korejszkoj burzsuaznoj emigracii v SzSA i gomin'danovszkom Kitae vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. — PV, 1960. 4. sz. 168—175 .p.
[Adalékok a koreai burzsoá emigráció tevékenységéről az USA-ban és a Koumintang-Kínában a második világháború alatt.]

Bogus, E. Ju.: Politicseszkaja sztrategija SzSA na zaversajuscsem etape vojnü protiv Japonii (maj—avguszt 1945 g.). — NNI, 1960. 6. sz. 29—44. p.
[Az Egyesült Államok politikai stratégiája a Japán elleni háború befejező szakaszában. 1945 május—augusztus.]

Kudasev, L. N.: Politicseszkie manevrü pravjascsih krugov Japonii v konce vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 9. sz. 104—113. p.

[Japán vezetőkörök politikai manőverei a második világháború végén.]

Kubista, Vladimir: Vyznam vitezstvi SSSR ve válce nad imperialistickym Japonskem. — Vo, 1960. 4. sz. 392—398. p.
[A Szovjetunió győzelmeinek jelentősége az imperialista Japán ellen vívott háborúban.]

Szkolov, I. M.: Szovetszkie letcsiki v bojah po razgromu kvatunszkoj armii. — VVF, 1960. 9. sz. 74—77. p.
[A szovjet repülők harcban a Kvantung hadsereg megsemmisítéséért.]

Selahov, G.: Pobeda, resivsaja iszhod vojnü sz Japoniej. — VV, 1960. 9. sz. 18—24. p.
[Győzelem, a Japánnal folytatott háború döntő befejezése.]

Zaharov, M.: Kampanija Szovetszkih Vooruzsennüh Szil na Dal'nem Vosztoke. — VoIZs, 1960. 9. sz. 3—16. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők távolkeleti hadjárata. 1945. augusztus 9—szeptember 2.]

Kovtun-Sztankevics, A.: Zapiszki voennogo komendanta Mukdena. — VoIZs, 1960. 1. sz. 51—71. p.
[Mukden katonai parancsnokának feljegyzései. Szovjet fegyveres erők Mandzsuriában 1945—1946-ban.]

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Dorosenko, Sz.: O falszifikacii isztorii partizanszkogo dvizsenija v burzsuaznoj pecsati. — VoIZs, 1960. 7. sz. 100—108. p.
[A partizánmozgalom történetének a burzsoá sajtóban történő meghamisításáról.]

Dokumentü nemecko-fasisztszkogo komandovanija o dejsztvijah szovetszkih partizan. — VoIZs, 1960, 7. sz. 89—99. p.
[A német fasiszta hadvezetés dokumentumai a szovjet partizánharcokról.]

Gorev, L.: Iz isztorii partizanszkoi bor'bü na Ukraiine (1941—1944 gg.) — VoIZs, 1960. 2. sz. 44—57. p.
[Az ukrajnai partizánharcok történetéből. 1941—1944.]

Kravcsenko, I.: Partizanszkaja bor'ba beloruszszkogo naroda protiv nemecko-fasisztszkih okkupantov v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs, 1960. 11. sz. 27—41. p.
[A bjelorusz nép partizánharca a német-fasiszta megszállók ellen a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kühnrich, Heinz: Die Darstellung der Partisanenbewegung in der westdeutschen Historiographie. Zu einigen Fragen des Partisanenkampfes während des zweiten Weltkrieges. — ZG, 1960. 1. sz. 7—40. p.
[A partizánmozgalom ábrázolása a nyugatnémet historiográfiákban. A második világháború alatti partizánharcok néhány kérdéséhez.]

Hillebrandt, Bogdan: Oddzial partyzancki GL i AL im. Ludwika Warinskiego w Krakowskiem. — WPH, 1960. 2. sz. 42—65. p.
[A lengyel Népi Gárda és a Néphadsereg „Ludwik Warinski" partizán különítményei Krakkó körzetében.]

Dobroszycki, Lucjan—*Getter,* Marek: Sily i srodki uzyte de zwalczania oddzialów partyzanckich na Kieleccyznie. — WPH, 1960. 3. sz. 309—322. p.
[A Kielce körzetében harcoló partizánalakulatok ellen bevetett erők és eszközök.]

A cseh és szlovák nép harca a fasiszta megszállók ellen.
— Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 5—6. p.

Solc, Jaroslav: K pociatkom partizanskeho hnutia na Slovensku. — HV, 1960. 1. sz. 19—50. p.
[A szlovákiai partizánmozgalom kezdeteiről.]

Hyndrák, Václav: Usili KSC za uskutecneni linie obrany demokracie a republiky a za vojenskou pripravu zeme proti fasizmu. — HV, 1960. 4. sz. 526—552. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt erőfeszítései a demokrácia és a köztársaság védelméért, az országnak a fasizmussal szembeni katonai védelme előkészítéséért, 1936—1938.]

Bencik, Antonin: Partyzánské akce na vychodnim Slovensku v dobe od 1. ledna do 30. srpna 1944. — HV, 1960. 3. sz. 357—381. p.
[Partizánakciók Kelet-Szlovákiában, 1944. január 1-től augusztus 30-ig.]

Vetiska, Rudolf: Boj Komunistické strany Ceskoslovenska za národni zájmy zeme, za svobodu narodu Ceskoslovenska za druhé svetové války. — HV, 1960. 2. sz. 137—160. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt harca az ország érdekeiért és Csehszlovákia népei szabadságáért a második világháború folyamán.]

Kucera, Jaroslav: Úloha partyzánského hnutí v boji za vítezství národní a demokratické revoluce v CSR. — HV, 1960. 2. sz. 217—233. p.
[A partizánmozgalom szerepe a nemzeti és demokratikus forrada-

lom győzelméért vívott harcban Csehszlovákiában.]

Valev, L. B.: Polozsenie i bor'ba rabocsego klaszsza Bolgarii nakanune vtoroj mirovoj vojnü. — NNI, 1960. 5. sz. 22—37. p.
[A bolgár munkásosztály helyzete és harca a második világháború előestéjén.]

Ivanov, P.: Priszöedijavaneto na Bölgarija köm fasisztkija blok i borbata na bölgarszkija narod pod rökovodsztvoto na BKP protiv vmökvaneto na sztranata vöv vojnata, za mir i druzsba szösz SzSzSzR. — VISz, 1960. 6. sz. 18—35. p.
[Bulgária csatlakozása a fasiszta blokkhoz és a bolgár nép harca a BKP vezetésével az országnak a háborúba való belesodródása ellen, a békéért és a Szovjetunióval való barátságért.]

Cimponeriu, E.: Muncitorii resiteni condusi de comunisti in lupta impotriva criminalului razboi antisovietic. — SRI, 1960. 3. sz. 35—60. p.
[A resitai munkások kommunisták vezette harca a bűnös szovjetellenes háború ellen, 1941-ben.]

Oprea, I. M.: Organizarea si activitatea formatiunilor patriotice de lupta. — SRI, 1960. 4. sz. 19—50. p.
[A román hazafias harci csoportok szervezete és tevékenysége, 1944 augusztusától 1945 március 6-ig.]

Okecki, Stanislaw: Z dziejow ruchu oporu na Wegrzech w okresie drugiej wojny swiatowej. — WPH, 1960. 2. sz. 176—213. p.
[Magyar ellenállási mozgalom a második világháború idején.]

Sas Andor: Magyar antifasiszták kapcsolata a Szlovák Nemzeti Felkeléssel. — Új Szó, 1960. augusztus 16.

Landa, R. G.: Pod'em nacional'no-oszvoboditel'noj bor'bü v Szevernoj Afrike poszle vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 5. sz. 68—84. p.
[Az észak-afrikai nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése a második világháború után.]

Michel, H.: Sur la Résistance francaise. — RHDGM, 1960. 39. sz. 31—46. p.
[A francia ellenállási mozgalomról.]

Boehm: Zu Ernst Riggert „Norwegische Widerstandsbewegung 1940—1945". — W, 1960. 2. sz. 104—105. p.
[Ernst Riggert: „A norvég ellenállási mozgalom 1940—1945-ben" c. cikkéhez.]

Drabkin, Ja. Sz.—*Tartakovszkij*, B. G.: Novüe dannüe ob antifasisztszkom dvizsenii Szoprotivlenija v godü vtoroj mirovoj vojnü. — NNI, 1960. 4. sz. 81—93. p.
[Új adatok a második világháború antifasiszta ellenállási mozgalmáról.]

Wilhelmus, Wolfgang: Internationale Konferenz über den antifaschistischen Widerstandskampf der Studenten Europas. — ZG, 1960. 2. sz. 395—400. p.
[Nemzetközi konferencia az európai diákság antifasiszta ellenállási harcáról.]

Hadifoglyok

Chabord, M. T.: Les organismes francaises chargés des prisonniers de guerre sous le gouvernement de Vichy. — RHDGM, 1960. 37. sz. 3—14. p.
[Hadifogoly kérdésekkel foglalkozó francia szervek a Vichy-i kormányzat idején.]

Datner, Szymon: Ucieczki jenieckie z niewoli niemieckiej w czasie drugiej wojny swiatowej. — WPH, 1960. 2. sz. 118—175. p.
[Szökések a német hadifogolytáborokból a második világháború folyamán.]

Hoop, J. M. d': Lubeck, Oflag XC. — RHDGM, 1960. 37. sz. 15—30. p.
[A lübecki Oflag XC hadifogolytábor antifasiszta ellenállási mozgalma a második világháborúban.]

Moret-Bailly, J.: Les kommandos du Stalag XVII B. — RHDGM, 1960. 37. sz. 31—52. p.
[Az ausztriai Stalag XVII. B. hadifogoly tábor körzet hadifoglyainak története, 1940—1945.]

Lamotte, P.: La documentation sur la captivité au Ministere des Anciens Combattants et Victimes de Guerre. — RHDGM, 1960. 37. sz. 77—80. p.
[A francia Régi Harcosok és Háborús Áldozatok Hivatala dokumentációja a második világháború hadifoglyairól.]

Billig, J.: Le role des prisonniers du guerre dans l'économie du III-e Reich. — RHDGM, 1960. 37. sz. 53—76. p.
[A hadifoglyok szerepe a Harmadik Birodalom nemzetgazdaságában.]

Összeállították:

Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Pintér István	Adatok a Magyar Nemzeti Tanács Felszabadító Bizottságának történetéhez — — — — — —	431
Gindert Károly alezredes	Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942 július—október	457
Tóth Sándor őrnagy	A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején — — — — — — — —	500
Godó Ágnes százados	A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921—1927-ben — — — — — — — — — —	544
Lóránt Imre vőrgy.	M. V. Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány	588
Józsa Antal százados	Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez — — — — — — — — — — —	625
Borus József	A Perczel-hadtest januári ellentámadása — — —	670

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

Mgr. Halina Trocka	A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években	697

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

Markó Árpád a történelemtudomány kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődése történetéhez. VII-ik közlemény — — — — — —	730

SZEMLE

Rázin:	A hadművészet története. II. kötet. (Honfi József—Rázsó Gyula) — — — — — — — — — —	767

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-országból (közlik: Józsa Antal—Gazsi József) — 792

BIBLIOGRÁFIA

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 858

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИШТВАН ПИНТЕР: К истории Освободительного Комитета Венгерского Национального Совета — — — — — — — — — — 431

п. полковник КАРОЛЬ ГИНДЕРТ: Бой 1-ой Танковой дивизии в битвах 2-ой венгерской армии за донской плацдарм июль—октябрь 1942 г. — 457

майор ШАНДОР ТОТ: Положение хортиской армии во время ее вступления в войну против Советского Союза — — — — — — — — 500

капитан ГОДО АГНЕШ: Международное и военное положение хортиского режима в 1921—1927 годах — — — — — — — — — — 544

генерал-майор ИМРЕ ЛОРАНТ: М. В. Фрунзе и современная советская военная наука — 588

капитан ЙОЖА АНТАЛ: К истории венгерских военнопленных в России — — 625

БОРУШ ЙОЖЕФ: Январское контрнаступление корпуса Перцела в 1849 г. — 670

ИЗ ЗАГРАНИЧНОЙ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

магистер ГАЛИНА ТРОЦКА: Военные подготовки гитлеровской Германии к нападению против Гданска в 1933—1939 гг. — — — — — — 697

РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА

кандидат исторических наук АРПАД МАРКО: К истории развития венгерского военного языка. VII-ое сообщение — — — — — — — — — — — 730

РЕЦЕНЗИЯ — — — — — — — — — — — — — 767

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — — — 792

БИБЛИОГРАФИЯ — — — — — — — — — — 855

INHALTSVERZEICHNISS

STUDIEN

István Pintér	Daten zu der Geschichte der Befreiungskommission des Ungarischen Nationalrats — — — —	431
Károly Gindert Oberstleutnant	Kämpfe der 1. Panzerdivision in Brückenkopfschlächte des 2. ungarischen Heeres beim Don 1942 Juli—Oktober — — — — — — — — —	457
Sándor Tóth Major	Die Lage der Horthy-Armee in der Zeit des Eintritts im Kriege gegen der Sowjetunion — —	500
Ágnes Godó Hauptmann	Die internationale und militärische Lage des Horthy-Regimes im Jahren 1921—1927 — — —	544
Imre Lóránt Generalmajor	M. W. Frunze und die zeitgemässe sowjetische Kriegswissenschaft — — — — — — — —	588
Antal Józsa Hauptmann	Beiträge zu der Geschichte der ungarischen Kriegsgefangenen im Russland — — — — —	625
József Borus	Der Gegenangriff des Perzel'schen Armeekorps im Jänner — — — — — — — — — — —	670

AUS DER KRIEGSHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

Ára: 16. – Ft